

Preot Prof. Dr. DUMITRU STĂNILOAE

TEOLOGIA
DOGMATICĂ ORTODOXĂ
vol. I

TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

EDIȚIA A DOUA

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI - 1996

Cuvânt înainte

Teologia ortodoxă este tradițională, dar tradiționalismul ei nu se confundă nici cu simpla repetare a definițiilor dogmatice, și nici cu neputința de a mărturisi Adevărul în forme potrivite fiecărei epoci istorice pe care o străbate Biserica. "Tradițional" înseamnă doar conform cu Sfânta Scriptură, cu învățatura și trăirea duhovnicească a Părinților și Sfinților Bisericii, cu pomenirea – până la sfârșitul veacurilor – a morții și Învierii lui Hristos, în Sfânta Liturghie. De aceea, o Teologie al cărei tradiționalism ar încuraja retragerea din lume, mulțumirea de sine în izolare – sub pretextul înnobirii creației de către puterile întunericului – nu poate fi cu adevărat tradițională, arătându-se nedemnă de pilda marilor Dascăli ai Bisericii.

Aceștia au fost cei mai lucizi și destoinici scrutători ai spiritului și problemelor timpului lor, căutând acele dezlegări și îndreptățiri de care aveau – și au permanent – nevoie creștinii dreptmaritori pentru a putea viețui în neprihănire și a răspunde oricui le "cere socoteală despre nădejdea" lor (I Petru 3, 15). A urma exemplul Părinților înseamnă nu a invoca mecanic pasaje din textele lor, ci a te strădui să recunoști ascunsele nevoi și cercări sufletești ale semenilor, găsind apoi acea expresie particulară prin care Adevărul-Hristos poate pătrunde liberator în mintea și inima lor. Chemarea unei Teologii care exprimă Tradiția nestinsă și neschimbată a Bisericii este, prin urmare, de a semnala adevăratele probleme – întotdeauna de natură moral-spirituală – cu care se confruntă întruna societatea umană, chibzuind, în același timp, și la răspunsuri, pe care singură Evanghelia lui Hristos, interpretată în duhul Părinților și în sănul comunității euharistice, le poate da.

Astfel a înțeles Părintele Profesor Dumitru Stăniloae menirea incomparabilă a slujirii teologice ortodoxe și de aceea miile de pagini pe care ni le-a dăruit au putut juca un rol covârșitor în menținerea culturii spirituale românești sub raza harului dumnezeiesc, oricât de îndărjită a fost – atâția anii – năpastuirea sufletului creștin al acestui popor. În acea perioadă a fost publicată de Editura Patriarhiei Române și prima ediție a celor trei volume ale Teologiei Dogmatice Ortodoxe, expresie neîntrecută a cugetării teologice a Părintelui Dumitru Stăniloae și reper pentru întreaga spiritualitate românească.

Această impozantă operă constituie cea mai nouă și concluzentă dovadă că Teologia ortodoxă nu este rodul unei îndeletniciri abstrakte și tihnite, ci tructul neprețuit și binecuvântat al celei mai înalte trude și încordări

sufletești, adiate de Duhul Sfânt. Adevarul pe care îl proclamă fiecare pagină a acestei cărți este cel evanghelic: Dumnezeu poate și trebuie să fie cunoscut, prin Hristos, de către fiecare făptură omenească, fără aceasta cunoștință existență cu sens și înveșnicirea fericită fiind cu totul imposibile (v. Ioan 17, 3). Cunoașterea tainică a lui Dumnezeu nu este însă condiționată de ascuțimea intelectuală, în Ortodoxie Teologia desfăștătoare a celor mai subțiri minți conglăsuind desăvârșit cu cea de rostire concisă și simplă, a celor care au ales să "ia prin asalt" Împărația cerurilor (Matei 11, 12). De altfel, Părintele Dumitru Stăniloae nu obosește în a ne reaminti că Teologia adevărată înseamnă rugă neîncetată, și deci curățire lăuntrică neîntreruptă, oricine se roagă cu adevărat fiind teolog (Evagrie Monahul, Cuvânt despre rugăciune, 60, în Filocalia, vol. I, p. 112).

Teologia este practică, nevorbind despre lucruri încântătoare dar ireale, ci despre singura realitate netrecătoare: un Dumnezeu întreit în Persoane, Care este iubire și de Care omul, ființă teocentrică, se poate apropiă numai raspunzându-I cu iubire, manifestată însă concret, în osteneala sprijinită de har a virtuții. De altfel, Teologia Dogmatică Ortodoxă nu este doar o expunere – de pe culmi spirituale și cu acribie – a adevărurilor de credință ortodoxe, ci și un *imn grandios înalțat nespusei iubiri dumnezeiești*. Căci Sfânta Treime fiind "structura supremei iubiri", lumea ca dar, omul și răscumpărarea acestuia – prin Jertfa de pe Cruce, după căderea în păcat –, ca și perspectiva îndumnezeirii lui nesfârșite, nu puteau fi decât opera unei supreme și atotputernice iubiri.

Scriind despre sensul teologic al absolutului, al persoanei, al rațiunii și al iubirii, Părintele Dumitru Stăniloae se adresază și acelei lumi care relativizează adevărurile spirituale și morale, care nimicește demnitatea persoanei coborând-o la starea de "individ", care tolerează fățis irrationalitatea și golește iubirea de forță ei – jertfelnicia.

Cu credința că va sluji multora de îndreptar riguros în cunoașterea și recunoașterea dreptei credințe – fiind astăzi multe cărțile ce vorbesc despre Teologia ortodoxă –, binecuvântăm reeditarea acestui prim volum din Teologia Dogmatică Ortodoxă, adevărată carte deplină a literaturii noastre bisericesti.

La sărbătoarea Sfântului Cuvios Dimitrie cel Nou, 1996

† T E O C T I S T

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Prefață

(L a e d i ț i a I)

După numeroase studii despre diferitele teme de Teologie Dogmatică, publicate în revistele teologice de la București între anii 1950-1977, Bunul Dumnezeu ne-a ajutat să alcătuim și o sinteză de Teologie Dogmatică Ortodoxă. Ea nu e o reproducere a acelor studii, ci e gândită din nou și ca un întreg, dar, fără îndoială, în unele din capitolele ei se resimte, în oarecare măsură, de modul de a privi învățatura dogmatică a Bisericii, din acele studii.

Ne-am străduit în această sinteză, ca și în acele studii, să descoperim semnificația duhovnicească a învățăturilor dogmatice, să evidențiem adevărul lor în corespondență cu trebuințele adânci ale sufletului, care-și caută mantuirea și înaintează pe drumul ei în comuniunea cât mai pozitivă cu semenii, prin care ajunge la o anumită experiență a lui Dumnezeu, ca supremă comuniune și ca izvor al puterii de comuniune. Am părăsit în felul acesta metoda scolastică a tratării dogmelor ca propoziții abstrakte, de un interes pur teoretic și în mare măsură depășit, fără legătură cu viața adâncă, duhovnicească a sufletului. Dacă o Teologie Dogmatică Ortodoxă înseamnă o interpretare a dogmelor - în sensul scoaterii la iveală a adâncului și nesfârșit de bogatului conținut mantuitor, adică viu și duhovnesc, cuprins în surtele lor formulări - noi credem că o autentică Teologie Dogmatică Ortodoxă e cea care se angajează pe acest drum.

Ne-am condus în această străduință de modul în care au înțeles învățatura Bisericii Sfinți Părinți de odinioară, dar am ținut seama în interpretarea de față a dogmelor și de necesitățile spirituale ale sufletului care-și caută mantuirea în timpul nostru, după trecerea prin multe și noi experiențe de viață, în cursul atât or secole care ne despart de epoca Sfinților Părinți. Ne-am silit să înțelegem învățatura Bisericii în spiritul Părinților, dar în același timp să o înțelegem aşa cum credem că ar fi înțeles-o ei astăzi. Căci ei n-ar fi făcut abstracție de timpul nostru, aşa cum n-au făcut de al lor.

AUTORUL

INTRODUCERE

**REVELAȚIA DUMNEZEIASCĂ,
IZVORUL CREDINȚEI CREȘTINE.
BISERICA, ORGAN ȘI MEDIU DE PĂSTRARE
ȘI FRUCTIFICARE A CONȚINUTULUI
REVELAȚIEI**

I

Revelația naturală ca bază a credinței naturale și a unui sens al existenței

Biserica Ortodoxă nu face o separație între revelația naturală și cea supranaturală. Revelația naturală e cunoscută și înțeleasă deplin în lumina Revelației supranaturale; sau revelația naturală e dată și menținută de Dumnezeu în continuare printr-o acțiune a Lui mai presus de natură. De aceea Sfântul Maxim Mărturisitorul nu face o deosebire esențială între revelația naturală și cea supranaturală, sau biblică. Ultima nu e, după el, decât încorporarea celei diniții în persoane și acțiuni istorice¹.

Afirmarea lui trebuie înțeleasă probabil mai mult în sensul că cele două Revelații nu sunt despărțite: Revelația supranaturală se desfășoară și își produce roadele în cadrul celei naturale, ca un fel de ieșire mai accentuată în relief a lucrării lui Dumnezeu, de conducere a lumii fizice și istorice spre ținta spre care a fost creată, după un plan stabilit din veci. Revelația supranaturală restabilește numai direcția și dă un ajutor mai hotărât mișcării întreținute în lume de Dumnezeu prin revelația naturală. De altfel, la început, în starea deplin normală a lumii, revelația naturală nu era despărțită de o Revelație supranaturală.

Ca atare, Revelația supranaturală pune doar în lumină mai clară însăși revelația naturală.

Se poate vorbi totuși atât de o revelație naturală, cât și de una supranaturală, întrucât lucrarea lui Dumnezeu în cadrul revelației naturale nu e la fel de accentuată și de vădită ca în cea supranaturală.

Vorbind mai în concret, și potrivit credinței noastre, conținutul revelației naturale este cosmosul și omul dotat cu rațiune, cu conștiință și libertate, ultimul fiind nu numai obiect de cunoscut al acestei revelații, ci și subiect al cunoașterii ei. Dar atât omul cât și cosmosul sunt produsul unui act de creație mai presus de natură al lui Dumnezeu și sunt menținuți în existență de Dumnezeu printr-o acțiune de conservare, care de asemenea are un caracter supranatural. Dar acestei acțiuni de conservare și de conducere a lumii spre scopul ei propriu, îi răspund și o putere și o tendință de autoconservare și de dezvoltare dreaptă a cosmosului și a omului. Din acest punct de vedere cosmosul și omul pot fi considerați ei însăși o revelație naturală.

1. *Ambigua*; P.G., 91, col. 1180.

Dar cosmosul și omul constituie o revelație naturală și din punctul de vedere al cunoașterii. Cosmosul e organizat într-un mod corespunzător capacitatea noastre de cunoaștere. Cosmosul și natura umană ca intim legată de cosmos sunt imprimate de o raționalitate, iar omul - creația lui Dumnezeu - e dotat în plus cu o rațiune capabilă de cunoaștere conștientă a raționalității cosmosului și a propriei sale naturi. Dar această raționalitate a cosmosului și rațiunea noastră cunoșcătoare umană sunt pe de altă parte - potrivit doctrinei creștine - produsul actului creator al lui Dumnezeu. Deci nici din acest punct de vedere revelația naturală nu e pur naturală.

Noi considerăm că raționalitatea cosmosului e o mărturie a faptului că el e produsul unei ființe raționale, căci raționalitatea, ca aspect al realității menite să fie cunoscută, este inexplicabilă fără o rațiune conștientă care o cunoaște de când o face sau chiar încă dinainte de aceea și o cunoaște în continuare concomitent cu conservarea ei. Pe de altă parte, cosmosul însuși ar fi fără sens împreună cu raționalitatea lui, dacă n-ar fi dată rațiunea umană care să-l cunoască pe baza raționalității lui. În credința noastră, raționalitatea cosmosului are un sens numai dacă e cugetat încă dinainte de creare și în toată continuarea lui de o ființă creatoare cunoșcătoare, fiind adus la existență pentru a fi cunoscut de o ființă pentru care e creat și, prin aceasta, pentru a realiza între sine și acea ființă rațională creată un dialog prin mijlocirea lui. Acest fapt constituie conținutul revelației naturale.

Acest lucru însă îl afirmă și Revelația creștină supranaturală prin învățătura că poziției originare creatoare și conservatoare a lui Dumnezeu în fața lumii îi corespunde, pe un plan mai coborât sau de dependență, poziția noastră de ființă cunoșcătoare și prelucrătoare a naturii, ca chip al lui Dumnezeu. În această poziție a omului, se arată că lumea are o raționalitate pentru a fi cunoscută de noi - ființe raționale. De aceea ea trebuie să aibă originea într-o Ființă care a urmărit prin crearea lumii - și urmărește prin conservarea ei - cunoașterea lumii și prin ea însăși și cunoașterea Ei de către om.

Noi apărem ca unica ființă care, aparținând lumii văzute și imprimate de raționalitate, e conștientă de această raționalitate a ei și, odată cu aceasta, de sine însăși. Fiind singura ființă din lume conștientă de sine, noi suntem totodată conștiința lumii și factorul de valorificare a raționalității lumii și de prelucrare conștientă a ei în favoarea noastră, iar prin aceasta, de autoformare conștientă a noastră. Noi nu putem fi conștienți de noi însine fără a fi conștienți de lume și de lucrurile din ea. Cu cât cunoaștem mai bine lumea, sau suntem mai conștienți de ea, cu atât suntem mai conștienți de noi însine. Dar lumea, contribuind în modul acesta pasiv la formarea noastră și la adâncirea conștiinței de sine a noastră, nu devine prin aceasta și ea însăși conștientă de sine. Aceasta înseamnă că nu noi suntem pentru lume, ci lumea pentru noi, deși lumea îi este necesară omului. Omul e scopul lumii, nu invers. Chiar faptul că noi ne dăm seama că lumea ne

este necesară e un fapt care arată poziția de superioritate a omului față de lume. Căci lumea nu e în stare să simtă necesitatea noastră pentru ea. Lumea, existând ca obiect inconștient, există pentru om. Ea e subordonată lui, fără însă să o fi făcut el.

Rațiunile lucrurilor își descoperă lumina lor în rațiunea și prin acțiunea rațională și conștientă a omului. Rațiunea noastră de asemenea își descoperă tot mai bogat puterea și adâncimea ei prin descoperirea rațiunilor lucrurilor. Dar în această influență reciprocă, rațiunea umană este cea care are rolul de subiect care lucrează în mod conștient, nu rațiunile lucrurilor. Rațiunile lucrurilor se descoperă conștiinței umane, având să fie asimilate de aceasta, concentrate în ea; se descoperă având ca centru virtual conștient al lor rațiunea umană, și ajutând-o să devină centrul actual al lor. Ele sunt razele virtuale ale rațiunii umane în curs de a fi descoperite ca raze actuale ale ei, prin care rațiunea umană își extinde tot mai departe vederea.

Faptul că lumea se luminează în om și pentru om și prin om, arată că lumea e pentru om, nu omul pentru lume; dar faptul că omul însuși luminând lumea se luminează pe sine pentru sine prin lume, arată că și lumea e necesară pentru om. Lumea e făcută pentru a fi umanizată, nu omul pentru a fi asimilat lumii, naturii. Lumea întreagă e făcută pentru a deveni un om mare, sau conținutul omului devenit în fiecare persoană atotcuprindător, nu omul pentru a fi parte a naturii și neînsemnând în ea mai mult decât orice altă parte a ei, sau contopindu-se în ea. Căci printr-o eventuală contopire a omului în natură s-ar pierde cel mai important factor al realității, fără ca natura să câștige ceva nou, pe când prin asimilarea lumii în om, natura însăși câștigă, fiind ridicată pe un plan cu totul nou, fără să se piardă propriu-zis. Pierderea noastră în natură nu reprezintă nici un progres nici pentru natură, pe când umanizarea continuă sau eternă a naturii reprezintă un progres etern, facând abstracție de faptul că prin aceasta nu se pierde nimic și mai ales nu se pierde ceea ce e mai valoros în realitate. Pierderea noastră în natură înseamnă a se bate pasul pe loc într-un proces în esență mereu identic și deci absurd prin monotonia lui.

Unii Părinți bisericești au spus că omul e un microcosm, o lume care rezumă în sine pe cea mare. Sfântul Maxim Mărturisitorul a remarcat că mai drept e să se considere omul ca macrocosm, pentru că el e chemat să cuprindă în sine toată lumea, fiind în stare să o cuprindă fără să se piardă, ca unul ce e deosebit de ea, deci realizând o unitate mai mare decât lumea exterioară lui; pe când dimpotrivă, lumea, ca cosmos, ca natură, nu-l poate cuprinde pe om deplin în ea, fără să-l piardă, fără să piardă astfel cea mai importantă și mai dătătoare de sens parte a realității.

Dar un termen mai precis pentru exprimarea faptului că omul e chemat să devină o lume mare, este acela de macro-anthropos, care exprimă faptul că pro-

priu-zis lumea e chemată să se umanizeze întreagă, adică să primească întreagă pecetea umanului, să devină pan-umană, actualizându-se în ea o trebuință implicită în rostul ei; să devină întreagă un cosmos umanizat, cum nu e chemat și nu poate deveni deplin omul, nici măcar la limita alipirii sale de lume, confundându-se deplin în ea, un om cosmicizat. Destinația cosmosului pentru om și nu a omului pentru cosmos, se arată nu numai în faptul că cosmosul e obiectul conștiinței și al cunoașterii umane și nu invers; ci și în faptul că tot cosmosul servește practic existenței umane.

Treptele inferioare chimice, minerale și organice ale existenței, deși au o raționalitate, nu au un scop în ele însăși, ci scopul lor constă în a constitui condiția materială a existenței omului și ele nu sunt conștiente de acest scop al lor. În om se deschide însă ordinea unor scopuri conștiente. și numai în cadrul scopurilor urmărite de el, se deschide și înțelegerea scopurilor treptelor inferioare lui, punându-se într-o referință cu scopurile urmărite de el, ca el să boltească peste toate un sens ultim și suprem al existenței.

Spre deosebire de treptele inferioare lui, omul nu-și mai împlinește scopul existenței servind unei alte trepte superioare lui, căci în lume nu există unele ca acestea. El își urmărește propriile sale scopuri. Iar în aceasta există o mare varietate de la om la om. Fiecare om, datorită conștiinței și libertății sale, se servește altfel de treptele inferioare lui. Iar pentru a se servi de ele, omul organizează și prelucrează datele lumii, punând pecetea sa pe ele. Această adaptare a lumii la trebuințele omului, mereu sporite și mai rafinate, are nevoie în primul rând de cunoașterea lucrurilor de către om.

Dar tot de natura noastră ține - ca singura ființă conștientă de sine și de lume - și căutarea unui sens al existenței noastre și al lumii. Iar sensul acesta nu ni-l poate da decât perspectiva eternității existenței noastre. În conștiința noastră de noi însine e implicată, odată cu căutarea sensului existenței noastre, și voința de a persista în eternitate, pentru a adânci la nesfârșit sensul existenței noastre și al întregii realități.

Potrivit concepției noastre, noi suntem făcuți pentru eternitate, pentru că noi aspirăm ca niște înăbușită după infinitate, după absolut. Noi vrem să iubim și să fim iubiți tot mai mult, tinzând spre iubirea absolută și fără sfârșit. Iar aceasta n-o putem afla decât în relația cu o Persoană infinită și absolută, o Persoană conștientă, ca să folosim un pleonasm. Noi tindem să descoperim și să realizăm o frumusețe tot mai mare, să cunoaștem o realitate tot mai profundă, să înaintăm într-o nouitate continuă. Noi tindem prin toate acestea spre infinit, pentru că suntem persoană. Dar toate aceste aspecte ale unei realități infinite nu le putem afla decât într-o Persoană infinită, mai bine zis într-o comuniune de Persoane infinite în ființă, în iubire, în frumusețe. Din comuniunea mereu mai sporită cu Ea, se proiecteză în noi și prin noi peste toate aspectele lumii, noi și noi raze de realitate, de frumusețe, de nouitate, se deschid alte și alte dimensiuni și orizonturi ale realității.

Comuniunea cu Persoana sau comuniunea cu Persoanele infinite devine pentru oameni mijlocul de înaintare nesfârșită în iubire, în cunoaștere. Aceasta susține interesul mereu viu al conștiinței noastre de sine. Chiar dacă conștiințele de sine umane care s-ar succeda înlocuindu-se și-ar transmite sensul existenței dobândit de ele, sensul existenței de sine al fiecareia din ele nefiind purtat de fiecare în eternitate, pentru a-l adânci la nesfârșit, ar apărea ca neavând un rost real pentru noi. De fapt nu subiectele sunt pentru o conștiință întreruptă și nici pentru o conștiință neîntreruptă eternă, ci aceasta este pentru subiect, dând sens acestuia. Numai printr-o astfel de conștiință eternă și etern în acțiune de adâncire noi ne dovedim scopul tuturor treptelor inferioare de existență, eternizând și luminând pentru veci toate sensurile și realitățile lumii. Numai prin aceasta se arată că toate sunt pentru noi, iar noi suntem pentru noi însine un scop fără sfârșit și scopul fără sfârșit al tuturor lucrurilor din lume.

Numai prin aceasta în noi se împlinește scopul tuturor componentelor inferioare ale lumii. În eternitatea ființei noastre se luminează la nesfârșit sensul tuturor, ca conținuturi de continuă îmbogățire și adâncire a conștiinței noastre eterne. De fapt în tot ceea ce facem urmărim un scop, pentru care ne servim de lucrurile din lume. Dar noi avem nevoie de un scop final etern, mai bine zis noi însine trebuie să fim un scop final etern, ca să ne dovedim o ființă cu sens în tot ce facem. Prin toate lucrurile ce le facem, noi manifestăm direct sau indirect un asemenea scop etern, sau urmărim menținerea noastră ca scop etern. Numai în aceasta vedem sensul existenței noastre și al faptelor noastre. Noi trebuie deci să vedem scopul ființei noastre proiectat dincolo de viața noastră terestră, trecătoare, căci dacă moartea ar încheia definitiv existența noastră, noi nu am mai fi un scop în sine, ci un mijloc într-un proces inconștient al naturii. În acest caz tot sensul vieții noastre și toate scopurile urmărite de noi și toate lucrurile ar deveni fără sens.

Potrivit credinței noastre, ordinea sensurilor nu poate fi însă nesocotită. Sensurile sunt reale și omul nu poate trăi fără ele. El nu poate suporta să trăiască fără o conștiință a sensurilor și fără urmărirea lor, căci ele culminează într-un sens final, pe care e convins că îl va atinge dincolo de moarte. Dacă omul ar contesta sensurile ar fi cea mai nefericită existență. Animalul nu știe de sensuri, și nici nu poate să le conteste. Omul prin conștiința sa nu se mulțumește să fie o ființă al cărei sens e să servească unei trepte superioare fără să-și dea seama, în care el să-și înceteze existența. El urmărește în mod conștient sensurile sale și, în ultimă analiză, un sens final, care e menținerea și desăvârșirea lui în eternitate. El e un scop în sine pentru eternitate. El e făcut pentru eternitate, având în sine un fel de caracter absolut, adică o valoare netrecătoare, care nu sfârșește niciodată a se îmbogăți. Omul e deschis unor sensuri superioare lumii și, prin el, și lumea. Prin înțelegere, prin libertate, prin acțiune, prin aspirație el e deschis unei ordini supe-

rioare celei a naturii, deși se folosește de ea ca să-și poată realiza sensul său de ființă chemată la o desăvârșire eternă. Viața pământească e numai o pregătire spre acea ordine eternă. Ființa noastră este o existență acomodată acelei ordini și posibilității de continuă desăvârșire spirituală, neaservită naturii și repetiției. Acea ordine nu e produsă de natura care se repetă, ci mai degrabă ea organizează întregul cosmos pentru a-i sluji omului, ca acesta să lucreze în vederea scopului său supraterestru.

Noi credem că pentru ființa noastră sensurile existenței nu-și pot găsi încoronarea într-o viață spirituală imanentă; căci relativa ei varietate se mișcă în fond tot într-un cadru monoton, și sfărșește cu moartea trupului, ca fenomen de repetiție naturală. Sensul existenței nu poate fi încoronat decât în lumina nelimitată și eternă a unei vieți transcendentă libere de orice monotonie a repetiției și de orice relativitate. Numai în acel plan viața noastră se poate dezvolta la infinit, într-o nesfârșită nouitate, care este în același timp o continuă plenitudine.

Noi tindem spre o ordine dîncolo de noi, dar aflată pe o linie asemănătoare existenței noastre personale, nu spre confundarea într-un plan impersonal aflat pentru o vreme la dispoziția noastră limitată, ca apoi să dispărăm în el. Omul tinde spre o realitate personală infinită, superioară lui, din care să se poată hrăni la infinit, fără să poată dispune de ea, date fiind posibilitățile lui limitate, dar și fără să dispară apoi în ea.

Ordinea sensurilor nu e produsul psihicului uman și nici nu se încheie cu produsele acestuia. Căci ea ni se impune fără să vrem și prin aspirațiile ce le sădește în noi depășește posibilitățile noastre psihice. Omul nu poate trăi fără ea. Dar ea se impune ca un orizont personal, infinit și superior omului, care solicită libertatea lui pentru a se împărtăși de ea. Ea îl cheamă pe om la o anumită împărtășire de ea în libertate încă din existența pământească.

Sfântul Maxim Mărturisitorul a remarcat faptul că totul își atinge împlinirea în om, iar acesta își realizează sensul său în unirea cu Persoana dumneiească infinită în viața Ei spirituală.

Sensul sau scopul final spre care tinde acesta trebuie înțeles în conformitate cu ființa umană liberă și capabilă de a se dezvolta ea însăși la infinit. Dacă raționalitatea ordinii impersonale inferioare își găsește împlinirea și rostul în servirea ființei omului superior naturii, acesta, ca persoană conștientă și liberă, aspiră să-și găsească împlinirea raționalității și a sensului său nu în desființarea sa într-o esență și mai înaltă decât toată ordinea materială și spirituală, dar supusă monotoniei și limitării imanente, ci într-o comuniune cu o persoană transcendentă și liberă. Căci ființa superioară omului nu poate fi decât tot de caracter personal. Iar dacă relația superioară între persoane se realizează în comuniune, relația noastră deplin și etern satisfăcătoare trebuie să fie o comuniune cu o ființă de caracter personal, înzestrată cu infinitate și libertate. Numai o ființă transcendentă în acest sens poate

fi mereu nouă și dătătoare de viață în această comuniune cu omul. Așa cum omul, ca ființă cea mai înaltă din lume, este o persoană și, ca atare, conștient de sensul întregii ordini inferioare pe care o împlinește, tot așa el trebuie să-și găsească, cu toate sensurile treptelor inferioare lui, împlinirea sensului lui într-o persoană conștientă de acest sens și de toate sensurile din lumea ce îi este inferioară. Numai o persoană și mai înaltă, și în ultimă analiză Persoană supremă, poate fi conștientă de sensul întregii existențe, cum este omul conștient de sensurile lumii inferioare lui. Dar Persoana supremă nu mai proiectează acest sens total asupra omului fără ca acesta să-și însușească el însuși într-un mod conștient acest sens; ci îl comunică acestuia, ca unei persoane care și-l însușește în mod conștient și prin aceasta își îmbogățește conștiința și toată ființa sa, aflându-și chiar în aceasta împlinirea propriului său sens.

Prin aceasta Persoana supremă promovează caracterul de persoană conștientă și liberă a ființei noastre.

Numai o persoană superioară poate promova și satisface aspirația naturii umane după împlinirea sensului ei, încrât numai ea face ca această natură umană să nu mai fie obiect îngrijit de o treaptă așa zisă "superioară", dar în fond inferioară, pentru că e inconștientă. Dacă treptele inferioare omului ar fi personale, nici el nu le-ar putea reduce la starea de obiect, deci nici Persoana superioară omului nu-l reduce pe el la starea de obiect, dizolvându-l sau confundându-l în Ea.

Ființa noastră nu-și poate găsi împlinirea ca persoană decât în comuniunea cu o ființă personală superioară, care nu-și poate descoperi bogăția și nu poate împlini ființa noastră într-o legătură cu treptele inferioare ei, sau reducând-o la starea inconștientă proprie unui obiect pasiv, ci într-o relație în care omul însuși, într-o continuă noutate, își însușește în mod liber și conștient infinita bogăție spirituală a Persoanei supreme.

Aceasta înseamnă că persoana noastră rămâne liberă în relație cu această ființă superioară. Relația aceasta își are o analogie în relația persoanei umane cu o altă persoană umană, relație în care se păstrează libertatea amândurora. În această relație, omul există pentru o altă persoană și slujește aceleia, dar prin aceasta se îmbogățește el însuși. Fiecare om este pentru alți oameni așa cum nu e pentru lucruri. Dar el nu cade prin aceasta la nivelul obiectului, căci în slujirea celoralte persoane el se angajează în mod liber și prin efortul de a face bucuria acelora crește el însuși în libertate și în conținut spiritual, ca să nu mai vorbim de căldura vieții care îi vine din comuniunea sau din iubirea celor persoane. Numai cu alte persoane omul poate realiza o comuniune, în care nici el nici acelea nu coboară la starea de obiect de cunoaștere exterioară și de folosire mereu identică, ci cresc ca surse de căldură inepuizabilă de iubire și de gânduri mereu noi, întreținute și născute chiar de iubirea lor reciprocă mereu creatoare, mereu în căutare de alte manifestări ale ei.

Dar dacă persoanele umane sfârșesc prin moarte, nici una din ele nu poate comunica și nu poate primi la infinit căldura iubirii, pentru a se dezvolta fiecare la infinit, aşa cum dorește de fapt omul. Viața omenească încheiată definitiv prin moarte lovește de nonsens și deci de nonvaloare toată raționalitatea existentă în lume și însăși lumea. Sensurile urmărite în orizontul vieții terestre sunt lovite și ele de nonsens și de nonvaloare dacă orice viață omenească, în care toate par să-și gasească un sens, sfârșește definitiv în moarte. Iar cea mai cumplită tristețe a noastră e lipsa de sens, adică lipsa unui sens etern al vieții și al faptelor noastre. Necesitatea acestui sens e intim legată de ființa noastră. Dogmele credinței raspund acestei necesități de sens a ființei noastre. Prin aceasta ele afirmă raționalitatea completă a existenței.

Numai eternitatea unei comuniuni personale cu o sursă personală de viață absolută oferă tuturor persoanelor umane împlinirea sensului lor, acordându-le în același timp posibilitatea unei veșnice și perfecte comuniuni între ele însăși.

Raționalitatea subiectului care se servește conștient - în scopul dăinuirii și al bunei sale dezvoltări - de raționalitatea naturii este infinit superioară acesteia, întrucât natura se desfășoară în sine rigid și fără conștiință unui scop al ei. Potrivit credinței noastre, raționalitatea care există în univers se cere completată, își cere o explicație în raționalitatea persoanei. Ea nu epuizează toată raționalitatea. Raționalitatea aceasta, privită în sine ca singura existentă, a făcut pe mulți scriitori și gânditori moderni să meargă până acolo încât să considere universul, care duce orice persoană la moarte, ca o uriașă necropolă, ca un univers al absurdului, al lipsei de sens, al unei raționalități iraționale. Raționalitatea universului nu poate fi însă irațională sau absurdă. Dar ea își capătă sensul deplin când e considerată ca avându-și izvorul într-o persoană rațională, care se servește de ea pentru un dialog etern al iubirii cu alte persoane. Deci raționalitatea lumii implică pentru împlinirea ei existența unui subiect superior, după analogia superiorității raționale a persoanei umane, a unui subiect liber care a creat și a imprimat lumii o raționalitate la nivelul înțelegерii umane, pentru un dialog cu omul, prin care omul să fie condus spre o comuniune eternă și superior rațională cu infinitul subiect creator. Tot ce e obiect rațional este numai mijlocul unui dialog interpersonal.

Deci lumea ca obiect e numai mijlocul unui dialog de gânduri și de fapte iubitoare între Persoana rațională supremă și persoanele raționale umane, ca și între acestea însăși. Universul poartă marca pe care i-o dă originea sa în Persoana creaoare rațională și destinația sa de a fi mijlocul unui dialog interpersonal dintre acea Persoană și persoanele umane, în vederea eternizării lor în acea fericire a comuniunii dintre ele. Tot universul poartă marca unei raționalități personale destinate eternizării persoanelor umane.

Numai în participarea eternă la infinitatea acestei Persoane supreme, ființa noastră socotește că-și va vedea împlinit sensul. În aceasta constă înțelesul doc-

trinei creștine ortodoxe despre îndumnezeirea ființei noastre prin participare la Dumnezeu sau prin har.

Cu alte cuvinte, ființa noastră socotește că sensul ei și odată cu aceasta sensul întregii realități se va împlini numai prin faptul că între persoana noastră și Persoana supremă sau dumnezeiască nu există loc pentru o existență intermedieră: omul după Dumnezeu, e într-un fel imediat, putându-se împărtăși nemijlocit de tot ce are El ca treaptă a suprimei existențe, rămânând însă om.

Pentru atingerea acestui scop, sau pentru împlinirea acestui sens adevărat spre care tinde ființa noastră, nu numai noi urcăm la comuniunea cu Persoana supremă, ci și acea Persoană Se coboară la noi. Căci iubirea cere mișcarea fiecărui din cei ce se iubesc, spre celălalt. Dumnezeu Se dăruiește prin toate omului, iar omul, lui Dumnezeu.

Acesta e în general conținutul credinței impus de sensul existenței. Această credință se impune cu evidență naturală. Si de parte de a stingheri dezvoltarea creației, ea asigură această dezvoltare la infinit și în eternitate, aşa cum aspiră omul.

Credința aceasta dă expresie faptului incontestabil că lumea e făcută pentru un sens, deci e produsul unui Creator dățător de sens, că e condusă de acest Creator spre împlinirea sensului ei în El însuși, iar în vederea acestui scop Creatorul însuși conduce ființa noastră spre unirea cea mai strânsă cu El. Aceste puncte ale credinței sunt un fel de dogme naturale, având izvorul în ceea ce se numește revelația naturală prin care Dumnezeu Se face cunoscut din însuși faptul că a creat lumea și pe om, imprimând în ele sensurile amintite. Aceste puncte ale credinței sunt o recunoaștere a faptului că lumea culminează în persoana umană care se mișcă spre unirea cu Persoana supremă, ca spre scopul ei final. Dogmele acestea ale credinței naturale susțin menținerea vieții în planul superior al sensurilor și dinamismul ascendent al persoanelor umane purtătoare ale acestor sensuri spre sensul deplin care este eternizarea în unirea cu Persoana supremă. De parte de a reduce existența la un orizont închis, ele îi deschid orizontul infinitului, căutând să o scape din orizontul îngust și monoton care se încheie cu moartea.

Sfântul Maxim Mărturisitorul descrie dinamismul ascendent al lumii astfel: "Ținta finală a mișcării celor ce se mișcă este să ajungă la veșnica existență bună, precum începutul lor este în existență care e Dumnezeu. Căci El este atât dățătorul existenței cât și dăruitorul existenței celei bune, ca început și țintă a ei"². Ființa umană nu se poate odihni până nu se eternizează în infinitatea și deci în fericirea existenței depline. Fericul Augustin a spus: "Inquietum est cor noster donec requiescat in Te".

2. Ambigua; P.G., 91, col. 1073.

Dar sensurile existenței, inclusiv sensul ei final, oricât de evidente apar, nu se impun în mod științific, cum se impun fenomenele naturii prin faptul că se repetă în mod uniform și pot fi supuse experimentării. De aceea, acceptarea lor fermă are caracterul unei credințe. Mai bine zis, în recunoașterea lor se îmbină într-un mod paradoxal evidența lor și necesitatea acceptării lor în mod voit pentru menținerea existenței umane pe un plan superior unei existențe naturale a repetiției încheiate prin moarte, deci în acceptarea lor intră și faptul libertății. Persoana semenuului meu îmi revelează niște sensuri ale ei, dar recunoașterea lor depinde, pe de altă parte, de libertatea mea. Acceptarea lor liberă presupune credință.

Această acceptare prin credință este proprie domeniului relației între persoana umană și Persoana divină și desăvârșirii ei pe planul eternității, oricât de evidentă apare necesitatea acestei relații și desăvârșirea ei în eternitate ca sens al existenței.

Domeniul acesta e un domeniu al sintezei între evidență și credință, pentru că e un domeniu al libertății și al spiritului. De aceea, Sfântul Isaac Sirul spune despre credință că e "mai subțire decât cunoștința lucrurilor sensibile", sau "mai înaltă" decât aceea. Pe de altă parte, având în vedere că credința se îmbină cu evidența unui domeniu superior, tot el spune: "Cunoștința se desăvârșește în credință și primește putere să înțeleagă și să simtă pe Cel ce e mai presus de orice senzație și să vadă lumina cea necuprinsă de minte și de cunoștința creaturilor... Credința deci ne arată de pe acum adevărul desăvârșirii, și în credința noastră aflăm cele necuprinse și care nu stau în puterea cercetării și a cunoștinței"³.

Dar atât ca conținut cât și ca putere de acceptare, credința naturală sau credința bazată pe revelația naturală are nevoie de completarea ei prin credință ce ni se dăruiește prin Revelația supranaturală.

3. Τὰ εὑρεθέντα ἀσχητικά, Atena, 1893, p. 254.

II

Revelația supranaturală ca izvor al credinței creștine

A

Revelația supranaturală - confirmare și completare a credinței naturale

Credința naturală, care are izvorul în revelația lui Dumnezeu prin natură, oricăr de evidentă ar părea, este supusă îndoielii. Aceasta, întâi, pentru faptul că noi suntem supuși tentației de a lua drept singura realitate dată ordinea fenomenelor cunoscute prin simțuri și prin instrumentele ce le prelungesc pe acestea și care oferă satisfacții trupești și legate de existența trecătoare; dar mai ales pentru că în mod obiectiv setei noastre pentru împlinirea sensului existenței noastre într-o desăvârșire eternă i se opune realitatea inevitabilă a morții. Această îndoială e susținută apoi și de faptul că ordinea sensurilor, care îi indică omului perspectiva unei desăvârșiri în comuniune cu Persoana infinită, nu pare confirmată în credința naturală de inițiativa unei astfel de Persoane.

Astfel lumina sensurilor, sau a sensului final etern al existenței, licărește în întuneric. În această situație ne vine în ajutor Revelația supranaturală. Prin aceasta, Persoana infinită și eternă intră din proprie inițiativă în comunicare cu omul, dând un fundament și comuniunii noastre cu semenii.

Cunoscând prin Revelația supranaturală Persoana dumnezeiască infinită în inițiativa Ei clară, noi ne dăm seama că între tentațiile subiective trecătoare și inferioare, oferite de natură, și moartea ca tristă realitate obiectivă, există o legătură și că ele nu reprezintă starea firească a existenței, ci o stare de cădere, pentru că moartea dă impresia că nu există o altă viață dincolo de ea, sau invers: omul slăbește în sine spiritul chemat la viață eternă prin preocuparea exclusivă de plăcerile trecătoare legate de trup. Tentările respective reprezintă o slăbiciune în trăirea pentru sensuri și deci un păcat, iar moartea e urmarea acestei slăbiciuni, sau a păcatului, fiind ultima prăbușire a realității în nonsens.

Prin aceasta, Revelația supranaturală întărește evidența trăsăturilor credinței naturale în care licărește un sens superior și etern al existenței. Dar o întărește întrucât o completează atât prin cunoștința ce o aduce omului că natura lui se află acum prin păcat și prin moarte într-o stare nefirească, cât și prin ajutorul ce i-l dă

de a învinge starea actuală nefirească a ei. Astfel Revelația supranaturală reprezintă o readucere a naturii umane la starea ei adevărată, dându-i în același timp putere pentru a ajunge la ținta finală, spre care aspiră în mod firesc. În felul acesta Revelația supranaturală confirmă și reface credința naturală, sau natura însăși ca revelație naturală. Noi nu știm ce este natura în mod deplin și revelația pe care o reprezintă ea, decât prin Revelația supranaturală. Revelația naturală nu ni se luminează în sensul ei deplin decât prin Revelația supranaturală. De aceea, după căderea primului om în păcat cele două Revelații trebuie văzute într-o strânsă legătură. Revelația supranaturală restabilește de fapt natura noastră și a lumii. Ea face sigură evidența credinței naturale privind ținta omului și a lumii, pentru care omul în starea de păcat nu avea deplină siguranță și nu se putea decide cu ușurință.

Dacă nu ar fi intervenit păcatul primului om, natura sa și cu ea lumea însăși ar fi înaintat în mod firesc spre ținta de desăvârșire eternă în Dumnezeu, întărindu-se în comuniunea cu El încă de pe pământ. Dar întrucât această înaintare nu mai era posibilă nici lui și nici lumii fără Revelația supranaturală, aceasta a venit ca o scăpare a naturii noastre din slăbiciunea în care a căzut.

Datorită Revelației supranaturale, Persoana supremă, ținta finală a creaturii rationale, și calea de înaintare spre Ea sunt cunoscute de aceasta în mod clar, cum ar fi fost cunoscute prin stăruirea ei în revelația naturală; căci peste natură e proiectată acum lumina Revelației supranaturale. În acest sens trebuie să înțelegem afirmarea Sfântului Maxim Mărturisitorul că revelația naturală are aceeași valoare ca și Revelația supranaturală. Dar el precizează că revelația naturală a fost de aceeași valoare cu cea supranaturală pentru sfinți, adică pentru cei ce s-au ridicat la o vedere a lui Dumnezeu asemenea celei din Revelația supranaturală⁴. Pentru ei, legea scrisă nu e decât legea naturală văzută în tipurile personale ale celor ce au îndeplinit-o, iar legea naturală nu e decât legea scrisă văzută în sensurile ei spirituale, dincolo de aceste tipuri. Amândouă sunt una, când sunt văzute ca ducând spre harul vieții viitoare⁵. Prin Hristos, veșmintele sau creaturile se umplu și ele de lumina Lui⁶.

Dar din cele spuse rezultă în același timp că după slăbirea omului prin păcat, Revelația supranaturală e necesară pentru punerea în lumină deplină a revelației naturale.

De fapt Revelația supranaturală a însoțit de la început - mai întâi în viața oamenilor, apoi în mod special în viața poporului Israel - revelația naturală. Lui Iov și soților săi de conversație Dumnezeu însuși le arată lucrarea Sa din natură (cap. 38, 41). David spune tot prin inspirația lui Dumnezeu: "Cerurile spun

4. *Ambigua*; P.G., 91, col. 1149 D și 1176 C.

5. *Ibid.*, col. 1152.

6. *Ibid.*, col. 1160.

marirea lui Dumnezeu și facerea mâinilor Lui o vestește tăria" (Ps. 18, 1 §.u.). Iar mama unuia din cei șapte frați Macabei, căruia i se oferă scăparea de moarte dacă va călca legea, îi spune: "Rogu-te, fiule, ca privind la cer și la pământ și văzând toate câte sunt în ele, să cunoști că din cele ce nu au fost le-a făcut Dumnezeu pe ele și neamul omenesc" (2 Mac. 7, 28). Ea îl îndeamnă să vadă din natură că omul - creatură a lui Dumnezeu - e făcut pentru Dumnezeu, pentru că din natură se poate vedea că Dumnezeu există ca Persoană mai presus de natură, și omul, ca creatură personală, este făcut pentru unirea eternă cu Persoana supremă și, prin aceasta, și cu ceilalți semeni. Pentru unirea aceasta eternă cu Persoana supremă și cu persoanele semenilor săi, omul trebuie să primească și moartea, de care nu poate scăpa, ci doar o poate amâna. De aceea ea continuă: "Nu te teme de ucigașul acesta, ci fă-te vrednic de frații tăi, primește moartea, ca în ziua milostivirii să te găseșc împreună cu frații tăi". Dar siguranța și claritatea acestei credințe din natură o câștigă Tânărul prin faptul că cunoaște legea lui Moise. Căci el răspunde: "Nu ascult de porunca regelui, ci de porunca legii, care s-a dat părintilor noștri prin Moise" (2 Mac. 7, 30).

Acolo unde Revelația supranaturală n-a mai însoțit revelația naturală și unde aceasta a rămas singură, s-au produs grave întunecări ale credinței naturale în Dumnezeu, dându-se naștere religiilor păgâne, cu idei foarte neclare despre Dumnezeu, care de cele mai multe ori faceau o confuzie între El și natură și faceau nesigură persistența persoanei umane în eternitate.

Aceasta ne face să socotim că numai Revelația supranaturală, sau o anumită influență a ei, a apărut în unele cazuri credința naturală de alterare. Sub influența ei unii au sesizat cu o percepție spirituală mai fină adevărul despre Dumnezeu din revelația naturală, ba au avut chiar o sensibilitate pentru grăirea lui Dumnezeu în conștiința lor și pentru manifestarea Lui în natură. Elihu, partenerul de conversație al lui Iov, spune: "Duhul din om și suflarea Celui atotputernic dau priceperea" (Iov 32, 18). Au fost și la grecii vechi unii filosofi care au ajuns la ideea monoteistă, dar dumnezeul cunoscut de ei nu avea caracterele personale atât de clare ca Dumnezeul cunoscut în Vechiul Testament chiar din natură, datorită influenței Revelației supranaturale. Aceasta arată că în principiu nu e exclusă o cunoaștere mai dreaptă a lui Dumnezeu și a sensului vieții noastre prin revelația naturală, lăuată în ea însăși, dar sunt foarte rare cei care o sesizează în conținutul punctelor ei fundamentale, și niciodată nu capătă o deplină claritate și siguranță cu privire la ele, fără o influență a Revelației supranaturale.

Dar atitudinea lor subiectivă, datorată slăbiciunii lor spirituale, nu poate desființa revelația obiectivă a lui Dumnezeu, manifestată în evidența sensului existenței, înscrisă în ființa lor. De aceea destui trăiesc practic conform acestui sens, iar când nu trăiesc conform lui se simt vinovați pentru nesocotirea lui. Aceasta o spune Sfântul Apostol Pavel prin cuvintele: "Când păgânii, cei ce nu au legea, din fire fac

cele poruncite de lege, aşa lipsiți de lege, ei singuri își sunt lege, ca unii care arată fapta legii scrisă în inimile lor, conștiința lor dând mărturie despre aceasta și gândurile lor învinovățindu-se și dezvinovățindu-se între ele" (Rom. 2, 14-15).

Dumnezeu Se revelează obiectiv prin conștiință și prin natură; dar subiectiv, sau datorită păcatului din ei, promovat cu voia lor, cei mai mulți se împotrivesc evidenței Lui și sensului adevărat al vieții lor, care ni se revelează în chip natural, sau strâmbă această evidență neaducând aportul voinei lor la acceptarea ei. În general, Sfântul Apostol Pavel afirmă atât faptul revelării naturale obiective a lui Dumnezeu în inimile omenești și în natură, cât și refuzul subiectiv al multora de a accepta evidența lui Dumnezeu astfel revelat: "Iar mânia lui Dumnezeu se descoperă din cer peste toată fărădelegea și peste toată nelegiuirea oamenilor care țin adevărul în robia nedreptății" (Rom. 1, 18). Fiindcă ceea ce se poate ști despre Dumnezeu este vădit în inimile lor și Dumnezeu este cel ce le-a vădit. Într-adevăr, însușirile Lui nevăzute, veșnica Lui putere și dumnezeire se văd, prin cugetare, de la începutul lumii, în făpturile Lui, ca ei să fie fără apărare.

Dar, faptul că cei care n-au stat sub influența Revelației supranaturale au putut refuza subiectiv aşa de ușor credința din revelația naturală a însemnat și o slăbire a evidenței obiective din revelația naturală a lui Dumnezeu. Aceasta, datorită mai ales morții pe care slăbirea spiritului din om a adus-o în lume. De aceea a fost necesar ca Dumnezeu să recurgă la Revelația supranaturală nu numai ca vorbire, în care Persoana Lui să apară mai clar, ci și ca un sir de acte supranaturale prin care, pe de o parte, să pună în evidență existența Sa și a lucrării Sale, iar pe de alta, să sensibilizeze perceperea subiectivă umană pentru sesizarea Lui ca persoană și a sensului vieții omenești, făcând astfel mai ușoară decizia omului de a-L accepta prin credință. Prin aceasta, Revelația supranaturală a dat claritate și siguranță credinței naturale, dar și largit cunoașterea lui Dumnezeu și a sensului etern al existenței noastre și a lumii. Mai mult, prin actele Sale supranaturale Dumnezeu a arătat creaturii conștiente posibilitatea ridicării ei din planul naturii căzute sub robia morții, care slăbea credința omului în posibilitatea realizării sensului etern al existenței sale. Actele supranaturale ale Revelației directe a lui Dumnezeu dau creaturii conștiente nădejdea de a se ridica prin harul lui Dumnezeu și prin libertate deasupra naturii.

Prin cuvintele Revelației supranaturale omul a învățat ceea ce poate înțelege și din revelația naturală luminată de cea supranaturală. Prin natură, creația conștientă vede atotputernicia lui Dumnezeu, bunătatea lui Dumnezeu, înțelepciunea lui Dumnezeu ca Creator și Proniator, învățând să fie ea însăși bună, înțeleaptă și să tindă spre unirea finală cu El. Chiar moartea - și neputința noastră de a ne obișnui cu ea - ne învață să nu ne atașăm lumii acesteia și arată că noi suntem făcuți pentru existența eternă. Multe din cuvintele directe ale Revelației supranaturale ne învață aceleași lucruri. Dar omul nu cunoaște posibilitatea de

împlinire a sensului vieții sale decât din cuvintele și actele Revelației supranaturale; numai ele îl arată că poate scăpa de coruperea naturii; numai ele îl deschid omului credincios perspectiva de a nu fi dizolvat în natura supusă coruperii tuturor formelor individuale, ca și posibilitatea de a se mîntui. Numai dogmele credinței din Revelația supranaturală îl asigură perspectiva unei libertăți față de natură încă în viață pământească și o libertate deplină în existență eternă.

Din aceasta se vede că nici actele Revelației supranaturale nu suprimă natura umană ca natura personală, ci o ridică din starea în care se află, de slăbiciune și de corupere a integrității ei, în planul eternizării în desăvârșirea spre care aspiră. Chiar faptul că aceste acte sunt însotite de cuvinte care nu îl cer omului în fond decât o viețuire nescufundată total în lume, ci orientată spre Dumnezeu așa cum îl cere și revelația naturală, arată că actele Revelației supranaturale nu urmăresc decât ridicarea naturii noastre din starea de cădere și împlinirea aspirației de desăvârșire în veșnicie.

Cuvintele care au însotit aceste acte de multe ori nu au făcut decât să ceară omului să lucreze în viață pământească, pentru a se face apt de viață eternă, a cărei perspectivă a fost arătată posibilă de actele Revelației supranaturale. Dar aceasta o cerea și legea naturală înscrișă în conștiință. De aceea când Sfântul Apostol Pavel sau Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbesc de egalitatea legii naturale cu cea scrisă, ei se referă în special la învățătura morală a Testamentului Vechi, și nu la cele două moduri de revelare a lui Dumnezeu, adică la cel prin fenomenele naturii și la cel prin vorbire directă și prin acte supranaturale.

Pentru înțelegerea faptului că Revelația supranaturală, pe de o parte se săvârșește prin vorbire directă și prin acte mai presus de natură, iar pe de altă parte, nu contrazice natura și credința naturală, ci o confirmă și o desăvârșește, este necesar să se arate ceea ce au comun amândouă și ceea ce deosebește Revelația supranaturală de natură și de revelarea lui Dumnezeu prin ea.

B

Convergența și deosebirea celor două revelații

a. **Înțelesul obiectiv al revelației naturale.** Nedespărțirea celor două feluri de revelație și conținutul lor, în parte comun (oferit prin revelația naturală obiectivă în mod indirect, iar în cea supranaturală în mod explicit)⁷, nu s-ar putea înțelege dacă am socotii că în revelația naturală este activ numai omul, cum ne-a obișnuit teologia occidentală să înțelegem.

Detașarea de Dumnezeu a naturii prin care El vorbește și lucrează, sau vorbește lucrând și lucrează vorbind, a dus ușor la felurile concepții care au voit să

7. *Ibid.*, col. 1152.

explice lumea exclusiv pe baza unei realități imanente. Dar revelația naturală e nedespărțită de cea supranaturală și credinciosul se simte și prin ea într-o legătură imediată cu Dumnezeu. Dar aceasta, numai dacă Dumnezeu Se manifestă continuu prin cea dintâi, vorbind și lucrând continuu prin toate lucrurile și combinațiile lor alese de El și prin toate gândurile aduse de El prin acestea, și în mod direct, în conștiința umană și conducând astfel pe om spre realizarea sensului existenței sale în unirea eternă cu El.

De fapt Dumnezeu vorbește și lucrează continuu prin lucrurile create și cîrmuite, prin crearea de împrejurări mereu noi, prin care cheamă pe fiecare om la împlinirea datoriilor sale față de El și de semenii săi și răspunde la apelurile omului în fiecare clipă. Lucrurile și împrejurările acestea sunt tot atâtea gânduri (rațiuni) manifestate ale lui Dumnezeu, deci tot atâtea cuvinte plasticizate. Dar Dumnezeu vorbește ființei noastre mai ales prin gândurile ce le naște în conștiința noastră, când vrem să facem ceva sau trebuie să facem ceva; sau când, după ce am făcut ceva rău, ne vorbește prin muștrări, prin necazuri și boli. Prin toate, Dumnezeu ne conduce, ca printr-un dialog continuu, spre desăvârșirea noastră, deschizându-ne perspectiva spre împlinirea sensului existenței noastre în comuniunea cu Dumnezeu cel infinit.

Proorocul David afirmă adeseori vorbirea lui Dumnezeu prin măreția naturii, dar nu lipsește la el nici afirmarea despre vorbirea lui Dumnezeu prin diferite necazuri sau bucurii ce le aduce omului în viață. Pentru primul fel de vorbire cităm: "Cerurile spun slava lui Dumnezeu și facerea mâinilor Lui o vestește tăria. Ziua spune zilei cuvânt și noaptea vestește nopții știință. Nu sunt graiuri, nici cuvinte ale căror glasuri să nu se audă. În tot pământul a ieșit vestirea lor și până la marginea lumii cuvintele lor" (Ps. 18, 1-4). Iar despre vorbirea prin necazuri și prin ajutor, cităm: "Auzit-a rugăciunea mea și m-a scos din groapa ticăloșiei și din tina noroiului" (Ps. 29, 2). Elihu descrie întâi grăirea lui Dumnezeu în conștiința omului prin necazuri și dureri, iar după aceea grăirea Lui prin lucruri: "Vezi că Dumnezeu vorbește când într-un fel, când într-altul, dar omul nu ia aminte. Și anume El vorbește în vis, în vederile nopții, atunci când somnul se lasă peste oameni și când ei dorm în așternutul lor. Atunci El dă înștiințări oamenilor, ca să-i întoarcă de la cele rele și să-i ferească de mândrie, păzindu-le sufletul de prăpastie și de calea mormântului. De aceea, prin durere omul este mușrat în patul lui și oasele lui sunt zguduite de un cutremur neîntrerupt. Pofta lui se dezgustă de mâncare și inima lui nu mai dorește nici cele mai bune bucate. Carnea de pe el se prăpădește și piele, și oasele lui, până acum nevăzute, îl ies prin piele. Sufletul lui înaintează încet-încet spre prăpastie și viața lui, spre împărăția morților. Dar el se roagă lui Dumnezeu și Dumnezeu arată bunătatea Sa și îl îngăduie să vadă fața Lui cu mare bucurie și astfel îl dă omului iertarea Sa" (Iov 33, 14-26).

Atitudinea față de noi a lui Dumnezeu ca Persoană se arată uneori și în refuzul Lui de a răspunde. Poate că slăbirea evidenței prezenței și lucrării lui

Dumnezeu prin natură și prin conștiința omului se datorește și acestui refuz al Lui de a răspunde celor ce nu-L cheamă cu toată inima. Elihu continuă: "Să tot strige ei atunci, că Dumnezeu nu răspunde din pricina trufașei împilări a celor răi. Zadarnică le este truda: Dumnezeu nu aude și Cel atotputernic nu ia aminte" (Iov 35, 12-14).

Revelația naturală se îndeplinește obiectiv în tot timpul și locul; ea se adresează fiecărui. Ea ajută pe cei care o recunosc în lumina Revelației supranaturale, împreună cu învățătura Revelației supranaturale, și cu lucrarea ei, ca să înainteze spre viață eternă.

b. Revelația supranaturală ca precizare a celei naturale. Dar Revelația supranaturală precizează ținta revelației naturale și modalitățile de realizare a ei. Creștinii văd la lumina Revelației supranaturale cum Dumnezeu conduce, și prin lucruri, prin împjurări, prin întâmplările bune și rele din viața lor, prin glasul conștiinței sau prin ideile lor, la tot mai multă comuniune cu El. Dar cunosc că această comuniune se realizează deplin în Hristos care a coborât real la noi, cunosc că în Hristos s-a pus baza sigură a unirii deplane între Dumnezeu și omul care crede în El, în Care acesta se va eterniza. Deci Revelația supranaturală precizează modalitatea acestei conduceri și dă ajutor ființei noastre slabite de păcat și împiedicată de moarte, pentru a înainta efectiv spre unirea eternă și deplină cu Dumnezeu. Creștinii văd cum revelația naturală este precizată și completată prin Revelația supranaturală care culminează în Hristos. Amândouă duc spre Dumnezeu ca țintă finală și eternă.

Prin revelația naturală Dumnezeu conduce pe omul care crede în El spre ținta unirii cu El prin vorbirea indirectă și prin lucruri, folosindu-Se de diferite împjurări, probleme, greutăți, dureri ridicate în fața acestuia și de gândurile aduse în conștiința lui pentru ca acesta să înainteze spre El prin felul drept de a le face față, deci folosindu-Se de ceea ce ține de natură. Iar prin Revelația supranaturală, Dumnezeu face să se ivească în conștiința celui credincios într-un fel direct cuvinte de ale Sale, sau cuvinte care pun în evidență persoana Lui, nu lucrând prin natură, ci printr-o vorbire și acțiune care fac mai clară prezența Persoanei Lui în condescerea acestuia spre unirea cu Ea ca ținta lui finală. Prin aceasta Dumnezeu intră în comuniune directă și evidentă cu cel credincios, ceea ce îl convinge pe acesta despre existența lui Dumnezeu și satisfacă setea lui după comuniunea cu Persoana infinită, încredințându-l totodată că nu este lăsat pe seama unor forțe oarbe care îl duc la dispariție, ci e ridicat la legătura cu Persoana supremă și Aceasta îl va conduce spre eternizarea sa într-o deplină comuniune cu Ea.

c. Revelația supranaturală ca ieșire mai directă în evidență a lui Dumnezeu. Această ieșire mai directă în evidență a Persoanei lui Dumnezeu prin vorbirea Sa și prin conducerea celor credincioși spre deplina unire cu El, se arată în faptul că Dumnezeu trimite organe conștiințe speciale cărora Se revelează vorbind, ca aceștia să comunice altora gândurile și planurile Sale cu ei. În revelația naturală

fiecare cunoaște pe Dumnezeu vorbind prin lucruri și prin împrejurări, prin întâmplări personale. Dar comunicarea cu Dumnezeu nu apare destul de evidentă. Lucrurile se interpun prea mult între persoana umană și Dumnezeu, periclitând comuniunea celei dintâi cu Dumnezeu.

În Revelația supranaturală Dumnezeu Se face cunoscut în mod clar ca persoană, întrucât cheamă și trimite o persoană anumită către o colectivitate umană. Această persoană vine la ea cu o responsabilitate puternic trezită de Dumnezeu. Prin aceasta, pe de o parte Dumnezeu confirmă evidența naturală pe care ființa noastră o are despre împlinirea viitoare a sensului său în unirea cu Dumnezeu, pe de alta îl arată că această unire nu se va realiza și nu se pregătește într-un mod izolat, ci în solidaritatea fiecărui cu semenii săi și de aceea această pregătire nu se face numai prin lucruri interpretate de om în mod izolat, ci prin solia unei persoane care atrage atenția tuturor spre conținutul soliei ei. Dumnezeu voiește să măntuiască prin Revelația supranaturală nu indivizi izolați, ci marea mulțime de credincioși într-o responsabilitate reciprocă și comună față de El, căci toți trebuie să se ajute unii pe alții în înaintarea spre ținta desăvârșirii și a vieții eterne și să întărească comuniunea lor bazată pe comuniunea cu Dumnezeu. De fapt comuniunea între ei intră ca o componentă în desăvârșirea lor și în înaintarea spre ea.

d. **Revelația supranaturală în acte.** Pentru a Se pune și mai mult în evidență ca persoană superioară naturii și suverană asupra ei, capabilă să scape ființa noastră de căderea în servitutea naturii, Dumnezeu Se face cunoscut pe Sine în Revelația supranaturală și prin acte supranaturale care nu pot fi considerate ca fenomene ale naturii. Acestea sunt o altă serie de cuvinte încorporate, superioară celor încorporate în lucrurile și fenomenele naturii. Ca atare ele nu se produc continuu, căci în acest caz ar putea apărea asemănătoare fenomenelor naturale ce se repetă. Ele sunt nu numai supranaturale, ci și extraordinare. Dar ele se înscriu în general împreună cu învățărurile ce le însășesc, într-o suită ascendentă de arătare tot mai evidentă a lui Dumnezeu, Care pregătește în mod gradat natura umană aflată pe planul aservit morții, prin ridicarea ei spirituală, pentru capacitatea trecerii în planul comuniunii cu Sine, deci nesupus morții, și pentru înțelegerea acestei treceri.

e. **Actele Revelației supranaturale în Vechiul și Noul Testament.** În Vechiul Testament, în timpurile de început ale formării poporului Israel, actele supranaturale se referă mai mult la natură, pentru a închega colectivitatea poporului lui Israel prin cunoașterea că este condusă de un Dumnezeu care e mai presus de natură și pentru a o face să se atașeze strâns de El. Odată unificată și întărită această credință, în timpul profetilor, Dumnezeu lucrează mai mult prin cuvintele Sale asupra sufletelor, pentru a le înălța către Sine. Dar nu renunță cu totul nici la actele supranaturale asupra naturii. În Persoana lui Hristos actele supranaturale îndreptate către natură se referă mai ales la natura umană și ele corespund cu înălțarea spirituală a acesteia, indicînd cauzalitatea spiritului în actele supranatu-

rale, dar și nivelul spiritual maxim la care este ridicată natura umană în Hristos, și perspectiva ce o deschide El pentru toți cei ce se unesc cu El prin credință.

f. Actele supranaturale și ridicarea spirituală maximă a naturii umane în Hristos. Dar linia actelor supranaturale și linia spiritualității nu se întâlnesc în Hristos la nivelul maxim, ca două înălțimi paralele. Tocmai maxima spiritualitate a Lui are în ea puterea covârșirii automatismului naturii. Covârșirea acestui automatism al repetiției nu se produce printr-o biruire externă a naturii, ca în mitologie, ci e opera actualizării puterii superioare a spiritului, care covârșește natura fără să o suprime. Protestantismul, pentru care spiritualitatea are un preț mai redus, n-a mai putut înțelege actele supranaturale din viața lui Hristos, ci le-a declarat mitologice. Aceasta a dus în mod logic la necesitatea demitizării.

Explicate prin forța culminantă a spiritului, actele supranaturale referitoare la Persoana lui Hristos, ca nașterea Sa supranaturală și Învierea, nu anulează firea luată din noi cu contribuția ei, ci o duc la culmea realizării ei, căci ea are ca componentă superioară spiritul, care tinde în mod natural la potențarea lui prin spiritul divin. Firea umană a lui Hristos rămâne de aceea într-o veșnică existență. De aceea actele supranaturale referitoare la firea Lui umană și în primul rând Învierea sunt mai degrabă acte de restabilire a acestei firi și a naturii lumii în general. Întruparea lui Hristos reprezintă în același timp atât coborârea lui Dumnezeu la comuniunea deplină cuumanitatea, cât și înălțarea maximă a acesteia. Dumnezeu S-a făcut om, ca omul să se îndumnezească.

Atât prin depășirea legilor unei naturi căzute în păcat, cât și prin faptul că în felul acesta duce la actualizare deplină adevărata natură umană creată pentru a fi prin spiritualizarea ei într-o comuniune cu Dumnezeu-Persoana absolută și nesupusă automatismului naturii, Hristos S-a făcut începătură pentru toți cei ce cred în El. Cuvintele Lui, exprimând starea Lui de om desăvârșit, sunt menite și ele să ne ajute să ne ridicăm la un nivel spiritual asemănător celui al Său, corespunzător stării Lui de Înviere. Căci în El se arată legătura desăvârșită între nivelul spiritual cel mai înalt și nivelul superior legilor naturii care duc la moarte. Învierea e efectul nivelului suprem spiritual atins deumanitatea în Hristos în unire cu Dumnezeirea.

g. Actele supranaturale ale lui Hristos și progresul revelației. Dumnezeu recurge la actele supranaturale extraordinare, mai ales la început de perioade noi în istoria planului de măntuire. A recurs la ele în timpul patriarhilor, al lui Moise, al lui Isus Navi, al lui Ilie, în momentele principale ale formării și apărării poporului Israel ca purtător al mesajului măntuirii. Dar perioada cea cu adevărat nouă și ultimă este inaugurată de actele supranaturale extraordinare ale lui Iisus Hristos, prin care se formează poporul lui Dumnezeu de pretutindeni, care înaintează spre înșurirea de către om a tot ce-i este dat omenescului în Hristos, spre participarea la Dumnezeu prin comuniunea directă și maximă cu El.

Dacă toate actele supranaturale extraordinare ale Revelației sunt acte de mare importanță în istoria măntuirii noastre, îndrumându-ne spre ținta finală, actele

supranaturale săvârșite cu natura noastră umană în Hristos o pun pe aceasta sub raza nemijlocită a țintei ei finale.

Desigur istoria măntuirii nu e făcută numai din acte supranaturale, pentru că nici ele nu sunt neîntrerupte, cum nu este neîntreruptă nici Revelația supranaturală a lui Dumnezeu. Totuși ele au o suiată spirituală ascendentă și în acest sens au o istorie, reprezentând istoria măntuirii. Dar între ele se țese trăirea credincioșilor din cuvintele și actele supranaturale ale Revelației. Astfel fiecare etapă a Revelației are în ea o forță de propulsare a vieții spirituale a naturii noastre până la un nivel care o face pe aceasta capabilă de intrarea într-o nouă perioadă, inaugurată de o serie de noi acte supranaturale și extraordinare și de cuvintele unei cunoașteri și trăiri superioare.

Actele supranaturale săvârșite asupra unor lucruri și forțe ale naturii, sau punerea unor lucruri și forțe ale naturii în mod extraordinar în slujba conducerii celor ce cred, spre împlinirea destinației lor, fac mai evidente nu numai cuvintele directe din Revelația supranaturală, ci și cuvintele lui Dumnezeu din natură. Ele fac să se vadă că toată natura e chemată să devină un mediu mai transparent prin care se manifestă persoana și să fie covârșită prin spiritul personal.

În perioadele dintre actele supranaturale și cuvintele însuțitoare omenirea trăiește nu numai din lumina acelor supranaturale și a cuvintelor însuțitoare anterioare, ci și din revelația naturală cotidiană, care și ea are o mișcare istorică, luminată de acele acte și cuvinte.

Astfel toată istoria măntuirii e călăuzită, luminată și întărită în bine de Revelația dumnezeiască. Dar aceasta nu înseamnă că ea constă numai din actele și cuvintele acelei Revelații, ci și din răspunsurile noastre la ele. Sensibilitatea la acele acte și cuvinte și puterea răspunsurilor la ele sunt slabite și îñtrerupte mult și des de păcat. Dar și păcatul se resimte în anumite privințe de nivelul de cunoaștere și de subțierea spirituală la care a ajuns omenirea prin Revelație. Păcatul poate lua forme mai rafinate. Astfel, lumea e dusă de revelație în general înainte.

h. Caracterul profetic al Revelației. Atât prin perioadele noi ce le inaugurează, cât și prin perspectivele ce le deschid spre ținta finală, actele Revelației supranaturale și cuvintele care le explică au și un caracter profetic. Proorocirea nu e numai un criteriu extern prin care se dovedește un fapt al Revelației supranaturale, ci face parte din esența ei.

Revelația confirmă astfel și susține înaintarea noastră spre o țintă finală ascendentă, făcând clară înălțimea acestei ținte. Dar chiar în mișcarea ei naturală creația este însuflețită de o aspirație profetică. Ea este mișcarea revelației naturale spre ținta finală. Adică, chiar revelația naturală are un dinamism profetic. Dar mersul nostru înainte, în baza revelației naturale, spre ținta finală, nu ar fi posibil fără luminile și ajutorul Revelației supranaturale, dat fiind păcatul care grevează natura noastră umană. Dar nici Revelația supranaturală nu se poate dispensa în condu-

cerea creației spre ținta finală de aspirația naturală a ei și de simțirea naturală a îndemnului și ajutorul lui Dumnezeu spre progres în împrejurările continuu noi.

Astfel, actele și cuvintele lui Dumnezeu în cele două feluri de revelație se înscriu într-un plan al Lui de conducere a creației spre unirea cu Sine, adică, la îndumnezeire.

i. **Implinirea planului de măntuire în Hristos.** Hristos prezintă ultima etapă a Revelației supranaturale și împlinirea planului ei. Din El iradiază forța împlinirii acestui plan cu întreaga creație și cu tot universul. De aceea perioada de după Hristos este ultima etapă a istoriei măntuirii. Istoria în întregimea ei este răstimpul înaintării în realizarea acestui plan, dar desăvârșirea acestei împliniri se face dincolo de istorie, în veacul viitor. Partea dinaintea acestei încheieri este propulsată de Hristos, Care o atrage la starea eshatologică sau a desăvârșirii eterne la care El a dus firea noastră, adică la unirea deplină cu Dumnezeu.

Astfel Hristos reprezintă culmea Revelației supranaturale și deplina confirmare și clarificare a sensului existenței noastre prin împlinirea acestei existențe în El, în care se realizează unirea maximă a noastră cu Dumnezeu și, prin aceasta, și desăvârșirea noastră. Dar odată cu aceasta se arată că absolutul spre care aspirăm nu are un caracter impersonal, ci e Persoană. Îar noi întrând în comuniune maximă cu Absolutul ca persoană ne împărtăşim și noi de absolut. Noi suntem chemați să devenim un absolut după har prin participarea la Absolutul personal prin natură. Absolutul personal prin natură vrea să împărtășescă persoana umană de caracterul Său absolut, întrucât Se face El însuși om. Persoana conștientă este deja prin creație un absolut virtual printre-o anumită participare. De aceea peste ea nu se poate trece. Persoana noastră nu participă la absolut prin faptul că se trece peste ea, ci rămânând om și fiind confirmat în această calitate. Întruparea lui Dumnezeu ca om duce la desăvârșire absolută aspirație a noastră prin participare. De aceea dincolo de întruparea și invierea Fiului lui Dumnezeu ca om nu mai pot fi alte acte esențial noi ale Revelației supranaturale. Istoria măntuirii are acum rostul să dea celor ce cred ocazia de a se face capabili pentru participarea deplină la Absolutul personal, împreună cu Hristos sau în Hristos.

C

Lucrarea Cuvântului lui Dumnezeu și a Duhului Sfânt în desfășurarea Revelației dumnezeiești

Progresul în istoria măntuirii, determinat de Revelație, este un progres în cunoașterea și realizarea sensului existenței noastre în Dumnezeu ca comuniune directă și desăvârșită cu Absolutul ca persoană și, în El, cu toate persoanele semnelor noștri; este un progres în cunoașterea și realizarea planului de măntuire al lui Dumnezeu. Corespunzător cu aceasta, Revelația este opera Fiului și Cuvântului lui

Dumnezeu după al Cărui model e creat omul, întrucât și Fiul Ișii are originea în Tatăl și răspunde chemării Lui; dar este și opera Duhului Sfânt, ca Cel ce ne spiritualizează continuu întărindu-ne tot mai mult în libertatea iubitoare eliberată de automatismul naturii. Progresul în asemănarea omului credincios cu Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu se realizează prin aceea că El însuși ne vine prin istoria Revelației tot mai aproape. Apoi, luând El însuși chipul nostru ca să-l refacă unindu-l cu Sine ca model, ne ridică până la deplina actualizare a noastră prin învierea și înălțarea umanității noastre asumate de El, ca bază a învierii și înălțării noastre. Este în același timp un progres în spiritualizarea noastră, fără de care nu vom putea învia într-o slavă și nu ne vom putea înălța la cer. Această împreună-lucrare a Cuvântului lui Dumnezeu și a Duhului Sfânt se poate observa întâi în Revelație până la încheierea ei în Hristos, și apoi prin Biserică, prin Scriptură și prin Tradiție. În special rolul important al Sfântului Duh în realizarea Revelației și în eficiența ei ulterioară arată că revelarea Logosului ca sens suprem al existenței și întruparea Lui în natura umană sunt solidare cu actul de spiritualizare a naturii umane, efectuată prin Duhul Sfânt, și progresează împreună.

Cuvântul lui Dumnezeu care prin Revelația Vechiului Testament ne pregătește pentru primirea Lui, apoi Se întrupează, înviază și ne atrage și pe noi spre înviere și spre unirea veșnică cu El, Se descoperă în calitate de sens deplin al existenței noastre, plin El însuși de puterea luminătoare și atractivă. Învierea noastră în Hristos este astfel scopul Revelației și al lumii. Dar Duhul Sfânt aduce în noi puterea acestui sens, dându-ne și capacitatea să ne însușim acest sens al existenței și să ne imprimăm de el. Sfântul Atanasie cel Mare a spus: "Cuvântul a asumat trupul, pentru ca noi să primim pe Duhul Sfânt. Dumnezeu S-a făcut purtător de trup, pentru ca omul să poată deveni purtător de Duh"⁸. Sfântul Simion Noul Teolog consideră că scopul întregii opere a măntuirii noastre prin Hristos este să primim pe Duhul Sfânt. La rândul său, Nicolae Cabasila spune: "Care este efectul și rezultatul actelor lui Hristos?... Nu e altul decât coborârea Sfântului Duh peste Biserică"⁹. Mântuitorul însuși a spus: "E de folos pentru voi ca să Mă duc Eu... Eu voi ruga pe Tatăl și vă va da un alt Mângâietor ca să fie cu voi în veac" (In. 14, 16; 16, 7).

Cuvântul și Sfântul Duh sunt cele două Persoane care efectuează împreună și actualizează în mod solidar toată revelația și eficiența ei până la sfârșitul lumii. Ei sunt "cele două mâini ale Tatălui", adică cele două Persoane lucrătoare, după expresia Sfântului Irineu. Ele fac împreună străveziu pe Tatăl în mod progresiv: "Strălucirea Treimii iradiază progresiv"¹⁰. Între Cuvântul și Duhul Sfânt există o reciprocitate continuă a revelării și Ambii împlinesc o revelare comună a Tatălui și o spiritualizare comună a creației. Niciodată Cuvântul nu e lipsit de Duhul, Care ne

8. Despre întruparea Cuvântului, 8, P.G., 26, col. 996 C.

9. Explicarea dumnezeieștii Liturghii, cap. 37; P.G., 150, 450.

10. Sfântul Grigorie de Nazianz, Cuvântul 31, 26-27; P.G., 36, col. 161.

face să primim pe Cuvântul, și nici Duhul Sfânt, de Cuvântul cu Care ne unește tot mai mult. Dar fiecare din Cei doi are poziția proprie în acțiunea revelatoare, conform poziției din viața internă a Sfintei Treimi. De aceea sunt mereu împreună. Precum în Sfânta Treime, Duhul Sfânt odihnind peste Fiul, sau strălucind din El¹¹, arată Tatălui pe Fiul, iar Fiul arată Tatălui pe Duhul, existând între Ei o reciprocitate¹², tot așa în Revelație și în eficiență ei ulterioară Fiul trimite în intimitatea noastră pe Duhul și Duhul îl trimite pe Fiul, sau îl aduce în fața vederii noastre sufletești, sau chiar în noi. Fericitul Augustin spune: "Să nu gândim că Fiul a fost trimis în așa fel de Tatăl, că n-a fost trimis și de Duhul Sfânt"¹³. Iar Sfântul Ambrozie zice: "Tatăl și Duhul trimit pe Fiul; la fel, Tatăl și Fiul trimit pe Duhul"¹⁴. Dumnezeu ne vine aproape în starea Sa de comuniune, pentru ca să ne imprime și nouă această stare și acest elan al comuniunii.

Lucrarea revelatoare comună și complementară a Fiului și a Sfântului Duh are o dezvoltare. Paul Evdokimov vede această dezvoltare ca o alternare a lucrărilor mereu mai vădite ale Duhului și ale Cuvântului. În Vechiul Testament, Duhul Sfânt a pregătit venirea Cuvântului în trup, iar Acesta, odată venit în trup, pregătește venirea Duhului, Care va pregăti până la sfârșitul lumii a doua venire, cea întru slavă, a Cuvântului întrupat, inviat și înălțat. "Prin gura proorocilor tot Vechiul Testament este o Cincizecime preliminară în vederea apariției Fecioarei și a acelui "Fie" al ei"¹⁵. Apoi "Cincizecimea apare ca scopul ultim al iconomiei trinitare a mântuirii. Urmând Părinților bisericești se poate chiar spune că Hristos este marele Înainte-Mergător al Duhului Sfânt"¹⁶. Pe de altă parte, Evdokimov observă că Duhul Sfânt și Cuvântul sunt mereu împreună, dar într-o perioadă Se află Unul pe planul prim, iar în altă perioadă, Celălalt: "În timpul lucrării pământești a lui Hristos, relația oamenilor cu Duhul Sfânt se efectua prin și în Hristos. Din contră, după Cincizecime, relația cu Hristos se efectuează prin și în Duhul Sfânt. Înălțarea suprimă vizibilitatea istorică a lui Hristos. Dar Cincizecimea restituie lumii prezența interiorizată a lui Hristos și acum îl revelează nu în față, ci în interiorul ucenicilor Săi"¹⁷.

În Vechiul Testament cuvântul lui Dumnezeu este încă un cuvânt cu reduse efecte duhovnicești și prea puțin revelat în adâncimile spirituale ale omului, datorită nivelului redus al sensibilității spirituale a acestuia. De aceea puterea lui Dumnezeu se manifestă nu numai prin cuvântul însuși, ci și prin acte însoțitoare dar exterioare cuvântului, căci ele impresionau mai mult poporul la nivelul spiri-

11. Grigorie Cipriotul, patriarhul Constantinopolului (1283-1289); P.G., 142, col. 240, 242, 257, 260, 267, 286.

12. Iosif Vrenie, *Cuvinte 24 pentru purcederea Sfântului Duh*, Buzău, 1832.

13. *Contra Maximin*, Arian. II, 20, 4; P.L., 42, col. 790.

14. *De Spiritu Sancto*, III, 1, 8 și 3; P.L., 16, col. 811-812.

15. *L'Esprit Saint dans la tradition orthodoxe*, Ed. du Cerf, Paris, 1969, p. 87.

16. Op. cit., p. 89.

17. Op. cit., p. 90.

tual coborât la care se afla. Când Moise primește pe Sinai Legea, sau cuvântul concentrat al lui Dumnezeu, "muntele fumega tot, că Se pogorâse Dumnezeu pe el în foc și se ridică de pe el fum ca fumul din cuptor, și tot muntele se cutremura puternic" (Ieș. 19, 18). Aceasta dovedea celor care îl așteptau, pe de o parte prezența lui Dumnezeu, pe de alta punea o perdea între Dumnezeu și ei. Acest lucru se petreceea și după aceea: "Iar după ce intra Moise în cort, se pogora un stâlp de nor și se oprea la intrarea cortului și Dumnezeu grăia cu Moise" (Ieș. 33, 9).

Peste Cuvânt, sau peste Moise care îl reprezenta, a stat un zâbranic până la întruparea Cuvântului ca om. Iar Duhul nu iradia în Vechiul Testament în chip arătat, decât arareori. În Vechiul Testament Cuvântul lucra asupra subiectelor umane, insuficient pregătite spiritual, sub acoperământul Legii. De aceea, paralel, Cuvântul le impresiona prin acte de putere. Oamenii erau atunci impresionați mai mult de strălucirea celor exterioare. Chiar slava lui Dumnezeu li se arăta într-un mod oarecum exterior. Sfântul Apostol Pavel zice: "Având deci o astfel de nădejde, noi lucrăm cu multă îndrăzneală și nu ca Moise, care își punea un văl pe fața sa, ca fiți lui Israel să nu vadă sfârșitul strălucirii exterioare (prin privirea celei interioare). Dar mințile lor s-au învârtosat, căci până în ziua de azi la citirea Vechiului Testament rămâne același văl, neridicându-se. Căci vălul se desființează în Hristos. Deci până și astăzi, când se citește Moise, stă un văl pe inima lor. Iar când se vor întoarce către Domnul, vălul se va ridica" (2 Cor. 3, 13-16).

Dar în persoanele din Vechiul Testament, cu o sensibilitate sporită pentru Duhul, din Cuvântul iradia și Duhul. Prin aceasta nu numai Duhul Sfânt pregătea pe cei din Vechiul Testament pentru primirea Cuvântului în trup, ci însuși Cuvântul pregătea prin Duhul această venire a Sa în trup. Iar după înălțarea Sa la cer, tot El pregătește, prin Duhul ce iradiaza din El, venirea Sa viitoare într-o slavă. "Precum înainte de venirea văzută și în trup, Cuvântul lui Dumnezeu venea spiritual la patriarhi și prooroci, preînchipuind tainele venirii Lui, tot așa și după această sosire vine numai în cei ce sunt prunci, nutrindu-i duhovnicește și ducându-i la viață desăvârșirii cea după Dumnezeu, ci și în cei desăvârșiți, desemnându-le de mai înainte forma venirii Lui viitoare în chip ascuns, ca într-o icoană"¹⁸.

În Vechiul Testament, pe măsură ce apar oameni capabili de Duhul în urma pregătirii prin Lege, lucrarea Acestuia iradiaza mai intens în ei din Cuvântul dumnezeiesc. Acesta e îndeosebi cazul cu proorocii. Însuși Cuvântul ce li Se comunica lor e mai plin de Duhul, sau de o spiritualitate intrinsecă. Prin aceasta oamenii sunt pregătiți pentru sălășuirea întreagă a Duhului Fiului în natura umană, odată cu întruparea Acestuia ca om.

Aceasta se întâmplă când oamenii sunt pregătiți pentru a simți iradierea Duhului prin natura umană luată de Cuvântul, când această natură e ridicată la atâtă capacitate pentru divin, încât poate primi pe Duhul cu toată sensibilitatea și îl

18. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Capete gnostice*, II, 28; Filoc. rom., vol. II, p. 117.

poate iradia spre alți oameni, aceștia însăși deveniți capabili de perceperea Duhului prin uman. Duhul Sfânt și-a făcut acum centrul Său de acțiune și de iradiere, împreună cu Cuvântul lui Dumnezeu, în ființa umană. Acum iese pe primul plan rolul Său cel mai propriu, care este cel de sfîntire și de îndumnezeire a ființelor umane. Spiritul uman se descoperă acum ca având cea mai mare conformitate potențială cu Duhul Sfânt.

Revenirea deplină a Duhului Sfânt în ființa umană are loc în Hristos, pentru că în Acesta, Însuși ipostasul dumnezeiesc al Cuvântului devine ipostasul naturii umane, arătându-ne-o pe aceasta capabilă de unirea în cel mai înalt grad cu Dumnezeu. De acum Duhul Sfânt își are centrul Lui de iradiere în Cuvântul devenit om, sau în Omul care este și Dumnezeu.

Aceasta reprezintă înduhovnicirea cea mai înaltă a ființei umane.

Însă rezultatul deplin al lucrării Duhului înumanitatea lui Hristos este Învierea Lui. De aceea, din starea Lui înviată iradiază întreaga lucrare a Duhului.

Până ce nu a înviat Hristos, Duhul Sfânt iradia oarecum în chip ascuns din El, cum iradia în chip ascuns și din cuvântul Vechiului Testament. Dar Hristos însuși simțea toată lucrarea Duhului în Sine, fiind proprie firii Lor comune, precum o simțeau într-o anumită măsură și ucenicii și toți cei mai apropiati de El. Dar pentru ceilalți ascunderea Duhului continua. Totuși, cei ce aveau ochi să vadă și urechi să audă sesizau Duhul din El cu mult mai intens decât îl simțea poporul Israel în Moise și în prorocii Vechiului Testament.

Însă de la Înviere Duhul copleșește trupul lui Hristos și de la Cincizecime cei care cred în Hristos simt deplina putere a Duhului iradiind din Hristos. Dar trupul Lui nu-l văd pentru că ochii lor sunt trupești și văd încă numai cele arătate trupește. Dar la Învierea lor, când și ei vor fi devenit în întregime lumină, când și trupul lor va fi copleșit de Duhul, vor sesiza trupul lui Hristos - prin sensibilitatea spirituală a trupului lor, sporită la maximum pentru prezențele nevăzute - copleșit de spiritualitate sau ca organ deplin transparent al Duhului.

Deci nu e vorba de o alternare între prezența directă și indirectă a Fiului și a Sfântului Duh, ci de un progres în înduhovnicirea noastră odată cu progresul Revelației. Revelația culminează în coborârea Duhului Sfânt la Cincizecime, pentru că această coborâre e în funcție de Învierea și Înălțarea lui Hristos cu trupul, ca spiritualizare maximă a acestuia. Prin aceasta începe aplicarea efectului Revelației la noi, adică conducerea noastră spre Învierea și Înălțarea cu trupul de către Duhul lui Hristos. Cel înviat și înălțat, adică nu numai de Duhul, ci și de Hristos însuși.

În Învierea lui Hristos, sau în trupul Lui devenit transparent prin Duhul și pentru Duhul, ni se arată în ce scop e creată lumea; iar în Învierea noastră finală, când și trupurile noastre vor fi deplin transparente prin Duhul, printr-o unire desăvârșită cu Hristos, această stare va fi realizată pentru toată creația.

Aceasta arată că Revelația constă nu atât în descoperirea unei sume de cunoștințe teoretice despre un Dumnezeu închis în transcendență Sa, ci în acțiunea de coborâre a Lui la om și a înălțării omului la El până la realizarea unirii maxime

în Hristos, ca bază pentru extinderea acestei uniri între Dumnezeu și toți oamenii care cred în El. Cunoștințele date în Revelație înfățișează această acțiune de coborâre a lui Dumnezeu și de înălțare a omului care crede. Cuvintele tâlmăcesc doar acțiunea aceasta a lui Dumnezeu, fiind totodată și îndemnuri pentru noi de a colabora, ca această unire să se facă și între fiecare dintre noi și Dumnezeu. Căci unirea maximă a lui Dumnezeu cu omul care crede nu se face fără colaborarea liberă a acestuia.

Revelația are loc, aşadar, prin acte și cuvinte, prin lumină și putere; ea este acțiune luminătoare și lumină transformatoare a celui ce crede. Ea descoperă nu numai ceea ce face Dumnezeu pentru om, ci și ceea ce va deveni el prin acțiunea lui Dumnezeu și prin colaborarea sa; ea descoperă și sensul și scopul final al existenței umane, sau starea finală pentru care suntem destinați și care constituie însăși deplina realizare a noastră.

De aceea Revelația constă nu numai într-o sumă de acte realizate de Dumnezeu și în tâlmăcirea lor prin cuvintele Lui, ci și în anticiparea și descrierea ţinței finale a creației, al cărei început de realizare l-a pus prin actele săvârșite. Revelația are și un caracter profetic, eshatologic. Dar Dumnezeu profetește prin Revelație această ţintă finală a creației, nu printr-o știință care prevede în mod obiectiv și pasiv dinainte unde va ajunge creația prin ea însăși, ci prin arătarea că va conduce El însuși acolo creația, cu colaborarea ei liberă, prin toate actele de putere săvârșite. Actele de putere și cuvintele lui Dumnezeu cuprinse în Revelație își exercită o eficiență până la împlinirea scopului lor deplin. Adică Revelația rămâne activă și în ea se descrie și această eficiență în continuare a ei. Dumnezeu, descoperindu-Se în Revelație ca factor măntuitor activ, profetește totodată cum va conduce creația la ţinta finală prin actele, sau mai bine zis prin stările dinamice ce le-a realizat în Hristos ca acte continui ale Sale. El Se prezintă în Revelație și ca Profetul care va realiza profeția Sa.

Hristos e supremul Prooroc. În acest sens Revelația rămâne activă, deși pe de altă parte conținutul ei s-a încheiat, întrucât în ea s-a pus baza dinamică a tot ce se va continua a se face și s-a indicat tot ce se va face. Dumnezeu, Care a lucrat în cursul Revelației, lucrează la fel în continuare. Fiul lui Dumnezeu, venind la sfârșitul Revelației prin întrupare în maximă apropiere de noi, devenind prin Înviere, ca om, organul maximei eficiențe asupra noastră prin Duhul Sfânt, pentru a ne duce și pe noi la aceeași stare, rămâne în această apropiere și eficiență maximă transformatoare a tuturor celor create. Logosul, ca sens al tuturor celor create, a devenit prin Întrupare, Înviere și prin coborârea Duhului Sfânt sensul și scopul interior al lor, sensul și scopul care nu numai le arată ce vor fi, ci le și conduce prin Duhul spre ceea ce acestea trebuie să fie, descoperind totodată în El sensul realizat al creației și al Revelației.

Dar Hristos cel revelat în sensul acesta rămâne și lucrează mai departe în creație, sau permanentizează Revelația deplină în eficiență ei spre a conduce pe cei ce cred către unirea cu El și îndumnezeire, și anume, prin spiritualizarea lor treptată prin Duhul Sfânt, folosind trei mijloace concrete și unite: Biserica, Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție.

III

Lucrarea lui Hristos și a Duhului Sfânt, de păstrare a Revelației în eficiență, prin Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție în cadrul Bisericii

Revelația supranaturală s-a încheiat în Hristos. Căci în El a ajuns la împlinire ca în primul exemplar planul de mântuire și de îndumnezeire a creației. Mai sus nu poate duce acest plan. Dumnezeu nu vine mai aproape de om decât a făcut-o în Hristos. Unirea între Dumnezeu și om nu poate înainta mai departe. Noi nu putem înainta la o mai mare împlinire decât în Hristos.

Dar aceasta nu înseamnă că - prin însuși conținutul ei - Revelația supranaturală nu poate fi activă mai departe. Ca Dumnezeu venit în maxima apropiere de noi, ca om ridicat prin unirea cu Dumnezeu într-o persoană la suprema înălțime, ca plan al lui Dumnezeu ajuns și concretizat în El la ultima împlinire, Hristos începe lucrarea de extensie a stării realizate în El, la noi toți.

Starea Lui are un caracter dinamic. Ca Dumnezeu El vrea să realizeze în umanitatea Sa apropierea cu toți oamenii, ca și cu niște parteneri egali cu Sine, menținând identitatea personală a fiecărui; prin aceasta vrea să ducă pe fiecare la nivelul de realizare umană maximală. Cu alte cuvinte, El vrea să extindă planul lui Dumnezeu realizat în El.

Dar El e mai presus de toți. Căci El nu e o persoană umană care a avut nevoie de mântuire și, în vederea acesteia, a fost unită cu Dumnezeu. El a asumat natura umană neipostaziată în ea însăși, ci în Ipostasul Lui propriu, pentru a face din ea mediul fundamental prin care să extindă la toți oamenii îndumnezeirea la care a fost ea ridicată. Dar tocmai prin aceasta Hristos poate realiza opera aceasta de mântuire și îndumnezeire a tuturor, cum n-ar fi putut să-o facă nici un om. El nu e o persoană umană unită cu Persoana divină; pentru că în această situație ar fi putut să orice om, întrucât n-ar fi centrul uman care este și Dumnezeu. În acest caz, prin comuniunea cu Hristos nu să realizeze comuniunea cu Dumnezeu însuși, după care aspiră ființa noastră. Hristos e Persoana divină care Ea însăși, fiind și om, face posibilă, prin comuniunea accesibilă cu Ea ca om, comuniunea tuturor cu Dumnezeu însuși, sau cu Persoana absolută. El este centrul și fundamentul acțiunii de extindere a mântuirii și de îndumnezeire la toți cei ce cred. În El planul de mântuire s-a realizat ca într-un fundament.

Acțiunea de extindere a acestui plan o face Hristos tot prin Duhul Sfânt: prin Duhul Sfânt a comunicat Revelația și a creat și susținut comunitatea poporului Israel în faza ei nedeplină. Tot prin Duhul Sfânt se menține în eficiență ei continuă Revelația încheiată, creându-se și susținându-se comunitatea superioară și universală a Bisericii. Biserica este dialogul lui Dumnezeu cu credincioșii prin Hristos în Duhul Sfânt. Dialogul purtat înainte de Cuvântul de departe, ajunge dialog intim prin intruparea Fiului lui Dumnezeu ca om și începe să se extindă prin Biserică. Astfel Biserica este Revelația supranaturală, încheiată în Hristos, în eficiență ei asupra noastră în cursul vremii, prin Duhul Sfânt; este Revelația supranaturală, ajunsă la deplinătatea ei în Hristos, în acțiunea de extindere și de rodire deplină în cei ce cred. Biserica e Hristos unit în Duhul Sfânt cu cei ce cred, asupra căroră s-a extins și prin care se extinde acțiunea Sa de atragere a lor, prin dialogul cu ei, în procesul de asemănare cu El. Credincioșii, prin sensibilitatea produsă în ei de Duhul Sfânt în Biserică, iau cunoștință de puterea lui Hristos în care e împlinită toată revelația și iau cunoștință și de acțiunea acesteia în ei. Dar nu descoperă o revelație nouă sau un plus de revelație pe lângă cea împlinită în Hristos. Revelația continuă să fie activă prin Duhul Sfânt în lume, în și prin Biserică, dar nu continuă să se întregească cu părți noi. Ea e întreagă în Hristos și din El lucrează întreagă în și prin Biserică asupra ființelor conștiiente care cred și primesc credința. Lumina și puterea ei au ajuns la zenit în soarele Hristos.

Biserica este Hristos ca Revelație deplină în continuarea eficienței Lui. Din El continuă ea să lumineze și să încâlzească prin Duhul Sfânt în mod integral nu numai până la sfârșitul timpului, ci în veșnicie, în și prin Biserica de pe pământ și din cer, din Trupul Lui ca forma de comuniune cu El și între ei, a celor ce cred. Dacă Revelația devenită realitate deplină în Hristos are în ea un dinamism profetic, un profitism în mișcare, acțiunea ei până la ținta finală este implicată în dinamismul ei profetic, care se săvârșește în și prin Biserică.

Biserica are deci, prin Duhul Sfânt, misiunea de a face eficientă nu indiferent care revelație, ci Revelația împlinită în Hristos, sau pe Hristos ca încorporarea Revelației depline și în tensiunea profetică reală implicată în El. Ea are deci și misiunea de a păstra prin Duhul Sfânt Revelația împlinită în Hristos, care o face aptă să discearnă autenticitatea Revelației, în deplinătatea și în tensiunea ei spre ținta finală adevărată. Duhul Sfânt o menține ca mijloc adecvat de actualizare și martoră a Revelației autentice și, prin aceasta, de realizare a existenței umane în Hristos. Revelația aceasta este, în acest sens, neschimbătă obiectiv atât în Sfânta Scriptură, cât și în Sfânta Tradiție. Deci Biserica, prin Sfânta Scriptură și prin Sfânta Tradiție, menține în înțelesul ei adevărat Revelația în acțiune. Acțiunea ei nu e altceva decât punerea în lucrare a Revelației păstrate în întregul ei, pregătirea credincioșilor

pentru lucrarea ei, sau a lui Hristos tălmăcit în Sfânta Scriptură și comunicat prin Sfânta Tradiție.

Dacă Scriptura și Revelația își au concretizarea lor deplină în Hristos, Biserica nu se poate dispensa de ele, cu afirmația că are pe Hristos însuși. Căci ele sunt expresia autentică a lui Hristos și nu se pot găsi alte expresii autentice mai depline ale lui Hristos, iar Biserica nu poate rămâne nici cu un Hristos neexprimat. Căci un Hristos neexprimat nu-și poate manifesta eficiența. Dar având pe Hristos lucrător în ea prin Duhul Sfânt, Biserica e singură capabilă să înțeleagă și să interpreteze în mod autentic Scriptura, ca alcătuită din etape, din cuvinte și din acte ce exprimă pe Hristos cel inviat și duc pe cei ce cred spre împlinirea lor în Hristos cel adevărat.

Duhul lui Hristos ne sensibilizează pentru Hristos și ne unește cu El în Biserică, pentru că focul Duhului care se propagă din Hristos nu se poate despărți de sensibilitatea umană comună pentru Hristos. El Se manifestă ca lucrător prin focul credinței lucrătoare. Focul acesta este viața în continuă desăvârșire a comuniunii cu Hristos. Duhul aduce viață pentru că realizează comuniunea cu Hristos. Prin Duhul credincioșii nu sunt legați în izolare de Hristos, ci împreună. Cel ce ajunge la credință în Hristos ajunge prin credință sau prin sensibilitatea altuia. Sensibilitatea interpersonală a credinței în care Se manifestă Duhul Sfânt îl leagă pe cei ce cred în comunitatea credinței sau în Biserică. Sensibilitatea bucuriei pentru comuniunea cu Persoana absolută a lui Hristos se extinde în bucuria comuniunii și a faptelor de comuniune cu alții, în participarea altora la Persoana absolută a lui Dumnezeu, venită la nivelul comuniunii cu ei în Hristos.

De aceea Biserica nu e numai singura care înțelege Scriptura și Tradiția ca exprimarea vie și dinamică a puterii lui Hristos - ținta noastră finală -, ci și singura care pune în actualitate această putere, sau căldura ei, prin sensibilitatea interumană produsă de Duhul Sfânt.

A

Modurile de păstrare a Revelației supranaturale

1. Sfânta Scriptură și legătura ei cu Biserica prin Sfânta Tradiție

Dialogul viu al Bisericii cu Hristos se poartă în mod principal prin Sfânta Scriptură și prin Sfânta Tradiție. Sfânta Scriptură este una din formele în care se păstrează Revelația în eficiență ei, ca apel al lui Dumnezeu în continuare. Ea este expresia scrisă a Revelației împlinite în Hristos. Ea prezintă pe Hristos în forma cuvântului Lui dinamic și a cuvântului tot aşa de dinamic al Sfinților Apostoli

despre faptele Lui măntuitoare, în eficiență permanentă a lor. Dar ea descrie și modul în care Dumnezeu a pregătit măntuirea noastră în Hristos și modul în care Hristos continuă să lucreze prin extinderea puterii Lui, pentru asemănarea noastră cu El, până la sfârșitul lumii. Prin cuvântul ei, Hristos continuă să ne vorbească și nouă, să ne provoace la răspuns cu fapta, să lucreze astfel și în noi. Noi simțim prin cuvântul Scripturii că Hristos continuă să lucreze în noi prin Duhul Lui cel Sfânt: "Iată Eu cu voi sunt în toate zilele până la sfârșitul veacului" (Mt. 28, 20). Sfânta Scriptură e Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu care S-a tălmăcit pe Sine în cuvinte, în lucrarea Lui de apropiere de oameni pentru ridicarea lor la El, până la întruparea, învierea și înălțarea Lui ca om. El lucrează prin cuvintele acestea, prin care Se tălmăcește pe Sine, asupra noastră, pentru a ne conduce și pe noi la starea la care a ajuns El. Scriptura redă ceea ce continuă să facă Fiul lui Dumnezeu cu noi din această stare de Dumnezeu și om desăvârșit, deci Scriptura tălmăcește lucrarea prezentă a lui Hristos. Căci Hristos, rămânând mereu viu și Același, Se tălmăcește prin aceleasi cuvinte, dar ca Cel ce vrea să ne facă și pe noi asemenea Lui.

Sfântul Maxim Mărturisitorul menționând cele două expresii ale Sfântului Apostol Pavel despre "sfârșitul veacurilor ajuns la noi" (1 Cor. 10, 11) și despre veacurile viitoare în care "Dumnezeu va arăta bogăția covârșitoare a harului Său, prin bunătatea ce a avut-o către noi întru Hristos Iisus" (Ef. 2, 7), spune: "Odată ce veacurile rânduite de mai înainte pentru lucrarea prin care Dumnezeu avea să Se facă om au luat sfârșit la noi, Dumnezeu împlinind cu adevărat întruparea Sa desăvârșită, trebuie să aşteptăm de aci înainte celealte veacuri ce vor veni, care sunt rânduite pentru lucrarea îndumnezeirii tainice și negrăite a oamenilor"¹⁹. Dar bogăția ce ne-o va arăta Dumnezeu în veacurile viitoare, bunătatea Lui integrală față de noi cuprinsă în Hristos, e descrisă în Scriptură. În felul acesta Sfânta Scriptură nu e numai o carte prin care păstrăm în memorie ce a făcut Dumnezeu prin pregătirea întrupării și prin întruparea Fiului Său, ci și o carte care ne spune ce face și va face Fiul lui Dumnezeu cel întrupat și inviat până la sfârșitul veacurilor pentru a ne conduce și pe noi la înviere. Căci în Scriptură e descrisă nu numai acțiunea de coborâre a lui Dumnezeu pe pământ spre noi până la întruparea Sa, ci și începutul ridicării noastre la îndumnezeire, făcut prin înviere, și începutul extinderii acțiunii Lui din starea de înviere în Biserică începătoare, ca model al acțiunii Lui până la sfârșitul lumii. Pentru că în Hristos cel sculat din morți și așezat de-a dreapta Sa, Dumnezeu ne-a arătat ce ne va da și nouă în veacurile ce urmează după învierea Lui, temelie a vieții noastre eterne. Căci în Hristos sau "împreună cu El ne-a sculat și împreună ne-a așezat întru cele cerești" (Ef. 2, 6). Sfânta Scriptură este astfel o carte pururea actuală. "Cerul și pământul vor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece" (Mt. 24, 55; Mc. 13, 31; Lc. 21, 33).

19. Răspunsuri către Talasie, 22; Filoc. rom., vol. III, p. 70.

Cuvintele lui Hristos trebuie crezute întrucât sunt cuvinte ale lui Dumnezeu (In. 3, 34); la fel cele ale Apostolilor despre El, pe baza cuvintelor și faptelor Lui (Fapte 4, 29; 13, 5, 7 și 46; 6, 2; 6, 7; 8, 14; 16, 32; 17, 13). De aceea cuvintele acestea se împlinesc în cei ce le ascultă. Căci ele sunt "duh și viață" (In. 6, 63), sunt "cuvinte ale vieții veșnice" (In. 6, 68). Dar ele pot fi crezute și produc viață veșnică în cei ce le aud numai dacă lucrează Duhul în ei. "Cel care este de la Dumnezeu ascultă cuvintele lui Dumnezeu; de aceea voi nu le ascultați, pentru că nu sunteți ai lui Dumnezeu" (In. 8, 47). Dar Duhul care produce credință în cel ce le aude este Duhul lui Hristos. Hristos este sensul ultim al nostru, sau în El se împlinește sensul ultim al nostru, prin sensibilitatea produsă și întreținută în noi de Duhul Sfânt. Prin urmare, Însuși Hristos lucrează prin Duhul Său în cel ce aude cuvintele Sale, neopunându-Se conținutului lor. Astfel, Scriptura este una din formele prin care cuvintele lui Hristos se păstrează nu numai în cuvintele rostită odinioară de Hristos, ci și în cuvintele pe care El ni le adresează continuu.

Sfânta Scriptură dă mărturie despre lucrarea Duhului care se săvârșea în cei ce ascultau cuvintele lui Hristos, sau cele ale Apostolilor despre Hristos pe baza cuvintelor și faptelor Lui, după înălțarea Lui la cer: "Mulți din cei ce auziseră cuvântul au crezut" (Fapte 4, 4). "Încă pe când vorbea Petru aceste cuvinte, Duhul Sfânt a venit peste toți cei care ascultau cuvântul" (Fapte 10, 44).

Scriptura nu ne spune dacă ar fi venit cineva la credință prin simpla citire a cuvintelor lui Dumnezeu, cuprinse în ea. Desigur că aceasta s-ar putea explica din faptul că nu exista o Scriptură despre Hristos în timpul de când avem mărturiile ei de mai sus. Totuși, în general, cuvântul Scripturii are putere când e comunicat de un om credincios altuia, fie prin repetarea lui aşa cum se găseşte în Scriptură, fie explicat. Căci în credință dintre ei lucrează Duhul Sfânt. Credința, ca lucrare a Duhului, vine în cineva prin altul, dar numai când acel altul comunică cuvântul Scripturii însușit și mărturisit cu credință, sau cu sensibilitatea comuniunii în Duhul. Scriptura își activează puterea ei în comuniunea între persoane, în transmiterea cuvântului ei cu credință de la o persoană la alta, de-a lungul generațiilor. A trebuit să fie de la început persoane care au crezut, nu citind Scriptura, ci prin contactul cu o persoană care le-a dat credință în conținutul ei și, pe baza aceasta, au crezut în acest conținut: la început rostit, apoi fixat în scris. Această persoană a fost Hristos. Iar deplina vedere în adâncimile Lui divine și sensibilitatea pentru ele le-a dat Duhul lui Hristos, Care a lucrat în comunicarea acestei vederi și sensibilității. De atunci cuvintele lui Hristos, sau despre Hristos, fixate sau nu în Scriptură, sunt mijloacele exterioare de exprimare, de transmitere și de împrospătare a credinței în cadrul Bisericii, sau de la Biserică spre cei din afara ei, concomitent cu transmiterea și împrospătarea lor prin Duhul Sfânt.

Când atribuim acest rol cuvintelor, nu înțelegem numaidecât citirea sau repetarea lor întocmai, ci conținutul lor, care este mărturisirea despre Hristos. Dar

chiar în acest caz e implicată citirea continuă a Scripturii în comunitatea bisericescă de către unele persoane, care împrospătează circulația conținutului ei nediminuat și nealterat în această comunitate. Scriptura garantează în acest sens păstrarea credinței vii și nealterate în Biserică, deși la rândul ei este valorificată de Duhul lui Hristos, de Duhul credinței, și păstrată în comunitatea Bisericii prin Duhul de la întemeierea ei, după contactul intens al unor persoane cu Hristos.

Pe lângă aceasta, cei ce primesc credința de la alții pe baza conținutului general al Scripturii comunicat lor, printr-un contact ulterior frecvent cu Scriptura pătrund tot mai adânc în bogăția ei de înțelesuri duhovnicești, convingându-se tot mai mult că cuvintele ei nu au putut veni decât de la Dumnezeu, pentru că au în ele adâncimile nesfărșite ale vieții dumnezeiești. Înțelesurile acestea întăresc tot mai mult credința primită prin altul ca un dar al Duhului; ele răspund tot mai multi setei de a cunoaște pe Dumnezeu și felului cum credința așteaptă ca Dumnezeu să fie. Starea creată de Duhul producător de credință e adâncită de înțelesurile cuvintelor Scripturii, încât nu se mai poate face o separație între lucrarea Duhului venită în noi prin altul, și efectul cuvintelor Scripturii, respectiv al conținutului ei. De fapt Duhul ni se transmite de la altul prin cuvântul Scripturii crezut de acela, iar îmbogățirea credinței mele prin citirea Scripturii sau prin meditarea conținutului ei se face în comuniunea cu alții, în comunitatea Bisericii. Fără Scriptură, credința ar slăbi și conținutul ei s-ar sărăci în timp și ar deveni nesigur în sânul Bisericii; dar fără Biserică, Scriptura nu ar fi actualizată în eficiență ei, căci ar lipsi transmiterea Duhului, de la cei ce cred, la cei ce primesc credința.

Astfel, Duhul actualizează în comunitatea Bisericii cuvintele Scripturii. Hristos rostește și acum în Duhul Sfânt cuvintele Sale, scoțând în relief alte și alte înțelesuri ale lor, după nivelul meu de înțelegere duhovnicească, dar și după nivelul timpului, al comunității bisericești. Îndată ce se trece dincolo de litera Scripturii și de citirea ei fără înțelegerea duhovnicească, se dă nu numai de înțelesurile ei duhovnicești, ci și de lucrarea Duhului lui Hristos săvârșită prin aceste înțelesuri în cel ce citește, sau de Hristos însuși, Care-și descoperă tot mai adâncă bogăție spirituală a Lui. Prin aceasta credincioșii cunosc tot mai mult "care este largimea și lungimea și adâncimea și înălțimea" și "iubirea lui Hristos cea mai presus de cunoștință", "umplându-se de toată plinătatea Lui" (Ef. 3, 18-19). Sfântul Maxim Mărturisitorul spune: "E nevoie de multă știință (duhovnicească) pentru ca, înălțurând mai întâi cu grijă vălurile literelor care acoperă Cuvântul, să putem privi cu mintea dezvăluită pe Cuvântul Însuși, stând de Sine și arătând în Sine limpede pe Tatăl, atâtă cât e cu putință, oamenilor"²⁰.

Cuvintele Scripturii sunt prilejul inevitabil pentru ca să intrăm în legătură cu Persoana autentică a lui Hristos deasupra lor, prin lucrarea Sfântului Duh, dar nu numai citite în forma lor scrisă, ci și prin cunoașterea lor în conținut.

20. Capete gnostice II, 73; Filoc. rom., vol. II, p. 194.

Dar din acest motiv, cu Apostolii s-a petrecut și faptul invers: întâi au cunoscut Persoana și faptele lui Hristos, din care unele proorocite de El, și apoi "au crezut Scripturii și cuvântului pe care-l spusese Iisus" (In. 2, 22). În sensul acesta s-a transmis din vremea Apostolilor credința în Persoana lui Hristos prin propovăduire orală și apoi cei ce au crezut în El și-au confirmat și îmbogățit credința și prin citirea Scripturii.

Totuși, ca mijloc sau prilej inevitabil prin care se menține și întărește credința în Hristos, după ce ea s-a constituit, "toată Scriptura este de Dumnezeu insuflată" (2 Tim. 3,16).

Hristos care lucrează în noi prin Duhul Sfânt, comunicându-Se aşa cum aflăm în Scriptură, e în Biserică. Biserica e trupul lui Hristos în care Aceasta lucrează în decursul timpurilor. Biserica e plină de Hristos în lucrarea Lui mânuitoare. Dar dacă El e activ în Biserică, Scriptura care-L descrie, când e lucrătoare, e tot în Biserică.

Dar Revelația, ca realitate îndeplinită în Hristos și manifestând aceeași eficiență prin Biserică în cursul veacurilor, reprezintă Tradiția. Deci Tradiția e însăși Biserică drept formă a eficienței nemicșorate a lui Hristos, prin Duhul Sfânt, sau a Revelației împlinite în El, de-a lungul veacurilor.

De aceea "nici o proorocie a Scripturii nu se tâlciuiește după socotința fiecăruia, pentru că niciodată proorocia nu s-a făcut după voia omului, ci oamenii cei sfinți ai lui Dumnezeu au grăit, purtați fiind de Duhul Sfânt" (2 Pt. 1, 20-21). În oceanul de înțelesuri ale Duhului de dincolo de literă, nu se poate vâsli decât în chip rătăcitor fără călăuzirea acelaiași Duh, Care transmite înțelegerea lor în Biserică, de la generație la generație.

2. Sfânta Tradiție și legătura ei cu Biserică și cu Scriptura

Tradiția e permanentizarea dialogului Bisericii cu Hristos. Conținutul Scripturii primit prin credință ce se transmite de la Apostoli în comunitatea Bisericii, nefiind produs omenesc, ci fiind insuflat de Duhul Sfânt, trebuie pe de o parte păzit, pe de alta adâncit în înțelesurile lui nealterate primite de la Sfinții Apostoli. Prin aceasta, Scriptura se cere după o tradiție neschimbată de la Apostoli. Aceasta e o altă formă de păstrare și folosire în eficiență ei continuă a Revelației integrale realizate în Hristos. Scriptura are un dinamism intrinsec. Conținutul ei se vrea cunoscut, aplicat și trăit într-o tot mai mare adâncime și intensitate, pentru că însuși conținutul Revelației, care este Hristos cel necuprins, se vrea cunoscut și însușit tot mai mult și iubit tot mai intens. Tradiția actualizează acest dinamism al Scripturii fără să-l altereză, fiind ea însăși o aplicare și o aprofundare continuă a conținutului ei. Concomitent cu păstrarea ei autentică, Tradiția efectuează această actualizare a

dinanismului Scripturii prin calitatea ei de explicatoare adevărată a Scripturii. Explicarea aceasta e în esență cea apostolică. Sfântul Apostol Pavel, pentru înțelegerea epistolelor sale trimite la predica sa orală, care se vede că a rămas în comunitate ca Tradiție și prin Tradiție (1 Cor. 11, 2; 15, 3; 2 Tes. 2, 15; 3, 6). Această explicare sau "învățătură apostolică" a credinței trebuie să rămână ca un model permanent, ca o regulă de neschimbăt (Rom. 6, 17; Iuda 3). Biserica de la început stăruia și era îndemnată să stăruie în "învățătură apostolică"; aceasta relata cuvintele și faptele lui Hristos, dar era și o explicare a lor comună care în esență nu se făcea fără Duhul lui Hristos (Fapte 13, 12; Tit 1, 9; Evr. 13, 9; Apoc. 2, 14). Dar învățăatura sau explicarea aceasta avea forme variate în expunere (1 Cor. 14, 26; I Tim. 4, 2).

Deci explicarea apostolică, deși rămâne în esență aceeași, are un principiu dinamizator în ea. Esența este Hristos ca Dumnezeu-Om, ca împlinire a umanității în El prin înviere și unirea culminantă cu Dumnezeu. Dar infinitatea divină ce se comunică prin El umanității se cere mereu explicată, pentru că mereu se progresează în experiență și înțelegerea ei: "Înrădăcinați și intemeiați fiind în iubire, să puteți înțelege împreună cu toți sfinții care este largimea și lungimea și adâncimea și înălțimea" și să cunoașteți "iubirea lui Hristos cea mai presus de cunoștință, ca plini să fiți de toată plinătatea lui Dumnezeu" (Ef. 3, 18-19). Tradiția sau identitatea cunoașterii lui Hristos stă în experierea continuă, aceeași și mereu nouă a iubirii Lui mai presus de cunoștință și de orice limită. Ea nu se poate experia decât prin experiență concomitantă a iubirii între toți credincioșii (sfinții), adică în Biserică. De aceea ea se face cunoscută prin Biserică. Prin Biserică se face deci înțeleasă și exprimarea adevărată a acestei iubiri în Sfânta Scriptură (Ef. 3, 10). Așa trebuie să înțelegem raportul între permanentizarea Revelației încheiate în Hristos și nouitatea ei continuă, manifestată prin Tradiție, a cărei bază e dată de Apostoli. Ce aduce atunci Tradiția nou, dacă ea nu este o continuare a Revelației? "A înțelege, a folosi, adică a integra în destinul nostru elementele unei Revelații destinate tocmai a ne face prezent în veac harul de care a vorbit Scriptura, pentru prima dată, și care are deja o foarte lungă istorie... Prin Revelația în Hristos s-a petrecut ceva odată pentru totdeauna" (Evr. 7, 27 și 10, 10). "Duhul Sfânt este la lucru. El e Cel ce, între altele, face actuală Revelația. Revelația este în același timp în chip misterios închisă și deschisă, ea vine la noi prin transmitere"²¹.

Dacă Scriptura n-ar avea decât un înțeles îngust, literal, static, ea n-ar avea nevoie de Tradiție, de o explicare, care să-i păstreze totuși nealterate înțelesurile apostolice originare. Atunci ar fi absurd să se mai admită după ea o aplicare trăită.

21. René Voeltzel, în "Actualité de la Révélation", Scrisoare deschisă adresată lui Jean Fourastié (Rev. Réforme, nr. 19 din 1974), declară într-o "Scrisoare deschisă către teologii": "una din cele mai mari erori comise de Biserică e eroarea absurdă de a fi declarat în mod arbitrar Revelația închisă".

Dacă Scriptura n-ar intenționa să treacă pe Hristos în viața oamenilor și norma acestei vieți să fie după El, n-ar avea nevoie de completarea prin Tradiție.

Explicarea apostolică a conținutului Scripturii, sau prima și deplin autentică explicare a ei, coincide în esență cu aplicarea conținutului ei, cu trecerea acestui conținut în viața omenească prin întemeierea Bisericii, cu precizarea concretă a structurilor ei ierarhic-sacramentale pe baza indicațiilor Domnului, structuri corespunzătoare multiplelor dăruiri ale puterii lui Hristos, conform trebuințelor credincioșilor, și cu precizarea modalităților ei de viață spirituală și de cult. Conținutul Tradiției apostolice nu e în esență decât conținutul Scripturii aplicat vieții omenești, sau trecut în aceasta prin Biserică. Biserica ține deci Scriptura, aplicată prin Tradiție, mereu nouă și totuși mereu aceeași. O ține prin structurile ierarhic-sacramentale, precizate de Apostoli ca mijloace de trecere a conținutului Revelației său a lui Hristos însuși în viața oamenilor. O ține mereu nouă și mereu aceeași prin Tradiția originară prin care Apostolii au precizat aceste structuri, prin care Se comunică real Hristos în cursul generațiilor, cu bogăția inepuizabilă a bunătăților Lui. Practicarea acestor structuri ale Tradiției înseamnă primirea integrală a lui Hristos prin ele în Biserică, sau a harului lui Hristos; dar aceasta nu înseamnă că acest Hristos integral nu poate fi explicat mereu, scoțându-se la iveală alte și alte semnificații ale Lui, alte efecte produse de El în suflete. Tradiția ca explicare mereu îmbogățită a aceluiași Hristos nu se poate despărți de primirea Lui ca conținut neschimbător al Tradiției, de curgerea aceluiași har al Lui, sau de primirea Aceleiași Persoane a Lui în Biserică prin Sfintele Taine și prin cuvântul explicativ despre El.

Tradiția are deci două sensuri: a) totalitatea modalităților de trecere a lui Hristos în viața umană sub forma Bisericii și a tuturor lucrărilor Lui de sfințire și propovăduire și b) transmiterea acestor modalități de la generație la generație. G. Florovski zice: "Dar Apostolii au predat și Biserica a primit prin succesorii lor, episcopii, nu numai o învățătură, ci și harul Sfântului Duh". "În esență, Tradiția este neîntreruperea vieții dumnezeiești, permanenta prezență a Sfântului Duh"²².

Tradiția e permanentizarea transmiterii Aceluași Hristos revelat întreg - adică întrupat, răstignit și înviat - în Biserică, adică comunicarea permanentă a stării finale dinamice la care a ajuns Dumnezeu prin revelație în apropierea Lui de oameni. Ca atare ea este prelungirea acțiunii lui Dumnezeu din Hristos, descrisă esențial în Scriptură. Numai prin Tradiție conținutul Scripturii devine mereu viu, actual, eficient, dinamic în toată integritatea lui, în cursul generațiilor din istorie. În sensul acesta, ea completează Scriptura. Fără ea, Scriptura, sau Revelația nu-și actualizează toată eficiența ei, sau eficiența ei continuă. Fără ea nu se poate pătrunde și trăi tot conținutul Scripturii. Toate cântările bisericesti sunt pătrunse de texte din Scriptură și toate actele liturgice și sacramentale simbolizează și actua-

22. Orthodoxy, Geneva, 1960, p. 40.

lizează în mod eficient momente din Scriptură, din istoria Revelației. Dar prin aceasta imnele și actele liturgice dau Scripturii "o adâncă tâlcuire dogmatică și spirituală". Scriptura, fără explicarea liturgicală și fără aplicarea ei în Liturghie și în celealte Taine, se usuca, se desfigurează²³.

Tradiția apostolică e o parte a Revelației, căci aceasta nu putea rămâne fără arătarea modului prin care Hristos cel revelat Se comunică oamenilor.

Tradiția are rolul de a pune și de a ține generațiile succesive de creștini în legătură cu Hristos prin faptul că ea este în esență atât invocare a Duhului lui Hristos (epicleză în sens larg), cât și primirea Duhului Sfânt. La acestea se reduc Sfintele Taine și ieruriile, în care se cer și se primesc prin rugăciune harurile și darurile Sfântului Duh, care sfîntesc nu numai sufletul, ci și trupul omului și natura înconjurătoare. Toate celelalte sfinte lucrări ale Bisericii se încadrează esențial în aceste două lucrări: chemarea și coborârea Sfântului Duh. Iar viața morală și spirituală, cu înfrâñările, cu virtuile, cu pocăința ce țin de ea, normate prin disciplina canonica a Bisericii, alcătuiesc condiția care îi face apti pe credincioși pentru o invocare eficace a Duhului și pentru o primire sensibilă a Lui, ca și pentru o rodire a primirii Lui într-o viață după chipul vieții lui Hristos, și pentru înaintarea lor în asemănarea cu Hristos, spre comuniunea deplină cu El.

Dar toată lucrarea sfîntitoare a Bisericii, prin chemarea și primirea Sfântului Duh și prin doxologia ei, și toată viața morală și spirituală a credincioșilor se bazează pe actele măntuitoare ale lui Hristos, pe puterea la care a ajuns umanitatea noastră în Hristos, ca și pe pilda ajutorului dat de Dumnezeu în atâtea cazuri în cursul revelației, pe încrederea în permanentizarea iubirii lui Dumnezeu, în Hristos, pentru oameni, manifestată în acele acte, și pe încrederea că Hristos a rămas în starea Lui înviată aproape de noi. Toată viața credincioșilor e o imitare a lui Hristos din puterea Lui, un progres către sfîntenia Lui, prin sfîntirea lor, spre eliberarea de automatismul naturii și de atașarea pătimășă la plăcerile oferite de ea - condiție pentru comuniunea adevărată cu Persoana de nesfărșită iubire a lui Hristos și cu persoanele umane.

Dar această transmitere prin Tradiție a lui Hristos cel integral, înfățișat esențial în Scriptură, dă și posibilitatea unei continui adânciri și explicări a conținutului Scripturii. Aceasta e însă o adâncire și o explicare care rămâne în cadrul Tradiției Bisericii, al explicării fundamentale a Scripturii prin Taine, prin viața ei cultică și spirituală, pentru că e o adâncire în comuniune cu Același Hristos infinit în bogățiile spirituale ce ni le comunică. Această Tradiție bisericească ce crește din Tradiția apostolică și rămâne în cadrul ei, ca Tradiție dinamică și identică în același timp - ca Tradiție al cărei dinamism se hrănește din sursa stabilă a Tradiției apostolice sau din Hristos cel integral descris și comunicat prin ea -, înaintează pe un

23. V. Vedernicov, *Problema tradiției în teologia ortodoxă*, în: Jurnal Moscovscoi Patriarhii, 1961, nr. 10, p. 40, după Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, cap. 25.

drum ale căruia jaloane sunt date virtual în Tradiția apostolică, ca sumă a modurilor esențiale de comunicare a Persoanei lui Hristos, a operei Lui măntuitoare, care comunicându-ni-se ne și deschide sufletul pentru El.

Dezvoltarea Tradiției, zice Vincențiu de Lerin, nu înseamnă schimbarea ei, ci "o amplificare în ea însăși"²⁴. Dezvoltarea continuă a Tradiției este pe de o parte ceea ce cuprinde Scriptura, iar pe de alta este o punere în lumină a sensului bogat și unitar al Revelației consemnate în esență în Scriptură. Ea se dezvoltă prin forma scurtă a Crezurilor, dar și prin forma desfășurată a lucrărilor sfîntitoare ale Bisericii și a explicărilor Scripturii din cursul istoriei Bisericii, pe baza predicii integrale a Apostolilor, care a rămas ca Tradiție apostolică. "În regula credinței, cum spune Origen în "De principiis" (c. IV), aflăm lumina ascunsă a dogmelor, cuprinsă în cuvintele Scripturii". Un teolog ortodox contemporan spune: "Tradiția este o anamneză pnevmatică ce descoperă, dincolo de obiectivarea adeseori prea umană a textelor, unitatea și sensul Scripturii, arătând pe Hristos care le recapitulează și le împlinește"²⁵.

Întrucât Revelația proiectează ținta ei finală în invierea obștească și în comununa eternă cu Persoana infinită a lui Hristos și în desăvârșirea în ea, - țintă spre care îmărtăim și prin eforturile noastre în relațiile mereu îmbunătățite între oameni -, iar această țintă e arătată în mod concentrat de Scriptură, Tradiția explicitează la fiecare moment drumul inclus virtual în Revelație, ca drum conducător spre ținta desăvârșirii noastre în Hristos.

B

Biserica, organul de păstrare și fructificare a Revelației

1. Biserica, organul de păstrare a Revelației

Dar Tradiția nu poate exista fără Biserică. Dacă Tradiția e în esență invocare și coborâre a Duhului Sfânt peste oameni și explicitarea apostolică și autentică a conținutului Scripturii pe baza aplicării sau trăirii lui sacramentale și spirituale de către credincioși, ea nu poate exista fără oamenii care cred în Revelație, care cred adică în Hristos și în lucrarea Lui în ei prin Duhul Sfânt. Dar aceștia nu cer și nu primesc izolat pe Hristos în Duhul Sfânt. Nu cred izolat în venirea și lucrarea Lui în ei. Nu fac izolat eforturi de a se pregăti printre-o viață morală pentru cererea și primirea Duhului Sfânt și pentru modelarea lor după chipul lui Hristos. Ci toate

24. *Commonitorium Patrum*, P.L., 50, col. 668.

25. În rev. "Contacts", nr. 48, 1964, p. 261.

acestea le fac și le trăiesc în comunitate, care este Biserica. Comunitatea aceasta a trebuit să ia ființă din vremea Apostolilor pentru ca aceștia să aibă cui să predea această explicitare a Revelației, sau cui s-o aplice, sau cui să comunice pe Hristos în Duhul Sfânt. Adică, dacă propovăduirea și lucrarea Apostolilor face parte și ea din Revelație, Revelația a continuat să se completeze în Biserică, după întemeierea ei. De aceea Biserica este subiectul Tradiției, subiectul care pune Revelația în aplicare. Biserica începe cu Tradiția, Tradiția începe cu ea.

Dar în același timp subiectul Tradiției este și Dumnezeu. În măsura în care subiectul ei este Dumnezeu, Biserica este un subiect care suportă Tradiția, sau lucrarea Duhului care se săvârșește și se transmite în ea, prin și de-a lungul Tradiției. Dar Biserica e și subiect activ al Tradiției, întrucât cere și primește continuu lucrarea Duhului prin aceleași mijloace în numele credincioșilor și, prin ei, se și pregătește pentru cererea și primirea Lui și face eforturi pentru a se modela tot mai mult după Hristos prin lucrarea Duhului.

Fără Biserică, ca subiect al ei, Tradiția n-ar fi început să existe și ar înceta să mai fie practicată și transmisă, ar înceta să mai existe. Dar la rândul său, Biserica n-ar fi început să existe și n-ar exista fără Tradiție. Tradiția, ca aplicare continuă a conținutului Scripturii, sau mai bine zis al Revelației, este un atribut al Bisericii. Tradiția ca conținut reprezintă modul în care se menține deplinătatea Revelației lui Hristos, sau Hristos ca plenitudine a Revelației concrete; iar Tradiția ca transmitere asigură prelungirea acestui conținut prin credință. Dar ambele aceste laturi ale Tradiției sunt asigurate prin Biserică. Protestanții respingând Biserica au pierdut Tradiția atât ca transmitere, sau ca succesiune vie a credinței - căci credința unuia se naște din credința altuia -, cât și ca plenitudine a Revelației, căci nu mai primesc înțelegerea completă a Scripturii, pe care a păstrat-o Biserica în aplicarea ei integrală de la început prin Tradiție.

Dar fără practicarea cu credință a Tradiției, nici conținutul Scripturii n-ar mai fi viu și eficient și înțeles duhovniceste. Scriptura se menține vie și eficientă prin Tradiție, iar Tradiția există prin practicarea ei de către Biserică. Biserica e mediul în care se imprimă conținutul Scripturii sau al Revelației prin Tradiție. Scriptura sau Revelația au nevoie de Tradiție ca mijloc de activare a conținutului ei, și de Biserică, drept subiect practicant al Tradiției și mediul în care se imprimă conținutul Scripturii sau al Revelației. Dar și Biserica are nevoie de Scriptură, pentru a se înviora prin ea, pentru a spori în cunoașterea și în trăirea în Hristos, pentru a face tot mai bogată aplicarea ei, în viața sa, prin Tradiție. Biserica, Scriptura și Tradiția sunt indisolubil unite. Scriptura e absorbită în viața Bisericii prin Tradiție. Scriptura se finalizează și ia forma trăirii concrete în Biserică prin Tradiție. Dar Scriptura se finalizează în Biserică, pentru că Biserica are prin Duhul Sfânt o inițiativă continuă prin care o finalizează, și anume prin Tradiție. Dar e și revendicată de Scriptură. Duhul Sfânt e activ în Tradiție, întrucât e activ în Biserică unde ea se practică; și prin activitatea Lui în Biserica practicantă a Tradiției, face și

Scriptura activă, sau face Scriptura să solicite Biserica. Biserica, Tradiția și Scriptura sunt împreună într-un întreg și lucrarea Duhului e sufletul acestui întreg. Dar în acest întreg Duhul dă inițiativa mai mult Bisericii. Ea e mișcată de Duhul Sfânt și mișcarea ei se face în și prin Tradiție și se înviorează prin legătura cu Scriptura.

Biserica explică și aplică Scriptura în conținutul ei autentic prin Tradiția apostolică păzită de ea, Tradiție care a dat adevarata explicare și aplicare a Scripturii. Dar Tradiția aceasta a format și menține Biserica, iar Biserica e obligată să păzească conținutul Scripturii în sensul lui autentic, în înțelesul în care i-a transmis Tradiția apostolică de la care nu se poate abate.

Scriptura există și e aplicată prin Biserică. Fără Biserică n-ar fi fost Scriptura. Canonul Scripturii se datorează Bisericii, mărturiei ei. Scriptura s-a scris în Biserică și Biserica a dat mărturie despre autenticitatea ei apostolică. Biserica își are originea directă în lucrarea Apostolilor călăuzită și însuflată de Duhul Sfânt în prima aplicare a Revelației și Tradiției apostolice. Ea nu a luat ființă prin mijlocirea Scripturii. Scriptura a luat naștere în sânul Bisericii și spre folosul ei, ca fixare în scris a unei părți a Tradiției apostolice, a unei părți a Revelației, pentru a o hrăni din și a o menține în Hristos cel autentic transmis prin Tradiția întreagă.

Tradiția apostolică apare odată cu Biserica și Biserica odată cu ea, ca aplicare practică a Revelației. De aceea nu se poate spune care pe care o ține și numai teoretic se poate distinge între ele. Dar Scriptura nu se naște odată cu Biserica, ci ulterior, în Biserică. Biserica dă garanție de la început despre Scriptură ca parte autentică a Tradiției. Ca atare o ocrotește, precum ocrotește Tradiția, dând garanție despre ea. Dar apoi se hrănește din Scriptură, cum se hrănește din totă Tradiția ei.

Biserica apare odată cu Tradiția, pentru că Tradiția este Revelația încorporată într-o comunitate de oameni credincioși. Nu se poate încorpora Revelația decât concomitent cu formarea unei comunități de oameni credincioși care să o accepte și să o aplique în viața lor și nu există o comunitate de oameni care să accepte aplicarea Revelației, înainte de a începe aplicarea ei ca Tradiție. Forma autentică, fundamentală și normativă de aplicare a Revelației ține și ea de Revelație, de Revelația dusă la capătul de unde începe eficiența ei. De aceea Tradiția nu se poate schimba sau lepăda, căci o schimbare sau lepădare a ei echivalează cu o ciuntire a Revelației, a aplicării ei în deplinătatea și autenticitatea ei și aceasta ar însemna o ciuntire a Bisericii.

Biserica însăși ca Revelație încorporată, trăită de o comunitate umană, este parte a Revelației, și anume, capătul în care se finalizează și începe să rodească Revelația. Trebuia ca Fiul lui Dumnezeu să ajungă la capătul operei Sale de mântuire sau de revelare, la învierea și înmârlarea Sa ca om, pentru ca să trimită Duhul Său prin care comunică această stare sau revelare finală a Sa oamenilor, intemeind, odată cu coborârea Lui în oameni, Biserica. Dacă coborârea Duhului lui Hristos - ca manifestare a eficienței iradiane a umanului deplin mântuit în Hristos - e ultimul act al Revelației, sau al operei de mântuire a umanității în Hristos, nașterea

concretă a Bisericii, ca început al extinderii eficienței umanului deplin măntuit în Hristos, ține și ea de ultimul act al revelării măntuirii în Hristos. Revelația dă naștere Bisericii, care e mediul concret și continuu prin care se extindeumanitatea măntuită în Hristos. În acest scop Biserica dă naștere organizării depline a structurilor ei esențiale, opera care s-a îndeplinit și s-a practicat prin Tradiția începătoare, din care numai o parte s-a descris ulterior în Scriptura Noului Testament. Biserica păstrând astfel Tradiția apostolică, a păstrat și integritatea Revelației, chiar dacă pe de altă parte este opera acesteia.

Biserica este întemeiată de Hristos, în care a culminat și s-a concentrat Revelația de acte și cuvinte. Dar Revelația continuă să se completeze în ea, în partea ei referitoare la forma în care ea se poate cristaliza ca uniune a credincioșilor cu Hristos, adică în forma structurilor ei esențiale, organic legate de conținutul Revelației, ca aplicarea cea mai adecvată a ei. După aceea Biserica rămâne mediul în care se aplică până la sfârșitul lumii Revelația și prin care se dăruiește puterea măntuitoare a lui Hristos prin Duhul Sfânt, ca mediu în care unii oameni cer și primesc pe Hristos și cresc în El și se conformează Lui ca model. În sensul acesta, coborârea Duhului Sfânt la sfârșitul împlinirii planului de măntuire în Hristos inaugurează și conduce noua etapă a aplicării acestui plan sau a Revelației, până la sfârșitul lumii. Este etapa Revelației lucrătoare ca Tradiție. Subiectul acestei eficiențe a Revelației este Duhul Sfânt prin Biserică sau Biserica prin Duhul Sfânt. Fără Duhul Sfânt nu s-ar fi născut și n-ar continua Biserica, în calitate de mediu în care se prelungește eficiența Revelației. Duhul Sfânt este cel care a dus la încheierea Revelației, din punct de vedere al conținutului, dând ființă Bisericii cu structurile ei esențiale ca trup al lui Hristos, și tot El continuă să mențină Revelația eficientă prin Biserică. Până la înălțarea lui Hristos, Revelația s-a concretizat în Hristos în deplinătatea ei. În aducerea la ființă a Bisericii la Cincizecime și după aceea, Duhul Sfânt ne face cunoscut pe Hristos în tot ce cuprinde El pentru noi și în lucrarea de extindere a bunurilor Lui în noi. Actul de aducere la existență a Bisericii prin Duhul Sfânt și de precizare a structurilor ei prin Apostoli se deosebște de Revelație ca bunătate deplină a lui Dumnezeu pentru noi pusă la dispoziția noastră în Hristos. Aducerea la existență a Bisericii și organizarea structurilor ei ne fac posibilă nouă, credincioșilor, transmiterea bunătăților lui Hristos.

Duhul Sfânt continuă în acest sens Revelația lui Hristos prin actul de aducere la existență a Bisericii și prin organizarea practică a structurilor ei sau prin practicare inițială a lor, apoi menținând tot El, Biserica în calitate de mediu permanent al eficienței Revelației odată încheiate în Hristos sau desăvârșite ca conținut și ca modalitate de practicare. Prin aceasta, Duhul Sfânt menține Biserica în fidelitatea față de Revelația încheiată în Hristos, și față de Scriptură și Tradiție, care-L înfațișează și-l comunică pe Hristos. Iar pe acestea le menține ca părți și ca aspecte ale aceluiași întreg.

Biserica se mișcă în interiorul Revelației, sau al Scripturii și Tradiției; Scriptura își descooperă conținutul în interiorul Bisericii și Tradiției; Tradiția e vie în interiorul Bisericii. Revelația însăși e eficientă în interiorul Bisericii și Biserica e vie în interiorul Revelației. Dar această împetritire depinde de lucrarea aceluiași Duh Sfânt al lui Hristos, Care a însoțit pe Hristos în cursul Revelației, sau al operei Lui măntuitoare, a finalizat-o în aducerea la existență a Bisericii, a inspirat fixarea în scris a unei părți a Revelației și continuă să efectueze unirea lui Hristos cu cei ce cred, creșterea în El a acestora, și continuă să mențină Biserica în calitate de trup al lui Hristos, s-o învioreze în practicarea conținutului nealterat al Revelației ca Tradiție și să o ajute să aprofundeze prin cunoaștere și trăire conținutul Revelației și al Scripturii.

Biserica înțelege în mod infailibil sensul Revelației, pentru că ea însăși este opera Revelației sau a Duhului Sfânt, pentru că ea se mișcă în interiorul Revelației, fiind unită organic cu Revelația. Duhul Sfânt, Care este împreună cu Hristos autorul Revelației, aducătorul la existență al Bisericii și inspiratorul Scripturii, lucrează în ea, ajutând-o să înțeleagă și să-și însușească autentic și practic conținutul Revelației, sau pe Hristos în deplinătatea darurilor Lui. Ea înțelege sensul autentic al conținutului Revelației, pentru că Duhul menține în ea evidența plenitudinii trăite a Revelației, concretizată în Hristos. Nu poate fi Biserica deplină fără evidența plenitudinii divino-umane a lui Hristos, aflătoare în ea, și nu se poate arăta și activa evidența acestei plenitudini decât în Biserică. Iar plenitudinea aceasta se arată și se activează prin Duhul Sfânt. De aceea a spus Sfântul Irineu: "Ubi ecclesia, ibi Spiritus Sanctus et ibi veritas" (seu Christus), sau "Ubi Spiritus, ibi ecclesia et veritas".

Sfântul patriarh Nichifor Mărturisitorul spune: "Biserica e casa lui Dumnezeu, cum socotește Sfântul Apostol Pavel scriind lui Timotei, când zice că trebuie să știm "cum să umblăm în casa Domnului, care este Biserica lui Dumnezeu celui viu" (1 Tim. 3, 15). Astfel, casa fiind dumnezeiască, a fost întemeiată pe vîrful munților înalți (Evr. 12, 18-20), care pătrund în contemplația, adică în cugetările și gândurile Proorocilor și Apostolilor, care se ridică peste cele pământești și de jos, și pe care le-a pătruns în chip strălucit; pe acestea se spune că e clădită, ca pe niște temelii ale credinței, Biserica lui Dumnezeu"²⁶. Același sfânt declară că însăși Apostolii, aflându-se în Biserică unde lucrează Duhul Sfânt, au fost trimiși de Hristos din Biserică, sau de Hristos lucrător prin Duhul Sfânt în Biserică. Pornind de la cuvântul: "Din Sion va ieși legea, iar cuvântul Domnului, din Ierusalim" (Is. 2, 3), el îl aplică Bisericii ca chip al Ierusalimului ceresc: "Căci din acest Ierusalim sensibil, ca unul ce e chipul Ierusalimului de sus, a ieșit, evident, cuvântul dumnezeiesc care a cuprins toate marginile lumii. Căci în el s-au săvârșit tainele măntuirii. Din el au

26. Cuvânt de apărare pentru sfintele icoane, P.G., 100, col. 600.

fost trimiși și Sfinții Apostoli să meargă să învețe neamurile, ca să le curețe calea aceea netedă, dreaptă și mânduitoare"²⁷.

2. Dogmele ca expresie doctrinară a planului de mânduire revelat și realizat de Dumnezeu în Hristos și extins și fructificat prin Biserică

Dogmele creștine sunt, după forma lor, punctele planului de mânduire și de îndumnezeire a noastră, cuprinse și realizate în Revelația dumnezeiască supranaturală, care a culminat în Hristos, și păstrate, propovăduite, aplicate și explicate sau definite de Biserică. Ca atare ele reprezintă adevăruri de credință necesare pentru mânduire. Pentru creștinism există un singur adevăr atotcuprinzător care ne mânduiește: Iisus Hristos-Dumnezeu-Omul. Adevărul atotcuprinzător este propriu-zis Sfânta Treime, comuniunea Persoanelor supreme; dar Ea lucrează mânduirea prin Fiul lui Dumnezeu, Ipostasul divin care unește în Sine Dumnezeirea și umanitatea, dorind să adune în Sine toate. În Logosul divin își au originea și baza, existența și sensurile, toate și prin întruparea Lui adună toate creaturile în Sine. Dogmele explicitează deci pe Hristos și lucrarea Lui de recapitulare a tuturor în El. Iisus însuși a spus: "Eu sunt adevărul" (In. 14, 6).

a. **Dogmele ca adevăruri revelate ale credinței mânduitoare.** Am văzut că dogmele naturale, ca sensuri ultime ale existenței, au o evidență intrinsecă, având totuși nevoie de a fi acceptate prin credință. Revelația supranaturală precizează aceste sensuri ultime ale existenței, exprimate prin dogme, și arată în mod concret posibilitatea împlinirii lor, ba chiar împlinirea lor reală în Hristos și înaintarea noastră spre însușirea lor prin ajutorul lui Dumnezeu coborât la noi în Hristos și în Duhul Sfânt.

Aceste sensuri mai precise, mai complete, împlinite în Hristos și în curs de împlinire în noi, au și o evidență mai mare decât dogmele naturale, datorită experierii lui Dumnezeu trăite de organele Revelației supranaturale și de cei cărora li se transmite, precum și datorită actelor supranaturale care însoțesc această Revelație.

Dar această evidență mai mare a lor nu face de prisos, în acceptarea lor, credința. Din contra, credința cu care sunt așteptate este cu atât mai mare, cu cât evidența lor este mai mare. Există deci o corespondență între mărimea evidenței lor și mărimea credinței cu care sunt acceptate. Atât una cât și alta sunt efectele lucrării Sfântului Duh.

În cazul dogmelor naturale, evidența sau adevărul lor e în funcție de sensul lor, care ni se impune în mod natural. În cazul dogmelor supranaturale, evidența

27. *Ibid.*, col. 661 B.

nu e în funcție de sensul lor, care nu se impune în mod natural, ci de un act sau de un sir de acte de autodescoperire a lui Dumnezeu sau de punere a Lui însuși în evidență. Dumnezeu Se revelează, sau reveleză aceste dogme, printr-o inițiativă a Sa, similară de organele Revelației. și aceasta le face evidente. Sensul lor iese la iveală din conținutul descoperit de această Revelație. Dar Revelația Se realizează în aşa fel, că ea însăși se face evidentă ca act. Dacă în revelația naturală avem ordinea: sens, deci evidență, sau adevăr, sau existență, în Revelația supranaturală avem ordinea: actul de revelație, sau existență, sau evidență, sau adevăr, deci sens.

În Revelația supranaturală se impune realitatea personală măntuitoare a lui Dumnezeu cu o presiune foarte accentuată. Evidența, sau adevărul a ceea ce se impune, este proporțională cu presiunea realității ei, prin Revelație.

Astfel, dacă în revelația naturală credința e produsă de sensurile sau de evidențele constatate de om, în Revelația supranaturală ea e produsă de evidența sau de adevărul realității personale a lui Dumnezeu ce se impune omului fără efortul lui. De aceea Revelația supranaturală e motivul cel mai puternic de acceptare a dogmelor creștine.

Realitatea care presează asupra noastră în Revelația supranaturală este Logosul personal divin, în Revelația Vechiului Testament, în mod neîntrerupt, în cea a Noului Testament, în mod întrerupt. În El ni se fac cunoscute ca existând și lucrând toate adevărurile măntuirii noastre, sensurile de împlinit ale tuturor. În revelația naturală ajungem la El prin gândire. Dar și asupra acestei gândiri este o presiune a Logosului personal, ca sens al nostru.

Desigur, sensul ce iese la iveală în dogmele supranaturale este și el mai clar, mai evident.

Sensul dogmelor Revelației supranaturale are o claritate mult mai mare ca cel al dogmelor naturale, întrucât face pe Dumnezeu mai evident ca Persoană care are în ea însăși sensul deplin și dă sens tuturor. Dar aceasta pentru motivul că organul care primește Revelația și cel ce o primește de la el e pus în contact cu existența personală supremă, evidentă în ea însăși, și vede implicată în ea asigurarea împlinirii sensului tuturor, sau existența lor eternă spre care aspiră.

Dar și aci adevărul realității care dă sens tuturor nu se reveleză decât celui ce î se deschide. Presiunea ei, oricât de mare, nu intră în mod fizic în organul Revelației, sau în cel căruia acest organ î-o comunică. O persoană nu se reveleză, adică nu se deschide decât celui ce însuși î se deschide. Aceasta ține de natura Revelației ca relație între persoane. O persoană nu mi se reveleză dacă nu mă deschid ei. Cu atât mai puțin Persoana divină. Dar odată ce existența ei mi s-a revelat, ea îmi devine în aşa măsură evidentă, adevărată și de un alt grad de existență, încât eu nu mai pot găsi un sens existenței mele fără ea. Pot trăi în mod brut, fără sens, dar existența aceasta e un chin pentru mine. Treptele inferioare de existență au un sens pentru că există pentru om. Dar omul dacă nu vrea să existe

pentru nimeni, nu are nici un sens al existenței. De aceea Sfântul Maxim Mărturisitorul declară că orice lucru are un sens, o rațiune, numai răul nu are nici o rațiune, pentru că nu există pentru nimic în mod pozitiv. Sensul este temelia existenței. În sens e adevărul și evidența ei. Dar persoana are un sens incomparabil mai important decât lucrurile. Persoana dă sens lucrurilor. După credința creștină sensul absolut necesar pentru toate e în Persoana divină. Ea dă sens tuturor. Existența El nu e simplu ontică, ci ontologică. și Revelația El supranaturală ne e necesară pentru a ști de Ea și de sensul nostru.

Persoana supremă revelată implică în Ea evidența, dar nu se impune fără credință. Căci contactul cu Persoana supremă, sau cu Adevărul suprem nu poate avea loc fără deschiderea liberă față de Ea. Evidența ei e un fapt care se descoperă acceptării libere sau credinței.

Persoana e aproape și e departe; ea își deschide tezaurul ei interior și se face cunoscută sau nu și-l deschide și rămâne ascunsă. Dar ea se deschide numai celui ce i se deschide. Adevărul credinței creștine e tezaurul Persoanei supreme, pe care Ea îl deschide celui ce I se deschide prin credință. Deschiderea aceasta înseamnă opțiunea liberă pentru ceea ce eu accept să socotesc ca adevără.

Credința e întemeiată pe Revelație, dar Revelația nu are loc fără credință. Acestea sunt complementare. Nu credința produce Revelația, dar ea se ivește dintr-o presimțire a intenției Persoanei supreme de a Se revela, lăsându-se să se articuleze deplin în momentul revelării Aceleia. E ceva analog cu faptul că nu credința mea produce revelarea unui semen al meu în ceea ce are el intim și vivificator pentru mine: dar dacă nu e în mine un fel de presimțire și de aşteptare a capacitatei și dispoziției lui de a se revela, presimțire și aşteptare ce devin credință simultan cu revelarea lui, revelarea aceluia nu are loc. Revelarea și credința se provoacă reciproc încă în faza preliminară a lor. Natura umană e făcută de Dumnezeu însuși așa ca să poată primi revelarea Lui prin credință.

b. **Dogmele, păstrate, propovăduite, aplicate sau fructificate, explicate și definite de Biserică.** Temeiul prim al acceptării dogmelor e comunicarea lor prin Revelația supranaturală, în care realitatea divină personală presează prin inițiativa ei asupra ființei umane.

Un al doilea temei este păstrarea, propovăduirea, aplicarea, sau fructificarea și explicarea și definirea lor de Biserică, adică de comunitatea celor ce cred în Hristos și care a luat ființă prin coborârea Duhului Sfânt și prin Apostoli, pe baza poruncii lui Hristos, îndată după încheierea în El a Revelației supranaturale. Începutul existenței Bisericii a fost și el un fapt de Revelație, care s-a impus celor ce s-au hotărât pe baza lui să devină primii ei membri, cu aceeași presiune a unei puternice inițiative spirituale de sus. Revelația ca cuvânt s-a comunicat prin presiunea exercitată de o inițiativă de sus asupra unor persoane individuale. În actul de aducere la existență a Bisericii se exercită o asemenea presiune asupra unei

adunări de oameni. Ceva analog a avut loc în actele prin care poporul Israel a fost încheiat în Biserica Vechiului Testament la ieșirea din Egipt, la traversarea pustiei, la ocuparea Canaanului.

Dar la Cincizcime actul Revelației nu încheagă o colectivitate într-o comunitate religioasă națională, ci e vorba de punerea în văzul spiritual al unei adunări eteroclite a întregii semnificații a lui Hristos ca Dumnezeu întrupat, inviat și înălțat pentru mântuirea tuturor printr-o credință comună în El, atrăgându-i în această credință comună în El. Dacă în actele de revelație prin care s-a întemeiat comunitatea religioasă a poporului Israel s-a deschis vederea spirituală a acestuia pentru conducerea permanentă a lui de către Dumnezeu, la Cincizcime Biserica universală ia ființă printr-un act de revelare care pune în văzul spiritual al adunării celor prezenți prezența mântuitoare continuă a lui Hristos în mijlocul ei și a urmășilor lor, spre mântuirea tuturor celor ce vor adera la ea.

Biserica a avut în tot timpul Apostolilor conștiința prezenței nevăzute, eficiente a lui Hristos în mijlocul ei, ca o presiune egală cu cea a Revelației exercitată asupra ei ca comunitate. Această conștiință a avut-o continuu și o are Biserica și după aceea; dar ea nu mai experiază presiunea Revelației ca un sir de acte prin care i se comunică conținuturi esențial noi, ci o experiază ca pe un act continuu prin care Același Hristos e prezent neîncetat în mijlocul ei, cu toate comorile Lui de har și de adevăr. E o sensibilitate întreținută în Biserică de Duhul Sfânt. Duhul Sfânt a dat ființă concretă Bisericii prin punerea, în văzul spiritual al primilor oameni care au crezut și s-au alipit la Hristos, a prezenței mântuitoare a lui Hristos. Duhul Sfânt menține Biserica prin ținerea continuă în evidență a aceleiași prezențe lucrătoare a lui Hristos. Biserica trăiește presiunea prezenței lucrătoare a lui Hristos, cum au trăit organele Revelației și poporul Israel presiunea actelor de revelare a lui Dumnezeu. Deosebirea este că prin această presiune nu li se comunică mereu ceva esențial nou, ci bogăția nesfârșită a Aceluiași Hristos în Care e concentrată și încheiată toată Revelația.

De aceea păstrarea, propovăduirea, aplicarea sau fructificarea, explicarea și definirea de către Biserică a dogmelor este un alt temei de acceptare a lor de către membrii ei și de către cei ce se deschid cu credință mărturiei lor. Pentru că această păstrare, propovăduire, aplicare sau fructificare, explicare și definire este mărturia experienței aceleiași presiuni a Revelației integrale concentrate în Hristos, pe care au avut-o cei ce au devenit primii membri ai Bisericii la Cincizcime, prin pogorârea Duhului Sfânt. Revelația rămâne eficientă prin Biserică; Biserica e mediul de persistență a Revelației în eficiență ei. Biserica ține vie Revelația, Revelația ține vie Biserica. Revelația primește astfel un aspect bisericesc; expresiile sau dogmele ei devin expresiile sau dogmele Bisericii.

c. Dogmele sunt necesare pentru mântuire. Încă din cele spuse mai înainte s-a văzut că nu există mântuire pentru persoana umană în afara de comunicarea cu Persoana supremă. În afara acestei comunicări ea nu găsește puterea pentru a se întări duhovnicește și pentru a rămâne etern ca persoană, neredușă la natură, sau aproape la natură.

Dogmele credinței creștine precizează în plus că mântuirea omului este asigurată ca o veșnică existență fericită numai dacă relația lui cu Persoana supremă e atât de strânsă încât va face să se imprime în el într-un mod irevocabil puterile și însușirile dumnezeiești, prin aşa numita îndumnezeire a omului; căci aceasta îl face pe el purtător comun cu Dumnezeu al însușirilor și puterilor dumnezeiești, care copleșesc cu totul pornirea spre corupere a trupului omenesc.

Astfel, dogmele sunt necesare pentru mântuire încrucișând ele îl exprimă pe Hristos în lucrarea Lui măntuitoare. Dar Hristos ne măntuiește numai dacă ne deschidem Lui, dacă credem în El. Dogmele creștine exprimă deci puterile lui Hristos în acțiunea măntuitoare, dar cu condiția ca să credem în ceea ce exprimă ele.

d. Dogmele, expresii ale planului de mântuire și îndumnezeire a omului în Iisus Hristos. Prin cele spuse înainte s-a accentuat caracterul de Persoană al lui Dumnezeu care Se reveleză, necesitatea relației persoanei umane prin credință cu Persoana divină pentru mântuirea ei, posibilitatea și faptul realizării acestei comunicări prin coborârea Persoanei divine la nivelul uman în Hristos.

Dar cele spuse au mai arătat că, pentru creștin, dogma nu este o îngustare a dezvoltării spirituale libere a ființei umane care crede, ci, dimpotrivă, ea o menține pe aceasta capabilă de o astfel de dezvoltare. Dogmele creștine sunt o asigurare a libertății credinciosului ca persoană, nelăsând-o supusă naturii și dizolvată în ea. Dogmele creștine, dimpotrivă, fundamentează dezvoltarea duhovnicească a celui ce crede în libertate, pentru că ele sunt expresia comuniunii lui cu Dumnezeu ca persoană. Iar comuniunea interpersonală este domeniul libertății prin excelență, deși în același timp e domeniul credinței. De aceea spune Sfântul Chiril din Alexandria că cei ce devin fiii lui Dumnezeu sunt "primiți la libertatea credinței", care domnește "în curtea lui Dumnezeu"²⁸.

Prin aceasta nu voim să spunem că dogmele creștine nu constituie și ele un sistem, adică un întreg spiritual unitar, alcătuit din mai multe componente spirituale și care se deosebește de altele, fiind străbătut și el de un sens unitar. Prezentarea conținutului acestor componente sau dogme echivalează cu prezentarea sistemului sau organismului spiritual constituit din ele.

Sistemul lor nu e alcătuit din principii abstracte, ci e unitatea vie a lui Hristos, Persoana în care e unită și care unește Dumnezeirea și creația. Iar Hristos - Persoana divino-umană e sistemul pe cât de atotcuprinzător, pe atât de deschis și de promovator de libertate, în cei ce vor să se măntuiască prin El.

28. Sfântul Chiril din Alexandria, *Explicarea Evangheliei Sfântului Ioan*, Cartea V, la cap. 8, 35; P.G., 73, 864.

Iar prin libertate, sistemul e deschis nouui în mod continuu și real. El e deschis celor ce vor să-l cunoască, spre înaintarea lor în planul infinității spirituale în viața eternă, trăită de la intrarea în ea, dar plenar, în toată bogăția ei, prin comuniunea cu Dumnezeu, Persoana infinită; trăită într-o experiență și într-o bucurie mereu nouă și inepuizabilă, care nu e încremenire, ci viață mai presus de încremenire și de mișcare în sensul cunoscut de noi²⁹. Deschiderea aceasta spre viața netrecătoare și infinită se face prin învierea omului în Hristos, Care e Dumnezeu, Cel ce S-a făcut om pentru a ne veni aproape și a înviat, ca om, pentru ca toți să putem învia la o comuniune eternă cu El ca Dumnezeu, prin umanitatea Lui comună cu a noastră. Sfântul Chiril din Alexandria zice: "Pentru Hristos care S-a sculat (ca om) la o viață fără de sfârșit, granița obștească a umanității s-a înălțat și umanitatea a intrat în nestricăciune (incoruptibilitate) și în nemurire"³⁰.

Aceasta este și ideea generală care unește toate dogmele creștine într-un sistem: promovarea unei comuniuni tot mai intime a noastră cu Dumnezeu cel personal, Care S-a făcut om în scopul acesta. Această comuniune perfectă a tuturor în Hristos, și deci și între ei, e ceea ce se numește Împărația cerului sau a lui Dumnezeu, adică ordinea desăvârșită a iubirii depline. În alți termeni, dogmele creștine exprimă planul îndumnezeirii tuturor ființelor raționale create care voiesc aceasta, îndeplinit în forma lui finală desăvârșită, în Hristos. Iar în desfășurarea lui, acest plan nu e decât precizarea și împlinirea reală a aspirației noastre naturale spre unirea cu Dumnezeu.

Dogmele creștine alcătuiesc o unitate, deosebită de orice alt sistem unitar, atât prin faptul că în fața credinciosului o perspectivă de dezvoltare infinită, adică adevărata mântuire, cât și prin faptul că puterea pentru ea și perspectiva ei este dată real în Hristos, Persoana divină, Care e în același timp și omul aflat în comuniunea cu infinitatea dumnezeiască. De fapt în Hristos e concentrat și realizat integral tot ceea ce este exprimat în dogmele creștine: e exprimată infinitatea divină la care participă natura Sa umană și la care, prin această natură umană comună, au putință să participe toți.

Dogmele creștine nu sunt un sistem de învățături, finit în perspectiva lui și dependent de om în realizarea lui limitată, ci tălmăcirea realității lui Hristos în curs de extindere în oameni. Ca atare ele exprimă Revelația cea mai evidentă, pentru că Hristos presează ca realitate divino-umană perfectă cu iubirea și cu puterea Lui asupra noastră. Hristos este astfel dogma vie, atotcuprinzătoare și lucrătoare a întregii mântuirii.

e. **Fundamentalul dogmelor: Sfânta Treime - comuniune a iubirii desăvârșite.** Dar prin realitatea Persoanei lui Hristos, venită în planul accesibil uman și presând ca atare cu evidență ei asupra noastră, presează sau Se revelează deplin Treimea

29. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*; P.G. 91, col. 1220 C-1221 B.

30. *Explicarea Evangheliei Sfântului Ioan*, Cartea VII, la cap. 10, 20; P.G., 73, 9.

însăși. Hristos arată prin Sine pe Tatăl și pe Duhul, săvârșind împreună cu El opera de ridicare a omenirii la comuniunea eternă cu Sfânta Treime, Care este Ea însăși structura comuniunii perfecte.

Hristos este în același timp omul desăvârșit prin care Dumnezeu conduce la recapitularea tuturora în El, ca Biserică ce se desfășoară spre Împărăția cerului. Astfel dogmele creștine sunt multe și totuși una, pentru că Hristos e unul, dar în El sunt date toate condițiile și toate mijloacele îndumnezeirii noastre. Iar Persoana lui Hristos ca Fiul al lui Dumnezeu cel întrupat, și de aceea și opera Lui, pornește din Treime spre a reduce pe oameni în comuniune cu Treimea. Altfel n-ar putea conduce pe cei ce cred la fericirea eternă în comuniunea eternă cu Dumnezeu și întreolaltă.

În afară de creștinism, Dumnezeu e văzut în două feluri care nu asigură o comuniune eternă a persoanei umane cu El. În religiile păgâne persoanele zeilor se dizolvă până la urmă într-o esență impersonală. Această doctrină și-a primit o remarcabilă expresie în filosofia lui Plotin. Soarta aceasta îi așteaptă până la urmă și pe cei care fac parte în fond din aceeași esență, manifestată numai temporar în forma persoanelor. În iudaism și islamism Dumnezeu e atât de închis ca persoană în El însuși, că pentru om nu e posibilă o comuniune cu El, ci numai o ascultare și o fericire datorată Lui în baza acestei ascultări. Între El și creație rămâne o prăpastie. Lossky spune că o singură Persoană divină nu-și poate comunica natura³¹. Dar s-ar putea spune că ea pierde prin aceasta certitudinea existenței sale, scufundându-se într-o natură care e una cu lumea. De fapt, în Dumnezelul iudaic și islamic nu se accentuează decât puterea față de lume. Aceasta înseamnă oarecum că el nu are viață în sine, ci numai în funcție de lume. Viața lui e lumea. De aceea el nu are în sine o viață pe care s-o dea lumii. Fără lume el nu are un rost, sau o posibilitate de existență.

Pentru creștinism, Dumnezeu este o Treime de Persoane care au totul comun, adică întreaga ființă, fără să se confundă între Ele ca persoane. Aceasta implică o iubire perfectă. Căci iubirea cere o deplină unitate și o reciprocă afirmare a persoanelor care se iubesc. Aci absolutul e tripersonal, nu ceva impersonal. Dar persoana e asigurată prin iubirea perfectă între persoană și persoană, care-și are baza în ființă comună. Persoana într-o singurătate totală nu poate fi absolutul.

În această supremă unitate și iubire, care afirmă eternitatea Persoanelor divine, e dată baza pentru ca în opera ei îndreptată în afară să se simtă iubirea din lăuntrul ei. Creația ei trebuie să se resimtă de această unitate în diversitate. Persoanele umane au și ele o natură comună ce se realizează într-o multiplicitate de persoane.

Forța iubirii desăvârșite implicată în unitatea de ființă a Treimii se manifestă nu numai în crearea unei lumi care e una și diversă și a unei umanități cu o natură

31. VI. Lossky, *Dogmaticske Bogoslovie*, în: *Bogoslovskie Trudâ*, Izdanie Moskovskoi Patriarhii, 1972, p. 131-133.

comună ce se realizează în persoane multiple, ci și într-o voință de comuniune cu aceasta. Treimea reflectă în planul de mântuire ceva din unitatea și iubirea Ei lăuntrică, fără ca prin aceasta să meargă până la unificarea în ființă cu creația și cu omenirea, ceea ce ar diminua valoarea Persoanelor treimice și iubirea dintre Ele.

Dar în caracterul nostru de persoane umane, unite printr-o natură comună finită, e dată putința ispитеi de a accentua o tendință de afirmare peste măsurile noastre proprii, neînțând seamă de celelalte persoane umane și de Dumnezeu, de la Care avem existență și putință de îmbogățire în existență. Cedând acestei ispite, noi am sfâșiat natura umană comună. Dar natura comună rămâne totuși baza pentru aspirația ei spre unitatea în iubire, măcar că a slăbit foarte mult iubirea între noi³². Dumnezeu întreprinde de aceea o acțiune prin care pune o bază de neanulat comuniunii între Sine și noi, unind natura noastră cu natura Sa într-Una din Persoanele divine.

f. O altă dogmă a iubirii. Dogma unirii celor două firi în Hristos și legătura ei cu dogma Sfintei Treimi. Fiul lui Dumnezeu nu Se unește cu un om. În acest caz, în Hristos, omul ar fi altul decât Dumnezeu, ceea ce ar lăsa pe oameni în afara comuniunii depline cu Persoana divină și, prin ea, cu celelalte Persoane treimice. Unirea celor două firi în El nu înseamnă nici o confuzie între natura divină și cea umană. Nici nu se unește natura umană cu natura divină purtată de fiecare Persoană divină purtătoare a naturii divine. În acest caz n-ar mai fi dată putință omului să fie, ca om, în comuniune cu Dumnezeu ca Fiul al lui Dumnezeu, prin faptul că Fiul lui Dumnezeu a devenit Fiul omului. Fiecare Persoană divină ar fi în același timp și persoană umană.

Unirea între cele două nături are caracterul unei uniri maxime, în condiția rămânerii lor necontopite, prin faptul că sunt unite într-un ipostas. Ipostasul lui Hristos este baza de unire maximală a două nături diferite, precum natura comună este punctea de unire între persoanele de aceeași natură.

Hristos nu devine prin aceasta o specie nouă, căci El rămâne Dumnezeu deplin și om deplin și, prin aceasta, Mijlocitorul real al comuniunii noastre cu Dumnezeu. El intră prin întrupare în comuniune perfectă cu Dumnezeu ca om și în comuniune perfectă cu oamenii ca Dumnezeu. În comuniunea cu El fiecare om este în comuniune perfectă cu toate Persoanele treimice. În comuniune cu El fiecare om, devenit fiul Tatălui prin har, se bucură de dragostea deplină a Tatălui lui Hristos, iar Tatăl Se poate bucura de dragostea perfectă a omului Hristos, devenit Fiul Lui, dragoste în care se unește dragostea tuturor celor ce cred în El.

Cunoștința Treimii de persoane cu o natură comună și a unirii naturii umane cu natura divină într-o Persoană divină depășește atât de mult putința de gândire a noastră, că ea nu poate fi decât revelată. și e revelată ca realitate în Hristos. Dar

32. Sfântul Maxim Marturisitorul, *Epistola II către Ioan Cubicularul*, P.G., 91, col. 306 D: "Divizând firea în modul acesta, a tăiat-o în multe păreri și năluciri".

odată revelată în realitatea Persoanei lui Hristos, adică trăită în Acesta, Treimea Iși descoperă ca o presiune reală și calitatea Ei de sens suprem al existenței noastre, ca împlinire a aspirației noastre după sensul ultim.

Dar temelia credinței în Treime este Hristos, ca revelație concretizată și culminantă a ei. Sfântul Chiril zice: "De aceea zice Dumnezeu: "Iată, voi pune la temelia Sionului o piatră aleasă, cea din capul unghiului și preacinstita" (Is. 28, 16)"³³.

Numai în Treimea care e o unitate de Persoane neconfundate, caracterul de persoană este deplin asigurat. Persoana fără comuniune nu e persoană. Iar comuniunea e condiționată de o natură comună. Nu știm ce e natura divină în sine, afară de faptul că e atotdesăvârșită. Dar știm că ea e baza comunității atotdesăvârșite între Persoanele divine. Nici o natură de caracter spiritual nu are subzistență fără persoană, nici persoana nu e deplin persoană fără natură, deci fară baza unei comuniuni. Propriu-zis nici persoana umană nu există decât în comunitatea de natură cu altele.

Comuniunea eternă după care aspirăm își are originea și împlinirea în deoființimea eternă a Persoanelor treimice divine. Desigur, dacă unitatea neconfundată între Persoanele divine e asigurată de comunitatea de natură, comuniunea între Dumnezeu și cei ce cred e asigurată de participarea lor la natura divină, după har, sau la energiile ce iradiază din natura comună a Celor trei Persoane divine, adică din comunitatea Lor iubitoare. Dar natura umană, subzistență în mai multe persoane, trebuie să aibă o anumită asemănare cu natura divină subzistență în Cele trei Persoane, pentru ca să se poată uni într-o Persoană divină cu natura divină. Dumnezeu, numai pentru că El însuși este o unitate de persoane neconfundate, voiește să atragă în comuniunea cu Sine și ființele raționale create. Numai pentru că între Persoanele divine și între cele umane există o unitate de natură se poate ca Persoanele divine și persoanele umane să aibă o unitate deplină fără să se confundă, iar între primele și ultimele să se realizeze o unire deplină.

Unirea naturii umane cu natura divină într-un ipostas este forma maximală a unirii celor două naturi. Într-un fel, toți suntem uniți prin natura noastră în Ipostasul Cuvântului. Pentru această unire maximă Dumnezeu a făcut om pe Fiul Său, ca aşa cum Acesta Se odihnește ca Dumnezeu în sânul iubitor al Tatălui (In. 1, 18) să Se odihnească și ca om în El și, împreună cu El, toți cei adunați în comuniunea cu Sine. "Întruparea și Treimea sunt inseparabile; și contrar unei anumite critici protestante, contrar liberalismului, care încearcă să se împotrivească Evangheliei, trebuie să subliniem că triadologia ortodoxă își are rădăcinile în Evanghelie. E posibil să citești Evanghelia și să nu te întrebă: cine este Iisus? și când auzim mărturisirea lui Petru: "Tu ești Fiul lui Dumnezeu Celui viu" (Mt. 16, 16), când Evangelistul Ioan ne descoperă veșnicia Lui în Evanghelie sa, noi înțelegem că singurul răspuns posibil nici dă dogma Preasfintei Treimi: Hristos este

33. Explicarea Evangheliei Sfântului Ioan, Cartea IV, la cap. 6,70; P.G., 73, col. 629 A.

Fiul Cel unic al lui Dumnezeu, Dumnezeu egal cu Tatăl, identic cu El în Dumnezeire și deosebit de El ca persoană³⁴. Inseparabilitatea între întrupare și Treime se vădește nu numai în faptul că Hristos arată în Sine pe Tatăl, ci și în faptul că Tatăl Se arată El însuși în Hristos, planând asupra Lui și uneori dând mărturie clară despre El ca Fiul al Lui (la Botez, la Schimbarea la față). În general Tatăl prin Duhul conduce omenirea spre Hristos, înainte de Hristos, iar într-un mod mai evident, după Hristos. Sfântul Chiril din Alexandria spune: "Deci Tatăl conduce spre Fiul, prin cunoștinta și prin dăruirea unei vederi dumnezeiești, pe cei cărora hotărăște să le dea harul Său dumnezeiesc. Primindu-i, Fiul le dă viață și adaugă harul Său cel bun celor care au fost smulși și scoși din firea lor proprie, și varsă în ei, ca pe niște scânteie de foc, puterea cea de viață datătoare a Sfântului Duh și-i preface pe de-a întregul spre nemurire"³⁵. Sau: "Căci prin Amândoi (prin Tatăl și Fiul) este adusă înțelegerea fiecăruia; numele Amândurora merg împreună pentru oameni"³⁶.

g. Raportul între Sfânta Treime și Înviere, sau între izvorul măntuirii și ultima împlinire a ei. Întruparea Cuvântului fiind manifestarea iubirii Sfintei Treimi față de oameni, pune un fundament comuniunii eterne a noastră cu Sfânta Treime. Dar la această comuniune eternă a noastră cu Sfânta Treime se ajunge prin Înviere. În Învierea lui Hristos e activă și Se revelează din nou, într-un mod și mai vădit, întreaga Treime, rămânând astfel descoperită în vecii vecilor, pentru o comuniune deplină cu noi. După Sfântul Chiril din Alexandria, Treimea și Învierea sunt dogmele fundamentale. Între Treime și Înviere există o legătură. Ele sunt alfa și omega măntuirii, "...deoarece nu firea aceasta a trupului s-a făcut purtătoarea vieții, ci lucrul s-a săvârșit prin lucrarea firii dumnezeiești și negrăite, care are în ea și puterea de a vivifica în chip natural toate; Tatăl prin Fiul a lucrat și asupra templului acela dumnezeiesc, nu pentru că nu putea Cuvântul să-și învie propriul trup, ci pentru că tot ce lucrează Tatăl lucrează și Fiul, (căci e puterea Lui), și ceea ce săvârșește Fiul e sigur de la Tatăl... Deoarece cuvântul nădejdii noastre și puterea credinței fară pată s-a întors după mărturisirea Sfintei și Celei de o ființă Treimi la taina referitoare la trup, foarte folositor a spus și fericitul evanghelist aceasta în capitolele din urmă"³⁷.

Învierea nu se poate explica fără Sfânta Treime. Toată iconomia măntuirii săvârșită de Sfânta Treime se încheie în Înviere. Pe de altă parte, prin Înviere se comunică viața dumnezeiască eternă comună celor Trei Persoane, și prin aceasta cei ce cred sunt primiți în interiorul comuniunii treimice. E greu de spus dacă noi intrăm în comuniune eternă cu Persoanele Sfintei Treimi și între noi, pentru că

34. Vl. Lossky, op. cit., p. 136.

35. *Explicarea Evangheliei Sfântului Ioan*, Cartea IV, la cap. 6,40; P.G., 73, col. 545 A.

36. Sfântul Chiril din Alexandria, *Explicarea Evangheliei Sfântului Ioan*, 8, 19, Cartea V; P.G., 73, col. 592.

37. Op. cit., Cartea XII, la cap. 20, 35; P.G., 74, col. 724.

primim nestrăciunea și nemurirea, sau viața dumnezeiască, sau primim această viață pentru că intrăm în comuniune cu Persoanele Treimii.

Viața dumnezeiască incoruptibilă se comunică prin Persoanele Sfintei Treimi, prin primirea celor ce cred în comuniunea cu Ele. Viața aceasta nu subzistă în mod real în afara Persoanelor treimice. Comuniunea între persoane nu e o relație nesubstanțială, iar ființa nu subzistă decât în persoanele aflate în comunitate. Unirea paradoxală semnalată de Lossky între Întrupare și Treime apare și între Învierie și Treime.

Sfinții Părinți, trăitori încă într-o perioadă în care ideea de persoană și de comuniune interpersonală nu era prea dezvoltată, pun accentul în Învierie mai mult pe împărtășirea naturii umane de viața dumnezeiască incoruptibilă. Dar cele două laturi formează un întreg. Incorruptibilitatea ține de perfecțunea comuniunii, deci a iubirii treimice.

Sfântul Chiril din Alexandria, deși pare să pună accentul în înțelegerea Învierii pe viața dumnezeiască incoruptibilă comunicată naturii umane, prin faptul că el consideră Învierea drept operă a tuturor Celor trei Persoane, vede și natura umană căreia i se comunică viața eternă ca fiind subzistentă în Persoana Cuvântului, apoi în persoanele umane. În fond include în înțelegerea Învierii atât comunicarea vieții divine incoruptibile cătreumanitate, cât și primirea în comuniunea Sfintei Treimi a naturii umane personificate în Cuvântul. Învierea este o operă comună a Sfintei Treimi, pentru că prin comuniune se comunică viața incoruptibilă și eternă naturii umane, dar viața aceasta se comunica de către fiecare Persoană divină în unire cu Celelalte. "Căci corpul cel căzut este al Celui din sămânța lui David, după trup, adică al lui Hristos, Care primul a fost ridicat la nestrăciune de către Dumnezeu Tatăl"³⁸. Aceasta a spus-o și Sfântul Apostol Petru: "Dumnezeu L-a înviat, rupând legăturile morții, pentru că nu era cu putință să fie ținut de ea" (Fapte 2, 32). Slava pe care o primește Hristos de la Tatăl pentru măntuirea omului, o primește și Tatăl de la omul măntuit în Hristos. Căci S-a arătat ca Tată al unui Fiu care ridică pe om la o astfel de înălțime³⁹.

Dacă moartea este însingurare, Dumnezeu, ca viață incoruptibilă, este comuniunea perfectă și dă această viață celor ce cred în El, primindu-i în această comuniune. Cu cât e mai adâncă comuniunea, cu atât e mai deplină viața spirituală. Această viață nu se poate reduce la o comuniune goală, dar nici comuniunea nu constă într-o relație în care nu se comunică o viață. Sunt două laturi ale realității personale legate tainic și indisolubil.

De aceea un rol special atribuie Sfântului Duh Sfântul Chiril din Alexandria, în comunicarea vieții dumnezeiești. El comunică mai întâi naturii umane puterea de a primi subzistență în Persoana Cuvântului prin biruirea legilor naturii care se repetă.

38. *Explicarea Evangheliei Sfântului Ioan*, Cartea IV, la 7, 8; P.G., 73, col. 644.

39. Op.cit., Cartea IX, la 13, 32; P.G., 74, col. 153.

Dar această forță spirituală nu e decât acolo unde există o comuniune deplină. Pe urmă Duhul Sfânt comunică naturii umane puterea de a împinge prin biruirea din nou a legilor naturii. Duhul comunică această putere spirituală pentru că e Duhul comuniunii, iar comuniunea deplină nu e decât acolo unde e depășită doimea. Dacă o persoană, necomunicând ființă, pierde certitudinea existenței pierzându-se în natură, două persoane riscă de asemenea să se scufunde în monotonie sau în natură în comunicarea exclusivă, închisă, egoistă dintre ele. Numai existând trei persoane se poate menține o continuă împrospătare atât pentru fiecare, cât și pentru două căte două dintre ele. Numai existând trei persoane, ele nu se confundă una cu alta, sau nu se rup total una de alta. Numai o a treia persoană menține între două persoane, care se pot schimba ca partenere, unitatea distinctă și largimea iubirii. Numai prin depășirea doimii, viața e cu adevărat bogată, iar în Dumnezeu, nelimitată. Hristos primește Duhul ca om pentru că este primit ca om în comunitatea perfectă a Treimii, pentru ca prin El și noi să simprimiți în acea comunitate prin har.

De aceea Duhul Sfânt umple de viață dumnezeiască umanitatea lui Hristos și după nașterea Lui. Sfântul Chiril din Alexandria spune: "Fiindcă Cuvântul lui Dumnezeu S-a făcut om, primește Duhul de la Tatăl ca unul din noi, neprimind ceva pentru Sine. Căci El era dătătorul Duhului... Îl primește ca om ca să-L mențină pentru firea noastră, și să înrădăcineze iarashi în noi harul care ne părăsise, Cel ce n-a știut de păcat"⁴⁰.

Hristos trăiește această comuniune deplină cu Tatăl și cu Duhul chiar și în trupul Său și prin aceasta trupul Său se umple de viață dumnezeiască incoruptibilă și se face mediu al puterilor Sale dumnezeiești. "El umple întreg trupul Său cu lucrarea de-viață-făcătoare a Duhului Său". Trupul Lui devine în astă măsură capabil de a se umple de toată sensibilitatea Lui curată pentru și prin Duhul, că e numit el însuși Duh. "De altfel El numește aici trupul Său Duh, dar aceasta nu răstoarnă faptul că trupul e trup. Încă prin faptul că este unit în cea mai mare măsură cu El și îmbrăcă întreaga putere de viață făcătoare a Lui, trupul este numit și Duh". "Căci prin Duh, și trupul Său se face de viață făcător, întrucât Duhul preface și preschimbă trupul, prin faptul că acesta primește propriile Lui puteri"⁴¹.

Dacă e aşa, Duhul are un rol și în învierea lui Hristos cu trupul.

Spiritualitatea, comuniunea și puterea asupra naturii care se repetă lucrează împreună. Spiritualitatea culminantă o atinge trupul prin Înviere. Căci în el Duhul dumnezeiesc, care reprezintă plinătatea unității neconfundate a Persoanelor divine, și-a produs efectul deplin asupra umanității lui Hristos, ridicând-o la participarea la spiritualitatea și comuniunea treimică. Dar nu pentru ca numai trupul Său lipsit de ipostas propriu să participe la comuniunea Ipostasului Său divin cu cele-

40. Op. cit., Cartea II, la 1, 33; P.G., 73, col. 250 D.

41. Op. cit., Cartea IV, la 6, 63; P.G., 73, 501.

alte Persoane treimice, ci pentru ca, prin el, Hristos să poată realiza o comuniune deplină cu Persoanele Sfintei Treimi. Pentru aceasta trebuie să sporească însă și trupurile noastre în spiritualitate, iar la urmă să-și însușească spiritualitatea deplină a Învierii, în care se află trupul lui Hristos. Un trup lipsit de orice spiritualitate nu e capabil de nici o comuniune, sau împiedică orice năzuință spre comuniune, care s-ar mai afla în sufletul din el; iar prin aceasta, e incapabil de a se elibera în oarecare măsură de legile naturii care se repetă automat.

Pe de altă parte, Sfântul Chiril din Alexandria, ca toți Sfinții Părinți, vorbește despre o înviere care nu înseamnă umplerea trupului inviat cu sensibilitate pentru Dumnezeu, sau pentru comuniune. De aceea el nu prezintă învierea noastră ca produsă în mod special de Duhul Sfânt, sau cel puțin nu în toate cazurile. În general el spune că învierea noastră e numai o condiție pentru ca trupul să devină deplin capabil de sălașuirea Duhului în el și deci de sensibilitatea pentru El. Dar există și o stare de înviere căreia nu i se comunică Duhul, deci care nu face trupurile inviate capabile să primească puterea de viață făcătoare a Duhului. E o înviere care nu vivifică trupul printr-o spiritualitate, ci dă materiei trupului pur și simplu puterea neprezentării. Odată ce materia organizată în trup a devenit incoruptibilă în Hristos, trupul e destinat să devină incoruptibil în toți oamenii. "Căci a invia este un lucru obștesc și celor sfinți și celor păcătoși... Iar a se împărtăși de Duhul Sfânt nu este deloc un lucru comun tuturor, ci este ceva pe deasupra și în plus față de înviere și în forma unui prisoș care se află în comun în toți cei cărora le va fi hărăzit, adică în cei ce au fost îmbunătățiți prin credința cea întru Hristos"⁴².

Aceasta va fi o înviere spre singurătatea eternă, nu spre comuniune; o înviere a unei persoane cu natura sa redusă la minimum, pentru că nu se va împărtăși de viață sau de natura dumnezeiască. Dacă un minus în existență poate avea o subzistență într-un ipostas, cum spun Sfinții Părinți, el poate avea și o existență eternă în el, pentru ca ipostasul respectiv să sufere de acest minus în eternitate. Un astfel de ipostas stă la marginea existenței plenare, subzistentă în celelalte ipostasuri. Chinul lui e și el o anumită participare la existență, deci o participare la învierea celorlalți spre viață eternă, datorită Învierii lui Hristos. Fără această participare exteroară, ei n-ar suferi de minusul existenței și n-ar aduce chiar prin aceasta un omagiu existenței plenare în comuniune.

h. Dogma recapitularii eterne în Hristos, operată prin Duhul. Dar Sfânta Treime a hotărât întruparea, răstignirea, învierea și înălțarea ca om a uneia din Persoanele Ei, pentru ca această Persoană să-i recapituleze pe toți în Sine și pentru ca să-i aducă astfel pe toți în comuniunea eternă cu Dumnezeu Cel în Treime. E o mișcare în cerc care pornește din Treime spre oameni ca să-i aducă în Treime. E o mișcare a Treimii spre noi, pentru revenirea la Ea însăși împreună cu noi. O

42. Op. cit., Cartea VI, la 10, 40; P.G., 73, 1033.

Persoană divină coboară din Sfânta Treime pentru a reveni nu numai ca persoană divină, ci și ca persoană umană în Treime, având unită cu Sine toată umanitatea care voiește aceasta, pentru o comuniune cu Treimea infinită.

Sfântul Chiril din Alexandria zice iarăși: "Înțeleptul Pavel, explicând scopul cel unic și adevarat și atotgeneral al intrupării Celui Unuia Născut zice: "Căci a binevoit Dumnezeu să recapituleze toate în Hristos" (Ef. 1, 10). Iar numele și fapta recapitularii indică readucerea la ceea ce erau la început a celor ce au crezut în ceea ce era contrar"⁴³.

De abia în opera aceasta a recapitularii, lucrarea Sfântului Duh primește rolul principal, dar nu separat de Hristos și de Tatăl. "Căci deși Se sculase Hristos din morți, nu se dădea încă Duhul umanității de către Tatăl prin Fiul. Fiindcă numai după ce S-a urcat la Dumnezeu Tatăl, ni L-a trimis nouă pe Duhul. De aceea a și zis: "Vă este de folos ca Eu să plec. Căci de nu voi pleca Eu, Mângâietorul nu va veni la voi. Iar de voi pleca, îl voi trimite la voi" (In. 11, 7)⁴⁴.

Trebuia să Se înalțe Hristos cu trupul la deplina spiritualitate și comunitate cu Tatăl, pentru ca prin trupul Său ajuns la suprema forță de iradiere spirituală să reverse pe Duhul. Pe de altă parte, ridicarea celor ce cred la comuniunea cu Dumnezeu în Treime se face numai când o Persoană divină reflectă în lucrarea Ei atât comunitatea cu o altă Persoană divină, cât și comunitatea cu Celealte două. De aceea, totdeauna o Persoană e trimisă de Celealte două în unitatea Lor neconfundată.

Duhul creează comuniunea între noi pentru că în El e comunitatea necontopită a întregii Treimi.

Duhul Sfânt realizează ridicarea creației la starea de Biserică. El e totdeauna între Dumnezeu și mai mulți oameni care cred. Prin El Revelația, sau Hristos, devine efectivă în oameni, încrucișat prin El produce credință în aceștia. Prin El Revelația se dezvăluie în toată evidența și eficiența ei și într-un conținut din ce în ce mai bogat. Revelația s-a încheiat în Hristos, dar se dezvăluie tuturor generațiilor și ele o valorifică prin Duhul. Prin Duhul oamenii sunt ridicăți la participarea tot mai mare a bunătăților nesfârșite așezate în Hristos, pe care le acceptă prin credință în El. Iar credința nu e niciodată a unui singur om, ci a mai multora. Unde un om poate comunica o credință și altul o primește, acolo lucrează Duhul Sfânt între ei doi și între ei și Dumnezeu. Biserică se naște prin coborârea Sfântului Duh, pentru că prin El se naște credința. Dar se naște în mai mulți și ei sunt umpluți de elanul transmiterii credinței. De aceea Se coboară în chip de mai multe limbi de foc. Biserică continuă prin El, pentru că prin El continuă să se transmită credința de la om la om, de la generație la generație, prin grai de foc.

Biserica ia ființă la Rusalii, pentru că atunci Se coboară Duhul ce dă Apostolilor focul credinței ferme și al propovăduirii ei fierbinți și înțelegerea

43. Op. cit., Cartea IX, la 14, 20; P.G., 74, col. 273.

44. Op. cit., Cartea XII, la 20, 16; P.G., 74, col. 697 C.

întregii comori de bunătăți aşezate în Hristos. Sfântul Chiril din Alexandria spune: "Când cunoșcătorii lui Hristos aveau să comunice fiecărei limbi și fiecărui neam propovăduirea evanghelică și mânuitoare, le-a dat semnul limbilor". "Le-a împărțit daruri diferite, pentru ca, precum acest trup gros și pământesc se alcătuiește din părțile, aşa și Hristos sau trupul Lui să-și aibă alcătuirea atotdesăvârșită din mulțimea sfintilor aduși la unitatea duhovnicească"⁴⁵.

3. Teologia ca slujire bisericească de explicare și aprofundare a dogmelor sau a planului de mântuire și de înviorare a lucrării slujiitoare a Bisericii

a. **Caracterul definit al formulelor dogmatice și explicarea lor teologică interminabilă.** Dogmele - ca expresie doctrinară a planului de mântuire și de îndumnezeire a celor ce cred, realizat prin Biserică de Hristos și de Duhul Sfânt, sau a "comorilor de înțelepciune" și de viață dumnezeiască puse la dispoziția noastră în Hristos, pentru însușirea lor treptată de către noi în cursul vieții pământești și a totalității lor în viață veșnică - au nevoie de o punere continuă în lumină a conținutului lor nesfârșit. Opera aceasta o face Biserica prin teologie.

Rezultatele explicării teologice intrate în întrebunțarea permanentă a Bisericii devin învățătura Bisericii, care este identică cu Tradiția bisericească în sens larg, cuprinzând în ea o înțelegere îmbogățită a Sfintei Scripturi și a Tradiției apostolice, pusă în slujba propovaduirii și a slujirii sfințitoare și pastorale a Bisericii.

Credincioșii nu pot rămâne numai la repetarea formulelor schematic ale dogmelor, ci caută să intre în adâncimea nesfârșită a înțelesului lor, ajutați de o explicare bazată pe Sfânta Scriptură și pe Sfânta Tradiție. Teologia este astfel o necesitate impusă de trebuința Bisericii de a explica credincioșilor punctele credinței.

Nevoia explicării teologice a dogmelor ca puncte definite ale credinței vine în primul rând din faptul că ele sunt formule concise care cuprind atât raportul lui Dumnezeu cel infinit cu creația finită, în drumul nesfârșit al acesteia spre infinit, cât și acțiunea Lui neîntreruptă pentru mântuirea sau îndumnezeirea acesteia. Ca atare dogmele, deși definite în formă, au un conținut infinit, care se cere mereu și tot mai mult scos la iveală, fără ca să poată fi scos vreodată în întregime. Dumnezeu, în acțiunea Sa de desăvârșire a noastră și având ca răspuns acțiunea noastră spre desăvârșire, Se orientează și după împrejurările noi în care trăim, și însăși acțiunea aceasta interminabilă este înțeleasă mereu sub aspecte noi de către noi.

Caracterul definit al formulelor dogmatice nu contrazice conținutul lor infinit, ci-l asigură. Însuși faptul că ceva există definește acel ceva, față de ceea ce nu există. Numai nimicul nu se definește în nici un fel. Pe drept cuvânt observă

45. *Fragmenta in acta apostolorum*; P.G., 74, col. 757.

fizicianul Bernhard Philibert: "Ultima graniță, care întemeiază existența a ceea ce este, este granița față de *nimic*. Ceea ce este se deosebește de *nimic*. Ceea ce este are o existență care se manifestă în mod schimbător. Nimicul însuși nu are nici o graniță, nici o deosebire, nici o existență care se manifestă în mod schimbător. În *nimic*, este anulată și granița și deosebirea și putința de manifestare schimbătoare"⁴⁶.

Dogma unirii naturii divine cu cea umană într-o singură Persoană fără alteritatea și fără confundarea nici uneia din ele, pune și ea o graniță precisă, riguroasă între ea și oricare altă afirmare și deci o definire, unind în același timp două mari mistere, misterele fundamentale ale existenței. Tocmai prin definirea dogmatică a acestei uniri se afirmă și se păstrează infinitatea divină și participarea umană la această infinitate. Renunțarea la aceasta definiție dogmatică ar echivala cu admiterea desființării fie a infinității și absolutității divine, fie a participării umane la ea fără suprimarea omului.

Căci trebuie menționat că dogma aceasta afirmă faptul evident că, prin participarea la existența divină infinită, omul e asigurat ca existență proprie, nu numai față de *nimic*, ci și față de Dumnezeu. Dogma creștină despre unirea firii dumneziești și a celei omenești în Persoana lui Dumnezeu Cuvântul nu preconizează pierderea omului în infinitatea lui Dumnezeu. Ea pune în evidență menținerea noastră chiar la nivelul acestei supreme uniri între divin și uman; ba mai mult chiar, ea asigură umanului o maximă dezvoltare. Taina comuniunii între persoane se caracterizează tocmai prin acest paradox: unirea și menținerea persoanelor prin ea. Iubirea între persoane realizează unirea maximă între ele, dar în același timp produce bucuria uneia de alta și deosebirea între ele. Dumnezeu ca persoană rămâne mereu un *Tu* deosebit pentru omul unit cu El. În comuniunea persoanelor, fiecare rămâne în același timp o graniță pentru cealaltă; fiecare o are în sine pe cealaltă, dar ca deosebită. În interioritatea lor e o alteritate. În credința creștină omul rămâne definit ca om chiar în maxima unire cu Dumnezeu și în împărtășirea de infinitatea lui Dumnezeu. Sau, mai precis, cel ce crede se adâncește la maxi-

46. *Der Dreieine*, Christians-Verlag, Stein am Rhein, 1970, p. 103. Dumnezeu Se deosebește de *nimic*, incomparabil mai mult și mai definitiv decât orice altă existență, pentru că El nu este amenințat în existență Sa de *nimic*. Dar prin Dumnezeu este chemat și omul să se distingă în mod total și definitiv de *nimic*.

Dumnezeu și omul sunt cele două realități fundamentale, definite în dogme. Iar a doua fiind legată de prima, constituie împreună cu ea o singură dogmă. Dumnezeu și omul sunt definiți ca dogmele fundamentale pentru că sunt existențele fundamentale, în același timp evidente și neînțelese. Evidente, pentru că fără ele *nimic* nu are sens, și pline de mister, pentru că sunt de un conținut inepuizabil. În existența radicală deosebită de *nimic* a lui Dumnezeu e dată infinitatea existenței Lui. Dar în raportul Lui cu noi intră putința definirii lucrării Lui. În granița Lui radicală față de *nimic* stă infinitatea existenței Lui și neputința de a o înțelege vreodată deplin. Iar în faptul că și noi primim o graniță reală și definitivă față de *nimic*, ne împărtășim și noi de o existență infinită în dezvoltare și inepuizabilă în cunoaștere, într-o formă proprie umană.

mum și în ceea ce este el, ca creatură deosebită de Dumnezeu, în unirea cu Dumnezeu. Structurile diferite se mențin în mod strict, deși își devin interioare; sau, se mențin tocmai pentru că își sunt reciproc interioare. Acest fapt e propriu și lumii în unitatea și varietatea componentelor sale, sau în raportul ei etern și desăvârșit cu Dumnezeu. Aceasta e semnificația cea mai adâncă a transcendenței lui Dumnezeu. Dacă n-ar exista un absolut transcendent, ci absolutul ar fi imanent și impersonal, toate s-ar preface în toate, căci în acest absolut toate sunt una în mod indistinct, ca în temelia de aceeași esență a lor.

Dogmele sunt definiții sau "delimitări" (horoi) stricte. Dar ele delimitizează infinitatea lui Dumnezeu față de finit și capacitatea de înaintare infinită a omului, sau infinitatea lui Dumnezeu și capacitatea de infinit a omului finit, solidară cu infinitatea lui Dumnezeu și în neîncetată apropiere spre ea.

Renunțarea la delimitarea fiecăreia din acestea, sau la delimitarea solidară a lor, care nu sunt - nici una, nici celalătă - lipsite de o mișcare, ar transforma adâncimea fără limită a existenței lor îmbinate, într-o bală fără semnificație, în care e posibil orice, dar nimic cu adevărat nou și profund. Dogmele sunt formule destul de generale; ele nu intră în amănunte. Dar tocmai prin aceasta asigură largimea infinitării conținutului cuprins în ele. Totuși, generalitatea lor nu înseamnă lipsă oricarei precizii. Structurile fundamentale ale măntuirii sunt bine precizate în conținutul lor general.

S-a remarcat caracterul paradoxal al formulelor dogmatice. Dumnezeu este unul în ființă și întreit în persoane, este neschimbabil dar viu, activ și nou în acțiunea Lui de proniere și măntuire a lumii; Hristos este Dumnezeu și om; omul rămâne ființă creată și totuși se îndumnezeiește. Dar paradoxul e pretutindeni. Cu deosebire, el e propriu persoanei în general, pentru că ea nu e supusă unei legi uniformizatoare și pentru că poate îmbrățișa totul. Persoana e o unitate, dar de o nesfârșită bogăție: e aceeași și totuși e nesfârșit de variată și de nouă în manifestările și stările ei. Relațiile dintre persoane manifestă și mai mult acest caracter paradoxal. Omul este autonom și totuși nu poate avea o viață și nu se poate realiza decât în comuniune cu alții. Orice reducere silnică a unuia din aspectele existenței umane la celalalt aspect produce în ea o suferință, pentru că e contrară existenței ei. Chiar în relațiile ei cu lumea, persoana își arată acest caracter paradoxal: ea îmbrățișează lumea în toată varietatea ei, aducând-o la o unitate, și totuși rămâne ea însăși distinctă și una, și menține lumea în varietatea ei. Cu atât mai inevitabil e paradoxul în relațiile lui Dumnezeu cel infinit cu lumea limitată și creată: Dumnezeu cel unul, având viață într-un mod mai presus de înțelegere, e într-o iubire interpersonală.

Formulele dogmatice sunt paradoxale pentru că prind în ele aspecte contradictorii esențiale ale realității viei și de o bogăție inepuizabilă. Dogmele exprimă astfel în ele totul: infinitul și finitul, unite, fără desființare, în toate aspectele lor.

Teologia are ca obiect de interminabilă reflexie conținutul atotcuprinzător și infinit al formulelor dogmatice, care delimitizează și asigură strict acest infinit în bogăția neconfundată a aspectelor lui de inepuizabilă adâncime și complexitate.

Dar teologia, la rândul ei, trebuie să rămână în cadrul formulelor generale și totuși precise ale dogmelor, tocmai pentru a le menține pe acestea ca obiect de reflexie și de adâncire interminabilă. Natura divină, natura umană, mai ales unite în mod culminant dar neconfundat în Persoana dumnezeiască a lui Hristos, cuprind și oferă reflexiei un conținut infinit. Niciodată nu se poate epuiza explicarea naturii divine și umane în bogăția lor de viață și în același timp în caracterul lor inalterabil, cum nu se poate epuiza descrierea adâncimii și complexității unirii lor într-o Persoană care este, Ea însăși, o taină inepuizabilă, mereu nouă și totuși inalterabilă.

Toată teologia care explicitează conținutul infinit din cadrul formulelor precise ale dogmelor e o expresie largită a celor dogme. S-a vorbit de o deosebire între dogme și teologumene. Dogmele ar fi formulele stabilite de Biserică, teologumenele, unele explicări teologice care nu au căpătat încă o formulare bisericescă oficială, dar care rezultă din dogme. Dar aceasta implică, pe lângă deoseberea între dogme și teologumene, deoseberea între explicările socratice teologumene și celealte explicări. Aceste alte explicări ar ține în mod organic de dogme. Dar atunci de ce n-ar ține și teologumenele organic de dogme, dacă rezultă din ele?

De fapt, toate explicările dogmelor, dacă rămân în cadrul formulelor dogmatische țin organic de dogme. Îar dacă nu rămân în cadrul celor formule, nu pot fi socratice nici teologumene și nu pot aspira la investirea lor cu caracter de formule dogmatice în cine știe ce viitor. Ele sunt explicări care nu sunt asimilate ca explicări ale dogmelor sale de către Biserică și cu vremea cad în desuetudine.

Totuși, deși orice adevărată teologie făcută în cadrul Bisericii este explicitarea conținutului dogmelor ei, Biserica nu investește orice explicitare cu autoritatea de învățătură a ei. Sau, ele au o autoritate prin însuși faptul că sunt implicate în dogme formulate. Biserica își înmulțește neconenit explicitările ei dogmatice, dar concentrează într-o formulă strict dogmatică explicitarea mai bogată a unei formule anterioare, numai când acea explicitare e confruntată cu vreo explicitare neorganică a formulelor vechi, sau când o astfel de explicitare începe să producă confuzii și dezbinări în Biserică.

b. **Teologia și învățătura bisericească.** Când explicațiile teologice sunt explicări organice ale dogmelor și folosite de înviorării vieții bisericești - și ca atare intră în propovăduirea generală și permanentă a Bisericii -, ele se însumează în învățătura Bisericii în sens larg. Așa s-a întâmplat cu aproape toată teologia Sfinților Părinți. Între dogmele și învățătura Bisericii este pe de o parte o identitate de fond, pe de alta, o distincție de formă. Învățătura ține pe de o parte organic de

dogme, fiind conținutul explicitat al dogmelor. Dar pe de altă parte, până ce învățătura nu s-a definit oficial prin Sinoadele ecumenice, sau nu s-a înșușit de consensul sinoadelor locale, ea rămâne ca învățătură bisericească în sens larg.

Învățătura are autoritate de Tradiție bisericească dacă a intrat în uzul general al Bisericii, dar nu are totuși autoritatea pe care o au definițiile dogmatice și punctele de credință asupra cărora s-au exprimat oficial sinoadele locale într-un consens. Adică are autoritatea bisericească în conținutul ei general, dar nu autoritatea unor formule dogmatice.

Biserica își sporește astfel învățătura, păstrând însă în același timp termenii fundamentali dogmatici de totdeauna. Își sporește învățătura prin teologie, pentru că pune acești termeni în lumină pentru fiecare generație de credincioși, corespunzător înțelegерii ei determinate de stadiul de dezvoltare spirituală în care aceștia se află.

Teologia este reflexia asupra conținutului credinței moștenit din mărturia și trăirea inițială a Revelației pe care o avem în Scriptură și în Tradiția apostolică, în scopul de a-l face eficient ca factor de măntuire pentru fiecare generație de credincioși. Teologie în sensul acesta s-a făcut de către toți membrii Bisericii și totdeauna. Teologie au făcut și Apostolii, care n-au primit și nici nu au transmis numai Revelația, ci au trăit-o și au expus-o, trecută prin trăirea lor, după modul de înțelegere al oamenilor din timpul lor. Teologie au facut Sfinții Părinți, teologie face fiecare preot când talmăcește Revelația pentru a fi trăită de credincioșii săi.

Totuși nu toată teologia devine învățătură bisericească, ci numai aceea pe care o absoarbe Biserica prin consensul ei unanim în timp și spațiu. Iar Biserica o absoarbe numai pe aceea pe care timpul o dovedește că a fost asimilată organic trăirii creștine anterioare a conținutului cuprins în Hristos; numai pe aceea care se dovedește cu timpul că a talmăcit aceeași trăire a aceleiași Revelații concentrate în Hristos. Chiar din teologia făcută de teologi, multe lucruri rămân neasimilate în învățătura Bisericii și prin aceasta se dovedesc caduce.

Deci este o deosebire între învățătura bisericească cu un caracter obligatoriu și permanent și teologia care poate cuprinde explicări legate de un anumit timp și care a avut poate o circulație curentă în Biserică într-un anumit timp. Aceasta nu e teologia pe care o face Biserica în calitate de trup unitar, ci unii membri ai Bisericii, ierarhi, preoți, laici, într-un mod oarecum individual. Dimpotrivă, învățătura Bisericii se constituie din ceea ce Biserica, în calitate de trup unitar al lui Hristos, reține ca valoare permanentă din gândirea teologică a însilor, chiar dacă aceasta a fost provocată de trebuințele diferitelor epoci. Aceasta se dovedește teologie a Bisericii în calitate de trup unitar.

Așadar, în Biserică se face teologie și Biserica menține din ea ca învățătură permanentă ceea ce explicitează autentic planul de îndrumare a omului. Teologia se face în Biserică prin gândirea personală a membrilor ei, iar învățătura

se constituie din ceea ce rămâne permanent din gândirea lor devenită comună, dovedită ca teologie a Bisericii ca trup unitar. Teologia și învățatura bisericească nu sunt însă de competență a două sectoare distincte și parțiale din Biserică, cum este în catolicism. Acolo teologia o fac teologii ca specialiști, iar învățatura bisericească o fixează magisterul Bisericii sau corpul ierarhiei și, în ultima instanță, papa. Acesta pretinde că are în exclusivitate o "harismă" pe care nu o are Biserica în întregime și în baza acestei harisme el singur fixează învățatura bisericească, fără Biserică. În Ortodoxie, Biserica nu poate greși, atât prin faptul că e călăuzită de Sfântul Duh, cât și în calitate de corp al lui Hristos în întregime, care păzește "depozitul" moștenit prin trăire, reprezentat în sinoade de episcopi. Biserica în întregime realizează prin Duhul Sfânt, duhul comuniunii, o intercondiționare simfonică a gândurilor personale. Din acest corp al Bisericii fac parte toți membrii ei și toți fac teologie mai mult sau mai puțin. Și din intercondiționarea lor în Biserică rezultă învățatura fără greșală a Bisericii, care se verifică însă ca atare numai după trecerea unui timp suficient.

Dar și teologia adevărată ca exprimare a teologilor e călăuzită, pe de o parte, de responsabilitatea pentru mantuirea credincioșilor, pe care o au și păstorii ei (și cu deosebire a credincioșilor din timpul în care ea se face); pe de altă parte, ea e călăuzită de credință și de experiența duhovnicească din Biserică. "Optiunea arbitrară" (hairesis) poate fi proprie uneori și unor membri ai ierarhiei. Dar Biserica, în totalitatea ei de trup al lui Hristos, este aceea care nu greșește și receptează ceea ce nu e greșit, adică ceea ce nu periclitează mantuirea credincioșilor ei, fie că emană de la teologi, fie de la ierarhi sau de la laici.

c. **Responsabilitatea teologiei pentru viața bisericească și pentru progresul ei spiritual.** Progresul teologiei e făcut posibil de infinitatea divină în forma umană pusă la dispoziția oamenilor, dar el e făcut necesar de trebuința de a face acest infinit accesibil credincioșilor din fiecare timp, la al căror nivel de înțelegere și de viață duhovnicească au contribuit eforturile spirituale ale generațiilor anterioare. Credincioșii aceștia fac parte din Biserică și mantuirea lor se realizează în soliditatea lor în Biserică. Teologii trebuie să-și încadreze slujirea lor în această operă de mantuire a credincioșilor Bisericii din fiecare timp. De aceea reflexia teologică personală trebuie să fie animată nu de dorința de originalitate cu orice preț, ci de explicarea a ceea ce e moștenire comună și slujește mantuirii credincioșilor Bisericii din acel timp; ea trebuie să stea în strânsă intimitate cu viața de rugăciune și de slujire a Bisericii, pentru a adânci și înviora această slujire. Fără aceasta, Biserica poate deveni formalistă în slujirea ei, iar teologia, rece și individualistă.

Rezultatele reflexiei teologice personale se vor încadra cu atât mai sigur în învățatura Bisericii, cu cât ea va fi hrănita mai mult de această învățatură moștenită din tot trecutul și de practicarea ei în rugăciune, în cultul, în spiritualitatea autentică a Bisericii, în dialogul viu al Bisericii cu Hristos și cu cât ea se va încadra mai

deplin în acest dialog, fiind ea însăși un dialog cu Hristos și înviorând și îmbogațind dialogul Bisericii. De aceea s-a spus: "Dacă ești teolog, roagă-te cu adevărat; și dacă te rogi cu adevărat, ești teolog"⁴⁷. "Întâi e rugăciunea, apoi cuvântul" (de teologhisire), a spus Sfântul Ioan Gură de Aur. Așa au spus și Apostolii: "iar noi să stăruim în rugăciune și în slujirea cuvântului" (Fapte 6, 4). Dar rugăciunea e mai caldă când se face în comun. Iar în rugăciunea comună se realizează și comunitatea în gândire. Tot Sfântul Ioan Gură de Aur spune: "E cu puțință să te rogi și acasă, dar e cu neputință să te rogi ca în biserică. Nu vei fi ascultat când chemi pe Dumnezeu singur aşa cum ești ascultat când o faci cu frații tăi. Căci aci e ceva mai mult: e unitatea în cuget și în cuvinte și legătura iubirii și rugăciunea preoților"⁴⁸.

Teologul trebuie să participe la această rugăciune și la viața Bisericii, căci teologia vrea să cunoască pe Dumnezeu din experiența lucrării Lui mânuitoare asupra oamenilor. Dar nu o va cunoaște dacă nu intră într-un raport personal de dragoste cu Dumnezeu și cu credincioșii, prin rugăciune. Deci și mai mult e teolog cel ce se roagă cu ceilalți membri ai Bisericii. Căci în dragostea lor comună față de Dumnezeu se descoperă și mai mult lucrarea mânuitoare și desăvârșitoare a iubirii Lui. În rugăciunile Bisericii, în cultul ei, respiră duhul ei unitar, e transparent orizontul ei eshatologic, ținta ei de desăvârșire în Hristos. O teologie care se hrănește din rugăciunea și viața duhovnicească a Bisericii e o teologie care redă și aprofundă gândirea și trăirea ei duhovnicească și lucrarea ei sfințitoare și slujitoare.

Mai mult chiar, teologul trebuie să aspire să trăiască într-un mod cât mai deplin spiritualitatea atât de caracteristică a Bisericii Ortodoxe. Toți Părinții Bisericii au afirmat că nimeni nu se poate apropia de Dumnezeu cu înțelegerea, fără purificarea de patimi. Sfântul Grigorie de Nazianz zice: "Vrei să devii teolog și vrednic de Dumnezeu? Urcă prin viațuire, dobândește curăția prin curățire; păzește poruncile; întâi curățește-te pe tine, apoi apropie-te de Cel curat"⁴⁹. De aceea Părinții capadocieni vorbesc despre "taina teologiei". Iar Sfântul Grigorie de Nyssa: "Teologia e un munte înalt și greu de urcat. De abia se poate ajunge la poalele lui. Si aceasta o poate face numai cel puternic"⁵⁰.

Teologul grec Karmiris observă pe marginea acestor expresii patristice: "Din acestea e clar că numai teologul credincios și evlavios și curățit se poate apropia întrucâtva de Cel absolut curat, de Dumnezeu și de teologhisirea despre El". Pe de altă parte, e necesară suflarea Duhului Sfânt pentru o adevărată teologhisire. "Fără suflarea și conlucrarea Duhului Sfânt nu poate exista teologie ortodoxă autentică. De aceea și teologii ortodocși contemporani trebuie să devină, prin credință și sfîntenia vieții, vase vrednice ale Sfântului Duh, adevărați pnevmatafori ("plini de

47. Evagrie Monahul, *Cuvânt despre rugăciune*, cap. 60; Filoc. rom. I, p. 81.

48. *Despre natura lui Dumnezeu cel necuprins*, III; P.G., 48, col. 725.

49. *Cuvântul* 20, 12; P.G., 35, col. 1080.

50. *Despre viața lui Moise*; P.G. 44, col. 373, 376.

Duh Sfânt", cf. Fapte 6, 3), care-i va lumina și-i va călăuzi la contemplarea teologică și la urcușul pe "înalțimea teologiei... cu puterea Duhului", Care va dăruī fiecărui, în chip cu totul unic și personal și "după măsura darului lui Hristos", harul Lui luminător⁵¹.

Progresul teologiei se explică și din progresul spiritual al omenirii în cursul timpului și din problemele noi ale omenirii, în funcție de care se realizează acest progres. În rezumat progresul real al teologiei și cu aceasta îndreptățirea ei ca teologie vie - căci fără un astfel de progres teologia nu apare îndreptățită, fiind o insuficientă repetare a formulelor vechi - e legat de trei condiții: de fidelitatea față de Revelația în Hristos, redată în Sfânta Scriptură și în Sfânta Tradiție și trăită neîntrerupt în viața Bisericii, de responsabilitatea față de credincioși din timpul în care ea se face și de deschiderea față de viitorul eshatologic, adică de obligația de a îndruma pe credincioși spre desăvârșirea lor adevărată în acel viitor. Neîmplinirea uneia sau alteia din aceste condiții dă naștere unei teologii insuficiente și în mare măsură nefolositoare, ba uneori păgubitoare pentru Biserica și pentru credincioși.

Este o teologie insuficientă aceea care constă dintr-o repetare literală a cuvintelor și a formulelor din trecut. Este păgubitoare o teologie care se fixează în formulele unui sistem trecut, confundându-le cu Revelația însăși, cum a făcut teologia catolică secole de-a rândul repetând formulele scolastice, sau uneori chiar teologi ortodocși, repetând comod formulele devenite opace ale unor manuale din secolul XIX, influențate de scolastică, și facând din ele un criteriu infailibil de judecată pentru Ortodoxie. Aceasta era o teologie care împiedica orice înviorare spirituală și orice progres duhovnicesc, care pierduse orice sens dinamic, reflectând o ordine statică și exterioară pe care o credea perfectă. Aceasta înseamnă lipsă de responsabilitate față de credincioșii din timpul respectiv, deci față de datoria de a lucra pentru înviorarea religioasă din timpul respectiv. Dar aceasta însemna și o lipsă de responsabilitate față de bogăția și adâncimea Revelației, exprimată în Sfânta Scriptură și în Tradiția apostolică și patristică.

Această teologie era vinovată de o întreită infidelitate: față de caracterul nelimitat al Revelației, față de contemporaneitate și față de viitor.

Teologia este, vrând-nevrând, legată în diferitele ei perioade într-o anumită măsură de conceptele acelor perioade. De aceea fixarea în conceptele care și-au pierdut valabilitatea cu trecerea perioadei din care le-a luat, voința de a le menține permanent ca bază a teologiei fac din formulările acestei teologii piese moarte și străine pentru viața Bisericii și a credincioșilor din perioadele care se succed. La aceasta se aplică cu deosebire ceea ce am menționat, că nu totul din teologie este asimilat de învățătura bisericească definitivă. Biserica asimilează în învățătura sa

51. Îndemnuri către teologi, cuvântare rostită la 14 noiembrie 1973, la Facultatea de teologie din Salonic, în: 'Ορθοδοξος Τύπος, Atena, 1 februarie 1974.

numai ceea ce de fapt își are o relevanță pentru orice timp. De aceea e bine când teologia ia din gândirea fiecărui timp ceea ce e permanent valabil.

Dar și mai păgubitoare este o teologie care părăsește cu totul Revelația în Hristos păstrată în Sfânta Scriptură și în Tradiția Bisericii, în voiața de a se adapta la ceea ce consideră ea că reprezintă exclusiv spiritul timpului. Așa este teologia protestantă bultmaniană, care declară toate evenimentele esențiale de la începutul creștinismului ca fiind mituri. Așa este concepția înrudită a episcopului anglican Robinson, sau teoria unui creștinism fără Dumnezeu a mișcării teologice americane, "moartea lui Dumnezeu".

Creștinismul nu poate fi folosit nici unui timp, prin urmare nici celui de azi, dacă nu-i aduce ceva ce numai el îl poate aduce: legatura cu sursa infinită de putere a lui Dumnezeu devenit om. Numai așa poate ajuta el progresului, printr-o neîncetată spiritualizare. Noi, teologii de azi, putem și suntem datorii să relevăm mai mult ca în trecut aportul umanist creștin al actelor principale ale Revelației divine culminante în Hristos - ca Întruparea Fiului lui Dumnezeu, jertfa Lui pe Cruce, Învierea și Înălțarea Lui ca om - cu consecințele care decurg din ele pentru slujirea progresului și spiritualizării în general. Aceasta este sensul pozitiv al deschiderii teologiei față de lume, rămânând fidelă ei însăși: să dea toată atenția lui *saeculum*, în sensul recunoașterii consistenței și valorii lumii, ajutorului ce trebuie să î-l dea spre o adevărată dezvoltare a ceea ce constituie adevărată umanitate creștină. Dogmele întrupării, învierii, îndumnezeirii au un mare aport la acest progres al umanului în autenticitatea lui.

Unirea ipostatică a celor două firi în Hristos, contrar dochetismului (teoria despre o umanitate părută numai în Hristos), nu e decât fortificarea eternă a relativului prin absolut, deci a creatului.

Pe cât de păgubitoare este teologia fixată în formulele trecutului, pe atât de insuficientă este teologia alipită exclusiv de prezent.

Dar tot pe atât de păgubitoare și generatoare de dezordine este și teologia care nu acordă atenție decât viitorului, o teologie dominată de un spirit exclusiv eshatologic, care neglijază realitatea vieții prezente și ajutorul ce trebuie dat acestiei. Acest caracter se manifestă adeseori în teologia protestantă care depreciază prezentul și obligația de înduhovnicire a omului în timp și de chemare a lui la îndeplinirea obligațiilor față de semenii lui de azi, fiind preocupată exclusiv de nădejdea eshatologică. Așteptarea încordată a vieții de după sfârșitul lumii capătă un accent aproape exclusiv, mai ales în unele denominări neoprotestante.

O teologie creștină completă și deschisă unui progres adevărat trebuie să fie însuflarează desigur și de nădejdea și de perspectiva viitorului eshatologic, dar nădejdea și perspectiva aceasta sunt susținute de experiența prezentă a unui progres continuu în înduhovnicire și în îmbunătățirea relațiilor iubitoare dintre oameni. Spre acest viitor se înaintează prin progresul spiritual prezent din sursă

pusă la temelie de Revelația culminantă în Hristos, realizată acum două mii de ani, precum ne asigură documentele biblice ale acestei Revelații și mărturia secolelor creștine de până acum.

Chiar prin fidelitatea față de faptele și cuvintele lui Hristos, cunoscute din predica apostolică, teologia poate totuși înainta în înțelegere, fără să depășească conținutul Revelației⁵².

Theologia trebuie să fie, ca și Biserica, apostolică, contemporană cu fiecare epocă și profetic-eshatologică. Dar ea nu trebuie să se rupă de Biserică în progresul ei, ci să înainteze cu Biserica, care este condusă înainte spre Împărația cerului. Ea trebuie să fie apostolică, pentru că trebuie să fie necontentit o mărturie despre Hristos, Revelația completă, cum și predica Apostolilor a fost o mărturie despre Hristos, Revelația definitivă. Ea trebuie să fie în același timp eshatologică, pentru că în Hristos și în predica apostolică se cuprinde și eshatologicul. Dar ea nu trebuie să fie profetică în sensul că ar prezice o treaptă viitoare mai înaltă decât cea a Revelației în Hristos, ci în sensul că schițează pași viitori în descoperirea comorilor ascunse în Hristos. Ea poate fi profetică explicând pe Hristos cel înviat, ca reprezentând starea noastră din viața viitoare, dar nu promițând o treaptă viitoare dincolo de Hristos. Acest caracter poate fi numit profetic-eshatologic, și nu profetic pur și simplu, pentru faptul că nu profetește altceva decât un viitor dat în Hristos, de care ne vom împărtăși și noi în viața viitoare.

Theologia creștină care răspunde tuturor condițiilor amintite promovează progresul și ca atare ușurează eficiența Revelației în continuare neîntreruptă. În acest sens, ea este o teologie a credinței, a dragostei și a nădejdii. Prin credință, manifestă certitudinea în revelarea reală a lui Dumnezeu în Hristos; prin nădejde, deschide credincioșilor perspectiva spre asimilarea completă a bunătăților lui Hristos cel revelat; prin dragoste, îi ajută să se unească încă de pe acum cu Hristos și între ei. Prin credință e fidelă revelației realizate în trecut, prin nădejde e deschisă viitorului de participare deplină la bunătățile lui Hristos și conduce înaintarea spre El, iar prin dragoste susține participarea de pe acum la aceste bunătăți, printr-o comuniune mereu sporită cu Hristos și cu semenii. Prin aceste trei însușiri, teologia este tradițională și în același timp contemporană și profetic-eshatologică. Ea e fidelă trecutului, dar nu e închisă în trecut, e fidelă omenirii de azi, dar are privirea deschisă dincolo de faza ei actuală. Teologia trebuie să fie ancorată în fundamentalul neschimbat pus de Hristos, dar în același timp face acce-

52. Teologul T. M. Parker spune: "Nici cel mai profund teolog n-a sondat deplin adâncimile Revelației și noi toți ne cheltuim viața crescând încet în ceea ce este, în cel mai bun caz, o cunoaștere incompletă a credinței. Noi acceptăm cuvântul lui Dumnezeu ca întreg, pentru că e cuvântul lui Dumnezeu, care nu ne poate însela și nu poate fi înselat... Dar oricât de mari ar fi cultura și inteligența noastră naturală, noi rămânem incapabili să luăm în mintile noastre înguste bogățiile depline ale credinței" (citat în volumul colectiv cuprinsând "Raportul la cel de al șaselea Congres Anglo-Catolic", p. 74).

sibile bunătățile lui Hristos oamenilor de azi și îi pregătește pentru deplina participare la ele în veacul viitor, constituind prin aceasta un ferment al progresului în fiecare timp.

Pe de alta parte, progresul în înțelegerea dogmelor e posibil pentru că și conținutul lor este infinit și, ca atare, apofatic (negrăit) sau cu neputință de cuprins vreodată în noțiuni și cuvinte care să-l epuizeze. "Aposatismul tradiției rasăritene ne învață să vedem în dogmele Bisericii, înainte de toate, semnificația lor negativă, care oprește mintea noastră de a urma căile sale naturale și de a forma noțiuni ce ar putea să înlocuiască realitățile spirituale. Pentru că creștinismul nu e o școală filosofică, speculând cu noțiuni abstracte, ci înainte de toate este comuniunea cu 'Dumnezeu cel viu'"⁵³.

Progresul are forma accentuării mai puternice când a unui aspect din bogăția inepuizabilă a dogmelor, când a altuia, potrivit preocupărilor și vârstei spirituale a credincioșilor din acel timp. Dar acest aspect mai puternic accentuat deschide înțelegerea sporită pentru tot conținutul dogmelor și făgăduiește o viitoare înaintare în înțelegerea lui. "În istoria gândirii teologice se succed diferite perioade, ca niște cicluri în învățatura de credință, în care un aspect al tradiției creștine primește o însemnatate exclusivă în comparație cu altele, în care toate temele învățaturii se tratează, la un nivel sau altul, în legătură cu o singură problemă care a devenit, pentru conștiința dogmatică în acel moment, centrală"⁵⁴.

Prin teologia ce se face în ea, Biserica înaintează sub lumina "Soarelui dreptății", care crește continuu, umplând-o și pe ea de tot mai multă lumină. Continua călătorie sub același soare, care totuși își sporește arătarea, este Tradiția bisericească; iar lumina autentică a soarelui, care se acumulează ca zestre și ca un bun permanent talmăcit de vederea teologică, devine învățatura bisericească. Lumina aceasta din care crește și pe care o sporește teologia talmăcind-o sub soarele mereu sporit al Revelației, îmbogățește Tradiția bisericească și - imprimată ca forță transformatoare în ființa credincioșilor - produce spiritualizarea lor. Caci spiritualizarea este arătarea treptată a prezenței lui Hristos, prin ființa credincioșilor, care se transformă în înțeles ascendent sau se subțiază continuu ca înțelegere, ca sensibilitate, cuviință și dragoste în relații, ca penetrare în complexitatea și profunzimea realității divine și a celei umane unite cu ea.

Teologia crește sub soarele Revelației, care, odată apărut în Persoana lui Iisus Hristos, luminează tot timpul în Biserică și în membrii ei, cu această lumină care se numește Tradiție; iar talmăcirea ei operată de teologie și asimilată de Biserică este învățatura bisericească. Teologia urmează traекторia acestui soare și creșterea lui în ființa Bisericii ca comuniune, sporind însăși conștiința Bisericii și redând nuanțele

53. VI. Lossky, *Ocerk misticescoe bogoslovia Vostocinoi Tzerkvi*, în: Bogoslovskie Trudi, Izdanie Moscovscoi Patriarhii, 1972, p. 26.

54. Idem, *Videnie Boga v vizantinscom bogoslovii*, în Bogoslovskie Trudi, op.cit.p.195

noi în care se arată, la fiecare pas și fără să se schimbe în fond, sporul lui de lumină. Astfel, teologia deschide perspectiva spre arătarea Lui deplină la sfârșitul timpului.

Teologia e promovatoare de progres, ajutând progresul spiritual al omenirii creștine spre comuniunea eshatologică universală și desăvârșită. Teologia face parte din mișcarea spiritului uman spre deplină unire cu Dumnezeu, având un rol deosebit de eficient în această mișcare prin rolul ei de explicatoare a acestei mișcări.

Mișcarea aceasta a spiritului uman a apărat-o Sfântul Maxim Mărturisitorul împotriva originismului, care socotea mișcarea ca fiind produsul căderii spiritelor din unitatea primară⁵⁵. Dacă prin trăirea duhovnicească din Biserică această mișcare se realizează practic în modul cel mai stăruitor, teologia, care îndeplinește cu deosebire slujirea de a explica mișcarea aceasta și deci de a o ajuta, este chemată să ajute în general toată mișcarea creației spre Dumnezeu. Dar ea reușește să facă aceasta deschizând vederea spre Dumnezeu azi, o mai deplină vedere a lui Dumnezeu mâine, luând putere din Dumnezeu care i-a dat omului acest impuls prin creație, și Bisericii și teologiei prin Întruparea Fiului Său, prin Răstignirea și Învierea Lui. Ea va fi eficientă dacă va fi mereu în fața lui Dumnezeu, ajutând pe credincioși să fie și ei la fel în toată lucrarea lor; să-L vadă prin formulele trecutului, să-L exprime prin explicațiile prezentului, să nădăjduiască și să îndemne la înaintarea spre deplină unire cu El în viața viitoare.

55. În opera *Ambigua*; P.G., 91, col. 1031, 1418.

PARTEA ÎNTÂI

ÎNVĂȚĂTURA
CREȘTINĂ ORTODOXĂ
DESPRE DUMNEZEU

I

Trei moduri ale cunoașterii lui Dumnezeu și atributelor Lui

A

Cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu. Legătura dintre ele

1. Nedespărțirea cunoașterii raționale și apofatice a lui Dumnezeu

Potrivit tradiției patristice, există o cunoaștere a lui Dumnezeu rațională sau catafatică și una apofatică sau negrăită. Cea din urmă e superioară celei dintâi, completând-o pe aceasta. Prin nici una din ele nu se cunoaște însă Dumnezeu în ființa Lui. Prin cea dintâi îl cunoaștem pe Dumnezeu numai în calitate de cauză creatoare și susținătoare a lumii, pe când prin cea de a doua avem un fel de experiență directă a prezenței Lui tainice, care depășește simpla cunoaștere a Lui în calitate de cauză, investit cu unele atrbute asemănătoare celor ale lumii. Aceasta din urmă se numește apofatică pentru că prezența tainică a lui Dumnezeu, experiată de ea, depășește putința de definire prin cuvinte. Dar această cunoaștere e mai adecvată lui Dumnezeu, decât cunoașterea catafatică.

Totuși nu se poate renunța nici la cunoașterea rațională. Chiar dacă ceea ce spune ea despre Dumnezeu nu e cu totul adecvat, ea nu spune ceva contrar lui Dumnezeu. Ceea ce spune ea trebuie să fie numai adâncit prin cunoașterea apofatică. De altfel chiar cunoașterea apofatică, atunci când vrea cât de cât să se tălmăcească pe sine, trebuie să recurgă la termenii cunoașterii intelectuale, umplându-i însă mereu cu un înțeles mai adânc decât îl pot reda noțiunile intelectuale.

Aceasta o poate face cunoașterea apofatică, întrucât pentru ea atrbutele lui Dumnezeu nu sunt numai gândite, ci experiate întrucâtva direct. De exemplu, pentru ea infinitatea și atotputernicia, sau iubirea lui Dumnezeu nu sunt numai noțiuni intelectuale, ci o experiență directă. În acul cunoașterii apofatice subiectul uman trăiește în mod real un fel de scufundare în infinitatea lui Dumnezeu, în atotputernicia Lui, în iubirea Lui. Prin cunoașterea apofatică subiectul uman nu numai știe că Dumnezeu e infinit, atotputernic, etc., ci și experiază aceasta. Dar în

experiența aceasta infinitatea lui Dumnezeu se prezintă în fapt atât de copleșitoare, încât omul își dă seama că ea e altfel decât cea gândită, că este de netâlmăcit. E drept că și în cunoașterea rațională omul își dă seama că infinitatea lui Dumnezeu e mai mult și e altfel decât o poate cuprinde într-un concept intelectual al ei. De aceea o corectează printre negare a ei. Dar și negarea este tot o expresie intelectuală. El știe că infinitatea lui Dumnezeu e altfel decât infinitatea gândită de el. Dar negația se referă mereu la ceea ce s-a afirmat. Aceasta este via negativa a teologiei occidentale. În tradiția patristică orientală însă, teologia apofatică este o experiență directă. E drept că și ea trebuie să recurgă în exprimare la teologia negativă intelectuală. Dar în ea însăși este deosebită de aceea¹.

Noi socotim că cele două căi de cunoaștere nu se contrazic și nu se exclud, ci se completează. Propriu-zis cea apofatică se completează cu cea afirmativă și cu cea negativ-rațională; ea transferă pe cea afirmativă și negativ-rațională pe un plan mai propriu, dar la rândul ei recurge la termenii cunoașterii raționale în ambele ei aspecte (afirmativ și negativ), în trebuința de a se exprima fie și într-un mod departe de a fi satisfăcător. Cel ce are o cunoaștere rațională a lui Dumnezeu și-o completează adeseori cu cea apofatică, iar cel ce are o mai accentuată experiență apofatică recurge în exprimarea ei la termenii celei raționale. De aceea, Părinții orientali trec adeseori în vorbirea despre Dumnezeu de la una la alta.

Cunoașterea apofatică e prilejuită și ea de privirea lumii ca și cea afirmativ-rațională, dar ea depășește această privire, iar uneori nu are nevoie de o privire prezentă a lumii ca să se producă, deși cunoașterea lumii și îmbogățirea sufletului prin ea este presupusă. Prezența tainică a lui Dumnezeu poate apărea cunoașterii apofatice experimentale în momentul în care se produce fie prin lume, fie direct. Cunoașterea afirmativ-rațională e legată însă totdeauna de lume. Totdeauna lumea e un termen reținut în gândirea celui ce cunoaște pe Dumnezeu prin deducție, în calitate de cauză a lumii, investit cu atritive asemănătoare ei. Faptul că în cunoașterea apofatică sufletul e absorbit de sesizarea prezenței lui Dumnezeu i-a făcut pe Părinții orientali să vorbească uneori de o uitare a lumii în cursul acestui act. Dar aceasta nu înseamnă o retragere de fapt din lume. Chiar stând în lume, cineva poate contempla pe Dumnezeu ca fiind Cel cu totul deosebit de lume, fie că îi apare prin lume, fie aparte de lume.

Ceea ce mai deosebește cunoașterea apofatică, directă și tainică a lui Dumnezeu, de cea rațională și deductivă este că în cea dintâi subiectul uman

1. Teologul grec Hr. Yannaras remarcă și el deosebirea dintre teologia negativă occidentală și cea răsăriteană și încadrează teologia negativă occidentală împreună cu cea afirmativă, în teologia rațională a Occidentului. Dar el nu atribuie nici o valoare teologiei afirmative, în vreme ce noi îi recunoaștem o anumită necesitate în exprimarea experienței apofatice, deși mereu cu conștiința insuficienței ei. Yannaras spune: "Este evident că atitudinea apofatică nu se poate identifica cu teologia negațiilor. Istoric, această identificare s-a realizat în apofatismul occidental. El presupune cunoștința natural-afirmativă și negarea simultană" (*De l'absence et de l'inconnaissance de Dieu*, Ed. du Cerf, Paris, 1971, p. 87, 88).

trăiește prezența lui Dumnezeu într-un mod mai presant ca persoană. Dar înțelegerea lui Dumnezeu ca persoană nu e exclusă nici în cunoașterea afirmativ-rationala, deși taina Persoanei Lui nu i se dezvăluie atât de accentuat, de profund și de presant. Dar trebuie reținut și aceea că cunoașterea lui Dumnezeu ca persoană ne-o mijlocește în amândouă aceste cunoașteri ca un fapt sigur Revelația supranaturală. Chiar cunoașterea apofatică, când e lipsită de Revelația supranaturală, poate experia prezența negrăită a lui Dumnezeu, ca un adânc impersonal. De aceea nu trebuie să deosebim cunoașterea apofatică de cea afirmativ-rationala prin faptul că cea dintâi ar fi o cunoaștere supranaturală revelată, iar a doua o cunoaștere pur naturală. Amândouă au la bază Revelația supranaturală, când e o cunoaștere a lui Dumnezeu ca persoană.

Dar cunoașterea ratională nu face uz de tot conținutul Revelației supranaturale. În acest sens ea are o apropiere de cunoașterea lui Dumnezeu din iudaism și din islamism, încrucișând și acelea au la bază o parte din Revelația supranaturală, dar nu toată. Iar prin faptul că e mai săracă și ca atare nu are nevoie de toată Revelația supranaturală, se întâmplă uneori să vedem această cunoaștere și la oameni care nu s-au împărtășit de nici o parte din Revelația supranaturală.

În sfârșit, al treilea lucru care trebuie observat în privința raportului între cele două feluri de cunoaștere a lui Dumnezeu este că, pe măsură ce un om progresează într-o viață duhovnicească, cunoașterea intelectuală despre Dumnezeu din lume - în calitate de Creator și Proniator al ei - se îmbibă de contemplarea Lui directă mai bogată, adică de cunoașterea apofatică.

Acesta e un nou motiv pentru care Sfinții Părinți alternează adeseori vorbirea despre cunoașterea de Dumnezeu afirmativ-rationala, cu cea despre cunoașterea apofatică. Încrucișând cunoașterea afirmativ-rationala a fost copleșită la ei de cea apofatică, ei vorbesc mai mult de cea din urmă, arătând totuși că nu o exclud pe cea dintâi.

Vorbind de cunoașterea afirmativ-rationala despre Dumnezeu, din lucrurile lumii, Sfântul Grigorie de Nazianz zice: "Că Dumnezeu există și e cauza făcătoare și susținătoare a tuturor, ne învață vederea și legea naturală: cea dintâi privind cele văzute și bine orânduite și minunate și, ca să zic aşa, mișcate și purtate în chip nemîșcat; a doua, deducând din cele văzute și bine orânduite la Conducătorul lor. Căci cum ar fi luat subzistență sau s-ar fi alcătuit acest univers, fără Dumnezeu, Care dă ființă tuturor și le susține pe toate? Fiindcă nici cel ce privește o chitară minunat întocmită și buna ei armonie și orânduirea ei, sau cel ce ascultă cântarea chitarei, n-ar putea să nu cugete la creatorul chitarei sau la cântărețul din chitară, ci s-ar duce cu gândul la el, chiar dacă nu-l cunoaște din vedere. Așa ne este evident și nouă Cel ce le-a creat pe toate cele făcute, le mișcă și le conservă, chiar dacă nu-L cuprindem cu înțelegerea. și e foarte nerecunosător cel ce nu înaintează până la capăt, urmând dovezilor naturale"².

2. *Oratio XXVIII; Theologica II*, P.G. 36, col. 33.

Sfântul Grigorie Teologul remarcă, pe drept cuvânt, că raționalitatea lumii fără o persoană care să o fi gândit ca rațională este inexplicabilă și, întrucât această raționalitate n-ar urmări în acest caz nici un scop, ar fi în fond lipsită de sens sau de raționalitate adevărată; ar fi o raționalitate absurdă. În același timp, Sfântul Grigorie constată că Dumnezeu nu a făcut o lume încremenită într-o raționalitate statică sau într-o mișcare circulară identică, ci o lume prin care Dumnezeu execută o cântare care înaintează în temele ei melodice; adică Dumnezeu își continuă vorbirea Lui către noi prin lume, sau ne conduce spre o țintă. El nu e numai Creatorul acestei vaste chitare, ci și executantul unei uriașe și complexe cântări prin ea.

Dar Sfântul Grigorie consideră insuficientă această cunoaștere intelectuală a lui Dumnezeu, dedusă în mod rațional din lume. Această cunoaștere se cere completată printr-o cunoaștere superioară care este o recunoaștere a înseși tainei Lui, o cunoaștere apofatică, o sesizare într-un mod superior a bogăției Lui infinite, care tocmai de aceea e cu neputință de înțeles și de exprimat. Vorbind ca în numele lui Moise, care în urcușul pe Sinai s-a făcut chipul tuturor celor ce se ridică peste cunoașterea lui Dumnezeu din făpturi, la cunoașterea prezenței Lui nemărginite și tainice, Sfântul Grigorie vorbește și de această cunoaștere apofatică, dar alternează descrierea ei cu descrierea cunoașterii catafactice sau afirmativ-raționale. El zice: "Am ieșit, ca unul ce voi perceppe pe Dumnezeu, și aşa m-am urcat pe munte, și am pătruns în norul care m-a despărțit de materie și de cele materiale, și m-am adunat în mine însuți. Dar privind, de abia am văzut spatele lui Dumnezeu. și acesta, acoperit de piatră, adică de Cuvântul întrupat. și am văzut puțin nu Firea primă și preacurată și cunoscută numai Ei înseși, adică a Treimii, aşa cum rămâne înăuntru primei perdele și e acoperită de heruvimi, ci aşa cum ajunge după aceea și coboară la noi. Iar aceasta este, pe cât ştiu eu, măreția cea din făpturi și din cele create și conduse de Ea, sau, cum o numește dumnezeiescul David, măricea Lui (Ps. 8, 2). Acestea înseamnă spatele lui Dumnezeu, adică semnele Lui de după El, ca niște umbre și chipuri ale soarelui în apă, deoarece nu e cu putință să fie văzut El, căci covârșește simțirea cu puritatea luminii Lui"³.

Precum se vede, ridicarea peste lucrurile lumii nu înseamnă dispariția acestora, ci o ridicare prin ele dincolo de ele. și întrucât acestea rămân, cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu nu exclude pe cea afirmativ-rațională. Dar ea e îmbibată de cunoașterea apofatică, încât Sfântul Grigorie poate trece de la una la alta. Lumea rămâne în cunoașterea apofatică. Dar ea a devenit transparentă pentru Dumnezeu. Cunoașterea aceasta e apofatică pentru că Dumnezeu, Care e sesizat acum, este indefinibil; El e trăit ca o realitate care depășește orice posibilitate de definire. Totuși și aceasta e o cunoaștere a lui Dumnezeu cel coborât la noi, nu o cunoaștere a ființei Lui prin Ea însăși. Ea e atât de îmbinată cu cunoașterea afirmativ-rațională, încât e greu de spus când vorbește Sfântul Grigorie de una și când de alta.

3. *Ibid.*, col. 29.

Imposibilitatea de a prinde în noțiuni lucirea prezenței tainice a lui Dumnezeu, cu anumite însușiri atribuite lui Dumnezeu, o redă Sfântul Grigorie de Nazianz într-o altă descriere a experienței lui Moise pe muntele Sinai, în care iarăși e greu de despărțit între cele două cunoașteri: "Dumnezeu este și va fi pururea; mai bine zis este pururea. Căci a fost și va fi sunt secțiuni ale timpului nostru și ale firii curgătoare. Iar El este pururea, fiindcă aşa S-a numit El Însuși către Moise, când acesta se afla pe munte. Căci cuprinzând totul în Sine, are în Sine existența, care n-a început și nu va înceta, ca pe un ocean infinit și nemărginit al ființei, depășind orice noțiune de timp și de fire. Mintea prinde numai o umbră a Lui și aceasta în mod foarte obscur și redus, culegând nu din cele ce sunt El, ci din cele din jurul Lui, altă imagine din fiecare și încropind un fel de chip al adevărului. Căci El luncă înainte de a fi prins și scapă înainte de a fi înțeles, luminându-ne mintea, dacă e curățită, ca repeziciunea unui fulger care nu stă".

Prezența aceasta presantă a lui Dumnezeu ca persoană, din care iradiaza infinitatea Sa, nu e concluzia unei judecăți raționale, ca în cunoașterea intelectuală, catastatic sau negativă, ci e sesizată într-o stare de fină sensibilitate spirituală, care nu se produce atâtă timp cât omul e stăpânit de plăcerile trupești, de pasiunile de orice fel. Ea cere o ridicare peste pasiuni, o purificare de ele. După o purificare mai durabilă, finețea sensibilității spirituale, capabilă de o astfel de percepere a realității tainice a lui Dumnezeu, este și ea mai durabilă. Există o întreagă gradație, atât în ce privește curăția, cât și adâncimea și durata sesizării apofatice a lui Dumnezeu. Totuși ea nu exclude o cunoaștere a lui Dumnezeu ca Creator și Providențiator, ci se îmbină cu aceea. Cunoașterea apofatică nu e irațională, ci supraratională, căci Fiul lui Dumnezeu e Logosul, având în El rațiunile tuturor creaturilor. Dar e suprarational, aşa cum persoana este supraratională, ca subiect al rațiunii, al unei vieți care își are totdeauna un sens.

Sfântul Grigorie de Nazianz zice, tot în numele lui Moise: "Urcând cu hotărâre pe munte, sau, mai propriu-zis, cu hotărâre și cu efort, fie mânăt de nădejde, fie de slăbiciune, ca să intru în nor și să fiu cu Dumnezeu, căci aşa poruncește Dumnezeu: de este vreun Aaron, să urce cu mine și să stea aproape, iar dacă trebuie să stea afară, să primească aceasta. Iar dacă e vreun Nadab sau vreun Abiud, sau careva din bătrâni, să urce, dar să stea departe, după vrednicia curățirii. Iar dacă e careva dintre cei mulți și nevrednici de o astfel de înălțime și contemplație, dacă e cu totul necurat, nici să nu se apropie, căci nu va fi ferit de primejdie; iar dacă e curățit numai în mod trecător, să rămână jos și să asculte numai glasul trâmbiței și al cuvintelor simple ale evlaviei"⁴.

Necesitatea curățirii de pasiuni pentru această cunoaștere, sau a unei simțiri acute a păcătoșeniei și a insuficienței proprii, arată și ea că această cunoaștere nu e o cunoaștere negativă intelectuală, cum a fost înțelesă în Apus, adică o simplă

4. Ibid., col. 28.

negare a unor afirmații rationale despre Dumnezeu. Ci e vorba de o cunoaștere prin experiență. De altfel Părinții răsăriteni numesc această apropiere de Dumnezeu mai mult unire decât cunoaștere. În această cunoaștere apofatică experimentală, pe de o parte Dumnezeu e sesizat, pe de alta, ceea ce e sesizat dă de înțeles ceva dincolo de orice sesizare. Amândouă acestea se exprimă tot prin termeni de teologie afirmativă și negativă.

Sfântul Grigorie continuă: "Mie mi se pare că, prin ceea ce e sesizat, mă atrage spre El (căci Cel total nesesizat nu dă nici o naștere și nici un ajutor); iar prin ceea ce e nesesizat îmi stârnește admirarea; iar admirat fiind; e dorit din nou; iar dorit fiind, ne curățește; iar curățindu-ne, ne dă chip dumnezeiesc; iar devenind astfel, vorbește cu noi ca și cu casnicii Lui; ba cuvântul culează să spună ceva și mai îndrăznește: Dumnezeu Se unește cu dumnezei și e cunoscut de ei, și anume atâtă cât îi cunoaște El pe cei ce-L cunosc. Deci Dumnezeu e infinit și anevoie de contemplat. Și numai aceasta se sesizează din El: infinitatea"⁵.

2. Deosebirea între cunoașterea ratională și cea apofatică

Sfinții Părinți țin să accentueze că nici această infinitate trăită nu e ființa Lui, căci ea ar putea fi identificată cu esența universului, sau a spiritului uman, sau în continuitate de natură cu acestea, ca la Plotin. Dar Dumnezeu nu este esența lumii, sau a spiritului uman; El este transcendent acestora, pentru că este necreat, iar acestea sunt create. Transcendența Sa e asigurată de caracterul Său de persoană, capabilă să fie deasupra unei infinități care nu e ea însăși persoană.

Numai Persoana transcendentă asigură o infinitate care nu e în continuitate de esență cu esența lumii sau cu a spiritului uman; ci e într-o continuitate posibilă prin har, prin participarea omului datorită bunăvoinei Persoanei dumnezeiești și a efortului ființei noastre. În acest caz împărtășirea de infinitate a celui din urmă implică bucuria comuniunii, cu perspectiva eternizării, fără anularea lui ca persoană. Altfel infinitatea nu ar asigura persoana decât momentan. De aceea spune Sfântul Maxim Mărturisitorul: "Lucruri ale lui Dumnezeu care au început să existe în timp sunt toate acele care există prin participare... Iar lucruri ale lui Dumnezeu, care nu au început să existe în timp, sunt cele la care se participă, cele la care participă prin har cele ce se împărtășesc. Așa este de pildă bunătatea și tot ce se cuprinde în rațiunea bunătății. Și, pe scurt, toată viața, nemurirea, simplitatea, neschimbabilitatea, infinitatea și câte sunt cugetate ca existând ființă în jurul lui Dumnezeu"⁶. Cunoscându-le pe acestea prin conștiința unei participări la ele, dar fără să țină de ființa noastră, nu cunoaștem însăși ființa lui Dumnezeu, dar ne dăm seama că suntem în comuniune cu Persoana Lui.

5. *Oratio XXXVIII, In Theophania*; P.G. 36, col. 317.

6. *Capete gnostice*, I, 48-49; *Filoc. rom.* II, p. 139-140.

Neoplatonismul considera divinitatea identică cu acestea. De aceea confunda divinitatea cu esența lumii sau a spiritului uman și socotea că printr-o ridicare a spiritului uman din preocuparea cu multiplicitatea lucrurilor, el se identifică în mod actual cu divinitatea ca unitate și simplitate lipsită de orice determinare și, în acest sens, apofatică. El socotea, de aceea, că divinitatea e cunoscută în esență ei. Pe aceasta se baza și pretenția eunomienilor de a cunoaște exact ființa lui Dumnezeu. Aceasta însemna însă o negare a caracterului transcendent și personal al lui Dumnezeu. Dacă Dumnezeu e transcendent, e personal. Cunoașterea apofatică creștină implică atât o coborâre a lui Dumnezeu la capacitatea omului de a-L sesiza, cât și transcendența Lui. Dumnezeu Se coboară prin energiile Lui. Caracterul Lui de persoană asigură transcendența Lui. Persoana Lui transcende chiar infinitatea Lui⁷.

În acest sens Dumnezeu nu e identic cu nici una din ceea ce numim însușiri ale Lui: nici cu infinitatea, nici cu eternitatea, nici cu simplitatea. El e mai presus decât acestea. Ele nu sunt nici esența lui Dumnezeu, nici Persoanele în care subzistă ființa Lui în mod integral, ci sunt "în jurul ființei lui Dumnezeu". De aceea Sfântul Grigorie de Nazianz își bazează ideea că, cunoscând infinitatea lui Dumnezeu nu cunoaștem pe Dumnezeu deplin, pe faptul că ființa lui Dumnezeu nu se poate identifica cu simplitatea. Numai în acest caz L-am cunoaște pe Dumnezeu sau în întregime, sau nu L-am cunoaște deloc. Ființa Lui nu e identică cu simplitatea, aşa cum nici a noastră nu e identică cu compozitia. În acest caz deosebirea între divinitate și noi ar fi numai de mod, nu de esență.

Dumnezeu fiind persoană, între El și noi se stabilește un raport de iubire, care îl menține și pe El și pe noi ca persoane. Iubirea aceasta o experiem nu ca o infinitate mereu identică, ci ca o infinitate cu perspectiva unei continui nouăți, ca un ocean de bogăție mereu nouă. Mereu vom înainta în ea. Din ce-L cunoaștem pe Dumnezeu, din aceea dorim să-L cunoaștem și mai mult, din ce-L iubim mai mult, ne stimulează la și mai multă iubire. Pentru că Dumnezeu e persoană, cunoașterea Lui prin experiență e și în funcție de curățirea noastră de afecțiunea pătimășă și oarbă față de lucrurile finite. Dar tocmai aceasta ne dă să înțelegem că, dincolo de bogăția mereu nouă pe care o sesizăm, există un izvor al ei, care nu intră în raza experienței noastre.

Putem spune că există două apofatisme: apofatismul a ceea ce se experiază, dar nu se poate defini, și apofatismul a ceea ce nu se poate nici măcar experie. Ele sunt simultane. Ceea ce se experiază are și un caracter inteligibil, întrucât se

7. Atât Lossky (în *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise orientale*, Paris, Aubier, 1944, cap. *Les ténèbres divines* și în *Théologie dogmatique*, în rev. *Messager de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe occidentale*, nr. 46-47 (1964), p. 85-108), cât și Yannaras (*op. cit.*) au explicat și ei teologia apofatică răsăriteană din caracterul de persoană al lui Dumnezeu. Ceea ce ne deosebește de ei, este că noi nu reținem exclusiv cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu, ci o vedem ca îmbinare a apofaticului cu catafaticul.

exprimă totuși în termeni intelectuali afirmativi și negativi. Dar această inteligibilitate este mereu insuficientă. Ființa care rămâne dincolo de experiență, dar pe care totuși o simțim ca izvor a tot ce experiem, subzistă în persoană. Subzistând ca persoană, ființa e sursă vie de energii sau de acte care ni se comunică. De aceea apofaticul are ca bază ultimă persoana; și de aceea, nici acest apofatic nu înseamnă o totală închidere a lui Dumnezeu în El însuși.

Sfântul Grigorie de Nyssa vorbește de asemenea despre ambele căi ale cunoașterii lui Dumnezeu, uneori diferențiindu-le, alteori îmbinându-le. Dar mai mult vorbește de cunoașterea apofatică, pentru că, și după el, în ea este inclusă cea catafatică sau afirmativ-rațională. Primele capitole din "Marea cuvântare catehetică" sunt dedicate cunoașterii raționale a lui Dumnezeu. Dar chiar vorbind de aceasta, el spune că, și în ea, Dumnezeu Se descoperă ca o taină imposibil de definit, care echivalează cu începutul cunoașterii apofatice și cu dorința adâncirii în ea. "Deci cel ce scrutează adâncurile tainei primește în suslet în chip tainic o modestă înțelegere a învățăturii despre cunoașterea lui Dumnezeu, dar nu poate clarifica prin rațiune această adâncime neagrăită a tainei"⁸.

Dar Sfântul Grigorie de Nyssa, stăruind mai mult în descrierea cunoașterii apofatice, nu o vede despărțită totdeauna de contemplarea lucrurilor. Pe de altă parte, cere și el ca o condiție a acestei cunoașteri purificarea sufletului de pasiuni, pentru ca cel ce vrea să contemple să nu mai rămână închis exclusiv în orizontul văzut al lucrurilor.

Folosindu-se tot de urcușul lui Moise pe munte, ca chip al urcușului sufletului spre intimitatea lui Dumnezeu, el spune: "Iar cel ce s-a curățit și și-a ascuțit auzul inimii, primind sunetul acesteia (al trâmbiței lui Dumnezeu), care se ivește din contemplarea lucrurilor spre cunoașterea puterii lui Dumnezeu, e condus de ea spre pătrunderea în locul unde este Dumnezeu. Acesta e numit de Scriptură întuneric, ceea ce indică incomprehensibilitatea lui Dumnezeu și neputința contemplării Lui"⁹, sau ființa Lui, "a cărei cunoaștere e inaccesibilă atât oamenilor, cât și oricărei firi inteligibile" și pe care Evangelistul Ioan a indicat-o când a spus: "pe Dumnezeu nimeni nu l-a văzut vreodată" (In. 1, 8)¹⁰.

Dar Sfântul Grigorie de Nyssa ne dă și motivul mai adânc pentru care, spre a se ajunge în acel întuneric sau în fața acestei incomprehensibilități a lui Dumnezeu, trebuie să fi trecut prin cunoașterea celor create: în acel întuneric Moise a văzut cortul nefăcut de mâna, iar acesta "e Hristos, puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu", Care "cuprinde în Sine totul". "Căci cort se numește puterea care cuprinde toate existențele, în care locuiește toată plinătatea Dumnezeirii, acoperământul comun a tot ce este Cel ce cuprinde totul în Sine"¹¹. Dar spre

8. Cuvântarea catehetică cea mare, cap. III; P.G. 45, col. 17 D.

9. De Vita Moysis; P.G., 44, col. 388.

10. De Vita Moysis; P.G., 44, col. 377.

11. Ibid., col. 381 B.D.

capacitatea contemplării tuturor în Cel ce le cuprinde pe toate în mod simplu și concentrat, înaintăm prin contemplarea tuturor. Sunetul trâmbiței pe care-l aude Moise de sus, înainte de a intra în întunericul unde este Dumnezeu și unde vede cortul cel de sus, sau puterea lui Dumnezeu care le cuprinde pe toate, e tălmăcit de Sfântul Grigorie ca arătarea slavei lui Dumnezeu în făpturi. Fără vederea acesteia nu se poate ridica cineva la trăirea prezenței incomprehensibile a lui Dumnezeu. "Cel ce și-a curățit și ascuțit auzul inimii când primește acest sunet, adică cunoștința din contemplarea lucrurilor în scopul cunoașterii puterii lui Dumnezeu, e condus prin el ca să străbată cu mintea acolo unde e Dumnezeu. Acesta e numit de Dumnezeu întuneric, care se tălmăcește, precum s-a spus, necunoscutul, nevăzutul lui Dumnezeu, în care ajungând vede cortul acela nevăzut"¹².

E de remarcat că, urmând Scripturii, Sfântul Grigorie de Nyssa consideră că Moise a ajuns la vederea cortului de sus după ce a intrat în întunericul conștiinței incomprehensibilității lui Dumnezeu. Aceasta ne-a dat să înțelegem că odată ce a ajuns la o experiență a tainei incomprehensibile a lui Dumnezeu, o vede fie prin lucruri, fie în afara lor, sau trece de la una la alta, la un nivel tot mai înalt. Lucrurile înseși devin tot mai transparente pentru slava lui Dumnezeu, care se arată prin ele, căci între rațiunile lucrurilor și Dumnezeu nu e o contrazicere. "Apoi primește în auz sunetele trâmbițelor, urcând împreună cu înălțimea muntelui. După aceea, pătrunde în nepătrunsul nevăzut al cunoaștinței de Dumnezeu. Dar nu rămâne nici aci, ci trece la cortul nefăcuț de mâna. Aci, cel ce se înalță prin aceste urcușuri ajunge la capăt"¹³.

Cunoașterea lui Dumnezeu își păstrează continuu un caracter paradoxal: pe măsură ce se înalță cineva în cunoașterea Lui, se înalță în înțelegerea tainei Lui de neînțeles. "În aceasta stă adevărata cunoaștere a Celui căutat, în a cunoaște prin aceea că nu cunoaște. Căci Cel căutat e deasupra oricărei cunoașteri, înconjurat din toate părțile de neînțelegere"¹⁴. "Când deci Moise a ajuns mai mare în cunoaștere, atunci mărturisește că vede pe Dumnezeu în întuneric, adică atunci cunoaște că Dumnezeu este prin fire ceea ce e mai presus de orice cunoaștere și înțelegere... Cuvântul dumnezeiesc poruncește în primul rând ca Dumnezeu să nu fie asemănăt cu nimic din cele cunoscute de oameni. Căci tot înțelesul care se ivește în minte prin vreo închipuire care cuprinde totul ca o noțiune și ca o conjunctură a firii, plăsmuiește un idol al lui Dumnezeu și nu-L vestește pe El"¹⁵.

12. *Ibid.*, col. 380.

13. *Ibid.*, col. 377 D.

14. *Ibid.*, col. 377 A.

15. *Ibid.*, col. 377 C.

3. Dinamismul cunoașterii lui Dumnezeu și transparența oricărui concept despre Dumnezeu

Aceasta ține permanent deschis urcușul în cunoașterea lui Dumnezeu. Orice înțeles referitor la Dumnezeu trebuie să aibă o fragilitate, o transparență, o lipsă de fixitate, trebuie să ne îndemne la revocarea lui și la stimularea spre un altul, dar pe linia lui. Dacă înțelesul rămâne fix în mintea noastră, mărginim pe Dumnezeu în frontierele Lui, sau chiar uităm de Dumnezeu, toată atenția noastră concentrându-se asupra înțelesului respectiv sau asupra cuvântului care-L exprimă. În acest caz "întelesul" respectiv devine un "idol", adică un fals dumnezeu. Înțelesul sau cuvântul folosit trebuie să facă mereu transparent pe Dumnezeu, ca neîncăput în el, ca depășind orice înțeles, ca punându-Se în evidență când cu un aspect, când cu altul al infinitei Lui bogății.

Dionisie Areopagitul spune: "Iată de ce cei mai mulți dintre noi nu credem cuvintelor că ar revela tainele divine; căci le privim numai ca simboluri sensibile legate de acelea. De aceea trebuie să le dezbrăcăm de cele ale simbolurilor și să le privim goale și curate. De le vom privi aşa vom adora izvorul de viață ce se mișcă în el însuși și stănd în el însuși ca o putere unitară, simplă, de sine mișcătoare, de sine lucrătoare, ce nu se părăsește pe sine, ca fiind cunoașterea tuturor și privindu-se pe sine însuși prin sine"¹⁶. De fapt prin cuvinte și înțelesuri trebuie să trezem mereu dincolo de cuvinte și de înțelesuri. Numai aşa sesizăm prezența plină de taine a lui Dumnezeu. Dacă ținem prea mult la cuvinte și înțelesuri, și aceasta se întâmplă când menținem mereu aceleași cuvinte și înțelesuri, ele se interpun între noi și Dumnezeu și rămânem la ele, socotindu-le pe ele drept Dumnezeu.

Pe de o parte, avem nevoie de cuvinte și înțelesuri, căci ele sunt împrumutate de la creaturile lui Dumnezeu, în care se manifestă puterile Lui și prin care El S-a coborât la nivelul nostru; pe de altă parte, trebuie să le depăşim, ca să ne putem afla înaintea lui Dumnezeu însuși, ca izvor al creaturilor și lucrărilor Sale, urcând mai presus de ele. Sau chiar lucrările Sale, experiate ca puteri care au făcut și care conduc creaturile, sunt mai presus de acestea și deci de cuvintele împrumutate de la ele.

Pe de o parte, trebuie să ne ridicăm la sensurile tot mai înalte ale lucrurilor și ale cuvintelor care le exprimă și chiar ale cuvintelor din Sfânta Scriptură. Dar pe de altă parte, trebuie să ne ridicăm dincolo de ele, în experiența tainei lui Dumnezeu și a lucrărilor Sale. Toate lucrurile și cuvintele împrumutate de la ele sunt simboluri în raport cu lucrările lui Dumnezeu și cu Persoana Lui ca izvor al lor¹⁷. Dar în

16. *Epistola IX*; P.G. III, col. 1104 B.

17. Dionisie Areopagitul, *De divinis nominibus*, cap. II, § VIII; P.G., III, col. 645: "Dar cele cauzate au icoanele cauzelor pe căt e posibil".

aceste simboluri sunt trepte numeroase de sensuri, trepte suprapuse și, până nu ajungem la ele, nebănuite. Noi trebuie să urcăm mereu la alte sensuri ale lor, la alte trepte și apoi să ne ridicăm dincolo de toate sensurile lor. Cu cât folosim cuvinte mai nuanțate și cu cât ne ridicăm la unele sensuri mai înalte ale lor, ajungem la înțelegerea că Dumnezeu este Cel ce le depășește pe toate, dar și Cel plin de toată adâncimea și complexitatea lor potențială, în calitate de izvor unitar al răjuinilor lor. Tocmai de aceea ne cheamă la părăsirea tuturor simbolurilor, sau a cuvintelor și a sensurilor lor. Chiar când cuvintele se referă la lucrările economiei lui Dumnezeu, trebuie să urcăm în sensurile lor, să trecem mereu la altele mai adecvate și să le părăsim și pe acestea, pentru că înseși aceste lucrări sunt necuprinse: "Judecătile Lui sunt nepătrunse - zice Sfântul Ioan Gură de Aur - căile Lui de neurmat, pacea Lui covârșește toată mintea, darurile de nedescris pe care le-a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El nu s-au suit la inima omului, mărlimea Lui nu are margini, înțelepciunea Lui nu are număr, toate sunt necuprinse... Nu e vorba de ființă, ci de economii... Dar dacă iconomiile Lui sunt necuprinse, cu cât mai mult, El însuși"¹⁸.

Dumnezeu e izvorul puterii și al luminii, care ne atrage mereu mai sus în cunoaștere, în desăvârșirea vieții. El nu e un plafon care să oprească înălțarea noastră. El e Supremul, dar supremul fără de sfârșit și inepuizabil în atracția exercitată asupra noastră, în darurile pe care le revarsă asupra noastră. De fapt, lucrul acesta nu e posibil decât dacă Dumnezeu este persoană și relația noastră cu El e o relație de iubire. O natură impersonală este în multe privințe finită. Altfel n-ar fi stăpânită de o lege. Iar iubirea ființei umane trece prin virtute, care implică libertatea. Înaintarea în unirea cu Dumnezeu nu are deci numai un caracter de cunoaștere teoretică. Înțelegerea e hrănitoare de efortul liber al virtuții și viceversa. Iar în relația cu Dumnezeu, omul primește putere spre aceasta. Aceasta arată din nou că cunoașterea apofatică nu se realizează într-o închidere a spiritului față de realitatea lumii și față de persoanele semenilor, în relație cu care sporim în virtute.

Aceasta este învățătura Sfinților Grigorie de Nyssa și Ioan Gură de Aur. Cel dintâi mai spune: "Așa și sufletul dezlegat de împătimirea de cele pământești devine ușor și pornit spre mișcarea către cele de sus, zburând de la cele de jos spre înălțime. Și nefiind nimic care să oprească mișcarea lui (căci firea binelui exercită o atracție asupra celor ce privesc spre ea), devine mereu mai sus de el însuși, întinzându-se prin dorința după cele cerești spre cele dinainte, cum zice apostolul (Filip. 3, 14), făcându-și mereu zborul mai sus. Căci dorind prin cele deja obținute să nu lase înălțimea de deasupra, își face fără oprire pornirea spre cele de sus, înnoindu-și mereu tăria zborului prin cele săvârșite. Căci numai activitatea virtuții hrănește puterea pentru osteneală, neslăbind vigoarea prin activitate, ci sporind-o"¹⁹.

18. Sfântul Ioan Gură de Aur, *De incomprehensibili Dei natura*, I; P.G. 48, col. 704.

19. *Op. cit.*, col. 401.

Numai prin efortul de curățire sporește subțirimea spiritului, numai această subțirime părăsește orice înțeles atins despre Dumnezeu și tendința trândavă de fixare în el, sau tendința de a-l face idol și de a îmobiliza spiritul în închinarea realității lui mărginit. Sufletul e purtat de o sete continuă mai sus și "se roagă lui Dumnezeu să-i apară El însuși". Cele atinse sunt mereu simboluri, sau chipuri ale arhetipului spre a cărui sporită cunoaștere ținde necontenit. Iar arhetipul e Persoana supremă. Simbolurile de bază sunt lucrurile lumii. Ele se străluminează mereu de sensuri mai înalte.

Iată câteva din cuvintele prin care descrie Sfântul Grigorie de Nyssa acest urcuș: "Aceasta îmi pare că o pătimește dintr-o simțire iubitoare sufletul orientat spre Cel prin fire bun. Această simțire e purtată mereu de nădejde, de la ceea ce a văzut deja, la ceea ce e mai sus. Nădejdea aprinde mereu dorința spre ceea ce e ascuns. De aceea cel aprins și îndrăgostit de frumusețe, primind ceea ce se arată ca chip al Celui dorit, dorește mereu să se umple de trăsăturile Aceluia. Aceasta o vrea cererea îndrăzneață care trece granițele dorinței: să nu se mai bucure prin oglinzi și reprezentări, ci de față (de Persoana) Binelui, Frumosului"²⁰.

Dumnezeu nu poate fi prins în noțiuni pentru că e Viață, mai bine zis, izvorul vieții. Nici o persoană nu poate fi de altfel definită, pentru că e vie și într-o anumită măsură izvor de viață. Cu atât mai puțin, Persoana supremă. Cine crede că Îl cunoaște pe Dumnezeu, adică Îl limitează cu noțiuni, e mort spiritual din punct de vedere creștin. Așa interpretează Sfântul Grigorie de Nyssa cuvântul biblic: "Nu va vedea omul fața Mea, rămânând viu". "Acest cuvânt nu spune aceasta pentru că Dumnezeu ar fi pricină de moarte celor ce-L văd (căci cum ar fi fața vieții pricina de moarte celor ce se apropie de ea?), ci întrucât Dumnezeu este prin fire de-viață-făcător, iar caracteristica firii dumnezeiești este să fie deasupra oricărei cunoașteri; cel ce crede că Dumnezeu e ceva din cele ce pot fi cunoscute, abătându-se de la Cel ce este spre o închipuire prin care pretinde să-L cuprindă, pe care o socotește reală, nu va avea viață. Căci Cel ce este cu adevărat, este viața adevărată. Ca atare este inaccesibil cunoașterii. Iar ceea ce nu este viață, nu are o fire care să ofere viață... Prin cele spuse învățăm că Dumnezeu după ființa Lui este indefinibil, neînchis de nici o margine. Căci dacă Dumnezeu ar fi cugetat înălăuntrul vreunei margini, ar trebui să se cugete împreună cu marginea și ceea ce e dincolo de ea"²¹. "Deci nu se va cugeta o mărginire a firii nevăzute. Iar ceea ce nu poate fi mărginit nu are o fire comprehensibilă... și aceasta înseamnă a cunoaște cu adevărat pe Dumnezeu: a nu afla niciodată o săturare a dorinței (de a-L cunoaște)"²².

Dionisie Areopagitul este considerat ca cel care a accentuat mai pregnant ca oricare alt părinte bisericesc cunoașterea apofatică. Dar dacă citim cu atenție scrie-

20. Ibid.

21. Ibid., col. 404. Simon Frank, *Connaissance et Être*.

22. Ibid.

rile lui, vedem că pretutindeni el îmbină cunoașterea apofatică cu cea catafatică. Aceasta pentru că și el vorbește de un progres duhovnicesc al celui ce cunoaște pe Dumnezeu. De aceea el nu vede în cunoașterea exprimabilă o sumă de afirmații intelectuale, pe de o parte pozitive, pe de alta negative, cum a practicat aceste două moduri de cunoaștere teologia scolastică; ci în primul rând o cunoaștere experimentală care numai în exprimare recurge la termenii afirmativi și negativi, întrucât în ceea ce se cunoaște despre Dumnezeu se implică în același timp conștiința misterului Lui. Numai prin socotință că Dionisie Areopagitul desparte cunoașterea exprimabilă de cea apofatică, teologii catolici au putut reproşa tradiției răsăritene că și-a însușit numai teologia apofatică a lui Dionisie, și anume ca o teologie negativă intelectuală²³.

Termenii afirmativi ai cunoașterii raționale îi accentuează Dionisie Areopagitul cu deosebire în scrierea "Despre numirile divine". Dar Dionisie nu desparte nici aci afirmațiile de negații, pentru că și acești termeni afirmativi au la bază o experiență apofatică ce constată în același timp taina lui Dumnezeu, sau sunt legați de experiența tainei Lui, întrucât pe de o parte din Dumnezeu provin toate puterile care au creat și susțin aspectele variate ale lumii, pe de alta, Dumnezeu este o unitate mai presus de ele: "Deci supraființialitatea izvorului dumnezeiesc, sau suprasubzistența suprabunătății în ceea ce este ea, nu e îngăduit să fie lăudată nici ca cuvânt, nici ca putere, nici ca minte sau viață, sau ca esență, de nici unul din cei ce iubesc adevărul mai presus de tot adevărul, - ci ca lipsită, prin depășire, de orice aptitudine, mișcare, viață, închipuire, opinie, nume, cuvânt, cugetare, înțelegere-esență, stabilitate, întemeiere, unire, margine, nemărginire, de toate căte sunt existente. Dar fiindcă în calitate de subzistență a binelui, prin însăși existență Sa este cauza tuturor celor ce sunt, trebuie să se laude providența cauzatoare de bine a izvorului Dumnezeirii din toate cele cauzate"²⁴.

Nici atributele lui Dumnezeu nu se cunosc numai printr-o deducție rațională, ci din lucrările Lui reflectate în lume, prin participarea la ele. Lumina acestora e proiectată în lume și, într-un fel, experiată. Aceasta însă nu contravine considerării lui Dumnezeu drept cauză a lumii. Acesta e motivul pentru care nici Dionisie Areopagitul nu desparte cu totul cunoașterea rațională de cea apofatică, cum nu o despart nici ceilalți Părinți, ci vorbește în mod alternativ despre ele, descriind însăși experiența acestor lucrări și în termeni de teologie afirmativă intelectuală. Vorbind de frumusețea lui Dumnezeu, Dionisie zice: "Frumosul supraființial se numește frumos pentru că împărtășește din el o frumusețe tuturor existențelor, și anume fiecareia în modul potrivit ei; și pentru că e cauza bunei întocmiri și strălucirii a

23. Le Guillou, *Réflexions sur la Théologie trinitaire à propos de quelques livres anciens et récents*, în rev. Istina, 1972, nr.3-4, p. 460.

24. *De divinis nominibus*, cap. I § V; P.G. III, col. 593.

tuturor, făcând să lucească ca o lumină în toate împărtășirile înfrumusețătoare ale razei cauzatoare"²⁵.

Dionisie vorbește totdeauna de o anumită împărtășire de Dumnezeu. Dar în ceea ce ni se comunică din Dumnezeu experiem faptul neîmpărtășirii de El sau faptul că, în ființa Lui, El ne rămâne de neîmpărtășit. Iar prin ceea ce ne împărtășește ne atrage tot mai sus în taina cunoașterii existenței Sale: "Vei află mulți teologi care laudă (Dumnezeirea) nu numai ca nevăzută și necuprinsă, ci și ca dincolo de orice cercetare și urmă, neexistând nici o urmă care să ducă la infinitatea ei ascunsă. Dar binele nu e cu totul necomunicat vreunei existențe, ci arată cu bunăvoieță raza sa suprastatornică în ea însăși, prin iluminări corespunzătoare fiecareia dintre existențe și ridică mintile sfințite spre contemplarea ei posibilă și spre împărtășirea și asemănarea cu ea"²⁶.

Deci, în unirea cu lumina mai presus de fire mintile curățite primesc în același timp cunoștință că ea e cauza tuturor, ceea ce le îndeamnă să o exprime în termenii afirmativi ai unor atribute ce pot fi considerate cauzele însușirilor din lume. În această experiență apofatică sunt date deci toate: experiența lucrărilor lui Dumnezeu, conștiința ființei Lui, care depășește orice accesibilitate, neputința exprimării deplin adevărate a acestor lucrări, evidența că ele sunt cauzele lucrurilor și, ca atare, pot fi exprimate în termeni analogi cu însușirile lucrurilor și, totodată, necesitatea de a corecta aceste exprimări intelectuale affirmative prin negările lor.

În orice caz, în experiența mai presus de înțelegere a lucrărilor lui Dumnezeu e dată și experiența lor în calitate de cauze ale lucrurilor și deci necesitatea de a exprima ceea ce se experiază atât în termeni afirmativi cât și negativi, odată cu conștiința că lucrările însăși sunt mai presus de acești termeni. Termenii negativi singuri sunt tot așa de insuficienți ca și cei afirmativi. Totdeauna trebuie făcută o sinteză între ei. Dar la baza acestei sinteze stă o experiență care depășește atât termenii afirmativi cât și pe cei negativi ai ei. Dumnezeu are în Sine atât ceea ce corespunde termenilor afirmativi cât și ceea ce corespunde termenilor negativi, dar într-un mod absolut superior acestora. Iar acesta e un fapt de experiență, nu de simplă speculație. "Lui Dumnezeu trebuie să-I recunoaștem toate afirmațiile împrumutate de la lucruri, ca Unul ce e cauza tuturor, și să-I negăm, mai propriu-zis, toate, ca fiind mai presus de toate, dar să nu credem că negațiile contrazic afirmațiile, ci mai degrabă să socotim că e mai presus de toate negațiile Cel care e mai presus de toată negarea și afirmarea"²⁷.

Faptul că atât afirmațiile cât și negațiile intelectuale au o bază într-o experiență a lucrărilor lui Dumnezeu în lume micșorează, la Dionisie, ca și la ceilalți Părinți bisericești, deosebirea prea strictă între cunoașterea intelectuală și cea apo-

25. Op. cit., cap. II, § VII; P.G. 3, col. 701 C.

26. Op. cit., cap. 1, § II; P.G., 3, 588 D.

27. De mystica theologia, cap. I, § II; P.G. 3, col. 1000 B.

fatică a lui Dumnezeu. Cunoașterea intelectuală a Logosului este o participare la lucrarea Lui de-räjune-dătătoare și susținătoare. Dacă teologia catolică reduce toată cunoașterea lui Dumnezeu la o cunoaștere de la distanță, teologia răsăriteană o reduce la o teologie a participării de diferite grade, urcate prin purificare.

Dionisie, deși pe de o parte afirmă că lui Dumnezeu I se potrivesc mai bine negațiile decât afirmațiile, pe de alta afirmă că El e cu mult mai mult deasupra negațiilor decât deasupra afirmațiilor. Aceasta trebuie înțeles astfel: în Sine Dumnezeu este cea mai pozitivă realitate. Dar suprema Lui pozitivitate e deasupra tuturor afirmațiilor noastre. Iar acesta e un motiv în plus de a nu renunța la grăirea despre Dumnezeu în termeni afirmativi.

S-a insistat mult asupra faptului că Dionisie numește pe Dumnezeu "întuneric", ca fiind Cel total necunoscut. Dar Dionisie spune că lui Dumnezeu nu I se potrivesc nici termenul de "întuneric". El e dincolo de întuneric și dincolo de lumină, dar nu în sens privativ, ci ca mai presus de ele. El e întunericul supraluminos. "Întunericul dumnezeiesc este lumina neapropiată în care se spune că locuiește Dumnezeu. Și fiind nevăzut pentru lumina copleșitoare, și inaccesibil pentru abundența revârsării supraființiale de lumină, în El ajunge oricine se învredniceste să cunoască și să vadă pe Dumnezeu, prin faptul că nu-L vede, nici nu-L cunoaște, ajungând în realitate în Cel mai presus de vedere și de cunoaștere, aceasta cunoscând că este dincolo de toate cele sensibile și intelibile"²⁸.

Dumnezeu nu e cunoștibil, dar totuși cel ce crede îl poate trăi pe El în mod simțit și conștient. Acesta e faptul pozitiv. Omul e scufundat în oceanul neînțeles, indefinibil și inexprimabil al lui Dumnezeu, dar își dă seama de aceasta. Dumnezeu este realitatea pozitivă dincolo de ce cunoaștem noi ca pozitiv; dar în comparație cu lumea creată El e o realitate negativă dincolo de ce cunoaștem noi ca negativ. Lucrul acesta îl spune Dionisie și prin caracterizarea paradoxală a lui Dumnezeu, care nu înseamnă o anulare a unei părți prin alta, ci o depășire și a uneia și a alteia: "Ființă mai presus de ființă, minte neînțeleasă și cuvânt negrăit"²⁹.

Sfântul Simeon Noul Teolog vorbește mai mult de vederea lui Dumnezeu, de către cei purificați, ca lumină care strălucește prin toate. Dar menționează continuu că lumina aceasta e mai presus de orice înțelegere și prin infinitatea ei ține deschisă perspectiva unei înaintări fără sfârșit în ea. În același timp, el experiază pe Dumnezeu ca persoană și totodată îl vede în calitatea Lui de cauză a tuturor lucrurilor și bunățăților. Lumina are de altfel în sine un sens și dă tuturor un sens:

"Ea strălucește, cum a strălucit Dumnezeul meu în învierea Sa,
Mai presus de razele soarelui pe care-l vedem;
Și astfel stând lângă Cel ce i-a slăvit pe ei

28. Epistola V către Dorotei; P.G., III, col. 1073 D.

29. De divinis nominibus I, § I; P.G. III, col. 588.

Oamenii rămân buimăciți de prisosința slavei
 și de creșterea neîncetată a strălucirii dumnezeiești.
 Înaintarea în ea nu se va sfârși în vecii vecilor,
 Căci oprirea creșterii în acest sfârșit fără sfârșit
 Nu ar fi decât cuprinderea Celui necuprins.
 În acest caz Cel de care nu ne putem sătura ne-ar sătura.
 Dar plinătatea Lui și slava luminii Lui
 E un abis al înaintării și un început fără sfârșit.
 Sfârșitul este în ei început de slavă
 și, ca să-ți fac înțelesul mai limpede,
 În sfârșit vor avea începutul, și, în început, sfârșitul³⁰.

Cel ce strălucește este Hristos ca persoană, pentru cei ce prin purificare au ajuns la deplina iubire. Numai dintr-o persoană ieșe o lumină inepuizabilă, o continuă noutate de sensuri și de iubire:

"Tu ești împărația cerurilor, Tu ești pământul celor blânzi, Hristoase,
 Tu ești raiul plin de verdeță, Tu ești mirele tuturor...

 și harul Tău va lumina ca soarele, Dumnezeul meu...

 și vei lumina, Tu, soare neapropiat în mijlocul sfinților
 și toți vor fi luminați după măsura
 Credinței, a făptuirii, a nădejdi și a iubirii,
 A curățirii și luminii, ce vin din Duhul Tău"³¹.

El e cauza tuturor, dar, ca nici una din ele. Termenii afirmațiivi și negativi se completează, dar toți sunt expresia unei experiențe apofatice, nu a unei gândiri speculative, de la distanță.

"Căci Tu nu ești nimic din toate, pentru că ești mai presus de toate,
 Pentru că Tu ești cauzatorul celor ce sunt, ca făcătorul tuturor,
 și de aceea ești aparte de toate.
 Ești cugetat deasupra tuturor celor ce sunt:
 Nevăzut, neapropiat, necuprins, neatins.
 Rămâi neînțeles și neschimbăt,
 Simplu și variat,
 Nici o minte nu poate înțelege varietatea slavei Tale
 și frumusețea frumuseții Tale"³².

Sfântul Grigorie Palama a dat o precizare ultimă tradiției patristice, referitoare la cunoașterea de Dumnezeu. El nu contestă că mintea naturală poate cunoaște pe

30. *Hymne II*, în: Syméon le Nouveau Théologien, *Hymnes*, tome I, ed. Sources Chrétiennes, nr. 56, p. 170 - 172.

31. *Ibid.*, p. 168.

32. *Op. cit.*, *Hymne XV*, tom. cit., p. 283.

Dumnezeu, dar filosofii s-au abătut de la uzul ei normal³³. El spune despre această cunoaștere naturală, îndrumată de rațiunea neabătută de la uzul ei firesc: "Vederea și cunoașterea de Dumnezeu prin făpturi se numește lege naturală. De aceea, și înainte de patriarhi și de prooroci și de legea scrisă, ea a chemat și a întors neamul omenești la Dumnezeu și a arătat pe Creatorul celor ce n-au ieșit din cunoștința naturală, ca filosofii elini. Căci cine, având minte și văzând atâtea deosebiri de substanțe, pornirile echilibrante ale mișcărilor opuse..., nu va cunoaște ca din chip și din ceea ce e cauzat, pe Dumnezeu? El va avea și cunoștința de Dumnezeu prin negație. Deci cunoștința făpturilor a întors neamul oamenilor la Dumnezeu, înainte de lege"³⁴.

Desigur, odată ce a venit Fiul lui Dumnezeu în trup, credința adusă de El ne-a ridicat la o cunoștință superioară. și cine o refuză pe aceasta e condamnabil. Chiar în Vechiul Testament a existat o credință mai presus de rațiune. Prin Întruparea Cuvântului această credință s-a întărit și mai mult. "De fapt credința noastră este o vedere mai presus de minte. Iar posesiunea celor crezute e o vedere mai presus de această vedere, care e mai presus de minte. Dar ceea ce se vede și se posedă prin această ultimă vedere, fiind mai presus de toate cele sensibile și inteligibile, nu e nici ea ființă a lui Dumnezeu"³⁵.

Cine s-a ridicat la această stare cunoaște pe Dumnezeu drept cauza tuturor, nu atât prin rațiune, ci printr-o trăire a puterii Lui.

Vederea lui Dumnezeu în lumină e mai presus nu numai de cunoașterea rațională, ci și de cea prin credință. Ea e mai presus deci și de cunoașterea prin negație. Căci apofatismul ei e vedere mai presus de orice fel de cunoaștere, chiar de cea negativă. El se folosește de cuvintele negative pentru a o exprima, dar ea însăși e mai presus de aceste cuvinte. Adresându-se lui Varlaam, care spunea că cea mai înaltă cunoaștere a lui Dumnezeu e cea prin negația rațională, Sfântul Grigorie Palama spune: "Altceva este, scumpule, vedere (contemplația) și altceva teologia, întrucât nu este același lucru a grăi ceva despre Dumnezeu și a dobândi și a vedea pe Dumnezeu. Căci și teologia negativă este cuvânt. Dar vederile (contemplațiile) sunt mai presus de cuvânt"³⁶.

Vederea și trăirea lui Dumnezeu se exprimă totuși și prin termeni negativi, dar nu pentru că ea nu-i o vedere reală a Lui, ci pentru că depășește tot ce exprimă cuvintele. Dumnezeu este exprimat ca "întuneric" nu pentru că nu se vede în nici un fel, ci în sens de depășire: se cunoaște totuși că acest întuneric e Dumnezeu. Așa interprează Palama cuvintele lui Dionisie din Epistola către Dorotei: "Întunericul lui Dumnezeu este lumina cea mai apropiată, din pricina răspândirii

33. Λογος υπερ των ιερως ησυχαζοντων, των προτερων ο πρωτος; Ed. P. Hristou, tom. I, p. 383.

34. Λογος υπερ των ιερως ησυχαζοντων, των υστερων ο τριτος op. cit., p. 578.

35. Ibid. p. 574.

36. Ibid., p. 582.

covârșitoare de lumină supraființială. În acesta ajunge tot cel ce se învrednicește să cunoască și să vadă pe Dumnezeu, chiar prin faptul de a nu vedea și cunoaște; căci fiind ridicat în ceea ce e mai presus de vedere și de cunoștință, cunoaște tocmai ceea ce e dincolo de toate cele sensibile și inteligeibile" (Migne., P.G. III, col. 1073 B).

Comentând aceste cuvinte, Sfântul Grigorie Palama zice: "Deci aci spune același lucru, că e și întuneric și lumină, că și vede și nu vede, că și cunoaște și nu cunoaște. Cum e deci întuneric această lumină?". "Pentru revârsarea covârșitoare de lumină", zice. Deci în sens propriu e lumină; întuneric e în sens de depășire ($\chi\alpha\vartheta\omega\pi\epsilon\rho\omega\chi\eta\tau\eta\pi$), întrucât e invizibilă celor ce ar vrea să se apropie de ea și să o vadă prin lucrările simțurilor sau ale minții. Iar capacitatea de a intra în acel întuneric e a celor purificați de pasiuni egoiste, asemenea lui Moise care n-a trăit decât pentru Dumnezeu și pentru împlinirea voii Lui cu poporul Israel". "Teologia prin negație însă e proprie fiecărui cinstitor de Dumnezeu... Dar cel ajuns în lumina aceea vede, zice, și nu vede. Cum văzând, nu vede? Pentru că vede, zice, mai presus de vedere. Deci cunoaște și vede în sens propriu și nu vede, în sens de depășire (ouχ οπα υπεροχιχωζ), întrucât nu vede prin vreo lucrare a minții și a simțurilor, căci a depășit toată lucrarea cunoșțătoare, ajungând mai presus de vedere și de cunoaștere; adică vede și lucrează la un nivel mai înalt ca noi, ca unul ce a ajuns mai sus decât omul și e dumnezeu după har și fiind unit cu Dumnezeu vede pe Dumnezeu prin dumnezeu"³⁷.

Am putea rezuma tradiția patristică despre cunoașterea lui Dumnezeu în următoarele puncte:

a) Există o putință naturală de cunoaștere rațională afirmativă și negativă a lui Dumnezeu; dar ea se menține foarte anevoie în afara Revelației supranaturale și a harului. Ea se datorește și unei evidențe a lui Dumnezeu în lume.

b) Cunoașterea prin credință pe baza Revelației supranaturale e superioară cunoașterii raționale naturale și o face și pe aceasta fermă, o limpezește și o largăște. Cunoașterea aceasta are în ea și o anumită experiență conștientă de Dumnezeu, ca o presiune a prezenței Lui personale asupra persoanei omului. Ea e superioară celei din cunoașterea naturală și, ca atare, e ceva ce depășește cunoașterea rațională afirmativă și negativă, deși recurge la termenii afirmativi și negativi pentru a se exprima în oarecare măsură.

c) Cunoașterea din credință se dezvoltă, prin purificare de patimi, într-o participare la ceea ce ne comunică Dumnezeu, Care este mai presus de cunoaștere. Ea poate fi numită mai degrabă necunoaștere, sau cunoaștere apofatică într-un grad superior cunoașterii apofatice din credință amintită la punctul b), pentru că depășește tot ce putem cunoaște prin simțuri sau prin minte și e mai mult decât simpla presiune a prezenței Persoanei lui Dumnezeu. Ea nu exclude o cunoaștere

37. Op. cit., ed. cit., p. 583 -584.

a lui Dumnezeu drept cauză și necesitatea de a-L exprima și acum prin termeni afirmativi și negativi, deși conținutul a ceea ce se cunoaște depășește într-o măsură cu mult mai mare conținutul acestor termeni, decât cunoașterea Lui prin credința simplă.

d) Cel ce are vederea sau trăirea aceasta a lui Dumnezeu are în același timp conștiință că, după esență, Dumnezeu e dincolo și de această vedere sau trăire. Aceasta înseamnă trăirea cea mai intensă a relației cu Dumnezeu ca persoană, care în această calitate nu se poate defini, fiind cu totul apofatică.

e) În general, trăirea apofatică a lui Dumnezeu e o caracteristică definitorie a Ortodoxiei în Liturghie, Taine, ierurgii, superioară celei occidentale, care e sau rațională, sau sentimentală, sau, concomitent, și una și alta. Trăirea apofatică echivalează cu un simț al misterului, care nu exclude rațiunea și sentimentul, dar e mai adânc decât ele.

B

Cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete ale vieții

Dacă cunoașterea intelectuală, afirmativă și negativă, e un produs mai mult al gândirii teoretice, iar în cea apofatică sporesc oamenii duhovnicești, această a treia cunoaștere se impune tuturor creștinilor în viața practică.

Pe Dumnezeu îl cunoaște fiecare credincios în acțiunea Lui providențială prin care este condus în împrejurările particulare ale vieții sale, uneori hărăzindu-i-se bunuri, alteori fiind privat în mod pedagogic de ele. Acest din urmă mod de conducere îl numește Sfântul Maxim conducere prin judecată. Fiecare cunoaște pe Dumnezeu prin apelul ce-l face Acesta la el, punându-l în diferite împrejurări, în contact cu diferenți oameni care-i solicită împlinirea unor îndatoriri, care-i pun răbdarea la grele încercări. Fiecare îl cunoaște în muștrările conștiinței pentru retele săvârșite; în sfârșit, îl cunoaște în necazurile, în insuccesele mai trecătoare sau mai îndelungate, în bolile proprii, sau ale celor apropiati, ca urmări ale unor reale săvârșite, sau ca mijloace de desăvârșire morală, de întărire spirituală, dar și în ajutorul ce-l primește de la El în biruirea lor și a altor piedici și greutăți ce-i stau în cale. E o cunoaștere care ajută la conducerea fiecărui om pe un drum propriu de desăvârșire.

E o cunoaștere palpitantă, apăsătoare, dureroasă, bucuroasă, care trezește în ființa noastră responsabilitatea și încâlzește rugăciunea și care o face să se strângă mai mult lângă Dumnezeu.

În ea, ființa noastră trăiește practic bunătatea, puterea, dreptatea, înțelepciunea lui Dumnezeu, grija Lui atentă față de noi, planul special al lui Dumnezeu cu

ea. În acest raport persoana umană trăiește un raport de intimitate particulară cu Dumnezeu ca persoană supremă. În această cunoaștere eu nu mai văd pe Dumnezeu numai ca pe Creatorul și Proniatorul a toate, sau ca Misterul care Se face vădit tuturor, umplându-i pe toți de aceleasi bucurii mai mult sau mai puțin la fel; ci Îl cunosc în grija Lui specială față de mine, în raportul Lui intim cu mine, în istoria relațiilor Lui cu mine, în planul Lui în care mă conduce în mod special pe mine spre ținta comună, prin durerile, revendicările și direcțiile particulare pe care mi le adresează mie în viață. Desigur, acest raport intim al lui Dumnezeu cu mine nu mă scoate din solidaritatea cu alții, din obligațiile față de alții, față de familie, de nație, de locul meu, de timpul meu, de lumea din timpul meu. Dar mi Se face cunoscut în apelurile ce mi le face în mod special mie, pentru a mă stimula la împlinirea datoriilor mele, sau în remușcările mele deosebite pentru neîmplinirea îndatoririlor mele speciale.

Sfântul Ioan Gură de Aur a pus în relief caracterul palpitant, îmbibat de frică și de cutremur, al cunoașterii lui Dumnezeu. El provine, în concepția Sfântului Ioan Gură de Aur, în mare parte din trăirea în general a misterului cutremurător al lui Dumnezeu. Dar acest mister se trăiește cu deosebire în aceste stări de responsabilitate, de conștiință a păcătoșeniei, de trebuință a pocăinței, de dificultăți insurmontabile ale vieții. Psalmii Vechiului Testament dau expresie îndeosebi acestei cunoașteri a lui Dumnezeu. Toate aceste împrejurări produc o sensibilizare, o subțiere a ființei noastre pentru sesizarea realităților de dincolo de lume, pentru căutarea unui sens al lor. Cunoașterea de Dumnezeu e însoțită de responsabilitate, de frică și de cutremur cu deosebire în astfel de împrejurări. Ele fac sufletul mai sensibil pentru prezența lui Dumnezeu, sau pentru prezența lui Dumnezeu care vrea ceva deosebit cu mine, căci planul Lui deosebit cu mine e cel ce le produce. Dumnezeu nu este cunoscut într-o stare de indiferență. El nu vrea să fie cunoscut într-o stare de indiferență, care nu mă ajută la desăvârșire. De aceea mă aduce în astfel de împrejurări, prin care Se face transparent, din interesul Lui față de mine. El este mai ales în acest scop "mysterium tremendum".

Împrejurările dificile care se înfig ca niște cuie în ființa noastră ne împing la rugăciune mai simțită. Iar în cursul rugăciunii de acest fel prezența lui Dumnezeu ni se face și mai evidentă. În general bine este ca rugăciunea să se facă în orice împrejurare, căci ea este în sine un mijloc de sensibilizare a sufletului pentru prezența lui Dumnezeu și un mijloc de adâncire a cunoașterii de noi înșine în față lui Dumnezeu. Sfântul Ioan Gură de Aur zice: "Întâi rugăciunea, apoi cuvântul. Așa zice și apostolul: "Iar noi vom stăru în rugăciune și în slujirea cuvântului" (Fapte 6, 4). Așa face și Sfântul-Apostol Pavel, rugându-se în introducerea epistolelor ca, precum lumina din sfeșnic, aşa lumina rugăciunii să meargă înaintea cuvântului. Dacă te vei obișnui să te rogi cu sărguință, nu vei avea lipsă de învățătură celor ce sunt împreună-robi, căci Însuși Dumnezeu îți va lumina cugetarea fără mijlocitori"³⁸.

38. *De incomprehensibili Dei natura*, III; P.G. 48, col. 725-726.

Starea de rugăciune e o stare de sesizare printr-o accentuată sensibilitate, a lui Dumnezeu ca un Tu prezent. Tocmai din acest motiv în rugăciune îi vorbim direct lui Dumnezeu, câtă vreme în cugetare credinciosul se simte singur, în afara unei relații directe cu Dumnezeu.

În starea aceasta de relație directă cu Dumnezeu, puterea Lui se simte și ea direct. Mai ales când cel care crede îi cere ajutorul cu conștiința că acest ajutor nu-i mai poate veni decât de la El. Dacă sunt grade ale prezenței cuiva în fața noastră, gradul cel mai accentuat de prezență îl are cineva când ne stă în față ca persoana a doua și când suntem în convorbire cu ea. Îar prezența aceasta câștigă un grad și mai mare când îl simțim pe acela deschis apelului nostru la el. De aceea Dumnezeu, Căruia ne adresăm în rugăciune cu convingerea că El ne ascultă și că e hotărât să ne ajute, este simțit în gradul celei mai accentuate prezențe în fața noastră.

Sfântul Ioan Gură de Aur tălmăcește acest lucru astfel: "Iar când zic rugăciunea, nu zic pe cea simplă și plină de indiferență, ci pe cea făcută cu stăruință, cu sufletul îndurerat, cu cugetul concentrat. Aceasta se ridică la cer și aduce vindecarea. Căci cugetul omenesc, câtă vreme se bucură de multă libertate, se revarsă și se împrăștie. Dar, când vreo împrejurare de jos îl strâmtorează și îl presează puternic, trimit rugăciunile curate și fervente spre înăltime. și ca să afli că mai ales cele făcute într-un necaz sunt ascultate, ascultă ce spune proorocul: "Întru necazul meu către Domnul am strigat și m-a auzit" (Ps. 119, 1). Să ne încălzim deci conștiința, să ne îndurerăm sufletul cu amintirea păcatelor, să-l îndurerăm, nu ca să-l aducem la disperare, ci ca să-l pregătim să fie ascultat, ca să-l facem să fie treaz și să vegheze și să atingă cerurile însesi. Căci nimic nu alungă atât de mult nepăsarea și moleșeala, ca durerea și necazul care adună cugetul din toate părțile și-l întorc spre Dumnezeu"³⁹. Atunci apelăm direct la izvorul ultim al tuturor puterilor, care e experiat ca persoană ce nu poate rămâne indiferentă. Îar acest izvor al tuturor puterilor cere să i te adresezi cu toată puterea. Relația deplină între persoană și persoană e o relație de putere în sensul bun al cuvântului, o relație de simțire opusă indiferenței și moleșelii.

Dumnezeu ni se face cunoscut în toate dificultățile noastre, când căutăm să vedem greșelile noastre care le stau la bază. De cele mai multe ori aceste dificultăți se ivesc pentru că am uitat să vedem, în toate cele ce avem, darurile lui Dumnezeu și drept urmare să le folosim și noi ca daruri față de alții. Căci Dumnezeu vrea ca să ne facă și pe noi dăruitori ai dăurilor Sale, ca să creștem în iubirea față de alții făcând aceasta. Simion Metafrastul zice că atunci când cei ce te laudă te-au părăsit și te bârfesc și te persecută, să te gândești că "acestea îi s-au întâmplat din dreapta judecată și poruncă a Iubitorului-de-oameni Dumnezeu, pentru că te-ai arătat nerecunoscător față de El. Căci cele ce le-ai dat Binefăcătorului tău, acelea le-ai și luat. și cu ce măsură ai măsurat, cu aceea îi se va măsura și

39. Ibid. V; P. G. 48, col. 744.

dreaptă este judecata lui Dumnezeu care s-a făcut cu tine, suflet nerecunoscător și nemulțumitor, care ai uitat de binefacerile lui Dumnezeu. Căci ai uitat marile și bogatele daruri ale Binefăcătorului tău, pe care El îl le-a făcut⁴⁰. Deci atunci când ne merge bine, căt și atunci când ne merge rău, să ne gândim la responsabilitatea noastră față de Dumnezeu pentru frații noștri. În amândouă cazurile aceasta ține în conștiința noastră treaz gândul la Persoana lui Dumnezeu, ne ține în relație cu El și ne face să cugetăm la El. Iar această cugetare adâncește cunoștința noastră despre El. În primul caz, Dumnezeu ne dă bunurile, invitându-ne să ne unim cu El și cu alții în iubire. În al doilea caz, ne mustră pentru că n-am făcut aceasta și ne îndeamnă să ne căim și să facem în viitor ceea ce n-am făcut în trecut. În amândouă cazurile ne vorbește Dumnezeu, chemându-ne să-I răspundem prin faptele noastre.

El ni Se adresează și trezește responsabilitatea noastră într-un mod deosebit de pătrunzător prin fețele celor lipsiți. A spus-o aceasta El însuși (Mt. 25, 31-46). Dumnezeu pune în relief valoarea incomensurabilă a omului ca om în fața Lui; ea e atât de mare, că El însuși Se identifică cu cauza lui. Trebuie să ne gândim în aceste cazuri că, aşa cum Dumnezeu ne cere să ajutăm pe alții, aşa cere și altora să ne ajute pe noi în cazul în care vom avea nevoie. "Suflete, ajută celui nedreptățit, ca să poți scăpa din mâna celui ce te nedreptățește. Și nu întârzia să-l ajuci, ca și Dumnezeu să te ajute să te izbăvească din mâna celor ce te necăjesc pe tine"⁴¹.

În fiecare sărac și asuprit și bolnav ne întâmpină Hristos, cerându-ne, prin coborâre, ajutorul nostru. În mâna întinsă a celui sărac e mâna întinsă a lui Hristos, în vocea lui stinsă, auzim vocea stinsă a lui Hristos; suferința lui, din pricina lipsei și a umilinței în care-l ținem, e suferința lui Hristos pe cruce, pe care noi o prelungim. În toate, Dumnezeu Se coboară la noi și ni Se face cunoscut. Chiar această coborâre face evidentă taina Lui mai presus de orice pricepere; face evidentă iubirea Lui care întrece toate iubirile din lume. Toate împrejurările și persoanele prin care ne grăiește Dumnezeu sunt apeluri și chipuri vii și transparente ale Lui; Dumnezeu cel simplu Se coboară la noi într-o multitudine de forme și de situații, propriu-zis în toate situațiile și formele vieții noastre. Dar, cunoscut prin toate acestea, taina Lui rămâne totuși mai presus de înțelegere. Mai dureros se impune misterul apofatic al lui Dumnezeu în suferința dreptului. Iov este chinuit nu numai de durere, ci și de neînțelegerea cauzelor ei. Prin pilda lui Iov, Dumnezeu arată că iubirea față de El și de semeni trebuie să treacă prin proba de foc a suferinței.

Explicând viziunea profetiei lui Isaia despre serafimii care-și acopereau fețele înspre Dumnezeu (Is. 6, 3), Sfântul Ioan Gură de Aur zice: "Când proorocul zice că nu puteau privi pe Dumnezeu nici coborât, nu zice altceva decât că nu pot avea

40. Κατανυξις, Athena, 1875, p. 381.

41. Simeon Metafrastul, *op. cit.*, p. 150.

cunoștința Lui clară și exactă și cuprinzătoare și nu pot privi direct spre ființa Lui curată și întreagă, nici chiar în coborârea Lui"⁴².

Experierea aceasta existențială a lui Dumnezeu se îmbină cu experiența Lui apofatică, punând însă mai accentuat în relief caracterul patetic personal al lui Dumnezeu în raporturile Lui cu noi, decât în experiența apofatică, care vede lumeni la lui Dumnezeu într-un fel de copleșire a lumii. Dar ea se îmbină și cu cunoașterea lui Dumnezeu ca creator și proniator al lumii (cunoașterea catastatică), făcând pe Dumnezeu cunoscut ca atare într-un mod mai intim omului, dar în același timp largindu-se ea însăși prin cea din urmă. Îmbinarea tuturor acestor trei cunoașteri o vedem în cazul lui Iov, sau în atâtea locuri din Psalme. Lui Iov, care vrea să înțeleagă pentru ce i-a trimis Dumnezeu suferința, Acesta îi arată minunile Sale din natură, tocmai pentru ca să accepte misterul actelor Lui, mai presus de orice înțelegere. Iar psalmistul cunoscând prezența lui Dumnezeu mai presus de înțelegere din atâtea împrejurări personale ale vieții sale, îl laudă în același timp din măreția actelor Lui din natură.

Prin toate aceste trei căi de cunoaștere se pune în relief interesul personal al lui Dumnezeu față de om, dar și taina și măreția Lui mai presus de înțelegere. Prin toate trei, Dumnezeu este cunoscut ca iubitor pe măsura iubirii noastre față de El și de semenii.

42. Op.cit., IV; P.G. 48, col. 731.

II

Ființă și atributele lui Dumnezeu

A

Atributele și lucrările necreate ale lui Dumnezeu, în general. Raportul lor cu ființa Lui

Părinții răsăriteni au făcut o distincție între ființă și lucrările lui Dumnezeu. Sfântul Grigorie Palama n-a făcut decât să stăruie în deosebirea dintre ființă lui Dumnezeu și lucrările necreate izvorâte din ea. Dar uneori vorbindu-se de varietatea lucrărilor dumnezeiești, se uită să se menționeze că prin fiecare lucrează Dumnezeu, Cel unul în ființă. Trebuie să avem însă mereu în vedere faptul paradoxal că, deși de fiecare dată Dumnezeu este eficient printr-o lucrare deosebită, este întreg în fiecare lucrare. Pe de altă parte, prin fiecare lucrare Dumnezeu produce sau susține un anumit aspect al realității, care prin urmare își are cauza în ceva corespunzător, dar, într-un sens neînțeles, în Dumnezeu însuși. Lucrările care produc atributele lumii sunt deci purtătoarele unor atribute care există într-un mod simplu și neînțeles în Dumnezeu. Lucrările nu sunt deci decât atributele lui Dumnezeu în mișcare, sau Dumnezeu însuși, Cel simplu, într-o mișcare de fiecare dată specificată, sau în mișcări multiple specificate și unite între ele. În fiecare din aceste lucrări sau energii este în același timp Dumnezeu însuși întreg, lucrător și mai presus de lucrare sau de mișcare. Lucrările Lui sunt prin aceasta cele ce fac vădite în creații însușirile lui Dumnezeu, creându-le pe acestea cu însușiri analoge, dar infinit inferioare Lui, și apoi împărtășindu-le acestora în grade mereu mai înalte lucrările sau atributele necreate ale Sale⁴³.

De aceea, Dionisie Areopagitul vede pe Dumnezeu mai presus de orice nume și, în același timp, indicat întreg prin multe nume: "Oare nu acesta este numele Lui, cu adevărat minunat, că e mai presus de orice nume?... Dar înțeleptii în cele dumnezeiești îl laudă prin multe nume din toate cele cauzate: ca bun, ca frumos,

43. Dionisie Areopagitul, *De divinis nominibus*, cap. IX, 9: "Oare când teologii spun iarăși că Cel nemîșcat iese și Se mișcă spre toate, nu trebuie să înțelegem și aceasta în chip demn de Dumnezeu? Căci trebuie să socotim cu evlavie că El Se mișcă, nu prin vreo purtare (fără voie), nu prin vreo schimbare, sau alterare, sau modificare, sau prin mișcare spațială, fie dreaptă, fie ciclică, fie în ambele feluri, nu prin vreuna inteligeabilă sau psihică, sau fizică, ci prin faptul că Dumnezeu le aduce la ființă și le susține pe toate și le poartă de grija în tot felul și este prezent în toate printr-o cuprindere nesilită a tuturor și prin ieșirile și lucrările proniațoare spre toate".

ca înțeles, ca vrednic de iubit, ca Dumnezeul dumnezelor, ca Domnul domnilor, ca Sfântul sfintilor, ca veșnic, ca Cel ce este, ca fiind cauza veacurilor, ca dătătorul de viață, ca înțelepciune și ca minte, ca rațiune (cuvânt), ca cunoșcător, ca mai presus de toate comorile a toată cunoștința, ca putere, ca stăpânitor etc.⁴⁴. El îl vede pe Dumnezeu în întregimea Lui în toate acțiunile îndreptate spre lume. Dar îl vede și ca mai presus de toate aceste lucrări.

Toate numirile se referă la "ieșirile binefăcătoare" ale izvorului Dumnezeirii, nu la aceste însuși⁴⁵.

Noi nu cunoaștem atrubutele lui Dumnezeu decât în dinamismul lor și în măsura în care ne împărtăşim de ele. Dar aceasta nu înseamnă că Dumnezeu însuși rămâne pasiv în simplitatea Sa și mișcarea variată e proiectată de noi asupra Lui. Din Dumnezeu însuși pornesc lucrările care produc în lume noi și diferite însuși. Dar noi nu le cunoaștem decât prin prisma efectelor produse în lume. Dumnezeu însuși variază pentru noi în lucrările Sale, rămânând ca sursa acestor lucrări simplu și fiind prezent întreg în fiecare. "Căci toate cele dumnezeiești și câte ni s-au arătat nouă se cunosc numai prin participare. Ele însele, cum sunt în obârșia și în temelia lor, sunt mai presus de toată mintea și esența și cunoștința. De exemplu, când numim ascunzimea supraființială Dumnezeu, sau viață, sau esență, sau lumină, sau rațiune, nu înțelegem nimic altceva decât puterile care vin la noi, puteri îndumnezeitoare, de esență-făcătoare și de viață-făcătoare, de înțelepciune-dătătoare"⁴⁶.

Noi nu experiem din Dumnezeu, în conținut, decât lucrările Lui variante, referitoare la lume, adică în relație cu noi. Încolo știm că la baza lor este esența subzistentă personal, dar cum este ea nu știm, pentru că e o esență mai presus de toate esențele. Tot ce cunoaștem din Dumnezeu e dinamismul Său trăit în relațiile cu lumea, sau prin prizma noastră, dinamism nesupus vreunei necesități, adică nepătimitor, ci cu totul liber.

De altfel chiar persoana umană ca subzistență a ființei, care ca atare menține ființa ca fiind o rezervă ce nu se epuizează în nici un fel de acte, nu are nici un nume care să o caracterizeze în ea însăși. Numele ce le dăm persoanelor (Ion, Petru etc.) sunt convenționale. Nu spun ce este persoana. Toate numirile celelalte, prin care vrem să o caracterizăm, se referă la modurile sale de manifestare. De aceea persoana însăși folosește un pronume (eu) pentru a se indica pe sine. Iar în relația de intimitate cu celălalt, îi spune acestuia *tu*. Cu atât mai puțin poate avea nume Subiectul suprem. Numele nu indică conținutul persoanei. Numele restrâng și stăpânește. Persoana nu poate fi restrânsă și dominată prin cunoaștere. Persoana este în general și prin excelență apofatică. Ea e deasupra existenței sesizabile direct. Ea se sesizează prin actele ei. Ea este în alt plan, în planul supraexistențial.

44. *De div. nom.*, cap.I, VI; P.G. III, col. 596.

45. *Op.cit.*, cap.I, IV; P.G. III, col. 589 D.

46. *De divinis nominibus*, cap. II, VII; P.G., III, col. 645.

Cu atât mai mult, Persoana supremă. Dar nici atributele nu pot fi cuprinse în numiri. Atributele au un caracter dinamic și-și activează eficiența prin diferite acte. Sau însăși simplitatea inepuizabilă a esenței divine se activează sub forma unor însușiri variate prin actele ei.

Însușirile lui Dumnezeu, aşa cum le cunoaștem noi, își dezvăluie bogăția lor în mod treptat, pe măsură ce noi devenim apti să ne împărtăşim din ele. Dar ca ființă subzistentă personal, Dumnezeu rămâne totdeauna mai presus de ele, deși într-un fel oarecare El este izvorul lor. Deci nu greșim dacă le socotim existente, în totalitatea lor, într-un mod mai presus de orice înțelegere și într-o simplitate inepuizabilă în ființa Lui. De aceea, ca manifestări dinamice ale lui Dumnezeu, ele sunt "în jurul ființei Lui", și nu ființa Lui însăși.

Noi îl cunoaștem pe Dumnezeu Cel pentru noi, dar această cunoaștere nu ni-l arată opus lui Dumnezeu în Sine.

În coborârea Lui la noi, El ne comunică în moduri corespunzătoare ceva din ceea ce El este de fapt, conducându-ne spre stări tot mai corespunzătoare Lui. În mod rațional, sub forma atributelor, îl cunoaștem și-L înțelegem și-L exprimăm foarte schematic, general. Mai concret, mai intens îl cunoaștem în lucrări. Dar exprimarea rămâne neadecvată; ea folosește mai mult simboluri și imagini.

1. Dumnezeu ni Se comunică prin lucrările Sale necreate

În comunicarea variată și treptată a conținutului Său inepuizabil, în dezvăluirea treptată și variată a conținutului atributelor Lui, se arată însăși bogăția nesfârșită a lucrărilor Sale necreate. Un plus din conținutul Său împărtășit nouă, sau o nuanță din acest conținut, ni se împărtășește printr-o nouă lucrare sau energie. Un atribut în sensul acesta apare ca expresia unor multiple lucrări care ne împărtășesc un bun dumnezeiesc într-o anumită măsură comun lor, pe care îl trăim. Dacă în atrbute ființa dumnezeiască ne apare coborâtă la înțelegerea noastră într-un anumit număr de aspecte, lucrările specifică și mai mult, sau în mod nenumărat aceste aspecte, sau atrbute. Ele ne fac cunoscut pe Dumnezeu adeseori prin trăire atât în aspectele Lui generale coborate la noi, cât și în specificeările nenumărate în care ni se împărtășesc în fiecare clipă.

Pe de altă parte, Același Dumnezeu întreg ni Se face cunoscut și adeseori experiat prin fiecare lucrare și Același Dumnezeu întreg ni Se face prin ele cunoscut ca purtător al unui număr de atrbute generale. Dumnezeu e bun. Dar câte nuanțe nu are bunătatea Sa pe care ne-o arată prin nenumărate lucrări, potrivit cu necesitățile noastre de fiecare clipă, potrivit cu necesitățile tuturor? Dumnezeu manifestă ceva din ființa Sa față de noi prin atrbutele Sale, dar acestea se specifică într-o simfonie uriașă și continuă de acte mereu noi care duc creația și fiecare făptură în parte spre ținta finală a deplinei uniri cu El. Prin toate, El urmărește realizarea acestui plan.

Astfel lucrările lui Dumnezeu nu ne apar grupate numai după atributele pe care le activează și ni le împărtășesc, ci și după diferite secțiuni ale planului urmărit de Dumnezeu cu creația. Prin unele din aceste lucrări se inaugurează unele perioade noi, prin acte mai culminante care sunt anticipate și continuante prin lucrări în legătură cu acelea. Creația lumii e o lucrare sau o sumă de lucrări urmate de lucrările providenței, iar mântuirea e pregătită printr-o suită de lucrări, care culminează în Întruparea și Învierea Fiului lui Dumnezeu și își are aplicarea printr-un sir de alte lucrări ce decurg din acelea. Tot dinamismul sau mișcarea creației spre îndumnezeire își are cauza în dinamismul lucrărilor dumnezeiești, care urmăresc conducerea creației spre îndumnezeire. În Dumnezeu este puterea pentru actele ce pornesc din El și prin care creația este dusă spre El. Aceste acte nu-L îmbogățesc și nu-L schimbă pe El însuși. Căci El este mai presus decât toate actele Sale și decât toate atributele pe care le manifestă prin ele.

Cuvintele referitoare la lucrări pot servi și ca nume ale ființei, căci lucrările sunt produsele ei. Și ele pot fi pe de o parte noi, pentru că lucrările sunt noi; pe de alta, la baza cuvintelor noi rămân unele cuvinte fundamentale pentru că în lucrările noi se împărtășesc lumii aceleasi atribute divine, chiar dacă în o tot mai mare adâncime și bogătie și în tot mai fine nuanțe. Dar taina realității personale a lui Dumnezeu se trăiește propriu-zis prin renunțare la toate cuvintele care indică atributele și lucrările Lui îndreptate spre noi.

2. Sensul caracterului "de sine" al atributelor divine și supraexistența lui Dumnezeu

Dionisie Areopagitul socotește că, întrucât aspectele existenței noastre le avem prin împărtășire din însușirile împărtășibile ale ființei lui Dumnezeu, acelea toate pot fi socotite ca fiind *de sine*. Dar ele au un suport care e dincolo de orice însușire, atribut de Sine, a lui Dumnezeu. Însă el ridică "existența de sine" mai sus decât toate celelalte atribute de sine. S-ar părea că el o identifică pe aceasta cu esența lui Dumnezeu (*esse-esența*). Dar întrucât esența nu e dată real decât în subiect, sau în ipostas, se poate spune că suportul tuturor atributelor lui Dumnezeu de care se împărtășesc făpturile, chiar suportul existenței, este realitatea ipostatică, sau întreit ipostatică divină. "E propriu Lui să fie prin existența însăși mai sus ca viața de sine, înțelepciunea de sine și decât toate cele la care participă existențele care, înainte de a participa la ele, participă la existență"⁴⁷. "Dar însăși existența este a Celui ce este. Și existența este a Lui, și nu El al existenței. Și existența este în El, și nu El în existență"⁴⁸. "Cel ce este, este mai presus de ființă, de existență, cauza-suport a ființei, a firii. Și nu numai cele ce există, ci și existența

47. *Op. cit.*, cap. V; P.G. *cit.*, col. 820.

48. *Op. cit.*, col. 820 A.

însăși a celor ce există, este din Cel ce preexistă". "Căci Dumnezeu nu este în oarecare mod, ci în mod simplu și nedeterminat, cuprinzând în Sine și de mai înainte existența"⁴⁹.

El este, ca realitate personală, izvorul nedeterminat al tuturor însușirilor ce se determină oarecum prin ieșirea din El. Realitatea personală divină este nedeterminată în mod eminent, pentru că este ipostazierea supraesenței, din care își primește existența orice esență creată. Se poate spune că Dumnezeu este supraesență tripersonală, sau tripersonalitatea supraesențială. Ce este supraesența aceasta, nu știm. Dar ea este de la sine însăși. Însă ca orice esență, ea nu e reală decât prin faptul că subzistă în mod ipostatic, în persoane.

Dumnezeu însă, ca existență ipostatică supraesențială, nu se încadrează în categoria existenței cunoscute sau închipuite de noi, ci este mai presus de ele. Pentru că toate cele ce le cunoaștem noi ca existente își au existența de la altceva și depind în existența lor de un sistem de referințe. Aceasta indică o relativitate sau o slăbiciune a existențelor. Cel ce există însă prin Sine are o existență liberă de orice relativitate. El nu e încadrat într-un sistem de referințe. El nu are nici o slăbiciune. El este existența nu numai la modul susperlativ, ci o existență supraexistentă. Ca atare, El nu suportă existența în mod pasiv și nu e supus deci nici unei pasiuni sau pătimiri. Acesta e sensul cuvântului grec απαθης, aplicat lui Dumnezeu, și nu acela de nepăsător⁵⁰. Toată viața lui Dumnezeu este act sau putere. Toate atributele le are de la Sine, deci nu prin împărtășire de la altul. De aceea toate le are în mod incomparabil superior creaturilor; căci toate acestea își au atributele lor prin împărtășire de la atributele Lui, prin lucrările Lui.

Viața de sine, existența de sine, înțelepciunea de sine nu pot exista ca niște atrbute generale ale unei mulțimi de entități, care ele însese depind una de alta. În acest caz aceste atrbute nu ar fi trăite în concret de nici una din entități, ca atrbute de sine. Existența lor de sine ar fi o abstracțiune. Lumea, fiind în realitate o sumă de entități dependente, nu poate fi ca întreg o realitate independentă.

Aceste atrbute nu pot avea existența decât ca atrbute ale unei realități personale unice. De fapt numai o persoană supremă poate fi, ea însăși și toate ale ei, *de sine*.

Chiar persoana umană, ca chip al Persoanei suprafințiale, are în oarecare fel calitatea de a *fi de sine*. Ea este ultimul for care decide de faptele sale, de gândurile, de cuvintele sale. Asupra ei se exercită multe acțiuni. Dar ea le oprește și ea decide singură dacă vrea să le transmită mai departe și forma în care vrea să le

49. *Op. cit.*, col. 818.

50. E ceea ce numesc Dionisie Areopagitul și Sfântul Maxim Mărturisitorul ασχετος; Dionisie Areopagitul, *De divinis nominibus*, *op. cit.*, cap. V, VIII; cap. IX; P.G. III, col. 826, 917 etc. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, P. G. 91, col. 1153 C etc. Același lucru îl exprimă Sfinții Părinți prin termenul εξηρημενος (desprins de toate): Dionisie Areopagitul, *De divinis nominibus*, cap. II, § VIII; P. G., 645 D.

transmită. Ea nu e o simplă piesă într-un angrenaj prin care trece o mișcare pornită din altă parte. Ea nu e pentru sistemul general din care face în oarecare măsură parte, ci e de sine, putând fi în oarecare fel mai presus de sistem. Ea reflectează în ce fel și poate fi de folos o acțiune ce se exercită asupra ei, care în felul acesta mai mult îi solicită adeziunea, decât trece prin ea fără să o întrebe. Persoana nu e pentru nimic, ci toate sunt pentru ea. Totuși persoana noastră umană e adusă la existență de alt factor și ea are nevoie de legăturile cu elementele unui sistem pentru a se îmbogăți, chiar dacă folosește aceste legături în modul în care voiește ea. Ea se dezvoltă prin ansamblul actelor produse de ea și al relațiilor ei cu cele înconjurătoare. Dar și acestea sunt mereu în funcție de ea. Ba într-un anumit fel ea vine la existența însăși nu printr-un act de confecțiune, ci răsare în existență răspunzând unei chemări a lui Dumnezeu.

Astfel, chiar persoana umană nu face cu totul parte din sistemul de referințe în care este încadrată în mod total natura prin legile ei stricte. Deci numai o realitate de felul ei, dar incomparabil superioară poate avea capacitatea de a nu face parte cătuși de puțin dintr-un sistem de referințe. În sistemul de referințe al naturii, toate sfârșesc în moarte, ca să apară altele. Ființa noastră umană nu poate exista ca persoană neîncadrată integral în sistemul de referințe, decât pentru faptul că există o astfel de Persoană supremă. Raportul cu acea Persoană nu e identic cu apartenența într-un sistem de referințe involuntar. În raportul cu acea Persoană supremă, ca și cu orice persoană, persoana noastră umană e liberă. Ba tocmai acea Persoană supremă îi dă posibilitatea unei libertăți față de sistemul de referințe, cum îi dă în oarecare măsură și persoana semenului. Orice altă persoană cu care persoana umană este în relație face apel la ea pentru a săvârși anumite acte, nefolosind-o ca simplu punct de trecere pentru mișcările ei.

Deci chiar persoana noastră umană e de la sine, sau absolută într-un anumit sens, întrucât ea însăși decide în toate actele sale, care au un efect în ea și în realitatea externă.

Persoana supremă este însă de la Sine în sensul suprem al cuvântului. Căci Ea nu e de fapt de la nimeni și toate sunt de la Ea: actele proprii și realitățile produse de ele. Ea nu produce numai modificări în realitățile din afară de Sine, ci le și creează. Existența de Sine, ca existență reală și nu numai gândită (de oricine ar fi gândită), e subzistentă, e ipostatică, e existență ipostatică absolută. Aceasta înseamnă că toate își au originea în puterea și voia Ei. Aceasta mai înseamnă că ființa Ei este de un ordin cu totul altfel decât ființa creată. Ea e supraesențială, ea e supraexistențială, e transcendenta întregii creații. Realitatea Persoanei supreme e în mod total liberă de orice sistem de referințe, e în mod deplin froul ultim al tuturor actelor Sale, iar de aceea, și al oricărora alte existențe. Numai aceasta explică existența persoanelor noastre umane și le poate asigura acestora o libertate oarecare față de sistemul de referințe în care se găsesc.

Numai ca Persoană supremă Dumnezeu este de la Sine și toate atrbutele Sale sunt de la Sine și poate da și persoanei umane puțină să se împărtășească de această calitate de sine a sa și a actelor sale.

În felul acesta atrbutele: viață, existență, înțelepciune nu pot exista de sine, decât dacă sunt ale unei persoane supreme. De fapt numai în relațiile cu o astfel de persoană ne simțim și noi inundați de puterile ei, ca de niște puteri ce nu mai sunt din altă parte, ce nu mai sunt relative. Pentru că aceste atrbute sau lucrări nu le experiem ca lipsite de vreun suport, ca fiind de sine în ele însele, sau constituind ele însele esența ultimă. În cazul acesta ele ne-ar inunda în mod impersonal, involuntar și total, dar în același timp și într-un mod care se epuizează sau ne anulează. N-ar fi în ele o rezervă incomunicabilă, cu adevărat infinită, din care noi putem primi, pe măsura unei creșteri voluntare a noastre în iubirea de Dumnezeu. De aceea Dionisie Areopagitul declară că, chiar dacă adăugăm acestor atrbute particula "de sine", trebuie să cugetăm la suportul lor. Prin acest suport sunt acestea de sine și ni se comunică prin voia Lui, pe măsura noastră.

De aceea numele de "existență de sine", "viață de sine" etc. indică pe de o parte suportul lor în El însuși ca realitate supremă, pe de alta, faptul că de la el au toate existența, viață etc. Împărtășindu-ne de acele atrbute, noi intrăm într-o relație cu Cel mai presus de relație. Suportul lor este Cel ce le are pe acestea prin Sine, Cel care le explică pe acestea. "Dar fiindcă mi-ai spus că ești nedumerit, cum de zic odată că Dumnezeu este viață de Sine, altădată că e suportul (ipostasul) vieții de Sine..., am socotit necesar să te scap de această nedumerire... Nu este o contradicție între a spune că Dumnezeu este putere de Sine sau viață de Sine și a spune că e suportul (ipostasul) vieții de Sine sau al păcii, sau al puterii. Cele dintâi se spun din cele ce sunt (din făpturi) și mai ales din cele dintâi ale celor ce sunt, întrucât acelea sunt cauza tuturor. Celealte, ca fiind în chip suprapiințial mai presus de toate.. Căci nu spunem că existență de sine, care e cauza tuturor, e vreo ființă dumnezeiască sau îngerească (fiindcă numai existența suprapiințială de sine e obârșia, esența și cauza existenței tuturor), nici nu e vreo altă dumnezeire dătătoare de viață a tuturor celor ce viețuiesc afară de viața cea mai presus de dumnezeire și cauza vieții de sine, nici, ca să spun pe scurt, alte suporturi ca principii formatoare ale celor ce sunt, pe care le-au inventat unii flecărind, ca: dumnezei și demiurgi ai lucrurilor, fără să-i cunoască propriu-zis nici ei, nici părinții lor. Ci numim existență de sine, viață de sine, Dumnezeirea de sine, în înțeles de obârșie, de Dumnezeu și de cauză, Cel unul și cauza tuturor cea mai presus de obârșie și de ființă, iar în sens participat, puterile proniatoare izvorătoare din Dumnezeu cel neparticipat, adică pe cea de sine intemeietoare de ființă, de sine proniatoare de viață, de sine îndumnezeitoare, la care participă potrivit cu ele înseși cele ce sunt, cele ce viază și cele ce se îndumnezeiesc"⁵¹.

51. *De divinis nominibus*, cap. IX, § 6; P. G. cit., col. 953, 956.

Chiar infinitatea experiată de noi își are suportul în Persoana supraexistentă, apofatică, fiind deci mai presus și de ea, și "depasind toată infinitatea"⁵².

Sfântul Maxim Mărturisitorul spune același lucru când declară că Dumnezeu nu e supus categoriei existenței, pentru că tot ce e sub categoria existenței se află sub un "cum" al existenței și ca atare e limitat, căci orice fel de "cum" exclude alte feluri de "cum". De acest "cum" al existenței ține și un "când" și un "unde", sau un timp și un loc, care de asemenea limitează o individuațiune. "Dumnezeu nu este accesibil nici unei rațiuni și nici unui înțeles, din care cauză nici nu categorism existența Lui ca existență. Căci toată existența este din El, dar El însuși nu este existență. Căci e mai presus și de existența spusă sau gândită într-un mod oarecare sau în chip simplu"⁵³.

Dar Dumnezeu nu ar avea ce face cu existența de Sine dacă nu ar avea totuși nici o posibilitate să o primească sau să o comunice. Revelația supranaturală satisfacă prin învățătura ei despre Sfânta Treime ambele laturi ale paradoxului. Dumnezeu are existența de la Sine, dar El e totuși viu, pentru că primește și comunica existența în interiorul Său. Acest fapt din urmă întregește caracterul persoanei, care este nu numai realitate de sine, ci și comuniune. Persoanele divine sunt interioare Una, Alteia, deci nu primesc nimic din afară, dar nu Se confundă între Ele, aflându-Se într-o mișcare și comunicare a ființei și a iubirii. Comunitatea interpersonală totală intensifică în gradul suprem caracterul personal al lui Dumnezeu.

3. Caracterul apofatic al lui Dumnezeu ca realitate personală supraexistentă

Realitatea personală divină fiind deasupra tuturor atributelor sale, care se pot defini cu toate că nu le are de la altul, este realitatea prin excelență apofatică. Dacă tot ce intră în raza cunoașterii și tot ce poate fi participat face parte din categoria existenței, subiectul personal este supraexistent. Am văzut că chiar persoana noastră umană, ca chip al lui Dumnezeu, are și ea în privința aceasta, în oarecare fel, un caracter supraexistențial, apofatic.

În supraexistențialitatea lui Dumnezeu stă cauza imposibilității definirii Lui. Căci toate cuvintele sunt din ordinea existenței, care e definibilă.

Dumnezeu - fiind existent prin Sine, adică neintrănd în nici un fel în vreun sistem de referințe și fiind prin aceasta în mod culminant supraexistent, sau persoană - este prin excelență apofatic, indefinibil. Întrucât existența nu-I este dată din afară, ci este El însuși izvorul existenței și, prin aceasta, realitatea personală supremă, nici El însuși nu este definit și nu este numit decât prin pronume personale, sau este identificat cu existența prin excelență, sau cu izvorul existenței mai presus de existență.

52. Op. cit., cap. IX; P. G. 909.

53. Ambigua; P. G. 91, col. 1180 D.

La întrebarea lui Moise despre numele Său, Dumnezeu îi răspunde: "Eu sunt Cel ce sunt" (Ieș. 2, 14).

Ca Cel ce este cu adevărat existent, prin faptul că este prin Sine, sau suportul existenței de Sine, și ca atare supraexistență sau suprafațial, Dumnezeu este realitatea personală supremă. Numai realitatea personală supremă este total apofatică, pentru că numai ea este supraexistentă în mod eminent. Desigur ea este supraexistentă sau apofatică prin excelență ca subzistența ființei dumnezeiești, întrucât Dumnezeu este ipostazierea ființei supraexistente divine.

Din caracterul de realitate personală supremă a lui Dumnezeu Paul Evdokimov a tras concluzia că El nu poate fi dovedit rațional: "Insuficiența argumentelor existenței lui Dumnezeu se explică din faptul fundamental că Însuși Dumnezeu este criteriul adevărului Său, Însuși Dumnezeu este argumentul existenței Sale... Dumnezeu nu poate fi supus niciodată logicii demonstrațiilor și închis într-un lanț cauzal... Aceasta înseamnă că credința nu se inventează, ea e un dar... Credința e dată pentru ca Dumnezeu să poată realiza prezența Sa în sufletul uman"⁵⁴. Dumnezeu e mărturisit ca Cel ce a produs credința în suflet. Dumnezeu vorbește cu noi ca persoană cu persoană. Credința e experiența acestei comunicări.

Acest lucru e adevărat. Dar adevărat e și că odată ce are cineva această experiență toate devin dovezi ale existenței și lucrării lui Dumnezeu. Ochii celui care crede se deschid și văd pe Dumnezeu în toate. Atunci "a crede" devine ceva cu totul rațional și "a nu crede", ceva nerățional. Dar prin rațiune nu se experiază interiorul lui Dumnezeu, ci numai calitatea Lui de cauză. Pe de altă parte, există chiar în rațiune, dacă nu e pervertită de păcat, o capacitate de a vedea pe Dumnezeu în calitate de cauză. Căci rațiunea noastră are ca suport ultim rațiunea unei persoane care a creat-o.

Astfel, Dumnezeu numindu-Se ca Cel cu adevărat existent, sau supraexistent, Se înfățișează totodată ca realitate personală: Eu. El este Eu prin excelență. Existența de sine nu poate avea decât caracter personal. Esența impersonală nu e supraexistentă. Ea ar cădea în toate privințele într-un sistem de referințe. Esența nesubistentă într-un ipostas nici nu se găsește nicăieri. Dar existența cea mai deplină o are esența subzistând ca persoană, iar existența desăvârșită, cea care există ca realitate personală supremă. Esența supremă e subzistența prin sine, e personală. Esența care e supusă unui sistem de referințe nu suszbistă prin sine nici în forma, nici în realitatea ea. Ea intră în ordinea existenței determinată de subiectul supraexistent.

Numai subzistând ca realitate personală supremă, supraesența dumnezeiască poate fi *prin sine*, o dată ce numai aşa există și *pentru sine*. O esență, sau o natură subzistând ca obiect, există pentru un subiect deosebit de ea, pentru o persoană și

54. *Les âges de la vie spirituelle*, Desclée de Brouwer, Paris, 1964, p. 46.

în baza acestui fapt își primește, în raport cu persoana umană, forma de la aceasta; iar în raport cu Persoana divină, își primește chiar substanța de la Ea. Realitatea care e pentru altul, își primește și existența sau forma de la acela. Ea e inferioară persoanei și ca atare nu e supraesență, ci esență pur și simplu, în sistemul de referințe. Numai o persoană există pentru ea însăși și numai ipostasul e prin excepțională supraesențial.

4. Existența prin Sine - izvorul a toată existență

Numai pentru că există o realitate personală ca suport supraexistent suprem al existenței de sine, e dată peste tot o existență. Existența din planul accesibil fiind produsul voluntar al realității personale supraexistențiale, nu poate fi nicăi cauza ei, nici cauza ultimă a vreunei existențe peste tot. Numai realitatea personală supraexistentă, ca suport al existenței de sine, poate produce fără să se epuizeze existența din toate planurile accesibile.

Existența din planul accesibil este un argument pentru izvorul ei în realitatea personală supraexistentă, de sine existentă. Sau aceasta nu poate fi cunoscută și înțeleasă decât prin mijlocirea existenței din planul accesibil, sensibil și inteligibil. Dar și invers. Iar experiența și cunoașterea noastră directă nu poate ajunge decât până la lucrările de existență făcătoare, susținătoare și împlinitoare ale realității personale supraexistente, până la împărtășirea de atributele manifestate în ele.

Întreitul Ipomas suprem creează, susține și desăvârșește toate prin actele Sale inepuizabile, pentru că este întreitul Ipomas al supraesenței. Subiectul nostru este ipostazierea unei naturi a cărei parte fundamentală e spiritul, care dintre toate esențele create de Dumnezeu este chipul supraesenței ipostaziate de Persoanele treimice. Numai de aceea subiectul nostru poate avea caracter de persoană și numai de aceea el e dotat cu o stabilitate eternă, cum n-au celelalte esențe. Îngerii sunt și ei asemenea esențe. și numai de aceea subiectul uman este și el apofatic și nu se epuizează în acte, căci actele lui (sau energiile lui) nu sunt una cu esența, ca la obiecte. Numai ca ipomas al unei naturi ce are ca bază o esență după chipul esenței divine, deci e permanentă ca aceea, poate să și învieze cu trupul. Fermitatea noastră, ca ipostase ale unei esențe după chipul supraesenței divine, ne face apti pentru o comuniune inepuizabilă și deci eternă cu întreitul Ipomas divin.

Toate atributele sau lucrările lui Dumnezeu sunt infinite, pentru că niciodată El nu Se epuizează în dăruirea lor, pentru că niciodată creaturile nu vor ajunge la capătul împărtășirii de ele, niciodată nu vor înceta de a iradia din suportul lor ipostatic suprafințial. Dar acest suport ipostatic, sau pluriipostatic e mai presus de infinitatea lor, ca fiind izvor al ei.

Realitatea personală divină și apofatică din care pornesc toate lucrările defință-făcătoare și îndumnezeitoare, e trată într-o relație voită de ea. Pe ea nu o

putem prinde, defini, după modul în care prindem, definim și experiem toate gradele și modurile de existență. Nu vom lăuda "ființa mai presus de ființă, ci ieșirea de-ființă-făcătoare spre toate cele ce sunt ale obârșiei dumnezeiești, ale obârșiei ființei... Numirile dumnezeiești doresc să laude manifestările proniei; nu promit să exprime bunătatea mai presus de ființă și ființa și viața și înțelepciunea Dumnezeirii suprapiințiale, care e, mai presus de toate, bunătatea și Dumnezeirea și ființa și înțelepciunea și viața ce stăruie neclintit în cele ascunse, ci pronia binefăcătoare și cauza tuturor bunătăților care, manifestându-se, rămâne totodată deasupra tuturor: existența, viața, înțelepciunea, cauza de existență (de-ființă)-făcătoare, de viață-producătoare, de înțelepciune-dătătoare a celor ce se împărtășesc de existență (de ființă), de viață, de minte, de rațiune și de simțire. Căci nu e altceva binele și altceva existența și altceva viața sau înțelepciunea, nici nu sunt multe cauzele..., ci ale unui unic Dumnezeu sunt toate ieșirile bune și numirile lui Dumnezeu lăudate de noi⁵⁵.

Dar nu numai existența definibilă își are explicația exclusiv într-o realitate personală supremă supraexistentă, ci și persoanele umane, părășe într-un anumit grad de supraexistență, absolutul și apofatismul ei.

După credința noastră, dacă nu ar exista o *Persoană supraexistentă*, neîncadrată în sistemul de referințe al naturii, n-ar putea exista nici persoana umană, într-un anumit fel supraexistentă și ea, capabilă de o existență neîncadrată deplin în sistemul de referințe al naturii - sau încadrată cu un braț al ei în aceasta pentru a o pătrunde de caracterul ei personal - și chemată la comuniunea cu o astfel de existență perfectă și eternă, adică în relație liberă cu Persoana supremă. Numai transcendența Persoanei divine asigură existența persoanelor umane neîncadrate deplin în sistemul de referințe al naturii (după ce Dumnezeu le asigură această libertate). Altfel totul ar cădea sub legile fără sens ale naturii și ale morții.

Pe lângă aceasta, fără existența persoanelor umane, lumea ca creație ar apărea fără rost, sau ca o simplă demonstrație de putere unilaterală și deci limitată a lui Dumnezeu, pentru Sine însuși. Iar un Dumnezeu care ar avea nevoie de o astfel de demonstrație de putere ar purta în El însuși o slăbiciune. Lumea naturii e creată pentru subiectele umane, și anume nu pentru ca acestea să aibă putință de a-și manifesta prin ea o putere creatoare asemenea lui Dumnezeu, ci pentru a fi un mijloc de comunicare între ele și Persoana divină, pentru a fi încadrată prin persoanele umane în planul relației personale divino-umane.

Pe de altă parte, realitatea personală supremă, ca existență sau ca existență de sine, sau absolută, nu e monopersonală, ci o *comunitate personală*. Căci ea e plinătate de viață. Iar plinătatea de viață e trăită în *comunitate personală*. Ea e o comunitate personală de sine existentă, supraexistentă, suprapiințială, absolută. Ea decide în comuniune toate actele ei. Ea e izvorul comun al tuturor actelor și realităților existente.

55. *De divinis nominibus*, cap. V, § I; P. G. III, col. 816.

B

Atributele legate de supraesența lui Dumnezeu și participarea creaturilor la ele

1. Infinitatea lui Dumnezeu și participarea creaturilor mărginite, la ea

Supraesența sau supraexistența lui Dumnezeu, cu totul necunoscută nouă ca ceea ce este în ea însăși, se manifestă întrând în relație cu noi și făcându-se cunoșcută nouă într-o serie de atribute dinamice. În comparație cu aceste atribute, lumea și ființa noastră manifestă unele atribute corespunzătoare cu caracterul lor creat și finit. Căci aşa cum esența finită a creației nu se poate explica fără supraesența lui Dumnezeu și fără să stea în legătură cu ea, la fel atributele ei nu se pot explica fără atributele dinamice ale lui Dumnezeu, fără legătura lor cu acelea. Mai mult, esența finită a lumii și esențele în care se ramifică ea sunt rânduite să se ridice spre o participare tot mai mare la atributele divine prin har.

Unul din atributele supraesenței divine este *infinitatea*. El se manifestă în nesfârșitele lucrări ale lui Dumnezeu cu privire la crearea lumii, la susținerea, conducerea și desăvârșirea ei. În vîci Dumnezeu nu va înceta să îndumnezească lumea. Dar în general lumea e învăluită și pătrunsă de infinitatea divină și nu poate exista în afară de legătura cu ea. Acestui atribut îi corespunde, ca atribut al esenței noastre create, mărinirea. Dar mărinirea noastră nu poate exista decât în cadrul, sau în sâmul infinității divine, rezultând din puterea ei, susținută de ea - altfel s-ar epuiza - și fiind rânduită să participe în mod direct la ea și să fie penetrată de ea, fără să înceteze ca atribut natural al lumii create. Totdeauna dincolo de orice margine mai este ceva, fără de care nu poate fi și nu se poate concepe. Creatura nu poate deveni infinită prin nici un adaos. Infinitatea îi este transcendentă, însă în același timp e condiționată de ea și își se dă participarea la ea prin har.

Sfinții Părinți afirmă atât infinitatea lui Dumnezeu și mărinirea creației, cât și destinația acestor creații de a ajunge la participare directă la infinitatea Lui, prin har.

Supraesența divină este izvorul infinității. Iar esența divină este ipostaziată, dar ipostaziată în mod treimic. Astfel infinitatea ei ține de acest caracter întreit personal al supraesenței divine. Comunitatea treimică nu s-ar putea împlini printr-un caracter limitat al conținutului ei.

Persoana unei esențe finite este și ea mărginită, căci spiritul ei se mișcă în cadrul unor puteri finite și e legat de realitatea finită a unei lumi de obiecte. Chiar comuniunea între persoanele create, deși largeste mult conținutul de viață al fiecareia din ele, este finită.

Dar nici acest conținut limitat al realităților create nu poate exista fără puterea și în afara infinității treimice. Existând de la început printr-o participare la acea

înfinite, ea e chemată să ajungă la o participare din ce în ce mai sporită la ea. De aci se explică posibilitatea ambiguității ca creația să poată fi considerată nu numai ca finită, ci și ca infinită.

Sensul infinității adevărate l-a lămurit Sfântul Maxim Mărturisitorul, declarând că în ea nu există interval pe care să năzuim să-l parcurgem pentru a ajunge la granița lui, dincolo de care să înceapă alt interval. În infinitate e dată și posedată plenitudinea în mod real, nu e numai o aspirație continuă. De aceea nu e nici timp în ea. Totul e posedat într-un prezent continuu. La trăirea acestei plenitudinii suntem chemați să ajungem prin depășirea granițelor ce se succed în fața eforturilor noastre din viața terestră. Dorul acestei infinități susține mișcarea noastră în ordinea finită. În sensul acesta noi trăim de pe acum în orizontul infinității, sau având în fața noastră zarea infinității. "Natura celor create, ...după străbaterea naturală a timpurilor și a veacurilor, se va sălașlui în Dumnezeu, Cel unul după fire, nemaiavând nici o margine, căci în Dumnezeu nu este nici un interval (nici o distanță)"⁵⁶.

Fără să ne identificăm cu Dumnezeu, ne vom ridica în relația maximă a Lui cu noi, pe care o reprezintă infinitatea, depășind polul uman al acestei relații, reprezentat de mărginire.

Ridicarea în infinitatea divină prin har, sau prin bunăvoiețea lui Dumnezeu, Care intră în comunicare directă cu noi, înseamnă în fond o comuniune maximă cu El ca subiect, dincolo de cugetarea obișnuită să trateze toate ca niște obiecte, adică prin trecerea de la o latură la alta. În relația intimă cu un subiect în general, rămâi mereu în el. Cu atât mai mult în relația cu subiectul divin. Ea înseamnă o experiență simplă, dar plenară a vieții infinite a subiectului divin, mai bine zis a manifestării Lui directe prin ea de dragul comuniunii Lui cu noi.

"Când vor trece toate înțelesurile celor cugetate, fie sensibile, fie inteligibile, va înceta, odată cu toate înțelesurile, toată înțelegerea și relația cu cele sensibile și inteligibile... Atunci sufletul se va uni cu Dumnezeu, mai presus de minte și de rațiune și de cunoștință, într-un mod neînțeles, necunoscut și negrăit, printr-o simplă intrare în atingere, nemaiînțelegând și nemairătonând pe Dumnezeu... Atunci va fi liber de orice fel de schimbare. Căci orice mișcare în jurul a ceva din cele ce sunt va lua sfârșit în infinitatea din jurul lui Dumnezeu, în Care toate cele ce se mișcă își primesc stabilitatea. Căci infinitatea e în jurul lui Dumnezeu, dar nu e Dumnezeu, Care e mai presus și decât aceasta în mod incomparabil"⁵⁷.

Sfântul Maxim cunoaște taina supraesenței ipostatice a lui Dumnezeu, attributele Lui dinamice, între care și infinitatea și formele participate ale creaturilor care participă la ele: "Dumnezeu este infinit mai presus de toate cele ce sunt, atât de cele ce participă, cât și de cele la care acestea participă"⁵⁸.

56. Răspuns catre Talasie, 65; Filocalia românească, vol. III, p.431.

57. Ambigua, P.G. 91, col.1220.

58. Capete gnostice, op. cit., I, 49; Filocalia românească, vol. II, p.140.

Infinitatea e ambianța lui Dumnezeu, prin care Se face accesibil, sau Se comunică făpturilor ajunse la unirea cu El ca subiect suprem. Dumnezeu ca subiect suprem, sau ca comuniune treimică de subiecte, e deasupra infinității întrucât e suportul și sursa ei. Numai fiind a Persoanei divine sau a comunității personale divine, ea nu e o infinitate ambiguă, monotonă, de care se va putea sătura persoana umană, ca în teoria platonic-originistă. Numai Persoana divină sau comuniunea de Persoane divine e cu adevărat inepuizabilă și oferă persoanei umane puțină de a se bucura de bogăția ei inepuizabilă. Iar ființa noastră, numai în comuniune cu Dumnezeu ca persoană sau ca comunitate de persoane, își poate face proprie experiența infinității lui Dumnezeu, pe care o realizează în parte în comuniunea interpersonală, fără ca ființa umană să-și piardă granița ei după fire. Absorbind în sine ambianța infinității divine, aceasta iradiază și din ea. Ea se întinde, prin lucrarea divină ce-i devine proprie, dincolo de granițele sale, în infinit.

Chiar în cursul vieții pământești credinciosul poate pregusta experiența comuniunii luminoase cu Dumnezeu, în care nu vede nici o graniță, dar nu are nici sentimentul vreunei monotonii sau plăcăseli, ci se simte continuu ca la început: "Fiindcă nu pot afla un capăt al luminii. El se purifică fără sfârșit. Căci cu cât mă purific mai mult, cu atât sunt luminat mai mult, nevrednicul de mine. Oricât mi Se arată Duhul care mă purifică, îmi pare că sunt la începutul purificării și al vederii. Căci cine poate vedea un mijloc sau un sfârșit în abisul nemărginit, în înălțimea nemăsurată?"⁵⁹.

În Hristos, după înviere, umanitatea Lui a fost ridicată la participarea supremă la infinitatea divină, înțelegând Dumnezeirea mai presus de înțelegere și bucurându-se deplin de energiile ei imprimate în energiile umane. Iar în unire cu Hristos, toți cei ce cred în El sunt ridicăți la această participare la infinitatea divină. "Să vă dea (Dumnezeu)... să Se sălașluiască Hristos în inimile voastre..., ca să cunoașteți copleșitoarea iubire a cunoștinței lui Hristos, ca să vă umpleți de toată plinătatea lui Dumnezeu" (Ef. 3, 16, urm.).

2. Simplitatea sau unitatea lui Dumnezeu și participarea la ea a creaturii compuse

La începutul expunerii sale despre atrabilele divine, Dionisie Areopagitul aşază unitatea lui Dumnezeu, Care are în Sine totodată și distincția treimică din care pornesc lucrările creaționale, susținătoare și desăvârșitoare ale lumii.

Dar prin aceste distincții nu se introduce, după el, nici o compoziție în Dumnezeu. Căci Persoanele sunt unite în Tatăl ca unic izvor al Lor. Iar procesiu-

59. Syméon le Nouveau Théologien, *Hymne VIII; Hymnes*, tom. I, ed. J. Koder, în: Sources Chrétiennes, nr. 156, 1969, p. 218.

nile cele bune spre făpturi sunt unite în ființa cea unică a Celor trei Ipostase. Distincțiile acestor procesiuni apar în referirea ființei divine la noi; iar modul cum Cele trei Ipostase nu contrazic unitatea supraesenței divine e mai presus de înțelegerea noastră. "Toate cele dumnezeiești și câte ni s-au descoperit nouă se cunosc numai din împărtășiri; dar cum sunt ele însele în obârșia și în fundamentul lor, este mai presus de orice esență și cunoștință. Astfel, când numim ascunzimea supraesențială: Dumnezeu, sau viață, sau esență, sau lumină, sau rațiune, nu înțelegem nimic altceva decât puterile ce vin la noi din ea, pe cele îndumnezeitoare, sau de-ființă-făcătoare, sau de-viață-producătoare, sau de-înțelepciunedătătoare. La ea ne referim prin părăsirea tuturor lucrărilor înțelegătoare, neavând nici o îndumnezeire sau viață, sau esență, care să aibă vreo asemănare exactă cu cauza ce e deasupra tuturor în calitate de cauză ridicată peste toate. Iar dacă Dumnezeirea izvorătoare este Tatăl, iar Iisus și Duhul au fost văzuți pe baza Sfintei Scripturi ca niște văstări dumnezeiești crescute din Dumnezeirea nașcătoare, dacă putem zice așa, și ca niște flori sau lumini supraesențiale, nu e cu puțință nici a spune, nici a înțelege cum sunt acestea"⁶⁰.

Așa cum subiectul nostru este simplu în sine, dar din el răsără la nesfârșit gânduri, sentimente și acte, într-un mod asemănător, dar infinit mai înalt, este simplă în sine întreita și comuna subiectivitate divină, dar din abisul ei nesecat ies la nesfârșit acte prin care se face cunoscută într-o mulțime de atrbute.

Întrucât cele create de întreita subiectivitate divină sunt multe, ele alcătuiesc o lume compusă. Mai mult chiar, fiecare unitate din lume e constituită din elemente identice sau variate, deci e compusă; căci fiecare element dintr-o unitate are la originea lui o rațiune eternă și o lucrare specială divină, și rațiunile tuturor și lucrările de la baza lor se unesc într-o rațiune și o lucrare comună și în același timp foarte complexă pentru a crea, a susține și a desăvârși o unitate parțială din lume, iar pe plan general, unitatea întregii lumi.

Numai subiectul uman - ca să nu vorbim aci de cel îngeresc - este simplu în fundamentalul lui spiritual. Dar pentru deplinătatea lui are și el nevoie de un corp compus din elemente numeroase, identice și variate, ca și de lume, din care e adunat corpul lui, și care este mediul lui de gândire și de activitate. Astfel fiecare element al lumii și fiecare lucrare divină referitoare la el, are la bază un gând și o lucrare unitară a lui Dumnezeu și deci compoziția lumii are în același timp la baza ei o unitate, fiind ținută în unitatea ei tainică de o lucrare unitară și în același timp diversă a lui Dumnezeu, Cel unul în esență Lui, ca obârșie unitară a tuturor gândurilor și lucrărilor Lui.

Sfântul Maxim Mărturisitorul vede întreaga creație prefigurată într-un ansamblu de rațiuni eterne ale lui Dumnezeu, care se ramifică din unitatea lor în opera de creare a lumii și de desăvârșire a ei, și apoi se întorc în unitatea lor; mai bine zis

60. *De divinis nominibus*, cap. II, § VII; P. G. cit., col. 645.

conduc lumea întreagă spre o unitate eternă în Dumnezeu, chiar prin lucrarea de desăvârșire a unităților ei componente, ca un fel de matcă dinamică a ei. Prin faptul că Dumnezeu e mai presus de toate, El nu poate fi înțeles, nici exprimat, nici participat de cele create. Dar prin faptul că din El provin toate, "rațiunea cea una e (de fapt) multe și rațiunile cele multe sunt (de fapt) una. Prin ieșirea bună, făcătoare și susținătoare a rațiunii celei una la creații, rațiunea cea una e multe, iar prin relația și pronia față de ele le întoarce și le conduce ca spre izvorul atotător, sau spre centrul liniilor ieșite din el, care are de mai înainte începuturile lor și le adună pe toate cele multe care sunt una"⁶¹.

Unitatea ontologică a lumii în Dumnezeu se arată mai întâi în faptul că toate unitățile existente în cadrul ei sunt în relație între ele și cu Creatorul și Atotătorul, Care, de altă parte, e mai presus de orice relație care L-ar determina și diferenția și pe El. Apoi se arată în faptul că toate cele diferențiate între ele sunt unite prin identitățile existente între ele și, în ultimă analiză, prin rațiunea eficientă generală a lumii create. Căci rațiunea generală a ei nu se divizează cu genurile din ea. și rațiunea nici unui gen nu se divizează cu speciile lui și rațiunea nici unei specii nu se divizează cu indivizi speciei. Există deci o rațiune generală a lumii, cu toată varietatea de genuri, o unitate a fiecărui dintre genuri, cu toată varietatea de specii subordonate, și o unitate a fiecărei specii, cu toată varietatea de indivizi care-i aparțin; dar și o unitate a individului, cu toată varietatea de elemente componente și de accidente. Iar unitatea cea mai accentuată și mai misterioasă este cea a subiectului uman, prin caracterul lui fundamental spiritual⁶².

Unitatea în sine și relația cu toate îl face pe om apt de a fi adevăratul inel de legătură, adevăratul centru dat al lumii, dar și centrul care conduce lumea spre o tot mai mare unitate. Pe de altă parte, el fiind în uniune cu Dumnezeu, în măsura în care sporește în această uniune, unește și lumea tot mai mult în uniunea cu Dumnezeu. Dacă Dumnezeu nu ar fi o unitate absolut simplă, dar în același timp izvorul atitor rațiuni și acte creatoare și desăvârșitoare ale lumii, lumea n-ar fi nici diversă și n-ar avea unitatea ei și n-ar spori în ea. "Ultimul introdus între creații este omul, ca un inel de legătură naturală între toate, ca cel ce mijlocește între extremități prin părțile lui și aduce în sine la unitate pe cele ce sunt distanțate după fire unele de altele printr-o mare depărtare". Pornind "de la despărțirea care este în ele" și procedând după rânduială, lucrarea lui de unificare "ia sfârșit în Dumnezeu, în Care nu este despărțire"⁶³. Omul are capacitatea de a le uni toate între ele și cu Dumnezeu, pentru că în gândirea lui se întâlnesc toate, iar prin voința lui poate realiza o unitate în sine însuși, o armonie cu toți și cu Dumnezeu. De aceea, omul poate fi numit "lumea mare" (macrocosm), pentru că le poate cuprinde și stăpâni spiritual pe toate⁶⁴.

61. *Ambigua*; P. G. 91, col. 1081 C.

62. *Ibid.*, col. 1312-1313.

63. *Ibid.*, col. 1305.

64. *Ibid.*, col. 1096.

Cel care a refăcut și a desăvârșit unitatea în Sine, și între toate și Dumnezeu, a fost Hristos, tocmai întrucât a fost și Dumnezeu și om. Deoarece omul nu s-a mișcat spre desăvârșirea unității sale cu Dumnezeu și cu toate, Dumnezeu S-a făcut om, ca să vindece înumanitatea asumată "sfâșierile" ivite prin păcat și să recapituleze toate în Sine și pe noi cu Dumnezeu. El a făcut toată creația una și la sfârșit "a unit firea creată cu cea necreată prin iubire, ca s-o arate una și aceeași prin apititudinea cea după har". În Hristos, omul "s-a întrepătruns în întregime întreg cu Dumnezeu și a devenit tot ce este Dumnezeu, afară de identitatea după fire"⁶⁵. Din puterea lui Hristos pot realiza și oamenii această operă unificatoare.

Omul credincios se unifică mai întâi în sine însuși, depășind dezbinarea dintre suflet și trup și dintre diversele sale tendințe. Aceasta se realizează prin întărirea spiritului, care echivalează cu o eliberare a trupului și a spiritului de pasiunile care slăbesc pe om și-l dezbină în sine însuși și în raporturile cu semenii și cu Dumnezeu.

El o face aceasta supunând toate mișcările sale, mișcării spre Dumnezeu⁶⁶. Simplitatea monadei divine, care are și ea în sine un dinamism în raport cu creația, imprimându-se în om, îl eliberează pe acesta de toată varietatea de mișcări și dorințe, sau impune peste toate mișcarea și dorința spre Dumnezeu. Renunțând la îndreptarea cugetării spre obiecte finite variante, văzute în ele însese, el își concentrează puterea spiritului, chiar și prin ele, spre Cel ce este mai presus de orice compozиție, într-un fel de cunoaștere mai presus de cunoaștere. "Căci în necunoaștere se face cunoscut Dumnezeu. Iar prin necunoaștere să nu înțelegi pe cea a ignoranței (căci aceasta e întuneric pentru suflet), nici pe cea care-L cunoaște (căci Cel necunoscut nu e cunoscut), pentru că aceasta e numai o specie a cunoașterii. Ci să înțelegi acea necunoaștere, prin care, întinzându-ne peste înțelegeri și depășind orice înțeles referitor la Dumnezeu, devenim simpli"⁶⁷. Dar în această înțelegere aducem toată bogăția simplificată a cunoștinței celor multe și a experienței de viață, aşa cum aduce albina în picătura de miere polenul adunat din toate florile.

Prin dobândirea unității sau simplității în Dumnezeu, compoziția creaturii învinge forța descompunerii, a coruptibilității. Astfel prin Învierea lui Hristos trupurile dobândesc incoruptibilitatea (nestricăciunea). Coruptibilitatea e copleșită de forță unitară a spiritului. În iad are loc, dimpotrivă, o sfâșiere extremă între suflet și trup, ba chiar între tendințele sufletului și trupului, ca și între oameni și între om și lume.

Unitatea ce o realizează în sine și cu Dumnezeu în Hristos, omul o extinde prin efortul său și la raporturile cu ceilalți semenii. Liniile urmărite de ei se leagă

65. *Ibid.*, col. 1308-1309.

66. *Ibid.*, col. 1193-1196.

67. *Pachymerae paraphrasis la De divinis nominibus*, cap. II, § 4, P. G. cit., col. 664 C.

între ele într-o comunicare continuă și tot mai strânsă, care urcă spre aceeași sursă și întă⁶⁸. Toți ajung la o supremă simplificare și unitate, în simplitatea divină. Dar aceasta este echivalentă cu suprema plenitudine. Dumnezeu și toate cele create vor avea o unică simplitate și plenitudine.

Plenitudinea spre care tindem este mai presus de dualitatea între prezent și viitor, între virtute și cunoaștere, între bine și adevăr. Având în Dumnezeu totul, nu vom mai tinde spre altă întă. Vom fi mai presus chiar de deosebirea între uman și divin, spune Sfântul Maxim Mărturisitorul. Căci credinciosul ajuns în Dumnezeu nu se mai distinge de Dumnezeu, deși după natură creaturile rămân deosebite de Dumnezeu și între ele. Dar, prin har și prin deprinderea în bine a voinței, ele formează o unică monadă cu Dumnezeu "Cel simplu și nedivizat și de o singură formă și putere, se face una cu Treimea simplă și nedivizată după ființă"⁶⁹.

În această învățatură se exprimă în fond credința în comuniunea eternă perfectă a subiectivității noastre pluripersonale cu subiectivitatea divină tripersonală. În această comuniune tot universul obiectelor va fi subiectivat. Noi nu vom mai simți nici o separație între persoana noastră și obiecte și între ea și celelalte persoane umane. Lucrurile își accentuează separația în raport cu persoana, când prin ele o persoană se opune celorlalte persoane, sau când ele îi sunt răpite de celelalte persoane.

De aceea unii oameni pot parcurge și drumul invers, spre o tot mai mare sfâșiere lăuntrică, spre o despărțire de Dumnezeu și de semenii lor. Orgoliul, lăcomia, mânia, pofta nemăsurată sunt factorii acestor despărțiri și sfâșieri în firea umană și piedicile în calea comunicabilității deschise și depline între oameni. Acestea sporesc și o falsă complexitate de probleme, de idei, de tendințe în oameni și între oameni. E o falsă complexitate, întrucât în fond se mișcă în aceeași monotonie a patimilor, care prin aceasta manifestă o nesăturare în finit, sau o "infinitate" a finitului. Adeseori analize psihologice interminabile, care în aparență surprind alte și alte stări și porniri sufletești determinate de ele, alte și alte raporturi între oameni, - se mișcă în acest infinit al finitului, al monotoniei esențial identice, într-un labirint ale cărui cărări infinite se întorc în aceeași mărginire, dând naștere unui limbaj din ce în ce mai complicat, mai nuanțat, mai divers; dar complicat și nuanțat într-o fundătură finită, neproiectând nici o lumină de dincolo de ea. Este infernul care se închide în compoziție monotonă și o adâncește pe aceasta într-o sfâșiere și într-o "infinită" complexitate. E ca un trup pe de o parte de nedesființat, pe de alta macerat la infinit. Omul nu poate părăsi pasiunea infinității nici când se închide total în finit.

68. *Ambigua*; P. G., cit., col. 1393.

69. *Ibid.*, col. 1196.

3. Eternitatea lui Dumnezeu și timpul ca interval între El și creatură și ca mediu de creștere a creaturii spre participarea la ea

a. Eternitatea lui Dumnezeu - plenitudine a comuniunii treimice. În creștinism s-au conturat două concepții despre Dumnezeu. Una care vine din Biblie și care este proprie vieții creștine și alta care vine din filosofia greacă și care este expusă în manualele de Dogmatică, mai ales în cele influențate de scolastică. Cea dintâi ne prezintă un Dumnezeu viu, plin de înțelegere pentru oameni; a doua, un Dumnezeu nemîșcat, impasibil, străin de creația Lui.

Părinții răsăriteni au reușit să sintetizeze cele două concepții: neschimbabilitatea lui Dumnezeu, cu viața Lui, cu activitatea Lui privitoare la fapturi. Această sinteză a găsit formularea cea mai pregnantă în doctrina palamită despre energiile necreate, care se schimbă pornind din esența lui Dumnezeu care rămâne neschimbată. Această doctrină, care de fapt a dat o formulare mai precisă gândirii Părinților, a luat în serios faptul că Dumnezeu are un caracter personal și, ca atare, poate trăi pe mai multe registre, ca fiecare persoană, sau mai bine zis pe două registre principale: registrul existenței în sine însăși și registrul activității pentru altul. O mamă poate să se joace cu copilul, coborând la vîrstă lui, dar în același timp ea păstrează conștiința sa matură de mamă. Dumnezeu cel în Sine, mai presus de timp, Se întâlnește cu creaturile temporale prin energiile Sale.

Eternitatea lui Dumnezeu se cuprinde în fântâna inepuizabilă a existenței de Sine a Lui. Existența îndeobște nu s-a putut naște din neant. Iar existența de sine nu poate fi decât o existență personală. Este existența personală supremă, care, fiind în sine o existență inepuizabilă, este izvorul ultim al tuturor actelor în care se manifestă viața ei. Propriu-zis, Dumnezeu, Cel ce e mai presus de orice determinare, sau Cel supraexistent, e mai presus și de eternitate. Ca etern, îl experiem noi, în comparație cu noi, întrucât a binevoit să intre în relație cu noi.

Eternitatea nu poate fi calitatea unei substanțe inalterabile (chiar concepând această inalterabilitate ca o eternă compunere și descompunere), nici calitatea unei legi etern valabile, existentă în ea însăși. O astfel de substanță, ca obiect exterior, este lipsită de cea mai esențială dimensiune a caracterului inepuizabil: cea de interioritate. și o astfel de lege, ca obiect al rațiunii, nu poate exista în ea însăși, fără o substanță, sau fără o rațiune care s-o poate cugeta din aceeași eternitate. Eternitatea nu poate fi lipsită de cea mai esențială dimensiune a caracterului inepuizabil, care trebuie să fie în același timp o dimensiune a vieții în plenitudine. O eternitate lipsită de viață liberă și conștientă este în cel mai bun caz o eternitate ambiguă, lipsită de plenitudinea existenței, deci în fond o falsă eternitate. Chiar eternitatea unei rațiuni pure este de o monotonie care ucide și e deci limitată.

Eternitatea adevărată trebuie să fie calitatea unei subiectivități desăvârșite, căci numai aceasta este total incoruptibilă și posedă dimensiunile cele mai esențiale ale

caracterului inepuizabil și ale noutății infinite de manifestare: interioritatea și voința liberă. Numai subiectul este total necompus, inepuizabil în posibilitățile sale și liber.

Dar adevărata viață nu există acolo unde nu este comuniune. Plenitudinea vieții nu poate subzista decât în comuniunea perfectă între subiectele perfecte.

După învățatura creștină, e o falsă eternitate atât aceea a unei substanțe neschimbabile, cât și aceea a unei deveniri continui. Deasupra acestor două false eternități de tip parmenidian și hegelian, adevărata eternitate este aceea a Sfintei Treimi. Treimea Persoanelor perfecte este plenitudinea; Ea explică de fapt totul. Ea rămâne etern neschimbată în iubirea Sa, dar iubirea este viață.

Eternitatea este viață și viață este mișcare; dar nu o mișcare identică, în cerc, căci aceasta este monotonă, finită ca modalitate; nici o mișcare a unuia spre altul exterior. Ci ea este o mișcare deasupra oricărei mișcări (κίνησις ύπερ πᾶσαν κίνησιν). Karl Barth a spus cu dreptate: "Ceea ce este pur nemîșcat este moartea. Dacă deci Dumnezeu este pur nemîșcat, atunci Dumnezeu este moartea. Adică moartea este instituită ca absolutul. Ea este prima și ultima realitate. Ea este existența propriu-zisă. Atunci trebuie să se spună că moartea nu are limită, nici sfârșit, că ea este atotputernică, că nu există un învingător al morții și pentru noi nu este speranța unei victorii asupra morții"⁷⁰.

Dar și ceea ce se află într-o mobilitate identică, automată, este mort. Numai în comuniunea desăvârșită între subiectele inepuizabile și în interioritatea reciprocă a infinității lor se află viață nesecată, nelimitată și eternă. Si cel ce participă la o astfel de comuniune interpersonală divină primește și el viață eternă. "Aceasta este viața de veci, ca să Te cunoască pe Tine, singurul Dumnezeu adevărat și pe Cel ce L-a trimis, pe Iisus Hristos" (In. 17, 3).

Viața nesecată a subiectivității nu poate consta într-o trecere de la preocuparea de un lucru, la preocuparea de altul. Viața eternă a subiectivității nu poate depinde de obiecte finite, chiar dacă aceste obiecte sunt gândite de ea și sunt infinite în numărul lor. O astfel de viață, chiar dacă ar fi infinită, ar fi făcută din momente finite, sau s-ar compune din gânduri finite. Dumnezeu ar trebui în acest caz să gândească la lucruri finite pentru a avea viață. Viața Lui ar depinde de ceea ce e finit, limitat, trecător. Chiar în viața divină ar avea loc o trecere continuă, ceea ce n-ar fi o adevărată eternitate.

Viața subiectivității eterne trebuie să fie o plenitudine netrecătoare în toate privințele; ea trebuie să conste într-o iubire față de o altă subiectivitate și într-o unire desăvârșită cu această subiectivitate de aceeași plenitudine, pentru a fi în același timp viață nesecată. Ea este o referință infinită la subiectivitatea sa contemplată într-un alt eu, pentru a fi cu adevărat iubire și iubire eternă, nesecată; ea este o referință la un alt eu, care este și el purtătorul subiectivității sale infinite și răspunde cu aceeași iubire eternă, nesecată. Un eu divin iubește cu o iubire veșnică.

70. Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik* II/1, 4 Auflage, 1959, p. 155.

inepuizabilă, ceea ce îi este propriu, sau plenitudinea sa, ca pe aceea a unui alt eu, și aceasta, într-o reciprocitate. Aceasta este viața dumnezeiască. Ea se conciliază cu plenitudinea inalterabilă. Este aceeași existență infinită a iubirii, iubirea unei persoane infinite, îndreptată spre o persoană demnă de o iubire infinită și invers, dar în interiorul aceleiași subiectivități. Altfel eternitatea ar fi sau o plăcere insuportabilă, dacă ar fi apanajul unei conștiințe singulare, sau un nonsens, dacă ea ar fi apanajul unei substanțe sau al unei legi care nu țină spre nimic.

Viața dumnezeiască este o plenitudine infinită continuu prezentă, care nu e simțită nici măcar ca o continuitate; pentru că acolo unde este simțită continuitatea, este simțită trecerea și se așteaptă viitorul. În viața dumnezeiască nu există un trecut, pentru că prin trecut se măsoară distanța parcursă spre desăvârșire; nici un viitor, pentru că prin viitor se speră o înaintare într-o desăvârșire care nu e posedată în prezent. În viața dumnezeiască este un prezent fără o referire la trecut și la viitor, pentru că se trăiește pururea în plenitudine.

Dumnezeu este etern, pentru că nu există la El o depășire a comuniunii realizate, spre o alta mai deplină. O asemenea depășire e posibilă numai acolo unde ființa e limitată, dar în același timp e și capabilă de creștere. De aceea numai ființa umană e capabilă de depășire, iar aceasta, pentru că nu e supusă deplin legilor de repetiție ale naturii și pentru că poate crește dintr-o existență cu adevărat infinită. Altfel, capacitatea de creștere a ființei umane nu s-ar dezvolta decât de la un început la un sfârșit, deci nu ar satisface setea ei de atingere a infinității și a eternității, dacă nu ar exista o existență personală supremă, deci eternă și infinită.

Dar viața dumnezeiască nu e nici o încremenire fără început și fără sfârșit, ci e o comuniune vie între Subiectele supreme. Dumnezeu este deasupra oricărui mod de existență determinată care, chiar prin aceasta, arată că nu are în sine totul. Dionisie Areopagitul zice: "Dumnezeu nu este existent în oarecare mod, ci simplu și indefinibil, cuprinzând și anticipând în Sine existența. De aceea Se numește și Împăratul veacurilor, întrucât în El este și subzistă toată existența. Si nici nu a fost, nici nu va fi, nici nu a devenit, nici nu va deveni; mai bine zis nici nu este"⁷¹. Eternitatea lui Dumnezeu ține de plenitudinea Lui și de faptul că nu face parte din nici un sistem de referințe, că e mai presus de existență.

Numai pentru că este prin Sine plenitudinea mai presus de orice determinare și devenire, de orice creștere și descreștere, Dumnezeu a putut crea o lume destinată împărtășirii de eternitatea Sa, înțeleasă ca plenitudine a comuniunii interpersonale. Căci alt rost nu ar avea crearea lumii. Iar o lume existentă prin ea ca o eternitate impersonală, care crește și descrește continuu într-un cerc închis, n-ar avea nici ea vreo rațiune și ar fi cu totul inexplicabilă.

b. Eternitatea lui Dumnezeu poartă în ea posibilitatea timpului. Deci Dumnezeu este eternitatea adevărată, sau are eternitate adevărată, pentru că este

71. *De divinis nominibus*, cap. V § IV; P. G. cit., col. 817 D.

comuniune perfectă de persoane supreme, mai presus de orice limitare. Numai o eternitate în acest sens face posibilă înțelegerea timpului și raportul eternității cu el. Eternitatea în acest sens adevărat nu mai poate fi considerată ca ireconciliabilă cu timpul, dar nici ca identică cu timpul. Timpul nu e ceva contrar eternității, o cădere din eternitate, dar nici o eternitate în desfașurare. Eternitatea dumnezească, ca viață în plenitudine, ca dialog al iubirii eterne și desăvârșite între subiecte care sunt perfect interioare unul altuia, poartă în ea posibilitatea timpului, iar timpul, posibilitatea împărtășirii de eternitate, fapt care se poate actualiza în comuniunea cu Dumnezeu prin har. Căci Dumnezeu fiind comuniune interpersonală eternă, poate intra în relații de iubire și cu ființele temporale. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune că "rațiunile timpului sunt în Dumnezeu"⁷².

Dumnezeu a creat lumea ca s-o facă părță de eternitate sau de comuniunea Sa, nu prin ființa ei, ci prin har, prin împărtășirea de ea. Căci eternitatea fiind transcendentă făpturii temporale, nu poate veni ca adaosuri temporale, ci ca un dar din alt plan.

Sfinții se împărtășesc încă în cursul vieții terestre de o pregustare a eternității lui Dumnezeu. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune despre Melchisedec, pe care Scriptura îl prezintă ca fiind "fără tată și fără mamă" și ca pe unul ce "nu are nici început zilelor, nici sfârșit vieții" (Evr. 7, 3), că "s-a ridicat peste timp și fire și s-a învrednicit să se asemene cu Fiul lui Dumnezeu, devenind prin deprindere, adică după har, pe cât e cu putință, aşa cum credem că e Datătorul harului după ființă". Căci sfinții, în general, "unindu-se întregi cu Dumnezeu întreg, pe cât e cu putință puterii naturale existente în ei, s-au imprimat atât de mult de calitatea Lui, încât nu se mai cunosc decât din El, ca niște oglinzi atotstrăvezii, având chipul lui Dumnezeu care Se privește în ele, arătându-se în mod nealterat prin trăsăturile Lui; căci nu a mai rămas în ei nici una din trăsăturile vechi, prin care se vedea omenescul, ci toate au cedat celor mai tari, cum se umple de lumină aerul amestecat cu ea"⁷³.

Iar Sfântul Grigorie Palama, citând pe Sfântul Maxim, spune și el că cel îndumnezeit devine "fără început" și "fără sfârșit"⁷⁴. El citează și pe Sfântul Vasile cel Mare, care spune că "cel ce se împărtășește de harul lui Hristos se împărtășește de slava Lui veșnică"⁷⁵, și pe Sfântul Grigorie de Nyssa, care spune că omul ce se împărtășește de har "iese" din firea sa și "devine din muritor - nemuritor, din pătat - curat, din efemer - veșnic și din om, devine cu totul dumnezeu"⁷⁶.

Dar dacă în cursul vieții temporale numai sfinții ajung părtași, în unele clipe, de eternitate, la sfârșitul acestei vieți, în planul eshatologic, toți cei ce au crezut și s-au străduit să trăiască potrivit voii lui Dumnezeu se vor împărtăși de eternitate, pentru că se vor împărtăși de comuniunea cu Dumnezeu cel necreat.

72. Ambigua, P.G. 91, C D col.1164 D; Fapte, 17, 26.

73. Ibid., col. 1137 CD.

74. A treia, către Achindin, ed. P. Hristou, vol. I, p.308.

75. Despre Sfântul Duh, 15; P. G. 32; col. 132 B.

76. Cuv. 7 la Fericiri; P. G. 44, col. 1280 C.

c. **Creatura câștigă eternitatea prin mișcarea ei spre Dumnezeu, în timp.** În aceasta se vede că Dumnezeu a creat pe oameni și lumea pentru eternitate. Dar eternitatea se câștigă printr-o mișcare spre El, care se realizează în timp. Timpul este astfel mediul prin care Dumnezeu cel etern conduce creaturile spre odihnă în eternitatea Sa.

Sfântul Maxim Mărturisitorul a apărăt pe larg mișcarea aceasta și deci și timpul, în opera sa "Ambigua", împotriva teoriei platonic-origeniste, care consideră mișcarea ca o cădere păcătoasă a ființelor spirituale din unitatea lor în Dumnezeu, motiv pentru care au fost închise drept pedeapsă în trupuri. În timp ce, potrivit acelei teorii, sufletele închise în corpuri caută să se elibereze cât mai repede de mișcarea temporală și de lume, ridicându-se în eternitatea divină, Sfântul Maxim consideră că mișcarea este imprimată de Dumnezeu însuși ființelor raționale create de El, ca singurul mijloc prin care ele pot înainta spre odihnă finală în eternitatea divină. Teoria origenistă vedea lucrurile în schema: mișcare (prin cădere), facere, stabilitate finală. Sfântul Maxim inversează primele două elemente ale acestei triade: creație, mișcare, odihnă fericită în eternitatea lui Dumnezeu.

Ființele create nu puteau avea de la început eternitatea, căci aceasta ar fi însemnat să fie eterne prin firea lor; dar între calitatea de "creaturi" și atributul "eternitate prin fire" este o contradicție. Ele trebuiau să ajungă la eternitate printr-un efort propriu, ajutat de harul dumnezeiesc. De aci rezultă necesitatea pozitivă a mișcării și a timpului. Mișcarea în timp este folosită astfel de eternitatea divină, pentru atragerea ființelor create în sânul ei. Mama pune copilul la o distanță de ea și îl cheamă spre ea, pentru ca el să se întărească în exercițiul mișcării ce-l face spre ea, atras de dorul ei. "Creația tuturor celor sensibile și inteligibile trebuie cugetată înaintea mișcării. Căci nu e posibil să fie mișcarea înaintea creației"⁷⁷. "Deci dacă toate ființele raționale sunt create, ele sunt puse desigur și în mișcare, mișcându-se spre existența cea bună prin voință de la începutul lor, după fire, pentru faptul că există. Iar sfârșitul mișcării este existența în Cel ce Se află în existență eternă cea bună, precum și începutul lor este însăși existența sau Dumnezeu, Care este dătătorul existenței și dăruitorul existenței bune, începutul și sfârșitul"⁷⁸.

Mișcarea de care se folosesc ființele raționale pentru a ajunge de la existență, prin existența bună, la existența fericită eternă în Dumnezeu este o mișcare prin voință, și capată în acestea numele de lucrare. Prin lucrare aceste ființe înaintează spre Dumnezeu, întrucât se purifică de pasiuni, dobândesc virtuțile, între care cea mai înaintată este iubirea și astfel, eliberate de pasiuni, cunosc rațiunile dumnezeiești ale lucrurilor, adică văd sensurile acestora în Dumnezeu, sau pe Dumnezeu în toate. E un drum de desăvârșire etică, de îmbogățire în cunoaștere.

77. Ambigua; P. G. cit., col.1072 B.

78. Ibid., col. 1073 C.

La sfârșitul acestui drum le apare Dumnezeu, sau intră în comuniune iubitoare directă cu El. "Ziua a opta și prima, mai bine zis, ziua cea una și netrecătoare, este arătarea preacurată și atotluminoasă a lui Dumnezeu, care se produce după oprirea celor ce se mișcă. El vine întreg în cei ce s-au folosit prin voința lor de rațiunea cea după fire a existenței și le oferă veșnica existență bună prin împărtășirea Sa, ca Cel ce e singurul existent, veșnic existent și fericit existent"⁷⁹.

Părinții accentuează că odihna în eternitatea dumnezească e rezultatul efortului ridicării ființei umane spre iubirea culminantă a lui Dumnezeu: "Deci tot cel ce și-a mortificat mădularele de pe pământ (pornirile spre pământ) și și-a stins tot cugetul trupesc al său și s-a scuturat de toată afecțiunea față de trup - prin care-și împarte iubirea ce o datorează numai lui Dumnezeu, ...încât poate să spună ca fericul Pavel: "Cine ne va despărți pe noi de iubirea lui Hristos?" (Rom. 8, 35) - a devenit fără tată și fără mamă și fără neam ca marele Melchisedec, nemaifiind reținut nici de trup, nici de fire, pentru unirea cu Duhul"⁸⁰.

Sfinții Părinți accentuează că la eternitatea lui Dumnezeu participă deplin cel ce a devenit întreg al lui Dumnezeu, căci în acest caz și Dumnezeu a devenit întreg al lui. Dar aceasta înseamnă o iubire totală între om și Dumnezeu. La această stare se ajunge însă prin efort și în timp. Însă iubirea pornește de la Dumnezeu ca ofertă și această ofertă o face El continuu. Iubirea omului e numai un răspuns la această ofertă și ea n-ar putea avea loc dacă n-ar fi această ofertă, care e totodată și o putere dată omului de a-l răspunde. Aceasta înseamnă că eternitatea lui Dumnezeu ține legat de sine timpul creaturii, sau timpul acesteia e legat continuu de eternitatea lui Dumnezeu. Mai mult, eternitatea lui Dumnezeu e prezentă în timpul omului prin oferta iubirii Sale, care provoacă și ajută pe om la răspuns.

d. **Eternitate, timp, eon.** Sfântul Maxim Mărturisitorul zice: "Timpul, când se oprește din mișcare, este eon, și eoșul, când se măsoară, este timp purtat de mișcare. Astfel eonul este, ca să spun pe scurt, timpul lipsit de mișcare, iar timpul, eonul măsurat prin mișcare"⁸¹. Si tot el a spus: "Îndumnezeirea, ca să spunem pe scurt, este concentrarea și sfârșitul tuturor timpurilor și tuturor veacurilor și tuturor celor ce sunt în timp și în veac"⁸².

Aceasta înseamnă că eternitatea care se va instala la sfârșitul timpului va fi o concentrare a întregului timp, împreună cu eforturile făcute de oameni, concentrare penetrată de eternitatea divină, cu care omul a intrat în comuniune deplină.

Cu alte cuvinte, eonul devine timp când apare creația cu mișcarea ei, și timpul devine eon când creațiunea se oprește din mișcarea ei, în Dumnezeu Cel ce e mai presus de mișcare, ca Unul ce are în Sine totul din veac și până în veac. Eonul pre-

79. Ibid., col. 1392 B.

80. Ibid., col. 1144.

81. Ibid., col. 1164 C.

82. Răspunsuri către Talasie, 59; Filoc. rom., vol. III, p. 315.

există ca virtualitate a timpului în sănul eternității divine, fără să se confundă cu ea, ca o rațiune a timpului legată de rațiunea cosmosului (Fapte, 17, 26).

Dumnezeu le dă celor create ființa reală și susține dezvoltarea lor prin energiile Sale necreate. În acest sens e prezent și El în ele, cu eternitatea Lui.

Timpul a început, fără îndoială, odată cu lumea creată. Totuși, fără o eternitate preexistentă, el n-ar fi putut începe. Dar el nu e nici numai o simplă perioadă în nesfârșitele perioade ce au fost și vor fi. Eternitatea dinainte și cea de după timp este altceva decât timpul. Dar eternitatea explică timpul, care din ea vine și în ea se sfârșește. A fost în ea ca eon virtual și sfârșește ca eon actualizat și eternizat cu toate realitățile trăite ca timp desfășurat. și ea e baza lui. Timpul ca desfășurare a eonului e un fel de scară întinsă de eternitate, sau de o lucrare a ei, spre lumea creată. E scara întinsă de eternitatea lui Dumnezeu pusă la dispoziția mea, după măsura mea, printr-o lucrare a lui Dumnezeu la nivelul meu. Căci eu nu pot trăi încă eternitatea ca atare.

Timpul nu ține de ființa creaturii, spune Sfântul Maxim Mărturisitorul. Aceasta pentru că în viața viitoare el nu mai e trăit în desfășurarea lui. Dar tot el spune că în existența ei terestră creația nu se poate concepe fără timp. Timpul ca atare nu rămâne exterior creaturii, ci devine de la început o condiție a urcușului ei. Dar tot așa de adevărat e că creatura e făcută să depășească mișcarea și timpul. Se poate deci spune că timpul e condiția relației dinamice a creaturii, care n-a ajuns încă în Dumnezeu, cu Dumnezeu Cel etern. Odată ajunsă deplin în El, se instalează cu timpul ei redevenit eon, în eternitatea Lui. Atunci relația lui Dumnezeu cu creatura, ajunsă la unirea cu El, a dobândit o maximă intimitate. În fond, aceasta arată că de mult creatura e făcută pentru Dumnezeu, că de mult e legată de eternitatea lui Dumnezeu.

Întrucât relația cea mai înaltă între Persoana divină și cea umană nu poate fi decât o relație de iubire și nu poate urmări altceva decât unirea într-o iubire deplină, viziunea despre legătura intimă între eternitate și timpul menit să devină eon îmbibat de eternitate, se poate transcrie în termenii acestei relații.

e. **Timpul, ca interval între chemarea lui Dumnezeu și răspunsul nostru.** Am spus că eternitatea lui Dumnezeu poate fi concepută ca prezentă în timpul nostru prin oferă iubirii Sale, care provoacă și ajută răspunsul nostru.

Iubirea este oferirea de sine a unui eu, altui eu și aşteptarea oferirii aceluia, ca răspuns la oferirea sa. Numai în răspunsul imediat și deplin al celui căruia i se oferă iubirea este îndepărtată orice aşteptare, orice interval temporal, realizându-se unirea imediată. Dumnezeu ne-a oferit iubirea Sa de la crearea noastră. Dar răspunsul nostru la dăruirea de Sine a lui Dumnezeu nu este o dăruire de noi însine care să nu poată fi și mai deplină, adică să înlăture așteptarea și speranța unei dăruiri și mai depline. Noi suntem limitați ca creaturi, dar în același timp suntem capabili de a ne depăși și tindem să ne depăsim. Aceasta introduce timpul,

adică trecutul cu nemulțumirea pentru ceea ce am fost și pentru gradul în care ne-am dăruit, și viitorul cu tendința de a fi mai mult și de a ne dăruia mai mult.

Dar mulțumiți nu vom fi decât atunci când vom fi depășit orice nedeplinătate, când ne vom putea dărui într-un mod care să nu mai poată fi depășit. Iar aceasta n-o vom avea decât participând deplin la Dumnezeu, când vom fi îndumnezeiți deplin prin har. Totuși efortul nostru de creștere în această direcție e necesar. Astfel noi suntem atât temporali, cât și în tendință spre eternitate și legați de ea. Năzuința aceasta e a noastră, dar realizarea o avem prin Dumnezeu. și întrucât caracterul nostru temporal, sau necesitatea de a crește în iubirea de Dumnezeu și prin efortul nostru, nu ne permite să avem dintr-odată pe Dumnezeu oferit integral, Dumnezeu însuși ni Se oferă în măsura în care putem răspunde cu dăruirea noastră.

Dumnezeul Cel etern Se plasează într-o aşteptare în raport cu noi. Astfel apare raportul între El și timp. De aici se vede că Dumnezeu ține timpul legat de eternitatea Sa. Eternitatea acceptă timpul în ea, adică Dumnezeu acceptă săptura, care trăiește în timp, în eternitatea Sa, deși timpul reprezintă și o distanță spirituală între persoanele create și Dumnezeu. Eternitatea este astfel atât în timp, cât și deasupra timpului. Rămâne o distanță între noi și Dumnezeu, dar în același timp această distanță are loc în cadrul iubirii, deci al eternității lui Dumnezeu. Distanța e deci timpul, ca aşteptare a eternității îndreptate spre creații și ca speranță a creaturii îndreptate spre eternitate.

Această distanță va fi învinsă numai în deplina uniune finală dintre noi și Dumnezeu. Sfântul Maxim Mărturisitorul zice: "Taina Cincizecimii este deci unirea directă cu providența a celor providențiați, adică unirea naturii create cu Cuvântul, prin lucrarea providenței, unire în care nu se mai arată nici timp, nici devenire"⁸³.

În Dumnezeu durata aşteptării este redusă la zero, căci iubirea între Subiectele dumneziești este simultană în toată perfecțiunea ei. Neputând crește mai departe și neputând cădea din această simultaneitate și desăvârșire, iubirea dumnezeiască persistă, ca ofertă și ca răspuns, într-un act bilateral (sau trilateral) etern.

Partenerii creații de Dumnezeu ai iubirii între ei și cu El însuși, întrucât nu puteau fi, ca El, prin natură și prin ei însiși purtătorii subiectivității Sale infinite sub toate raporturile - deci și a iubirii -, trebuiau să ajungă prin voință la relația desăvârșita în iubire și deci la eternitate. Ei nu pot ajunge la eternitate decât prin răspunsul nelimitat la oferta de Sine nelimitată a lui Dumnezeu cel etern, pentru că numai prin aceasta ei se deschid eternității lui Dumnezeu, sau pot participa la ea.

Persoanele divine nu primesc din afara de ele eternitatea, pentru că nu primesc din afara plenitudinea vieții prin răspunsul la iubirea unei ființe superioare. Ființele create cu o existență marginată, trebuind să răspundă iubirii lui Dumnezeu ca să se deschidă Lui, nu pot face aceasta decât treptat. Aceasta

83. Răspunsuri către Talasie, 65; Filoc. rom., vol. III, p. 439.

înseamnă creștere și efort. Răspunsul lor nu putea fi deci de la început o dăruire de sine și, în consecință, o iubire echivalentă ofertei divine și deci de o promptitudine simultană și de o plinătate desăvârșită. Pentru aceea, Dumnezeu le oferă, la rândul Său, gradat și în măsura creșterii lor și a capacitații lor de răspuns, iubirea Sa. Astfel răspunsul lor deplin nu va avea loc decât atunci când Dumnezeu li Se va dăruia deplin, după ce ele vor fi crescut în direcția aceasta. În relațiile cu ele Dumnezeu actualizează energiile Sale într-un mod treptat; El nu comunică cu ele prin esența Sa integrală, cum comunică în viața interioară a Sfintei Treimi.

Dar, pe această cale a noastră spre eternitate, Dumnezeu însuși trăiește cu noi așteptarea și deci timpul, în planul energiilor Sale sau al relațiilor Sale cu noi. Și aceasta pentru că El însuși trăiește voluntar limitarea ofertei iubirii Sale. A se vedea spre exemplu istoria Revelației și a deplinei ei actualizări. Dumnezeu trăiește simultan eternitatea Sa în relațiile intreimice și raportul temporal cu ființele spirituale create; sau, chiar în relațiile cu acestea, El trăiește atât eternitatea cât și timpul.

Aceasta este o chenoză acceptată voluntar de către Dumnezeu pentru creație, o coborâre (*katabasis*) în raport cu lumea, trăită simultan cu eternitatea vieții Sale treimice. El le trăiește pe amândouă prin faptul că face să se simtă oferta iubirii Sale eterne chiar în momentul nostru temporal. Dar aceasta înseamnă că, în necesitatea de a răspunde, și noi trăim, nu numai temporalitatea noastră, ci și eternitatea de unde vine această ofertă, chiar dacă noi răspundem numai pe jumătate, sau refuzăm să răspundem.

Dumnezeu așteaptă "cu îndelungă răbdare" întoarcerea noastră la El, trezirea noastră la iubirea pe care ne-o oferă. Dar simultan cu aceasta El Se bucură de netemporalitate, sau de absența intervalului în manifestarea reciprocă a iubirii între subiectele treimice. Or, ceea ce mărește și mai mult paradoxul este că bucuria iubirii intratreimice coexistă cu așteptarea răspunsului persoanei omenești și cu tristețea întârzierii lui: "Iată, Eu stau la ușă și bat. Dacă va auzi cineva glasul Meu și va deschide ușa, voi intra la el" (Apoc. 3, 20). Timpul înseamnă pentru Dumnezeu durata așteptării între bătaia Sa la poartă și fapta noastră de a o deschide. El nu intră cu forță în inima oamenilor. Timpul implică în acest sens și libertatea și respectul acordat de Dumnezeu creaturilor conștiente. Unirea cu El în iubire nu se poate realiza fără răspunsul liber al oamenilor la oferta iubirii Sale. Dar Dumnezeu, așteptând, trăiește timpul fără să uite eternitatea Sa, fără să iasă din ea, în timp ce noi, când nu auzim glasul Lui, trăim un timp fără conștiința eternității.

Vederea lui Dumnezeu cu privire la noi se întinde peste tot viitorul și de aceea El așteaptă cu îndelungă răbdare și Se mulțumește cu mai puțin ca noi. El este astfel în așteptare, sau în timp, și deasupra așteptării, în eternitate.

Întrucât actele lui Dumnezeu de oferire a iubirii Sale țin seama de nivelele la care am ajuns în capacitatea noastră de a răspunde, se poate vorbi de o "istorie" a Revelației și a acțiunii lui Dumnezeu în relațiile Lui cu noi, de o înaintare a Lui cu

noi în devenirea noastră. Dar întrucât prin devenirea noastră noi nu reducem numai durata care ne desparte de deplina unire cu Dumnezeu, ci realizăm și o înaintare continuă în atmosfera iubitoare a Persoanei Sale, se poate spune că timpul nostru se umple treptat de o eternitate tot mai simțită. Iar Dumnezeu, aşteptând cu nădejde și trăind apropierea noastră continuă cu El, are eternitatea la fel prezentă în timpul aşteptat de El.

Dar durata între oferta lui Dumnezeu și răspunsul nostru nu se reduce cu necesitate în mod treptat. Noi am putea să răspundem mai repede, dacă am voi să participăm mai repede la Dumnezeu prin har. Și unii răspund de fapt mai repede. Dar alții dezamăgesc aşteptarea lui Dumnezeu: "Ierusalime, Ierusalime, de câte ori am voit să adun pe fiii tăi cum adună pasărea pe puii săi sub aripile ei, dar ei n-au voit" (In. 5, 4).

Dumnezeu anunță viitorul prin prooroci. El anunță binefacerile sau pedepsele Sale viitoare. Aceasta înseamnă atât condiționarea de timp a faptelor Sale, cât și îmbrățișarea anticipată a timpului. Timpul nostru este o realitate și pentru El, dar totuși El este și deasupra timpului. El e deasupra chiar prin faptul că omul este mișcat interior de oferta lui Dumnezeu, sau de apelul Lui, de faptul că noi suntem mișcați la un răspuns de iubirea eternă oferită de Dumnezeu. Prin acțiunea manifestată prin apelul continuu, Dumnezeu este ca un arc întins peste intervalul între oferta Sa și răspunsul nostru, între eternitate și timp. Numai când noi devenim total insensibili la această ofertă, când nu mai avem în noi nici o preocupare de răspuns, nu mai suntem atârnați de lucrarea lui Dumnezeu și nu mai suntem ținuți de ea într-o mișcare spre eternitate. Astfel Dumnezeu face eficientă eternitatea Sa în faptul că noi suntem conduși spre depășirea duratei între oferta iubirii Sale și răspunsul nostru, deci spre depășirea timpului. Suntem conduși spre această depășire de puterea iubirii Sale întreținute, deci grație eternității lui Dumnezeu, grație iubirii Sale și vieții Sale mai presus de timp.

Sensul acesta al timpului se poate vedea și în faptul că noi suntem totdeauna întinși înaintea noastră, că nu ne aflăm închiși în ceea ce suntem și că n-am ajuns nici la ceea ce vrem și ne cere existența noastră să fim, că suntem neîncetat pe drum, sau călători. Timpul este expresia faptului că noi nu rămânem și nu putem rămâne în ceea ce suntem, dar nici n-am ajuns definitiv în acea plenitudine în care ne putem odihni; că noi suntem suspendați deasupra abisului neantului. Aceasta se arată și în faptul că noi căutăm totdeauna un sens mai satisfăcător a ceea ce suntem și a ceea ce este în jurul nostru.

Deci ceea ce este în noi este căutarea, tendința spre viitor, lăsarea în urmă a ceea ce suntem, întinderea spre altă țintă (Fil. 3, 14; epectazele Sfântului Grigorie de Nyssa). Aceasta atestă că noi nu avem în noi suficiența existenței noastre niciodată în timp, că noi suntem făcuți pentru eternitate. O odihnă definitivă sau prelungită în momentul prezent nu e posibilă atâtă timp cât trăim încă într-o viață

insuficientă, adică în timp. Momentul prezent este un moment întins spre viitor; el nu este exclusiv un moment prezent. Noi n-avem propriu-zis un prezent, pentru că n-avem în noi o viață desăvârșită, infinită. Numai Dumnezeu, existența plenară este un prezent etern. Și numai în El noi ne putem odihni, pentru că în El avem viață fără limitări. Aceasta nu înseamnă că noi nu trebuie să lucrăm în fiecare clipă. Dar fiecare act, deși imediat, este pentru viitor, este întins spre viitor și noi suntem vîi numai întrucât noi ne întindem spre viitor prin acutul prezent. Dacă vrem să rămânem în ceea ce suntem, suntem morți, suntem într-o viață care se epuizează într-o clipă.

Prin timp noi ne grăbim spre răspunsul mai satisfăcător la apelul lui Dumnezeu, la oferta iubirii Lui și Dumnezeu însuși ne atrage spre aceasta, ne atrage în El, ca în adevărată existență. Pentru că răspunsul deja dat nu ne mai ține în existență, întrucât Dumnezeu lanseză spre noi și în noi o ofertă și deci o energie mai avansată, corespunzătoare cu ceea ce urmează după starea la care am ajuns. De aceea noi trebuie să ne facem pe noi însine morți pentru momentul prezent, ca să lucrăm în prezent pentru viitor, pentru a găsi în viitor adevărată noastră existență. Trebuie să lăsăm ceea ce este, pentru ceva care nu este încă, pentru că ceea ce este e pe cale de a deveni mort.

Timpul ca durată este totdeauna interval, sau mișcarea în intervalul dintre două capete ale unei punți. Noi nu putem suferi să rămânem în interval.

În timp este ceva ambiguu. El este și nu este. Așa l-a văzut Sfântul Vasile cel Mare. El este lansarea de la o stare pe cale de a deveni moartă peste neant, spre o plenitudine. El este fuga din Egipt prin deșertul Sinai, spre Țara Făgăduinței. A rămâne pe loc înseamnă a muri. Trebuie să ne lansăm, renunțând la o stare amenințată de moarte, în credință sigură că vom găsi plenitudinea. Este părăsirea prezentului ca o viață aparentă, ca o viață amenințată de moarte, trecând prin neantul care duce la viață, trecând într-un anumit sens prin Cruce. Între toate clipele este așezată Crucea și după fiecare Cruce, momentul următor ne vine ca un dar al lui Dumnezeu. Mișcarea aceasta peste gol o facem din nădejdea în Dumnezeu, ascultând din credință apelul lui Dumnezeu pentru a ajunge în țara făgăduită.

În fond, aceasta înseamnă a nu mai trăi tie însuți, ci Celui pe care nu L-ai aflat încă, sau nu L-ai aflat deplin: a muri tie însuți. Aceasta înseamnă a accepta moartea unei vieți aparente, pentru a afla viață adevărată. Înseamnă a învinge moartea prin moarte. Trăirea în timp e trăire din grația lui Dumnezeu sau moarte și obținere a vieții mereu din mâna lui Dumnezeu.

Dar numai întrucât această aşteptare a morții pentru tine însuți înseamnă a accepta să trăiești din Dumnezeu, această moarte aduce adevărată viață. Altfel, mori fără să vrei față de fiecare clipă trecută, fără să obții viață. "Cel ce ține la viață sa, o va pierde (căci nu poate ține clipa trecută, n. n.) și cel care va pierde viață sa

pentru Mine, o va afla" (Mt. 10, 39). Nu se poate intra la Dumnezeu decât în stare de jertfă, spune Sfântul Chiril din Alexandria⁸⁴, adică în starea de moarte voită față de tine însuși, într-o dăruire totală lui Dumnezeu.

Prin aceasta timpul implică în el cea mai mare libertate a creaturii. Fără această libertate timpul n-ar avea nici un sens. Dacă ea ar fi fixată în bine ca Dumnezeu, ea ar fi eternă. Dacă s-ar mișca monoton în cerc, nu s-ar vedea rostul mișcării și al timpului. Dacă Dumnezeu ar purta creația spre Sine fără libertatea ei, ne-am putea întreba de ce n-a dus-o de la începutul ei la Sine. Timpul fără libertate își pierde sensul. În acest caz și eternitatea ar fi lipsită de libertate. Ea ar fi o eternitate impersonală, o eternitate a relativității. Timpul presupune comuniunea Persoanelor supreme, care a adus la existență persoane create libere.

Desigur, timpul nu există în comuniunea perfectă a Persoanelor supreme, dar se explică din această comuniune, întrucât ea vrea să atragă în această comuniune și alte persoane care nu există din eternitate, care sunt create în acest scop. În cursul timpului se manifestă libertatea și capacitatea de decizie ambivalentă, spre comuniunea cu alte persoane și, în ultima analiză, spre comuniunea cu Persoanele supreme, sau spre închiderea definitivă în ea însăși a ființei create conștiente. Timpul încetează fie în comuniunea desăvârșită cu comuniunea Persoanelor supreme, adică în plenitudinea infinită a comuniunii, fie în înfundarea în vidul propriu. Acestea sunt cele două eternități, cele două opriri ale timpului. În eternitatea comuniunii desăvârșite este deplina libertate și un sens unic și suprem pentru toate și o mișcare deasupra mișcării; în eternitatea solipsistă este incapacitatea oricărei mișcări și deci a oricărei libertăți.

Cel ce folosește timpul ca drum spre eternitatea iadului, în loc de a-l folosi pentru a se depăși din ce în ce, înaintează de la starea prezentă, pentru a câștiga o stare mai accentuată de dominație. Prin aceasta el înaintează în moarte, pentru că nu ieșe în mod real din sine însuși și, din această cauză, nu acceptă să se lanseze în intervalul real care-l duce spre celălalt subiect și, în ultimă analiză, spre Subiectul divin. El nu trăiește timpul ca moarte față de sine însuși și ca salt în eternitate. De aceea are o frică continuă de moartea biologică. El folosește timpul pentru a înainta în sine însuși, pentru a întări eu-ul său egoist, pentru a se înfunda în timp. Acesta e timpul care duce ființa mai departe în moarte, în gol. și o lasă în gol. Cel ce nu trăiește decât acest timp, luptând numai în acest sens împotriva înaintării în slăbirea biologică, e mort spiritual și nu va putea înlătura din moarte spre viață. Acest timp nu poate fi numit propriu-zis timp pentru spirit, pentru că el nu este un interval între persoane, între persoana umană și Cea divină. El este deja, înainte de a sfârși în iad, un timp aparent, sau un interval aparent, pentru că persoana nu ieșe în mod real din sine însăși și nu câștigă nici o sporire a vieții, nimic cu adevărat nou; pentru că persoana nu se mișcă dincolo de ea însăși, nu se mișcă în intervalul

84. De adoratione in spiritu et veritate; P. G. 69.

temporal pentru a-l învinge prin dăruirea de sine însăși către celălalt și în ultima analiză, către Dumnezeu. Timpul care este numai un interval între persoană și lucrurile pe care vrea să le acapareze, sau între persoană și celelalte persoane considerate ca lucruri de dominat și de exploatați nu e propriu-zis un interval real, ci un interval aparent, o înaintare în deșertul propriu, până la moartea totală. Pentru acest eu clipele ce se succed nu mai sunt o grație a lui Dumnezeu, prin care poate înainta spre El, ci un blestem prin care se înfundă tot mai mult în moartea definitivă. El se teme de timp, nu-i vede toată valoarea.

Numai ca interval și deci ca legătură între persoane și în ultima analiză între persoana umană și Cea dumnezeiască, timpul este real și prin aceasta, pozitiv, progresiv și creator, ca înaintare a persoanei în unirea vieții sale cu viața celorlalți și cu viața infinită a lui Dumnezeu. El este real, ca mișcare reală a persoanei umane dincolo de ea însăși, pentru a depăși intervalul, nu pentru a scăpa de el.

f. Numai depășind timpul, nu evitându-l, ajungem în eternitate. Numai depășind timpul ca interval real noi ajungem în eternitate, nu evitându-l. Pentru că numai depășind intervalul real, ne unim cu Persoana supremă în iubire. Căci atâtă timp cât persistă în noi un rest de egoism, adică atâtă timp cât noi n-am depășit încă intervalul străbatându-l, Subiectul suprem nu ni se dăruiește deplin, fie pentru că saltul din mine însumi nu e total, nu reprezintă un sacrificiu, sau un dar total al ființei mele, fie pentru că după saltul de-un moment mă retrag din nou în mine-însumi.

Desigur, depășirea intervalului între noi și între noi și Dumnezeu rămâne totdeauna insuficientă în cursul vieții noastre pământești, mereu frânată de păcat, de egoism, chiar dacă realizăm un progres. De altă parte, dacă eu nu caut Subiectul suprem prin subiectul aproapelui, sunt condamnat să nu aflu deplin nici pe aproapele meu. Eu nu aflu în el "noul" continuu esențial care mă scoate din mine-însumi, care-mi dă viață, care mă scapă din moarte, depășind în raport cu el, în mare măsură, intervalul. Trebuie remarcat, că această depășire a timpului nu scoate pe om din realitatea interpersonală, ca în concepția platonică a eternității. Dimpotrivă.

În această întindere a mea dincolo de mine, spre celălalt, eu vreau să-l găsesc pe el de asemenea ca dar de sine-însuși. Persoana celuilalt este darul cel mai prețios care mă umple de viață, dar numai dacă ea rămâne în același timp persoană, adică dacă ea se dăruiește pe sine în mod liber, sau nu este acaparată ca un obiect. Numai persoana poate fi un astfel de dar benevol de sine-însuși, pentru că numai ea se poate da liber și numai acest dar mă umple de viață. Dar celălalt mi se dă mie numai întrucât mă dăruiesc lui și eu însuși. Ieșirea din mine-însumi este, din alt punct de vedere, dăruirea de mine-însumi. Ieșind din mine, eu nu mai sunt al meu, ci al celui spre care ies. Dar celuilalt mă pot dări complet, sau infinit, numai dacă văd prin el pe Dumnezeu cel infinit.

Dar de altă parte, noi nu avem putere de a ne dărui complet unul altuia și lui Dumnezeu dacă nu am primit în noi de la un altul superior elanul pentru a ne dărui în acest fel. Acesta este înțelesul afirmației Sfântului Chiril de Alexandria, că nu se poate intra la Tatal decât în stare de jertfă, dar în această stare noi suntem ridicăți numai dacă Hristos ne ia în Sine în starea Sa de jertfă, sau Se sălăsluiește în noi⁸⁵.

Însuși elanul pe care Hristos ni-l imprimă pentru a ne dărui pe noi înșine, elan dat prin Sfintele Taine, nu ne face să ne dăruijム fără întrerupere, ci dăruirea noastră este urmată de retragerea în noi înșine, adică noi nu depăşim intervalul sau timpul în mod total și definitiv. Toate acestea întârzieri în a ne dărui lui Dumnezeu manifestă și întârzierile de a ne dărui altora. Noi avem setea unei adecvări desăvârșite și absolute între apelul și răspunsul la iubire. Dar această adecvare nu poate avea loc decât din și în Dumnezeu, prin deplina încredere în El, prin împlinirea poruncii Lui de a ne iubi unul pe altul deplin, iubindu-L pe El deplin.

Dumnezeu, trăind intervalul între răspunsul nostru și cererea Sa și cererea de iubire a semenilor, trăiește toate durerile care cresc între partenerii neajunși la deplina iubire.

Astfel, Dumnezeu participă în oarecare fel la suferințele omului. Noi suntem obișnuiți să spunem că Dumnezeu suferă dacă omul nu răspunde la iubirea Sa⁸⁶. Dar Dumnezeu suferă nu pentru că ar avea El însuși nevoie de iubirea noastră, ci suferă pentru toate suferințele care apar în noi din cauza refuzului de a răspunde la iubirea Lui și la cererea noastră reciprocă după o iubire completă și neșovăitoare. Binefacerile lui Dumnezeu ne sunt date în forma iubirii Sale și iubirii dintre noi. Dacă noi refuzăm această iubire, sau plinătatea ei, prin refuzul răspunsului nostru complet și neșovăitor, noi refuzăm binefacerile lui Dumnezeu. Îl refuzăm pe El Însuși. Suferința lui Dumnezeu pentru noi vine din suferințele în care noi ne înfundăm prin aceasta. Ea provine din faptul că nu ne poate face să participăm la binefacerile Sale, din cauza refuzului nostru de a accepta iubirea Lui.

Intervalul dintre oferta iubirii lui Dumnezeu și răspunsul nostru durează încă și din cauza necesității unei creșteri spirituale a noastre prin efortul nostru liber. Oamenii se maturizează treptat. Nu putem da continuu răspunsurile cele mai adecvate cerințelor ce ni se adresează, înainte de trecerea unui anumit timp. Aici se arată importanța învățămintelor generațiilor trecute, a dialogurilor umane, a experiențelor care se găsesc la baza lor, a reflexiunilor fiecăruia. Dumnezeu îndreapta pretențiile Sale și comunică darurile iubirii Sale oamenilor, pe măsura nivelului lor spiritual. Timpul istoric formează un tot, un eon în desfășurare, în care unii sunt influențați de alții în bine și în rău. De aceea vom fi judecați ca un întreg, ținându-se seamă în judecata fiecăruia de influențele pe care le-a suferit de la alții sau le-a exercitat asupra tuturor, asupra întregului.

85. Sfântul Chiril al Alexandriei, op. cit., *ibid.*

86. Hans Küng, *Menschwerdung*, Herder, 1970, p. 666.

g. **Timpul căzut din raza eternității divine este o imobilitate chinuitoare.** Câtă vreme noi păstrăm o mobilitate spirituală, timpul persistă cu posibilitatea lui dublă, conformă capacitatei ambivalente a libertății noastre: ca ocazie de ridicări și de căderi, ca drum spre eternitatea luminoasă sau spre cea neagră. El va înceta simultan cu această calitate ambiguă care îi este proprie, când Dumnezeu va socoti că ne poate da putință ca răspunsul nostru la iubire să fie simultan cu apelul ce ni se face, sau când noi vom fi închiși definitiv și total în singurătatea noastră; când cererea și răspunsul dialogului se vor acoperi deplin, sau când nu va mai fi nici cerere, nici răspuns; când nu va mai fi cerere pentru că nu va mai fi răspuns la ea și nu se va mai produce un răspuns, pentru că nu se va mai auzi cererea. Un refuz continuu de a răspunde la iubire și de a se oferi, va fixa creația spirituală într-o neputință totală de comunicare. Atunci nu va mai fi nici o așteptare, nici o speranță.

Pentru că în această stare nu va mai fi nimic nou, se poate spune că atunci nu va mai fi propriu-zis timp, pentru că nu va mai fi nimic din eternitate în el (înțelegem din adevarata eternitate) și el va fi gol de orice conținut. Acesta este timpul devenit nesemnificativ, inutil, prin vidul lui total, prin absența de orice mișcare, de orice direcție, de orice întâmpinare. Aceasta va fi o eternitate nenorocită, care este chiar dedesubtul timpului. Sfântul Maxim vorbește și el de această eternitate ca dedesubt al timpului.

Monotonia fără sfârșit a vidului și plenitudinea reprezentă cele două forme radical diferite ale eternității: cea dintâi este eternitatea moartă, cea de a doua este eternitatea vie. Timpul care poate înainta spre plenitudinea adevaratei eternități este creator⁸⁷. El soarbe viață din energiile dumnezeiești infinite, transferând-o pe planul creat. Timpul căzut total din raza eternității, într-o monotonie neschimbabilă și fixată, nu mai are nimic nici chiar din caracterul timpului, fiind o eternitate contrară adevaratei eternități. El nu mai e propriu-zis timp, pentru că nu mai este succesiune de stări mereu noi, stimulate de speranță de a ajunge mereu mai departe în eternitate, ci o eternitate a monotoniei, a golului, în care speranța nu mai e posibilă, nici așteptarea, nici împlinirea. Este timpul gol de substanță sau de succesiunea cu un sens, întrucât nu se mai așteaptă nimic, nu se mai face nimic în el; pentru că el nu mai e atras de eternitate. Este o stare unică fără sfârșit, trăită ca un blestem, ca o pietrificare, sau ca o moarte conștientă. Este imposibilitatea sau eternitatea neagră a iadului, întunericul cel mai dinafără (al existenței), absența vieții trăite totuși ca un chin.

Neschimbabilitatea lui Dumnezeu, de care El face parte și celor ce cresc în iubire, este neschimbabilitatea în plinătatea vieții de iubire, deasupra căreia nu mai poate fi altceva. Neschimbabilitatea iadului este vidul total al vieții. Cei ce sunt în această stare s-au rupt total din dialogul iubirii, care-i ținea atârnăți de eternitate.

87. Karl Rahner, *Die Christologie innerhalb einer evolutiven Weltanschauung*, în *Schriften zur Theologie*, Band V, 1964, Zürich-Köln, p. 191-192.

Viața lor nu mai este propriu-zis o viață, existența lor nu mai e propriu-zis o existență. Timpul coincide cu devenirea, pentru că el tinde spre deplina comuniune cu Dumnezeu, spre eternitate. Devenirea nu este în Dumnezeu, nici în iad. A admite o devenire în Dumnezeu însăcumă și nu-L mai vedea în plenitudinea vieții și a nu mai recunoaște plenitudinea nici în Creator. Timpul nu va mai fi nici în cer, nici în iad. În cer nu va mai fi pentru că cei de acolo îl au pe Dumnezeu ca plenitudine; în iad nu va mai fi, pentru că nu se mai poate tinde spre Dumnezeu (Apoc. 12, 12). Dar aceasta nu va fi o odihnă. Pentru că vidul fără speranță este un chin. "Viermele lor nu va putrezi niciodată" (Is. 66, 24; Mc. 9, 44, 46, 48). Timpul e o grație dată pentru căință (Apoc. 2, 21) și o speranță. Dar cei de acolo nu vor mai avea această grație, "iar celor ce s-au folosit prin voință de rațiunea firii contrar firii, Dumnezeu le va distribui, în loc de veșnică existență fericită, veșnică existență nefericită, întrucât Cel ce este veșnic fericit nu le va fi bun celor ce au avut o dispoziție contrară Lui și ei nu vor mai avea nici o mișcare după arătarea Celui arătat, prin care El ajută celor ce-L caută"⁸⁸.

h. **Temporalitatea umplută de eternitate în Hristos și legătura Lui cu noi.** Dacă Dumnezeu oferea înainte creaturilor conștiiente iubirea Sa prin lucruri și prin energiile Sale necreate, în Hristos El Se dă acestora pe Sine Însuși ca ipostas. În Hristos ne este accesibil pentru o deplină comuniune Ipostasul dumnezeiesc Însuși la nivelul nostru uman. El depășește în El Însuși intervalul dintre Dumnezeire șiumanitate și dintre El ca Dumnezeu și noi. Dar această stare este realizată pentru noi în prezent numai ca într-o pârgă și virtual.

Voința Sa umană răspunde deplin voinței Sale dumnezeiești. Dar prin aceasta nu se suprimează distincția dintre ele. Voința dumnezeiască se păstrează totdeauna ca cea care oferă, care cheamă, care cere răspunsul, care impune o responsabilitate; voința omenească rămâne aceea care răspunde.

De altă parte, prin faptul că voința omenească a lui Hristos răspunde pentru oameni, cere pentru oameni, ea persistă într-o legătură cu temporalitatea lor, cu aspirațiile lor, cu piedicile lor. Si aceasta îl face pe Hristos să trăiască și ca Dumnezeu aceste legături cu umanitatea temporală. Atâtă vreme cât noi nu vom fi toți în desăvârșirea răspunsului la oferta iubirii dumnezeiești, rămâne și Hristos, chiar mai mult decât în calitate de Dumnezeu înainte de întrupare, în legătură cu temporalitatea noastră, deși pe de altă parte El a adus în această temporalitate, ca Subiect al eternității, și puterea unui răspuns mai complet al oamenilor la oferta divină.

Întruparea Cuvântului dumnezeiesc, și faptul că în El coexistă depășirea intervalului temporar între om și Dumnezeu și legătura Lui cu oamenii temporali, arată și ele legătura lăuntrică între eternitatea dumnezeiască și temporalitatea omenească.

Fiul lui Dumnezeu S-a întruptat pentru a ne ajuta să depășim prin mișcarea noastră intervalul temporar care ne separă de deplina comuniune cu Dumnezeu. El face în oarecare fel această mișcare cu noi. Pentru aceea El Se află încă în acest interval, deși pe de altă parte este deasupra lui.

88. Ambigua, 91, col. 1393 D.

Sprijinindu-se pe afirmația Sfântului Pavel (Evr. 11, 39-40), Origen a dat pe de altă parte următorul comentariu remarcabil cuvântului lui Iisus: "Eu nu voi mai bea din acest rod al vieței până în ziua când îl voi bea cu voi, nou, în împărăția lui Dumnezeu" (Mt. 26, 29); "El așteaptă deci ca noi să ne întoarcem, ca noi să-l imităm pilda, ca noi să-l urmăm, pentru a Se bucura cu noi și a bea cu noi vinul în împărăția Tatălui Sau. Căci acum, pentru că este milostiv, plâng, cu mai multă compătimire decât apostolul, cu cei ce plâng și dorește să Se bucură cu cei ce se vor bucura" (Rom. 12, 15)... Apropiindu-Se de Tatăl, aflându-Se aproape de altar și oferind jertfa Lui pentru noi, El nu bea vinul bucuriei, pentru că apropierea de altar înseamnă tocmai a nu bea vinul bucuriei, pentru că El suferă până în prezent de amărăciunea păcatelor noastre".

A se vedea simultaneitatea între dăruirea completă a lui Hristos Tatălui prin jertfă, adică între depășirea intervalului temporar, și legatura cu cei ce suferă în timp, întrucât Se dă tocmai pentru ei.

"Până când va aștepta El? Până ce voi isprăvi, zice, lucrarea Mea. Când va isprăvi această lucrare? Când mă va desăvârși pe mine însuți, care sunt cel din urmă și cel mai mare dintre toți păcătoșii... Până ce eu nu voi fi supus Tatălui, nici El însuși nu va fi supus. El nu are trebuință să Se supună Tatălui pentru El, ci pentru mine, în care lucrarea Lui nu este încă terminată. Pentru aceea s-a spus "că El nu este încă supus". Hristos nu va lua deplina bucurie decât când întreg trupul Sau o va lua. "Deoarece noi toți suntem trupul Lui și ne numim mădularele Lui, cătă vreme există unii între noi care nu sunt supuși cu o supunere desăvârșită, El însuși nu este încă supus". Nici sfintii adormiți nu vor fi în deplina bucurie "cătă vreme ei plâng pentru păcatele noastre". Aceasta înseamnă că până ce eu nu am depășit intervalul temporal în iubirea cu toți, timpul rămâne ca o realitate obiectivă⁸⁹.

Desigur, Origen crede că această revenire la Tatăl prin Iisus va fi universală și ea nu este pentru eternitate. Acestea sunt erorile lui. Ideea că Însuși Iisus nu a luat deplina bucurie sau deplina odihnă în eternitate fără cei care luptă în timp va fi reluată de Sfântul Ioan Gură de Aur, de Sfântul Maxim Mărturisitorul și în sfârșit de Pascal, care a formulat sentința impresionantă: "Jésus sera en agonie jusqu'à la fin du monde".

Eternitatea este solidară cu timpul, fără să se confundă cu el. Eternitatea este obârșia și perspectiva timpului și forța care mișcă timpul spre ea. La sfârșit, eternitatea va covârși timpul, îi va da calitatea ei. Atunci nu va mai fi timp (Apoc. 10, 6), pentru că noi nu vom mai avea în noi decât iubirea. Sfântul Maxim Mărturisitorul zice: "Prin iubire vom putea avea nu numai o singură natură, ci și o singură voință deliberativă cu Dumnezeu și între noi, nemaiavând nici un interval (διαστασίς) între noi și Dumnezeu și între noi însine"⁹⁰. Atunci Dumnezeu va usca lacrimile celor ce vor fi deplin cu El și în El (Apoc. 21, 5).

89. In Leviticum, hom. VII; P. G. 12, col. 479, 480.

90. Ep. II ad Ioanem Cubicularium; P. G. 91, 396 B.

4. Supraspațialitatea lui Dumnezeu și participarea creaturilor spațiale la ea

a. Spațiu, ca mediu al comuniunii cu baza în Sfânta Treime. Dumnezeu e mai presus de spațiu, încrât spațiu mărginește. Dar în același timp e prezent în tot spațiu, fără ca părțile spațiului să înscrie în El părți corespunzătoare. Dumnezeu e mai presus de spațiu, cum e mai presus de timp, fiind mai presus de un "când" și de un "unde", precum e mai presus și de orice "cum", pentru că toate acestea L-ar limita, L-ar determina, L-ar defini⁹¹. El e mai presus de acestea, căci e mai presus de orice sistem de referințe, ca supraexistent, sau apofatic. Dar e în toate, în mod nespațial și netemporal, căci toate își primesc existența prin El. El e în toate, căci e în toate actele Lui referitoare la noi, creatoare, susținătoare și desăvârșitoare, acte prin care intră în sistemul nostru de referințe, sau în planul existenței, ca Cel ce le produce și le determină, făcându-se accesibil prin ele.

Dumnezeu e supraspațial ca subiect mai presus de compoziție, apofatic. Dar subiect desăvârșit nu poate fi decât în comuniune perfectă cu alte subiecte supreme, infinite. Și tocmai prin aceasta, în El e dată și putința spațiului, încrât în deosebirea Persoanelor divine e dată posibilitatea alterității unor persoane finite, care să fie atrase în comuniunea cu Sine. Iar persoanele finite, nefiind de la început într-o comuniune perfectă între ele și între ele și Dumnezeu, distanța ce le desparte de comuniunea desăvârșită ia forma spațiului, cum ia forma duratei temporale. Astfel spațiu e forma relației între Dumnezeu cel supraspațial și infinit și între persoanele finite, forma care face posibilă mișcarea lor între ele, dar, prin aceasta, și spre Dumnezeu, încrât Dumnezeu nu poate fi găsit în afara comuniunii cu alte persoane.

Desigur, există și subiecte create care au ca interval între ele și Dumnezeu, sau între ele însăși, numai intervalul duratei, cum sunt îngerii. Dar Dumnezeu nu e monoton în acțiunea Sa creatoare. El creează și subiecte îmbrăcate în trupuri materiale, pentru a face din formele materiale un mediu al spiritualității și deci chipuri ale unei frumuseți vizibile. Aceste subiecte fiind îmbrăcate în trupuri materiale, au nevoie de o existență alăturată, deci de un spațiu. Și încă ele au nevoie de un spațiu larg de mișcare liberă. Căci aşa cum timpul e dat pentru libertatea subiectelor create, aşa e dat și spațiu pentru libertatea lor de a se apropia sau

91. Ambigua, 91; col. 1180. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune (op. cit., 1181): "Dacă esența tuturor nu poate fi infinită, încrât acestea toate sunt multe (fiindcă are ca limită câtiva multiplă a celor multe, câtiva care circumscriză rațiunea existenței și a modului ei de existență, căci nu e liberă de acestea esența tuturor), evident nu va fi liber de circumscrisere nici ipostasul individual, ci ipostasurile se circumscriv reciproc prin număr și distanță".

depărta, sau de a rămâne la distanțele la care sunt între ele. E dat un timp și un spațiu, pentru a întreține "dorul" sau "dorința" între ele, însă pentru a le da și putință de a se departa când nu se iubesc.

Treimea nu-și poate arăta chipul Ei vizibil decât în persoanele create, așezate într-un spațiu comun. În sensul acesta spațiul, ca mediu comun al persoanelor umane, stă într-o legătură cu Sfânta Treime. Dar aşa cum Persoanele treimice sunt interioare una alteia, așa și persoanele umane își sunt în parte interioare spiritual și-și pot deveni tot mai interioare și odată cu aceasta sunt într-un anumit fel prezente în tot spațiul, sau sunt mai presus de el.

În Sfânta Treime este dată atât originea spațiului, cât și unitatea lui, prin deosebirea persoanelor umane și prin unitatea dintre ele. Fiecare persoană umană are în sine tot spațiul, sau e legată de tot spațiul, căci trupul ei se explică din tot ce este în spațiu și sufletul are un conținut adunat din tot spațiul. Iar persoanele unite între ele poartă împreună tot spațiul. Spațiul e o unitate purtată de fiecare persoană și în comun de persoanele umane; dar spațiul este totuși depășit de ele, într-o unitate a lor dincolo de spațiu.

Se arată și în aceasta calitatea persoanelor umane purtătoare ale chipului lui Dumnezeu, Unul în ființă și întreit în Persoane, existând o unitate neconfundată între toate persoanele umane.

Înțelegerea spațiului dintr-o perspectivă pur individualistă este imposibilă. E drept că fiecare persoană umană se consideră oarecum un centru al spațiului, dar pe de altă parte gravitează spre celealte persoane, realizând un echilibru între sine, ca centru al spațiului, și celealte persoane, ca centre ale aceluiași spațiu. O persoană umană singură n-ar avea nevoie de spațiu și s-ar simți străină în el, sau l-ar considera ireal.

Corespunzător cu aceasta, când spunem că Dumnezeu a conceput și a creat spațiul, trebuie să avem în vedere pe Dumnezeu în Treime. Într-un Dumnezeu unipersonal n-ar exista un temei suficient pentru crearea spațiului. Spațiul e strâns legat de comuniunea interpersonala. Spațiul își capătă și-și menține o realitate mai sigură, când îl refer nu numai la mine, ci și la alte persoane, când pot spune și trebuie să spun: de la mine până la cutare e atâta distanță. Spațiul e o relație interpersonala ca și timpul. El ne distinge și ne unește și indică perspectiva unei mari apropiieri. Astfel spațiul se dovedește o realitate existențială. El nu e o teorie sau o formă a intuiției, cum nu e nici timpul (Kant). Spațiul depinde și de celălalt eu, sau depășirea distanței depinde și de el, cum depinde și depășirea duratei temporale de realizarea iubirii cu el. Căci dacă numai eu vreau să merg spre el, iar el fuge, distanța persistă. Dar persistă pentru că știu de el. Spațiul poate fi astfel o realitate chinuitoare - dacă e folosit pentru evitarea comuniunii și o realitate pozitivă - când servește ca mediu de manifestare a unei comuniuni, care nu se confundă. Ca și de timp, tot aşa și de spațiu se poate face un uz ambiguu, dar totdeauna ca de o

formă a relației. Spațiul dă posibilitatea retragerii unui om din fața altuia și a apropierii lui de acela. Spațiul e dat ca un interval, dar și ca o legătură între om și om, ca și timpul. Putem conserva și mări acest interval, dar îl putem și reduce și copleși cu totul, cum putem face și cu intervalul timpului.

Dar spațiul, ca realitate pentru lume, e dat pentru ca să fie depășit prin realizarea unei comuniuni perfecte între noi și Dumnezeu și între noi însine, după asemănarea Sfintei Treimi. Astfel spațiul își are originea și sfârșitul în Sfânta Treime, ca și timpul.

b. Spațiul este distanța legată de durata temporală și amândouă se cer depășite ca interval între apelul lui Dumnezeu la iubire și răspunsul nostru. Fiind ontologic mai presus de spațiu, într-un anumit grad noi trebuie să-l depăşim prin voință și prin har. Dacă timpul e durată între apelul la iubire al lui Dumnezeu și răspunsul uman, spațiul este distanța care e legată de această durată. Intervalul între apelul lui Dumnezeu la iubire și răspunsul desăvârșit al oamenilor la acest apel, e constituit din durată și distanță. Amândouă reprezintă o distanță a lumii de Dumnezeu, dar în același timp amândouă îi sunt date de Dumnezeu ca o distanță ce trebuie depășită. Amândouă sunt date ca distanță a omului de om, ca un interval între apelul la iubire al unuia și răspunsul celuilalt, dar ca un interval care trebuie depășit. Intervalul de timp se numește durată, cel de spațiu, distanță în sens strict. Dar amândouă sunt distanță sau interval în sens larg.

În amândouă aceste laturi ale intervalului Se află Dumnezeu cu eternitatea și atotprezența Sa, ca o punte și ca o forță care atrage pe oameni și-i îndeamnă unul spre altul și spre Dumnezeu. Distanța spațială reprezintă și o durată temporală. Ca să o depășesc pe prima trebuie să depășesc pe a doua. Dar pot să fiu foarte aproape spațial de cineva și totodată la o mare distanță spirituală, care echivalează cu o mare durată temporală, pe care trebuie să o parcurg. Depășirea distanței spațiale față de o persoană încă nu înseamnă și depășirea duratei temporale față de ea. Durata temporală e ea însăși o distanță și vrea să producă o distanță spațială. Iar odată depășită durata temporală între două persoane, distanța spațială dintre ele aproape că nu mai contează, sau în orice caz aceasta e mai ușor de învins. Odată depășită distanța spirituală, sau durata temporală, cea spațială își pierde caracterul chinitor, sau depășirea celei dintâi aduce ușor depășirea celei din urmă. Aceasta pune în evidență faptul că spiritul învinge spațiul, că spațiul nu mai contează pentru cei uniți în spirit. Ceea ce distanțează mai profund e durata temporală. Dumnezeu ca Duh e pretutindeni cu noi. Iar depășirea distanței noastre de El, e o chestiune de timp, nu de spațiu.

Aceasta deschide o altă perspectivă în ce privește depășirea finală a spațiului, decât cea care privește depășirea finală a timpului. Timpul ca durată va înceta, dar spațiul nu va înceta, ci va fi copleșit. Cel ce va răspunde îndată și în mod deplin apelului la iubire al lui Dumnezeu și al celorlalți, va fi cu ei oriunde, fără ca vari-

etatea lui oriunde să înceteze. Dumnezeu va fi transparent și simțit prin energia Lui prin toate. Dar și fiecare om va fi prezent fiecărui prin energia lui, penetrată de energia divină, prin toate. Sfinții văd încă în cursul acestei vieți la distanță și acționează la distanță.

Depășirea timpului ca durată între apelul la iubire și răspunsul la acest apel e mai grea decât depășirea distanței spațiale, pentru că prima e totdeauna o cheștiune de efort spiritual, în vreme ce ultima e o cheștiune de efort fizic.

c. **Durata și distanța se înving prin spirit.** Este paradoxal că, pe măsură ce cineva are mai mult timp pentru alții, cu atât învinge mai mult timpul și totodată și spațiul.

Durata însă se învinge prin spirit. și odată ce e învinsă durata, e învins și spațiul prin spirit.

Căutând să învingem timpul în mod exterior prin viteza, rămâнем închiși în el, rămâнем în durata goală de comuniune. Chiar dacă clipele duratei sunt parcurse repede, planul duratei nu e depășit. Dacă terminăm repede drumul spre tinta propusă, găsim mereu alte ținte, sau rămâнем în durata chinuitoare a singurătății. Viteza exteroară ne poate duce repede la cineva, dar dacă n-am învins distanța interioară, luncesc repede pe lângă persoana la care am ajuns.

Timpul se învinge numai rămânând mult timp cu altă persoană. Căci atunci fiecare persoană va avea timp pentru alta și nu va fi nici o persoană lângă care să nu fie o alta care să aibă timp pentru ea. Spațiul se învinge numai parcurgând în mod spiritual spațiul și rămânând mult în spațiul exterior, nezburând pe deasupra lui. Folosind mult timp pentru unele persoane și stăruind mult în parcurgerea unor distanțe spațiale în mod spiritual, ne deprindem să gasim prin toate atât varietatea lor, cât și eternitatea și infinitatea. Eternitatea și infinitatea pe care le găsim vor fi o eternitate și infinitate bogate, nu abstrakte și monotone.

Timpul și spațiul ne sunt date ca drum inevitabil spre eternitatea și infinitatea vieții în Dumnezeu și deci nu ne putem dispensa de ele ca daruri ale lui Dumnezeu. În momentele de comuniune totală, în contemplarea iubitoare absorbantă a tainei celuilalt, taină mai presus de spațiu, indefinită și inepuizabilă, spațiul e copleșit, e înghițit, rămâne în urmă. Pentru copil, experiența mamei este experiența originară, în care se include experiența concentrată a lucrurilor și a spațiului, zice Heribert Mühlen⁹². În general în relația iubitoare dintre persoane spațiul e transfigurat, copleșit de subiectivitatea acelei persoane. Din persoana iubită iradiază peste spațiu o lumină transfiguratoare, care face spațiul din jurul ei plin de sufletul ei, plin de ea însăși, personalizat. E o copleșire a spațiului prin lumina lăuntrică a persoanei, o copleșire care poate avea diferite grade, până la o înghițire a lui pentru experiența noastră. Cântecele de dragoste pun în evidență acest lucru.

92. *Entsakralisierung*, 1971, Schöningh, Paderborn, p.120.

Sfântul Simeon Noul Teolog repetă continuu că atunci când i Se arată Hristos în lumină nu mai știe de are loc aceasta în spațiu, sau în afară de spațiu. Dimpotrivă, când nu te iubește nimeni nu mai simți decât spațiul, te mănâncă urătul în spațiu. Iar când o persoană te urăște, tot spațiul din jurul ei devine neplăcut, insuportabil, că nu mai știi unde să fugi ca să scapi de iradierea prezenței ei insuportabile⁹³. Chiar când o persoană lipsește din spațiul în care eram obișnuit să o vedem, absența ei se simte ca o absență specială, sau spațiul se resimte amputat prin absența ei. Ea e prezentă, chiar în absență⁹⁴. Într-un anumit fel, ea continuă să fie prezentă prin energia specială a subiectivității ei. Dar această prezență nu e deplină și deci trezește mai mult dorul după prezența ei deplină. Această "prezență absentă" naște cu o deosebită putere "dorul" după împlinirea locului cu persoana respectivă. De aci se vede că spațiul nu e făcut pentru a fi de sine. Lipsa oricărei persoane din el îl face oarecum lipsit de viață, mort. El nu conține sensul deplin în sine, sau numai pentru eu-ul izolat. El este ambianța unei alte persoane, în relația cu mine. E făcut să se umple de plinătatea comuniunii, pentru a fi contextul, mediul comuniunii, locul de întâlnire și de relație interpersonală, mediul revelării reciproce, împlinindu-și rostul deplin într-o transfigurare și copleșire a lui de către comuniunea interpersonală.

Spațiul există prin relația între noi, e "al noastru", nu al meu. Spațiul pentru mine singur n-ar avea nici un rost; ar fi chinuitor.

Dar sensul deplin îl primește spațiul numai dacă-l vedem ca mediu de comuniune a lui Dumnezeu cu noi. Comuniunea noastră umană are nevoie de spațiu, dar nu l-a putut crea, ci-l poate numai transfigura, subiectiviza. Dar aceasta înseamnă că numai o comuniune de Persoane supreme l-a putut și crea, nu pentru ea, ci pentru noi, făcuți pentru o comuniune după chipul comuniunii supreme. Iar o subiectivizare valită a spațiului nu se poate realiza decât în comuniunea deplină cu acea comuniune supremă.

d. **Spațiul, ca mediu de comuniune a lui Dumnezeu cu noi.** Dumnezeu a dat existență spațiului dintr-o posibilitate interioară inclusă în viața Sa treimică, pentru ca să ne fie mediu de comuniune între El și noi și între noi, unul cu altul, după chipul comuniunii treimice, comuniune în care avem să sporim. Dumnezeu a pus spațiul ca interval de depășit între comuniunea Sa fără interval și comuniunea între noi și a noastră cu El, comuniune care, întrucât nu e încă perfectă, are un interval înlauntrul ei și între ea și comuniunea treimică. Spațiul e forma comuniunii noastre în mișcare spre ținta comuniunii perfecte, spre depășirea intervalului pe care el îl reprezintă. Prin acest mediu trebuie să urcăm în direcția comuniunii perfecte cu Dumnezeu și între noi, după asemănarea comuniunii treimice. Dar nu putem face

93. Neagoe Basarab, Învățături către fiul său Teodosie, ed. 1971, cu studiu introductiv de Dan Zamfirescu, București, p. 330-332.

94. Hr. Yannaras, *op. cit.*, Atena, 1970, p. 39.

aceasta fără coborârea prin har a comuniunii treimice la noi. Dumnezeu e omniprezent în spațiu ca Treime iubitoare și ca sursă a iubirii noastre față de El și între noi, sporind uniunea noastră cu El și între noi, fără să ne confundăm ca persoane. Prin omniprezența lui Dumnezeu cel în Treime e dată de la început o unitate ontologică a tuturor în diversitate, în același spațiu diversificat, și în unitatea diversă a ființelor noastre care tind spre tot mai multă unitate. Precum timpul va fi copleșit în interioritatea reciprocei și perfectei comuniuni, așa va fi copleșit și spațiul în interioritatea aceleiași reciproce și perfecte comuniuni, în intersubiectivitatea umană perfectă prin ridicarea ei în intersubiectivitatea divină.

Urcușul acesta are etape multiple. Dumnezeu cel în Treime e coborât de fiecare dată prin energiile Sale la nivelul la care au ajuns fapturile conștiente în comuniunea dintre ele și în cea dintre ele și Dumnezeu. El vrea să ne conducă la ținta comuniunii depline, prin această coborâre la noi; la ținta depășirii intervalului de timp și spațiu ce ne desparte de ea, prin coborârea variată la fiecare din noi, astăzi la distanțe diferite unii de alții. El ne vine la diverse distanțe temporale și spațiale prin fiecare ființă umană. și fiecare ființă umană se află la altă distanță temporală și spațială de El. Ajunși la ținta comuniunii perfecte cu El și între noi, nu va mai fi o varietate de distanțe, ci Dumnezeu ne va fi la fel de aproape, la fel de intim, oriunde și oricând, încât propriu-zis nu va mai fi o deosebire între aci și acolo, între atunci și acum, ci ne vom afla pur și simplu în eternitatea și infinitatea divină, lipsită de trecut și viitor, de aci și de acolo.

Dar se poate întâmpla și invers: învingând distanțele spațiale, să se afle la distanțe spirituale de nedepășit. Se poate întâmpla ca oamenii să convertească distanțele exterioare micșorate, sau apropierile impuse lor fără voie, în distanțe interioare uriașe și de nedepășit. și de fapt, experiența ce o facem azi ne arată verosimilă perspectiva aproape sigură a micșorării distanțelor până aproape de anulare, cu instalarea unor adevărate prăpăstii între ei. Apare din ce în ce mai posibilă perspectiva unei "prăpăstii încremenite" (Lc. 16, 26), care nu mai poate fi mișcată din locul ei. Distanța exterioară între "aci" și "acolo" poate să devină minimă sau indiferentă, dar se poate produce o încremenire a distanțelor spirituale, care nu mai dă unei persoane îndemnul și putința să se miște spre o alta. Dumnezeu însuși S-a retras în acest caz cu energiile Sale necreate, ca punte de legătură, ca dor și atracție între ei. Singurătatea va avea astfel un caracter supratemporal și supraspațial în sens rău, sau subtemporal și subspațial. Ea a fost pregătită încă de pe pământ, prin faptul că egoistul "nu mai are timp" pentru alții, ca să învingă spațiul și, prin aceasta, nici "dor" de alții, întrucât nu mai simte nevoie să parcurgă distanța spre ei, sau o parcurge nu ca să ajungă la cineva, ci ca să treacă mai departe. Viteza egoistă învinge timpul și spațiul, nu pentru ca să se apropie de cineva, ci ca să lunece pe lângă el.

La sfârșit, nu numai timpul va fi depășit într-o dublă imobilitate, ci și spațiul. Timpul va fi depășit fie prin stabilitatea în infinitatea comuniunii cu Dumnezeu și

între oamenii uniți cu El, fie prin neputință de a mai înainta spre Dumnezeu sau spre semenii, devenit inutil. La fel spațiul va fi depășit fie prin transparența lui Dumnezeu și a oricărui semen în tot spațiul, prin pecetea accentuată pusă pe el de Persoana lui Dumnezeu și a semenilor, fie prin neputință de a mai înainta spre comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii, datorită transparenței dușmănoase a îngerilor răi și a semenilor ce ne sunt dușmănoși, în tot spațiul. Prezența acestora ne va îngheșui atât de mult, sau spațiul va fi atât de marcat de ei, că propriu-zis nu vom mai sesiza un spațiu, cum nu vor mai sesiza nici cei ce se vor afla în comununea perfectă cu Dumnezeu și cu semenii. Desigur, strâmtorarea celui aflat în iad din cauza fețelor dușmănoase ale îngerilor răi și ale semenilor aflați acolo nu contrazice o teribilă singurătate a aceluia. Fața "urâtă" își produce "urâtul", în sens de singurătate⁹⁵. Singurătatea în cazul indiferenței tuturor e mai puțin chinuitoare decât în cazul dușmăniei tuturor. În primul caz ești singur într-un spațiu pe care știi că-l mai poți depăși. E un "urât" remediabil. În cazul al doilea, nu mai ai în jurul tău un spațiu în care să poți încă întâlni pe cineva cu un interes pentru tine. "Urâtul" în acest caz e definitiv.

Dar aşa cum în stabilitatea supratemporală fericită va fi acumulată toată experiența adunată în cursul timpului, aşa va fi acumulată în existența supraspațială toată experiența celor săvârșite în spațiu. Supratemporalitatea creaturii va fi eonul în care timpul va fi înfășurat și umplut de eternitatea lui Dumnezeu, iar supraspațialitatea ei va avea înfășurat în ea tot spațiul. În lumina feței lui Hristos și a tuturor celor ce ne vor întâmpina, va fi reflectat binele ce l-am făcut, iar în fața de groază a satanei și în dușmănia celor din iad, se va reflecta răul pe care l-am făcut și chinul conștiinței noastre. Timpul și spațiul în care am trăit nu pier fără urmă, ci rămân ca o bucurie sau ca un chin.

e. Lumea, un sistem de rațiuni, unificat în om și mai ales în Hristos. Factorul dinamic de sporire a unificării lumii și de unificare a ei cu Dumnezeu, sau de depășire a spațiului, este omul. Omul este de la început inelul de legătură între părțile lumii și ale spațiului. Dar el e chemat să strângă toate aceste părți în sine în mod maxim. Sfântul Maxim Mărturisitorul preferă de aceea să numească pe om, nu "microcasm", ci adeveratul "macrocosm". După credința noastră, omul este inelul lumii prin faptul că e legat prin părțile lui, dar mai ales prin rațiunea sa, cu toate părțile lumii. Căci lumea întreagă e un sistem de rațiuni plasticizate, pe care rațiunea umană îl adună treptat în sine în colaborarea între subiectele ei.

Omul devine sau redevine factorul de unificare a lumii, numai în măsura în care se eliberează de pasiunile care separă pe oameni între ei. Unirea virtuală a tuturor se actualizează în om treptat și progresează în sus, adică el conduce toate spre unirea lor în Dumnezeu. Omul credincios, eliberat de patimi, depășește sepa-

95. Neagoe Basarab, *op. cit.*, p. 332, descrie raiul ca vederea feței lui Hristos, iar iadul, ca trebuința de a privi mereu fața satanei.

rarea sa de semenii săi, apoi separarea între el și lumea sensibilă, pe care o adună și o spiritualizează în el, apoi separarea între pământ și rai, apoi separarea între el și îngeri, apoi separarea între creație și Dumnezeu, adunând-o în el.

Dar unirea aceasta a oamenilor cu lumea și cu Dumnezeu s-a realizat în mod deplin întâi în Hristos, ca Logosul divin, Care a restabilit rațiunea umană într-o lucrare cu totul nepătimășă. Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om, pentru că omul este inelul unificator al lumii⁹⁶. La sfârșit Hristos, "unind firea creată cu cea necreată prin iubire, o va arăta ca fiind una și aceeași după deprindere și har, arătând pe om întrepătruns cu Dumnezeu întreg și devenind tot ceea ce este și Dumnezeu, în afară de identitatea după esență"⁹⁷.

Când vom realiza, în viața viitoare, deplina unire cu Dumnezeu prin iubire, vom fi depășit timpul și spațiul, în Dumnezeu nemaifiind nici un interval de depășit. "Lumea este un spațiu mărginit și o stabilitate mărginită, iar timpul, o mișcare circumscrisă... Când însă firea va trece cu lucrarea și cu cugetarea peste spațiu și timp, adică peste cele fără de care nu este nimic, sau peste stabilitatea și mișcarea mărginită, și se va împreuna nemijlocit cu providența, va afla providența ca pe o rațiune prin fire simplă și stabilă ce nu are nici margine și de aceea nici mișcare"⁹⁸. După străbaterea naturală a timpului și a veacurilor, "natura celor create... se va sălașlui în Dumnezeu, Cel unul după fire, nemaivând nici o margine la care să ajungă și peste care să treacă cineva, n. n., căci în Dumnezeu nu mai este nici un interval"⁹⁹.

În Hristos, Dumnezeu a acceptat și spațial o chenoză. Propriu-zis, Dumnezeu a venit prin Hristos în maxima apropiere de oameni, deși cu ființa Lui n-a încetat să fie prezent pretutindeni. Chenoza ar consta propriu-zis în faptul că S-a făcut accesibil, sesizabil la maximum ca Dumnezeu prinumanitate asumată, prin trupul care a luat un loc în spațiu.

Tradiția răsăriteană a luat în sprijin pentru o oarecare înțelegere a acestui fapt patru lucruri: accesibilitatea lui Dumnezeu se revelează prin energiile divine; umanul este capabil, prin purificare de patimi, să devină mediul de manifestare al divinului; umanul a fost înălțat în Hristos la un nivel de maximă îndumnezeire, sau de penetrare de divin, fără a înceta să fie uman; divinul e în aşa fel, că se poate manifesta prin umanul purificat.

Mai presus de toate, Fiul lui Dumnezeu, luând natura noastră în Ipostasul Său divin, a putut prin această natură să fie deschis mai mult decât orice om întregii umanități și a putut, mai mult decât oricine, să adune întreaga creație în Sine.

Un teolog ortodox zice: "Leontie de Ierusalim trebuie înțeles în cadrul gândirii Sfântului Chiril când vorbește de un ipostas "comun" al lui Hristos: un ipostas care,

96. *Ambigua*, 91, col. 1305, 1313.

97. *Ibid.*, 1308.

98. *Răspuns către Talasie*, 65; *Filocalia românească*, III, p. 438.

99. *Op. cit.*, p. 437.

în loc de a fi un "alt" ipostas izolat și individualizat în cadrul ansamblului de ipostase care constituie "natura" umană, este, dimpotrivă, arhetipul ipostatic al întregii umanități în care ea e "recapitulată", și nu numai un individ, arhetipul în care se regăsește uniunea cu Dumnezeu. Acest lucru nu este posibil decât dacă umanitatea lui Hristos nu e cea a unui "simplu" om (ψιλὸς ἄνθρωπος), ci a unui ipostas liber de limitele create¹⁰⁰. În Hristos natura umană e îndumnezeită nu numai prin energiile necreate, ci și prin Ipostasul divin care o poartă și care Se manifestă prin ea. De aceea energiile divine care iradiaza prin natura Lui umană nu iradiază pornind dintr-un ipostas străin, ci din Ipostasul propriu al acestei nături, Care e totodată și Ipostasul naturii divine, Hristos, Care e în legătură cu noi ca om prin umanitatea Sa legată organic de noi și ne îmbrățișează și ca un Dumnezeu al tuturor. Fiul lui Dumnezeu, făcându-Se Ipostasul unei nături umane neînchise într-un ipostas uman propriu, este un fel de fundament al tuturor ipostasurilor umane. Ca atare El e la fel fundamental tuturor lucrărilor noastre naturale și harice, și noi, cuprinși în El, îmbrățișăm împreună cu El toată lumea creată.

Dumnezeu ne este în Hristos într-o maximă apropiere virtuală și, dacă actualizăm prin credință și prin eliberarea de patimi unirea cu El, ne putem uni în El cu toți cei ce cred și în același timp putem avea tot spațiul prins în raza energiilor divino-umane ale lui Hristos ce iradiază prin noi. Distanța dintre noi și Dumnezeu și între noi, unii față de alții, e astfel depășită.

Pe de altă parte, un număr de oameni, menținându-se actual la o distanță spirituală de Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, se vede și El, din punctul de vedere al accesibilității, la distanță față de ei. Acești oameni se smintesc la ideea maximei accesibilități a lui Dumnezeu și nu cred în Hristos. Astfel, deși pe plan transcendent, Dumnezeu e cu ființa pretutindeni, în ordinea accesibilității pe care a asumat-o în Hristos, există acest paradox: pe de o parte Dumnezeu este în Hristos într-o maximă apropiere de toți, pe de alta, acceptă să fie ținut la distanță, având să fie căutat sau nu de ei, sau dorind El să Se apropie de ei. Adică, în Hristos, Dumnezeu acceptă spațiul, desigur ca să-l depășească, să-l îmbrățișeze cu ajutorul nostru, îmbrățișându-ne pe noi fără să ne confundă cu El, fără să anuleze spațiul legat de oameni.

Distanța între noi și Dumnezeu e depășită în Hristos nu numai prin coborârea lui Dumnezeu la noi, ci și prin înălțarea noastră la Dumnezeu. Iar în Hristos toți am depășit virtual distanța față de Dumnezeu și între noi. Nu însă și actual. Numai Hristos a depășit și ca om, atât virtual, cât și actual, distanța de Dumnezeu. Dar față de oameni nu a depășit nici El în mod actual distanța față de toți, încrucișat unii îl silesc să rămână la distanță. Dar numai în Hristos putem depăși în mod actual distanța față de Dumnezeu și cea dintre noi. În El e atinsă ținta noastră eshatologică, pe care o putem atinge și noi: biruirea timpului și a spațiului. Acestea sunt

100. Jean Meyendorff, *Le Christ dans la théologie byzantine*, p. 100.

biruite nu numai între noi și Dumnezeu, ci și între noi însine ca oameni, căci fiind recapitulați în Hristos, nu mai există distanță nici între noi.

În Hristos, Dumnezeu e aci lângă fiecare, nu numai cu ființa, ci și cu energia, gata să intre în acțiune. Dar nu înlătură în mod silnic distanța dintre El și noi și dintre noi oamenii. El solicită iubirea noastră liberă pentru înlăturarea acestei distanțe, mai bine zis răspunsul la oferta iubirii Sale, făcută într-un mod atât de evident și de impresionant prin intrupare și prin crucea acceptată pentru noi. Depășirea distanței este o problemă de libertate și de spiritualitate. Iar când nu utilizăm libertatea și spiritualitatea pentru depășirea distanței față de Hristos-Dumnezeu, nu o utilizăm nici pentru depășirea distanței față de semenii noștri, ceea ce e în paguba noastră. Căci recunoașterea lui Dumnezeu în Hristos ar însemna recunoașterea întregii valori a noastre, arătată nouă de Dumnezeu prin faptul că El Însuși S-a făcut om. Dar recunoașterea aceasta Hristos nu vrea să o smulgă oamenilor cu sila. Neînlăturând silnic această distanță, Dumnezeu acceptă în Hristos o nouă chenoză.

Crucea e inevitabilă pe drumul depășirii distanței. Însăși acceptarea feței umane drept față a Sa este o Cruce pentru Dumnezeu. Numai prin Cruce se realizează apropierea. Dar ea lasă ființei noastre în același timp libertatea cu riscul de a nu recunoaște pe Dumnezeu sub chipul de om. În aceasta se ascunde, paradoxal, o neînțelegere a valorii omului, de către oamenii care nu acceptă pe Dumnezeu. Dar apropierea prin cruce e o forță care nu încetează să lucreze la înlăturarea distanței.

În general, după intruparea Fiului Său, prezența sau atotprezența lui Dumnezeu a intrat într-o fază dinamică, prin care își exercită puterea de atracție asupra noastră, ajutându-ne într-un mod mult mai activ ca înainte la depășirea distanței între noi și El și între noi însine. Prezența lui Dumnezeu nu e statică, adică permanent și pretutindeni la fel. Pentru că e o prezență ce se actualizează între persoane, dintr-o Persoană accesibilă persoanelor umane. Pentru că e o nouă atotprezență, anume a Ipostasului intrupat (deși nu cu trupul), deci anume în planul accesibilității umane, care s-a inițiat prin voința personală a lui Dumnezeu, a lui Dumnezeu cel întreit în Persoane.

Prezența aceasta nouă, accesibilă și activă a lui Dumnezeu în Hristos, își extinde actualizarea ei pentru oameni, în Biserică. Ea tinde să devină din atotprezență virtuală, atotprezență actuală. În planul eshatologic ea va deveni atotprezență actuală evidentă. Acum e o prezență actuală în Biserică, întrucât membrii ei recunosc prin credință că Hristos e în maximă apropiere obiectivă de oameni și datorită ei poate deveni, prin credința lor, prezență actuală pentru ei. Dar această prezență sporește în intensitate în fiecare, pe măsura efortului său de sensibilizare spirituală.

5. Atotputernicia lui Dumnezeu și diferențele puterii ale făpturilor, datorită participării la ea

Așa cum Dumnezeu este în Sine supratemporal și supraspațial, dar Se face prezent în timp și omniprezent prin coborâre la relația cu ființele create, temporale și spațiale, la fel El este mai presus de atotputernicie, dar Se face atotputernic prin coborâre la relația cu toate cele ce au prin împărtășire de El o oarecare putere. În acest sens, Dionisie Areopagitul spune că Dumnezeu e deasupra a toată puterea, așa cum o înțelege sau experiază creațura, ca putând realiza orice în ordinea creată (ἢ θεαρχια πάσης ἔξηρημενη δυνάμεως)¹⁰¹.

Dumnezeu depășește orice putere (*πασαν δύναμιν ύπερεχων*)¹⁰². Dar, Cel ce are de mai înainte în Sine sursa a toată puterea, sau a atotputerniei și e cauza ei, nu e prin aceasta lipsit de putere, ci mai presus de ea, în sens pozitiv¹⁰³. Aceasta implică și caracterul Lui de persoană, căci numai persoana e mai mult decât puterea pe care o manifestă sau ar vrea să-o manifeste; și numai Persoana dumnezeiască e mai presus de puterea pe care o manifestă, sau ar vrea să-o manifeste și care e mereu nelimitată în sursa Ei, "producând toate printr-o putere inflexibilă și necircumscrișă"¹⁰⁴.

S-ar putea spune că și o natură concepută în mod panteist este inepuizabilă în manifestarea puterii ei. Dar natura e monotonă în manifestarea puterii ei; ea e menținută într-o repetiție ciclică; ea dizolvă individuațiunile existente, pentru a alcătui altele identice. Noutatea în manifestările ei este insignifiantă. Persoana, dimpotrivă, e mereu nouă în manifestările ei. Persoana umană, în calitate de creațură, e nouă în același unic plan al ordinii create. Ea e numai chipul noutății infinite a Persoanei divine în planul care depășește ordinea creată limitată. Dacă creațurile s-ar înfățișa numai în individuațiuni ce beneficiază de o putere creată, s-ar putea contesta existența lui Dumnezeu ca deosebit de natură și dispunând de o reală atotputernicie. Dar creația participă nu numai în forma creată la puterea lui Dumnezeu, ci și în forma necreată. Aceasta echivalează cu participarea directă și mereu nouă și infinită la atotputernicia lui Dumnezeu ca persoană. Numai participarea prin har la Dumnezeu dovedește existența Lui deosebită de natură. Aci stă importanța participării creației la energiile necreate ale lui Dumnezeu.

Toate formele și treptele de existență au luat ființă, persistă și se dezvoltă prin participarea la puterea lui Dumnezeu, oferită în mod liber și într-o varietate indefinită, fie ca bază a puterilor naturale, fie în forma directă a energiilor necreate. "El conservă puterile ce țin de esențele tuturor și asigură persistența nedescompusă

101. *De divinis nominibus*, cap. VIII, § 1: P. G. 3, col. 890 C.

102. *Op. cit.*, cap. VIII, § 3; P.G. cit., col. 890 D.

103. *Op. cit.*, loc. cit.; "πασαν δύναμιν περιέχων... ὡς πάσης δυνάμεως αἴτιος".

104. *Ibid.*

a universului; și dăruiește însăși îndumnezeirea, procurând celor ce se îndumnezeiesc puterea spre aceasta¹⁰⁵.

În aceasta e dată și posibilitatea ca puterea creației să crească spre infinit, prin participarea la puterea infinită a lui Dumnezeu, mai presus de limitele puterii ei create.

Dar și din alt punct de vedere, atotputernicia este implicată în calitatea de Persoană absolută a lui Dumnezeu. O realitate cu caracter de obiect, de forță impersonală nu poate fi atotputernică, adică din toate punctele de vedere puternică, pentru că nu are putere asupra mișcărilor proprii, fie că acestea o modifică esențial, fie că n-o modifică, ci, în privința mișcărilor, este supusă unui sistem de legi. Realitatea care nu e liberă în ce privește mișcarea sau nemișcarea proprie nu are, la drept vorbind, nici o putere. Ea este suportul unei puteri și în același timp e lipsită de putere, ca să nu mai spunem că această putere este într-un anumit fel strict limitată. Puterea aceasta supusă unor legi își cere explicarea, care nu poate sta decât într-o voință; și aceasta producând-o, îi pune în același timp niște legi, ca limite. Adevărată atotputernicie nu are decât o voință absolută.

a. Atotputernicia este puterea unei persoane de a face toate câte vrea. Definiția formală a atotputerniciei este: puterea unei persoane de a face toate câte vrea. Această definiție nu are în vedere o voință care se autolimitează în actele ei, în funcție de ceea ce știe subiectul că poate face. Aceasta n-ar mai fi atotputernicie. Puterea acestei persoane ar fi mărginită.

Dacă o putere fără voință, ca aceea a mișcărilor impersonale, sau involuntare, nu este o putere adevărată, voință care este limitată în manifestările ei de o putere mai mică decât sfera ei ar indica un subiect; dar nu un subiect absolut, ci un subiect asemenea celui uman, care nu poate învinge orice predică, sau nu poate face tot ce vrea. În ambele cazuri lipsește atotputernicia. În ambele cazuri e dată o putere limitată, care-și cere o explicație; iar pe aceasta nu o poate avea decât într-o putere nelimitată, deci într-o voință personală care poate face tot ce vrea.

La Dumnezeu, nici un act nu se săvârșește independent de voința Lui. Iar voința divină nu-și alege obiectivele nici în funcție de conștiința unei puteri limitate, nici în mod arbitrar, ci în funcție de bine, binele fiind una cu ființa Sa. Căci Dumnezeu e "binele subzistent", cum spune Dionisie Areopagitul¹⁰⁶. Or, "la Dumnezeu, binele coincide cu ființa", cum spune Sfântul Ioan Damaschin¹⁰⁷. Orice obiectiv ar alege Dumnezeu în mod arbitrar, acesta n-ar putea ieși din ordinea ființei Sale, sau din depedența de ea, dată fiind infinitatea ei. A nu putea lucra contra Sa înseamnă a nu putea lucra contra ființei Sale. Iar dacă atotputernicia este solidară cu infinitatea ființei divine, a putea lucra contra ei înseamnă a cădea din

105. *De divinis nominibus*, cap. VIII, § 5; P. G. cit., 893 A.

106. *Op. cit.*, cap. IV, § 1; P. G. cit., col. 693.

107. *Dogmatica I*, 13; trad. rom. de D. Fecioru, p. 49.

atotputernicie. Deci un singur lucru nu poate Dumnezeu: nu poate cădea la starea de a nu mai putea face tot ce vrea.

Dionisie Areopagitul consideră vrăjitor sau scamator pe cel ce întreabă: "Dacă Dumnezeu este atotputernic, cum se spune de către teologul vostru (de către Pavel) că Dumnezeu nu poate face ceva?". Dionisie observă: "Acesta vrea să râdă de dumnezeiescul Pavel, care a spus că Dumnezeu nu Se poate tăgădui pe Sine" (2 Tim. 2, 13). "Și apoi dă următoarea explicație: "Tăgăduirea de sine e cădere din adevăr, iar adevărul este existența; deci căderea din adevăr este căderea din existență. Dacă deci adevărul este existența și căderea din adevăr este căderea din existență, Dumnezeu nu poate cădea din existență și nu poate să nu fie, sau, cum s-ar putea zice, nu poate să nu poată și nu știe să nu știe, în sens de privațiune"¹⁰⁸.

Dar binele prin excelență, sau în mod absolut, coincide cu ființa desăvârșită, sau cu Dumnezeu însuși, și din motivul că binele nu poate fi un bine abstract, pur cugetat, ci un bine subzistent, care ca atare e o referință a unei persoane la altă persoană. Un bine care nu se referă în mod conștient, deci personal, la altcineva care-l sesizează în mod conștient, deci la o altă persoană, nu este bine. Astfel binele absolut e relația sau iubirea perfectă între Persoane absolute, care formează o unitate ce merge până la un maximum pe care-l permite neconfundarea între ele. Iar întrucât binele în Dumnezeu e etern, acest bine nu e altceva decât unitatea maximă și neconfundată eternă între Cele trei Persoane divine. Binele etern e Sfânta Treime.

b. **Atotputernicia, ca rezervă de tot mai mari daruri ale lui Dumnezeu către creațură, după ce prin creație a extins binele comuniunii în afara de Sine.** Toate actele de putere ale lui Dumnezeu, îndreptate în afara de Sine, având să fie conforme ființei Sale sau binelui, ca comuniune interpersoană, se extind și ca o întemeiere și desăvârșire a comuniunii altor persoane cu Sine și între ele, asemenea comuniunii personale treimice. Această extensiune a binelui, ca comuniune personală, nu poate consta într-o înmulțire a Persoanelor dumnezeiești. Persoanele dumnezeiești nu Se pot înmulți în timp. Ele n-ar mai fi în acest caz persoane dumnezeiești. Iar o multitudine de persoane eterne, produsă în baza unei necesități interne, ar fi fără număr și aceasta ar face imposibilă perfecțiunea comuniunii între ele. Iar dacă Dumnezeu n-ar putea aduce la existență și persoane nedumnezeiești capabile de comuniune, El ar fi închis în Sine însuși și nu și-ar putea manifesta voluntar atotputernicia Sa.

Dumnezeu, hotărând deci să lucreze în afara în conformitate cu ființa Sa, sau ca binele care e comuniune interpersonală eternă, folosește puterea Sa pentru a crea persoane care să se miște spre desăvârșirea comuniunii cu El și între ele, pe de o parte ele însеле, iar pe de alta, să fie așezate în această mișcare de El însuși, prin venirea Lui în întâmpinarea lor. În acest scop El sădește pe de o parte în ele o

108. *De divinis nominibus*, cap. VIII, § VI; P. G. cit., col. 893 B.

putere de mișcare naturală spre El; pe de altă parte, El întărește această putere naturală creată a lor, cu puterea necreată a bunăvoiței Sale, ce le vine în întâmpinare.

Alt scop nu poate avea manifestarea de putere a lui Dumnezeu în afară de Sine, sau mișcarea pe care o întreține prin puterea creată sădită în făpturi și prin puterea necreată oferită lor.

Sfântul Maxim, în opera sa, *Ambigua*, a întreprins o vastă și profundă apărare a mișcării creaturilor, împotriva origenismului platonizant. În timp ce acesta socotea mișcarea ca produs al păcatului, sau al voinței unor spirite de a ieși din unitatea lor preexistentă în Dumnezeu, iar corporile și lumea materială, ca pe o închisoare produsă de Dumnezeu spre pedepsirea lor, Sfântul Maxim consideră mișcarea ca mijloc dat de Dumnezeu creaturilor de la facerea lor, spre unirea lor deplină cu El, adică de la existența dăruită, la existența bună, dobândită prin contribuția voinței lor la actualizarea puterii lor de mișcare în înaintarea reală spre Dumnezeu, și apoi la veșnica existență bună în Dumnezeu. Pe tot parcursul mișcării, dar mai ales la capătul ei în Dumnezeu, creaturile se bucură de energiile necreate ale lui Dumnezeu, adică de desăvârșirea ființei și puterii lor prin participarea la plinătatea de viață dumnezeiască. Puterea dată nouă de Dumnezeu are ca scop actualizarea de către noi în lucrare a puterii noastre naturale date nouă tot de Dumnezeu, actualizare care nu e decât mișcarea imprimată nouă și dirijată de voință și de conștiința noastră spre Dumnezeu, ca spre binele nostru propriu.

"Rațiunea (sensul) întreagă a întregii creații a ființelor raționale are trei moduri: pe cel al existenței, pe cel al existenței bune și pe cel al existenței eterne. Primul, sau existența, e cel ce s-a dăruit celor ce există prin ființă; al doilea, sau al existenței bune, li s-a dat lor prin voința lor deliberativă, ca unora ce se mișcă după fire; iar al treilea, sau al veșnicei existențe bune, li s-a dăruit prin generozitatea harului. Prin primul mod li se oferă puterea, prin al doilea lucrarea, prin al treilea *oprirea lucrării*. Rațiunea existenței având în mod natural numai puterea spre lucrare, aceasta nu poate avea lucrarea deplină fără voință deliberativă. Iar rațiunea existenței bune, având prin voința deliberativă numai lucrarea puterii naturale, nu are această lucrare deplină fără natură. Iar cea a veșnicei existențe fericite, circumscriind pe cele ale celor dinainte, adică puterea primei rațiuni și lucrarea celei de a doua, nu e nici intrinsecă existențelor ca putere, nici nu urmează în mod necesar voinței deliberative..., ci e capătul lor, făcând stabilă firea - în ce privește puterea, și voința - în ce privește lucrarea... Deci dacă lucrarea se va folosi de puterea firii - fie conform firii, fie contrar firii - va primi ca sfârșit fie fericirea, fie nenorocirea, adică existența veșnică, în care, odihnindu-se sufletele..., va lăsa sfârșit toată mișcarea. Iar ziuă a opta, sau prima, mai bine zis unică și ne-sfârșita zi, este prezența neumbră și atotstrălucitoare a lui Dumnezeu, care se va ivi după oprirea celor ce se mișcă. Acesta venind atunci întreg în ființă întreagă a celor ce, prin libertate, s-au folosit bine de rațiunea existenței, le va procura

veșnica existență fericită prin participarea la El, ca Cel ce singur este existent în mod propriu, existent ca bine și veșnic existent. Iar celor ce s-au folosit prin libertate de rațiunea existenței în mod contrar firii, le va repartiza, în loc de veșnica existență fericită, veșnica existență nefericită¹⁰⁹.

Dacă Dumnezeu își manifestă puterea în afară pentru a ridica la comuniunea cu Sine, sau la bine, alte persoane, El își pune în lucrare, din atotputernicia Sa, puterea pentru crearea unor persoane limitate în ființă și în puterea lor naturală și acordarea treptată a puterii Sale necreate, pe măsura putinței lor de a se folosi de ea, pentru a nu fi copleșite de ea. Aceasta e chenoza, sau coborârea lui Dumnezeu în manifestarea puterii Sale. Pe de altă parte, ființele create sunt minunate, căci sunt capabile să primească pe Dumnezeu întreg în ele. Dumnezeu a făcut o ființă capabilă să devină dumnezeu prin har, o natură capabilă să fie, în acest scop, natura unui ipostas divin.

Prin aceasta, Dumnezeu Se coboară și Se slăvește în mod liber, adică nesilit, în manifestările Sale, nici de o lege interioară, nici de una exterioară, pentru a da subiectelor create putința manifestărilor lor libere, putința acceptării libere a comuniunii cu Sine. Căci condiția comuniunii e libertatea celor ce o realizează. Chenoza lui Dumnezeu e deci condiția extinderii comuniunii Sale interioare, ca Bine, cu alte persoane decât Cele divine. Dar, pe de o parte, chiar această coborâre benevolă în vederea extinderii binelui sau comuniunii e semnul libertății și al puterii Sale absolute. Căci - potrivit credinței noastre - numai o Persoană absolută poate aduce la existență din nimic persoane, care, deși create, sunt și ele absolute, putând să se opună în mod liber chiar Lui. Apoi în crearea unor astfel de persoane, într-un anumit sens absolute, se manifestă și încrederea lui Dumnezeu în atotputernicia Sa, adică siguranța că aceste persoane nu-l vor periclită atotputernicia, dată fiind absolutitatea Sa prin ființă, spre deosebire de aceste persoane, care sunt absolute prin participarea la El, pe baza voinței Lui¹¹⁰.

Pe de altă parte, chenoza acceptată de Dumnezeu nu este o stare identică, definitivă. Dumnezeu coboară la creațuri, ca să le urce tot mai sus spre Sine și deci cumva și El urcă la acordarea unor grade tot mai înalte de putere, deci de manifestare a puterii Sale. Rezerva eternă a acestor dăruiri mereu mai înalte este atotputernicia Sa. Astfel, puterea dată de Dumnezeu creației, având ca scop urcușul ei spre participarea directă la puterea Lui necreată, sau la energiile Sale, e și ea o condiție a relației atotputerniciei lui Dumnezeu cu creația, fiind și ea solidară cu timpul și cu spațiul.

Puterea limitată, ca sursă a mișcării mereu mai ridicate a creației spre Dumnezeu Cel infinit, își va găsi împlinirea, pe care nu o poate ajunge în ea însăși - ca și timpul și spațiul, în care se efectuează această mișcare - atunci când

109. P. G. 91, col. 1392.

110. Un dumnezeu care s-ar teme de creață nu ar mai fi Dumnezeu.

Dumnezeu însuși Se va dări întreg creaturii, mai presus de mișcarea ei. Atunci ea va participa la viața și deci la puterea nelimitată a lui Dumnezeu, fără a se confunda cu El, având mereu conștiința că se bucură de El, atât cât e cu putință creaturii, adică prin participare, nu prin ființă.

c. Accentul pus în Răsărit pe Dumnezeu ca atotțitor și mai puțin ca atotputernic. Manifestând puterea Sa în forma și în gradul acomodat conducerii creaturii spre deplina comuniune cu Sine, Dumnezeu e numit în tradiția creștinismului răsăritean cu preferință "Atotțitor". Dumnezeu își manifestă din rezerva infinită a atotputerniciei sau supraatotputerniciei Sale atâtă cât e necesar conservării, măntuirii și conducerii creaturii la desăvârșirea comuniunii ei cu El. El nu-și manifestă atotputernicia Sa în mod capricios. Termenul de "Atotțitor", preferat în Biserica de Răsărit, ține să sublinieze că atotputernicia lui Dumnezeu, în raportul ei cu lumea, a ieșit din starea indeterminată și s-a definit voluntar și din iubire față de ea ca putere la nivelul suportabil de lume și în favorul ei, nu și contra ei.

În Bisericile din Occident termenul de "Atotputernic" s-a menținut legat de ideea că Dumnezeu ar putea lucra și contra lumii, dacă nu pentru nimicirea ei, cel puțin pentru continua limitare și dominare a ei, pentru a susține în ea continuu conștiința nimicniciei ei. Dacă în doctrina răsăriteană atotputernicia lui Dumnezeu e sursa de îndumnezeire a creaturii, deci de comunicare a puterii dumnezeiești către făptură, în Occident, atotputernicia s-a conceput mai mult ca un mijloc de apărare a lui Dumnezeu împotriva creaturii. Catolicismul a tras de aci concluzii pentru dominarea statelor și a societății umane de către Biserică, iar protestantismul, pentru afirmarea eficienței exclusive a lui Dumnezeu împotriva oricărei eficiențe umane, văzută totdeauna ca păcat (Alleinwirklichkeit und Alleinwirksamkeit Gottes). Măntuirea însăși e văzută ca o satisfacție adusă onoarei lui Dumnezeu pentru jignirea ei de către oameni, sau ca îmblânzirea mâniei lui Dumnezeu.

În Biserica din Răsărit Dumnezeu e slăvit pentru darurile ce le dă omului, spre îndumnezeirea lui. Răsăritul ortodox, continuator al gândirii patristice, a pus accentul pe bunătatea susținătoare, ocrotitoare și ajutătoare a lui Dumnezeu (Dumnezeu ca scăpare, ca acoperământ), pe încurajarea împlinirii năzuințelor și virtualităților umane, pe încrederea în ele, pe respectul libertății umane. Măntuirea e văzută ca o nouă coborâre a vieții dumnezeiești în oameni, ca deschiderea perspectivei deplinei lor împărtășiri de Dumnezeu, prin înviere și îndumnezeire.

De aceea, pe când creștinismul apusean a exercitat mai mult o frâna neîncrezătoare în calea omenirii spre progres, Bisericile ortodoxe au sprijinit totdeauna năzuințele spre progres ale popoarelor. În Răsăritul creștin s-a pus în relief ideea unui Dumnezeu energetic și dăruitor, Care comunică oamenilor energiei mereu mai înalte pe măsura creșterii lor, pentru a-i duce mereu la trepte mai înalte, deci în favorul lumii și în vederea conducerii ei spre desăvârșire. Răsăritul

creștin a pus accentul mai mult pe iubirea lui Dumnezeu față de lume, din voința de a o conduce la deplina comuniune cu El în iubire, pe când creștinismul occidental, mai mult pe atotputernicia lui Dumnezeu, care vrea să țină lumea în respectul de El. La rândul său *domnia* lui Hristos nu s-a scos în Răsărit niciodată din legătura cu bunătatea Lui. Ea a fost văzută în mod paradoxal ca domnia "Mielului înjunghiat" (Apoc. 5, 12-13), așa cum termenul de "Atotțiitor" a fost asociat cu cel de "Părinte", bun, bland și familiar.

Paul Evdokimov deduce această relație părintească a lui Dumnezeu cu lumea, din relația Lui ca Tată, cu Fiul Său. Astfel, lumea se explică prin iubirea din lăuntrul Sfintei Treimi. El zice: "Cuvântul lui Dumnezeu ne face să ne gândim dintr-odată la o ființă care are toate puterile, ceea ce pune pe primul plan atotputernicia Sa; totuși ea nu e niciodată atotputernicia pur și simplu, fără obiect. Noi spunem: "Cred într-unul Dumnezeu, Tatăl atotțiitorul", "Cred într-unul Dumnezeu, Făcătorul cerului și al pământului". În aceste mărturisiri, atotputernicia dumnezeiască este calificată imediat ca părintească. Înainte de orice și în mod esențial Dumnezeu este Tată, și numai după aceea este făcător, judecător și ceea ce este la inima speranței creștine: *Mântuitor și Mângâietor*. Este acestea pentru că este și Tată. Astfel, dacă în centrul viziunii privitoare la Dumnezeu se plasează paternitatea divină, sau comuniunea eternă între Tatăl și Fiul, în centrul revelației se plasează comuniunea între Dumnezeu-Tatăl și omul, copilul Lui. Tema esențială a mântuirii este înfierea"¹¹¹.

În creștinismul răsăritean sensul mântuirii e determinat și el de iubirea intertreimică a lui Dumnezeu. Hristos S-a făcut om ca să-l ridice pe acesta în comuniunea iubirii treimice, ca să-l îndumnezească; iar aceasta nu se realizează printr-o forțare externă, care să-l înfricoșeze pe om, ci prin iubirea coborâtoare.

În solidaritate cu aceasta, în Biserica de Răsărit s-a considerat puterea duhovnicească ca o mai mare și ca o mai directă putere a lui Dumnezeu, decât cea fizică sau lumească. Ea e însoțită de o chenoză în ce privește puterea externă. Sfântul Apostol Pavel zice: "Domnul mi-a zis: "Îți este de ajuns puterea Mea, căci puterea Mea se desăvârșește în slabiciune". Deci foarte bucuros mă voi lăuda mai ales întru neputințele mele, ca să locuiască în mine puterea lui Hristos" (2 Cor. 12, 9). Puterea duhovnicească e atât de mare în comparație cu cea fizică, încât o poate copleși pe aceasta, producând efecte pe care aceasta nu le poate produce, pentru că aceea este putere direct dumnezeiască. De aceea minunile produse de această putere se numesc pur și simplu "puteri", ca efecte ale unei puteri superioare, sau ale puterii directe a lui Dumnezeu, puterea fizică fiind numai un rezultat indirect al aceleia. "Atunci a început Iisus să mustre cetățile în care se făcuseră cele mai multe minuni ale Sale" (Mt. 11, 20; Lc. 10, 13; Mt. 13, 54, 58; Mc. 6, 2, 5, 14; Mt. 14, 2; Lc. 5, 17, 19; 9, 1; Fapte 3, 12, 8, 13; Gal. 3, 5).

111. *La femme et le salut du monde*, p. 147.

De aceea Sfântul Maxim Mărturisitorul înțelege prin mișcarea, pe care o socotește ca drum spre Dumnezeu, mișcarea de înduhovnicire a omului, mișcare prin care omul sporește prin întărirea puterii Duhului asupra pornirilor inferioare. Treptele ei sunt: purificarea de patimi, sesizarea nepătimășă a sensurilor sau a rațiunilor divine ale lucrurilor și înțelegerea lui Dumnezeu într-un act simplu, care e în același timp unirea deplină cu El. Creșterea spiritului uman în putere e o creștere etică, pentru că creșterea în existență e o creștere în bine, dat fiind că nu se poate aprobia cineva de Dumnezeu ca sursă a puterii dacă nu-L iubește ca bine.

În viața viitoare această putere duhovnicească, sau în bine, sau în iubire, care nu e atât o putere a omului cât a lui Dumnezeu, care a umplut pe omul ce a urcat spre Dumnezeu prin treptele enunțate, va copleși cu totul puterea fizică și va desființa pe cea lumească, care a luat uneori o atitudine contrară lui Dumnezeu. "După aceea, sfârșitul, când Domnul va preda împărăția lui Dumnezeu și Tatălui și va desființa orice domnie, orice stăpânire și orice putere" (1 Cor. 15, 24). Așa cum timpul și spațiul vor fi copleșite de eternitate și de supraspațialitatea spirituală, așa va fi copleșită și puterea fizică și lumească de puterea Duhului dumnezeiesc devenit propriu omului. Întreaga ființă creată va deveni purtătoare a energiilor necreate.

Ființa divină, ca ființă supremă, nelimitată și de sine existentă, e sursa ultimă și inepuizabilă a tuturor energiilor; sursa unor energii infinite și ca atare cauza oricărui fel de putere creată.

Prin însuși faptul că aduce la existență diferite substanțe ipostaziate, Dumnezeu dă acestora și o putere a lor. Precum toate substanțele sunt legate într-o unitate între ele, și cu Dumnezeu - având originea lor în esența divină -, tot așa sunt legate și puterile lor între ele și cu puterea divină, prin originea lor în puterea esenței divine. Dionisie Areopagitul zice: "Și nu e nici una din existențe lipsită de păstrarea și îmbrățișarea conservatoare a puterii dumnezeiești. Căci ceea ce nu are nici o putere, nici nu este, nici nu este ceva, nici nu are vreun loc undeva"¹¹².

Energia infinită a esenței divine este spirituală. Ea e capabilă de aceea să copleșească orice putere fizică, orice putere creată. Dar ea o face aceasta treptat prin spiritul uman, întărinind energia acestuia treptat cu energia Sa necreată.

Dacă Dumnezeu a putut crea din nimic orice altă substanță cu puterea ei corespunzătoare, cu atât mai mult poate copleși toată substanța creată și puterea ei, cu puterea Lui spirituală, prin mijlocirea spiritului uman. Sfântul Maxim Mărturisitorul insistă mult asupra faptului că omul e inelul de legătură unificator al lumii și al lumii cu Dumnezeu¹¹³. El e aceasta prin faptul că supune în sine puterea fizică și în parte pe cea biologică spiritului, adică o spiritualizează. Prin cunoaștere el cuprinde în spiritul său universul. Dar adevarata spiritualizare a naturii ar realiza-o când ar actualiza toate puterile spiritului său prin energiile Duhului dum-

112. *De divinis nominibus*, cap. VIII, § V; P. G. cit., col. 893.

113. *Ambigua*; P. G. 91, col. 1305.

nezeiesc. Aceasta a realizat-o în mod culminant Hristos, iar din puterea lui Hristos o pot face aceasta și cei ce se unesc cu El prin credință și viețuiesc ca El.

d. **Puterea lui Dumnezeu arătată în mod culminant în Învierea lui Hristos.** Biruința deplină a puterii spirituale divine asupra naturii s-a realizat în Învierea lui Hristos. Karl Rahner a atras atenția asupra faptului că Învierea lui Hristos e împlinirea aspirației după biruință a spiritului asupra legilor automate ale naturii, aspirație sădită în persoana omului, fapt numit de el "temeiul transcendental al Învierii", sau "speranța transcendentală a Învierii". În această aspirație și capacitate "transcendentală" pentru biruirea naturii prin spirit e dat temeiul chiar pentru o "christologie transcendentală"¹¹⁴.

Învierea lui Hristos se încadrează în orizontul existenței noastre, care constă în faptul că noi trăim în tensiunea spre desăvârșire. "Omul este ființă care trăiește în aşteptarea viitorului, care e desăvârșirea". Speranța transcendentală a Învierii este totodată "orizontul înțelegerei experienței credinței privitoare la Învierea lui Iisus"¹¹⁵.

Învierea împlinește aşteptarea sădită în ființă umană, pentru faptul că ea face capabilă persoana umană pentru o comuniune desăvârșită și eternă a ei cu Dumnezeu, Persoana supremă, și cu semenii săi, depășind toate restricțiile impuse acestei comuniuni de natură în starea ei pământescă. Ea face posibilă o intimitate interpersonală desăvârșită și eternă datorită spiritualizării depline a materiei.

În Hristos, Fiul lui Dumnezeu Se face purtătorul iubirii desăvârșite treimice către oameni și al iubirii umane ridicate la capacitatea răspunsului desăvârșit la această iubire. Iar în stare de Înviere, El extinde neîmpiedicat acest dialog desăvârșit divino-uman al iubirii, realizat în El însuși, atrăgându-ne și pe noi în el. În Hristos, omul a primit puterea de a iubi pe Dumnezeu într-o unică iubire cu Fiul lui Dumnezeu cel Unul-Născut și de a iubi pe oameni cu iubirea lui Dumnezeu. Iar în starea Lui de Înviere această putere ni se comunică nouă, urmând să ne-o însușim deplin în starea noastră de Înviere.

Iubirea aceasta, care a trecut prin jertfa supremă, a fost "puterea" spirituală care L-a înviat pe Hristos, sau care a biruit legile învârtoșate ale naturii. și "puterea" aceasta ne va îndruma și pe noi (1 Cor. 15, 43). Prin faptul că e rodul iubirii și chipul realizat al iubirii depline, starea de Înviere e viață adeverărată. "Vom fi vii cu El prin puterea Lui cea către noi" (2 Cor. 13, 4). E minunată puterea lui Dumnezeu iradiată în creație. Dar aceasta ar rămâne ambiguă și lipsită de un sens clar dacă ar rămâne etern supusă insuficiențelor ce o apasă actualmente. Puterea lui Dumnezeu se arată infinit mai mare și mai plină de sens prin Înviere. Dumnezeu va umple lumea aceasta de slava Lui necreată când va investi-o cu nemurirea și o va face mediu străveziu al adâncimii Sale nesfârșite de viață și de sensuri.

114. Karl Rahner, *Grundlinien einer systematischen Christologie*, în: K. Rahner-W. Thüssing, *Christologie-Systematisch und Exegetisch. Questiones disputatae 55*, Freiburg, 1972, p. 47; Karl Rahner, *Sacramentum mundi*, I. p. 403.

115. K. Rahner-W. Thüssing, *op. cit.*, p. 39.

C

Atributele lui Dumnezeu legate de spiritualitatea Lui și participarea creaturii la ele

"Dumnezeu este Duh" (In. 4, 24). Esența dumnezeiască este esență spirituală. Aceasta nu înseamnă numai nematerialitate, ci și suport de atrbute spirituale: suport de cunoaștere, de dreptate, de puritate, de iubire.

Iar atrbutele legate de existența divină au un caracter spiritual, pentru că însăși existența divină, ca existență supremă, este o existență spirituală. Dar atrbutele direct spirituale pun în mod deosebit în lumină caracterul de Duh al esenței divine.

Atributele legate de spiritualitatea lui Dumnezeu sunt și mai greu de înțeles, adică și mai apofatice decât cele legate de existența Lui. Căci dacă existența și atrbutele legate de ea pot fi concepute dintr-un punct de vedere formal - și ca deosebindu-se de existența și de atrbutele creaturilor legate de ea, prin eliberarea lor de aspectul de insuficiență și de dezvoltarea formală ce-l au cele din urmă -, atrbutele spiritualității lui Dumnezeu redau un conținut asemănător, dar nu identic cu al creaturilor dotate cu spiritualitate.

Dar, cine poate pătrunde în bogăția infinită a conținutului vieții spirituale a lui Dumnezeu? și cine-L poate defini, când chiar conținutul vieții spirituale a creaturilor dotate cu spiritualitate este atât de complex și de imposibil de definit exact, mai ales când e vorba ca o astfel de creatură să cunoască nu numai conținutul ei, ci și pe al altiei de aceeași natură?

Căci spiritualitatea e conținutul cel mai propriu persoanei. Iar persoana nu e cunoscută decât în măsura în care ea se descoperă și în care ea se poate descoperi și poate fi înțeleasă de altele. E un conținut sub paza unei libertăți proprii. "Ci pre-cum s-a scris: cele ce ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit, pe acelea le-a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El. Iar nouă ni le-a descoperit Dumnezeu prin Duhul Său, findcă Duhul toate le cercetează, chiar și adâncurile lui Dumnezeu. Căci cine dintre oameni știe cele ale omului, decât duhul omului, care este în el? Așa și cele ale lui Dumnezeu nimeni nu le-a cunoscut, decât Duhul lui Dumnezeu" (1 Cor. 2, 9-11).

De aceea Sfinții Părinți spun că noi cunoaștem în general că Dumnezeu este infinit (un atrbut formal al existenței Lui, am zice), dar ce este această infinitate (conținutul ei spiritual) nu știm. Cunoaștem chiar atrbutele legate de spiritualitatea lui Dumnezeu ca infinite, căci existența Lui este infinită sub toate raporturile, dar nu cunoaștem conținutul concret al infinității acestor atrbute.

1. Atotștiința și înțelepciunea lui Dumnezeu și participarea creaturilor raționale la ele

a. **Atotștiința lui Dumnezeu.** Știm că Dumnezeu cunoaște totul, dar ce este acest tot și cum îl cunoaște, nu știm. Dionisie Areopagitul atribuie lui Dumnezeu în mod îmbinat cunoașterea tuturor și depășirea oricărei cunoașteri. "Deși Scriptura spune că Dumnezeu cunoaște toate și nimic nu scapă cunoașterii Lui, dar precum am spus adeseori, cele dumnezeiești trebuie să fie înțelese în mod demn de Dumnezeu. Deci nu putem să-l atribuim lui Dumnezeu minte și cunoaștere senzorială, decât prin depășire, nu prin lipsă. La fel, nu-l putem atribui raționalitate Celui mai presus de rațiune, sau desăvârșire, Celui mai presus de desăvârșire și anterior oricărei desăvârșiri. De asemenea, considerăm lumină neapropiată ca fiind întuneric nearătat și nevăzut prin depășirea luminii văzute"¹¹⁶. Dumnezeu este în acest sens "minte neînțeleasă" și "cuvânt negrăit"¹¹⁷.

Dumnezeu nu înțelege ca noi, nu gândește ca noi, nu cunoaște ca noi, ci într-un mod mai presus de noi. În acest sens, îi negăm aceste activități spirituale. Dar El e cauza acestor activități ale creaturii și de aceea l le atribuim într-un sens care depășește înțelesul lor cunoscut de noi. "Vino să lăudăm, dacă vrei, viața cea bună și eternă, și ca înțeleaptă și ca înțelepciunea de Sine, mai bine zis ca suportul întregii înțelepciuni, aflător mai presus de toată înțelepciunea. Căci Dumnezeu nu este numai supraplin de toată înțelepciunea și înțelegerea Lui nu are număr, ci e aşezat mai presus de orice rațiune, minte și înțelepciune"¹¹⁸.

Astfel noi participăm și la cunoașterea lui Dumnezeu și creștem încă de la cunoașterea rațională, în baza rațiunii date de Dumnezeu, la o cunoaștere apropiată de a Lui, prin unirea cu El.

O deosebire între felul cum cunoaște Dumnezeu și felul cum cunoaștem noi constă în aceea că El le cunoaște toate în Sine însuși, în calitatea Sa de cauză a lor. "Mintea dumnezeiască cuprinde toate printr-o cunoaștere ce depășește toate, având de mai înainte în Sine cunoștința tuturor, în calitate de cauză"¹¹⁹. "Le cunoaște toate celealte din lăuntrul Său, și, ca să zic aşa, din originea lor și mergând la esența lor. Căci mintea dumnezeiască știe despre existențe nu aflând de la existențe; ci ea are de mai înainte, din Sine și în Sine, în calitate de cauză, știința și cunoștința tuturor în esența lor, prin faptul că a conceput-o pe aceasta de mai înainte"¹²⁰.

Teologia occidentală s-a încurcat în discutarea chestiunii dacă există o deosebire între cunoștința ce o are Dumnezeu despre Sine și cea despre creațuri. Karl

116. *Op. cit.*, col. 869.

117. *De divinis nominibus*, cap. I, § I; P. G. *cit.*, col. 588.

118. *Op. cit.*, cap. VII, § I; col. 865.

119. *Op. cit.*, cap. VII, § II; col. 869.

120. *Ibid.*

Barth susține că cunoașterea lui Dumnezeu privitoare la creații este finită, întrucât acestea sunt și ele finite, în vreme ce cunoștința referitoare la Sine însuși este infinită, fiind și El infinit¹²¹. Dimpotrivă, teologia catolică susține că atât cunoștința lui Dumnezeu referitoare la Sine, cât și cea referitoare la făpturi este infinită, căci orice act al lui Dumnezeu este infinit, deci și înțelegerea (*intellectus infinitus*, după definiția Conciliului Vatican I)¹²². Dificultatea pentru amândouă răspunsurile stă în faptul că separă cunoașterea lui Dumnezeu referitoare la făpturi, de cunoașterea Lui referitoare la Sine însuși.

Dionisie Areopagitul nu separă aceste două cunoașteri. El zice: "Deci nu are Dumnezeu o cunoștință a Sa proprie, și o alta care îmbrățișează în mod comun toate cele ce sunt. Căci cunoscându-Se pe Sine însuși, cauza tuturor, nu va ignora, printr-o slăbire a preocupării, cele ce sunt de la El, sau ale Lui. Astfel Dumnezeu cunoaște cele ce sunt nu prin vreo cunoaștere a lor, ci a Sa"¹²³.

Dar cunoscând creații, întrucât Se cunoaște pe Sine drept cauza lor, El nu detașează întregul conținut al existenței Sale, de calitatea Sa de cauză a lor. Astfel, în cunoașterea lui Dumnezeu referitoare la lucruri e implicată cunoașterea existenței Sale. Căci numai existența Sa întreagă este o explicare suficientă a sensului lor. El vede creații în lumina întreagă, incomprehensibilă pentru noi, a existenței Sale.

Spre deosebire de El, noi detașăm cunoașterea lucrurilor, de cunoașterea lui Dumnezeu. Sau, când începem să unim aceste două cunoașteri, nu cunoaștem pe Dumnezeu decât în calitate de cauză a lucrurilor, nu și ceva din El însuși¹²⁴. Dar pe treptele superioare ale vieții spirituale cunoaștem și noi mai mult din Dumnezeu, ca în viața viitoare să-L cunoaștem deplin (1 Cor. 13, 12), pentru că ne-am unit deplin cu El, pentru că El este întreg în noi întregi¹²⁵.

Astfel, noi nu putem cunoaște, în viața aceasta, cu excepția celor deveniți sfânti, nici creații în mod deplin, cum le cunoaște El; adică nici cunoștința noastră referitoare la lucruri nu e identică cu cunoștința Lui referitoare la ele. Căci detașând lucrurile de cunoștința lui Dumnezeu, sau de toată cunoștința Lui, nu cunoaștem nici lucrurile în deplinătatea sensului lor.

În general Părinții răsăriteni declară că cunoașterea deplină este unire între cel ce cunoaște și cel cunoscut, precum ignoranța este cauză de separare, sau efectul separării. Dionisie Areopagitul zice: "Cunoașterea este factorul unificator al celor ce cunosc și al celor cunoscuți, iar ignorarea este cauza schimbării continui și a despărțirii celui ce ignoră, datorită lui însuși". De aceea cunoscând în viața viitoare în mod desăvârșit pe Dumnezeu, vom fi și uniți cu El, în mod statornic¹²⁶.

121. *Dogmatik*, cit., p. 622.

122. Ludwig Ott, *Grundriss der Dogmatik*, Herder, 1952, p. 44.

123. *De divinis nominibus*, cap. VII, § II; P. G. cit., col. 861 C.

124. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*; P. G. cit., col. 1216.

125. *Ibid.*, col. 1240.

126. *De divinis nominibus*, cap. VII, § IV; P. G. cit., col. 872 D.

În sensul acesta, cunoașterea de Dumnezeu pe care o au, după Dionisie Areopagitul, cei progresăți spiritual prin ieșirea din ei, nu poate fi socotită egală cu concepția că Dumnezeu e dincolo de orice putință de apropiere, într-o transcendență total inaccesibilă, cum afirmă Hans Urs von Balthasar¹²⁷. Căci unirea înseamnă atât accesibilitatea lui Dumnezeu, cât și persistența ca persoană a celui ce se unește cu El. Ea înseamnă numai că mintea omenească trebuie să părăsească puterile sale create, pentru a se uni cu Dumnezeu, căci puterea pentru această unire vine numai de la Dumnezeu. O spune aceasta Dionisie Areopagitul: "Trebuie știut că mintea noastră are puterea de a înțelege, prin care contemplă cele inteligibile, dar unirea prin care se unește cu cele de dincolo de ea depășește firea minții. Deci, cele dumnezeiești se înțeleg prin această unire, nu prin noi, ci prin ieșirea totală a noastră din toate ale noastre, devenind întregi ai lui Dumnezeu. Căci e mai bine să fim ai lui Dumnezeu decât ai noștri. Fiindcă în felul acesta vor fi date și cele dumnezeiești celor ce au devenit ai lui Dumnezeu"¹²⁸.

Concepția aceasta despre cunoaștere prin unire și despre progresul nostru în ea ca progres în unire, este solidară cu înțelegerea timpului ca drum spre eternitate, spre unirea cu Dumnezeu în iubire. Progresul în iubirea de Dumnezeu e progresul în unirea cu El, iar acesta e progresul în cunoașterea lui Dumnezeu și a creaturilor, până la cunoașterea lor deplină în unirea și iubirea deplină, echivalentă cu "viața de veci" (In. 3, 16).

b. **Cunoașterea lui Dumnezeu prin unire presupune caracterul de persoană al celui ce cunoaște și al lui Dumnezeu.** Vrem să menționăm mai întâi că acest fel de cunoaștere prin unirea care nu confundă, pe care o are atât Dumnezeu referitor la creațuri, cât și creațurile referitor la Dumnezeu, implică caracterul de persoană al lui Dumnezeu și al celor cunoscuți de El, prin faptul că și ei îl cunosc pe El. O cunoaștere a lucrurilor presupune și ea o ieșire din sine a celui ce cunoaște. Dar mai mult, aceasta presupune și o ieșire spre alte persoane. Ele ajung astfel să posede lucrurile în comun prin cunoaștere. Cu lucrurile însă nu se realizează o unire la care să contribuie și ele, căci ele n-au un plan liber, al profunzimii, deosebit de planul suprafetei, pe care ele să-l poată ține ascuns în mod voluntar; și deci nu se cere un progres spiritual în iubire, pentru a le cunoaște această profunzime. Cu o persoană însă trebuie să se unească o altă persoană în iubire pentru a o cunoaște din lăuntrul ei, aşa cum se cunoaște ea însăși, și pentru a se îmbogăți amândouă prin această cunoaștere. Desigur Dumnezeu e unit și cu lucrurile în cunoașterea sa referitoare la ele chiar mai mult decât noi, în calitate de cauză a lor. Dar El nu e unit cu lucrurile printr-o unire reciprocă. Ci e unit cu ele, ca fiind unele ce poartă pecetea noastră asupra lor, sau pecetea relației personale dintre El și oameni. Numai prin aceasta ele nu se pierd nici în Dumnezeu, nici în oameni.

127. *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 1961, ed. II, p. 40.

128. *De divinis nominibus*, cap. VII, § I; P. G. cit. col. 865-868.

A doua concluzie care rezultă din faptul că nu există cunoaștere deplină în afara uniunii în iubire între cel ce cunoaște și cel cunoscut - că deci nici distanța de realitățile personale cunoscute, nici singurătatea totală nu oferă putința unei cunoașteri depline - este că Dumnezeu are o perfectă cunoaștere de Sine, întrucât e întreit în persoane. Cunoașterea deplină este totdeauna și iubire și ca atare e îndreptată spre altă persoană. Cunoașterea de sine a unei alte persoane nu-i dă bucuria iubirii pentru ceea ce ea cunoaște. Dumnezeu împlineste condiția cunoașterii personale perfecte, prin Treimea Persoanelor divine deplin unite.

Cunoașterea este în ultimă analiză referirea iubitoare a unui subiect la un alt subiect. Chiar prin referirea la un obiect, subiectul cunoșcător se referă indirect la un alt subiect. și numai în această referire se realizează și cunoașterea de sine. Numai prin această referire se cunoaște pe sine și se actualizează pe sine ca subiect. Dumnezeu are un astfel de pol de referință perfectă în Sine însuși. El Se referă la Sine însuși ca la alte persoane și aceste persoane se referă una la alta în mod reciproc, perfect. Tatăl Se cunoaște în referirea Sa la Fiul, cunoscând pe Fiul, cunoscându-Se în Fiul, în mișcarea Sa continuă spre Fiul care e în Sine însuși, și în mișcarea continuă a Fiului spre Tatăl. Cunoașterea perfectă sau atotștiință perfectă a lui Dumnezeu constă în faptul că fiecare Persoană divină cunoaște pe Celalătă în Sine însăși, dar în calitatea Ei de altă Persoană. Prin aceasta, fiecare Persoană Se cunoaște și Se actualizează perfect și etern pe Sine însăși. Aceasta, datorită interiorității dinamice reciproce a Persoanelor, sau aşa numitei *perihoreze*. Dar interioritatea aceasta nu trebuie înțeleasă după asemănarea interiorității fizice. Ea constă în faptul că fiecare Persoană este deschisă intenționat Celoralte și îndreptată spre Ele, într-o iubire totală și infinită, și că nu ține nimic pentru Sine, ci e predată întreagă Celoralte. E o perihoreză spirituală totală și infinită a iubirii conștiiente.

În cunoașterea reciprocă a Persoanelor treimice ca subiecte infinite, în Dumnezeu, odată cu eternitatea, este dată baza pentru posibilitatea cunoașterii altor subiecte, deci și pentru crearea lor, a unor subiecte limitate în ele însese. Dumnezeu coboară prin iubirea Sa cunoșcătoare la interioritatea în subiectele create limitate; dar în același timp le ridică prin iubirea Sa la interioritatea lor în El, deschizându-le drumul spre cunoașterea Lui.

Dat fiind că izvorul acestei acțiuni a lui Dumnezeu stă în comuniunea Lui treimică, Sfântul Isaac Sirul zice: "Soarele care luminează în cel ce se curățește este lumina Sfintei Treimi"¹²⁹.

Nimic nu se înțelege fără Sfânta Treime. Sfântul Grigorie de Nazianz numește de aceea pe Dumnezeu un soare întreit cu o unică strălucire: "Nu se taie prin voință, nu se împarte prin putere... ci e neîmpărțit în cei împărtășiți... și ca o unică amestecare a luminii în trei sori ce se cuprind reciproc"¹³⁰. Dacă nu ar fi trei sori,

129. Τὰ εὑρεθέντα ἀσχητικά, Atena 1895, p. 177.

130. Cuv. V Teol., P. G. 36, col. 149.

nu ar fi nici o strălucire. Un singur soare nu ar mai străluci. "Căci dacă ai scoate pe unul din trei, ai suprma totul, mai bine zis ai cădea din totul"¹³¹. Dacă între esențele create unele sunt "minți" subzistente fără trupuri (îngerii), altele, cu trupuri, Dumnezeu este "Mintea" supraesențială, identică oceanului de lumină în care nu există nici un întuneric, sau subiectul supraesențial care "locuiește în lumenă neapropiată" omului, acoperit de întunericul transcendenței (cf. 1 Tim. 6, 16).

Dionisie Areopagitul spune că lumina își are izvorul în existența supraexistentă și supraesențială a lui Dumnezeu. Supraexistența lui Dumnezeu implică lumină care e un grad mai mare al existenței ce decurge din Dumnezeu¹³². Căci lumina unește și desăvârșește și întoarce pe toate la Cel ce, existând în mod supraexistent, e izvorul ei, umplându-le de una și aceeași lumină unificatoare, precum ignoranța separă, desfigurează și slabăsește existența¹³³.

Numai această deplină unitate și cunoaștere treimică explică bucuria lui Dumnezeu de a cunoaște și alte persoane, iubindu-le, și bucuria acestor alte persoane de a cunoaște pe Dumnezeu și de a se cunoaște între ele, prin unirea fără confuzie, prin "extazul" lor, adică prin ieșirea din ele. Dacă n-ar fi iubirea treimică, n-ar fi cunoaștere în Dumnezeu și n-ar fi nici posibilitate de cunoaștere și de iubire între El și persoanele create. Năzuința cunoașterii vine din iubirea interpersonala, iar aceasta vine din Sfânta Treime. Etimologia cuvântului latin *cognosco* (*cum* + *gnosco*) arată că oamenii și-au dat seama din timpuri străvechi despre caracterul interpersonal al cunoașterii. Același lucru ni-l atestă și cuvântul "conștiință". Eu nu mă cunosc pe mine fără o relație cu ceilalți. În ultima instanță eu cunosc sau sunt conștient de mine în relație cu Dumnezeu. Lumina cunoașterii mele privitoare la lucruri, sau la mine însuși, se proiecteză peste chipul uman comunitar din comuniunea personală supremă. Nu suntem conștienți de noi însine decât în relație cu altul și, în ultimă instanță, în fața lui Dumnezeu. Eu-ul singur n-ar mai avea conștiință; prin conștiință, el știe de un "loc" spiritual al său în relație cu alții. În conștiința de sine el sporește odată cu sporirea în cunoașterea de sine, iar aceasta sporește odată cu sporirea în cunoașterea lui Dumnezeu și a semenilor săi și a lucrurilor.

Al treilea lucru care rezultă din înțelegerea cunoașterii drept unire este următorul: faptul că creaturile raționale au de parcurs un progres până la interioritatea deplină între ele și în Dumnezeu și până la cunoașterea deplină a Lui și a lucrurilor Lui de către ele, este dat în paradoxul că, pe de o parte, Dumnezeu e unit deplin cu creaturile de la început și deci le cunoaște deplin, în calitatea Sa de cauză a lor; pe de alta, El nu e unit cu ele, întrucât nici ele din partea lor n-au realizat unirea sau interioritatea reciprocă cu El, și deci nici El nu a realizat din partea

131. *Ibid.*, col. 148.

132. *De divinis nominibus*, cap. IV, § III; P. G. cit., col. 697 A.

133. *Op. cit.*, cap. IV, § II; P. G. cit., col. 701 B.

Sa deplin starea de interioritate reciprocă cu ele; în consecință nu le vede deplin realizate pe drumul pe care ele îl parcurg spre această țintă.

Unirea lor deplină cu El și a Lui cu ele o vede în sfârșitul lor, care pentru El e prezent. Dar concomitent cu această unire și deplinătate văzută în sfârșitul, sau în ținta lor, El vede și o anumită distanță și o nedeplinătate actuală a lor. Prin aceasta, El vede cum chipul deplinătății și al unirii lor totale cu Dumnezeu se află în ele ca o potență care le conduce treptat spre actualizarea unirii cu El și a deplinătății lor finale. Dumnezeu vede creaturile pornite pe acest drum, deci într-o anumită unire reală cu El și deci pe drumul actualizării lor depline și al unirii totale cu El, încă din momentul în care ele îl cunosc ca pe simpla cauză a lucrurilor. Iar aceasta e totdeauna și o credință în El.

Altceva este însă cu cei ce nu-L admit în nici un fel pe Dumnezeu, deci nici în calitate de cauză. Ei sunt într-o totală ignoranță și deci o despărțire voită de El. Ei nu mai au prin voință nimic din Dumnezeu, căci sunt închiși oricărei comunicări cu El. Dar Dumnezeu e totuși prezent în ei, sau unit cu ei fără voia lor, în calitate de cauză creaoare și susținătoare a lor. Deci într-un fel Dumnezeu îi cunoaște și pe ei din Sine însuși, fiind unit cu ei în calitate de cauză a lor. Dar în alt fel, Dumnezeu nu-i cunoaște, fiind despărțit de ei prin faptul că și ei sunt despărțiti de El prin voință.

De aceea Dionisie Areopagitul - negând că Dumnezeu e cunoscut numai ca ridicat dincolo de făpturi, ca izolat de făpturi, într-o transcendentă totală, cum zice azi Urs von Balthasar - afirma că El poate fi oricând cunoscut din făpturi, dar poate și să nu fie cunoscut niciodată din ele: "De aceea Dumnezeu este cunoscut și în toate și în afară de toate: și este și înțelegere și cuvânt și știință și atingere și simțire și opinie și imagine și nume și toate celelalte, dar în același timp nu este înțeles, nu este grădit, nu este numit. Și nu e ceva din cele ce sunt și nu este cunoscut în vreuna din cele ce sunt, dar în același timp este totul în toate și nimic în nici una și este cunoscut din toate de toți și nu este cunoscut de nici unul din nimic". Dumnezeu poate fi cunoscut din toate, prin analogie cu toate și prin prezență în toate, ca unul ce este cauza lor. Dar "cea mai dumnezeiască cunoaștere a Lui, cunoscută prin necunoaștere, e cea prin unirea mai presus de minte"¹³⁴.

Având făpturile în Sine și cunoscându-le în calitate de cauză infinit mai mult decât le cunoaștem noi, Dumnezeu nu le vede totuși pe toate înaintând spre sfârșitul deplinei lor uniri cu Sine, în conformitate cu unirea lor cu El prin originea lor; și în acest caz nici ele nu-L văd pe Dumnezeu. Nu le cunoaște în procesul de actualizare a chipului lor potențial și nici în sfârșitul acestui proces, în actualizarea totală a unirii lor cu Dumnezeu și a ființei lor. Și nici ele nu-L cunosc nici în cursul vieții pământești și nici în eternitate în actualizarea dragostei Lui, deoarece nu s-au făcut capabile să-L cunoască.

134. *De divinis nominibus*, cap. VII, § III; P. G. cit., col. 872.

Acesta poate fi înțelesul celor două feluri de expresii ale Scripturii: a) Dumnezeu le cunoaște pe toate; b) Dumnezeu nu cunoaște pe cei ce nu fac voia Lui, pe cei ce nu sunt ai Lui.

Dăm întâi câteva din expresiile primului fel de cunoaștere. Psalmistul atribuie lui Dumnezeu cunoașterea intimității noastre și a tuturor lucrurilor: "Dumnezeu știe ascunsurile inimii" (Ps. 43, 25), căci El e "Cel ce a zidit îndeosebi inimile lor, Cel ce cunoaște toate lucrurile" (Ps. 32, 15). Iar în cartea lui Iov se spune: "Dumnezeu privea până la marginile pământului și îmbrățișa cu ochii tot ce se afla sub ceruri" (Cap. 28, 24). Sfântul Apostol Pavel exclamă: "O, adâncul bogăției, al înțelepciunii și al științei lui Dumnezeu! Cât sănt de nepătrunse judecările Lui și cât de neurmăte căile Lui, căci cine a cunoscut gândul Domnului, sau cine a fost sfetnicul Lui!" (Rom. 11, 33-34).

Pe de altă parte, în Sfânta Scriptură se vorbește de o cunoaștere specială a lui Dumnezeu referitoare la cei ce-L iubesc, sau I se deschid Lui, sau se umplu de El. Sfântul Apostol Pavel spune: "Iar dacă cineva iubește pe Dumnezeu, acela e cunoscut de El" (1 Cor. 8, 3). Sau: "Domnul cunoaște pe cei ce sunt ai Lui" (2 Tim. 2, 19). Psalmistul cere lui Dumnezeu să caute din cer și să vadă și să audă glasul rugăciunii lui, ceea ce dă de înțeles că Dumnezeu ar putea să nu privească, sau să nu voiască să audă glasul unei rugăciuni (Ps. 33, 6, 17; Ps. 60, 1; Ps. 33, 1 etc.).

De fapt, Mântuitorul spune celor ce n-au făcut voia Lui: "Niciodată nu v-am cunoscut pe voi; depărtați-vă de la Mine cei ce ați săvârșit fărădelege" (Mt. 7, 23). Sau: "Când veți bate la ușă zicând: Doamne, deschide-ne, El, răspunzând, vă va zice: nu vă știu de unde sunteți... Depărtați-vă de la Mine toți lucrătorii nedreptății" (Lc. 13, 27).

Dumnezeu nu-i mai vede pe aceștia în Sine decât ca pe cei creați de El, nu ca pe cei ce persistă în fața Lui și care se dezvoltă în El însuși pe linia ființei ce le-a dat-o, conform unei rațiuni eterne a lor în El. Ei s-au depărtat de El în timpul vieții pământești. Dumnezeu nu i-a văzut persistând și înaintând în Sine. De aceea le spune la sfârșit: nu v-am cunoscut, nu v-am observat persistând în Mine, depărtați-vă de tot de la Mine. "Un nelegiuț nu se înfațisează înaintea lui Dumnezeu" (Iov 13, 16) în timpul vieții, de aceea nu se va mai putea îmfătișa nici în viața viitoare. Această necunoaștere de către Dumnezeu a celor ce nu fac voia Lui, este un fel de uitare, de nepreocupare a lui Dumnezeu față de ei. Dumnezeu a uitat pe cel ce L-a uitat, pe cel ce n-a stăruit în fața Lui și nu s-a strâns tot mai mult lângă El. Dumnezeu nu-l adună pe acesta cu sila la sănul Lui, nu-l face cu sila să-L iubească. Nefăcându-l cu sila să-L iubească, nici El nu voiește să-l vadă în starea realizată pe care i-ar da-o iubirea față de El. Dar când omul începe să sufere de această stare, începe să se strângă iarăși în fața lui Dumnezeu, să se facă iar văzut de El, ca unul ce merge pe calea unirii cu El și a realizării sale conform cu rațiunea sa din Dumnezeu. Strigând astfel către Dumnezeu, Dumnezeu încetează

de a-l mai lăsa în uitare, îl vede din nou revenit lângă Sine, pe linia unirii tot mai strânse cu El. Uitarea lui Dumnezeu referitoare la acest om încetează, sau devine uitare a greșelilor lui de mai înainte, uitare a uitării de el. De aceea, întorcându-se spre Dumnezeu, omul îl roagă să părăsească uitarea Lui față de el: "Eu am zis către Dumnezeu: pentru ce întorci fața Ta, pentru ce uiți nefericirea și necazul nostru?" (Ps. 43, 26); sau: "Până când, Doamne, mă vei uita, până în sfârșit? Până când vei întoarce fața Ta de la mine?" (Ps. 12, 1). și el are convingerea că Dumnezeu nu va lăsa în uitare starea lui nenorocită și-I cere de aceea să uite viața lui nedreaptă de mai înainte. "Nici unul din păcatele sale, pe care le-a făcut, nu i se vor pomeni și, pentru că a început să facă dreptate și judecată, va fi viu" (Iez. 18, 22; 33, 16). Aceasta este iertarea lui Dumnezeu și întoarcerea Lui, care e posibilă în cursul vieții pământești a omului. Dar și cei ce au viețuit în unire cu Dumnezeu pot fi uități, când ies din unirea cu El (Iez. 18, 24).

Această varietate a cunoașterii lui Dumnezeu cu privire la oameni arată că ea e o cunoaștere a unei persoane și vrea să intensifice relația cu Sine a oamenilor, ca persoane. Ea nu e o cunoaștere filosofică, indiferentă de creșterea oamenilor în relația cu El și de mântuirea lor.

Dumnezeu preștie toate aceste schimbări ale relației noastre cu Sine în cursul vieții noastre pământești, cărora le vor corespunde schimbările atitudinii Sale față de noi. El preștie că, prin libertatea lor, unele din ființele raționale își vor relua o dată sau de multe ori locul lor în cadrul rațiunii lor în El însuși și dezvoltarea lor pe linia acesteia.

c. Dumnezeu le preștie pe toate, dar nu le predetermină, ținând seama de libertatea făpturilor. Mai grea este problema preștiinței referitoare la cei ce vor rămâne definitiv departe de Dumnezeu și, că în consecință, Dumnezeu îi va uita pentru eternitate. S-a pus întrebarea: nu cumva preștiința aceasta a permanentei lor neîntoarceri face imposibilă întoarcerea lor? Nu cumva preștiința Lui închide puțină de manifestare a libertății lui Dumnezeu față de acești oameni, sau puțină de manifestare a libertății acestora?

Sfântul Ioan Damaschin a dat acestei întrebări răspunsul: "Dumnezeu le preștie pe toate, dar nu le predetermină pe toate"¹³⁵. Adică Dumnezeu a ținut seama de libertatea făpturilor în preștiința privitoare la ele. Preștie ce vor face ele în mod liber. El n-a voit să le predetermine, pentru a le prești ca predestinate fericii sau nefericirii. El a ținut seama și de libertatea Sa de a face totul pentru a le ajuta în cazul că vor voi să se întoarcă. Preștiința Lui a inclus faptul că orice ar face El în viitor, ele vor respinge în mod liber întoarcerea.

Preștiința lui Dumnezeu cu privire la cei ce vor merge la osânda eternă constă numai în faptul că nu-i vede în unitatea lor finală cu Sine, unitate care pentru El este prezentă înainte ca ea să se fi produs în mod real. El îi vede pe aceștia în

135. *De fide orthodoxa*, II, cap. 30.

posibilitatea ce le este dată inițial de a actualiza prin voința lor unitatea ce o au potențial prin creație. El vede în Sine ce-ar fi putut deveni aceia dacă ar fi vrut să rămână și să se dezvolte în El Însuși. Dar nu-i vede actualizați în mod real pe linia virtualității lor, prin rămânerea în El. Îl vede separați cu voința definitiv de El. El vede că libertatea Sa față de ei n-ar putea face nimic pentru aducerea lor în El. Cu alte cuvinte, mântuirea oricui depinde și de propria sa voință, odată ce voința lui Dumnezeu pentru mântuirea tuturor e implicată potențial în firea lor, așezată de la început în Dumnezeu (1 Tim. 2, 4). Sfântul Ioan Gură de Aur zice: "Dacă ar fi depins numai de El, toți oamenii s-ar fi mântuit și ar fi venit la cunoștința adevărului (1 Tim. 2, 4). Dacă ar fi depins numai de El, nu ar fi fost grade diferite de cinstire, căci Dumnezeu i-a făcut pe toți și Se îngrijește de toți"¹³⁶.

Oricine vrea să rămână în unirea sa inițială cu Dumnezeu și să o dezvolte, poate face aceasta ușor, chiar prin unirea inițială dăruită lui, unirea cu Dumnezeu fiind înscrisă potențial în firea fiecăruia. Oricine vrea să se mântuiască, face chiar prin aceasta dovada că nu e predestinat la osânda veșnică. Vor merge la osândă numai cei ce nu-și pun în mod real problema să vrea să se mântuiască și care nu simt vreodată chinul întrebării: oare sunt eu destinat osândeи veșnice? Pentru că dacă ar simți vreodată acest chin, chiar prin aceasta ar dovedi că vor să se mântuiască și s-ar mântui.

d. Cunoașterea lui Dumnezeu de către noi în Hristos. În Hristos, umanitatea e la vârful realizării sau al desăvârșirii: în mod potențial înainte de învierea de obște, iar după acea înviere, în mod actual. Aceasta, pentru că atunci va fi într-o interioritate deplină cu Dumnezeu. De aceea Dumnezeu o cunoaște în deplinătatea ei, am zice, într-o formă deplin actualizată a ei. Firea umană fiind în Hristos la capătul desăvârșit al cunoașterii de Dumnezeu și deci și al cunoașterii de sine, sau dincolo de orice posibilitate de dezvoltare, la nivelul maxim la care se poate cunoaște această fire și la care poate cunoaște pe Dumnezeu, și Dumnezeu o cunoaște de asemenea la acest capăt final și maxim al ei. În Hristos, Dumnezeu cunoaște natura umană și aceasta cunoaște pe Dumnezeu, la un nivel la care niciodată nu va cunoaște vreunul din noi pe Dumnezeu, pentru că iubește pe Dumnezeu la un nivel corespunzător; iar Dumnezeu gustă iubirea naturii umane și deci o cunoaște pe aceasta la nivelul maxim de realizare a ei. Iar în Hristos, Dumnezeu cunoaște umanitatea tuturor la nivelul maxim, prin participarea ei totală la viața Lui, și Dumnezeu o cunoaște pe aceasta datorită participării Lui maxime la viața umană. Poate în aceasta constă comunicarea Însușirilor în Hristos în înțelesul ei real. Desigur, cunoașterea lui Dumnezeu de către natura umană rămâne o cunoaștere de formă umană, și cunoașterea acesteia de către Dumnezeu rămâne o cunoaștere de formă divină. În Hristos s-a realizat o interiorizare reciprocă totală între Dumnezeu și umanitate, mai mult decât prin har. E o interiorizare într-un ipostas.

136. *Contra Anomaeos*, VIII; P. G. 48, col. 775.

În Hristos, Dumnezeu cunoaște umanul ca pe Sine însuși, căci El e și om, iar umanul cunoaște pe Dumnezeu ca pe sine însuși, căci același e și Dumnezeu. Totuși Hristos rămâne și Dumnezeu și om. Căci cunoscând ca om infinitatea divină, devenită a Sa proprie, aceasta îi rămâne infinitate impropriă după ființă; iar cunoscând ca Dumnezeu finitudinea umană ca a Sa proprie, ea îi rămâne finitudine impropriă după ființă, dar finitudine prin care transpare infinitatea divină, infinitate divină care copleșește finitudinea umană. El nu devine infinit ca om prin faptul că, fiind Dumnezeu dar și om, Se cunoaște pe Sine însuși ca om, dar sensurile și rădăcinile existenței umane se descoperă pentru El în infinitatea dumnezeiască; și ca Dumnezeu nu devine finit, prin faptul că, om fiind, dar și Dumnezeu, Se cunoaște pe Sine însuși ca Dumnezeu, însă pentru El abisul existenței divine se descoperă și prin transparenta umană.

În Hristos e dată posibilitatea ca noi să înaintăm spre treapta la care Dumnezeu cunoaște pe om cum Se cunoaște pe Sine însuși, și omul cunoaște pe Dumnezeu cum se cunoaște el însuși. Dar pentru aceasta noi trebuie să înaintăm în unirea cu Hristos. Prin aceasta înaintăm spre treapta la care fiecare din noi va cunoaște pe aproapele ca pe sine însuși, întrucât îl va iubi ca pe sine însuși. Căci Hristos fiind Ipostasul dumnezeiesc al umanității, nu pune nici o barieră iubirii Sale față de toată umanitatea pe care o are ca propria Saumanitate; iar în El, ca ipostas deschis tuturor, toți se pot iubi și cunoaște ca pe ei însiși. E necesar numai ca nici noi să nu punem o astfel de barieră între noi și Dumnezeu. El e ca un fel de ipostas-cap al nostru. Dar prin aceasta e dată putința ca și noi să înaintăm în a cunoaște pe Hristos-Dumnezeu ca pe noi însine, ca pe ipostasul-cap al nostru.

e. Înțelepciunea lui Dumnezeu. Sfinții Părinți nu separă cunoștința lui Dumnezeu de înțelepciunea Lui. Ei vorbesc foarte des de înțelepciunea lui Dumnezeu și foarte rar de cunoștința Lui. Aceasta corespunde și cu vorbirea Sfintei Scripturi. Despre cunoștința lui Dumnezeu nu se vorbește decât de două ori de către Sfântul Apostol Pavel. și de fiecare dată ea e menționată împreună cu înțelepciunea Lui (Rom. 11, 33; Col. 2, 3). Despre înțelepciunea lui Dumnezeu se vorbește însă de multe ori atât în Vechiul cât și în Noul Testament (Prov. 3, 13, 18; 9, 1; Is. 28, 29; Ier. 51, 15; Lc. 11, 49; Fapte 6, 10; Rom. 11, 33; 1 Cor. 1, 24; 2, 7; Ef. 3, 10; Iac. 3, 17).

În Sfanta Scriptură se vorbește însă de cunoașterea lui Dumnezeu ca act. "Dumnezeu cunoaște cele ascunse ale inimii" etc. De asemenea se vorbește deseori despre o cunoștință ce o dă Dumnezeu celor iubiți de El.

Nu s-ar putea spune că știința lui Dumnezeu, de care vorbește Scriptura, se referă în mare parte la Sine însuși, iar înțelepciunea de care vorbește ea se referă la lume. E drept că Sfânta Scriptură spune foarte adesea că Dumnezeu dă cunoștință cu referire la Sine, dar și înțelepciunea pe care le-o dă se referă în ultimă analiză tot la El. Iar actele de cunoaștere ale lui Dumnezeu, menționate în Sfânta Scriptură, se referă aproape totdeauna la oameni, sau la lucruri.

Desigur trebuie să admitem că există o cunoaștere a lui Dumnezeu, care se referă la Sine ca deosebit de creație, dar despre aceasta noi nu știm nimic. Nouă ni s-a descoperit numai o cunoaștere a lui Dumnezeu care stă în relație cu lumea. Dacă Dumnezeu spune multe despre cunoștința și acțiunea Sa referitoare la lume, referitor la Sine spune numai atâtă cât ne e de trebuință pentru a înțelege relația Lui cu lumea. Deci n-am putea face din cunoștința lui Dumnezeu referitoare la Sine un obiect separat al cunoașterii noastre. Aici își are locul cel mai categoric apofatismul.

Tot ce ne-a revelat Dumnezeu despre cunoștința Sa are în același timp un aspect de înțelepciune și e legat de lume. Nu s-ar putea spune că cunoștința lui Dumnezeu are un caracter teoretic, iar înțelepciunea, un caracter practic. Toate actele de cunoaștere ale lui Dumnezeu referitoare la lume au în același timp un caracter practic, urmărind conducerea lumii spre Sine. Chiar prin cunoștința despre Sine ce ne-o dă nouă urmărește același scop.

Separarea între cunoștința lui Dumnezeu, ca o îndeletnicire teoretică, și înțelepciunea Lui, ca îndeletnicire practică, a apărut în Occident odată cu scolarizarea și se resimte de o exaltare a valorii cunoașterii speculative în ea însăși, detașată de un rol transformator și deci legat de iubire.

Cele spuse până aci despre atotțința lui Dumnezeu nu se abat de la această înțelegere a rostului transformator al cunoștinței lui Dumnezeu referitoare la noi și al cunoștinței noastre referitoare la Dumnezeu, adică al înțelepciunii.

Dacă totuși e îndreptățită o vorbire deosebită despre cunoașterea și înțelepciunea lui Dumnezeu, socotim că această îndreptățire vine din trebuința de a privi la diferitele acte parțiale în care se manifestă cunoștința lui Dumnezeu, cu dăruirea cunoștinței Sale către oameni, și la legătura în care stau aceste acte cu toate celelalte acte ale unui plan de ansamblu referitor la lume. Legătura aceasta și planul acesta de ansamblu poate fi numit în mod special înțelepciunea lui Dumnezeu.

Desigur, înțelepciunea lui Dumnezeu e implicată în fiecare act. Căci fiecare act de cunoaștere al lui Dumnezeu e legat cu tot ansamblul planului Său referitor la lume. Această legătură nu ni se face totuși vădită nouă decât cu timpul. Iar deplina cunoștință a lui Dumnezeu se manifestă în legătura tuturor actelor de cunoaștere, adică în înțelepciune. Cine are o cunoștință parțială, fără legătură cu ansamblul, nu numai că e lipsit de înțelepciune, dar nici cunoștința ce o are despre lucru parțial respectiv nu e deplină. Cunoașterea noastră și înțelepciunea noastră nedeplină nu sunt decât un drum spre cunoașterea și înțelepciunea maximă obținută din deplina unire cu Dumnezeu. Căci numai în Dumnezeu vom cunoaște toate deplin, în infinită lor cauzalitate și în legăturile lor cu toate.

În expunerea ce urmează, dedicată înțelepciunii lui Dumnezeu, ne vom aținti privirea mai mult la ansamblul planului urmărit de Dumnezeu cu privire la lume. Acest plan al lui Dumnezeu referitor la lume reprezintă și el o chenoză a Lui. El

este o coborâre a lui Dumnezeu la dimensiunile, la posibilitățile și la necesitățile lumii. Prin înțelepciune, Dumnezeu creează și susține o armonie între componente lumii, prin care le păstrează pe toate neconfundate și neseparate. Chiar aceasta este un reflex al unității și deosebirii intrinsece a lui Dumnezeu. Dar urmărind binele maxim și definitiv al tuturor componentelor lumii și al lumii ca întreg, nu poate vedea acest bine, ca unire maximă și neconfundată a lor, decât în sălașluirea maximă a lor în Sine însuși. De aceea înțelepciunea lui Dumnezeu nu e numai o coborâre a Lui la lume, la toate și la toți cei din ea, ci și un ansamblu de acțiuni adecvate pentru ridicarea continuă la împărtășirea comună și armonioasă de viață și fericirea dumnezeiască. Înțelepciunea culminantă a lui Dumnezeu referitoare la lume se concretizează în "sfatul sau planul cel etern" cu privire la mantuirea lumii, la desăvârșirea ei în El însuși și la înfăptuirea acestui plan.

Înțelepciunea lui Dumnezeu descoperită în Revelație, iar în mod culminant în Hristos care a înviat, deschizându-ne și nouă perspectivă învierii, nu contrazice deci esența ordinii lumii, ci o reface și o completează, o înalță pe alt plan. Dar întrucât îndrepteașă starea în care am căzut, ea apare de multe ori drept contrară acesteia.

Unei judecăți care nu vede decât ordinea rigidă a naturii, înțelepciunea manifestată în aceasta i se pare superioară celei descoperite în Revelația care culminează în Hristos; sau i se pare chiar singura înțelepciune adevărată. Dar, după concepția noastră, mai profundă este în realitate o înțelepciune care revelează ordinea lumii ca bază pentru dezvoltarea ființei umane spre o existență eternă. Căci abia aceasta răspunde valorii și dorinței ființei umane; mai profundă este o înțelepciune care revelează ordinea lumii ca bază pentru un dialog superior și veșnic al ființei umane cu Dumnezeu și cu semenii săi; mai profundă este deci o înțelepciune care restabilește ființa umană în ordinea superioară și complexă a relațiilor interpersonale normale, susținută de dialogul de nesfârșită exigență, finețe și complexitate cu Dumnezeu, dialog care poate modela în sens superior și ordinea naturii.

Ce abis de înțelepciune nu se ascunde în întruparea Fiului lui Dumnezeu ca om, care deschide perspectiva veșnicei vieții îndumnezeite, a unei veșnice și negrăite slăvi a ființei umane! Sfântul Apostol Pavel se roagă să se dea duhul acestei înțelepciuni creștinilor din Efes, ca să priceapă "care este nădejdea la care i-a chemat, care este bogăția slavei moștenirii lui Hristos păstrată sfîntilor" (Ef. 1, 18). Ce abis de înțelepciune nu se ascunde în faptul că prin Întrupare, una și aceeași Persoană este și Dumnezeu și om în același timp, purtând și adâncind în Sine ca și în noi toți, până în infinitatea divină, viața spirituală a ființei umane! Ce abis de înțelepciune nu se ascunde în crucea sau în suferința pe care o asumă însuși Fiul lui Dumnezeu pentru noi și o face, prin renunțarea la Sine și prin răbdarea implicită în ea, condiția vieții superioare a noastre, adică a relațiilor dintre noi și

Dumnezeu! Ce abis de înțelepciune nu e în perspectiva vieții veșnice, în perspectiva învierii deschisă și dăruită în Învierea lui Hristos! Ce adâncuri nesfărșite de sens fericitor nu dă înțelepciunea arătată în iconomia lui Hristos ordinii lumii, care prin ea însăși ar rămâne într-o frântură de sens, cu care nu s-ar putea ajunge la nimic! În ce spor abisal de sens nu ni se descoperă un Dumnezeu care este Persoană sau Treimea de Persoane și intră ca atare, prin căldura comuniunii nesfărșite de care e capabil, în relație de iubire cu noi ca persoane, - în comparație cu "dumnezeul" simplist, monoton, uniform, lipsit de viață, conceput după tipul naturii!

În chenoza din iubire, pe care nu o poate asuma decât Dumnezeu ca persoană, ni se reveleză, dacă ne lăsăm cuceriti de această iubire, ceea ce spune Sfântul Apostol Pavel: "Înrădăcinați și intemeiați fiind în iubire, să puteți să înțelegeți, împreună cu toți sfinții, care este largimea și lungimea și adâncimea și înălțimea, și să cunoașteți iubirea lui Hristos, cea mai presus de cunoștință, ca plini să fiți de toată plinătatea" (Ef. 3, 18- 19).

Înțelepciunea în sensul acesta nu poate avea alt temei decât perfecțiunea comuniunii treimice. Prin înțelepciune, Dumnezeu vrea să le conducă pe toate spre perfecțiunea ce iradiază din acea comuniune. Înțelepciunea între noi iradiază ea însăși din comuniunea intertreimică. "Unul" în sens abstract, propriu unor filosofi, nu poate fi înțelept. Unde nu e relație interpersonală, nu e cumpărire și măsură, ci exagerare într-o parte, exclusivism. Eforturile spre înțelepciune le implică sau le impune numai viață împreună.

Ceea ce cunoaștem noi în cursul vieții pământești, pe baza ordinii naturii, și ceea ce înțelegem din ordinea vieții spirituale umane și chiar din actele măntuitorale dumnezeiești referitoare la noi, sunt numai raze obscure din cunoștință și înțelepciunea mai presus de orice cunoștință și înțelepciune ce putem avea aici, cunoștință și înțelepciune care ne conduc spre însușirea lor deplină în unirea noastră viitoare cu Dumnezeu. "Să spunem deci, laudând această înțelepciune de dincolo de rațiune și de dincolo de minte (ἀλογον χαὶ ὄντες) și nebună în sens de depășire, că e cauza a toată mintea și rațiunea și înțelepciunea și înțelegerea. Si al ei este tot sfatul și de la ea e toată cunoștința și înțelegerea și "în ea sunt ascunse toate comoriile înțelepciunii și cunoștinței" (Col. 2, 3). Cáci, consecvent cu cele spuse, cauza supraînțeleaptă și atotînțeleaptă este atât suportul înțelepciunii de sine, cât și al înțelepciunii integrale și al înțelepciunii fiecaruia"¹³⁷.

2. Dreptatea și mila lui Dumnezeu

Acestea nu pot fi despărțite în raportul lui Dumnezeu cu noi. Dreptatea față de făpturi își are baza în egalitatea Persoanelor treimice. Dar numai printr-o coborâre binevoitoare, Dumnezeu creează făpturi și le face parte de fericirea Sa, după o dreptate care reflectă egalitatea Persoanelor divine.

¹³⁷ 137. De divinis nominibus, cap. VII, § 1; P. G. cit., col. 868 A.

Dumnezeu nu este drept, fără să fie milostiv și nu e milostiv, fără să fie drept. Căci e drept față de noi prin coborârea liberă și milostivă la noi. "Judecă-mă după dreptatea Ta, Doamne", zice Psalmistul (Ps. 34, 23); sau: "Limba mea va grăbi dreptatea Ta" (Ps. 34, 27). Dar tot el zice: "Că mila Ta este înaintea ochilor mei" (Ps. 25, 3); sau: "Tinde mila Ta celor ce Te cunosc pe Tine, și dreptatea, celor drepti la inimă" (Ps. 35, 10).

Dacă ar fi numai drept, Dumnezeu nu ar fi deplin liber; dacă ar fi numai milostiv, nu ar ține seama de eforturile umane și nu le-ar încuraja. Ființele umane ar fi reduse la starea unor receptacole pasive ale milei Lui. Lumea creată nu ar avea o realitate adeverată, consistentă și ființele umane nu ar putea crește prin efortul lor.

Dumnezeu, ca drept, vrea pe de o parte ca toți să fie egali între ei, pe de alta, să le dea tuturor atât cât pot primi din fericirea Sa, în conformitate cu eforturile lor de care i-a făcut pe toți capabili după ce le-a dat El însuși capacitatea de a putea primi la maximum din ceea ce pot primi făpturile. Prin dreptate, Dumnezeu Se referă la noi, la toți; dar gândește la fiecare, în mod deosebit, în cadrul tuturor. Aspirația noastră spre dreptate pornește de la un model sau de la o idee a dreptății și tinde la o realizare a ei între toți. Dumnezeu nu pornește de la o idee a dreptății, ci de la realitatea ei în Sine. Dacă păcatul nu ar fi acoperit în parte realitatea noastră umană autentică, nu ar trebui să pornim nici noi de la o idee de dreptate, ci de la realitatea dreptății dată în egalitatea noastră.

Sentimentul dreptății în cel ce are puterea să o extindă la ceilalți constă în pornirea de a o face celorlalți. Această pornire se află în mod culminant în Dumnezeu. Dar în cel ce nu are parte de dreptate, pornirea spre dreptate constă mai ales în sentimentul de revendicare a ei. Fiecare dorește să se ia în considerarea ce i se cuvine, adică într-o considerare egală în esență cu a tuturor. Față de Dumnezeu, ființele umane nu manifestă propriu-zis un sentiment de revendicare a dreptății, pentru că numai din bunăvoiețea Lui au fost aduse la existență pentru a fi părăsite la fericirea Lui. Dar Dumnezeu îi cheamă la o dreptate chiar în raport cu El, întrucât le oferă tot ce are El, cu excepția faptului că nu-i poate face necreați sau izvoare ale existenței, cum este El însuși.

Dar în oameni există o adâncă convingere că Dumnezeu nu Se abate de la dreptate în raportul Lui cu ei și pe baza acestei convingeri au în ei un sentiment de aşteptare legitimă a dreptății și o pornire de a o cere.

a. **Dumnezeu cel drept în raporturile personale treimice nu poate să nu fie drept și în raportul cu creaturile Sale.** Bazați pe această convingere, noi ne putem ruga lui Dumnezeu: "Doamne, Tu, Care ești drept și m-ai făcut să fiu părtaş de fericirea Ta, după dreptate împlinește această intenție a Ta și cu mine! M-ai făcut pentru această dreptate, dar vezi nedreptatea de care sufăr. Împlinește cu mine dreptatea Ta, pentru care m-ai făcut!". Dar odată cu aceasta, trebuie să spunem: "Îți

mulțumesc că m-ai făcut pentru a împlini cu mine dreptatea Ta!" Cu alte cuvinte, noi trebuie să cerem dreptate de la Dumnezeu prin rugăciuni de cerere și să-i mulțumim pentru ea prin rugăciuni de mulțumire. De aici decurge că noi, rugând pe Dumnezeu să ne facă parte de fericirea Sa, trebuie să-L rugăm să facă parte de fericirea Sa, după dreptate, și celorlalți. Dorința omului de dreptate pentru sine, bazată pe convingerea că Dumnezeu e drept, trebuie să fie legată de dorința de dreptate egală și pentru ceilalți, neuitând că Dumnezeu, milostiv și drept fiind, i-a făcut și pe aceia să se bucure, după dreptate, de fericire.

Dar omul poate revendica dreptatea mai ales de la semenii săi, pentru sine și pentru alții, și poate să se întemeieze în aceasta pe faptul că Dumnezeu i-a făcut pe toți cu dreptul de a se bucura în mod egal de bunurile pe care El li le-a dat prin creație și care le pot fi sporite prin eforturile lor. Iar în revendicarea dreptății de la semenii săi nu mai trebuie să amestece cererea milei lor, pentru că nu aceia l-au făcut pe el, ci aceia sunt creaturi egale cu sine și ca atare practică un abuz dacă rețin pentru ei o stare superioară din punct de vedere material și al cinstirii. și el poate avea convingerea că Dumnezeu îl sprijină în revendicarea dreptății de la ceilalți. Desigur, în această revendicare a dreptății de la ceilalți, nu trebuie să piardă iubirea față de ei. De asemenea cei ce fac eforturi deosebite pentru binele tuturor trebuie să se bucure de o cinstire deosebită. Pe lângă aceea, creștinul mai știe că cele mai valoroase bunuri sunt cele spirituale și că de acestea depinde mântuirea sa, nu de cele materiale. Iar bunurile spirituale se dezvoltă prin eforturile celui ce le are, nu depind de ceea ce îi dau ceilalți. Dar nici ceilalți nu trebuie să-l împiedice de la putința de a-și dezvolta prin eforturi bunurile sale spirituale.

În privința fericirii de la Dumnezeu, creștinul știe că Dumnezeu, creându-i pe toți cu dreptul să se împărtășească de ea, a legat aceasta și de niște eforturi pe care trebuie să le facă ei însăși. "Împărăția lui Dumnezeu se ia cu sila" (Mt. 11, 12). Dar drept este ca și repartizarea bunurilor materiale să se facă pe de o parte după o anumită egalitate; pe de alta, să se țină seama și de eforturile oamenilor. Noi trebuie să ne simțim să fim drepti în fața lui Dumnezeu, sau deschiși, loiali, în relația cu El, fără să-L înșelăm. Trebuie să-I dăm și Lui ce se cuvine din partea noastră, adică slăvirea și mulțumirea ce I se cuvin și efortul nostru pentru obținerea fericirii care este proporțională cu nivelul duhovnicesc la care ajungem.

Întrucât e drept, Dumnezeu ne cere și nouă să fim drepti. Numai cel "drept" în sensul acesta se poate bucura de dreptatea lui Dumnezeu. Dumnezeu trebuie admis ca drept în toate privințele. El nu numai că dăruiește după dreptate, ci și cere dreptate către El însuși și către semenii noștri. Cel ce nu îndeplinește, din partea sa, condiția de dreptate cerută de Dumnezeu, cel ce nu recunoaște pe Dumnezeu ca izvorul dreptății, ca revendorul ei, cel ce nu e drept în relație cu El - și cu semenii săi - așa cum voiește Dumnezeu, nu poate aștepta să se împărtășească de fericirea de la Dumnezeu. Astfel sensul complet al dreptății este:

fiecare primește de la Dumnezeul cel drept, după dreptatea sau nedreptatea sa. Dumnezeu vrea ca noi să creștem și în privința aceasta spre împărtășirea de cea mai mare dreptate și milă a Lui prin înaintarea noastră în dreptatea și în mila față de ceilalți. Dar faptul că niciodată nu ajungem la o dreptate corespunzătoare cu cea pe care o cerem de la Dumnezeu, e încă un motiv pentru care noi cerem nu numai dreptatea lui Dumnezeu, deci nu numai judecata Lui după dreptatea noastră, ci și mila Lui (Dan. 9, 18). "Faptele dreptății noastre sunt ca un veșmânt murdar" (Is. 64, 5).

Singur Hristos a atins ca om toată dreptatea. Din dreptatea Lui sorbim putere pentru a îmanta spre însușirea, în viața viitoare, a dreptății Lui, care e forma umană a dreptății divine (1 Cor. 1, 30; 2 Cor. 5, 21; Ef. 6, 14). Din faptul că dreptatea o avem din mila lui Dumnezeu și că niciodată nu o avem deplin, din cauza insuficientelor noastre eforturi de a o primi, rezultă și necesitatea smereniei noastre.

Deși în "dreptatea" adevărată în fața lui Dumnezeu intră, cum am spus, și smerenia noastră, adică recunoașterea că toate le avem de la Dumnezeu, din mila Lui, cererea milei lui Dumnezeu nu contrazice cererea de a ne împărtăși, după dreptate, de fericirea de la El. De fapt în cererea dreptății de la Dumnezeu trebuie să intre și recunoașterea că Dumnezeu ne face parte la fericirea Sa după dreptate, pe baza bunăvoiței Lui sau a milei Lui, dar pe de altă parte, fiind milostiv față de noi, Dumnezeu nu Se poartă samavolnic și arbitrar în hărâzirea fericirii Sale, cum afirmă învățatura calvină. Dumnezeu e milostiv, dar e și "Dreptul Judecător", punând preț și pe creatură și pe eforturile ei. Cel ce cere mila lui Dumnezeu e chiar prin aceasta drept, căci face un efort de smerenie și recunoaște ceea ce are de la Dumnezeu pe baza milei Lui, și se împărtășește deci după dreptate de fericirea de la El.

Nu vorbim aici de dreptatea în planul situațiilor lumești. Aceasta depinde de alte condiții. Omul nedreptățit în acest plan e justificat să revindice în acest plan dreptatea sa de la alții, și nu mila lor. Ba chiar e îndreptățit să-i mustre pe cei nedrepti, pe cei ce calcă dreptatea pentru hatârul lor, să protesteze împotriva faptelor lor. Dar el nu trebuie să piardă pe plan spiritual prin modul cum face această cerere. De aceea e bine să ceară această dreptate nu atât pentru sine, cât pentru alții. Aceasta ține de iubirea sa față de semeni.

Creștinul nu trebuie să uite niciodată că există o altă dreptate, care vine de la Dumnezeu și care se împărtășește după o "dreptate" a ființei umane. Ea e deosebită de la unul la altul, după "dreptatea" fiecăruia. De aceea, cel nedreptățit în ordinea lumească se bucură de o dreptate de la Dumnezeu când el însuși e drept în fața Lui, și viceversa. Sau cei relativ egali în planul ordinii lumești pot fi foarte deosebiți în fericirea de care se fac părtași de la Dumnezeu. Aceasta nu pentru că Dumnezeu nu ar voi ca toți să se bucure de aceeași dreptate din partea Lui, ci pentru că ei se fac apti, prin eforturile lor sau prin lipsa acestor eforturi în fața lui Dumnezeu, de o deosebire în fericirea lor.

b. Dacă în ordinea socială nedreptatea se datorează altora, în cea spirituală ea se învinge prin lupta cu sine însuși. Inegalitatea în ordinea socială se datorește altora, cea în ordinea spirituală depinde de fiecare în parte. De aceea, cea dintâi poate fi învinsă prin lupta împotriva altora, dar cea de a doua nu poate fi învinsă decât prin lupta cu sine însuși. Dacă toți ar duce această luptă cu ei însiși, să se realizeze nu numai dreptatea sau egalitatea în ordinea spirituală, ci și adevărata dreptate în ordinea exterioară. Am dat în paragraful despre preștiința lui Dumnezeu, un citat din Sfântul Ioan Gură de Aur, care arată cât de mult voiește Dumnezeu dreptatea între oameni în amândouă privințele și cât de mult obținerea ei depinde de eforturile lor. El o mai spune aceasta, și când o numește milă a lui Dumnezeu: "Căci este iubitor de oameni și milostiv, și, precum femeia cuprinsă de durerile nașterii dorește să nască, așa dorește și El să-și verse mila Lui. Dar păcatele noastre îl opresc de la aceasta"¹³⁸.

De dreptatea deplină de la Dumnezeu se vor bucura cei drepti mai ales în viața viitoare, cum se arată în pilda bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr (Mt. 9, 10).

Dumnezeu susține această dorință pentru dreptatea adevărată, dar nu o dă de-a gata, pentru că trebuie să ne apropiem de ea și noi prin eforturile noastre continuu și, prin aceasta, de El însuși. Dumnezeu susține această înaintare spre dreptatea adevărată, între altele, și prin faptul că El însuși sănctionează pe cei ce răpesc dreptatea altora, mai ales a celor "drepti". Iisus care a fost cel mai drept și a suferit cea mai mare nedreptate din partea lumii - cea mai mare în raport cu faptul că a fost cel mai drept - dar a fost ridicat în slava cerească pentru dreptatea Lui, susține în modul cel mai efectiv lupta pentru dreptatea adevărată în cursul istoriei.

Pe lângă aceasta, sănctionând pe cei nedrepți, Dumnezeu ține în oarecare măsură un echilibru în ordinea lumii și, cu aceasta, puțină tuturor de a se bucura de bunurile dăruite de El pe seama tuturor. De aceea, dreptatea lui Dumnezeu fiind o însușire dinamică, sau o energie, El a creat lumea după dreptate și vrea să o readucă la dreptate, sub toate raporturile.

Cei ce se împărtășesc de energiile lui Dumnezeu, între care este și cea a dreptății, întâi prin ființa lor, apoi prin har, prin care se restabilește ființa lor și se întărește, sunt animați și ei de pornirea de a realiza dreptatea. și ei îndeamnă și pe alții să facă dreptate. Sfântul Isaac Sirul spune: "Să nu deosebești pe bogat de sărac și să nu cauți să cunoști pe cel vrednic dintre cei nevrednici. Ci să fie pentru tine toți oamenii egali în bine. Prin aceasta vei putea atrage și pe cei nevrednici la bine... Căci Domnul a stat în comun (a realizat comuniunea) la mese cu vameșii și cu desfrânamele și nu a despărțit pe cei nevrednici, pentru ca în felul acesta să-i atragă pe toți la frica de Dumnezeu și ca aceștia prin cele trupești să-și apropie pe cele duhovnicești"¹³⁹.

138. De beato Philogono, VI; P. G., 48, col. 754.

139. Sfântul Isaac Sirul, *op. cit.*, p. 99.

Omul duhovnicesc nu vrea să se realizeze între oameni numai o dreptate interioară, ci și una exterioară. Căci știe că nedreptatea exterioară poate împiedica realizarea iubirii între oameni, deci și dreptatea interioară. Dar dreptatea exterioară nu e ultimul scop, ci mai sus decât ea este dreptatea în ordinea spirituală. Și el dă o pildă în aceasta, neluptând numai pentru dreptatea exterioară. Căci el cugetă ca Sfântul Isaac Sirul, care zice: "Cel ce e sărac în lucrurile lumești se va îmbogăți în Dumnezeu"¹⁴⁰

Dreptatea adevărată deplină va însemna și restabilirea echilibrului deplin între toate cele create, care este reflexul deplin al dreptății lui Dumnezeu. Care pe toate le iubește¹⁴¹

Dar dreptatea, ca relație cuvenită între noi și între noi și Dumnezeu, fiind o realitate și o cinstire reciprocă deplină, e condiția pentru comunicabilitatea deschisă neîmpiedicată. Cel drept nu are motiv să se ascundă, cum au motiv cel nedrept și cel nedreptățit să-și ascundă gândurile unul față de altul.

c) Dreptatea desăvârșită înfăptuită în Hristos. Dreptatea desăvârșită a noastră în fața lui Dumnezeu a fost împlinită în Hristos. Dar și răsplătirea desăvârșită a acestei dreptăți din partea lui Dumnezeu, tot în Hristos a avut loc. Pentru tot ce a suferit Hristos de la lume, pentru că S-a menținut drept în fața lui Dumnezeu, I s-a dat slava veșnică mai presus de toți și de toate (Filip 2, 9). Și toți cei ce ne unim cu El și urmăm pilda Lui ne vom împărtăși de slava Lui. În Evangheliea lui Hristos "s-a descoperit dreptatea lui Dumnezeu" (Rom 1, 17) "Iisus Hristos S-a făcut pentru noi înțelepciune de la Dumnezeu și dreptate și sfântire și răscumpărare" (I Cor 1, 30). În El s-a aratat dreptatea în dar și în El avem această dreptate în priușoșința harului și a darului (Rom 5, 17). În El ni s-a aratat dreptatea cea mai înaltă, care e totodată mila cea mai mare, mila covârșitoare (Ef 2, 4, Rom 9, 23, Tit 3, 5).

Dar ar fi greșit să socotim, ca protestanții, că în Hristos, Dumnezeu și-a arătat dreptatea, din milă, peste o umanitate pasivă. În acest caz, în Hristos nu s-ar fi arătat și dreptatea, ci numai mila lui Dumnezeu. În Hristos însă dreptatea cea mai deplină a lui Dumnezeu a încoronat cea mai deplină dreptate a omului, s-a realizat o deplină corespondență între ele. Aici apare importanța voinței omenești în Hristos. Dacă Dumnezeu și-ar manifesta o milă fără dreptate, El n-ar mai face cu noi o operă de pedagogie, nu L-ar mai interesa o creștere a noastră, ci ar arăta că nu ne-a creat pe noi ca funcțe capabile de o creștere spirituală. Însăși puterea Lui creațoare ar apărea enorm diminuată. Ca om Hristos împlinește dreptatea fiind reprezentant al nostru, al tuturor, iar ca Dumnezeu răsplătește cu dreptatea această dreptate. Le face pe ambele acestea, pentru că e unul și același Ipostas pentru Dumnezeire și pentru umanitate. Le face acestea pentru că vrea ca noi să ne împărtăşim nu numai de dreptatea Lui ca Dumnezeu, sau de dreptatea lui

140 Ibid., p. 178

141 De divinis nominibus, cap. VIII, § VII, P. G. cit., col. 893-896

Dumnezeu acordată în El din milă - mai bine zis din mila lui Dumnezeu fără dreptate, primită de noi în mod pasiv -, ci și de dreptatea Sa ca om, prin efortul nostru, ajutat, desigur, de harul lui Hristos, sau de Duhul Lui. Toate "mădularele noastre trebuie să le facem arme ale dreptății (oferite) lui Dumnezeu", sau oferite de Dumnezeu (Rom. 6, 13). Astfel, dreptatea deplină o realizează Dumnezeu în Hristos nu numai prin faptul că-L umple pe Hristos ca om de toată slava și strălucirea Persoanelor divine, ci și pentru că și pe noi ne umple de această fericire în Hristos, întrucât am biruit în El. "Celui ce biruiește îi voi da să șadă în scaunul Meu, precum și Eu am biruit și am sezut cu Tatăl în scaunul Lui" (Apoc. 3, 21).

Dreptatea lui Dumnezeu va putea umple pământul prin faptul că ea se va arăta și din partea lui Dumnezeu și din partea noastră. Numai așa se va putea împlini cu adevărat intenția lui Dumnezeu de a se umple lumea de dreptate: iradiind și din noi, și de deasupra noastră. Numai așa lumea va putea deveni cu adevărat "Împărația lui Dumnezeu, care este dreptate și pace și bucurie în Duhul Sfânt" (Rom. 15, 17).

3. Sfințenia lui Dumnezeu și participarea noastră la ea

Sfințenia lui Dumnezeu exprimă și ea, pe de o parte, o calitate a lui Dumnezeu Cel în Treime, pe de alta, se manifestă în lume și devine o calitate participată a ființelor umane. În primul aspect ea este cu totul apofatică, indefinibilă; în al doilea, este sesizată, dar într-un mod greu de definit rațional, adică într-un mod apofatic-catafatic. În primul aspect trebuie să-i spunem mai degrabă supra-sfințenie, în al doilea aspect, ca relație a lui Dumnezeu cu făpturile, sfințenie. Aici vorbim mai mult despre sfințenia aceasta revelată, manifestată în lume prin coborârea lui Dumnezeu la ea, prin energiile Sale necreate.

În sfințenia manifestată în lume se arată aceeași îmbinare de transcendent și revelat al lui Dumnezeu, de înălțime și coborâre. Dacă nu S-ar fi revelat Dumnezeu păstrând ceva din transcendența Lui în această coborâre, nu I-am cunoaște această calitate; dacă nu S-ar coborî fără a înceta să fie transcendent, lumea n-ar putea suporta sfințenia lui Dumnezeu și n-ar putea deveni părță la ea.

Dumnezeu revelându-Se, coborându-Se, arată totuși ceva ce depășește tot ce e lumesc, ceva ce e de alt ordin. Dacă sfințenia nu ar fi transcendentă, nu ne-ar da puterea să ne transcendem necontentit; dacă nu ar fi coborâtă, nu am încerca să o dobândim, fiindu-ne cu totul inaccesibilă. De câte ori licărește pentru conștiința noastră transcendența divină, ea ni se impune în această calitate a sfințeniei coborâtă la noi, greu de definit totuși prin concepte și prin cuvinte, dar experiată în oarecare fel. Însăși sfințenia e ceva transcendent lumii și de aceea însăși transcendența o experiem ca sfântă, deși e coborâtă la noi și ne atrage în sus. Sfințenia însăși prezentă în lume e dovada existenței unei ordini transcendente. Poate că în nimic nu se trăiește acel "cu totul altfel" (das ganz Andere), acel "mister producător

de teamă" (*mysterium tremendum*) al realității divine, ca în sfințenia în care e îmbrăcată revelarea Sa. Aproape că identificăm Dumnezeirea revelată cu sfințenia. Se poate spune că în sfințenie nu se revelează concentrat toate însușirile dumnezeiești. Ea e misterul luminos și activ al prezenței divine. În ea e concentrat tot ce deosebește pe Dumnezeu de lume.

a. **Sfințenia e atributul transcendentiei ca persoană.** Pe de altă parte, sfințenia nu e atributul unui mister impersonal. Ea e atributul transcendentiei ca persoană. Căci avem o teamă, o rușine de misterul sfânt, ca de o supremă conștiință, ca de un suprem for care ne trage la răspundere. Transcendentul sfânt e un transcendent-persoană, care ne potențează conștiința personală, ne face să ne gândim la păcătoșenia noastră. Sfințenia lui Dumnezeu apare ca o măreție care produce o infinită smerenie în om. Iar aceasta e una cu adevărata conștiință de sine. "Când susținutul e imprimat și scufundat prin Duhul în adâncurile smereniei în Hristos, uitând de toată lumea și de cele din ea și privindu-se numai pe sine și ale sale și stăruind mult timp în această meditare și deprinzându-se cu ea, se vede numai pe sine în nimicnicia și umilința sa și e convins că nimeni nu-i atât de nevrednic ca sine în toată lumea"¹⁴².

Sfințenia ne umple de o sfială de alt ordin decât orice sfială lumească, de un fior neexperiat în raport cu realitățile din lume, amestecat cu teama, cu spaimă, cu rușinea față de tot ce e întinat în noi. În fața acestei sfințenii personale, parcă ne simțim descoperiți în toată necurăția și goliciunea noastră. Dar în același timp sfințenia aceasta ne atrage. Dionisie Areopagitul identifică sfințenia lui Dumnezeu cu atotpuritatea Lui și acțiunea de sfințire a noastră cu acțiunea de purificare (*Despre ierarhia bisericăescă*). Dar această atotcurăție divină are în același timp ceva transcendent; ea are ceva dumnezeiesc în ea.

Dar atât sfială, cât și teamă sunt sfială și teamă de o persoană. Iar starea de descoperire în care ne plasează și o descoperire a ceea ce e bun în noi și aceasta ne cere și ea purificarea propriei conștiințe în fața altei conștiințe. Și omul e cucerit și de farmecul adevărăței sale ființe, căci descoperă în ea o dorință de curățenie și o legătură cu Dumnezeu, când apare în fața ei sfințenia Lui. Și ne simțim bine, căci Cel Sfânt ne-a cunoscut adevărata noastră ființă și prin aceasta nu ne respinge, măcar că suntem într-o stare de păcătoșenie, ci ne cheamă la curăție. Ne simțim fericiți, pentru că ne simțim despovărați și neîmpiedicați de a ne manifesta cu sinceritate față de El; nu mai jucăm un teatru, datorită căruia până la urmă sfârșim prin a nu ne mai cunoaște pe noi însine și a rămâne mereu în teama că vom fi demascați. Nu mai jucăm un teatru prin care vrem să ne închipuim că nu suntem păcătoși, dar nu reușim, ci menținem doar acoperită murdăria noastră. Eliberăm subiectul nostru pentru adevărata comuniune. Cei ce se simt curățăți în fața lui

142. Sfântul Simeon Noul Teolog în: *Traité théologique et Éthique*, tom. II, Cuv. I, p. 254, Sources Chrétiennes, vol. nr. 129.

Dumnezeu cel Sfânt primesc o "îndrăzneală" (*παρρησία*), o deschidere a conștiinței, o sinceritate a comunicabilității, care nu are nimic temerar sau cinic în ea, ci e asemenea "îndrăznirii" copilului care nu știe de păcat, având în plus maturitatea conștiinței și bucuria de ea. De aceea, când ne simțim întinâți, rugăm pe sfinții care au "îndrăznire" la Dumnezeu ca să vorbească, să mijlocească ei pentru noi. Astfel comunicându-ne sfințenia, Dumnezeu ne readuce la adevărata stare de subiect, repune în funcție deschisă subiectul nostru. Iar aceasta n-o poate face decât pentru că ni Se face vădit El însuși ca subiect iubitor. El trezește responsabilitatea subiectului nostru, intrând cu noi în relație familiară ca subiect transcendent. Astfel, sfințenia nu e calitatea unui obiect, ci calitatea prin excelență a Subiectului suprem și iubitor și ca atare atotpur și revindicator.

Numai în stăruință îndelungată, în conștiința prezenței lui Dumnezeu ca persoană iubitoare, se căștigă "îndrăznirea", căci se căștigă curăția. Numai de aceea ea devine în sfinții o deprindere. Îndată ce se pierde conștiința prezenței lui Dumnezeu, deci și conștiința de sine și de păcătoșenie a sa, se pierde această "îndrăznire", pentru că au intrat în ea patimile care întinează. Din acest motiv, când omul vrea să se apropie din nou de Dumnezeu, o face cu greutate, sau cu frică. Sfântul Isaac Sirul zice: "Curățește-te mereu înaintea Domnului, având amintirea Lui în inima ta, ca nu cumva zăbovind în afara amintirii Lui, să devii lipsit de îndrăznire când vei intra la El. Căci îndrăznirea față de Dumnezeu vine din vorbirea continuă cu El și din multă rugăciune"¹⁴³.

Îndrăznirea este o familiaritate cu Dumnezeu, care nu înseamnă o slabire a sensibilității pentru acest fapt extraordinar al comunicării cu El, pentru că ea e concomitantă cu o continuă conștiință a măreției Lui și cu o temere de a nu întrebupe comunicarea cu El prin vreo ascundere sau nelealitate față de El.

Orice ființă umană, asupra căreia se proiectează o rază din transcendența Subiectului divin, datorită efortului de curățire responsabilă și de statornicie a conștiinței în fața prezenței lui Dumnezeu, devine sfântă. "Căci sfânt ești, Dumnezeul nostru, și întru sfinții Te odihnești", se spune în cultul Bisericii Ortodoxe. "Odihna" lui Dumnezeu în sfinții e un fapt permanent de conștiință pentru ei. Toți creștinii sunt numiți de Sfântul Apostol Pavel "sfinții", dacă mențin în conștiință faptul sălașluirii lui Hristos în ei la Botez și dacă luptă pentru curăție cu ajutorul harului Botezului și al celorlalte Taine. Dar menținerea acestui fapt în conștiință și a acestui efort de curățire se efectuează prin Duhul Sfânt.

b. **Creștinismul a desființat virtual granița între sacru și profan, deschizând tuturor accesul la sfințenie.** Se susține uneori astăzi că noi nu ne putem împărtăși de sfințenia lui Dumnezeu, iar în timpul din urmă această opinie s-a dezvoltat în teoria secularismului, conform căreia creștinismul a desființat "sacrul" ca o calitate a unor persoane, locuri, obiecte speciale, a "profanizat" totul. Însuși Fiul lui Dumnezeu, întrupându-Se ca om între oameni, S-ar fi "profanizat".

143. Sfântul Isaac Sirul, *Ibid.*

De fapt, creștinismul a desființat într-un anumit sens granița între sacru și profan; dar aceasta, întrucât a dat posibilitate tuturor să devină sfinți. Într-un grad oarecare o făcuse aceasta încă Vechiul Testament. Deci dispariția acestei granițe nu înseamnă profanizarea universală, ci deschiderea posibilității tuturor pentru sfîntire. În Vechiul Testament tot poporul Israel era sfinit lui Dumnezeu și chemat la sfîntenie. "Vorbește adunării fiilor lui Israel: Fiți sfinți, căci sfânt sunt Eu, Domnul, Dumnezeul vostru" (Lev. 19, 2). Am văzut că Sfântul Apostol Pavel numește pe toți creștinii sfinți. Iar Sfântul Apostol Petru numește pe creștini *neam sfânt* (1 Petru 2, 9). Toți avem acces la sfîntenie, căci toți ne putem uni cu Hristos prin Duhul Sfânt, odată ce Hristos este Fiul lui Dumnezeu, Care S-a făcut om. A nega putința accesului tuturor la sfîntenie, înseamnă a nega că Fiul lui Dumnezeu, făcându-Se om, și-a păstrat dumnezeirea activă în umanitatea asumată și că Se unește cu noi în această calitate, de Dumnezeu întrupat. În termeni mai pe, înțeles, toți avem acces la sfîntenie, pentru că Dumnezeu, ca subiectul de puritate absolută, S-a facut subiectul uman de culminantă puritate, sensibilitate și comunicabilitate, ajutându-ne și pe noi ca, în această comunicare a Sa cu noi, să descoperim sensibilitatea noastră subiectivă.

În creștinism s-a redat firii noastre experiența tainei propriei sale existențe ca subiect și, cu aceasta, o sfială față de persoana proprie și a celorlalți și obligația de a avea grija de curația sa și de a lucra pentru veșnicia sa. Iar experiența acestei taine a devenit posibilă prin apropierea de om a Subiectului suprem în formă umană, pentru că a intrat în legătură cu Subiectul absolut, în formă umană, care e sfânt prin excelență. Dumnezeu ne-a devenit accesibil ca un astfel de subiect absolut, adică absolut sfânt, și prin aceasta a făcut evident experienței noastre și subiectul nostru. Creștinismul a desființat în principiu granița între sacru și profan și a deschis accesul tuturor la sfîntenie, întrucât, deși afirma că sfîntenia vine de la Dumnezeu, că unde e sfîntenie e Dumnezeu, totuși a recunoscut în ființa noastră o aspirație spre sfîntenie, sau spre comunicare între subiectul nostru și Subiectul divin întru puritate, și o capacitate pentru ea, un îndemn lăuntric spre comuniunea în puritate și delicatețe cu Subiectul absolut; și apoi, întrucât acest acces ni s-a deschis prin întruparea Fiului lui Dumnezeu ca om și prin sălașluirea Lui în tot cel ce voiește să-L primească.

Sfinții Părinți au văzut sfîntenia într-o mare asemănare a omului cu Dumnezeu prin curățirea de patimi și prin virtuțile ce culminează în iubire. Dar întrucât curația de patimi și virtuțile nu se pot dobânde decât prin energia harului care întărește puterile umane, asemănarea înseamnă și o iradiere a prezenței lui Dumnezeu din om. La cei ce se iubesc, aflându-se într-o interioritate reciprocă, față unuia se imprimă de trăsăturile celuilalt și aceste trăsături iradiază în mod activ din el. Întrucât aceste trăsături dumnezeiești sunt în creștere și prevădese gradul lor

deplin prin care vor copleși trăsăturile umane, chipurile sfinților încă de pe pământ au ceva din înfațarea lor din planul eternității eshatologice, prin care se vor reflecta deplin însușirile și vor iradia energiile lui Dumnezeu. Prin ei transpare viața eternă a veacului viitor, viață reflectată din Dumnezeu. "Bunurile de peste fire au ca chipuri și trăsături prevestitoare diferite moduri ale virtuților. Prin acestea Dumnezeu Se face neîncetat om în cei vrednici. Fericit este deci cel ce L-a prefăcut în sine prin înțelepciune pe Dumnezeu în om. Căci după ce a împlinit înfăptuirea acestei taine, pătimește prefacerea sa în dumnezeu după har, iar acest lucru nu va înceta a se săvârși pururea"¹⁴⁴. "Esența virtuții este Cuvântul cel unic al lui Dumnezeu; căci esența tuturor virtuților este Însuși Domnul nostru Iisus Hristos"¹⁴⁵.

Această imprimare a trăsăturilor divine active în noi echivalează cu îndumnezeirea noastră. Dar ea e echivalentă totodată cu o înomenire a lui Dumnezeu în noi. Înomenindu-Se Dumnezeu în noi, îndumnezeirea noastră înseamnă în același timp o înomenire culminantă a noastră. După doctrina creștină, comportându-ne asemenea lui Dumnezeu cel atoateiubitor față de toate, ne comportăm ca cei mai realizați oameni, căci avem inima plină de cea mai fierbinte iubire, de iubirea lui Dumnezeu. E o sensibilitate aproape sfâșietoare pentru orice durere străină, o sensibilitate mai mare ca pentru durerea proprie. Iar aceasta e o cuprindere a altora în sine într-un mod potențat. "Și ce este o inimă plină de milă?", întreabă Sfântul Isaac Sirul: "Este o ardere a inimii pentru toată creația, pentru oameni, pentru păsări, pentru animale și pentru orice făptură.... Amintirea și vederea lor îl fac să verse lacrimi. Din mila lui mare și intensă care-i stăpânește inima, și din multa stăruință în aceasta, i se îmnoiae inima și nu mai poate îndura, sau auzi, sau vedea vreo vătămare chiar neînsemnată apărută în vreo făptură. De aceea se roagă în tot ceasul cu lacrimi și pentru animale și pentru dușmani și pentru cei ce-i fac rău"¹⁴⁶.

Din Dumnezeu cel personal iradiază bunătatea, puritatea dezinteresului față de Sine, sau a interesului pentru om, sau transparența și comunicabilitatea. Prin aceasta atrage în comuniune cu Sine orice persoană care vrea, transmițându-i aceeași bunătate, transparență și comunicabilitate. Acestei bunătăți, transparențe și comunicabilități îi spunem pe de o parte puritate de patimi, pe de alta, virtute. Căci nu poate fi virtute unde e patimă. Patima e orbia preocupării exclusive de sine. Deci libertatea de patimi, sau nepătimirea, fără de care nu e virtute, nu este insensibilitate, ci supremă sensibilitate pentru alții. Ca să poți câștiga o sensibilitate trebuie să suferi, luptând împotriva pasiunilor tale. Numai prin cruce se ajunge la sensibilitatea nepătimirii, sau a virtuții. Căci virtutea e viețuirea pentru alții. Dupa gradul lor, virtuțile capătă diferite numiri. Virtutea iubirii reprezintă bunătatea,

144. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspuns catre Talasie*, 22; P. G. 90, col. 321 B.

145. *Ambigua*; P. G. cit., col. 1081.

146. Sfântul Isaac Sirul, Cuv. 81; op. cit., p. 306.

transparența și comunicabilitatea în gradul culminant. Ea are concentrate în sine toate virtuțile, sau sensibilitatea nepătimășă prin excelență. E virtutea echivalentă cu îndumnezeirea, care e în același timp una cu înomenirea culminantă. Numai în Dumnezeu se poate ajunge om deplin, cum arată definiția de la Calcedon.

Dar cea mai înaltă asemănare cu Dumnezeu o atinge sufletul în rugăciune. Căci în rugăciune adevărată el se unește cu Dumnezeu și s-a curățit de orice alt gând. Prezența lui Dumnezeu în sufletul care se roagă neîncetă, deci în sufletul sfântului, e neîncetată. Acest suflet "strălucește" de prezența dumneiească¹⁴⁷. Transparența sfântului e însăși transparența lui Dumnezeu în el.

c. **Sfîrșenie și transparență.** Lumina ce o iradiază din ei sfîrșii e tocmai această transparență a comunicării cu Dumnezeu și cu semenii, a participării la Dumnezeu. Cel mai transparent e Dumnezeu, pentru că El este Cel ce Se comunica cel mai mult. Dar nu poate trăi această transparență a lui Dumnezeu cel ce nu se deschide el însuși comunicării lui Dumnezeu. Cel ce i se deschide ei, devine sfânt pentru că devine și el transparent. În general, oamenii când își devin transparenți prin bunătatea datorită comunicării cu Dumnezeu, devin sfîrșii. și aceasta e condiția adevărat umană din punct de vedere creștin. Cei ce se feresc unii de alții, se feresc pentru că sunt rai. Răul îi face netransparenți, întunecați, nedeschisi, nesinceri, fățurnici. Sfântul este creația cea nouă sau reînnoită, deci luminoasă¹⁴⁸. Sfântul Simeon Noul Teolog spune că lumina sfîrșeniei din suflet face și trupul transparent. Dar pe pământ, aceasta se realizează numai în parte. Numai în viața viitoare vor fi și trupurile deplin transparente. "Trupurile sfîrșitor sub lucrarea sufletului unit cu harul, sau împărtășindu-se de lumina dumneiească, se sfîrșesc și devin și ele transparente, prin focul dumnezeiesc, și cu mult mai deosebite și mai cinstite decât alte trupuri. Dar când sufletul ieșe și se desparte de trup, îndată se predă și acesta corupției și se destramă pe încetul... Caci nu trebuie ca trupurile oamenilor să învie și să devină incoruptibile, înainte de învierea creaturilor"¹⁴⁹.

Dar transparența, care e un efect al copleșirii materiei de către spirit și care deci în treapta ei culminantă echivalează cu învierea, nu e un fenomen fizic și de caracter spectacular, ci o comunicare și iradiere existențială a iubirii, a interesului pentru ceilalți oameni și o participare la durerile și la neajunsurile vieții lor. E simpatia vibrantă în cel mai înalt grad. E liniște și este descoperirea a marii iubiri proprii pentru ei - ceea ce îi face pe ceilalți să poarte mai ușor durerile lor. În această sensibilitate a participării, sfântul își trăiește în gradul cel mai înalt umanitatea sa. Dar această umanitate a sfântului o trăiește și cel care se bucură de participarea sfântului la durerile și problemele sale. În aceasta se reveleză și caracterul personal al sfîrșeniei.

d. **Sfîrșenia este legată de jertfă și are caracter interpersonal.** Sfântul Chiril al Alexandriei a legat strâns sfîrșenia de jertfire. Cine se transpune în starea de jertfă

147. Idem, Cuv. 23; *op. cit.*, p. 92.

148. Sfântul Simeon Noul Teolog, *Tratat etic I*, cap. X, *op. cit.*, vol. I, p. 258.

149. *Ibid.* p. 204.

se transpune în starea de sfințenie. Cuvântul grec ἱερὸν înseamnă "jertfă" și "sacru" în același timp. Prin însuși faptul că creștinii se dăruiesc lui Dumnezeu sau se jertfesc Lui, ceea ce înseamnă deplina lor dăruire ca subiect Subiectului divin, ei devin sfinți, sunt învăluitori în sfințenia sau în puritatea dăruitoare a lui Dumnezeu, se deschid ei. Dar ei se pot jertfi în mod curat sau total, numai dacă se împărtășesc de jertfa curată sau totală a lui Hristos, Care, jertfindu-Se sau dăruindu-Se ca om într-o totală puritate Tatălui, S-a sfînit pentru ca și noi să ne sfîntim, unindu-ne cu El în stare de jertfă. Astfel, sfinți au intrare la Dumnezeu, sau la comuniunea întru curăție cu Subiectul suprem: "Și pentru ei Eu Mă sfîntesc pe Mine Însumi, ca și ei să fie sfinți între adevăr" (In. 17, 19).

Sfințenia vine astfel din predarea totală a subiectului uman, Persoanei absolute. Numai unei persoane te poți preda. Numai spre ea te poți transcendea cu adevăr. În pornirea spre puritatea și delicatețea lăuntrică e implicată pornirea de a fi pur și delicat în relațiile cu ceilalți, de a te preda și deschide lor în mod sincer și total. Dar predarea absolută nu o poți realiza decât în favoarea unei persoane absolute. Și puterea de predare absolută nu o poți primi decât unit cu o persoană absolută care se predă și ea. Numai predându-ne lui Dumnezeu, și numai întrucât reușim să facem aceasta în unire cu Fiul lui Dumnezeu devenit om și predat ca atare lui Dumnezeu, noi putem deveni sfinți, prin predarea noastră absolută, ajutată prin Persoana absolută, prin care ne predăm astfel Persoanei absolute¹⁵⁰. Deplina comunicabilitate față de Dumnezeu echivalează cu deplina predare către El. Ea e în același timp curăție și transparență pentru Dumnezeu și pentru oameni. Nici un gând contrar lui Dumnezeu și oamenilor nu face pe sfânt să se ascundă, să încerce să se facă impenetrabil, să se mascheze, să joace teatră.

e. **Sfințenia vine de la Persoana absolută.** Sfințenia vine de la Dumnezeu, de la absolutul ca persoană, de la Persoana deplin pură care n-are nici un gând rău împotriva noastră. Dar vine de la El și prin faptul că noi, ca persoane, aspirăm să ne predăm total acestei Persoane absolute, de absolută bunăvoieță față de noi, și realizăm această predare prin Fiul lui Dumnezeu care Se predă împreună cu noi, ca om, cu hotărâre absolută. Dacă te-ai preda cu hotărâre absolută numai unei persoane lipsite de caracterul absolut binevoitor și comunicabil, ai face din acea persoană un idol, atribuindu-i puterea unei comunicări de viață pe care nu o are de fapt. Ca atare, predarea către un idol nu poate fi definitivă, pentru că descoperi curând relativitatea lui, pentru că în afară de aceea nu ai în tine puterea predării absolute și nu o poți avea nici de la o altă persoană asemenea tie, care ca atare e lipsită de puterea bunăvoirii și comunicării absolute. Puterea predării totale îți vine din primirea acestei predări cu iubirea absolută, îți vine din întâmpinarea iubirii absolute a persoanei căreia i te predai.

Sfințenia vine numai de la o persoană absolută, și pentru faptul că numai în față ei te poți rușina în mod absolut și poți simți îndemnul spre o puritate sau sin-

150. Sf. Chiril din Alexandria, *Închinare în Duh și adevăr*; P. G. 68.

ceritate și transparență absolută, datorită puterii absolute și deci purității absolute cu care te întâmpină. În fața unui "absolut" impersonal, nu te poți rușina; în fața unei persoane neabsolute nu te poți rușina în modul cutremurător, absolut, cum te cutremuri în fața Celui Unuia Sfânt și atotuibitor, sau în fața unei persoane prin care transpare Cel Unul Sfânt, pentru că o persoană neabsolute are prin ea însăși atâtea imperfecțiuni, atâtea rețineri în comunicabilitatea ei, care o țin la nivelul tău. Numai iertarea de la Persoana absolută și poate da liniștirea totală și definitivă a conștiinței prin curățirea reală a păcatelor. Și numai printr-o persoană care vorbește în numele lui Dumnezeu și confirmă prin smerenia ei că numai Dumnezeu vorbește prin ea. Numai un absolut ca persoană poate fi curat prin ființă și te poate întâmpina cu delicatețea purității totale. Dacă în paganismul sacru era o calitate a lucrurilor, în Vechiul Testament el a devenit o calitate a Persoanei absolute și în oarecare măsură a întregului popor format din persoane, iar în creștinism încă mai mult, și a persoanei umane, în măsura în care aceasta se umple de Duhul Sfânt. Și aceasta, datorită faptului că Persoana absolută a devenit în Hristos și persoana umanului, comunicând celor ce cred în El pe Duhul Său cel Sfânt, sau sălășluindu-Se prin aceasta Ea însăși în ei.

Unui absolut impersonal nu încearcă atribuirea curățeniei în sens propriu, pentru că însăși curățenia este și o chestiune de intenție, de gânduri, de interioritate subiectivă, de delicatețe în raport cu alte persoane, în actele conștiente. Și numai un absolut ca persoană poate fi curat definitiv și total prin sine însuși, pentru că e curat prin ființă, și nu prin efort, nu în sens mărginit. Numai o persoană ne poate atrage, ne poate trezi un interes real, pentru că ni se poate preda și i ne putem preda într-o totală delicatețe. Și numai o persoană absolută ne poate atrage interesul absolut și poate exercita asupra noastră o atracție absolută, voită, și ca atare ne poate face să i ne predăm într-o sinceritate absolută, să ne "consacrăm" ei.

Predarea aceasta către Persoana absolută este o autojertfire sfîrșitoare, pentru că e o autotranscendere peste tot ce este relativ. Orice ființă umană care se înalță peste sine spre Persoana supremă și îl se dăruiește Aceleia renunță la sine, călcând peste ceea ce este egoist, meschin, interes îngust, poftă îndreptată pasionat spre un lucru mărginit, deci se sfîrșește întrând prin Aceea într-o dezmarginire și libertate deplină. Se sfîrșește pentru că se uită pe sine, se înalță peste sine, în comunicarea cu adevărat liberă a sa cu Persoana absolută și din puterea Acesteia care-i vine din partea Elă intru întâmpinare. Dar întrucât prin aceasta se realizează pe sine în modul cel mai autentic, se poate spune că, din punct de vedere al învățăturii noastre, sfîrșenia e realizarea cea mai proprie a umanului, descoperirea și punerea în valoare a sanctuarului celui mai intim al lui¹⁵¹.

Dacă ființa umană devine sfântă întrucât se dăruiește sau se consacră Persoanei supreme și slujirii binelui curat, adevărului și dreptății voite de Ea, actul

151. H. Mühlen, *Entsakralisierung*, ed. cit., p. 10.

"consacrării" sau al "jertfiri" e un act de preot. Toți cei ce se jertfesc sau se dăruiesc Persoanei supreme sunt preoți și se sfîntesc prin oferirea lor lui Dumnezeu¹⁵². Iar dăruindu-se pe ei însiși, dăruiesc toată lumea cu care sunt legați - deci o sfîntesc¹⁵³. Cel ce se sfîntește îi ajută pe toți cu care ajunge în contact să se sfîntească, atrăgându-i într-o relație delicată, transparentă, curată în simțiri și în gânduri.

Elementele și obiectele sfîntite în biserică primesc o sfîntenie, și ele, prin relația acestor persoane cu ele în Dumnezeu, dar nu în mod exclusiv pentru ele, care să le separe de celelalte elemente ale lumii, ca de un domeniu profan. Ele sunt sfîntite pentru toate obiectele și lucrurile din lume, în mod reprezentativ. Cei ce le dăruiesc lui Dumnezeu se poartă delicat cu ele, pentru că sunt darurile date de Dumnezeu, întoarse de ei Lui, cu mulțumită. Dar delicatețea comportării noastre cu ele ne dă puțină să dobândim aceeași purtare cu toate, ne deschide ochii să vedem în toate lucrurile, darurile lui Dumnezeu, pe care trebuie să le folosim cu sfială, puritate și recunoștință. Prin pâinea, apa, vinul, untdelemnul, grâul, sfîntite în biserici, se sfîntește toată pâinea, apa, vinul, întrebuițate de oameni în viața lor. Credinciosul ortodox face cu sfiala semnul crucii pe pâine când o începe, conștient că e darul lui Dumnezeu. Toți credincioșii se roagă când se aşază la masă. Toate sunt introduse în relația lor cu Dumnezeu. Biserică Ortodoxă are slujbe speciale de sfîntire a făntânilor, a câmpului, a curților, a caselor, a animalelor. Pâinea euharistică proiectează o aură de sfîntenie peste orice pâine. Iar preoții primesc o sfîntire în calitate de slujitori ai sfîntirii tuturor, ca puncte active prin care se prilejuiește intrarea tuturor în comuniunea sfîntitoare cu Hristos, Persoana divino-umană, ca factor de relații curate între toți oamenii.

f. **Sfîntenia este realizarea deplină a umanului.** Sfântul, prin autodăruirea sa lui Hristos, prin comuniunea sa cu El și prin El cu toți oamenii, într-un mod eliberat de orice gând și interes ascuns, restaurează în mod deplin umanitatea sa.

Dar cum se arată aceasta în mod concret? În sfânt nu există nimic trivial, nimic grosolan, nimic josnic, nimic afectat, nimic nesincer. În el se actualizează în grad culminant delicatețea, sensibilitatea, transparența, puritatea, sfiala, atenția față de taina semenilor, atât de proprie umanului, pentru că le aduce din comunicarea sa cu Persoana supremă. El sesizează stările de suflet ale celorlați și se ferește de tot ce le-ar contraria, deși nu se ferește de a-i ajuta să depășească slabiciunile lor. El citește cea mai puțin articulată trebuință a altora și o împlinește prompt, dar și impuritățile lor oricât deabil ascunse, exercitând o acțiune purificatoare, chiar prin puterea delicată a purității sale. Din el iradiază continuu un duh de dăruire, de jertfelnicie față de toți, fără nici o grija de sine, un duh care încalzește pe ceilalți și le dă siguranță că nu sunt singuri. El e mielul nevinovat gata de jertfa conștientă de sine și zidul neclintit care oferă un sprijin neînșelător.

152. Al. Schmemann, *For the Life of the World*, New York, 1963, p. 69.

153. *Ibid.*, p. 3.

Și totuși nu există cineva mai smerit, mai simplu, mai neartificial, mai netebral, mai neprefăcut, mai "natural" în comportarea sa, acceptând tot ce-i adevarat omenesc, creând o atmosferă de familiaritate curată. Sfântul a depășit orice dualitate în sine, cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul¹⁵⁴. A depășit lupta între suflet și trup, divergența între bunele intenții și faptele necorespunzătoare, între aparențele înșelătoare și gândurile ascunse, între ceea ce pretinde să fie și ceea ce este de fapt. El s-a simplificat astfel, pentru că s-a predat întreg lui Dumnezeu. De aceea se poate preda întreg în comunicarea cu ceilalți.

El dă curaj totdeauna, reducând uneori nălucirile produse de temeri, de mândrie, de pasiuni, printr-un umor de aceeași delicatețe. El zâmbește, dar nu râde sarcastic; e serios, dar nu înfricoșat. Acordă un preț persoanelor celor mai umile, socotindu-le pe toate mari taine create de Dumnezeu și destinate veșnicei comunicații cu El. Sfântul se face prin smerenie aproape neobservat, apărând când e nevoie de o mângâiere, de o încurajare, de un ajutor. Nu există greutate de neînvins pentru el, pentru că el crede ferm în ajutorul lui Dumnezeu, cerut prin rugăciune. El este cea mai umană și cea mai smerită ființă și, în același timp, o apariție neobișnuită, uimitoare, prilejuind celorlalți sentimentul descoperirii umanului firesc în el și în ei. Este cel mai apropiat și, în același timp, fără să vrea, cel mai impunător, cel ce atrage atenția cel mai mult. Își devine cel mai intim dintre toți și cel mai înțelegător și te simți cum nu se poate mai la larg lângă el și în același timp te strâmtorează, făcându-te să-ți vezi insuficiențele morale și greșalele. Te copleșește cu măreția simplă a purității și cu căldura bunătății lui și te face să te rușinezi de nivelul tău coborât de la umanitatea adevarată, de impuritatea, artificialitatea, superficialitatea, duplicitatea ta, care ies puternic în relief în comparația ce o faci, fără să vrei, între tine și el. Nu exercită nici o forță lumească, nu dă nici o poruncă cu severitate, dar simți în el o fermitate neîncovoiată în convingerile lui, în viața lui, în sfaturile ce le dă, încât părerea lui despre ceea ce ar trebui să faci, exprimată cu delicatețe, sau cu o privire discretă, își devine o poruncă pentru a cărei împlinire ești în stare de orice efort și sacrificiu.

g. În delicatețea sfântului se simte puterea lui Dumnezeu. În delicatețea sfântului este transparentă autoritatea lui Dumnezeu. În același timp recomandarea lui își dă o putere care te eliberează de neputință în care te aflai, de neîncrederea ce o aveai în tine, pentru că o simți ca o putere dumnezeiasca. Simți că el își dă lumină și putere din ultimul izvor de lumină și de putere, cu o bunătate din ultimul izvor de bunătate, care vrea să te mantuiască. Te temi de privirea lui în sufletul tău, cum te temi de descoperirea adevarului din partea unui medic de neîndoelnică destoinicie și prietenie, dar o aștepți ca pe aceea a celui din urmă, pentru că știi că-ți va da, odată cu diagnosticul, și leacul sigur al salvării tale dintr-o boală, pe care simțeai că este spre moarte. În extrema lui delicatețe, blândețe și smerenie,

154. Ambigua, P. G. cit., col. 1193-1196.

simți o putere ajutătoare pe care nici o putere din lume nu o poate încovoia, putere ce-i vine de la Dumnezeu, din predarea sa totală lui Dumnezeu și din voința de a sluji semenilor, din porunca și cu trimiterea lui Dumnezeu, ca să se măntuiască. Cine se apropie de sfânt, descoperă în el piscul bunătății, al purității și al puterii duhovnicești, acoperit de vălul smereniei. Trebuie să te străduiești ca să descoperi faptele mari ale ascezei și iubirii lui de oameni, dar înălțimea lui se impune prin aerul de bunătate și de puritate ce-l înconjoară. El e ilustrarea măreției și puterii în chenoză.

Din sfânt iradiază o imperturbabilă liniște sau pace și, în același timp, o participare până la lacrimi la durerea celorlalți. El e înrădăcinat în stabilitatea iubitoare și suferitoare a lui Dumnezeu cel întrupat și se odihnește în eternitatea puterii și bunătății lui Dumnezeu, cum spune Sfântul Maxim Marturisitorul, fiind întreg imprimat de prezența lui Dumnezeu, asemenea lui Melchisedec¹⁵⁵. Dar eternitatea neclintirii lui în dragostea de Dumnezeu și de oameni nu exclude participarea lui la durerile oamenilor, așa cum nici Hristos nu încețează de a aduce jertfa Sa pentru ei și nici îngerii nu încețează de a le oferi continuu asistență lor. Căci persistența în iubirea suferitoare și ajutătoare este și ea o eternitate. Aceasta e "odihna", sau stabilitatea, sau "sabatul" în care au intrat sfinții (Evr. 3, 18; 4, 11), ca unii ce au ieșit din Egiptul pasiunilor, iar nu sabatul nirvanei nesimțitoare. Căci odihna sfântului în eternitatea neclintitei iubiri de oameni a lui Dumnezeu are forța de a atrage și pe alții spre ea și de a ajuta astfel să-și învingă cu curaj durerea, să nu sucombe în disperare.

Astfel sfântul e un înainte-mergător și un ajutător al celorlalți în drumul spre viitorul desăvârșirii eshatologice.

El a biruit oarecum timpul, fiind puternic prezent în timp. Prin aceasta, a câștigat o maximă asemănare cu Dumnezeu, având pe Dumnezeu în sine, cu neclintirea Lui în bine și în iubirea de oameni. Sfântul a ajuns în Dumnezeu și la deplinătatea esenței umane. El a ajuns la identitatea esenței umane cu existența, cum spune Evdokimov¹⁵⁶.

Sfântul reprezintă umanul purificat, prin a cărui subțirime spiritual-corporală transpare modelul său de infinită bunătate și putere, care e Dumnezeu. El e chipul restabilit al absolutului viu și personal, un vârf amețitor de apropiat și amețitor de înalt sau de sublim al umanității, capabil de un dialog complet deschis și neîntrerupt cu comuniunea treimică.

Sfântul anticipează zările umanității eterne, desăvârșite. Prin fețele tuturor sfinților transpare fața lui Hristos, fața de model a tuturor fețelor umane. Sfinții reveleză în ei și fac eficientăumanitatea culminantă a lui Hristos, ca niște ipostazieri ale ei. Ba mai mult: întrucât umanitatea adevărată e chipul lui Dumnezeu, ei reveleză pe Dumnezeu în forma umană, pe Dumnezeu înomenit.

155. Ambigua, P. G. cit., col. 1144.

156. La femme et le salut du monde, op. cit., p. 221.

h. Sfîntenia își are izvorul în tripersonalitatea lui Dumnezeu și în Hristos. Dacă sfîntenia e transparență pură, comunicantă, a unei persoane pentru altă persoană, sfîntenia își are izvorul ultim în tripersonalitatea lui Dumnezeu. Subiectul sfînteniei nu poate fi decât o persoană în relația ei pură cu altă persoană. Sfîntenia se realizează în puritatea și delicatețea relației desăvârșite a unei persoane față de altă persoană. Căci puritatea și delicatețea sunt, în alți termeni, fidelitatea, transparența și atenția totală a unei persoane față de altele, autotranscenderea totală spre acelea. Fidelitatea și autotranscenderea aceasta își au gradul suprem din eternitate între Persoanele divine. Duhul, ca Duh al Tatălui și al Fiului, ca același Duh în Amândoi, exprimând ca persoană această fidelitate desăvârșită între Amândoi, se numește în mod special Sfânt.

Din perfecțiunea fidelității și atenției reciproce treimice ni se împărăște pătarea fidelității și atenției prin Duhul Sfânt și noua, în primul rând față de Dumnezeu și, prin aceasta, și între noi. De aceea, cel ce se dedică cu fidelitate lui Dumnezeu se "consacră", se "sfîntește", iar aceasta se realizează prin primirea Duhului Sfint și totdeauna pentru Dumnezeu și pentru misiunea aducerii altor oameni la Dumnezeu. Aceasta ne face să fim într-un Duh cu Tatăl și cu Fiul. Se pot consacra și lucruri, spre întrebuițarea lor fidelă pentru Dumnezeu. Dar cel ce le întrebuițează fidel pentru Dumnezeu e omul care crede. Prin el se manifestă credința totală a omului față de Dumnezeu și calitatea lui de delegat de Dumnezeu cu administrarea lucurilor spre lauda lui Dumnezeu și spre măntuirea semenilor. Căci cel total fidel lui Dumnezeu devine total fidel și semenilor, încadrând fidelitatea sa față de semeni, în fidelitatea sa față de Dumnezeu, cum a făcut Hristos: "Eu Mă sfîntesc pe Mine pentru ei". Omul poate să devină total fidel lui Dumnezeu, din fidelitatea lui Hristos față de el: "Fiți sfinți, precum Eu, Dumnezeul vostru, sfânt sunt". De aceea se aseamănă legătura omului cu Dumnezeu, cu legătura dintre mireasă și mire. Iar Biserica e sfintă prin faptul că e mireasa fidelă a lui Hristos. Poporul Israel se întina când uita de fidelitatea față de Dumnezeu, când facea netransparentă prezența lui Dumnezeu prin el.

Dar cel care e total fidel lui Dumnezeu și, prin aceasta, și semenilor, e umanizat, sau sensibilizat ca om într-un grad superior. De aceea a se sfînti înseamnă a se umaniza și orice adeverărată umanizare e în același timp sfîntire.

Sfîntenia deplină, preoția deplină a omului s-a realizat în Hristos. Iar prin aceasta, și umanizarea s-a realizat în El în gradul suprem. Pentru că Hristos S-a dăruit total lui Dumnezeu, prin viața Sa de ascultare fără compromis și prin jertfa Sa. Dar tocmai prin aceasta S-a dăruit tot așa de total și nouă. El S-a așezat ca om în aceeași transparență și fidelitate față de Dumnezeu și față de noi, în care este că Dumnezeu, dar într-o transparență deplin accesibilă nouă. În Hristos a coborât printre noi fidelitatea intertreimică într-o Persoană divină, pentru ca să devină pro-

prie și umanității asumate, ca fidelitate față de Dumnezeu și față de noi și să ne comunice și nouă puterea Ei, aşa ca și noi să ne-o însușim în amândouă direcțiile. Pentru aceea Ipostasul divin al fidelității desăvârșite eterne a devenit și Ipostas al umanității sau și Ipostasul uman al acestei fidelități.

El ne transmite această putere a fidelității prin Duhul Sfânt, Care, din Treime, a trecut și în El ca om. În jertfa Lui e puterea jertfei noastre, în preoția Lui, puterea preoției noastre. Chiar în întruparea Lui se realizează o predare extremă a umanului. "Dat fiind că omul nu e decât în măsura în care se părăsește (se sfîrșește, am zice noi), întruparea Fiului lui Dumnezeu (în Care umanitatea acceptă o depășire de sine, primind ca ipostas al ei Ipostasul divin, pentru a se face deplin transparentă și locaș al transparentei umane generale, n.n.), se prezintă ca supremul și unicul caz al desăvârșirii esențiale a umanității"¹⁵⁷.

Fiind sfîrșenia supremă în forma umană, Hristos e și omul pentru oameni în gradul suprem și exemplar. Dacă sfântul e un om pentru oameni, întrucât e în primul rând un om pentru Dumnezeu, Hristos e omul pentru oameni în gradul suprem, nu pentru ca să ne dispenseze pe noi de datoria sfîrșirii, ci pentru ca să dobândim și noi sfîrșenia sau fidelitatea activă față de Dumnezeu și față de semenii noștri.

În opera sa *Închinare în Duh și adevăr*, Sfântul Chiril din Alexandria a pus în relief faptul că noi nu putem deveni sfîrșiti decât în Hristos, întrucât El ne ia în Sine în starea Sa de jertfă adusă lui Dumnezeu și întrucât ne insuflă același act și aceeași stare de jertfă, sau de autotranscendere, sau de fidelitate totală față de Dumnezeu, în care Se află El însuși.

Prin Hristos, sfîrșenia ca supremă transparentă reciprocă a Persoanelor Sfintei Treimi ni se comunică nouă ca sensibilitate desăvârșită a relației dintre persoana umană și Dumnezeu și, prin aceasta, și între persoanele umane.

Dumnezeu vrea ca toată lumea să se umple de sfîrșiti, toată lumea să se sfîrșească, pentru ca sfîrșenia Lui să se facă văzută și slăvită peste tot în lume, devenind cer nou și pământ nou, în care locuiește dreptatea, sau fidelitatea, sau deschiderea, sau sfîrșenia, prin extensiunea ei din Sfânta Treime.

Ortodoxia crede că prin spiritualitate, prin pătrunderea energiilor necreate în lume, lumea se transfigurează datorită și eforturilor ce le fac credincioșii, întăriți de aceste energii, spre sfîrșenie. Căci în aceste energii, devenite și ale oamenilor, Se face transparent Dumnezeu, Cel în Treime.

Numai în experiența sfîrșeniei, firea noastră, umplându-se de prezența eficientă a lui Dumnezeu, are nu numai o cunoaștere teoretică a lui Dumnezeu, ci o cunoaștere prin experiență a prezenței, a puterii și a iubirii Lui. "Urmăriți pacea cu

157. Karl Rahner, *Considérations générales sur la christologie*, în: *Problèmes actuels de christologie*, Travaux du Symposium de l'Arbresle, 1961, recueillis par ed. Brousse et J. Latour, Paris, Desclée, 1964, p. 21-22.

toți și sfințenia, fără de care nimeni nu va vedea pe Dumnezeu" (Evr. 12, 14). În felul acesta, cel ce se află în sfințenie se află în adevăr, în cunoașterea prin experiență a lui Dumnezeu, în Dumnezeu însuși, adevărul care-i sfințește. "Sfințește-i pe ei întru adevărul Tău" (In. 17, 17). "Eu Mă sfîntesc pe Mine întru adevăr, ca să fie și ei sfinții întru adevăr" (In. 17, 19). Sfinții cunosc pe Dumnezeu în prezența Lui lucrătoare în ei și în toată lumea. Îl cunosc în dulceața bunătății și a păcii, în puterea Lui de transformare și de transfigurare și desăvârșire în ei însăși și în toate. Sfințenia nu este ceva static și individual, ci un proces de nesfârșită umanizare creștină prin îndumnezeire, ce se realizează în relațiile dintre oameni și Dumnezeu, dintre oamenii însăși și dintre ei și cosmosul întreg.

4. Bunătatea și iubirea lui Dumnezeu și participarea noastră la ele

Dionisie Areopagitul socotește că cea mai proprie numire ce se cuvine subzistenței divine, care o și deosebește de toate, este aceea de bunătate, sau de bunătate suprabună. De aceea, chiar prin existența sau supraexistența ei, ea extinde binele, ca bine esențial ($\tauῷ εἰναι ἀγαθόν, τῷ οὐσιωδὲς ἀγαθόν$), la toate existențele, aşa cum soarele luminează toate nu în baza unei hotărâri, ci prin însăși existența lui. Prin razele bunătății Soarelui supraexistent sunt toate: esențe, puteri, lucrări, de la cele mai înalte și spirituale, la cele mai de jos și materiale. Prin razele acestei bunătăți se mențin toate într-o unitate și progresează în bine¹⁵⁸. Binele suprabun dă existența și forma tuturor. În El e ceea ce e mai presus de esență, de viață și de înțelepciune, sau de minte. Chiar ceea ce nu e încă în bine, sau nu e deplin, tinde spre bine și se străduiește să ajungă să fie și el în bine, mai presus de ființă¹⁵⁹.

Din toată concepția lui Dionisie despre deosebirea între supraexistența dumnezeiască și existențele ce-și au originea în ea, se vede că el nu socotește că existența de toate gradele se extinde ca un bine din Dumnezeirea supraexistentă printr-o emanație în sensul neplatonic panteist, ci în sensul că Dumnezeirea procedează la actul creației datorită bunătății supraexistente și în sensul că această creație nu poate fi decât bună, odată ce și Dumnezeirea este bună prin însăși existența sau supraexistența Ei. Dionisie o spune aceasta și într-un mod mai direct, când declară că Dumnezeu "iese din Sine prin proniile Sale față de toate"¹⁶⁰. Dar proniile sunt acte voite.

Dionisie vorbește de mișcarea prin care Dumnezeu ieșe afară din Sine, după ce toate sunt aduse la existență. Atunci El e atras oarecum de ale Sale, sau Dumnezeu Cel neieșit din Sine e atras de prezența Lui ieșită din Sine, aflată în creaturi.

Dionisie Areopagitul nu face deosebire între bunătate, iubire (agape) și eros.

158. *De divinis nominibus*, cap. IV, § I; P. G. cit. col. 693.

159. *Op. cit.*, cap. IV § II; P. G. cit., 697.

160. *Op. cit.*, cap. IV, § XIII; P. G. cit., col. 712 B.

"Acest bine e laudat de sfintiții cuvântători de Dumnezeu și ca frumos și ca frumusețe, și ca iubire și iubit"¹⁶¹. "Mie mi se pare că cuvântătorii de Dumnezeu socotesc că iubirea și erosul exprimă în comun același lucru"¹⁶². "Cei ce ascultă în chip drept cele dumnezeiești consideră că sfintiții cuvântători de Dumnezeu acordă același înțeles numirii de iubire și de *eros*, potrivit revelațiilor dumnezeiești. Acest nume indică puterea care unifică și leagă și conservă frumos și bine, preexistând în *frumos* și *bine* și răspândindu-se din *frumos* și *bine*"¹⁶³.

Forța unificatoare a binelui, sau a iubirii, sau a erosului, stă în faptul că erosul dumnezeiesc este extatic, "nelăsând pe cei ce se iubesc să fie ai lor, ci ai celor iubiți"¹⁶⁴. Pornirea aceasta, fie că e numită *bine*, fie *agape*, fie *eros*, îndeamnă nu numai făptura spre Dumnezeu, ci și pe Dumnezeu spre făptură. Propriu-zis, îndeamnă întâi și mai mult pe Dumnezeu spre făptură. Textele lui Dionisie în acest sens sunt atât de clare, că nu dau nici un temei interpretării protestante, că prin *eros* numai făptura e atrasă spre Dumnezeu și deci mântuirea ar fi o operă naturală a făpturii. Făptura tinde și ea spre Dumnezeu numai pentru că își are originea în Dumnezeu, Care a sădit în ea această pornire. Dar întrucât păcatul a slăbit-o, era necesar ca ea să fie refăcută de harul erosului sau al iubirii dumnezeiești. Prin *eros* se exprimă deci aceeași coborâre a lui Dumnezeu la creații, care se exprimă și prin iubire (*agape*).

Iubirea dumnezeiască e deci mișcarea lui Dumnezeu spre făpturi, spre unirea cu ele. Dar ca să fie mișcare spre cineva, trebuie ca să existe o astfel de mișcare eternă în Dumnezeu. Dacă în general erosul înseamnă mișcarea plină de dor din două părți, el nu poate exista acolo unde numai una din părți e persoană, iar cealaltă e obiect pasiv al doririi și iubirii.

Aceasta înseamnă că în Dumnezeu e o comunitate de persoane între care se manifestă iubirea. Iubirea în Dumnezeu ar implica și ea o mișcare de la o Persoană spre Cealaltă. Dar întrucât în Dumnezeu nu e o mișcare pentru depășirea unui grad de iubire spre un grad mai intens și deci spre depășirea unei distanțe ce mai există între Persoanele divine, sau spre o mai deplină unire între Ele, mișcarea iubirii în Dumnezeu e unită într-un mod paradoxal cu nemișcarea. O spune aceasta însuși Dionisie Areopagitul, declarând că Dumnezeu e mai presus nu numai de mișcare, ci și de nemișcare¹⁶⁵; cum o va spune și Sfântul Maxim, comen-

161. *Op. cit.*, cap. IV, § VII; P. G. cit., col. 701.

162. *Op. cit.*, cap. IV, § XII; P. G. cit., col. 709.

163. *Ibid.* Dionisie nu știe de deosebirea ce o fac teologii protestanți (de ex. Nygren) între *eros* și *agape*, socotind pe primul ca atracția naturală ce o simt făpturile spre Dumnezeu, iar pe ultima ca aplecarea binevoitoare a lui Dumnezeu spre ele și atribuind Părintilor bisericicești un platonism contrar creștinismului, întrucât uită de iubirea lui Dumnezeu, care se apleacă la făpturi (*agape*). Lăsăm la o parte faptul că în această deosebire se ascunde critica protestantă la adresa gândirii patristice, în numele unei concepții exagerate despre păcatoșenia omului.

164. *Op. cit.*, cap. IV, § XIII; P. G. cit., col. 71.

165. *De divinis nominibus*, cap. IV, § X; P. G. cit., col. 705 C

tatorul lui, și anume că Dumnezeu nu trebuie să fie gândit în nemîșcarea pe care o cunoaștem sau ne-o putem închipui noi. El precizează: "Apoi, Dumnezeu nici nu Se mișcă propriu-zis întru totul, nici nu stă întru totul, căci acest lucru e propriu celor ce sunt mărginile după fire și au un început al existenței..., pentru faptul că - după fire - este mai presus de orice mișcare și stabilitate"¹⁶⁶.

Dar încă Sfântul Grigorie de Nyssa spusese: "Căci acesta este paradoxul suprem între toate: cum pot fi mișcarea și odihna același lucru?"¹⁶⁷. Fiecare Persoană divină iese din Sine în mod total la Celelalte. Dar tocmai prin aceasta nu face o mișcare pentru a realiza o ieșire mai mare. Pentru că e în mod total la Celelalte sau Le are în Sine pe Celelalte. Fiind în aceeași mișcare integrală, se poate spune că sunt nemîșcate. Dar întrucât Ele nu Se confundă, iubirea e totuși o ieșire, deci o mișcare de la Una la Alta. E o persistență în aceeași ieșire, aflată permanent la capătul doririi ei, la celelalte Persoane.

În această ieșire reciprocă totală și de aceea stabilă a Persoanelor dumnezeiești e dată posibilitatea mișcării Lor comune spre făpturile personale, realizându-se iubirea ca ieșire a Fiecareia, la Cealaltă. Dumnezeu dorește să ajungă la persoana creată, sau la unirea Lui cu ea, nu numai prin extazul Lui spre ea, ci și prin extazul ei spre El. Deși făptura prin ființă ei este în El, prin iubirea ei insuficientă ea este încă la o depărtare de El și, de aceea, El face o chenoză coborându-Se spre ea și acceptând ca ea să se afle la o anumită distanță de El, la a cărei micșorare să contribuie și ea prin voia ei. Căci pentru a realiza o iubire și cu ființă creată, Dumnezeu a adus la existență nu numai o lume de obiecte, ci și o lume de subiecte, care sunt față de El la o distanță pe care o pot micșora sau mări.

Dumnezeu vrea să depășească intervalul (diastaza) dintre El și aceste persoane nu numai prin mișcarea Sa, ci și prin mișcarea lor liberă spre El. Căci atât timp cât creația manifestă o voie neconcordantă cu voia Lui, rămâne distanța între El și ea¹⁶⁸. Mișcându-se spre Dumnezeu, creația își pune de acord voia cu firea ei, în care Dumnezeu a sădit dorința iubirii față de El și puterea de a se mișca spre El. Dar aceasta e o fire căreia Dumnezeu î-a redat "puterile" ei originare, nepătate, sau "puterea iubirii, prin care poate realiza unirea cu Dumnezeu și cu semenii, întrucât se opune iubirii de sine"¹⁶⁹.

Astfel, pe de o parte Dumnezeu pune puterea Sa în mișcare în relație cu făpturile, pe de alta, le insuflă, prin această mișcare a iubirii Sale față de ele, iubirea lor față de El, după ce prin creație le-a dat această capacitate, iar prin harul lui Hristos a restabilit-o. Dumnezeu aducându-le la existență și înzestrându-le cu

166. *Ambigua*, P. G., op. cit., col. 1221 B.

167. *Vita Moysis*, P. G., 44, col. 405 C.

168. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ep. II către Ioan Cubicularul. Despre iubire*, P. G. 91, col. 396.

169. *Op. cit.*, col. 397.

atâtea daruri, între care și al cunoașterii. Se vădește în fața lor vrednic de iubit, iar aceasta este încă o formă prin care le pune în mișcarea de iubire față de El. Totuși, această mișcare slabind prin păcat, era nevoie de noi ieșiri ale lui Dumnezeu la ele, ca să restabilească mișcarea lor spre El. Propriu-zis este greu de separat între crearea iubirii în ele, prin faptul că le apare vrednic de iubit prin darurile ce li le dă prin actul creației, între lucrarea providenței și a refacerii puterilor lor și între noua și permanenta Sa ieșire iubitoare la ele în Hristos. Toate aceste trei feluri de ieșire sunt manifestări ale iubirii Sale față de făpturi, dar, în același timp, acțiuni prin care Se face vrednic de iubit de ele și deci acțiuni care produc iubirea lor față de El.

Din iubirea lui Dumnezeu față de făpturi răsare iubirea lor față de El și deci iubirea lor față de El nu poate fi despărțită de iubirea Lui față de ele. De aceea Sfinții Părinți nu fac o deosebire între ele. Iubirea făpturilor față de Dumnezeu este darul lui Dumnezeu, produs de iubirea lui Dumnezeu față de ele, care se întoarce cu rodul iubirii lor spre Dumnezeu. Iubirea prin care ele însăși se mișcă spre El este iubirea prin care Dumnezeu le mișcă spre El.

Două persoane care se iubesc nu mai știu ce are în această iubire fiecare de la sine și ce este de la celalaltă. Dacă celalaltă n-ar iubi-o, n-ar avea nici ea putere să o iubească; și dacă ea n-ar iubi-o, n-ar avea nici celalată putere să o iubească. Fiecare o face pe celalaltă aptă să o iubească prin iubirea ei și în același timp printr-o atracție ce o exercită asupra aceleia. Dar însăși atracția exercitată asupra aceleia provine din iubirea ei față de aceea.

"Dar ce voi esc cuvântătorii de Dumnezeu, numindu-L pe El când *eros* și *iubire*, când îndrăgit și iubit? Prima Il are pe El cauzator, producător și născător. A doua este El însuși. Prin prima se mișcă, prin a doua mișcă. Iubirea se produce și se mișcă pe ea însăși, dar și în favorul ei însăși. Astfel Il numesc iubit și îndrăgit, ca frumos și bun; iar eros și iubire, ca putere mișcătoare și aducătoare spre Sine, singurul frumos și bun prin Sine, ca o manifestare a Sa prin Sine".

Însă și în această ieșire, El iese printr-o putere, care totuși rămâne neieșită din Sine. "Am îndrăznit să spunem de dragul adevărului și aceasta, că Însuși Cauzatorul tuturor iese din Sine, pentru supraabundența bunătății Sale iubitoare (δι 'ύπερβολὴν τῆς ἀγαθότητος) prin pronile Sale față de toate cele ce sunt, și e fermecat oarecum de bunătate, de iubire și de eros, și din starea Sa ridicată peste toate Se coboară spre cea aflată în toate printr-o putere extatică suprafințială care nu iese din Sine"¹⁷⁰.

Cea mai deplină ieșire iubitoare la făpturi a făcut-o Dumnezeu prin întruparea Fiului Său, Care a asumat natura umană. Dar în același timp Fiul a umplut natura

170. *De divinis nominibus*, cap. IV, § XIII; P. G. cit., 712 B.

umană de iubirea Sa divină față de Tatăl. Duhul Sfânt ne unește prin iubire cu Dumnezeu și între noi, făcându-Se purtătorul iubirii de la Dumnezeu la noi și de la noi la Dumnezeu și între noi însine, aşa cum e Fiul Său cel întrupat. El ne mișcă din interior prin iubirea Sa pe care o are de la Tatăl, aducându-ne iubirea Tatălui și iubirea dintre El și Tatăl, și în același timp sădindu-ne și nouă iubirea Sa față de Tatăl și față de toți oamenii.

În viața pământească suntem pe drum spre iubirea desăvârșită de Dumnezeu și de semenii. La iubirea și la unirea desăvârșită cu Dumnezeu și cu semenii vom ajunge în viață viitoare, dacă ne vom strădui în viață de aici. Creația se află pe drumul iubirii, primindu-și puterea din iubirea treimică și înaintând spre desăvârșirea ei în unirea cu Sfânta Treime și cu toți oamenii.

III

Sfânta Treime, structura supremei iubiri

A

Taina Sfintei Treimi, în general

1. Implicarea Sfintei Treimi în iubirea divină

Iubirea presupune totdeauna două eu-uri care se iubesc sau un eu care iubește și un altul care primește iubirea, sau de care cel ce iubește știe că e conștient de iubirea lui. Și aceasta, într-o reciprocitate. Dar în același timp iubirea unește cele două eu-uri în proporție cu iubirea dintre ele, fără să le confundă, căci aceasta ar pune capat iubirii. Deci iubirea desăvârșită unește paradoxal aceste două lucruri: mai multe eu-uri care se iubesc, rămânând neconfundate, și o unitate maximă între ele. Fără existența unei iubiri desăvârșite și veșnice nu se poate explica iubirea din lume și nu se vede nici scopul lumii. Iubirea din lume presupune ca origine și scop iubirea eternă și desăvârșită între mai multe Persoane divine. Iubirea aceasta nu produce Persoanele divine, cum se afirmă în teologia catolică, ci Le presupune. Altfel s-ar putea concepe o iubire impersonală producând și destrămând și persoanele umane. Persoanele divine Se mențin desăvârșite din eternitate, căci iubirea Lor e iubirea desăvârșită, care nu poate spori comuniunea dintre Ele. În acest caz, s-ar fi pornit de la extrema despărțire, de la neiubire. Iubirea presupune o ființă comună în trei persoane, cum spune învățătura creștină.

Iubirea reciprocă între oameni implică și ea mai multe persoane capabile de iubire, în baza unei ființe a lor în oarecare măsură comună. Dar această iubire nedesăvârșită între noi presupune iubirea desăvârșită între Persoanele divine cu o ființă comună. Iubirea noastră se explică din crearea noastră după chipul Sfintei Treimi, originea iubirii noastre.

Noi știm din Revelația supranaturală că Dumnezeu este esență subzistând în trei Persoane. Dar aşa ceva nu există în ordinea creată și, chiar dacă ar exista, ea ar fi cu totul deosebită de subzistența tripersonală a esenței infinite și necreate. Prin aceasta, chiar exprimată în felul acesta, ea rămâne un mister. De aceea nu trebuie să ne închipuim că am înțeles complet realitatea Treimii, rămânând la un sens lumesc al Ei. Ea ne devine în acest caz un idol, oprind mișcarea spiritului nostru

spre misterul plenitudinii vieții mai presus de înțelegere. Dar nici nu trebuie să renunțăm la această exprimare, ca și când ea n-ar spune nimic real referitor la Dumnezeu. În acest caz, fie că ne-am îneca în indefinitul care nu ne dă certitudine despre nimic, deci nici certitudinea existenței eterne prin comuniunea cu realitatea personală divină, fie că am rămâne cu formula unui dumnezeu impersonal sau monopersonal, care nu are în sine duhul comuniunii și deci n-ar fi apt și dispus nici la o comuniune cu persoanele create.

Numai un Dumnezeu, Care este Tată și Fiu, explică toată paternitatea și filiația pământească, spune Dionisie Areopagitul, dezvoltând o afirmație a Sfântului Pavel (Ef. 3, 15). Căldura reacțiilor diferențiate umane provine din existența unui Dumnezeu care nu e străin de afecțiunea unor astfel de relații. Iar aceste relații se induhovnicește de la Dumnezeu prin Duhul Sfânt. De aceea, pe de altă parte, relațiile Persoanelor divine sunt incomparabil mai presus de relațiile paterne și filiale umane, cum e și Duhul care le desăvârșește. Dionisie Areopagitul zice: "Toată puterea lucrării noastre înțelegătoare merge până aci, adică până la înțelegerea faptului că toată paternitatea și filiația ni s-au dăruit din originea paternității și din originea filiației mai presus de toate și că această paternitate și filiație se înfăptuiesc în mod duhovnicesc, adică netrupește, nematerial, spiritual, Duhul ca sursă dumnezeiască fiind mai presus de orice nematerialitate și îndumnezeire inteligibilă, cum e și Tatăl și Fiul mai presus de toată paternitatea și filiația"¹⁷¹.

Formula dogmatică a Dumnezeirii unice în ființă și întreite în Persoane este, ca orice formulă dogmatică, mărturisirea credinței într-o realitate care ne mântuiește și deci ne dă un minimum pentru înțelegere, dat fiind abisul infinit al Dumnezeirii. Ea delimită învățătura creștină despre Dumnezeu față de alte învățături numai în sensul că o astfel de Dumnezeire este singura mântuitoare, ca bază a comuniunii iubitoare cu noi în eternitate. Dar ea cuprinde prin atâtă cât ne dă cadrul adeverării infinități și ne deschide perspectiva participării personale la ea în veci. Căci în comunitatea perfectă și veșnică a celor trei Persoane, în care subzistă supraesență unică a dumnezeirii, e dată infinitatea și desăvârșirea vieții iubitoare a Treimii și a fiecărei Persoane. Si ca atare numai prin Ea ne este asigurată comuniunea noastră eternă cu viața infinită a lui Dumnezeu și comuniunea neconfundată între noi, părtași ai acestei infinități. Prin aceasta Ea ne asigură persistența și desăvârșirea noastră ca persoane în veci. Fiindu-ne în același timp revelată și mai presus de orice înțelegere, ea constituie baza, rezerva infinită, puterea și modelul pentru comuniunea noastră progresivă eternă, dar în același timp ne îndeamnă la o continuă gândire și creștere spirituală, ajutându-ne să depășim continuu orice treaptă atinsă a comuniunii noastre personale, cu Dumnezeu și între noi, și să facem eforturi pentru o înțelegere tot mai aprofundată a misterului comuniunii supreme.

171. *De divinis nominibus*, cap. II, § VIII; P. G. cit., col. 645 C.

De aceea Dionisie Areopagitul afirmă, tot aşa de puternic, certitudinea deosebirii ireductibile a celor trei Persoane divine în unitatea ființei, cât și caracterul acestoria, de mister inaccesibil înțelegerei noastre.

"Cele comune ale întregii Dumnezeieri sunt, cum am arătat... suprabunătatea, supraesența, supraviață, supraînțelepciunea și toate ale negației prin depășire... Iar cele distințe, numele și calitatea mai presus de esență ale Tatălui, ale Fiului și ale Sfântului Duh, care nu admit nici o schimbare între ele și nici o confuzie"¹⁷².

Tinându-ne în cadrul acestor două indicații patristice esențiale, în expunerea ce urmează ne vom abține de la orice explicare a nașterii Fiului și a purcederii Duhului Sfânt, adică ale felului cum există cele trei Persoane, mulțumindu-ne să punem în relief numai unitatea de ființă și de iubire a Lor. Vrem să evităm astfel explicațiile psihologiste ale teologiei catolice, care a recurs la ele numai din voința de a căuta argumente omenești pentru *Filioque*, doctrina purcederii Sfântului Duh și de la Fiul.

2. Sfânta Treime, baza mântuirii noastre

Mântuirea și îndumnezeirea ca operă de ridicare a oamenilor care cred în comuniunea intimă cu Dumnezeu, nu e decât extinderea relațiilor afectuoase dintre Persoanele divine la creaturile conștiente. De aceea Treimea Se revelează în mod esențial în opera mântuirii și de aceea Treimea e baza mântuirii. Numai existând un Dumnezeu întreit, Una din Persoanele dumnezeiești - și anume Cea care Se află într-o relație de Fiu față de Altă și poate rămâne în această relație afectuoasă de Fiu și ca om - Se întrupează, punând pe toți frații Săi întru umanitate în această relație de fiu față de Tatăl ceresc, sau pe Tatăl Său în relație de Părinte cu toți oamenii. Sfântul Ioan Damaschin spune: "Întruparea e modul unei a doua subzistențe, acomodată numai Fiului cel Unul Născut și Cuvântului, ca să rămână neschimbată proprietatea Lui personală"¹⁷³, sau ca să rămână și ca om în relația de Fiu, cu Tatăl.

Sfântul Grigorie de Nazianz zice: "Împăcați-vă cu Dumnezeu (2 Cor. 5, 20) și Duhul nu-L stingeți (1 Tes. 5, 19); mai bine zis, Hristos să Se împace cu voi și Duhul să vă lumineze. Iar dacă voi persistați în vrajbă, noi ne păstrăm Treimea și vom fi mântuiți de Treime"¹⁷⁴.

172. *De divinis nominibus*, cap. II, § III; P. G. cit., col. 1040 C. Mitropolitul grec Emilian Timiades zice în general: "Se poate spune că aşa cum întruparea Cuvântului în viață și acțiunile lui Hristos cel istoric sunt o coborâre a Dumnezeierii la obscuritatea umană, prin care sunt revelate "taine ascunse de la întemeierea lumii", tot aşa același Cuvânt sau Adevărul însuși coboară pentru a Se "întrupa" în formulele și dogmele noastre care servesc creștinului spre a-l călăuzi prin labirintul confuziei și ignoranței în care se află. Pe de o parte ele "reveleză" un aspect afirmativ sau catastic, servind credinciosului atât ca suporturi în realizarea lui spirituală, cât și ca apărări împotriva concepțiilor greșite pe care inteligența umană e îspitată să le adopte. Pe de altă parte ele nu sunt Adevărul, ci numai expresia Lui în termeni umani, și în acest sens ele au un aspect negativ sau apofatic" (*Disregarde, causes of Disunity*, în: "The Orthodox Observer", New York, an. XXXVI, februarie 1970, nr. 59, p. 40).

173. *Contra Jacobitas*, P. G. 94, col. 1364 A.

174. *Oratio XXX*, Theol. IV, P. G. cit., col. 104 B.

Prin Fiul întrupat intrăm în comuniune filială cu Tatăl, iar prin Duhul ne rugăm Tatălui, sau vorbim cu El ca niște fii. Căci Duhul Se unește cu noi în rugăciune. "Duhul este Cel în Care ne rugăm și prin Care ne rugăm". "Iar aceasta nu înseamnă nimic altceva decât că Același Iști aduce Lui însuși rugăciunea și închinarea"¹⁷⁵. Dar această rugăciune ce o aduce Duhul, în noi, Lui însuși o aduce în numele nostru, iar în ea suntem antrenați și noi. El Se identifică prin har cu noi, ca noi să ne identificăm prin har cu El. Duhul elimină prin har distanța între eu-ul nostru și eu-ul Lui, creând prin har între noi și Tatăl aceeași relație pe care El o are după ființă cu Tatăl și cu Fiul. Dacă în Fiul întrupat am devenit fii prin har, în Duhul dobândim conștiința și îndrăznirea de fii.

Fiul, întrupându-Se, Iști mărturisește și ca om dragostea de Fiu față de Tatăl, dar o dragoste ascultătoare, sau îl revelează oamenilor pe Tatăl, ca aceștia să-L iubească întocmai ca pe Tatăl. Totodată Tatăl mărturisește Fiului, în calitatea Acestuia de Fiu întrupat, și prin El și nouă, iubirea Sa de Tată. Iar Duhul Sfânt spiritualizează umanitatea asumată de Fiul, îndumnezeind-o sau făcând-o aptă de participarea la iubirea Ipostasului divin al Fiului față de Tatăl Lui. Revelarea Treimii, prilejuită de întruparea și activitatea pe pământ a Fiului, nu e decât o atragere a noastră după har, sau prin Duhul Sfânt în relație filială a Fiului cu Tatăl. Actele de revelare ale Treimii sunt acte mânătuitoare și îndumnezeitoare, sunt acte de ridicare a noastră în comuniunea cu Persoanele Sfintei Treimi. De aceea Sfinții Părinți iau toate dovezile pentru Sfânta Treime din opera de mânătire realizată în Hristos.

Un Dumnezeu monopersonal nu ar avea în sine iubirea sau comuniunea eternă, în care să voiască să ne introducă și pe noi. El sau nu s-ar întrupa, ci ne-ar trimite o învățătură cum să trăim în mod drept, sau, dacă s-ar întrupa, nu s-ar aşeza ca om într-o relație cu Dumnezeu ca și cu o persoană deosebită, ci și-ar da și ca om conștiința că e suprema realitate; iar conștiința aceasta sau ar da-o tuturor oamenilor, sau s-ar înfățișa pe sine și în calitate de om ca lipsit de smerenia omului în relația cu Dumnezeu, ca și cu unul care nu e ipostasul propriu, ci un ipostas deosebit. Dar în Hristos suntem mânătuiți, întrucât în El avem relația dreaptă și intimă cu Dumnezeu. În Hristos suntem mânătuiți întrucât în El și din El avem toată înălțimea și toată smerenia, toată căldura comuniunii și păstrarea veșnică a fiecărei persoane. Hristos e Fiul egal în ființă cu Tatăl, dar într-o relație de Fiu față de Tatăl și, în același timp, Omul care Se roagă și Se jertfește Tatălui pentru frații Săi întru umanitate, învățându-i și pe ei să se roage și să se jertfească.

Un Dumnezeu întrupat care n-ar fi Fiul unui Tată nu s-ar menține ca persoană prin relația față de altă persoană egală cu ea. Umanitatea asumată de el s-ar scufunda în el ca într-un abis impersonal, neparticipând la iubirea Fiului față de Tatăl.

175. *Oratio XXXI*, Theol. IV, P. G. cit., col. 145 C.

3. Reflexe ale Sfintei Treimi în creație

A fost o vreme când coincidența celor opuse era socotită incompatibilă cu rațiunea. Oriunde se întâlnea o sinteză de felul acesta - și toată realitatea este așa - rațiunea o fărămiță în noțiuni ireconciliabile, contradictorii, ridicând pe unele împotriva altora, sau căutând să le contopească cu forța.

Rațiunea s-a obișnuit acum să unească principiul distincției și al unității în înțelegerea realității în așa măsură, încât nu-i mai este deloc greu să vadă modul antinomic de a fi al întregii realități. Pentru ea este azi un fapt general că pluralitatea nu sfâșie unitatea, și unitatea nu anulează pluralitatea. Este un fapt că pluralitatea este în mod necesar interioară unității, sau că unitatea se manifestă în pluralitate. Este un fapt că pluralitatea menține unitatea și unitatea, pluralitatea, și că slabirea uneia din acestea înseamnă slabirea sau dispariția vieții sau existenței unei entități oarecare. Acest mod de a fi al realității e recunoscut azi ca superior noțiunii de odinoară a raționalului, iar noțiunea raționalului a devenit, sub forța realității, complexă și antinomică. Afirmații care se considerau odinoară ca iraționale din pricina caracterului lor aparent contradictoriu, se recunosc acum ca indicând o treaptă firească spre care trebuie să se întindă rațiunea, ca treaptă a carei înțelegere constituie destinul firesc al rațiunii, și care e un chip al caracterului supranatural al unității perfecte a celor distințe în Sfânta Treime.

Mulți văd azi pluralitatea întregii creații specificată în tot felul de trinități. Bernhard Philibert declară: "Întreaga creație este un reflex întreit al Treimii"¹⁷⁶.

4. Sfânta Treime, taina perfectei unități a Persoanelor distințe

Efortul spre înțelegerea constituției unitar-distințe a realității ne ajută să ne înăltăm spre paradoxul suprarational al unității perfecte a celor trei Persoane distințe, pe care o reprezintă unitatea de ființă a celor trei Persoane dumnezeiești. Urcând spre această înțelegere, urcăm spre promovarea unei tot mai mari unități între noi ca persoane umane distințe. Căci cel mai apropiat chip al Sfintei Treimi e unitatea de ființă și distincția personală a oamenilor. Desigur, acest efort nu ajunge să ne ridicăm prin noi însine spre o mai mare înțelegere a Sfintei Treimi, cunoscută prin Revelație, și la adâncirea unității între noi. Ci e necesar ca să fim ajutați de harul însuși al Sfintei Treimi, sau de puterea El care întărește în noi unitatea, fără să ne slăbească ca persoane, și prin aceasta ne ajută să înțelegem tot mai mult o asemenea unitate supremă între persoanele care rămân neconfundate.

Pentru înțelegerea acestei unități supreme a unor persoane distințe e necesară însăși puterea ei, folosindu-ne de unitatea imperfectă a persoanelor umane numai ca de un chip obscur al Sfintei Treimi.

176. *Der Dreieine. Anfang und Sein. Die Struktur der Schöpfung*, Christians Verlag, Stein am Rhein, Schweiz, 1971, p. 21-24.

Răspunzând celor ce obiectau că și oamenii formează o singură umanitate și totuși sunt mulți oameni, de aceea și în Dumnezeire trebuie să admitem trei dumnezei, Sfântul Grigorie de Nazianz spune: "Dar aci (la oameni) comunul înfățișează unitatea numai contemplării minții. Căci cele singulare sunt divizate foarte mult între ele prin timp, prin afecte, prin putere"¹⁷⁷. Afirmând unitatea lui Dumnezeu în Treime față de mulți zei ai elinilor, Sfântul Grigorie zice: "Dar pentru noi Dumnezeu este unul, pentru că una este Dumnezeirea și toate cele din El se referă la această unitate, chiar dacă e crezută întreită. Căci nu e Unul mai mult Dumnezeu și Altul mai puțin. Nici Unul mai întâi și Altul mai târziu. Nici nu se taie prin voință, nici nu se divizează în putere, nici nu e ceva în Dumnezeu din cele proprii celor divizate, ci Dumnezeirea e neîmpărțită în cele deosebite, dacă vrem să grăim pe scurt. E ca o unică și indistinctă lumină în trei sori într-o interioritate reciprocă. Când privim spre Dumnezeire și spre prima cauză și spre unicul principiu, cugetăm pe Unul. Dar când ne atținem spre Cei în Care este Dumnezeirea, și spre Cei ce sunt din prima cauză în mod netemporal și de slavă egală, trei sunt Cei închinate"¹⁷⁸.

La fel spune Sfântul Ioan Damaschin: "Cei trei sori care se compenetreză sunt o singură lumină"¹⁷⁹. Iar un tropar din slujba ortodoxă a înmormântării spune: "O Dumnezeire în trei străluciri".

Sfântul Vasile cel Mare spune că la oameni ființa este dispersată (διασκεδασμένη), iar în ipostasuri vedem această ființă dispersată¹⁸⁰. În Persoanele Sfintei Treimi însă "se vede o continuă și infinită comunitate"¹⁸¹. Sau: "Cugetarea nu redă nici o gradăție, care să fie ca un spațiu între Tatăl și Fiul și Duhul Sfânt. Pentru că nu e nimic care să se intercaleze în mijlocul Lor, nici vreun alt lucru subzistent (πρόγμα ύφεστός), afară de firea dumnezeiască, încât să o poată împărți prin inserarea a ceva străin, nici golul vreunei existențe fără subzistență, care ar produce o fisură în întregul ființei divine, întrerupând continuitatea prin intercalarea golului". Când cugetăm pe Tatăl ca necuprins, ca necreat, îl cugetăm și pe Fiul și pe Duhul Sfânt, pentru că infinitatea, slava, înțelepciunea Tatălui nu e despărțită de a Fiului și a Sfântului Duh, "ci se contemplă în Aceștia comunul neîntrerupt și neîmpărțit". "Căci nu se va putea în nici un fel inventa vreo tăiere sau împărțire, încât să poată fi cugetat Fiul fără Tatăl, sau Duhul despărțit de Fiul, ci se admite în Aceștia o negrăită și neînțeleasă comunitate și distincție, nici deosebirea ipostasurilor netăind continuitatea (τὸ συνεχές) firii, nici comunitatea firii neconfundând particularitățile semnelor (ipostatice)"¹⁸².

177. *Oratio XXXI*, Theol. V, P. G. 36, col. 149 B.

178. *Ibid.*, col. 149 A.

179. *De fide orthodoxa*, 18; P. G. 94, 829.

180. *Ep. 38*, P. G. 32, 326-328.

181. *Ibid.*, 328.

182. *Ep. 38*, P. G. 32, col. 332-333.

Sfântul Atanasie spune și el: "Dar dacă zicem că Fiul este, viețuiește și există de Sine (καθ' ἑαυτό) asemenea Tatălui, prin aceasta nu-L despărțim de Tatăl, cugetând unele spații și distanțe prin care ar fi despărțiti trupește. Căci credem că Ei sunt uniți în chip nemijlocit și nedistanțat și sunt nedespărțiti între Ei. Întreg Tatăl Il are pe Fiul întreg în sănul Său și întreg Fiul e împreună concrescut cu Tatăl și Se odihnește neîncetat în sănurile părintești"¹⁸³.

De fapt există și între noi o continuitate de natură. Sfinții Părinți nu o vedeau deplin, căci conștiința naturii și reflexia spirituală mai puțin avansată de atunci nu le dădeau posibilitatea să o observe. Dar în comparație cu unitatea ființei lui Dumnezeu, unitatea naturii noastre este mult redusă. "Noi suntem nu numai compuși, ci și contrari nouă în sine și unii altora, nerămânând nici o zi în mod curat aceiași, cu atât mai puțin toată viața. Dar și curgem și cădem cu sufletele și cu trupurile"¹⁸⁴. "Pe când Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt nu Se rup din continuitatea reciprocă"¹⁸⁵.

Fiecare Persoană a Sfintei Treimi, revelându-Se în lume și lucrând în oameni și între oameni, manifestă unitatea desăvârșită față de celelalte două Persoane prin ființă și prin iubirea desăvârșită față de Ele. Dar în același timp aduce și oamenilor iubirea Sa, din iubirea ce o are față de celelalte Persoane. Iubirea noastră între noi nu e desăvârșită pentru că nici unitatea de ființă între noi nu e desăvârșită. Noi suntem chemați să creștem în iubirea desăvârșită între noi și față de Dumnezeu, prin energiile dumnezeiești necreate, care reprezintă unitatea de ființă a lui Dumnezeu adusă între noi, și mărind unitatea ființei noastre umane.

a. **Deosebirea între deoființimea divină și cea umană.** S-ar putea concretiza continuitatea naturii umane, subzistentă concret în multe ipostasuri, ca un fir pe care apar, unul după altul, ipostasurile ca diverse noduri. Între ele nu e un gol total, ci o subțiere a naturii care apare în ele îngroșată, sau în actualizarea tuturor virtualităților ei. Fără continuitatea dintre persoanele umane, prin firul subțiat al naturii, nu s-ar putea înțelege și nici menține diversele ei concretizări în persoane. Dar nu se poate spune că întâi există firul și apoi apar nodurile. Sau că firul subțiat dintre ele nu le aparține lor în comun. Nu se poate spune nici că nodurile produc firul dintre ele. Ci și firul și nodurile, sau unele din nodurile ei, există simultan. Prin fir comunică nodurile și se aduc unele pe altele la existență. Ele își pot deveni tot mai interioare unul altuia. Într-un fel, fiecare ipostas uman poartă toată natura, realizată în nodurile ipostatice și în firul ce le unește. Nu se poate vorbi de indivizi umani în sensul propriu, ca concretizări cu totul izolate ale naturii umane. Fiecare ipostas e legat de celelalte în mod ontologic și aceasta se manifestă în necesitatea lor de a fi în relație. Prin aceasta ele au caracter de persoane și adevărata lor dez-

183. *De synodis*, P. G. 26, col. 723.

184. *Sfântul Grigorie de Nazianz*, *Cuv. Teol.* V; P. G. 32, col. 149.

185. *Ibid.*, col. 169.

voltare constă în dezvoltarea lor ca persoane, prin comunicarea tot mai strânsă între ele.

Prin relație pozitivă firul dintre ele se poate îngroșa, prin distanță și luptă între ele firul acesta se poate subția, până aproape de o rupere a firului sau de o sfâșiere a naturii umane, nu ca unitate ontologică, ci ca unitate chemată să se manifeste și în unitatea voinei. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune: "Noi am fost creați la început într-o unitate a firii, dar diavolul ne-a despărțit între noi și de Dumnezeu și a împărțit firea în multe opinii și închipuiri, folosindu-se de alegerea voinei noastre"¹⁸⁶.

Prin firul mai subțiat al naturii umane, care leagă persoanele, are loc o mișcare continuă de la una la alta, o străbatere și o primire a uneia în alta, fără ca să înceteze a se menține distincte prin menținerea acestei punți între ele.

Dar între persoanele umane nu e numai un singur fir liniar. În acest caz nici o persoană n-ar putea avea o relație directă decât cu o singură persoană deosebită de ea. De fapt de la fiecare persoană duc fire la toate persoanele, care pot fi actualizate sau nu în relații directe. Fiecare persoană e centrul unor raze nesfărșite asemenea unei stele; sau persoanele sunt legate prin razele lor ca într-o uriașă plasă de ochiuri. Prin razele lor dau și primesc; razele lor sunt în acest fel comune și totuși persoanele sunt centre deosebite ale razelor care pornesc din ele și vin spre ele. Fiecare persoană e centrul atât fire actuale cât persoane se află în relație cu ea și centrul atât fire virtuale către persoane pot fi în relație cu ea. și fiecare persoană poate lua un loc de centru față de orice altă persoană. Plasa aceasta de ochiuri se dezvoltă continuu din ea însăși, o parte trecând, alta adăugându-se, ca într-o sferă de ochiuri tot mai dese.

Deci nici deoființimea umană nu constă numai în identitatea unei naturi posedate de persoane distanțate; ci, într-o unică ființă purtată de toate ipostasurile într-o solidaritate, deși unele persoane se mantuiesc covârșite de Duhul lui Hristos, altele nu.

Aceasta ne-o spune și definiția de la Calcedon, în care se spune că Hristos este de o ființă cu noi dupăumanitate.

Așa se explică în ordinea creată umană (ca și în ordinea celorlalte genuri și specii) paradoxul unității în pluralitate.

Dar Ipостasurile Sfintei Treimi nu sunt unite în aceeași natură numai prin firele subțiate care Le unesc dar Le și despart în oarecare măsură. Nici un fel de subțiere a naturii divine nu se poate cugeta între Ele. Toate trei sunt în mod desăvârșit Unul în Altul, posedând împreună întreaga natură divină și Toate posedă în mod comun întreaga fire fără nici o slabire a continuității între Ele. Ca să înțelegem întrucâtva aceasta, trebuie să avem în minte faptul că natura divină este în întregime spirituală și de o spiritualitate mai presus de orice spiritualitate cunos-

186. Ep. II c. Ioan Cubicularul, P. G. 91, col. 396.

cută sau imaginată de noi. Ca atare Ipostasurile divine sunt libere de oricare impermeabilitate și de persistență în alăturare, de care nu sunt scutite cu totul ipostasurile umane, pe care le-am imaginat, de aceea, ca niște noduri.

Ipostasurile divine sunt total transparente Unul, Altuia și în interioritatea iubirii desăvârșite. Deoființimea Lor nu se menține și nu se dezvoltă prin firele subțiri care Le-ar uni ca purtătoarele aceleiași ființe, cum e cazul la oameni; ci Fiecare poartă în mod comun cu Celealte întreaga fire. Ele își sunt prin aceasta deplin interioare, neavând să sară peste o punte subțiată între Ele pentru a realiza printr-o astfel de comunicare o mai mare unire între Ele. Infinitatea Fiecaruia nu lasă posibilitatea unei astfel de subțieri a naturii divine între Ele. Ele se pot asemăna, cum spun Sfinții Părinți, mai mult cu trei sori supraluminoși și supratransparenți, care se cuprind și se arată reciproc, purtând în mod nedespărțit aceeași lumină infinită întreagă. "Cine Mă vede pe Mine vede pe Tatăl... Credeți-Mă că Eu sunt întru Tatăl și Tatăl întru Mine", a spus Mântuitorul (In. 14, 9, 11). Iar sfântul Vasile spune: "Cine cugetă la chipul Fiului, și-a întipărit în sine pecetea Ipostasului părintesc... contemplând frumusețea nenăscută în cea născută"¹⁸⁷.

Tatăl, sau Soarele ca subzistență paternă a luminii infinite, face să apară în El pe Fiul, sau Soarele ca reflex al întregii lumini infinite, subzistență în Tatăl. Tatăl Se proiecteză pe Sine în Sine ca Soare filial, văzându-Se mai departe prin Acesta și cuprinzându-L pe Acesta, sau arătându-Se și mai luminos prin Acesta. Și tot El Se proiecteză pe Sine în Sine ca un alt Soare, sau ca Duhul Sfânt, arătându-Se prin Acesta și mai luminos pe Sine, Soarele patern, și pe Fiul, Soarele filial. Sunt trei ipostasuri reale, trei moduri reale în care subzistă aceeași lumină infinită. Fiecare transpare ca purtător al aceleiași lumini infinite prin Celealte două, fiind interior Lor și avându-Le interioare pe Acelea. Dar în ordinea spirituală, subzistența luminii ca soare înseamnă subiect conștient. Subiectul nu se poate despărți de conștiință, conștiința nu se poate despărți de subiect, căci conștiința este în același timp realitate și putere, ea fiind totdeauna predicatul unui subiect.

Faptul că vorbim de Ipostasurile divine ca subiecte nu înseamnă că reducem natura divină la o realitate nesubiectivă. Persoana nu aduce caracterul de subiect ca ceva nou în natura divină. Căci persoana nu e decât modul de subzistență reală a naturii. Dar aceasta nu înseamnă nici că există o ființă impersonală, care-și dă caracter de subiect. Ființa nu există real decât în ipostas¹⁸⁸, iar dacă e spirituală, în subiectul conștient.

Dar se poate spune mai departe: esența spirituală subzistență numai în subiect implică totdeauna o relație conștientă între subiecte, deci o ipostaziere a ei în mai multe subiecte, într-o compenetrare și transparentă reciprocă perfectă, în ceea ce a

187. Ep. 38, P. G. 32, col. 340.

188. Sfântul Maxim Mărturisitorul: "Nu există natură neipostaziată" (*ἀνυπόστατος*), în P. G. 91, col. 264 A.

numit Sfântul Ioan Damaschin *perihoreză*. Căci un subiect nu poate avea o bucurie de existență fără comuniunea cu alte subiecte. În unitatea desăvârșită a Treimii, în conștiința fiecărui subiect trebuie să fie perfect cuprinse și transparente conștiințele celorlalte două subiecte și, prin aceasta, înseși subiectele purtătoare ale lor.

Deci esența spirituală supremă subzistentă e nu un subiect conșcient singular, ci o comunitate de subiecte, care sunt deplin transparente. Treimea Persoanelor divine ține de esența divină, fără ca cele trei Persoane să se confundă în unitatea esenței. Sfântul Atanasie zice: "A spune de Fiul că putea și să nu fie, e o impietate și o îndrăzneală ce atinge ființa Tatălui; căci putea ea să nu fie ceea ce e propriu ei? Aceasta e asemenea cu a zice: putea să nu fie bun Tatăl. Dar precum Tatăl e bun veșnic prin fire, aşa e nașător veșnic prin fire. Iar a zice: Tatăl voiește pe Fiul și Cuvântul voiește pe Tatăl nu arată o voință antecedentă (nașterii), ci indică autenticitatea aceleiași firi și calitatea și identitatea ființei"¹⁸⁹. Iar Sfântul Vasile zice: "Binele este pururea în Dumnezeu Cel mai presus de toate; dar e un bine ca să fie Tată al unui astfel de Fiu; deci niciodată nu lipsește binele din El, nici nu vrea să fie Tată fără Fiul; iar voind, nu e fără putere; iar voind și putând, e firesc să aibă veșnic pe Fiul, pentru că veșnic El voiește să fie binele"¹⁹⁰.

b. **Ființă și Persoane în Sfânta Treime.** În amândouă textele acestea existența Persoanelor divine e dedusă din bunătatea lui Dumnezeu. Dar bunătatea e socotită de Dogmaticile de școală ca o înșușire a ființei divine. Sfinții Părinți gândesc mai complex. Ei nu cugetă ființă separat de Persoană. Bunătatea ființei se arată în relația dintre Persoane. Desigur, ei nu confundă prin aceasta Persoanele, pentru că nașterea e o proprietate incomunicabilă a Tatălui. Dar în actul nașterii se manifestă în același timp, într-un anumit fel personal, înșușirea ființei divine de a fi bună. Fiecare Persoană manifestă înșușirile comune ale ființei din poziția sa proprie.

Plenitudinea existenței, proprie ființei divine, plenitudine de care ține și bucuria și fericirea deplină care nu poate avea decât forma de subiectivitate pură, nu poate fi trăită de un singur eu. Bucuria de unul singur nu e bucurie deplină, deci nici o plenitudine de existență. Iar bucuria de existență comunicată de un eu altui eu, trebuie să fie în cel ce o primește tot așa de deplină ca și în cel ce o dăruiește. Deci și plenitudinea de existență. Dar aceasta înseamnă dăruirea deplină a unui eu altui eu, nu numai o dăruire a ceva din sine, sau din bunurile sale. Ea trebuie să fie corelație de dăruire și de primire totală între două eu-uri, pentru a realiza un fel de cuprindere reciprocă a eu-urilor, care pe de altă parte rămân distințe în această cuprindere.

În iubirea deplină persoanele nu se dăruiesc și nu se acceptă numai reciproc, ci se și afirmă reciproc și personal, se pun în existență prin dăruire și primire. Iubirea divină este atotficientă. Tatăl pune pe Fiul din veci în existență, prin

189. *Contra Arianos*, Or. I; P. G. 26, 48.

190. La Sfântul Grigorie de Nyssa, *Contra Eunomium*, Lib. VIII; P. G. 45, col. 789.

dăruirea integrală a Sa, iar Fiul afirmă pe Tatăl din veci continuu ca Tată, prin faptul că Se acceptă ca pus în existență prin Tatăl, prin faptul că Se dăruiește Tatălui ca Fiu. Afirmându-se reciproc în existență în distincția lor, prin iubirea perfectă actele prin care se săvârșește aceasta sunt acte din veci și au un caracter de acte cu totul personale, deși sunt acte în care Persoanele divine sunt împreună active.

Dacă iubirea ține ființial de Dumnezeu, atunci și raportarea reciprocă în care se manifestă iubirea Lor trebuie să aibă o bază ființială, deși pozițiile pe care le ocupă Persoanele în această raportare sunt neschimbate între Ele. În Dumnezeu trebuie să fie Tată și Fiu și Duh Sfânt. Dar Persoanele nu-și schimbă aceste poziții între Ele. Pe de altă parte, ființa fiind una și fiind iubirea desăvârșită, raportarea e ca de la egal la egal, nu ca de la superior la inferior, nici ca între străini. Dacă Dumnezeu ar trebui să Se raporteze la ceva străin de Sine, ar însemna că are lipsă de ceva deosebit de Sine. Raportarea lui Dumnezeu trebuie să aibă loc în El însuși, dar totuși între eu-uri deosebite, pentru ca raportarea și deci iubirea să fie reală¹⁹¹.

Ca să menținem definiția iubirii ca act divin ființial și în același timp definiția acestui act ca relație, iar ființa divină ca una, e necesar să vedem ființa divină simultan ca unitate-relație, ca relație în sâmul unității. Nici unitatea nu trebuie sfărâmată în favoarea relației, nici relația anulată în favoarea unității. Or, Sfânta Treime e mai presus de deosebirea între unitate și relație, aşa cum le înțelegem noi. Raportarea reciprocă este act, iar actul acesta este ființial în Dumnezeu și în același timp indică o distincție a Celor ce Se raportează Unul la Altul. Raportarea este comună în Dumnezeu, deși fiecare Persoană are altă poziție în acest act comun al raportării: "Subiectul adevărat este o raportare a Celor trei, dar o raportare care apare ca esență, o raportare esențială"¹⁹².

c. **Fiecărui Subiect treimic îi sunt interioare Celealte două.** Fiecărui Subiect treimic îi sunt interioare Celealte. Fiecărui Subiect treimic îi sunt în același timp desăvârșit transparente Celealte, ca alte eu-uri ale Sale. Fiul apare în conștiința Tatălui prin actul nașterii ca o altă Sine (ἄλλον ἐαυτόν)¹⁹³. După Sfinții Părinți, Sinea Tatălui nu S-ar cunoaște pe Ea însăși dacă n-ar avea în oglinda conștiinței Sale pe Fiul ca o altă conștiință a Sa. Aceasta nu înseamnă că Fiul îi aduce Tatălui din afară cunoaștere de Sine, ci că Tatăl numai întrucât e subzistența esenței divine ca Tată, deci întrucât e născător al Fiului, Se cunoaște pe Sine. Cu alte cuvinte esența divină, numai întrucât subzistă real ca trei Ipostasuri, e lumină; sau faptul că e lumină se arată în aceea că subzistă în trei Ipostasuri ce Se cunosc împreună.

191. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Contra Eunomium*, Lib. II; P. G. 45, col. 493: "Tată a născut un alt Sine, neieșit din Sine, dar arătându-Se în Acela întreg".

192. P. Florensky, *Der Pfeiler und die Grundfeste der Wahrheit*, 4 Brief, în "Ostliches Christentum" II, Philosophie, München 1925, p. 47. El urmează lui Dionisie Areopagitul, care definește esența divină ca bunătate, deci ca raportare.

193. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Contra Eunomium*, Lib. II; P. G. 45, col. 493.

Sfântul Atanasie zice: "Dumnezeu e sau înțeles și nu necuvântător, sau, dimpotrivă, neînțeles și necuvântător. Dacă e al doilea lucru, absurditatea reiese de la sine. Iar dacă e primul lucru, e de întrebăt cum e înțeles și cuvântător. Oare având Cuvântul și Înțelepciunea din afară, sau din Sine? Dacă din afară, va fi cineva care îl le-a dat Lui și înainte de a le primi a fost neînțeles și necuvântător"¹⁹⁴. Iar Sfântul Grigorie de Nyssa zice: "Căci dacă Fiul, precum zice Scriptura, e puterea și Înțelepciunea și adevărul și lumina și sfîntenia și pacea și cele asemenea, înainte de a fi Fiul, cum socotesc ereticii, n-ar fi desigur nici acestea. Iar nefiind acestea, vor înțelege desigur sănul părintesc gol de aceste bunuri"¹⁹⁵.

Sinea Tatălui Se cunoaște pe Ea însăși prin faptul că Se cunoaște din imaginea Sa, din Fiul, precum Fiul Se cunoaște privindu-Se în Tatăl ca modelul Său. Subiectul Tatălui naște o imagine a Sa, ca prin ea să Se cunoască pe Sine. Însă condiția cunoașterii Sale reale I-o dă nu o simplă imagine gândită a Lui, ci o imagine reală, care prin existența ei îl arată nu numai ce poate să gândească, ci și ce poate să facă și cum poate să iubească, adică o imagine care primește și ea prin aceasta ființa Tatălui. Tatăl Se cunoaște pe Sine în Fiul și prin Fiul, numai întrucât Fiul ca imagine reală a Tatălui proiectează spre Tatăl existența Sa, ca Fiul al Tatălui; dar și Fiul Se cunoaște pe Sine prin aceasta. Tatăl Se cunoaște pe Sine în Fiul nu ca într-o imagine pasivă a Sa, ci ca într-o imagine activă, care întoarce și ea spre Tatăl cunoașterea Sa despre El, cunoaștere ce a devenit posibilă întrucât a luat naștere ca imagine reală perfectă a Tatălui.

Cunoașterea în general unește în sine caracterul comun al cunoașterii și nașterea unuia din cei doi parteneri ai cunoașterii, din celălalt. Mă cunosc pe mine din ceea ce am produs, întrucât îmi seamănă. Dar cel mai bine mă cunosc din cel ce reproduce prin naștere chipul perfect al meu, care îmi însăștează nu numai în mod pasiv chipul meu, ci mi-l comunică și activ.

Nașterea Fiului de către Tatăl e premisa cunoașterii de Sine a Tatălui, realizată în mod comun cu Fiul.

Fiecare dintre noi se cunoaște nu numai din cel pe care l-a născut, ci împreună cu oricare semen al său, cu care are ipostaziată aceeași natură. În Dumnezeu însă, al doilea Ipostas nu poate proveni decât din Primul, pentru că unitatea în Dumnezeu este desăvârșită, sau pentru că unitatea își are în Dumnezeu însuși ultimul izvor, nu trimită la un izvor superior. Natura divină este ipostaziată în al doilea Ipostas prin nașterea Acestuia din Primul și în al treilea Ipostas prin purcere-darea din Primul. Nici un Ipostas din Treime nu provine din două Ipostasuri. Dar întrucât natura umană subzistă în multe ipostasuri și în fiecare cu anumite nedeplinătăți și nu provine în subzistențele ei dintr-un singur ipostas în mod direct și pentru că manifestă anumite distanțe, fiecare ipostas uman se cunoaște pe sine

194. *Contra Arianos*, Or. IV; P. G. 26, 472.

195. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Contra Eunomium*, Lib. II; P. G. 45, col. 495.

în măsura în care cunoaște mai multe ipostasuri și învinge distanțele dintre sine și ele. În Dumnezeu însă, Tatăl are toată natura ipostaziata numai în Fiul și în Duhul Sfânt; și între Aceștia și El nu e nici o distanță.

B

Intersubiectivitatea divină

1. Intersubiectivitatea treimică, ca lipsă a oricărei pasivități în Dumnezeu

Caracterul spiritual al transparenței sau al întrepătrunderii Persoanelor divine, care e și o con-penetrare a conștiințelor Lor, poate fi exprimat și mai deplin prin termenul de intersubiectivitate.

Dumnezeu este subiect pur, sau Treime de subiecte pure. Toată esența divină, esență spirituală întreit subzistentă, e subiectivată sau întreit subiectivată. Subzistența ființei divine nu e alta decât existența concretă a subiectivității divine în trei moduri ce se compenetrează și deci într-o întreită intersubiectivitate. Nici unul din cele trei Subiecte nu vede nimic ca obiect în Persoana celorlalte și nici în Sine și de aceea Le trăiește pe Acelea ca subiecte pure și pe Sine însuși ca subiect pur. Dacă ar avea în Ele ceva de obiect, aceasta Le-ar micșora deplina deschidere celorlalte două Subiecte, nu S-ar avea pe Ele însеле ca trei conștiințe subiective perfect interioare. și aceasta Le-ar face să Se trateze în oarecare măsură unul pe altul ca obiect, deci n-ar exista o deplină comuniune între Ele. Aceasta ar face pe fiecare subiect să nu fie deplin deschis și transparent și într-o perfectă comuniune cu celelalte.

Comuniunea deplină se realizează numai între persoanele care sunt și se fac transparente ca subiecte pure. Cu cât sunt și se vădesc mai mult ca subiecte, cu atât raporturile dintre ele sunt de o mai mare și mai liberă comunicativitate și comuniune, de o mai accentuată interioritate și compenetrare conștient reciprocă, realizând o mai mare intersubiectivitate.

Caracterul pur al Subiectelor divine implică o deplină intersubiectivitate a Lor. De aceea se vorbește de un unic Dumnezeu și de trei Eu-uri. Cele trei Subiecte nu se desprind Unul din Altul, Unul din conștiința Celorlalte, ca să arate Dumnezeirea subzistând separat. Prin aceasta subiectivitatea nici unui Eu divin nu se îngustează, ci se largeste, cuprinzând într-un anumit fel și pe Celelalte. Fiecare trăiește și modurile Lor de trăire a ființei divine, dar nu ca ale Sale, ci ca ale Lor.

Tatăl născând etern pe Fiul, nu-L face prin aceasta în oarecare privință obiect al Său. De aceea învățatura creștină folosește și expresia "Fiul Se naște din Tatăl", nu numai "Tatăl îl naște pe Fiul". Iar nașterea este eternă. Ceea ce indică același

caracter de subiect pur și pentru Fiul. Nașterea Fiului din Tatăl exprimă numai poziția neschimbată a Tatălui ca dătător și a Fiului ca primitor al existenței și legătura dintre Ei prin actul nașterii. Amândoi trăiesc acest act etern ca subiecte, dar îl trăiesc în comun, sau într-o intersubiectivitate care nu-l confundă, căci Fiecare îl trăiește din poziția Sa proprie.

De aceea, teologiei ortodoxe îi este străină terminologia teologiei catolice despre o *generatio activa* și *generatio pasiva*, prima fiind atribuită Tatălui, a doua Fiului. Fiul nu e pasiv în nașterea Sa din Tatăl, deși El nu este subiectul care naște, ci subiectul care Se naște. Termenul *purcedere* referitor la Duhul Sfânt nu indică nici el o pasivitate a Duhului Sfânt, care L-ar face în oarecare privință obiect al Tatălui. Duhul "de la Tatăl purcede" (In. 15, 26), a spus Mântuitorul. Duhul este într-o mișcare eternă de purcedere din Tatăl, cum este și Fiul într-o mișcare eternă de naștere din Tatăl. Dar nici Tatăl nu e prin aceasta într-o pasivitate. Duhul purcede, dar și Tatăl îl purcede. Purcederea Duhului din Tatăl e și ea un act de pură intersubiectivitate a Tatălui și a Duhului, fără să Se confundă între Ei. Iar într-un fel neînțeles, Tatăl fiind atât izvorul Fiului cât și al Sfântului Duh, Fiecare din Aceștia trăiește împreună cu Tatăl nu numai actul provenirii Sale din Tatăl, ci participă prin bucurie împreună cu Celălalt la trăirea actului de provenire a Aceluia, dar din poziția Sa proprie. Toți trei trăiesc într-o intersubiectivitate actul nașterii Fiului și al purcederii Duhului, dar Fiecare din poziția Sa proprie, aceasta formând iarăși o comunitate între cele trei Ipostasuri.

Termenul de *intersubiectivitate* pune accentul pe comuniunea pozitivă ce are loc între Persoanele Sfintei Treimi, între actul nașterii și purcederii, câtă vreme expresia "*oppositio relationis*", pe care o folosește teologia catolică, urmând lui Toma d'Aquino, pentru a indica raporturile produse de aceste acte între Persoanele divine, pune în relief mai puțin această comunicare și comuniune reciprocă. De această "*oppositio*" a vorbit și Sfântul Vasile, dar el a avut grija să afirme tot așa de mult persistența unității de ființă a Persoanelor care sunt opuse în actele de provenire¹⁹⁶.

Dar comunitatea se arată nu numai prin ființă, ci și prin proprietățile personale însele. "Opoziția" între ele e specificul adus de fiecare în comuniune; e modul prin care o Persoană comunică cu Alta în actul provenirii Sale, dând și primind, iar prin aceasta, susținându-Se în ceea ce sunt. Dar comuniunea nu are nevoie totdeauna de astfel de acte de provenire a Unuia din Altul. Duhul Sfânt nu are nevoie

196. "Proprietățile personale contemplate în ființă, diferențiază comunul prin pecete și forme; dar conaturalitatea ființei nu o tăie... Deci auzind de lumina nenăscută, cugetăm pe Tatăl, iar (auzind) de lumina născută primim conceputul Fiului; ca lumină și lumină nu e nici o opozitie între Ei, dar ca născut și nenăscut, se observă o opozitie. Căci aceasta este natura proprietăților (personale), că în identitatea ființei arată deosebirea și proprietățile însele opunându-se adeseori între ele, nu rup unitatea ființei" (*Adversus Eunomium*, lib. II; P. G. 29, col. 637).

de un act de provenire din Fiul pentru a se realiza o comunicare între El și Fiul, pentru a Se afla într-o intersubiectivitate cu El. Ei sunt în această intersubiectivitate, prin faptul că sunt Amândoi de la Tatăl și în Tatăl și fiecare Se bucură împreună cu Celălalt de Tatăl, nu numai de actul prin care este El însuși originat, ci și de actul prin care este originat Celălalt, bucurându-Se în același timp. Fiecare împreună cu Celălalt pentru faptul că Amândoi sunt originați de Unul și același izvor. Acest fapt l-au exprimat unii Părinți și scriitori bizantini prin "strălucirea" Duhului din Fiul, sau prin "odihnirea" Duhului în Fiul. Fiecare din Cei doi care provin Se bucură împreună cu Tatăl pentru faptul că provine din El, dar și cu Celălalt, pentru faptul acestei proveniri. Pura intersubiectivitate a celor trei Persoane se manifestă și în faptul că Ele Se afirmă reciproc ca persoane distincte.

Dar această afirmare reciprocă a celor trei Subiecte ca persoane distincte nu mai are loc în învățatura după care Tatăl și Fiul purced ca un singur principiu pe Duhul Sfânt.

Intersubiectivitatea și afirmarea reciprocă face că Tatăl, trăindu-Se ca Tată, trăiește ca Tată toată subiectivitatea filială a Fiului; subiectivitatea Fiului îi este interioară, dar ca unui Tată. Îi este nesfârșit mai interioară de cum îi este interioară unui tată pământesc subiectivitatea filială a fiului său, sau de cum îi este interioară unei mame subiectivitatea filială a fiului ei, făcând-o să se poată substitui fiului ei și să trăiască cu mai multă intensitate decât el bucuriile și durerile lui. Dar precum Tatăl dumnezeiesc trăiește subiectivitatea Fiului în subiectivitatea Sa părintească, fără să le amestece, ci intensificându-le, aşa și Fiul trăiește subiectivitatea părintească a Tatălui în subiectivitatea Sa filială, sau ca Fiu. Totul e comun și perihoretic în Treime, fără ca în această mișcare comună a subiectivității Unuia în Altul să se confundă modurile distincte ale trăirii împreună a acestei subiectivități.

Aspirația și în parte capacitatea realizată a eu-ului uman de a fi o unitate simplă și în același timp de a cuprinde totul și de a fi în relație ontologică și dialogică cu celealte eu-uri, deci de a le avea în acest sens în sine ca subiecte, este realitate îndeplinită desăvârșit în Dumnezeu din veci, căci altfel nu s-ar explica modul amintit al ireductibilității și unității ontologice sau al relației dialogice a eu-urilor umane.

În Dumnezeu fiecare Eu este și cuprinde totul, dar fericirea Lui perfectă stă în faptul că fiecare Eu care e totul cuprinde celealte Eu-uri care sunt și Ele totul, Fiecare fiind totul în această reciprocă cuprindere. Aceste Eu-uri nu Se întâmpină din exterior, cum se întâmpină eu-urile omenești, deci satisfăcând o necesitate interioară. Ele își sunt din veci desăvârșit interioare, dar nu identice, și aşa aspiră să devină și eu-urile omenești. Iar totul divin (sau ființa dumnezeiască infinită) nu e multiplicat exterior ca la oameni, căci în acest caz Dumnezeirea nu ar mai fi absolută. El rămâne desăvârșit unul și totuși subzistă în trei moduri personale, fiecare mod cuprinzând în chip perfect în sine și celealte moduri. Totul divin este

într-un dialog ontologic în trei. Nici un partener al dialogului nu aduce un conținut din afară în dialog. Fiecare are totul divin infinit în comuniune dialogică cu Celealte două Eu-uri.

2. Intersubiectivitatea treimică, putință a înlocuirii reciproce a Eu-urilor

Greutatea înțelegерii noastre stă în faptul că la Dumnezeu un Eu e titularul a ceea ce are alt Eu, pe când la noi, fiecare eu e titularul unui conținut în mare parte deosebit de al altui eu.

E ca și cum un alt eu interior eu-ului meu ar fi titularul a tot ce sunt eu, rămânând și eu titularul a ceea ce sunt și folosindu-l ca pe conținutul perfect identic al unui dialog, al dialogului unei dăruiri și primiri, sau al unei iubiri neobosite.

La Dumnezeu nu e posibil ca un Eu să Se afirme în fața celuilalt Eu, ci îl socotește continuu pe Celălalt ca înlocuitor al Său. Fiecare Se vede numai în relație cu Celălalt, sau privește la Celălalt, sau Se vede în Celălalt. Tatăl nu Se vede decât ca subiect al iubirii față de Fiul. Dar Eu-ul Tatălui nu Se pierde prin aceasta, căci e afirmat de Fiul, Care la rândul Său nu Se știe decât ca împlinind voia Tatălui. Dar chiar prin aceasta Se intensifică în Tatăl simțirea paternității și în Fiul calitatea filiației. Aceasta este mișcarea fiecarui Eu în jurul Altuaia ca centru (*περιχώρησις* = circuminsessio). Fiecare Persoană descoperă nu Eu-ul Său, ci două pe câte una; dar nici Eu-urile lor în exclusivitate, ci pun în față pe Celălalt făcându-Se transparente pentru Acela sau ascunzându-Se așa zicând sub Acela. De aceea în fiecare Ipostas Se pot vedea Celealte. Sfântul Vasile zice: "Vezi că uneori Tatăl descoperă pe Fiul, alteori Fiul pe Tatăl. Deci toată Dumnezeirea și se arată uneori în Tatăl, alteori în Fiul și în Duhul Sfânt"¹⁹⁷.

În această uitare de sine a fiecărei persoane pentru alta se manifestă iubirea desăvârșită și numai ea face posibilă unitatea opusă individualismului. Păcatul individualismului ne împiedică să înțelegem deplinătatea iubirii și a unității Sfintei Treimi, care se conciliază cu păstrarea persoanelor.

Numai această dorință a lui Hristos, Cel sălășluit în noi, de a substitui Eu-ul propriu prin Eu-ul Duhului și viceversa, ne antrenează și pe noi în pornirea de substituire a eu-ului nostru prin Eu-ul Duhului și Cel al lui Hristos și prin al aproapelui, restabilind unitatea noastră de natură, macerată de păcat. De aceea opera de mântuire a noastră, ca operă de unificare a noastră în Dumnezeu și între

197. *Ibid.*, lib. V; P. G. 29, col. 756. E. Kovalevsky, *Sainte Trinité*, in Cahiers de Saint Irénée, Paris, Janv.-Fevr. 1964, nr. 44, p. 3: "Caracterul ipostasului Sfântului Duh este de a iubi ștergându-Se, cum Tatăl iubește, uitându-Se, pe Fiul, în Care El a pus toată bucuria Sa, și cum Fiul iubește, pentru că Se dezbracă de Eu-ul Său, ca Tatăl să Se manifeste și Duhul să strălucească".

noi, nu poate fi decât opera Sfintei Treimi. Sfântul Maxim Mărturisitorul zice: Datorită iubirii, "fiecare atrage pe aproapele prin voință la sine și-l preferă să fie și-i preferă să fie înaintea lui". Acum "dezbrăcându-se pe sine de bunăvoie de sine însuși, din cauza iubirii, prin despărțirea de cugetările și însușirile considerate arbitrar în mod particular ca ale sale, și aducându-se la simplitate și identitate, prin care nu este cătuși de puțin despărțit de ceea ce este comun, ci fiecare este al fiecărui și toți ai tuturor și mai degrabă ai lui Dumnezeu decât unii ai altora, au devenit unul, având prin ei și rațiunea cea una a existenței, arătată ca unică în fire și în voință". "Aceasta a izbutit-o poate marele Avraam, care s-a restaurat pe sine în rațiunea firii, sau rațiunea firii în sine și prin aceasta s-a redat lui Dumnezeu și a primit pe Dumnezeu... Prin aceasta s-a învrednicit să vadă și să primească pe Dumnezeu ca om venit din iubirea de oameni ca oaspe, prin desăvârșita rațiune cea după fire. Spre acesta s-a înălțat, părăsind însușirea celor ce se împart și sunt împărțite și nemaicugetând pe celălalt om, ca pe un altul decât sine, ci pe unul ca pe toți și pe toți ca pe unul"¹⁹⁸.

Afirmarea Eu-ului filial prin Eu-ul părintesc și viceversa se manifestă în raport cu creaatura și în faptul că toate lucrările Tatălui sunt săvârșite de Fiul și viceversa, ca și în identitatea voii.

C

Purcederea Sfântului Duh din Tatăl și relația Lui cu Fiul

1. Treimea Persoanelor, condiție a deplinului Lor caracter personal și a comuniunii depline

Nu există un lucru total despărțit de altele și nici o unitate fără o distincție în ea. În consecință toate numerele sunt în același timp o unitate și orice unitate e în același timp un număr; și orice unu e și multiplu și orice multiplu e și unu. și una și alta sunt relative. Realitatea e dincolo de unu și de multiplu.

Caracterul acesta îl are în mod eminent Dumnezeu. El e în mod eminent *Unu* și *Trei*, sau, mai bine zis, dincolo de modul cum e la noi unu și trei. Cele trei Subiecte sunt atât de interioare în unitatea Lor de ființă nedispersată, că nu pot fi în nici un fel despărțite, ca să poată fi numărate ca trei entități cu o oarecare discontinuitate între ele. Sfântul Vasile spune: "Noi nu socotim prin compunere, plecând de la unu la multiplu prin adaos, spunând unu, doi, trei, sau primul, al doilea, al treilea. "Căci Eu sunt Dumnezeu primul și Eu după aceea" (Is. 44, 6). De un

198. Ep. II către Ioan Cubicularul, P. G. 91, 400 D.

al doilea Dumnezeu n-am auzit nici azi. Căci încinându-ne lui Dumnezeu din Dumnezeu, mărturisim și proprietatea deosebită a Ipostasurilor și monarhia, nerupând pe Dumnezeu într-o mulțime despărțita¹⁹⁹.

Dar numărul care reprezintă prin excelență distincția în unitate, sau unitatea explicită, este *trei*. *Doi* nu ne spune ce se cuprinde propriu-zis în unitate. Aceasta se observă propriu-zis în planul subiectelor, unde se arată adevărata semnificație a distincției în unitate, sau a unității în cele distințe și rostul acestei constituții paradoxale a realității.

Un subiect unic în sens absolut ar fi lipsit de bucuria și deci de sensul existenței. El s-ar îndoia chiar de existența lui. Existența lui s-ar amesteca cu visul. După învățatura noastră, un subiect și un obiect, sau o lume de obiecte în fața lui, menține subiectul în aceeași singurătate lipsită de bucurie și de un sens al existenței. "Ce folos de ar dobândi omul lumea toată, iar sufletul și-l va pierde?" (Mt. 10, 26). Un subiect și un obiect nu sunt o doime, căci obiectul nu scoate subiectul din incertitudinea existenței.

Două subiecte realizează prin comuniunea lor o oarecare consistență și o bucurie și un sens al existenței.

Dar nici această doime reală, care e în același timp o unitate dialogică, bazată pe unitatea de ființă, nu e suficientă. Comuniunea în doi este și ea limitată din două puncte de vedere. Mai întâi comuniunea în doi nu deschide întregul orizont implicat în existență. Cei doi nu numai se deschid unul altuia, ci se și închid. Celălalt devine nu numai o fereastră, ci și un zid pentru mine. Cei doi nu pot trăi numai din ei doi. Ei trebuie să aibă conștiința unui orizont care se întinde dincolo de ei, dar în legătură cu amândoi. Iar acest orizont nu poate fi constituit de un obiect sau de o lume de obiecte. Aceasta nu-i scoate din monotonia unei vederi restrânse, sau a unei singurătăți în doi. Numai al treilea subiect îi scoate din neîntreruptă lor singurătate în doi, numai un al treilea subiect, care poate fi și el partener de comuniune și nu stă pasiv în fața lor, ca obiectul.

Dacă eu-ul fără nici o relație poate fi reprezentat ca un punct, iar relația între două subiecte, ca o linie ce leagă un punct cu un altul, relația lor cu al treilea poate fi reprezentată ca o suprafață, care cuprinde în interiorul ei totul, mai precis ca un triunghi. Intenționalitatea aceasta e realizată în comuniunea treimică divină.

Orizontul limitat al unei comuniuni exclusive între două persoane este legat de o iubire cu obiectiv limitat. Din acest motiv, dacă o asemenea comuniune nu mulțumește nici pe oameni, cu atât mai puțin mulțumește pe Dumnezeu. Deși Tatăl și Fiul Se dăruiesc Unul Altui în întregime în iubirea Lor, din această iubire trebuie îndepărtat orice înțeles al unui egoism în doi, care contrazice infinitatea

199. *Liber de Spiritu Sancto*, cap. 18, P. G. 32, col. 149.

divină²⁰⁰. Aceasta face tot ce e în afară, sau ține orice e deosebit de ei doi într-un veșnic nimic sau cel mult la un nivel de veșnică inferioritate. Dar o asemenea iubire exclusivă față de altul implică în ea totodată o frică, o incertitudine, o gelozie²⁰¹. Al treilea e proba de foc a adevărătei iubiri între doi.

Numai prin cel de al treilea, iubirea celor doi se dovedește generoasă, capabilă să se întindă la subiecte în afara lor. Exclusivismul între doi face imposibil actul revârsării generoase peste zidul închisorii în doi.

În acest sens numele Duhului Sfânt este asociat atât de mult cu iubirea, încrucișat el e semnul iubirii depline în Dumnezeu. Numai al treilea implică eliberarea deplină a iubirii, de egoism. Prin Duhul Sfânt iubirea Treimii se dovedește cu adevărat sfântă. Numai pentru că este un al treilea, cei doi pot deveni simultan unul, nu numai prin reciprocitatea iubirii dintre ei, ci și prin uitarea comună a ambilor în fața celui de al treilea. Numai existența Unui al treilea în Dumnezeu explică crearea unei lumi numeroase de eu-uri și ridicarea lor la nivelul de parteneri îndumnezeiți ai Tatălui și ai Fiului în iubire, prin Duhul Sfânt, egal cu Ei. De aceea numai prin Duhul Sfânt se răspândește iubirea divină în afară. Nu degeaba eu-urile create sunt înfățișate și ridicate la nivelul de parteneri ai dialogului cu Tatăl și cu Fiul prin Duhul Sfânt. Duhul Sfânt reprezintă putința întinderii iubirii dintre Tatăl și Fiul la alte subiecte și, în același timp, dreptul unui al treilea la dialogul iubitor al celor doi, drept cu care El înlăturează subiectele create.

2. Treimea Persoanelor, condiție a menținerii distințe a persoanelor în comuniune. Contrauzicerea ei prin Filioque

Dacă am folosit înainte pentru modul de a fi al lui Dumnezeu termenul de subiectivitate pură spre a înlătura de la El orice semn al caracterului de obiect, am făcut-o înțelegând prin subiectivitate nu un conținut iluzoriu ce și-l poate da un subiect, ci modul absolut liber al lui Dumnezeu de a fi *prin Sine* și de a Se decide *prin Sine*. Dar acest mod înseamnă la Dumnezeu cel mai consistent mod de realitate: El e o subiectivitate obiectivă sau o obiectivitate subiectivă. El e dincolo de

200. E. Kovalevsky, *Les nombres dans la Genèse*, în rev. cit.: "Filozofia Evului Mediu - și se face apel la mariile școli de la Chartres, Poitiers - analizează adeseori problema Triunului. Hugues de Saint Victor propune o definiție minunată, și anume: Unul, zice el, este, din punct de vedere moral, o satisfacție, un egoism, un lucru închis, în timp ce Dumnezeu Se deschide în oarecare fel iubirii, compenetrării unuia de către altul, renunțării unuia pentru altul. Doi, este deja unirea perechii. El mai conține imperfecțiuni, pentru că atunci când iubești pe altul, te iubești pe tine însuți. Celalalt te reflectă. Unul nu se iubește, doi se iubesc. Iubirea desăvârșită, extatică, jertfelnică, iradiană, deschisa, fără restricții, fecundă nu apare cu adevărat decât cu trei" (p. 10).

201. Henric Ibsen a descris iubirea aceasta egoistă, nefastă și nesigură a unei soții față de soțul ei, geloasă chiar pe iubirea soțului față de propriul lor copil (*Micul Eyolf*).

distincția între subiectivitate și obiectivitate, căci persoana e nu numai cugetare, ci și cea mai intensă realitate. Dumnezeu e deasupra subiectivității și obiectivității cunoscute de noi. El e una întrucât e alta. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune: "Orice cugetare este o sinteză a celor ce cugetă și a celor cugetate, dar Dumnezeu nu este nici dintre cei ce cugetă, nici dintre cele cugetate. El este deasupra acestora. Căci altfel S-ar circumscrive ca subiect ce cugetă, având lipsă de relația cu ceea ce cugetă, iar ca obiect cugetat căzând în chip firesc, datorită relației, sub vederea celui ce cugetă"²⁰².

Dar această consistență subiectiv-obiectivă e asigurată deplin în Dumnezeu prin faptul că El e în trei persoane. O singură persoană se poate considera că e numai cugetare, două persoane scufundate în comuniunea lor exclusivă pot avea și ele impresia că au ieșit din realitate. Numai a treia persoană le asigură că ele sunt într-o realitate obiectivă în care depășesc subiectivitatea lor duală. Căci deși a treia persoană e trăită și ea ca subiect, totuși prin faptul că e trăită de două, le dă acestora sentimentul obiectivității lor proprii. Un obiect comun care le-ar fi necesar, le-ar circumscrive, dar o persoană egală lor le lasă în necircumscrierea lor și le-o largeste facându-le deplin "obiectivă" necircumscrierea lor.

Cel de al treilea împlinește rolul de "obiect", de orizont, care asigură și celor doi sentimentul obiectivității, prin faptul că-i păzește de a se confunda într-o unitate indistinctă, prin exclusivismul iubirii între ei, pe care-l poate produce socotința fiecărui din ei că nu mai e nimic vrednic de iubit în afară de celălalt. Existând un al treilea de aceeași valoare, nici unul din cei doi care se iubesc nu uită de vrednicia de iubire a celui de al treilea și prin aceasta sunt reținuți de la confundarea întreolaltă. La oameni, al treilea poate avea rolul de a-i feri pe cei doi nu numai de a se scufunda unul în altul, ci și de a cădea într-o plăcereală de moarte prin neputința lor de a-și întreține permanent interesul reciproc, datorită finitudinii lor. La oameni, al treilea are deci rolul de a oferi unuia sau altuia din cei doi și ambilor nouătatea unei alte comuniuni, după care pot reveni cu interes împrospătat și îmbogățit la comuniunea dintre ei.

La Dumnezeu nu poate fi vorba de rolul Celui de al treilea de a reaprinde iubirea dintre Cei doi, ci numai de menținere a Lor într-o distincție personală, cu toată iubirea neîntreruptă ce persistă între Ei, datorită infinității Lor. Raportarea Lor la al treilea coincide cu confirmarea obiectivității Lor subiective și, odată cu aceasta, cu asigurarea distincției Lor personale. În cele trei persoane se confirmă deplin "adevărul" existenței lui Dumnezeu, care în doi ar fi confirmat numai în parte, iar prin unul ar rămâne incert. De aceea Duhul Sfânt Se numește în mod special "Duhul adevarului" (In. 15, 26; 16, 13) și El are menirea să întărească în adevăr. În troparul Botezului se spune că: "Duhul în chip de porumb a adeverit întărirea Cuvântului" Tatului cu privire la Fiul cel întrupat.

202. Capetele gnostice, II, 2; Filoc. rom. II, p. 166.

Întrucât prin Duhul, ca al treilea, se adoverește existența lui Dumnezeu, El mai e numit și "Duhul vieții", iar pentru creațuri înseamnă "Dătătorul de viață" și "Mângâietorul", sau "Duhul Sfânt" și "Sfințitorul" (In. 17, 17, 19).

La Dumnezeu, Duhul nu poate avea rolul de a atrage pe Unul din Cei doi la o comuniune alternativă cu Sine pentru a reaprinde iubirea Unuia față de Celalalt, cum îl are cel de al treilea la oameni, ci numai pe acela de a-l menține în distincția Lor, pentru că toate cele trei Persoane dumnezeiești stau față către față. La oameni, aceasta se întâmplă rar și nedeplin. La oameni, trebuie să se producă mereu o mutare a privirii de la unul la altul, când sunt prezente trei persoane. Totuși uneori are loc și la oameni aceasta, când iubirea între cei trei e deplină și egală. Părinții privesc împreună la copil; copilul privește simultan fețele părinților; un părinte privește simultan față copilului și a celuilalt soț. Nici unul nu devine, când sunt toți trei de față, *el* pentru ceilalți. Nici unul nu-i al treilea propriu-zis în ce privește ordinea sau iubirea sau cinstirea. În aceste cazuri cei doi sunt pentru al treilea *noi*, iar al treilea, *tu*; sau cei doi sunt *voi* pentru cel de al treilea. La Dumnezeu, Cei trei sunt oarecum simultan, *eu, tu, tu*.

La Dumnezeu, această raportare e perfectă și permanentă. Încât nu există un al treilea în sens propriu, adică în sensul că ar fi în afara relației directe *eu-tu*. Aceasta cu atât mai mult cu cât fiecare Persoană vede prin fiecare Persoană și pe Cealaltă, sau Le vede în Sine însăși pe Celealte. La Dumnezeu au loc simultan relațiile *noi-tu*, sau *eu-voi*, dar și *eu-tu-tu*. Fiecare Subiect divin e capabil de această simultană atenție la Celealte, privite deosebit sau câte două. Un al patrulea nu mai e necesar pentru actualizarea plenitudinii existenței, pentru confirmarea Celor doi în existență. Al treilea reprezintă tot ce mai poate fi dincolo de El, toată realitatea prin care Se pot confirma Cei doi. Al patrulea în Dumnezeu ar dispersa și ar limita pe al treilea, I-ar scădea importanța. Al patrulea ar însemna că nu mai e concentrat tot orizontul obiectiv în care se află Cei doi, într-o singură Persoană.

La oameni e posibil acest lucru, pentru îmbogățirea lor spirituală și pentru depășirea monotoniei trăite în raport cu oricare persoană, în calitatea ei de mărginită; e necesar ca un *eu* să atragă în rolul de *tu* mereu alte și alte persoane cuprinse sub categoria lui *el*. *El* trebuie să fie multiplu, pentru că și *eu* și *tu* sunt mărginiți. Dar în nici un caz nici la oameni nu există decât categoriile: *eu, tu și el*, sau multiplul lor, în care ar fi asimilate mai multe persoane ca *eu, ca tu, sau ca el: noi, voi, ei*. Din perspectiva relației *eu-tu* nu se poate merge mai departe de *el*, pentru că nu are unde să se mai meargă. P. Florensky spune: "Voi fi întrebăt: de ce există tocmai trei ipostasuri? Eu vorbesc de numărul "trei" ca de unul imanent adevărului, inseparabil de *el* (eu nu pot exista în afara relației cu tine și în afara unui orizont care ne confirmă, *n.n.*)... numai în unitatea celor trei primește fiecare o unitate absolută. În afara de trei nu există confirmare (în adevăr), nu există subiect al adevărului. Dar mai mult ca trei? Da, pot exista și mai mult ca trei prin primirea unor noi subiecte în sânul vieții treimice. Dar aceste noi ipostasuri nu mai sunt membre prin care subiectul se conservă ca subiectul adevărului și de aceea

nu apar ca necesare interior pentru absolutul său; sunt ipostasuri condiționate, care pot să fie sau să nu fie pentru subiectul adevărului (și chiar pentru confirmarea mea la limită în adevărul existenței terestre, limită depășită prin treimea dumnezeiască în existența mea veșnică, *n.n.*). De aceea nu pot fi numite ipostasuri în sensul propriu și e mai bine să fie numite persoane îndumnezeite²⁰³.

Învățătura catolică despre purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul ca dintr-un singur principiu, formulată cu intenția de a întări comuniunea între Tatăl și Fiul, păcătuiește împotriva celor două puncte expuse mai sus: a extinderii generoase a iubirii dintre Tatăl și Fiul și a menținerii distințe a Persoanelor Lor, ba chiar a Persoanei Sfântului Duh.

Accentuând iubirea dintre Tatăl și Fiul până la confundarea Lor într-un singur principiu al purcederii Sfântului Duh, teologia catolică nu mai vede pe Aceștia ca fiind Persoane distințe. Iar aceasta face imposibilă chiar iubirea între Ele. Căci nemaixistând ca două Persoane în actul purcederii Duhului, Tatăl și Fiul nu Se mai pot iubi propriu-zis. Existența Duhului ca al treilea, sau rolul Lui de a arăta mărimea iubirii dintre Tatăl și Fiul și de a-l păstra ca Persoane distințe, devine fără obiect. El nu mai e propriu-zis al treilea, ci al doilea. Duhul e văzut mai degrabă ca Cel ce-I scufundă pe Cei doi într-o unitate indistinctă. Iar dacă Cei doi, pentru a purcede în comun pe Duhul, Se scufundă într-un tot indistinct, Duhul ca rezultatul acestui tot indistinct nu mai poate fi nici El persoană.

De fapt expresiile unor teologi catolici despre Duhul Sfânt sunt atât de ambigui, încât e greu să mai spui dacă îl consideră persoană sau nu. Iar alții îl declară persoană, dar din speculațiile lor rezultă mai degrabă concluzia că nu e persoană. Toți sunt conduși la această concluzie de speculațiile prin care identifică nașterea Fiului și purcederea Sfântului Duh cu actele psihice și îndeosebi de necesitatea de a întemeia prin aceste acte purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul ca de la un singur principiu. Necesitatea aceasta a îndemnat teologia catolică să identifice pe Fiul cu imaginea ce și-o face Tatăl despre Sine prin cunoaștere, iar purcederea Duhului, cu iubirea dintre Tatăl și Fiul. Iubirea aceasta nemaiținând în existență două persoane deosebite, este ea însăși persoana comună a Tatălui și a Fiului. În felul acesta Tatăl și Fiul sunt contopiti, în acest act, într-o persoană duală, într-un "noi", adică încețează de a mai fi două persoane propriu-zis, ba această realitate contopită, deci impersonală, este socotită totodată ea însăși Duhul Sfânt.

Dintre teologii catolici contemporani care identifică pe Duhul cu acel "noi" constituit de Tatăl și Fiul, menționăm pe Heribert Mühlen. El declară: "Se poate spune că Duhul Sfânt este actul comun (*Wir-Akt*) dintre Tatăl și Fiul, adică "noi" ca persoană ("Wir" in Person), respectiv "relația intertrinitară *noi*"²⁰⁴. "Duhul Sfânt este *relația intertrinitară "noi"*, întrucât actul comun (*Wir-Akt*) al Tatălui și Fiului subzistă în El însuși"²⁰⁵.

203. P. Florensky, *op. cit.*, p. 36.

204. *Der heilige Geist als Person*, 3 Auflage, Münster, Verlag Aschendorf, 1966, p. 157.

205. *Op. cit.*, p. 159.

Precum se vede, Mühlen persistă să numească totuși pe Duhul Sfânt, persoană. Dar e foarte stranie această persoană care nu e altceva decât persoana duală a Tatălui și a Fiului. "În Duhul Sfânt, unitatea personală a Tatălui și a Fiului devine persoană". "Duhul Sfânt este unitatea dintre Tatăl și Fiul în persoană, ea este așa zicând perihoreza (compenetrarea) intradivină în persoană"²⁰⁶. "Deosebirea Duhului de Tatăl și de Fiul constă tocmai în aceea că El este apropierea absolută a două realități într-o persoană" (subliniat de Mühlen)²⁰⁷.

Mühlen vrea totuși să mențină pe Tatăl și pe Fiul ca persoane distincte. El crede că distincția între Ei e asigurată prin faptul că, concomitent cu "relația-noi" dintre Ei, care e una cu Duhul Sfânt, există și o "relație eu-tu" între Tatăl și Fiul; sau că înainte de "relația-noi" între Ei se afirmă "relația eu-tu" între Ei. "Tatăl și Fiul încă nu alcătuiesc un "noi" în sensul deplin, înainte ca (într-un "mai târziu" logic față de constituirea fiecărui din Ei ca persoană) să purceadă pe Duhul. Reciprocitatea eu-tu încă nu este ca atare comunul lui "noi". Aceasta dă expresie faptului că Tatăl și Fiul Se află într-o mai strânsă relație de cum Se află Duhul și Fiul față de Tatăl"²⁰⁸.

Pe de altă parte, Mühlen consideră că "relația-noi" între Tatăl și Fiul, care e una cu Duhul Sfânt, e un act al ființei dumnezeiești. "În spiratio activa se arată natura divină cea una, ca act al lui noi". "Tatăl și Fiul sunt în Duhul Sfânt (și în purcederea Lui) nu pe temeiul constituției fiecărui ca persoană, ci pe temeiul unității naturii divine"²⁰⁹.

Cu alte cuvinte, Tatăl și Fiul sunt două Persoane în relația eu-tu, între Ei, fiind concomitent și natura divină cea una în "relația Lor ca noi", care e identică cu Duhul Sfânt. Este evidentă în această concepție echivalarea ființei divine cu persoana, mai întâi cu cele două Persoane, a Tatălui și a Fiului, și apoi cu Persoana Sfântului Duh. Tatăl + Fiul = ființă divină = Sfântul Duh. În mod special se evaporează Persoana Sfântului Duh, Care Se menține ca persoană prin faptul că purcede de la o Persoană-Tatăl (In. 15, 26).

Avem aci sub altă formă teoria catolică începând de la Tertulian: în procesiunea Unului la al Doilea, Dumnezeu Se diversifică, pentru că în procesiunea continuată spre Duhul Sfânt să Se readune în Unul. Toma d'Aquino, reluând această concepție, spuse și el: "Prin iubire (Dumnezeirea) revine la substanța de unde începuse prin cunoaștere"²¹⁰. Iar Le Guillou, deși declară inconsistent că prin identificarea proceselor divine cu funcțiile psihice se pune în lumină caracterul personal al lui Dumnezeu mai mult decât în doctrina ontologică patristică a ipostasurilor, spune la urmă: "Esența este aceea din care și prin care este totul în Dumnezeu, inclusiv Persoanele care sunt Dumnezeu"²¹¹.

206. *Ibid.*

207. *Op. cit.*, p. 166.

208. *Op. cit.*, p. 161.

209. *Op. cit.*, p. 164.

210. Citat în revista *Istina*, nr. 3-4 (iulie-decembrie) din 1972, p. 439.

211. *Réflexions sur la théologie trinitaire à propos de quelques études anciennes et récentes*, în rev. *Istina* cit., p. 463. Yezि la Pr. D. Stăniloae, *Studii catolice recente despre Filioque*, în rev. "Studii teologice", București, nr. 7-8, iulie-august 1973, p. 493.

Iubirea deplină între Tatăl și Fiul ca identică cu Duhul Sfânt, de care face atâtă caz teologia catolică, nu e decât scufundarea celor două Persoane în ființă impersonală, în sensul plotinian sau nirvanic.

Pericolul esuării în acest impersonalism a fost evitat de teologia ortodoxă, prin faptul că nefiind obligată să explice o doctrină nerevelată, ca cea despre purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul ca dintr-un singur principiu, prin procesele psihice, a primit pe Fiul și pe Duhul Sfânt ca persoane date în mod real prin naștere și purcedere, fără să se lase ispitită de încercări de a explica modul originii Lor după analogia funcțiilor psihice, ci l-a exprimat prin numirile apofatice *naștere și purcedere*.

Antrenată de analogia nașterii și purcederii cu funcțiile psihice, teologia catolică nu a mai ținut aceste două acte deasupra celorlalte acte ale lui Dumnezeu, pe care teologia ortodoxă le vede pe planul relațiilor lui Dumnezeu cu lumea. Astfel, teologia catolică declară că aşa cum actele celelalte ale lui Dumnezeu sunt comune tuturor Persoanelor divine pentru că provin din ființa Lor comună, aşa sunt comune și actul nașterii și al purcederii. Prin aceasta teologia catolică nu le mai menține pe acestea ca acte specifice ale persoanelor și constitutive pentru Persoanele divine. Din cauza aceasta teologia catolică deduce, din ordinea în care Persoanele divine Se manifestă în lume, o ordine a relațiilor Lor intradivine. Ea nu admite o libertate a ordinii divine în care lucrează Persoanele divine în lume, căci actele divine în lume trebuie să reproducă strict ordinea în care Se află Ele în viață intradivină. După ea Fiul nu poate fi trimis de Duhul Sfânt, cum spune Domnul Hristos (Lc. 4, 18), pentru că pe planul etern Duhul este Acela care purcede de la Fiul. Se manifestă aci o lipsă de înțelegere pentru misterul libertății divine, o interpretare a lucrării lui Dumnezeu în lume după o ordine lipsită de libertate. Identificarea planului personal cu planul ființei și derivarea planului creațional din planul divin al ființei duc concepția catolică aproape de panteism. De aci decurge și raționalismul teologiei catolice.

H. Mühlén respinge învățătura că nașterea și purcederea ar apartine unor Persoane deosebite, declarând: "Aceasta ar însemna că s-ar referi între Ele trei centre de acte. În Dumnezeire nu există însă decât un unic centru de acte, strict comun"²¹². De aci ar rezulta că în Dumnezeu nu există propriu-zis un Tată și un Fiu, pentru că nu există o naștere ca act propriu exclusiv al Tatălui. Sfinții Părinti au accentuat și ei că în Dumnezeu există un singur principiu, un singur centru de acte, un singur centru al actelor de provenire; dar el este Tatăl, deci este o persoană, care asigură caracterul personal al tuturor Persoanelor, nu ființa comună care face relativă și ambiguă deosebirea dintre Persoane.

3. Treimea Persoanelor divine, condiția unei depline bucurii a Fiecăreia, de Celealte

Admiterea simplă a celor trei Persoane dumnezeiești fără încercarea de a explica originea Lor după analogia funcțiilor psihice, ne permite să înțelegem a

212. H. Mühlén, *ibid.*

treia semnificație principală a treimii Persoanelor, fără slabirea distincției Lor personale. Această semnificație constă în faptul că asigură deplinătatea comuniunii Lor și în faptul că face această comuniune plină de bucuria unei persoane, de celalăț. Între doi, bucuria nu e deplină dacă ea nu e comunicată de fiecare unui al treilea. Tatăl Se bucură de Fiul, dar bucuria aceasta vrea să își comunice unui al treilea ca să fie deplină. Aceasta nu înseamnă că Fiul trebuie să dea și El o existență unei alte persoane deosebite de Tatăl, căreia să-i comunice bucuria Sa. În acest caz S-ar închide și Fiul față de Tatăl în comuniunea cu câte o altă persoană deosebită. În acest scop Tatăl purcede pe al treilea Subiect, Care e îndreptat împreună cu Tatăl în întregime spre Fiul. Bucuria împărtășită a Tatălui de Fiul umple pe Fiul de o sporită bucurie de Tatăl. Pe lângă aceea, Fiul împărtășește și El bucuria Sa de Tatăl, acestui al treilea Subiect, fără să trebuiască să-L purceadă și El, odată ce există prin purcedere de la Tatăl. Duhul participă la bucuria Tatălui de Fiul, întrucât purcede de la Tatăl, și participă la bucuria Fiului de Tatăl și prin aceasta strălucește din Fiul²¹³. Fiul însuși apare mai strălucitor Tatălui, întrucât Se bucură de Tatăl nu numai El ca imagine consistentă a Lui, ci și cu Duhul. Sfântul Grigorie Palama zice: "Pe Acesta (pe Duhul) Fiul îl cere de la Tatăl ca Duh al Adevărului și al Înțelepciunii și al Cuvântului... și (prin El) Se bucură împreună cu Tatăl, Care Se bucură de El (de Fiul)... Căci Duhul Sfânt este această bucurie dinainte de veci a Tatălui și a Fiului, fiind comun Lor în ce privește folosirea, fapt pentru care e și trimis de Amândoi la cei vrednici, dar e numai al Tatălui în ce privește existența; de aceea, numai din El purcede"²¹⁴.

În sensul acesta Duhul Sfânt face legătură între Tatăl și Fiul, fără să înceteze să fie Persoană distinctă și fără să purceadă și de la Fiul. În sensul acesta Duhul e și "Duhul Fiului", dar Fiul rămîne "Fiu" în această strălucire a Duhului din El, nu devine Tată al Duhului. Duhul nu e El însuși bucuria, ci Cel care, participând la bucuria Tatălui de Fiul și a Fiului de Tatăl, arată în plinătatea ei bucuria Unuia de Celălalt, sau bucuria tuturor Celor trei de toți trei. De aceea spune Sfântul Atanasie: "Iar Domnul a spus că Duhul este Duh al Adevărului și Mângâietor; prin aceasta a arătat că în Acesta este Treimea desăvârșită"²¹⁵.

Învățatura ortodoxă despre purcederea Duhului Sfânt din Tatăl spre Fiul și despre strălucirea Lui din Fiul spre Tatăl, ținând pe Fiul în lumină în fața Tatălui, implică în sine faptul că Fiul și Tatăl nici nu Se confundă, nici nu Se separă. Acest rol îl are oriunde Persoana a treia în raport cu celelalte două Persoane: datorită Ei, Cele două nu Se confundă într-o iubire fără orizont, în sens panteist (ca în catolicism sau în diversele filosofii impersonaliste), nici nu Se separă în sens individualist (ca în protestantism), ci Se păstrează în comuniune. Propriu-zis atât panteismul cât și individualismul sunt o cădere în natură, de la nivelul existenței personale, cu adevărat spirituale. De aceea din individualism ușor se trece în panteism, căci individul tinde să topească în sine pe

213. Asupra distincției între "purcederea" Duhului din Tatăl și "strălucirea" Lui din Fiul a insistat în mod special Patriarhul de Constantinopol, Grigorie Cipriotul, la sfârșitul sec. XIII. (A se vedea la: Pr. D. Stăniloae, *Relațiile treimice și viața Bisericii*, în "Ortodoxia", București, 1965, nr. 1).

214. Capete teologice, cap. 36, în Filocalia greacă, ed. II, Athena 1893, p. 315.

215. Ep. I ad Serapeonem; P. G. 26, col. 589.

celălalt. Dar de căderea în natură nu pot scăpa persoanele prin ele însese, ci numai prin ajutorul modului personal de existență, adică trinitar, al realității transcendentе, sau al lui Dumnezeu. Numai Sfânta Treime asigură existența noastră ca persoane.

Întrucât Duhul nu e numai cel ce participă la bucuria Tatălui de Fiul și a Fiului de Tatăl, ci e și cel de care Se bucură și Tatăl și Fiul, El nu e al treilea într-un sens rigid al cuvântului. Dar întrucât Fiul are poziția deosebită, de chip al Tatălui, iar Duhul e purces în scopul participării la bucuria Tatălui de Fiul ca imagine, El are în relația celorlalte două Persoane rolul deosebit al Celui purces în scopul de a face ca bucuria fiecărei Persoane de Alta să fie o bucurie participată de Cealaltă. Numai în acest sens e numărat ca *al treilea*. Căci altfel El poate fi numit tot așa de bine *al doilea* ca și Fiul (un alt al doilea), sau întrucât atât Fiul cât și Duhul sunt deodată cu Tatăl și împreună cu El, *toți sunt primul*. În Treime nu e un "după" și un "înainte". "Cei trei în Treime transcend orice număr matematic"²¹⁶.

Pentru faptul că e purces spre a da bucurie fiecărei Persoane, un vechi ecfonis al Bisericii pune înaintea Lui particula "cu". Sfântul Vasile cel Mare spune că această particulă exprimă "demnitatea" Duhului²¹⁷. Adică ea înseamnă egalitatea în mărire cu Tatăl și cu Fiul, dar și rolul deosebit de a face ca fiecare Persoană să fie în relația cu Cealaltă, nu singură, ci împreună "cu" Cealaltă. Amândouă aceste înțelesuri se cuprind, se pare, și în particula "împreună cu", prin care este legat Duhul Sfânt de Tatăl și de Fiul în Simbolul niceo-constantinopolitan.

În acest sens, Duhul Sfânt prilejuiește în mod special "comuniunea" (2 Cor. 13, 13; Fil. 2, 1). Duhul ne ferește de singurătatea ucigătoare. De aceea e *Mângâietorul*. Totdeauna El își oferă o comuniune. În El găsește oricine o mângâiere. El ne asistă totdeauna. El ne înviorează bucuria noastră de Dumnezeu. El e "de-viață-făcătorul". În Duhul cunoaștem și mărim pe Dumnezeu și ne bucurăm de El²¹⁸. El dă mărturie conștiinței noastre despre Dumnezeu (1 Cor. 2, 10 urm.). Dumnezeu e sălașluit în noi prin "Duhul" ca dar al Lui (1 Cor. 12, 3-9). Sfântul Atanasie zice: "Noi fără Duhul suntem străini și depărtați de Dumnezeu. Iar prin împărtășirea de Duhul ne unim cu Dumnezeirea. Deci a fi în Dumnezeu nu e un lucru al nostru, ci al Duhului care este în noi și rămâne în noi, atât timp cât îl păstrăm în noi prin mărturisire"²¹⁹.

Duhul e *Sfântul și Sfințitorul*, prin fidelitatea cu care asistă pe ceilalți, prin fidelitatea pe care o întreține în ceilalți față de Dumnezeu și întreolaltă. Ține de Duhul să participe și să Se facă participat ca persoană. El e expresia generozității lui Dumnezeu, a uitării lui Dumnezeu de Sine în "ieșirea" Lui la creațuri. El e bucuria lui Dumnezeu de ele și a lor, de Dumnezeu.

216. P. Evdokimov, *Le Saint Esprit dans la tradition orthodoxe*, Paris, Ed. du Cerf, 1969, p. 44.

217. *Liber de Spiritu Sancto*, cap. 27; P. G. 32, col. 193.

218. Sfântul Vasile cel Mare, *loc. cit.*

219. *Oratio III contra Arianos*; P. G. 26, col. 373.

PARTEA A DOUA

**LUMEA,
OPERĂ A IUBIRII LUI DUMNEZEU,
DESTINATĂ ÎNDUMNEZEIRII**

I

Crearea lumii văzute

A

Crearea lumii văzute și a omului, în general

1. Crearea lumii și solidaritatea omului cu semenii lui și cu natura

Iconomia lui Dumnezeu sau planul Lui cu privire la lume constă în îndumnezeirea lumii create, care, în urma păcatului, implică și mântuirea. Mântuirea și îndumnezeirea lumii presupun, ca prim act divin, crearea ei. Mântuirea și îndumnezeirea vizează, fără îndoială, în mod directumanitatea, dar nu oumanitate desprinsă de natură, ci unită ontologic cu natura. Căci natura ține de om, sau întregește pe om, și omul nu se poate desăvârși fără să reflecteze și să lucreze asupra naturii. De aceea prin lume se înțelege atât natura, cât și umanitatea; sau, când se indică prin cuvântul lume una din ele, totdeauna este subînțeleasă și cealaltă.

Creștinismul din Occident a avut adeseori tendința de a referi mântuirea la omul separat de natură. Creștinismul răsăritean nu le-a conceput niciodată separate. În timpul recent a părăsit însă și Occidentul în general concepția despre mântuirea omului în mod separat de natură. Școala lui Bultmann care separă mântuirea omului de natură este astăzi un fenomen destul de singular.

Dependența umanului de natură, care nu înseamnă coborârea lui la ea, ci invers, este atât de adâncă, încât se poate spune că natura e o parte a naturii omului, e sursa unei părți a naturii umane și deci condiție a existenței și a dezvoltării integrale a omului pe pământ. Omul nu se poate concepe în afara naturii cosmice. Aceasta poate să însemne că nici natura nu-și împlinește rostul ei fără om, sau printr-un om care lucrează contrar ei. Prin coruperea, sterilizarea și otrăvirea naturii, omul face imposibilă existența sa și a semenilor săi. Astfel natura nu este numai condiția existenței omului singular, ci și a solidarității umane. Natura apare într-un mod cu totul clar ca mediul prin care omul poate face bine sau rău semenilor săi, dezvoltându-se sau ruinându-se el însuși din punct de vedere etic și spiritual. Natura e intercalată cu deplină evidență în dialogul interuman binefăcător sau distrugător, dialog fără de care nu poate exista nici omul singular, nici comunitatea umană.

Potrivit credinței noastre, fiecare persoană umană e într-un anumit fel un ipostas al întregii naturi cosmice, dar numai în solidaritate cu ceilalți. Aceasta înseamnă că natura cosmică este comună tuturor ipostaselor umane, deși fiecare o ipostiază și o trăiește personal într-un mod propriu și complementar cu ceilalți. O separare a naturii玄ome până la capăt între indivizii umani este imposibilă. Separarea ei prea mare sau în mod egal introduce războiul între persoane și chiar în interiorul naturii umane, sau o face pe aceasta sclavul ei. Dar tocmai de aceea fiecare poate contribui la coruperea nu numai a unei naturi care îi aparține personal, ci a naturii care aparțin tuturor. Aceasta indică o responsabilitate a omului față de natură, în care e implicată o responsabilitate față de semenii săi. Iar acuitatea acestei responsabilități arată că ea are un temei într-o responsabilitate față de o persoană supremă, care e Creatorul naturii și al oamenilor.

Imposibilitatea separării persoanei umane de natura cosmică face ca manutenirea și desăvârșirea persoanei să se proiecteze asupra întregii naturi și să depindă și de ea; de asemenea, face ca persoana singulară prin silința sa în vederea manutinerii să poată ajuta și pe alții, sau să fie ajutată în ea de ei. Natura întreagă e destinată slavei de care se vor împărtăși oamenii în Împărația cerurilor și încă de pe acum ea se resimte de liniștea și de lumina ce iradiază din omul sfânt. Slava lui Hristos pe Tabor a acoperit și natura. Dar ea poate rămâne ascunsă pentru ochii și simțirea multora și natura poate fi înjosită și afectată de răutatea unora din oameni. La rândul său, natura poate fi mediul prin care omul care crede primește harul dumnezeiesc sau energiile necreate binefăcătoare, dar și locul prin care se exercită asupra lui și înrâuriri care îl împing la rău.

O concluzie care mai rezultă din interdependența oamenilor față de natura ca dar al lui Dumnezeu, este că ea trebuie menținută în esență nu numai în elementele ei, ci și în sintezele ei naturale. Căci sintezele acestea sunt singurele care nu sunt statice și sterile, ci fertile. Ele se află într-o neîncetată fertilitate, producând omenirii mijloacele de existență. Natura ca dar al lui Dumnezeu se înnoiește continuu în același mod propice existenței umane, fără să se epuizeze în această mișcare de înnoire și de fertilitate.

Astfel, natura se dovedește ca un mijloc prin care omul crește spiritual și își fructifică intențiile bune față de sine și față de semenii, când este menținută și folosită conform cu ea însăși; dar când omul o sterilizează, o otrăvește și abuzează de ea în proporții uriașe, el își împiedică creșterea spirituală a sa și a altora. Aceasta confirmă faptul că ea e dată ca un mijloc necesar pentru dezvoltarea umanității în solidaritate, că e un dar al unei ființe superioare personale, care a creat-o, ca și pe oameni, într-o solidaritate. Această solidaritate nu a fost produsă de om, dar el o poate dezvolta sau slăbi spre binele sau spre răul lui și al semenilor săi. Originea ei transcende puterile lui, ca și cea a ființei lui. Dar în adecvarea lui la darul naturii care transcende, în originea ei, puterile lui, se face vădită ori-

ginea lor comună în actul exclusiv al lui Dumnezeu, în crearea lor de către Dumnezeu, din nimic. Dacă în esență lor ar arăta ceva de la ele însеле, responsabilitatea noastră față de Dumnezeu în comportarea noastră față de natură și de semenii, n-ar fi atât de totală.

Înțelegerea naturii ca dar al lui Dumnezeu nu înseamnă însă că ea nu trebuie prelucrată. Ea e astfel făcută, că multe din cele necesare omului se obțin printr-o prelucrare din partea lui, iar în această prelucrare un loc important îl are imaginația continuu creatoare. Numai animalul se încadreză întru totul în ceea ce-i dă natura în mod invariabil. Omul se dovedește și prin aceasta "stăpânul" naturii; iar natura - o realitate maleabilă, contingentă, adecvată acestei imaginații creatoare a lui. Aci se înscrie rolul mare al gândirii, al imaginației și al muncii omenești, prin care se realizează gândirea lui creatoare în natură. Iar prin munca sa, fiecare obține mijloacele necesare nu numai pentru sine, ci și pentru semenii săi. Oamenii trebuie să muncească și să gândească solidar la prelucrarea darurilor naturii. Astfel se creează o solidaritate între oameni prin mijlocirea naturii. Munca, condusă de gândire, este o virtute principală care creează comuniunea între oameni. Subiectele umane își devin astfel transparente prin natură, sau prin gândirea și munca lor aplicate în mod solidar, ca într-ajutorare, naturii. Iar întrucât comuniunea între ei e întreținută de responsabilitatea față de Subiectul suprem, El devine, la rândul Său, transparent prin natura dată de El, pentru ca ei să crească în comuniune prin munca lor.

Munca poartă astfel semnul iubirii între oameni; iar prin caracterul ei obosit, ascetic, îi spiritualizează pe ei și fructele ce li le dă natura, sau natura sensibilă care, dacă ar fi folosită fără muncă, ar deveni suma de mijloace a unei vieți de plăceri, lipsită de forță spiritualizării omului și fără influență libertății lui asupra ei.

Dar puterea omului de a prelucra natura prin fapta gândită, prin muncă, întâlnind natura ca dar, se hrănește ea însăși din puterea incomparabil mai mare a faptei Celui ce a creat acest dar, a Celui ce nu a prelucrat, la rândul Lui, o natură dată, ci a creat-o din nimic. Munca cu efecte limitate, săvârșită de om asupra naturii, pentru a o face la rândul său dar, altora, trimită astfel la fapta creatoare a lui Dumnezeu, al Cărui dar complet este natura. Din puterea creatoare a lui Dumnezeu, Care a creat lumea din nimic, își ia originea puterea creatoare limitată a omului asupra naturii. Creația limitată a omului se întemeiază pe actul creației din nimic al lui Dumnezeu.

Pe de altă parte, în conștiința umană și în iubirea față de semenii ce se manifestă în orice lucrare asupra naturii este o sete de cunoaștere și de prelucrare nelimitată a proceselor naturii. Natura însăși se dovedește a fi făcută pentru conștiință, și nu conștiință pentru natură. Natura se dovedește ca o raționalitate plasticizată care poate fi în principiu modelată la nesfârșit de conștiință și transferată complet în conținuturile conștiinței interumane iubitoare.

Prin toate acestea, atât conștiința cât și natura trimit la existența unei conștiințe eterne, care cuprinde actual din eternitate nu numai toată țesătura rațională și posibil de plasticizat în forme nesfârșite ale naturii, ci și puterea de a o plasticiza de fapt și prin aceasta de a o crea din nimic și de a o modela până la totala ei copleșire de către spirit. Prin aceasta satisfacă setea conștiinței umane după această copleșire deplină a naturii de către spiritul uman în comuniune, sau de adunare a ei în spirit, stare spre care se dovedește destinată însăși materia, ca raționalitate obiectivă plasticizată. Această operă o realizează Spiritul Creator prin spiritul uman.

De fapt, dacă țesătura rațională a lumii trebuie să aibă un subiect care o gândește, un subiect care e cu adevărat cunoșcător și stăpân al lumii create, acest subiect poate opera și prin conștiința creată, în comuniune, adunarea și transfigurarea materiei în spirit. Spiritul Creator, care este originea raționalității plasticizate a naturii și a subiectelor conștiințe legate de ea, este și ţinta lor, ţintă în care subiectele umane își găsesc deplina unitate, împreună cu natura prin care comunică, ridicată la o stare deplină copleșită de spirit.

Crearea lumii din nimic de către Dumnezeu se face azi evidentă și în limitările ei, prin care El însuși ne limitează. Dar chiar prin această limitare El ne ajută să creștem spiritual punând frâna egoismului nostru, prin grija de a împărți frătește cu ceilalți resursele limitate ale lumii, de a da și altora posibilitatea să se dezvolte¹. Dumnezeu ne face azi să ne solidarizăm și mai mult între noi și prin aceasta să creștem spiritual prin muncă și sacrificiu. Acesta e un nou ascetism, un ascetism pozitiv, generalizat și obligatoriu, care însă nu e într-o contradicție cu formele lui vechi, ci poate să-și găsească în ele o putere de susținere. Responsabilitatea noastră față de natura dată de Dumnezeu apare azi și ca o datorie de a folosi resursele cu cruțare și de a nu o altera prin poluare. Acest lucru ne ferește și el de patimi și de căutarea unei satisfaceri infinite în lume.

2. Crearea din nimic, în timp

După credința creștină, lumea și omul au un început și vor avea un sfârșit, în forma lor actuală, sau în cea în care pot evolu prin ei însiși. Dacă n-ar avea un început, n-ar fi din nimic, deci n-ar fi opera exclusivă a libertății și a iubirii lui Dumnezeu și n-ar fi destinate unei existențe în plinătatea lui Dumnezeu, ci forma ei relativă, imperfectă ar fi singura esență fatală a realității. Numai dacă lumea este din nimic prin voia lui Dumnezeu, ea poate fi ridicată la un plan de perfecțiune în Dumnezeu tot prin voia Lui atotputernică și prin iubirea Lui, după o anumită pregătire a ei pentru aceasta. Acest început al lumii și al omului și acest sfârșit care

1. Raportul comisiei "Biserica și Societatea" a Consiliului Ecumenic al Bisericiilor, intitulat "Natura, dreptatea socială și viitorul eshatologic" din iunie-iulie 1973, Christian Anticipation of social taught in future perspective, ed. Church and Society, World Council of Churches, March 1974, p. 6-7.

nu e un sfârșit total dovedesc amândouă iubirea lui Dumnezeu față de ei și le dă un sens.

O lume existentă din veci în forme evolutive, în esență identice cu cea actuală, ar fi ea însăși absolutul, adică singura realitate. Dar absolutul nu poate purta marca nonsensului și limitărilor, pe care o are în sine forma actuală a lumii, privită ca singura realitate, sau cele esențial identice, în care toate se compun și se descompun. Chiar dacă ar fi un sens superior necunoscut în această relativitate, ar trebui să fie cineva care să fie conștient de el în mod etern, în care caz El ar fi adevăratul absolut, superior acestei relativități. Iar dacă nu e nimenea conștient de un asemenea sens, un asemenea sens nici nu există. Conștiința noastră însă, cea mai înaltă formă de existență în această lume, cere ca lumea aceasta să fie măntuită de relativitatea ei; ea trebuie să-și găsească sensul într-un plan de existență superior ei.

Dar dacă cel care a creat-o nu este superior ei, nu o poate nici măntui. Măntuirea lumii de către Dumnezeu presupune crearea ei de către Dumnezeu. Dacă lumea e creată, ea are un început. Acest lucru poate fi făcut evident și altfel.

Lumea are un început, pentru că sensul ei se împlinește în om, iar neamul omenesc are un început. și neamul omenesc are un început, pentru că se mișcă spre un absolut și duce și lumea cu sine. El nu e din veci, pentru că în acest caz nu s-ar mișca spre un absolut. El ar avea împreună cu lumea absolutul în sine din eternitate și ar rămâne în el etern. "Nici una din cele create nu-și este ținta sa finală, încrucișat nu e nici cauza sa, pentru că altfel ar fi necreată și fără început și n-ar avea să se miște spre nimic... Nici una nu e scopul în sine, căci altfel n-ar fi supusă unei lucrări, odată ce ar avea plenitudinea în sine și ar fi mereu la fel și n-ar avea de la nimeni existență. Căci cel ce e scopul în sine e și necauzat"².

Potrivit credinței noastre, lumea și omul se mișcă pentru că tind spre o țintă desăvârșită pe care nu o au în ei. Iar câtă vreme se mai mișcă, înseamnă că n-au ajuns la ținta desăvârșită spre care tind. Ei suportă mișcarea, pentru că nu și-au dat-o ei însăși și pentru că n-au desăvârșirea în ei, ci au primit mișcarea de la cauza care i-a adus în existență. Dar acea cauză i-a adus în existență nu în plenitudinea în care este ea, căci ar fi o contrazicere ca Dumnezeu cel infinit să creeze un alt infinit lângă Sine; dar exercită asupra lor atracția plenitudinii spre care ei tind și de care se vor împărtăși la sfârșit, nu prin natura lor, ci prin comuniunea de care se va face omul vrednic prin efortul liber al înaintării spre ea. Aceasta înseamnă că Dumnezeu cel etern Se aşază într-o legătură cu lumea temporară și rămâne în legătură cu ea; deci că starea de devenire, sau starea temporală în care e pusă creațiunea prin "începutul" ce i se dă, rămâne în legătură cu eternitatea. Dumnezeu S-a coborât la nivelul ei temporal, fără să înceteze de a rămâne totodată în eternitatea spre care vrea să o ridice. Acest lucru s-a dezvoltat mai pe larg în capitolul "Eternitatea lui Dumnezeu și timpul creaturii".

2. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, Migne P. G. 91, col. 1072.

a. **Expresia biblică "la început" indică prima unire a lui Dumnezeu cu timpul.** Aci e locul să precizăm că însăși expresia "la început", când se produce actul creator și apare creația, indică prima unire a veșniciei lui Dumnezeu cu timpul. "La început" înseamnă atât începutul coborârii lui Dumnezeu la timp, cât și începutul timpului care ia ființă prin puterea creațoare a lui Dumnezeu. Cel astfel coborât; "la început" e prima clipă a dialogului lui Dumnezeu coborât la creatură, cu creatura care începe drumul ei temporal. Aceasta au remarcat-o Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie de Nyssa, utilizând remarcabilele notații ale lui Platon asupra expresiei "deodata" ($\alpha\pi\alpha\xi$)³. "Pentru ei, "la început" al Genezei este "deodata" de la frontiera (în sens geometric) eternității și timpului; adică, cum a arătat foarte bine Sfântul Vasile, un fel de moment atemporal în sine, dar a cărui țâșnire suscita timpul, punct de atingere, s-ar putea spune, al voinței divine cu ceea ce, trecând de la nonexistență la existență, începe acum și, neîncetând să înceapă, devine și durează"⁴. Iată cuvintele Sfântului Vasile: "Sau poate pentru iuțea și netemporalitatea actului creației s-a spus: "la început a făcut", fiindcă începutul e indivizibil și fără extensiune. Căci precum începutul drumului nu e încă drum și începutul casei nu e deja casă, aşa și începutul timpului încă nu e timp, ba nici măcar partea lui cea mai mică. Iar dacă ar susține cineva că începutul e deja timp, să stie că ar trebui să-l fracționeze în părțile timpului. Iar acestea sunt: un început, un mijloc și un sfârșit. Dar a vorbi de un început al începutului, e cu totul caraghios. și cine taie începutul în două face în loc de unul, două (începuturi), mai bine zis multe și nesfârșite, fiecare fracțiune putând fi tăiată în multe fracțiuni. Deci pentru ca să învățăm că lumea a luat ființă în mod netemporal ($\alpha\chi\rho\omega\varsigma$), deodata cu voirea lui Dumnezeu, s-a spus: "La început a făcut"⁵. "În începutul" (prin excelență) se întâlnește deodata consimțirea voii divine celei mai presus de timp cu apariția primei clipe a timpului, a existenței create, în aşa fel că se poate spune numai celei dintâi "începutul". "Prin singura consimțire a voii (τῇ ρόπῃ τοῦ θελήματος μόνη) a adus la existență toată măreția celor văzute"⁶. "Deodata" al lumii e "deodata" al voirii divine ca lumea să fie. Dumnezeu produce în Sine un "deodata" al voirii Sale, care suscătă timpul, de care e legată lumea. "Consimțirea" voirii divine e acceptarea din partea lui Dumnezeu a relației cu timpul, care primește chiar prin aceasta existență. Prin "deodata" al voirii divine se pune originea timpului în voirea divină și se arată că timpul nu există decât prin relația lui cu voirea lui Dumnezeu

3. Platon, *Parmenide*, 157: "Deodata, aceasta realitate ciudată stă la mijloc între repaus și mișcare. El nu e timp; e punctul de ajungere și punctul de plecare a celui în mișcare, care își schimbă mișcarea în odihnă, și al celui nemîscat, care își schimbă odihnă în mișcare".

4. Olivier Clément, *Notes sur le temps (II)*, în rev. *Messager de l'Exarchat du Patriarche russe en Europe Occidentale*, Paris, 1957, nr. 27, p. 134.

5. *Hom. in Hexaimeron*: P. G. 29, col. 16-17.

6. *Ibid.*, col. 8 C.

cea mai presus de timp. Timpul nu există de la sine, din eternitate, fără voia divină, ci își ia originea în voirea divină, într-un "deodată" al consumării acestei voiri.

Dar timpul nu numai începe, ci și durează prin voirea divină. Dumnezeu nu S-a coborât la relația cu timpul ca să suscite numai "începutul" lui. Acesta singur, dacă n-ar fi timp, n-ar avea rost să fie suscitat. Pentru că "începutul" timpului înseamnă "începutul" lucrurilor create în potență lor, deoarece nu există timp fără lucruri în mișcare, sau aducerea lucrurilor create la existența potențială de un moment n-ar avea nici un rost. În "început" e implicată toată distanța ce are să o parcurgă lumea creată prin timp, între început și sfârșit, dar și voia lui Dumnezeu de a fi în relație continuă cu ea, pentru a o duce la sfârșitul voit de El. Actul divin de voire a începutului timpului sau a lumii create implică în el voirea timpului sau a lumii create până la sfârșit, ca un întreg, ca un "eon", ca un "veac". Iar această voire a începutului timpului, fiind începutul coborârii lui Dumnezeu la relația cu lumea ce începe, implică persistarea coborârii Lui continuu în relația cu toată mișcarea lumii în timp.

Timpul ce urmează începutului, sau lumea ce se desfășoară din potență ei, nu durează prin sine, precum nici "începutul" lor nu apare de la sine. Sfântul Vasile spune: "Deoarece începutul s-a pus înaintea celor de după el, în mod necesar, vorbind despre cele ce-și au existența în timp, a pus înaintea tuturor acest cuvânt zicând: "la început a făcut"⁷.

Precum începutul timpului sau lumea nu fășnește dintr-o potență impersonală existență de sine, ci din hotărârea voii personale divine, care pune potență lumii, aşa și desfășurarea ei nu iese dintr-o potență de sine, ci din potențele puse de Dumnezeu și însăși această desfășurare e voită și deci susținută în continuare de puterea lui Dumnezeu. La fiecare apariție a unei noi ordini în existență, Dumnezeu zice: "Să fie", arătând că vrea să fie și, prin aceasta, dă putere specială acestei noi ordini create. Fără voia și puterea lui Dumnezeu n-ar apărea o nouă ordine în existență, într-o conformitate cu toate celelalte.

Un act al lui Dumnezeu pune în cele anterioare ceva care se dezvoltă în ordini noi de existență. Dar într-un anumit sens toate cele posterioare au fost prevăzute în ceea ce s-a creat la început și apoi în mod mai special în cele imediat anterioare, sau ceea ce a fost creat de la început a fost creat de Dumnezeu capabil să primească și puterea prin care să apară noi ordini. Astfel totul iese din voia lui Dumnezeu, dar voia Lui se folosește și de cele anterioare. Sau toate au fost create de El, dar într-o anumită conformitate și legătură între ele. De aceea se poate spune că pe de o parte toate au fost create "la început", pe de alta, că creația se încheie cu crearea omului. Căci creația nu e întreagă până ce Dumnezeu nu-i descoperă sensul ei în om. Omul apare numai la sfârșit, pentru că el are nevoie de toate cele anterioare. Iar cele anterioare nu-și găsesc sensul decât în om. Apariția

7. Ibid., col. 12 C.

succesivă a celorlalți oameni din primul om nu mai e o creație ca cea de la început, căci se rămâne pe același plan. Dar pe de altă parte, fiecare suflet de om e o nouitate, pentru că fiecare e creat; și aceasta, într-un dialog real al lui Dumnezeu cu părinții lui.

Sufletul omului nu mai iese însă, nici în cazul primului om, din potența pusă anterior în lume la "început", deși e prevăzut și el de la "început" și dintr-o poruncă și putere a lui Dumnezeu, asemenea celoralte ordini ale existenței. El e suflat de Dumnezeu însuși, adică e adus la existență din nimic printr-un act special al lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu intră cu el de la început într-o relație directă. Relația voită a lui Dumnezeu cu lumea sau cu timpul, prin care acestea subzistă, înseamnă în cazul omului dialog cu un subiect din primul moment, dat fiind că atât Dumnezeu cât și omul sunt persoane, în timp ce natura întreagă e adusă la existență ca obiect sau ca succesiune de obiecte, numai prin putere. Dar Dumnezeu creează acest ansamblu de obiecte pentru un dialog cu omul. Altfel crearea lor n-ar avea nici un rost. De aceea, în om e depășit planul creației naturii. Actul de creare a sufletului omului este de altă categorie. În el se manifestă ca suflare, din primul moment, relația directă a lui Dumnezeu cu omul, o relație dialogică, dătătoare de viață spirituală.

În dialogul continuu cu oamenii aduși la existență în mod succesiv, relația lui Dumnezeu cu lumea temporală își capătă sensul ei deplin. Lumea e oferită omului de Dumnezeu, iar lui Dumnezeu, de om. Lumea e văzută de Dumnezeu în om și de om, în dependență de Dumnezeu. Prelungirea existenței oamenilor, în forma unor neîncetate decizii de voință față de lumea ca obiect și în raport cu semenii, față de care trăiesc o responsabilitate necondiționată, arată că ei nu există prin prelungirea lucrării unei forțe mai adânci indefinite, ci prin voia liberă a lui Dumnezeu, care face mereu apel la voia lor. Iar lumea este voită și ea de Dumnezeu, ca una ce slujește existenței oamenilor ca parteneri ai dialogului cu Dumnezeu, ai unui dialog de necondiționată responsabilitate și între ei și față de El.

Dumnezeu creează lumea și timpul și rămâne în legătură cu ea prin voința Lui, pentru un dialog cu ființele conștiiente, pe care vrea să le conducă la deplina comuniune cu Sine. În acest scop lumea a fost făcută pentru ca omul să se poată folosi de ea în creșterea lui în comuniunea cu Dumnezeu. Ea a fost creată în vederea omului. Ea s-a dezvoltat prin dirijarea exercitată de Dumnezeu asupra energiilor ei componente, până când, printr-o lucrare specială a lui Dumnezeu ("mâna lui Dumnezeu"), a fost format organismul biologic, în care a apărut prin "suflarea" lui Dumnezeu sufletul rațional după chipul lui Dumnezeu, capabil de dialogul cu Dumnezeu și cu aspirația spre o tot mai adâncă comuniune cu El, fiind investit în acest scop de la început cu harul lui Dumnezeu, sau pus în relație cu Dumnezeu.

Așa cum prima clipă temporală are la bază eternitatea, dar nu eternitatea unui substrat impersonal, ci voia lui Dumnezeu, Cel ce este din veci, așa și fiecare clipă

ce urmează are la bază voia lui Dumnezeu cel etern, care susține lumea în dezvoltarea ei și cheamă pe om continuu la un răspuns și prin aceasta face posibilă existența lui trează și intensă, sau legătura responsabilă cu eternitatea.

b. **Timp, eon, eternitate eonică.** Lumea nu e contrară eternității, cum socotea Origen; și nu e nici o eternitate lineară în sine. Ea își are originea în eternitate, e susținută de eternitate și destinată să se înveșnicească într-un fel de eternitate care nu e una cu a lui Dumnezeu. Căci nu e eternă prin ea însăși, ci prin Dumnezeu. Sfântul Maxim Mărturisitorul, deosebind "eonul" ($\alphaἰών$) de eternitate, îl socotește pe acesta eternitatea plină de experiențele timpului, sau timpul umplut de eternitate. Există un eon final, în care se adună tot timpul, precum există un eon inițial, care cuprinde în Dumnezeu posibilitățile gândite ale tuturor celor ce se vor dezvolta în timp. Legile atemporale ale creației, ideile timpului, sunt un astfel de eon. Felul de viață al îngerilor și viața viitoare a oamenilor și a lumii în ea este un eon final⁸. Ea e o eternitate eonică, nu eternitatea pur și simplu a lui Dumnezeu. E eternitatea pentru lume care se cuprinde în Dumnezeu și e dată potențial în "deodata" și se readună în eternitatea eshatologică trecând prin timp. Eonul inițial nu e în mișcare. Eonul eshatologic are în el experiența mișcării și chiar un fel de mișcare stabilă eternă în jurul lui Dumnezeu (cum au și îngerii în viziunea lui Dionisie Areopagitul), pentru că creațura ajunsă în Dumnezeu se adâncește mereu în contemplarea și în împărtășirea de infinitatea lui Dumnezeu, deși e mereu scăldată în ea. Acel "deodata" potențial al primei zile devine un "deodata" plin al zilei a opta fără de sfârșit; ieșirea din eternitate prin creație sfârșește cu intrarea în eternitate prin înviere, după mișcarea prin timp.

VI. Lossky exprimă această concepție patristică astfel: "Există deci o posibilitate a timpului în care se maturizează întâlnirile omului cu Dumnezeu, autonomia (dar nu separarea) lui ontologică fiind aventura libertății umane, posibilitatea lui de transfigurare. Părinții au simțit această pozitivitate, ferindu-se să definească eternitatea ca ceva contrar timpului. Deși categoriile timpului sunt mișcarea, schimbarea, trecerea de la una la alta, nu li se poate opune totuși nemișcarea, invariabilitatea statică; aceasta ar fi eternitatea lumii inteligibile a lui Platon, nu a lui Dumnezeu cel viu. Dacă Dumnezeu viețuiește în eternitate, această eternitate trebuie să depășească opoziția timpului mobil și a eternității nemișcate"⁹.

c. **Creația din nimic.** Faptul că omul se simte împreună cu lumea dependent în mod total de voia lui Dumnezeu arată că omul și lumea nu au sursa într-o potență de sine eternă și că nu sunt nici din ființă lui Dumnezeu. Lumea e creată din nimic de Dumnezeu. Rațiunile ei plasticizate sunt create din nimic, dar au ca model și ca

8. *Ambigua*, P. G. 91, 1164, 1153.

9. *Théologie Dogmatique*, în *Messager de l'Exarchat du Patriarche russe en Europe Occidentale*, 1964, p. 211.

susținătoare rațiunile eterne ale Logosului. Dacă ar fi din ființă lui Dumnezeu ea ar fi părtaşă prin ființă de plenitudinea Lui, și omul, legat de ea, ar fi și el etern și egal cu Dumnezeu și nu s-ar explica responsabilitatea lui față de Dumnezeu și setea de un absolut superior lumii. Ea nu e nici dintr-o substanță eternă, coexistență cu Dumnezeu. Căci și în acest caz ar fi egală în eternitate cu Dumnezeu și atât El cât și ea s-ar limita reciproc, neavând nici El, nici ea plenitudinea. În acest caz Dumnezeu n-ar fi mai bun ca ea și ea n-ar putea fi măntuită din relativitatea ei absurdă. În acest caz n-ar exista o responsabilitate umană necondiționată și o normă a acestei responsabilități. Dumnezeu nu ar putea impune lumii forma pe care a voit-o și nici omului, o direcție spre Sine prin exercițiul unei responsabilități. Sfântul Atanasie spune: "Unii, printre care Platon, care e mare la greci, asigură că Dumnezeu a făcut universul plecând de la o materie preexistentă și fără origine; că Dumnezeu n-ar fi putut face nimic dacă materia n-ar fi preexistat, aşa cum trebuie să existe lemnul ca să poată fi lucrat de tâmplar. Cei ce vorbesc astfel nu-și dau seama că atribuie lui Dumnezeu o slăbiciune. Căci dacă nu este El însuși cauza materiei, ci formează lucrurile pornind de la o materie de bază, El va fi considerat slab, incapabil să lucreze ceva fără materie, aşa cum slab este și tâmplarul care nu poate face nici un lucru necesar fără lemn"¹⁰.

Spiritul dumnezeiesc poate nu numai să producă modificări cu mult mai mari asupra energiei din care se alcătuiesc formele lumii, ci și să producă această energie, ca un efect al energiei lui spirituale, imprimând în ea potențial formele ce se vor actualiza la vremea lor, sau aşa zisele "rațiuni" ale lucrurilor, de care vorbesc Sfinții Părinți¹¹.

3. Motivul și scopul creației

Potrivit credinței creștine, Dumnezeu a creat lumea dintr-un motiv și cu un scop. Aceasta dă lumii un sens. Părinții au scos în evidență bunătatea lui Dumnezeu ca motiv al creației, pentru a o opune ideii că Dumnezeu a creat lumea dintr-o necesitate internă, care duce și ea la panteism. Sfântul Grigorie de Nyssa spune: "Astfel Dumnezeu Cuvântul, Înțelepciunea, Puterea a fost Creatorul naturii umane, nu împins din necesitate la crearea omului, ci în virtutea iubirii Sale pentru această ființă a cărei existență a produs-o. Trebuia ca lumina să nu fie nevăzută, slava să nu rămână fără martor, bunătatea să nu fie fără o altă persoană care să se bucure de ea și celealte daruri căte se văd în jurul firii dumnezeiești să nu rămână fără efect (ἀργὸς κεῖσθαι) nefiind cineva care să se împărtășească și să se bucure de ele"¹². Dumnezeu a creat lumea din bunătate, pentru ca să facă părțase și alte

10. *Sur l'Incarnation du Verbe*, ed. Charles Kannengiesser, în *Sources Chrétiennes*, n. 191, p. 266-267.

11. Patrick J. Mc. Laughlin, *The Church and Modern Science*, London, 1957, p. 33.

12. *Cuvântarea catehetică cea mare*, P. G. 45, col. 21.

ființe de iubirea Lui intertrinitară. Dionisie Areopagitul zice: "Binele, prin însuși faptul că există ca bine ființal, întinde bunătatea la toate cele ce sunt". Datorită razelor acestui Soare al existenței, există îngerii și sufletele și ființele necuvântătoare. "Dar și plantele toate au viața nutritivă și mișcătoare din Bine. și orice esență neînsuflețită și fără viață există din cauza Binelui și din cauza Lui își are însușirea ei ființială"¹³.

Dacă pe toate le-a creat Dumnezeu ca să se împărtășească de iubirea Lui, scopul lor este să ajungă la o participare deplină la această iubire, adică la o comuniune deplină cu Dumnezeu. Tot aceasta o spune iarăși Dionisie Areopagitul: "Bunătatea pe toate le întoarce spre ea. Ea e principiul adunător al celor disperse, ca Dumnezeirea începătoare și unificatoare. și toate o doresc ca pe originea lor, ca îmbrățișătoare și întă finală. și Binele este cel din care toate au luat subzistență și există (cum spune Scriptura) și au fost produse ca din cauza desăvârșită, în care toate persistă împreună, păzite și păstrate ca într-un sănătos atotăitor, spre care toate se întorc ca la capătul propriu al fiecăruia și pe care toate îl doresc"¹⁴.

Sfântul Maxim Mărturisitorul vede în tendința spre unirea deplină cu Dumnezeu și spre odihna în plenitudinea Lui sensul mișcării și deci al timpului. Restrângându-se cu deosebire la ființele raționale, el declară că toate au fost aduse la existență ca să dobândească prin mișcarea sau lucrarea lor liberă existență bună și, prin aceasta, să ajungă la veșnică existență bună. "După cum lucrarea prin voință se folosește de puterea firii, fie după fire, fie contrar firii, va primi ca sfârșit al existenței bune sau al existenței condamnabile, un fel sau altul de existență veșnică, în care se odihnesc sufletele, încetând mișcarea lor. A opta și prima zi, mai bine zis cea una și netrecătoare, este prezența atotcurată și atotluminoasă a lui Dumnezeu, apărută după stabilizarea celor ce se mișcă; ea se sălașluiește în chip cuvenit întreg în ființa întreagă a celor ce s-au folosit prin voință de rațiunea existenței potrivit firii, și le procură veșnică existență bună prin participarea lor la Sine, ca la Cel ce este și este bun și este veșnic în sens propriu. Iar celor care prin voință s-au folosit contrar firii de rațiunea existenței, li se va repartiza după cuviință veșnică existență nefericită"¹⁵, în loc de veșnică existență fericită.

Textele date din Sfântul Grigorie de Nyssa și întreaga concepție a Sfântului Maxim Mărturisitorul pun în relief faptul că Dumnezeu a creat lumea pentru om și a preconizat conducerea lumii spre scopul deplinei comuniuni cu El, în mod special prin dialogul cu omul. Numai omul poate fi și deveni tot mai mult "martorul" slavei și bunătății lui Dumnezeu arătată prin lume; numai omul se poate bucura în mod conștient tot mai mult de iubirea lui Dumnezeu, devenind partenerul Lui. De aceea lumea ca natură e creată pentru subiectele umane. Ea are un caracter

13. *De divinis nominibus*, cap. IV, I-II, P.G. 3, col. 693-696.

14. *Op. cit.*, cap. IV, col. 700.

15. *Ambigua*, Migne, P. G. vol. 91, col. 1392.

antropocentric. Numai în ele își descoperă și-si împlinește lumea sensul ei. Caci numai oamenii sunt conștienți de un sens al existenței lor și al naturii fizico-biologice și numai ei depășesc repetiția legilor naturii, putându-se ridica la urmărire și realizarea prin ea a altor sensuri.

Lumea slujește ridicării noastre la sensul nostru ultim, sau la obținerea plenitudinii noastre în comuniunea cu Dumnezeu cel personal, prin raționalitatea ei flexibilă sau contingentă, prin sensurile pe care omul le poate urmări prin ea. Toate acestea ne impun nouă o responsabilitate față de Dumnezeu și față de lumea însăși, responsabilitate prin al cărei exercițiu noi sporim în comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii, umanizându-ne sau desăvârșindu-ne pe noi însine.

4. Lumea ca dar al lui Dumnezeu și crucea pusă pe acest dar

Potrivit credinței creștine, lumea a fost creată de Dumnezeu ca un dar pentru oameni. Viața este un dar al lui Dumnezeu. Tot ce mânâncă și bea omul "de pe urma muncii lui este un dar de la Dumnezeu" (Eccl. 3, 13). Înțelepciunea, știința, bucuria sunt daruri ale lui Dumnezeu (Eccl. 1, 26). Chiar dacă lumea ar fi dată omului numai spre cunoaștere, și tot ar fi un dar al lui Dumnezeu. Însă ea e dată și pentru viața lui trupească și pentru formarea lui spirituală în vederea vieții de veci.

În aceasta se arată dragostea lui Dumnezeu pentru om. Lumea e și din acest punct de vedere un cuvânt, sau o cuvântare coerentă a lui Dumnezeu către om, într-o înaintare continuă. Ea își vădește și în aceasta sensul ei. Lucrurile sunt, cum spune teologul H. Schier, "darul Cuvântului lui Dumnezeu care luminează viața. Dar dacă lucrurile și tot ce există a fost adus la existență prin Cuvânt, atunci acestea sunt mărturii sau semne ale Cuvântului. Ele poartă, aşa zicând, Cuvântul în ele. Aduse în existență prin Cuvântul care luminează viața, ele sunt în sine însesi indicații, îndreptări spre Cuvânt și în Cuvânt"¹⁶. "Cosmosul poate și trebuie să fie interpretat din Cuvântul"¹⁷.

Dar Dumnezeu ne arată nouă iubirea Sa prin lumea ca dar, pentru ca să realizeze un dialog progresiv în iubire cu noi. Însă pentru aceasta trebuie ca și noi să întoarcem lui Dumnezeu un dar. Dar omul nu are ce să dea lui Dumnezeu de la sine. Dumnezeu Se bucură ca omul să renunțe la unele din darurile primite, întorcându-le. Aceasta e sacrificiul omului, încrucișat putând considera în lăcomia lui că toate cele date lui de Dumnezeu îi sunt necesare, renunță totuși la unele din ele. Prin aceasta el arată că recunoaște că toate le are de la Dumnezeu ca dar și îapărțin Lui. Lumea arată în caracterul ei de dar al lui Dumnezeu că ea nu este ultima și absoluta realitate. Ea e necesară pentru om nu numai încrucișat are trebuință să-i fie dată, ci și încrucișat are trebuință de ea ca să o dăruiască, la rândul lui, pentru creșterea lui spirituală. Ea își vădește prin aceasta din nou caracterul ei educativ

16. *Zeit der Kirche*, Freiburg, 1966, ed. 4, p. 285.

17. W. Beinert, *Christus und der Kosmos*, Herder, 1974, p. 47-48.

pentru om. Acesta se folosește de ea și prin faptul că o dăruiește la rândul lui. Și el n-o pierde total prin actul dăruirii, ci se îmbogățește prin ea și mai mult prin faptul că o dăruiește. "Mai fericit este a da decât a lua". El se îmbogățește astfel cu adevărat nu numai prin darul lui Dumnezeu către el, ci prin dialogul complet al darului, adică prin primirea și întoarcerea darului. Paradoxul se explică prin faptul că darul primit și întors apropie persoanele în aşa măsură, încât obiectul darului devine comun și devine mijlocul transparent al celei mai depline comunicări între persoane. Și nu numai comun, ci și sporit prin viața ce și-o comunică persoanele prin iubirea manifestată în darul ce și-l fac; persoanele se dăruiesc prin aceasta ele însăși, iar prin această dăruire sporesc duhovnicește.

Dar lucrurile date nouă de Dumnezeu pot deveni darul nostru către Dumnezeu, prin faptul că suntem liberi în întoarcerea lucrurilor către Dumnezeu. Noi transformăm lucrurile în daruri ale noastre prin actul libertății noastre și prin iubirea ce-o arătăm în felul acesta lui Dumnezeu. Spre aceasta noi le putem transforma și combina la nesfărșit. Dumnezeu i-a dat omului lumea nu numai ca un dar de o fertilitate continuă, ci și de o mare bogătie de alternative posibile de actualizat de către om prin libertate și muncă. Această actualizare ca talanți înmulțiti dați de Dumnezeu este darul omului către Dumnezeu.

Cel mai mare dar pe care cineva îl poate face lui Dumnezeu este darul vieții sale însăși. Desigur această întoarcere a darului nu înseamnă o disprețuire a darului primit. În cazul acesta, darul întors al omului către Dumnezeu n-ar mai fi dar. Întoarcerea unui dar implică prețuirea lui chiar de către cel ce îl-a primit. În dăruirea vieții noastre către Dumnezeu voința noastră face un sacrificiu suprem, dat fiind că ceea ce voiește în esență natura umană este să se conserve. De fapt, prin faptul că dă, omul face ceva prin care el socotește că promovează ființa lui. Dialogul darului între Dumnezeu și om este că fiecare se dăruiește celuilalt. Omul, chiar dacă are viața de la Dumnezeu, o poate face dar lui Dumnezeu întrucât, deși ar putea să o mențină până când îl ia Dumnezeu, o întoarce lui Dumnezeu prin libertatea sa, printr-o slujire mai înaltă. Desigur aceasta nu înseamnă un refuz al vieții primite de la Dumnezeu. Cel ce și-o dăruiește de fapt lui Dumnezeu nu ține însă la ea în mod egoist, ci o dăruiește lui Dumnezeu, atunci când e necesar, sau în cazurile mai dese o pune în slujba lui Dumnezeu. Pe de o parte, el mărturisește prin orice lucru oferit lui Dumnezeu că e darul lui Dumnezeu, că nu-l are de la sine, ci de la Dumnezeu; pe de altă parte, că nu vrea să profite în mod egoist de darul lui Dumnezeu, ținându-l la sine, ci-și arată și el iubirea față de Dumnezeu, dându-I măcar ceea ce are puțină să-l dea, adică o parte din lucrurile primite de la El însuși.

Pe lângă aceasta mai trebuie observat că nimeni nu întoarce lui Dumnezeu lucrurile primite fără să fi adăugat la ele și munca sa. Struguri, pâinea, vinul, undelemnul, date lui Dumnezeu, sunt nu numai darul lui Dumnezeu, ci și munca

omenească imprimată în ele. Desigur și munca o prestează omul tot prin puterile date lui de Dumnezeu. Totuși el ar fi putut să nu folosească aceste puteri pentru o muncă prin care să întoarcă lucrurile primite cu pecetea sa omenească, adică valorificate de el. El sporește prin aceasta talanții primiți, după cuvântul Mântuitorului. Și Dumnezeu vrea ca omul să obosească pentru a pune o pecete valorificatoare a sa pe darurile primite, prin ceea ce le face și daruri omenești.

În esență, prin darul lumii Dumnezeu vrea să se facă cunoscut omului pe Sine însuși în iubirea Sa. De aceea și omul trebuie să se ridice peste darurile primite, la Dumnezeu însuși, Care le-a dat. Darul ca semn al dragostei unei persoane față de alta are în sine imprimată destinația de a fi depășit de cel căruia i s-a dat. Într-un fel darul e lucrul la care renunță persoana care l-a dăruit, de dragul persoanei căreia i-l dăruiește.

Când cineva nu înțelege aceasta, darul i se ia adeseori fără voia sa, pentru că să-și dea seama că dăruatorul e mai mult decât darul. Peste lume și peste viața noastră stă astfel aşezată crucea. Când noi nu mai vedem pe Dumnezeu prin crucea de bunăvoie, depășind lumea și viața noastră în iubirea de Dumnezeu, Aceasta ni se face transparent prin crucea fără voie.

În sensul acesta toate cele ce se află la mijloc între Dumnezeu și oameni se cer după cruce. Prin dezlipirea de ele, omul dă de Dumnezeu, Care e infinit mai mult decât toate darurile Lui. Crucea prin care el se dezlipese de ele și mormântul uitării de ele, în care dispar ele, duc pe om la înviere. Și toate sunt menite să ducă pe om spre înviere, adică spre viața eternă, spune Sfântul Maxim Mărturisitorul (*Capete gnostice*, I, 66). "Toate cele văzute se cer după cruce, adică după deprinderea de a stăvili afecțiunea față de ele a celor ce sunt duși prin simțuri spre ele. Iar cele inteligibile toate au trebuință de mormânt, adică de nemîșcarea totală a celor ce sunt purtați spre ele de minte". Mișcarea aceasta spre ele fiind înlăturată, "răsare Cuvântul singur existând de Sine, ca ridicat din morți, circumscriind toate cele ce au provenit din El" (*Capete gnostice*, I, 67). Se realizează adică vederea directă a Logosului cel personal mai presus de rațiunile lucrurilor, ca izvor care le circumscrise fiind infinit mai cuprinzător decât ele, după cum când realizăm comuniunea cu un subiect uman, lucrurile dăruite de el au fost depășite, bucurându-ne de bogăția lui cu mult mai mare decât ele. În sensul acesta Sfântul Apostol Pavel zice: "Lumea este răstignită pentru mine și eu pentru lume" (Gal. 6, 14). Lumea nu mai are pentru mine ceva care să mă atragă spre ea, nici în mine nu mai e ceva care să mă împingă spre lume. Sufletul se satisfacă deplin prin comuniunea cu Dumnezeu cel personal, nu prin lucruri. Ele trebuie să fie numai mediul transparent al lui Dumnezeu cel personal, semne ale iubirii Lui. Când este El însuși în fața mea nu mai am nevoie de semne. Comuniunea cu Dumnezeu cel personal copleșește prezența lucrurilor. "Ce va folosi omul, de va câștiga lumea toată, iar sufletul și-l va pierde?" (Mt. 12, 26; Mc. 8, 36; Lc. 9, 25).

Întorcând lui Dumnezeu darul naturii prelucrate prin ascea muncii noastre, prin imprimarea acestei cruci în ele, le sfîntim, le luăm caracterul de izvor ușor de plăceri și ne sfîntim pe noi însine.

Dar Dumnezeu ne-a dat lucrurile ca daruri nu numai pentru a ne deprinde în tărâia de a le depăși spre El, ci și pentru a le depăși pentru semenii noștri, dăruiindu-le lor. Iubirea noastră manifestată prin folosirea lucrurilor ca daruri trebuie să se îndrepte nu numai spre Dumnezeu, ci și spre semenii noștri ca să le câștigăm iubirea - comuniunea cu ei. "În dar ați luat, în dar să dați" (Mt. 10, 8). Propriu-zis când le dăm altora, le dăm lui Dumnezeu, Care le-a dat pentru toți (Mt. 24, 34 §.u.). Dumnezeu vrea ca talantul dat de El să fie dat la zarafă, adică la cei ce știu să lucreze cu el, ca să fie luat înapoi cu dobândă (Mt. 24, 27). Darul făcut de cineva altuia î se întoarce totdeauna cu un folos sporit. Mântuitorul ne recomandă să ne facem prieteni cu bogăția care nu e de la noi, ca și ea să ne ajute să intrăm la bogăția cea veșnica (Lc. 16, 8-9).

Bunurile lui Dumnezeu ca daruri servesc ca legătură a iubirii între persoane; prin aceasta ele nu devin paravane despărțitoare între ele. Ele pot servi deci spre desăvârșirea sau spre coruperea oamenilor. Bunurile ca daruri sunt menite să servească comuniunea interpersonală și să fie depășite pentru această comuniune. Drumul spre Dumnezeu trece prin umanizarea noastră. Iar în această umanizare nu se poate înaista decât în comunitatea umană. Ea constă în realizarea unei adânci comuniuni interumane. De aceea lucrurile nu ne sunt date numai pentru practicarea unui dialog singular al fiecărui cu Dumnezeu, ci și pentru practicarea unui dialog între ei și al lor în comun cu Dumnezeu, sau a unui dialog între ei în conștiință că lucrurile le sunt date de Dumnezeu pentru folosirea lor ca daruri între ei, în numele, din porunca și din bogăția Lui, ca semne ale iubirii Lui, pentru ca această iubire să se extindă și între noi. Limitarea lor, pusă în relief deosebit în timpul nostru, arată că dăruirea, sacrificiul, crucea și conștiința insuficiențelor nu sunt numai o condiție a creșterii spirituale pentru viața de veci, ci chiar și a conviețuirii oamenilor pe pământ.

**5. Lumea, operă rațională a lui Dumnezeu,
pe măsura rațiunii umane în progres continuu spre
sensuri tot mai înalte ale ei**

Lumea ca natură se dovedește o realitate unitară rațională, existând pentru dialogul interuman, ca o condiție pentru creșterea spirituală a omului, pentru dezvoltarea umanității. După Părinții Bisericii, toate lucrurile își au rațiunile lor în Logosul dumnezeiesc, sau în Rațiunea supremă¹⁸. Dacă ar fi numai pentru mâncare, nu ar fi necesar caracterul ei rațional. E drept că animalele se folosesc și ele

18. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, P.G. 91, 1365. H.C. 27.

de raționalitatea proceselor fizico-biologice ale naturii, deși numai pentru creșterea lor biologică inconștientă. Dar dacă aceasta nu ar avea scopul de a servi omului, ar fi și ea fără sens.

Însă raționalitatea lumii are virtualități multiple. Ea e maleabilă, contingentă și omul e cel ce folosește și scoate acest caracter al ei la iveală.

Singur omul, folosindu-se de raționalitatea naturii în mod conștient și făcând uz în mod conștient de procesele ei prin munca sa animată de responsabilitate, urcă la o viață de comuniune spirituală și la conștiința unor sensuri și scopuri mai înalte ale naturii. Numai în om raționalitatea de indefinite virtualități ale naturii capătă un sens, un rost, sau ajunge tot mai deplin la împlinirea ei. Numai pentru om ea este folositoare nu numai existenței lui biologice, ci și creșterii lui spirituale. Numai omul, ca ființă conștient rațională care cunoaște din ce în ce mai bine raționalitatea naturii și sensurile ei, devine prin ea el însuși mai rațional, sau își actualizează din ce în ce mai mult rațiunea lui. Descoperind și punând în valoare raționalitatea multiplu suprapusă a lumii, în mod liber, împreună cu semenii săi, pentru mai bogata folosire a resurselor ei și pentru înțelegerea sensurilor ei inepuizabile, sporește în comuniune cu aceștia; iar acest lucru e o sursă de cunoaștere a altor sensuri mereu mai înalte. În cunoașterea raționalității naturii prin rațiunea sa, omul își descoperă responsabilitatea sa față de ea, față de semenii și de Dumnezeu; și dezvoltarea acestei responsabilități echivalează cu descoperirea crescândă a sensurilor lumii și ale existenței umane.

De punerea în lumină și în valoare tot mai înaltă a raționalității naturii, ține deci sesizarea și aplicarea ei printr-un subiect conștient și faptul că acesta poate descoperi în raționalitatea aceasta sensuri care servesc creșterii lui spirituale. Raționalitatea lumii își descoperă un sens prin faptul că se completează cu raționalitatea subiectului uman, care e conștientă și de o bogătie inepuizabilă, care nu este o repetare monotonă. Ea este o raționalitate care descoperă, alege și urmărește ținte mereu mai înalte, spre care înaintează folosind natura însăși, dar nu într-o repetiție monotonă, ci cu o înțelegere continuu nouă și a lucrurilor și prin alegerea liberă a altor și altor moduri, din cele tot mai multe cunoscute, prin noi aplicări ale legilor naturale, urmărind rezultate din ce în ce mai de folos. Prin gândirea îmbogățită și prin munca comună de tot mai accentuată responsabilitate pe care le aplică naturii, oamenii se ridică la trepte tot mai înalte de înțelegere a ei și de comuniune.

a. **Rațiunile stricte ale lucrurilor și sensurile lor.** Părinții Bisericii, vorbind de rațiunile eterne ale lucrurilor cuprinse în Rațiunea divină, sau în Logosul, sau în Cuvântul lui Dumnezeu, înțeleg prin ele și aceste sensuri mereu mai înalte ascunse în ele și socotesc că ele sunt surprinse, cu ajutorul Cuvântului suprem, tot de rațiunea umană care surprinde rațiunile lucrurilor în sens strict. Uneori ei disting sensul lucrului de rațiunea lui strictă, numind pe cea din urmă *logos*, iar pe cel

dintâi, *noema*. De asemenea disting înțelegerea sensului (*noesis*) de rațiunea personală strictă, care sesizează rațiunea obiectivă a lucrului, numind pe amândouă cele din urmă *logos*. Urmând acestei distincții, vom distinge și noi pe de o parte între rațiunile lucrurilor și cunoașterea acestora prin rațiunea umană în sensul strict, și, pe de altă parte, între sensurile lor și înțelegerea lor în continuu progres printr-un act cunoscător mai sintetic și mai direct (intuiție). Tot asemenea Părinților bisericești, recunoaștem o legătură între rațiunile lucrurilor și cunoașterea lor prin rațiunea strict analitică, pe de o parte, și, pe de alta, între sensuri și înțelegerea lor printr-o dreaptă judecată mai directă și mai intuitivă. Căci chiar cunoașterea analitică a lucrurilor deschide vederi noi în descoperirea de noi sensuri ale lor. Lumea se dovedește astfel că e "lumină" inepuizabilă, conform cuvântului românesc "lume", care vine de la latinescul "lumen".

Rațiunea analitică cercetează rațiunea parțială a lucrului, căutând să afle proporțiile exacte ale elementelor care intră în compoziția lui și condițiile în care se constituie și se menține. Astfel, toate lucrurile și toate fenomenele de formare, de durată, de desfacere a lor sunt strict raționale. Trupul omenesc are și el rațiunea, sau raționalitatea lui. Si chiar ființa umană, ca una ce se constituie totdeauna din trup și suflet. Dar în fiecare componentă și în fiecare legătură din lăuntrul lui el este ceva mai înalt decât ceea ce poate fi surprins prin rațiunea analitică. Astfel, în însăși rațiunea aceasta totală a fiecărei unități intră deja un sens, care poate fi intuit, dar nu cunoscut și definit strict. E un sens care se intuieste tot mai mult și în care intră și legăturile nesfărșite și mereu noi în care e văzut fiecare. Mintea, sau rațiunea ca înțelegere, vede acest sens mai înalt și tot felul de legături între diferențele unități și ține seama în înțelegerea fiecărei unități de celealte unități. Aceasta pune în lumină totodată rațiunea mai completă a fiecărui lucru. Există deci un *logos* general al logosurilor unităților, sau unul mai presus de *logosul tuturor logosurilor*. Rațiunea mai generală e sensul sau bogăția de sensuri a unui lucru legat de rațiunile și de sensurile tuturor componentelor lui și de toate celealte lucruri.

Există astfel un sens comun inepuizabil al lucrurilor, un sens care le leagă, un sens de indefinită bogăție spre care înaintează omul. Sensul lor unic suprem e Logosul divin. În El sunt sensurile tuturor. Numai Acesta le explică pe toate, numai în El omul își găsește propriul sens al existenței sale. Mai ales cel ce crede sesizează acest sens suprem printr-un act general de intuire, prin spiritul său.

Sensurile tot mai înalte și mai bogate și sensul suprem al realității totale și al existenței sale le află omul credincios în legătura sa cu realitatea mai presus de lume și de natură, deci în măsura în care cultivă această legătură. Progresul spre sensuri tot mai înalte și spre sensul suprem e și o chestiune de voință, de voință a omului de a se dezvolta drept, în armonie cu toți semenii, cu toată realitatea, cu rațiunea supremă a întregii realități. Sensurile superioare și sensul suprem i se re-

velează omului în legătură cu realitatea mai presus de sine și de natură, dar, în același timp, ca cerute de existența sa deplină și de natura însăși; sau existența sa și a naturii își revelează tot mai mult sensurile lor însăși și sensul suprem în lumina realității supreme. Cel ce crede își va descoperi sensul său suprem în măsura apropierei sale de Dumnezeu, în lumina revelării mai depline a lui Dumnezeu. La fel va descoperi sensul oricărui lucru prin aceasta. Potrivit credinței noastre, lumea se luminează în relația ei ontologică cu Dumnezeu, care e sensul ei suprem. Lumea e deosebită de Dumnezeu, dar nu e despărțită de El nici în existența ei, nici în sensul ei. Sensul lumii e implicat în sensul lui Dumnezeu.

Rațiunea analitică vede lumea și fiecare lucru al ei oarecum separat. Dar ea e însotită, în omul care își trăiește complet existența sa, de o înțelegere care intuieste, prin progresele rațiunii analitice, sensurile tot mai înalte ale lucrurilor și sensul lor suprem. După concepția noastră creștină, rațiunea progresează în cunoașterea lucrurilor și a legăturilor logice între ele, întrucât e condusă de rațiunea sau de înțelegerea care intuieste sensurile tot mai înalte și sensul suprem al existenței. Rațiunea analitică se convinge chiar prin rezultatele ei de pe fiecare treaptă că n-a ajuns la explicația finală și totală a realității, iar rațiunea intuitivă, sau înțelegerea care intuieste pe fiecare treaptă sensuri mereu mai înalte, o îndeamnă la alte cercetări și-i dă în același timp conștiința că sensul suprem sau deplin al oricărei unități cercetate e un mister legat de misterul întregii realități și al realității supreme, pe care niciodată nu-l va cunoaște deplin.

b. Rațiunile lucrurilor și rațiunea umană. Potrivit credinței noastre, Dumnezeu creând lucrurile ca plasticizări și sensibilizări ale rațiunilor Sale a dat totodată omului rațiunea ca organ de cunoaștere a lor. Se poate spune de aceea că omul are chiar datoria față de Dumnezeu de a cunoaște această operă creată la nivelul capacitatii rațiunii umane de a o sesiza, operă în vederea căreia a creat pe om cu o rațiune adecvată ei. De altă parte, omul este obligat să cunoască aceste rațiuni ale lucrurilor, căci altfel nu se poate folosi de ele și nu poate trăi între ele. Dar tot ca să poată trăi și ca să se poată folosi de ele, lucrurile au în organizările sau rațiunile lor solidare, o anumită permanență, adecvată permanenței rațiunii umane, care depinde de ele.

În același timp omul folosește rațiunea sa pentru adaptarea lucrurilor la trebuințele sale multiple și în continuă mișcare. El găsește alte și alte conformități între lucruri și trebuințele sale și, prin aceasta, alte și alte armonii ale lumii, alte frumuseți, alte dimensiuni ale ei. Precum natura este în mișcare și omul se poate folosi de mișcarea ei, la fel trebuințele lui sunt într-o continuă mișcare. Omul descoperă astfel sensurile lucrurilor care pe de o parte sunt aceleași prin continuitatea lor și deci pot fi cunoscute în comun, pe de alta sunt mereu noi în dezvoltarea și aspectele descoperite și ca atare îl pot ridica pe om la o înțelegere spirituală tot mai înaltă. Omul poate face aceasta întrucât componentele însăși din care

se alcătuiesc lucrurile sunt elastice și mobile și pot fi combinate în diferite feluri, dar totdeauna în anumite limite, aşa precum și ființa umană se poate mișca treptat fără să depășească o anumită linie de dezvoltare. Deci există o anumită elasticitate a modalităților de combinare a forțelor componente ale naturii, precum există o anumită elasticitate a modalităților de trai și de autoconducere spiritual-fizică a omului. Natura fizică și natura umană oferă un spațiu mereu deschis pentru exercițiul libertății omului.

Noi nu putem conviețui între lucruri într-un mod conștient fără a ni le adapta trebuințelor noastre și fără prevederi și promisiuni reciproce legate de intervențiile noastre asupra lucrurilor, adică fără a descoperi și a actualiza sensurile comune, generale ale lucrurilor și ale oamenilor. Aceasta presupune atât raționalitatea lucrurilor, cât și elasticitatea lor în cadrul unei raționalități previzibile de ordin mai larg. Totul e rațional în lucruri și în energiile componente, ca și între ele. Este imposibil să distingi ce este plasticitatea sesizată prin simțuri și ce este structură sau sinteză rațională în ele.

Dar Dumnezeu a implicat în această raționalitate, în același timp permanentă și elastică a lucrurilor, și în posibilitatea cunoașterii și folosirii ei conștient-raționale de către om, - adică într-un mod continuu mai adecvat trebuințelor lui de ordin material și spiritual și comunitar în continuă creștere - sensuri mereu noi ale lucrurilor și ale ființei umane. "Rațiunile" lucrurilor și "rațiunea" umană au implicate în ele "sensuri" continuu noi, care ies la iveală prin aplicarea rațiunii umane la rațiunile lucrurilor.

c. Rațiunile lucrurilor și cuvintele, ca mijloc al dialogului nostru cu Dumnezeu. Rațiunile lucrurilor în unitatea lor cu cele ale elementelor componente, într-un fel permanente, într-un fel elastice, putând fi gândite, trebuie să fie exprimate de oameni pentru a-și comunica experiențele despre lucruri și a se angaja reciproc prin ele pentru viitor. Dar oamenii le gândesc și le exprimă în cuvinte, pentru că ele sunt date prin creație de Persoana supremă ca lucruri gândite de Ea mai întâi, sau ca lucruri pe care le-a creat, coborând în gândirea lor la nivelul capacitații oamenilor de a sesiza gândirea și voința Lui cu privire la ele și la ei și de a le exprima în cuvintele lor. Astfel, oamenii gândesc și exprimă lucrurile pentru că Dumnezeu le-a gândit mai întâi pe măsura lor; gândirea și exprimarea lor de către oameni sunt, mai bine-zis, un răspuns la gândirea și la "vorbirea" Lui, Care li se adresează prin ele. După credința noastră, oamenii n-ar avea un conținut al gândirii lor, dacă n-ar fi creat mai întâi Dumnezeu lucrurile gândite de El la nivelul înțelegерii lor și dacă n-ar avea în ele un conținut dat al vorbirii, dacă nu le-ar fi exprimat El în mod plastic creându-le și dacă nu le-ar cere prin aceasta El însuși să sesizeze ce a gândit și ce a spus El la adresa lor și ce le spune prin împrejurările mereu noi în care ajung prin voia Lui.

Raționalitatea lumii este pentru om și culminează în om; nu omul este pentru raționalitatea lumii. O persoană s-a gândit la persoana omului când a creat lumea.

Dar aşa cum cunoaşterea lucrurilor progresează şi se nuanţează, aşa progresează şi limbajul în bogătie şi nuanţă. E un progres spre infinitatea Cuvântului dumnezeiesc în care se cuprind nediferențiat rădăcinile infinite ale lucrurilor sau sensurile lor.

Dumnezeu a dat oamenilor prin lucruri atât posibilitatea să gândească şi să vorbească, prin faptul că El a gândit rațiunile lor şi le-a dat creându-le mai întâi o îmbrăcăminte plastică la nivelul lor, cât şi trebuinţa să le gândească şi să le exprime, ca să poată face uz de ele în relaţiile dintre ei şi, prin aceasta, să se realizeze între ei şi El dialogul pe care l-a voit El cu ei, adică pentru ca ei să răspundă Lui prin gândirea şi vorbirea lor. În aceasta îşi găsesc toate sensul lor. Omul descoperă alternative mereu noi ale lucrurilor nu numai prin rațiune şi prin noi combinări şi întrebuiinţări ale lor, ci şi prin simţirile şi gândirile mereu noi produse în trupul lui prin contactul cu ele şi prin relaţiile mereu noi mijlocite de ele între el şi semenii săi. Toate acestea se cer exprimate şi comunicate printr-un limbaj mereu îmbogătit.

Acesta e înțelesul cuvintelor din Geneză: "Şi Domnul Dumnezeu care făcuse din pământ toate fiarele câmpului şi toate păsările cerului, le aduse la Adam, ca să vadă cum le va numi; aşa ca toate fiinţele vii să se numească precum le vă numi Adam. Şi a pus Adam nume tuturor animalelor şi tuturor păsărilor cerului şi tuturor fiarelor sălbaticice" (Fac. 2, 19-20). Astfel Dumnezeu însuşi a cerut omului să vorbească întrucât l-a îndemnat sau a pus în firea lui trebuinţa să descoreze cuvintele ce i le-a comunicat El prin lucruri sau sensurile date de El lucrurilor.

De aceea, chiar cuvintele adresate de Dumnezeu nouă prin lucruri, ne stimulează la înțelegerea lor. Iar înțelegerea lor provoacă un răspuns din partea noastră. Căci nu există cuvânt înțeles de un om, faţă de care el să nu ia o atitudine, adică să nu răspundă. El a început să vorbească atunci când a început să răspundă lui Dumnezeu, trebuind să răspundă, fiind obligat de Dumnezeu să răspundă prin lucrurile puse de Dumnezeu în faţa lui; el a început să se actualizeze ca partener al dialogului cu Dumnezeu. Dumnezeu acceptă numele pe care omul le pune lucrurilor, în dialog cu El, pentru că aceste nume au fost date lucrurilor de Dumnezeu însuşi. Punând nume lucrurilor, fiinţa noastră a început să se actualizeze şi să se dezvolte ca partener al dialogului cu Dumnezeu. Numai în acest dialog cu Dumnezeu despre lucruri, fiinţa noastră se dovedeşte superioară lucrurilor ca obiecte, aşa cum este şi Dumnezeu. Prin aceasta persoana noastră e ridicată pe un plan comun cu Dumnezeu, ca două subiecte care vorbesc despre lucruri ca despre obiecte, fiind şi ea superioară lucrurilor şi capabilă de a sta, prin dialogul cu Dumnezeu, oarecum pe acelaşi plan cu El, prin bunăvoiea Lui.

Dumnezeu nu insuflă însă omului de-a gata înțelesurile şi numele celor create de El, ci aşteaptă efortul lui de a le descifra, pentru care i-a dat capacitatea şi trebuinţa lăuntrică. Fiindcă aceste înțelesuri şi întrebuiinţări sunt actualizările unor virtualităţi indefinite. Aceasta e încă o cauză pentru care fiecare om învaţă să vor-

bească printr-un efort, nu i se dă vorbirea de-a gata. Numai în felul acesta dialogul implică în el o creștere spirituală și o libertate. Înțelesurile lucrurilor ne sunt date obiectiv, aşa cum este dată și capacitatea noastră de a le sesiza. Dar aceste înțelesuri au în același timp caracterul unei solicitări din partea lui Dumnezeu, la care omul trebuie să-și dea silință să răspundă. Dumnezeu așteaptă ca omul să descopere nesfârșitele gânduri ale Sale puse în lucruri și să expreze în cuvintele lui tot mai multe din indefinibilele înțelesuri pe care voiește ca el să îl le spună prin lucrurile create pentru el. Noi putem combina în moduri nenumărate lucrurile între ele, sau lucrurile cu noi și ne putem așeza în relații de o varietate mereu imprevizibilă cu alții, prin lucruri. Astfel actualizăm în mod variat virtualitatea vorbirii, care are pe Dumnezeu ca partener solicitant. Omul poate să nu facă efortul de a pătrunde la toată bogăția sensurilor lucrurilor și la sensurile care îl pot dezvolta pe el în înțelesul cel mai deplin al cuvântului. El va face și în cazul acesta un progres, dar progresul poate să nu fie întotdeauna cel adevărat. Dumnezeu așteaptă ca noi să înțelegem tot mai bine și tot mai deplin gândurile Lui puse în lucruri și cuvintele ce ni le-a adresat prin ele, sau ni le adresează prin situațiile noi în care suntem puși. Conținutul spiritual al umanității poate deveni tot mai bogat și mai subtil, pe măsura îmbogățirii ei cu experiențele tot mai multe, câștigate în situații mereu noi, prin descoperirea altor și altor aspecte ale lucrurilor, ale atitudinilor și stărilor posibile umane, bune sau rele. Lumea își descoperă alte și alte aspecte, alte și alte modalități de combinări ale elementelor, alte și alte modalități create de raporturile între oameni și rezultate din raporturile oamenilor cu lucrurile.

Deși în Geneză se spune că Adam a dat nume animalelor înainte de facerea Evei, totuși faptul că facerea femeii e menționată imediat după actul lui Adam de numire a animalelor, arată o legătură între vorbirea omului și natura lui comunitară. Omul vorbește pentru că Dumnezeu îl îndeamnă la vorbire prin capacitatea și trebuința ce i-a sădit-o spre aceasta, dar omul vorbește pentru că gândește, iar aceasta arată că el gândește nu numai pentru a descoperi prin gândirea lui tot mai mult pe Dumnezeu cel infinit în opera creației și pentru a-L lăuda pentru înțelepciunea și puterea Lui arătată în creație, ci și pentru a comunica cu ceilalți oameni și pentru a-L lăuda împreună cu aceia pe Dumnezeu și pentru a crește spiritual împreună. Omul nu poate crește spiritual deplin numai în relația cu Dumnezeu. Oamenii își răspund și unul altuia prin gândire și vorbire, pentru că Dumnezeu a sădit în ei această trebuință, deci le-a cerut aceasta.

d. Rațiunile lucrurilor și sensul lor în comuniunea noastră cu Dumnezeu. Potrivit credinței noastre, omul începe să descopere rațiunile lucrurilor prin descoperirea folosului lor material, dar concomitent cu aceasta și prin căutarea sensului lor mai înalt, prin explicarea rostului lor. Lucrurile sunt raționale cu acest dublu scop: de a fi de folos omului pentru a se întreține biologic, dar și în scopul de a spori spiritual prin cunoașterea sensurilor și al conformității tot mai înalte a

lor cu el și al ultimului sens al lor care e Dumnezeu, Care răspunde cel mai deplin setei de împlinire infinite a omului. Sensul lucrurilor i se lărgește prin faptul că ele constituie conținutul gândirii comune și al comunicării verbale cu ceilalți, deci al comuniunii tot mai intime în general, al acordului pe care-l realizează cu ceilalți pe baza lor, al îmbogățirii și unirii spirituale reciproce. Dar în această comunicare oamenii își descoperă și ceea ce e în ei mai presus de trebuințele materiale. Se descoperă ca subiecte care caută un sens spiritual suprem al lucrurilor și al lor însesi. Această comunicare își descoperă ea însăși nu numai o raționalitate permanentă, ci și niște sensuri tot mai înalte. și odată cu aceasta lucrurile însesi își descoperă sensuri continuu noi în întreținerea și înălțarea acestei comuniuni. Oamenii descoperă că trebuie să se compore într-un anumit fel cu lucrurile, pentru ca ele să promoveze comuniunea între ei și să nu o împiedice. Aceasta înseamnă că ei nu trebuie să se lasă dominați de ele, cu uitarea trebuințelor lor spirituale; ci că trebuie să le folosească cu o anumită cumpătare, să se deprindă a le face prilej de practicare a unei atenții și generozități reciproce, să vadă superioritatea nesfârșită a persoanelor semenilor în comparație cu lucrurile, să vadă transparența lor. Acestea își descoperă astfel sensul unor mijloace de creștere spirituală a oamenilor.

Omul sporește în diferitele forme de tărie spirituală, sau de virtuți, printr-un anumit raport de superioritate detășantă de lucruri, prin faptul că nu se lasă dominat în mod egoist de ele. Numai întrucât lucrurile capătă o anumită transparență sau relativitate în raport cu comuniunea interpersonală, ele își descoperă sensul lor din ce în ce mai profund și importanță lor în formarea spirituală a omului.

Iar dacă între subiectul uman și conținutul lui format din rațiunile lucrurilor nu se poate face o despărțire, sau subiectul se dezvoltă el însuși prin conținutul lor, lucrurile ca conținut al subiectului sunt necesare dezvoltării acestuia. În fond subiectul, prin gândurile despre lucruri și prin cuvinte, se exprimă pe sine însuși. El este "adevărul". Când cuvintele nu-l exprimă pe el însuși, sunt cuvinte minciinoase. Iar lucrurile servesc pentru desfășurarea subiectului, care fără ele rămâne o pură potență. Însă tot atât de necesară pentru actualizarea subiectului este raportarea la celealte subiecte umane și la Persoana absolută. Fără această raportare omul nu pune nici un interes în desfășurarea subiectului său. Astfel, adevarul drept pe care-l exprimă cuvintele, adică subiectul adevarat exprimat prin ele, include raportarea pozitivă a omului la persoanele semenilor și la Persoana absolută. Dar realizând prin cuvinte raportarea aceasta, o realizează propriu-zis prin lucruri. O atitudine dreaptă față de lucruri e o atitudine dreaptă față de semenii și față de Dumnezeu și viceversa. și de aceasta depinde dezvoltarea dreaptă a noastră.

Mai presus de toate, lucrurile își descoperă sensul, întrucât raționalitatea lor e văzută de om ca avându-și în mod unitar sursa în Dumnezeu cel personal, întrucât sunt văzute ca mijloc al iubirii lui Dumnezeu, deci al dialogului lui Dumnezeu cu

noi și al dialogului între noi, dialog prin care Dumnezeu ne conduce spre o tot mai profundă cunoaștere a gândirii și iubirii Lui și la o creștere a gândirii și iubirii noastre proprii în relația dintre noi și cu Dumnezeu. Dialogul cu Dumnezeu prin lucruri contribuie la dezvoltarea noastră, întrucât acestea sunt văzute ca imagini, sau ca simboluri sau ca chipuri transparente ale rațiunilor lui Dumnezeu, ale sensurilor urmărite de El prin crearea lor, sensuri prin care vrea să ne conducă tot mai mult spre Sine și spre dezvoltarea noastră proprie, cu condiția ca noi să le descoperim și să le realizăm. Noi creștem astfel prin lucruri, întrucât prin ele cunoaștem tot mai mult intențiile iubitoare ale lui Dumnezeu față de noi. Din ce se cunosc mai bine lucrurile, din aceea se cunosc mai mult înțelepciunea și iubirea lui Dumnezeu față de oameni și din ce se cunosc mai mult acestea, din aceea se văd în lucruri sensuri mai profunde.

Sensul fundamental descoperit de noi în raționalitatea lumii este că ea vine de la Persoana supremă și este adresată ca unei alte persoane, adică faptul importanței cu totul deosebite pe care o acordă Dumnezeu persoanei umane. Raționalitatea este modul inteligibil al unei persoane de a se comunica altelor persoane, pentru realizarea și dezvoltarea comuniunii între ele. Persoana e mai mult decât raționalitatea, prin intenționalitatea ei fară sfârșit îndreptată spre altul, prin iubirea ei nelimitată, prin libertatea nemărginită. Dar acestea nu sunt lipsite de sens. Raționalitatea e modul de comunicare al sensurilor profunde implicate în acestea. În comuniunea treimică este sensul infinit. Din ea se comunica omului pe cale rațională sau inteligibilă, adaptată lui, voința ei de a-l ridica și pe el la comuniunea cu ea, ca la sensul său suprem și infinit.

Dacă comuniunea cu semenii face lucrurile transparente și impune o anumită înfrârnare și curăție în raporturile cu ele, cu atât mai mult dă lucrurilor o asemenea transparență și impune o înfrârnare și o curăție în raporturile cu ele, dialogul cu Dumnezeu și progresul în comuniunea cu El, care urmărește ca prin lucruri să ne conducă spre comuniunea deplină cu Sine. Dumnezeu ne cere, pe de o parte, un anumit respect al lucrurilor, pe de alta, o anumită cumpătare în raporturile cu ele. Între aceste două atitudini e, de altfel, o strânsă legătură. și prin amândouă se fortifică și se înnobilează spiritul nostru, dar se și promovează raporturile de dreptate, de respect și de iubire între oameni și între ei și Dumnezeu, dat fiind că lăcomia e cea care aduce dezechilibru și conflict în raporturile dintre ei cât și depărtare de Dumnezeu. Lucrurile, ca imagini ale rațiunilor divine, nu trebuie înjosite printr-o înțelegere și folosire murdară și producătoare de vrajbă. Dar aceasta o putem face când nu ne robim în chip pătmăș lor, ci vedem în ele sensul lor divin, promovator de comuniune. Însăși raționalitatea lor, pe care nu noi am creat-o, ne face transparent sensul originii lor divine și scopul lor de a ne înălța spre Dumnezeu. și însuși sensul lor ne cere valorificarea cea bună a raționalității lucrurilor.

Raționalitatea naturală a lucrurilor e numai prima treaptă a scării pe care ne urcăm la sensurile tot mai înalte ale lor, care echivalează cu o urcare în

cunoașterea gândurilor lui Dumnezeu cu privire la noi și în cunoașterea și formarea noastră proprie, formare care ea însăși, la rândul ei, ne urcă la noi sensuri ale noastre, la o tot mai înaltă cunoaștere a lui Dumnezeu și a sensurilor tot mai adânci ale lucrurilor. Dacă am putea desprinde raționalitatea repetiției lucrurilor, de sensul lor mai adânc, responsabilitatea de a le cunoaște ar fi numai o responsabilitate de a cunoaște utilitatea trupească a lucrurilor. Dar întrucât nu putem despărți raționalitatea lor care se repetă, de sensurile lor, responsabilitatea de a le cunoaște în sensurile adevărate ce decurg din raționalitatea lor e și o responsabilitate de a ne forma spiritual în legătură cu ele, după voia lui Dumnezeu, neimprimând vreo patimă și vreo îngustare în sensurile lor și, prin aceasta, neîntunecându-le.

Sfântul Maxim Mărturisitorul ne îndeamnă să nu punem ceva pătimaș în sensurile lucrurilor, ci să ne străduim pentru a păstra sensurile lor curate, dumnezeiești, deci deschise spre infinit. Acesta este rostul purificării gândurilor, faptelor și deprinderilor noastre în raport cu lucrurile. Sesizăm lucrurile în sensul lor curat sau adevărat, când le cunoaștem în legătura lor cu Dumnezeu, sau în scopul în care le-a gândit Dumnezeu, în favoarea menținerii și dezvoltării noastre ca persoane în veșnicie. De aceea Sfântul Maxim Mărturisitorul cere să ne ferim de a altera printr-o patimă acest sens obiectiv al lucrurilor. Iar Sfântul Marcu Ascetul cere ca îndată ce vedem un lucru sau ne vine în minte imaginea unui lucru, să-l punem în legătură cu Dumnezeu. Sfântul Maxim spune: "Înțeles pătimaș este gândul compus din patimă și înțeles. Să depărtăm patima de înțeles și va rămâne gândul simplu"¹⁹. Iar Sfântul Marcu Ascetul cere să aducem lui Dumnezeu ca jertfă "gândurile nemușcate de fiare"²⁰.

6. Virtualitățile alternative ale raportului omului cu lumea.

**Responsabilitatea lui în a le actualiza pe cele mai folositoare
pentru creșterea spirituală a lui și a semenilor lui**

Pentru Dumnezeu, lumea e nu numai maleabilă, flexibilă, ci și total contingentă, în sensul că nu e necesară. Numai așa, ea este opera libertății și iubirii Lui. Pentru om, odată ce e dată de Dumnezeu drept condiție a existenței lui, contingenta ei e limitată, sau ea e mai mult maleabilă, întrucât omul dotat de Dumnezeu cu libertate poate face un uz întrucâtva variat de ea, dar nu se poate dispensa de ea însăși. Adică el poate schimba, în anumite limite, modurile în care se poate folosi de ea, sau ea îi permite o folosire a ei în moduri variate. Contingența totală a lumii pentru Dumnezeu se arată în însuși faptul că ea a fost creată în mod liber din nimic. Chiar omul ca creatură e pentru Dumnezeu contingent, iar pentru sine, maleabil sau contingent în sens limitat, întrucât nu el s-a creat pe sine, dar poate

19. Capete despre dragoste, III, 43; Filocalia românească, II, p. 85.

20. Despre Botez, Filocalia românească, I, ed. II, p. 282.

face un uz extrem de variat de nesfârșitele lui virtualități alternative. "Gândind strict, pentru om nu e nimic natural, căci el însuși nu e necesar. El este o creatură și, prin aceasta, o existență condiționată, și nu una necesară. S-ar putea tot aşa de bine să nu existe; și tot aşa de bine s-ar putea să fie altfel organizat. Că este și cum este, o datorează numai voinței iubitoare a lui Dumnezeu. Prin aceasta faptul și modul existenței lui sunt întemeiate în harul lui Dumnezeu"²¹. Omul e contingent pentru Dumnezeu, dar în același timp Dumnezeu a pus în el o valoare de partener.

Dumnezeu s-a angajat prin crearea omului, pentru a-l duce la îndumnezeire. Omul este transcendent ca origine și totuși existența sa este încredințată libertății lui însuși. El nu e încredințat ca un obiect pasiv altcuiva, aşa cum e natura, căci are caracterul unei contingențe active, și nu pasive, ca natura. Omul e o ființă limitată și activ contingentă, sau maleabilă pentru sine însuși. Dumnezeu a creat lumea total contingentă pentru Sine, iar în raport cu omul, ca pasiv maleabilă pentru om, pentru ca el să-și poată exercita maleabilitatea lui liberă și activă în raport cu ea, punând în ea virtualități alternative pasive multiple, pentru ca omul să poată exercita un rol în parte creator chiar asupra sa însuși. Omul se creează și pe sine el însuși, nu e creat numai de Dumnezeu; și creează în parte și lumea. El poate actualiza unele sau altele din virtualitățile lumii în mod liber, iar întrucât Dumnezeu îl ajută la aceasta, El însuși rămâne cu lumea într-un raport de libertate, iar cu omul, într-un raport de colaborare liberă. În lume se întâlnește astfel libertatea omului cu libertatea lui Dumnezeu, nu într-o ciocnire, ci într-o colaborare când omul ține seama de ceea ce este propriu naturii externe și naturii lui proprii, sau când vrea să meargă pe linia sporirii sale în infinitatea Celui ce este. "Căci nimic din cele naturale, precum nici firea însăși nu se opune Cauzatorului firii"^{21a}. Nicăi natură, nici Dumnezeu nu-i sunt omului o fatalitate imuabilă, un zid nemîșcat; orice situație e reparabilă în oarecare fel,oricând el întâlnește un Dumnezeu îndurător.

Raționalitatea maleabilă a lumii, plină de multiple virtualități, corespunde indefinitelylor virtualități ale rațiunii, imaginației și puterii umane creațoare și progresive.

Pentru Sfinții Părinți, materia era o masă amorfă, întru totul neluminată, a carei transfigurare era greu de înțeles. Ei moșteniseră din filosofia elină noțiunea unei materii opuse Logosului divin, deci oricărui logos. Unii dintre ei - ca Sfântul Maxim Mărturisitorul - au ajuns totuși la ideea rațiunilor lucrurilor cu originea lor în Logosul divin. Astăzi noi vedem raționalitatea deplină și totuși maleabilă a materiei, transparența ei rațională, capacitatea ei de a fi flexionată de rațiunea și fapta conștientă umană - asemenea metalului căruia i se pot da multe forme - și descoperită în lumina ei de această rațiune. Dar raționalitatea aceasta maleabilă capătă sens deplin, prin actualizarea acestei maleabilități, numai dacă rațiunea umană se conduce în această operă a ei de principii etice, de o responsabilitate

21. W. Beinert, *op. cit.*, p. 83.

21a. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Opuscula Theologica*, P. G. 91, 80.

față de comunitatea umană și față de Dumnezeu. Prin aceasta se deschide în ea perspectiva unei transparențe și transfigurări care poate înainta până la înviere, prin copleșirea ei de lumina și puterea spiritului uman umplut de lumina și puterea Duhului dumnezeiesc.

Adam și Hristos sunt tipurile pentru alegerea celor două alternative ale raportului omului cu natura: robirea spiritului lui de către fructul dulce al părții sensibile a naturii sau stăpânirea ei prin spirit, desigur, nu fără efortul renunțării la dulcețile ei și al durerilor crucii. Numai prin aceasta biruiește spiritul asupra părții sensibile a naturii și o transfigurează până la înviere.

Astfel, contingenței pasive a naturii îi corespunde contingența liberă a omului. Prin libertate, el însuși dispune în anumite feluri de modul finitării sale și al naturii. Prin libertatea sa de alegere el e chip al lui Dumnezeu, care, ca model, a putut chiar crea sau nu lumea, și poate fi ajutat în opera lui de actualizare a unora sau altora din virtualitățile ei.

a. **Omul adaptează în mod liber legile naturii la sensurile din ce în ce mai înalte ale vieții.** Plantele și într-o anumită măsură animalele pot viețui într-o natură care se desfășoară după legile repetiției. Oamenii care urmăresc în viață sensuri tot mai înalte într-un mod conștient și într-o comunitate conștientă, adaptează legile naturii în mod liber acestor sensuri. Natura se dovedește capabilă de un uz conștient, elastic, prin alternanțele multiple ale gândirii trecute în muncă. În însușirea virtuală a maleabilității, a contingenței sale, natura se dovedește făcută pentru omul liber, condus de un etos al înaintării într-o comuniune eternă. De aceea ea devine în mod actual contingentă prin om. Altfel, s-ar desfășura în mod monoton în cadrul exclusiv și rigid al legilor ei. Omul aduce în natură soluții mereu noi, care nu decurg în mod sigur din combinarea exclusivă a factorilor dați la un moment dat în ea. El aduce soluții imprevizibile, producând combinații de factori, care nu s-ar fi produs de la sine. El introduce în ea o anumită libertate a sa în continuă creștere^{21b}.

Aceasta înseamnă că natura este astfel structurată, încât lasă loc intervențiilor umane, care nu țin seama de totalitatea legilor ei exacte, și că aceste legi nu sunt menite să dea rezultatele cele mai folosite prin ele însăși, ci se întregesc prin intervențiile libertății umane. Sensul existenței pe care-l au oamenii într-un timp sau altul, felul vieții lor spirituale, în interdependența lor socială, natura sentimentelor fiecărui se combină cu natura exterioară, sau o întregesc într-un mod care face imposibilă o separare reală a lor; sau, care face ca separarea să fie mai mult în planul abstract, închipuit, ales și el de spiritul omului^{21c}. Imaginea și libertatea creatoare umană nu se mișcă în același fel ca natura, deși nu contrazic în

21b. Schulte Wieting, *Technik und Verantwortung*, în Herder Korespondenz, 1973, Heft 4, p. 203.

21c. *Ibidem*.

majoritatea cazurilor efectele produse de legile naturii, sau nu le suprimă pe aceleia, ci le folosesc într-un fel sau în altul.

Modelul acestei întregiri este simbioza dintre viața spirituală, plină de sensuri și de simțiri conștiente, și legile fizico-chimice ale trupului. Cea dintâi nu le anulează pe cele din urmă, dar le ridică pe planul trăirii lor spirituale, iar cele din urmă nu anulează pe cea dintâi, ci constituie o bază pentru ea. Toată realitatea lumii e ridicată la planul unei trăiri a ei în sentimente, a înțelegерii ei în sensuri. Iar acestea conduc pe oameni în atitudinile, în deciziile, în responsabilitățile lor morale și eficiente față de ea.

Aceasta ne obligă să conchidem că legile au în ele o posibilitate elastică sau contingentă pusă la dispoziția omului pentru a o actualiza în diferite moduri, conform trebuințelor și conținutului de sensuri la care el a ajuns.

Ca să înțelegem aceasta, e bine să revenim la faptul că toate forțele și lucrurile naturii sunt o raționalitate dinamică, plasticizată. Ca raționalitate inconștientă, ea nu se mișcă în mod liber spre teluri alese de ea. Raționalitatea naturii e numai un obiect supus cunoașterii și dirijării subiectului rațional, conștient și liber, care e omul. În calitatea aceasta raționalitatea naturii e într-o solidaritate și continuitate cu rațiunea conștientă și liberă a omului; e făcută pentru intervenția acesteia în ea. Iar cum rațiunea omului, în înțelesul ei deplin, e organul de sesizare a sensurilor realității și existenței umane, care se descoperă mereu mai înalte, și în ultima analiză a sensului suprem al realității și al existenței umane, raționalitatea naturii servește acestei înaintări a rațiunii umane spre sensul suprem, ascunzând în ea posibilitatea de a fi înțeleasă de rațiunea umană în cadrul acelor sensuri tot mai înalte și de a fi actualizată de ea în moduri care să servească tot mai mult acelora.

Când oamenii se ridică la înțelegerea sensului fraternității umane și a responsabilității lor reciproce, aceasta îi face să descopere în posibilitățile raționalității sau ale legilor naturii, ceea ce servește într-un mod mai deplin acestei fraternități și responsabilități și tot aceasta dă naștere tehnicii, care poate aprobia mai mult pe oameni și poate satisface nevoile tuturor într-un grad mai deplin.

b. Progresul spiritului uman și al lumii prin raporturile lor întreolală. Se poate spune în general că progresul înumanitate, care e progresul în cea mai autentică raționalitate cunoșcătoare, identic cu progresul în cunoașterea sensului existenței umane, se face odată cu progresul în cunoașterea autentică a raționalității sau a sensului naturii ca obiect alăra raționalității cunoșcătoare a omului. Deci prin aceasta se face cunoscut tot mai mult însuși sensul raționalității naturii.

Contingența raționalității naturii servește realizării omului, sau umanizării lui, dat fiind că umanizarea e legată de comuniunea tot mai adâncă între oameni. Contingența naturii e antropocentrică.

După credința noastră, se pare că toate aspectele lumii, sau chipurile actualizate ale bogăției ei contingente - descoperite de diferitele forme ale culturii

umane în mod corespunzător cu sensurile multiple ale existenței prin care a trecut sau mai trece omenirea - sunt menite să fie păstrate, sau armonizate într-un chip tot mai complex și mai cuprinzător, până la chipul atotcuprinzător, corespunzător sensului atotcuprinzător la care va ajunge omul, în unirea lui cu Dumnezeu cel infinit. Contribuțiile oamenilor duhovnicești, ale marilor creatori de artă, ale tuturor savanților și multe din experiențele și vederile juste ale popoarelor și indivizilor vor rămâne înscrise în acest chip final atotcuprinzător al realității și existenței umane, umplut în întregime de Dumnezeu cel infinit. Iar aceste chipuri, chemate să se concentreze într-unul singur de o indefinită complexitate, nu sunt numai actualizări ale potențelor date în lume și în spiritul uman, ci și trepte noi la care lumea se ridică printr-o transcendere, ajutată de transcendentă infinită divină.

Depășirea fiecărui chip unilateral și al tuturor la un loc se face din intuirea unei desăvârșiri aflate mai presus de toate, în care chipurile acestea își au izvorul și spre care tind, ajutate de însăși acea întă finală. Formele și treptele umanizării însăși, pe care oamenii le doresc și le depășesc realizând sub impulsul lor alte chipuri ale lumii, își au originea în comuniunea unei iubiri interpersonale supreme și înaintează spre o comuniune perfectă din puterea ei și după asemănarea ei. Astfel raționalitatea naturii își găsește împlinirea ei supremă în realizarea sensului ultim al existenței umane, care constă în unirea acesteia cu Dumnezeu, sensul sau rațiunea supremă, mai presus de orice rațiune, cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul (*Răspunsuri către Talasie*, 24).

Iar Schulte Vieting spune că simpla orientare a atitudinilor și activităților umane după o normă imanentă care nu vede dincolo de om nimic, nu poate explica, nu poate adânci și nu poate fundamenta responsabilitatea de care se simte stăpânită ființa noastră și nu poate da puterea trebuinței de depășire continuă a sensurilor existenței și chipurilor lumii, la care ajunge omenirea în mod succesiv. Sensurile și chipurile acestea nu se pot depăși în alte sensuri și în alte chipuri, decât numai când responsabilitatea care însuflarește această ridicare continuă a umanității se alimentează din perspectiva absolutului.

În om se produce o transcendere a naturii, care nu se datorează numai lui și cu atât mai puțin numai naturii²².

7. Factorii care actualizează virtualitățile multiple și alternative ale lumii

a. **Primul factor al acestei actualizări: unirea între suflet și trup.** După concepția creștină, fără spirit, lumea ar fi închisă în repetarea automată a unor cicluri monotone mai înguste sau mai largi. Numai spiritul, prin libertatea lui, depășește repetiția și poate face și natura să o depășească. Munca are rolul decisiv în prelucrarea naturii, dar ea e o însușire a omului ca ființă gânditoare. Dar o

22. K. Rahner, *Weltanschauung. Schriften zur Theologie V*, Benzinger Verlag, Einsiedeln, 1964, p. 19.

poate face aceasta datorită faptului că spiritul uman este, pe de altă parte, inserat în ordinea materială a lumii, prin trupul său. Spiritul uman dispune de capacitatea unor decizii alternative, sau a unei transcenderi de sine însuși, iar aceste decizii le poate imprima prin trupul său și lumii exterioare. Cheia acestui rol al omului stă în inserarea tainică a spiritului său în lumea materială prin trupul său. Toată lumea se resimte de acest fapt al inserării ei în spirit prin trupul omenesc. Numai prin trup omul poate prelucra natura, muncind. Spiritul omenesc se poate decide într-un fel sau altul; dar numai prin faptul că este spiritul unui trup, deciziile lui variate se pot prelungi în mișcări variate ale trupului, în activitatea lui muncitoare, în care ele se prelungesc prin organele lui sau prin uneltele confectionate și mânuite tot prin el.

Inserarea spiritului uman în trup este pârghia care ridică prin muncă lumea întreagă din calitatea ei de natură supusă unei repetiții automate. În inserarea aceasta stă izvorul spiritualizării întregii lumi; în aceasta se dovedește lumea ca lume pentru om și-și împlinește rostul ei. O rază de lumină în această taină aruncă faptul că lumea materială este o țesătură a raționalității plasticizate sau materializate cu caracter de obiect, care nu-și alege în mod conștient drumurile; iar omul este rațiune sau spirit ca subiect conștient de sine și de lume și cu capacitatea de a se decide și de a se mișca din el însuși și de a mișca deci și raționalitatea plasticizată a trupului și a lumii, care ține de el ca un fel de trenă ce poate primi forme variate. Fără conștiință care se manifestă prin munca trupului din libertatea spiritului, lumea n-ar fi sau nu s-ar arăta contingentă. Lumea e și se revelează contingentă, pentru că e în legătură cu spiritul, inserat prin trup și prin munca lui gândită, în natură. Lumea e contingentă pentru că e pentru om, care pe de o parte e legat de ea, pe de altă parte o depășește. Există o anumită continuitate între lumea contingentă și spiritul uman întrupat^{22a}.

Spiritul rațional uman, ca subiect în legătură cu raționalitatea obiectivă plasticizată în trup și în natura exterioară, poate să pună în mișcări de combinare alese de el rațiunile, care prin plasticizarea lor alcătuiesc lumea, sau să modifice direcția mișcării lor.

b. Trupul este interior spiritului; de aceea se poate vorbi de o non-obiectivitate a trupului. După credința creștină, trupul e într-un mod particular interior spiritului, participând prin aceasta la viața spiritului, depășind planul biologic și fizico-chemic. În trup, raționalitatea capătă o complexitate particulară, datorită bogăției spiritului din el. La rândul ei, raționalitatea spiritului însuși se actualizează, într-o complexitate de mare finețe și subtilitate, în lucrarea lui asupra trupului. Pe lângă aceea, sensibilitatea materiei, însotită cu durerea și cu plăcerea deja în organismele animalelor, se repercuzează în conștiința spiritului uman ca o durere și placere trăite de conștiință cu o deosebită intensitate. Dar sensibilitatea aceasta, trăită de spirit și de trup în comun, alcătuiește o unitate și e ea însăși un prilej de dezvoltare

22a. *Ibidem.*

și actualizare a raționalității spiritului, fie pentru a pune această raționalitate a spiritului, trăită prin trup, în slujba sensibilității într-un sens păgubitor libertății umane, fie pentru a întări această raționalitate tot prin trup spre fortificarea libertății spirituale față de sensibilitatea trupului.

Viața trupului face astfel parte constitutivă din viața sufletului nostru, a cărui bază este spiritul. Viața aceasta e în același timp primul obiect contingent al libertății spiritului, care ori o lasă să coboare la starea de procese aproape automate prin slabirea libertății spiritului, ori întipărește în ea o libertate spirituală tot mai mare. În cazul al doilea, prin trup se exercită asupra lumii într-un mod accentuat libertatea spiritului și lumea e astfel ridicată de spirit spre scopul superior al unirii ei cu spiritul suprem. Fără trup, spiritul uman n-ar putea mișca prin sine lumea spre sensuri alese de el, n-ar putea modifica mișcările ei, ci acestea ar rămâne determinate de cauze pur intrinsece lumii exterioare și extrinsece spiritului. Participant la spirit ca subiect, trupul nu poate fi definit ca un obiect pur și simplu. Trupul omului nu e numai materie, sau numai raționalitate plasticizată ca obiect; ci materie subiectivizată, participând la spirit ca subiect. În realitatea trupului meu e ceva care transcende ceea ce s-ar putea numi materialitatea lui și mișcările ei pur automate, ceva ce nu se poate reduce la proprietățile lui materiale²³.

Există o non-obiectivitate parțială a trupului. Dacă trupul meu ar fi un simplu obiect, el mi-ar fi tot așa de străin ca și natura exterioară și n-ar mai fi un intermediar între spiritul meu și lumea exterioară. Trupul meu nu poate deveni nicicând o imagine completă a mea, cum pot deveni celelalte obiecte, căci face parte din subiectul meu care sesizează imaginea celoralte obiecte. Nici trupul altuia, în calitatea lui de participant la subiectul aceluia, nu-mi poate deveni complet obiect. Pot vedea interiorul trupului meu sau al altuia, radiografiat, deci în mișcare, dar nu văd calitatea lui de subiect care-l vede ca obiect. Trupul meu formează, împreună cu spiritul meu, ecranul subiectiv al imaginilor tuturor obiectelor. Dar pentru aceasta trebuie să fie în același timp într-o legătură cu acele imagini. El este în parte subiect, în parte obiect. El ia parte la actul meu de gândire și de simțire a tuturor obiectelor, dar e și obiect de gândire și de simțire. Îl simt ca obiect și ia parte la simțirea pe care o am despre el ca obiect, într-o calitate de participant la subiectivitatea mea. Toată lumea o simt și o gândesc în el și prin el. Durerea e obiect al simțirii mele și act subiectiv de simțire. și nu numai trupul, ci lumea însăși ia parte prin el la actul simțirii prin trupul meu, rămânând obiect al simțirii.

Trupul nu se poate înțelege fără spiritul care l-a organizat și-l penetreză, combinând rațiunile diferitelor elemente materiale, în sistemul de rațiuni ale trupului, prin care se manifestă rațiunile spiritului. Trupul e adaptat continuu spiritului,

23. Gabriel Marcel, *Journal Métaphysique*, Paris, Gallimard, 1927, p. 230. În afara de Gabriel Marcel a mai pus în relief caracterul de subiect al trupului, Robert Blanchet în: *La notion du fait psychique. Essai sur les rapports du physique et du mental*, Paris, Alcan, 1935.

sau e imprimat în mod particular de spirit. Trupul este rezerva primă de nenumărate posibilități contingente materiale, actualizate de spirit prin tot atâtea posibilități ale lui în stare de a fi actualizate. Dar fără trup, posibilitățile spiritului nu s-ar putea actualiza. Într-un fel, și sufletul se formează prin trup, sau primește o pecete a lui.

S-a spus că trupul este imaginea și senzația primă și fundamentală a tuturor imaginilor și senzațiilor subiectului uman. Dar trupul este nu numai imaginea sau senzația-obiect, ci și imaginea și senzația-subiect. El aparține, pe de o parte, subiectului care sesizează imaginile și simte obiectele împreună cu spiritul și, pe de alta, e imaginea și senzația fundamentală în care sunt adunate celelalte imagini și senzații. Același rol îl are trupul și în ordinea acțiunii. Asupra lui lucrează pe de o parte spiritul, iar, pe de altă parte, el participă la lucrarea spiritului. El face treacerea de la subiectul activ, la lumea obiectelor supuse activității lui, fiind și subiect și obiect.

Această mare taină de formare a trupului ca participant la subiectivitatea spiritului n-ar fi însă posibil fără un anumit caracter rațional al materiei. Spiritul rațional ca subiect penetreză raționalitatea materiei ca obiect și o asimilează raționalității trupului său participant la subiectivitatea sa. O face aceasta și prin însușirea sensibilității raționalității plasticizate sau sensibilizate ca materie. Aceasta deschide perspectiva subiectivizării întregului cosmos de către fiecare subiect uman, perspectiva trăirii lui de către om în rațiunea și sensibilitatea lui.

Trupul e o mare taină și trebuie respectat ca atare. El ne este într-un fel transcendent înțelegerei și arbitrarului nostru, pentru că nu e produs de noi, nici de părinți, nici simplu de natură. Noi nu avem voie să-l lăsăm pradă pornirilor inferioare în raport cu natura. În acest caz cădem noi însine de la starea de subiect liber, la starea de natură, aserviți naturii. Destinația trupului este ca spiritul uman să lucreze prin el la transfigurarea sau spiritualizarea întregului cosmos, a întregii naturi. El trebuie înnobilat și transfigurat sau spiritualizat în simțurile lui, pentru ca prin el să transfigurăm lumea. Pilda și puterea aceasta ni le dă Hristos.

c. **Plasticizarea chipurilor rațiunilor divine, ca creare a lumii, sau ca aducere la existență a lor.** Potrivit credinței noastre, plasticizarea ca lume reală a raționalității lumii gândite se datorează unui act al creației din partea unui subiect suprem. Acest act echivalează cu crearea lumii din nimic. De aceea, această plasticizare păstrează mereu în ea marca acestui nimic și a dependenței ei de subiectul creator suprem. Din taina ei se explică alte multe taine: nașterea lui Iisus Hristos fără stricarea fecioarei, pnevmatizarea trupului inviat, o anumită implicare a trupului nostru în sufletul nostru după moarte și înainte de înviere. Căci plasticizarea se poate subția și se poate îngroșa, în funcție de voința spiritului care dă rațiunilor sale forma plasticizată. Menționăm că crearea sufletelor nu poate fi înțeleasă ca o plasticizare a rațiunilor lor din Dumnezeu, ca lucrurile materiale. Prin creare ele capătă o ființă

reală de alt ordin. În legătură cu aceasta mai e de precizat că rațiunile lucrurilor primesc și ele existență reală, deosebită de gândirea lor de către Dumnezeu, când lucrurile sunt create ca plasticizări ale rațiunilor lor.

În orice caz, actualizarea contingenței lumii și prin aceasta ridicarea ei la stări tot mai spiritualizate, odată cu omul care se transcende spre comuniunea cu Persoana infinită și spre continua îmbogățire din Ea, este ceea ce operă a spiritului uman în trup. Lumea însăși fără spiritul uman nu ar putea ieși din cadrul rigid, liniar, al unei repetiții automate. Spiritul uman întrupat poate elibera prin întărirea lui, care echivalează cu deplina lui eliberare de robia pasiunilor care-l automatizează, și natura, de repetiția ei automată. Spiritul omenesc întrupat este o oglindă care, prin simțirea și gândirea mijlocite de trup, adună în el, în mod conștient, rațiunile și imaginile lucrurilor, făcând din toată lumea un chip unitar al conștiinței sale, pe baza căruia intervine într-un anumit fel în lucruri, în forțele naturii, combinându-le și dirijându-le după cum voiește, într-o transcendere bună, când se mișcă conform năzuinței și rațiunii lui adevărate.

Contingența lumii și inserarea spiritului în ea, cu capacitatea lui de a actualiza această contingență, nu-ar avea nici un sens dacă nu s-ar urmări prin aceasta o transfigurare a trupului și a lumii. Omul pune pe lume pecetea nivelului spiritual de pe fiecare treaptă a urcușului său, sau lumea se ridică în om la nivelul lui spiritual. Celui curat, toate îi sunt curate, cel înțelept din toate adună înțelepciune. Sfântul Grigorie de Nyssa spune: "Lucrarea organelor este dublă, una spre producerea sunetelor (a cuvintelor), cealaltă spre primirea înțelesurilor. și una nu se amestecă cu cealaltă, ci fiecare organ rămâne în lucrarea care i-a fost rânduită de fire, nestingerind pe cel vecin. Nici urechea nu vorbește, nici glasul nu aude... Același lucru se poate admira și în lucrarea ochilor. Căci la fel acționează mintea asupra celor din afara trupului și atrage la sine chipurile celor ce se văd, înscriind în sine trăsăturile celor sensibile"²⁴.

Întrucât atrage în sine reprezentările lumii și înțelesurile ei, dar la nivelul spiritual la care se află, omul arată în sine toată lumea cătă o cunoaște (și aceasta reprezintă lumea în general), subiectivată la nivelul său. Întrucât își pune pecetea să pe ea, omul arată lumea exterioară personalizată conform nivelului său spiritual. Omul este pretutindeni. Îmbogățindu-se prin lume, pune o pecete proprie pe ea, extinde în zone tot mai mari pecetea personalității sale. Lumea se vede personalizată conform nivelului lui spiritual, în organele trupului lui; ea poartă pecetea nivelului spiritual al trupului său. Omul și lumea se văd în trupul lui, ca dovada participării trupului la subiectul uman și la lume. Chiar în mâinile omului muncitor și artist se văd destoinicia complexă a spiritului său și semnele lucrurilor făcute de el.

d. **Lumea ca operă a libertății divine.** Faptul că ființa noastră înscrie o linie de transcendere proprie, în acțiunea ei de actualizare și ridicare a lumii contingente,

24. *De hominis opificio*, Migne, P. G. 44, col. 152 și 136.

arată că omul se află în această acțiune în relație cu Dumnezeu. El urcă spre Dumnezeu și e ajutat în acest urcuș de Dumnezeu, când crede în El.

După credința creștină, dacă lumea are o structură contingentă, care permite intervenția libertății umane în ea și poate fi condusă spre stări tot mai înalte, înseamnă că ea e opera unui creator liber. Dacă ar fi emanația unei forțe impersonale, ea n-ar oferi putință intervențiilor libertății umane în ea. Dacă lumea e adaptată libertății spiritului uman, înseamnă că e opera unui spirit personal și liber și mult mai puternic decât omul, a cărui libertate se poate manifesta într-o lume dată pentru el, dar pe care nu a putut-o crea el însuși. Dacă contingenta lumii implică în ea faptul că e dată pentru un spirit conștient și liber, caracterul acesta al ei n-ar putea fi explicitat fără un spirit care e nu numai conștient, liber și puternic, și nu numai în anumite limite, ci și atotputernic, care a creat-o pentru manifestarea liberă și conștientă a spiritului uman în ea. Dacă lumea e contingentă, pentru că e adaptată unui om liber, ea e creată de un subiect atotputernic interesat de om, chemat să-și manifeste prin ea libertatea lui.

Lumea e contingentă, pentru că e creată de un spirit liber atotputernic, pentru un spirit liber după chipul lui, ca un loc de întâlnire între libertatea lui și libertatea chipului lui, pentru activitatea liberă a creatorului cu omul în ea. A creat-o pentru ca omul să o ridice la o spiritualizare supremă cu ajutorul spiritului suprem, pentru a se întâlni cu Dumnezeu într-o lume deplin spiritualizată prin unirea lui cu Dumnezeu. E creată ca un câmp al întâlnirii lucrării libere a omului cu lucrarea liberă a lui Dumnezeu, în vederea întâlnirii lor finale depline, prin ea. Căci dacă numai omul ar lucra în mod liber în ea, el n-ar putea duce lumea până la o completă spiritualizare, adică până la întâlnirea deplină a sa cu Dumnezeu prin ea. Dumnezeu folosește lucrarea Sa liberă în lume pentru a ajuta pe om ca printr-o lucrare liberă a acestuia să se înalte și acesta și să înalte și lumea spre El; pentru ca într-o conlucrare cu omul să ducă lumea la starea unui mediu de perfectă transparență între ei.

În lume se împlinește astfel un dialog al lucrării lui Dumnezeu și a ființei umane. Lucrarea lui Dumnezeu solicită lucrarea noastră ca răspuns corespunzător la lucrarea Lui; ea e o lucrare uneori ajutătoare și încurajatoare, alteori pedagogic pedepsitoare, care deschide ființei noastre noi căi folositoare de lucrat; uneori ea ne întărește lucrarea și o încununează cu succes, alteori o împiedică, sau aduce insuccese și dureri de pe urma ei, pentru că nu corespunde cu linia adevăratei dezvoltări a omului. Dumnezeu Se face mereu cunoscut și tot mai cunoscut în lume printr-o lucrare care de cele mai multe ori nu se distinge, dar uneori se poate distinge ca o lucrare deosebită de cea a naturii automate, care și ea este opera lui Dumnezeu, Creatorul și Conservatorul, dar numai ca un cadru pe de o parte previsibil, pe de alta elastic al lucrării libere a omului și a lui Dumnezeu însuși.

În libertatea spiritului divin e dată atât posibilitatea intervențiilor variate ale lui Dumnezeu în lume, cât și puterea de a face ca efectele acestei intervenții să fie cu

mult mai extinse, mai sensibile și mai eficiente decât intervențiile libertății umane. Când vorbim de providență divină, trebuie să înțelegem lucrarea lui Dumnezeu, Care pe de o parte conservă lumea în starea ei elastică, contingentă, pe de alta, o conduce: de obicei prin mișcarea ei naturală, dar uneori prin intervenții directe sau prin activitatea umană spre ținta ei de mediu de supremă transparență.

Dacă omul nu-și poate exercita lucrarea liberă asupra lumii decât prin trup, spiritul divin, prin faptul că e infinit mai puternic, poate lucra și direct asupra ei fără ca să oprească în general lucrarea factorilor naturii.

Dar El lucrează și prin spiritul întrupat care e ființa noastră. În felul acesta lucrarea omului întărită de puterea lui Dumnezeu este în același timp o lucrare a omului și a lui Dumnezeu, o lucrare sinergică. Sinergia e formula generală a lucrării lui Dumnezeu în lume.

Noi nu putem ști până unde va putea ajunge în eshatologie covârșirea legilor naturale prin lucrarea libertății umane enorm potențată de cea divină, ca lucrări combinate. Nu putem ști de aceea până unde poate ajunge această covârșire nici în cursul existenței actuale a lumii, în unele cazuri excepționale, ale minunilor, efecte ale forței spiritului uman întărit de spiritul divin, sau ale spiritului divin lucrând direct asupra naturii sau a omului.

Minunile par să biruiască întru totul legile fizicii. Dar pe de altă parte, în cele mai multe cazuri ele nu fac decât să arate naturii o deschizătură spre ținta ei cea mai proprie, la care legile repetiției nu-i mai permit să ajungă, din pricina slabirii spiritului. Aceasta o spune Sfântul Maxim Mărturisitorul prin ideea că minunile reprezintă o înnoire a modului în care se împlinește rațiunea naturii umane, sau a naturii în general, nu o alterare a ei. Căci între natura creată și puterile lui Dumnezeu, Care-și desăvârșește creația Sa, nu este o contrazicere, aşa cum nu este între natură și ceea ce e superior naturii²⁵.

Urmările păcatului fac imposibilă ajungerea naturii la ținta ei ultimă în cursul vieții terestre, chiar în cei ce, după venirea lui Hristos, se înduhovnicesc la maximum prin credință în El și printr-o viață după pilda Lui. Minunile sunt considerate ca anticipări excepționale ale stării eshatologice, în care ordinea repetiției va fi biruită pe toată întinderea naturii transfigurate, care va sluji ca mediu perfect transparent și elastic al comunicării între oameni și între ei și Dumnezeu.

Până atunci, ordinea naturii care se repetă în rânduiala legilor ei va fi menținută ca un paravan care ne cere continuu de a-l face transparent, ca un cadru previzibil în care să planificăm lucrarea noastră, dar asupra căruia să și exercităm eficiența lucrării noastre transformatoare și spiritualizatoare. Până la sfârșitul acestei lumi, ordinea ei naturală va exista continuu penetrată într-un chip misterios de o ordine care e deasupra ei, aşa cum penetrează viața spirituală realitatea mai mult sau mai puțin statornică, deci nedesființată, a vieții în trup.

25. *Ambigua*; P. G. vol. 91, col. 1341.

Iar când minunile copleșesc total această rânduială stabilită, fenomenul acesta nu se produce pe plan general, ci numai cu obiectul sau cu subiectul respectiv în acel moment. Lumea ca întreg permite asemenea momente în imensul ocean al realității ei. Minunile nu distrug țesatura generală a ordinii lumii, aşa cum porii nu distrug pielea trupului, nici punctele mai transparente dintr-o pânză nu distrug continuitatea pânzei. Ci aceste puncte atestă prezența unei ordini fundamentale care întreține ordinea lumii și spre care aceasta e chemată. Iar în starea ei înviată, întreaga pânză a naturii va deveni deplin transparentă. Această transparentă va fi în același timp de o mare elasticitate, căci rigiditatea de acum e menținută de faptul că toate sunt spre moarte. Lipsa morții va însemna elasticitate și libertate, sau contingență maximă, deși chipurile de acum se vor menține în identitatea lor; ele își vor menține identitatea prin varietatea profundă a rațiunilor spirituale ale lor. Comunicabilitatea variată între ele nu va prejudicia libertatea lor, ci o va accentua. Morții seamănă mai mult între ei decât oamenii vii.

În minuni, spiritul uman întărit de cel divin, sau însuși spiritul divin răzbate mai vizibil cu puterea sa prin natură. Și pe măsură ce s-ar întări spiritul în oameni, el ar răzbate tot mai mult prin întregul mediu al naturii, iar în primul rând prin trupurile lor.

B

Crearea omului

1. Constituția omului

a. **În trupul omenesc, raționalitatea plasticizată își atinge maxima complexitate.** După credința creștină, omul constă din trupul material și din ceea ce numim suflet, care nu poate fi redus la materie. Sufletul străbate prin trupul material și e legat de el, dar transcende materialitatea lui. Ființa omenească se cere respectată ca o ființă de o valoare inestimabilă. Ea e prin suflet "cineva", nu numai ceva. Ceea ce îl face pe om "cineva" e acest substrat înzestrat cu conștiință și cu capacitatea de reacții conștiente și libere. În fața omului ies la iveală nu numai deosebiri materiale de la individ la individ, ci și acel substrat spiritual deosebit de materie. Prin acesta se manifestă omul ca cineva conștient și unic. Aceasta susține în el voința de a fi și de a se desăvârși veșnic. Iar această unicitate, care nu poate fi înlocuită, se arată demnă de a dura etern. Acest substrat nu-l putem defini în esența lui, ci îl putem doar descrie în manifestările lui, știind despre el, ca fapt esențial, că face pe om un subiect conștient și voluntar, unic și de neînlocuit.

Trupul omului este o raționalitate palpabilă, concretă, specială, în legătură cu raționalitatea palpabilă, concretă a naturii. El reprezintă cel mai complex sistem de

raționalitate plasticizată. Dacă raționalitatea materializată a ordinii minerale, vegetale și animale își are originea într-un act creator al lui Dumnezeu, care a dat o existență proprie acestei raționalități prin plasticizare, ca unui chip al nesfârșit-de-complexei raționalități divine, și dacă actualizarea acestei complexe raționalități plasticizate își dezvoltă potențele sale, condusă continuu de influența raționalității divine, în trupul omenesc această raționalitate plasticizată își atinge complexitatea maximă.

Trupul omenesc e o raționalitate palpabilă specială, prin faptul că are de la început în sine lucrarea specială a sufletului, imprimată în el cu toată complexitatea activităților raționale și a formelor lui de sensibilitate.

Trupul ca raționalitate plasticizată încetează odată cu moartea. Sufletul însă nu e una cu această raționalitate palpabilă și specială a trupului și de aceea nu încetează să existe odată cu trupul. Căci sufletul, a cărui prezență dă raționalității palpabile a materiei calitatea de trup propriu-zis, e o raționalitate subiectivă, conștientă, depășind toată raționalitatea și sensibilitatea pasivă a naturii.

Prin aceasta, chiar trupul ca participant la subiectivitatea conștientă și liberă a omului nu e una cu însăși raționalitatea plasticizată a naturii generale. Trupul se deosebește de toată natura materială prin prezența sufletului în el. Trupul nu e numai o parte a raționalității materializate a naturii generale, ci un trup uman străbătut de suflet. Dar el are în natură ca raționalitate materializată o realitate în oarecare fel aptă de a fi transformată într-un trup capabil de o raționalizare și sensibilizare specială, sau de participare la raționalitatea conștientă și liberă a sufletului.

Sufletul poate aduna și influența prin trup întreaga lume, iar pe deasupra e raționalitate subiectivă și nesfârșit de bogată prin legătura cu ordinea superioară. Nichita Stithatul o spune aceasta declarând că omul e după chipul lui Dumnezeu în sensul că, precum Dumnezeu are în Sine rațiunile lucrurilor înainte de a le crea, "aşa și omul are într-un mod asemănător rațiunile lucrurilor și firile și cunoștința în sine, ca unul ce a fost făcut după chipul lui Dumnezeu ca împărat a toată creația"²⁶.

Nefiind din natura generală, sufletul nu poate dispărea în ea, odată cu dizolvarea trupului individual. Sufletul e produsul Spiritului conștient etern, Care, gândind principiile raționale ale materiei și plasticizându-le, aduce la existență în fața acestor principii plasticizate, dar legat de ele, un suflet conștient, după chipul Lui, suflet care să gândească aceste principii și să spiritualizeze realitatea materială în care ele sunt întipărite prin unirea cu Spiritul conștient etern. El este făcut să ridice principiile raționale ale lucrurilor la unirea lor cu principiile eterne ale lumii gândite de Dumnezeu, într-un dialog de cunoaștere și de conlucrare cu El.

Acest chip creat al Spiritului conștient etern nu mai e adus la existență ca o raționalitate plasticizată generală, gândită, ci ca un factor care el însuși se gândește

26. *Despre suflet*, ed. J. Darouzès A. A., în: *Opuscules et Lettres, Sources Chrétienennes*, nr. 81, 1961, p. 81-82.

pe sine și toate celealte, asemenea Logosului. Se produce aci o întrerupere în acțiunea creatoare a Spiritului conștient etern. Sufletul conștient nu mai e adus la existență prin simpla gândire și poruncă a Spiritului creator, ci, având de la început caracter de subiect, e chemat la existență, printr-un fel de reduplicare a Spiritului creator pe plan creat. Spiritul conștient suprem vorbește cu spiritul conștient creat ca și cu un fel de *alter ego*, dar creat.

Spiritul conștient suprem nu poate avea decât caracter de subiect. Spiritul conștient creat e chip al acestui Spirit conștient necreat. Ca atare are și el caracter de subiect. Dar un subiect conștient e totdeauna în dialog cu alt subiect conștient, sau cu alte subiecte conștiente. Conținutul conștiinței supreme e într-un anumit fel comun, dar subiectele sunt mai multe. Sufletul uman e făcut după chipul lui Dumnezeu cel personal, atât prin conștiința sa, cât și în calitatea de subiect între subiecte, cu un fel de conținut de conștiință umană comună. Căci Subiectul Logosului suprem, gânditor al rațiunilor pe care le plasticizează ca unități ale naturii, are temeiul unui dialog cu subiectele create chiar în dialogul cu celealte Subiecte divine, cu un fel de conținut de conștiință comun între Ele, cum e comun între ele și conținutul de conștiință al subiectelor create, care, până la un loc, este comun și cu cel al Subiectelor divine, Acestea împărtășind oamenilor rațiunile eterne ale lucrurilor.

Dar conștiința creată e adusă la existență în legătură ontologică cu rationalitatea plasticizată a lumii, pe care Logosul după creare continuă să o gândească eficient și să o conducă spre starea în care conștiința umană va putea să existe și să funcționeze în ea. El se folosește spre aceasta și de un impuls de dezvoltare pus în însăși rationalitatea plasticizată a lumii. Creația ajunge astfel la starea de organizare complexă, apropiată celei a trupului adecvat sufletului conștient adus la existență de Spiritul conștient suprem. Atunci sufletul conștient e adus la existență prin acul special creator și inițiator al dialogului Logosului cu el.

Scopul creației se împlinește astfel prin aducerea la existență a persoanei conștiente create, pentru că și Creatorul este Persoană și pentru că creația are ca scop realizarea unui dialog între Persoana supremă și persoanele create.

b. Sufletul și trupul încep să existe deodată. Precizăm că oricât ar fi de pregătită apariția trupului uman printr-o conducere a naturii inferioare spre el, ca trup propriu-zis el nu există înainte de suflet, așa cum nici sufletul nu începe să existe prin creație, (care e și chemare), înainte de a începe să se formeze trupul său individual adecvat.

Așa cum trupul nu începe să se formeze de la sine, sau printr-un proces anterior, ci are de la început în sine sufletul, ca factor deosebit de natura lui, tot așa nici sufletul nu există înainte de a începe să se formeze trupul său. Începutul concomitant al existenței lor presupune o implicare foarte intimă a sufletului și a trupului, care face imposibil de înțeles separat un suflet și un trup în sine. Acest

Început concomitent și în strânsă implicare a doi factori trebuie admis, odată ce trupul nu poate fi înțeles singur ca parte a naturii ce se depășește pe sine, sau numai ca parte a naturii ce se depășește pe sine. Pe de altă parte sufletul uman nu poate fi înțeles înainte de trup, căci în acest caz trupul n-ar fi părtaş de la început la caracterul de subiect al omului și aceasta s-ar repercuta asupra întregii vieți a omului și a legăturii lui cu natura, ținând sufletul în trup ca într-o temniță și în fața naturii ca în fața unei realități străine pe care nu o poate transfigura și care nu-l poate îmbogați, așa cum socotește teoria platonic-origenistă.

Sufletul trebuie să fie de la începutul formării trupului în trup, pentru ca trupul să aibă această complexitate specială adecvată sufletului și să ofere mediul adecvat pentru mișcarea spirituală, adică pentru gândirea și voința conștientă și liberă a sufletului. E drept că Geneza ne spune că Dumnezeu a format întâi trupul omenesc din țărână și apoi i-a insuflat sufletul. Dar aceasta trebuie să-o înțelegem în sensul că de când a început să se formeze trupul omenesc cu o complexitate biologică maximă, a avut în el sufletul insuflat de Dumnezeu, prin care Dumnezeu a contribuit în mod special la realizarea organismului biologic uman de maximă complexitate. De aceea, formarea trupului e considerată în Geneză ca un act creator special al lui Dumnezeu.

Aci lucrarea creaoare a Logosului dumnezeiesc nu a mai constat numai într-un nou impuls și într-o nouă putere dată raționalității generale a lumii create, pentru a produce noi forme analoge ale raționalității sale divine, ci a intrat El însuși ca subiect în relație dialogică creaoare cu un subiect creat ce este chip văzut al subiectului Său spiritual, aducând la existență sufletul omenesc odată cu trupul. În acest fel s-a putut concentra în noul subiect nu numai expresia întregii raționalități plasticizate a lumii, ci și calitatea de purtător conștient al acestei raționalități.

Logosul divin a început să vorbească cu un chip creat al Său, ca subiect, ca ipostas, creându-l sau chemându-l la existență, și acest chip creat s-a manifestat de la început într-un organism biologic, care a început să se formeze. Prin aceasta, omul stă într-o relație conștientă, într-un dialog conștient pentru a produce în lume tot felul de transformări voite, după asemănarea cu Dumnezeu.

Noile persoane umane se nasc apoi dintr-o pereche de alte persoane umane, prin puterea lui Dumnezeu care intră în dialog cu ele.

Datorită faptului că nici o clipă nu există nici sufletul singur, nici trupul, învățătura creștină preferă să vorbească nu de spiritul omului, ci de suflet. Căci prin spirit s-ar înțelege o entitate care n-are nici o calificare ce s-ar datora coexistenței cu trupul. De aceea, pentru învățătura creștină, spiritul nu este în om o entitate deosebită de suflet, ci, funcțiile superioare ale sufletului, dedicate mai puțin îngrijirii trupului și mai mult gândirii care se poate înălța până la gândirea Creatorului său.

Sfântul Maxim Mărturisitorul consideră că omul e constituit de la început din suflet și trup, pentru că el este de la început ipostasul-om, constituit din amân-

două. Nici o parte a ipostasului-om nu vine la existență mai târziu, căci aceasta le-ar transforma pe amândouă când s-ar uni, iar omul n-ar fi om înainte de unirea lor²⁷.

Pe de altă parte, Sfântul Maxim declară că sufletul și trupul nu se pot uni nisi sub presiunea unei forțe exterioare, nici a unei afinități naturale, căci în ambele cazuri unirea lor s-ar datora unei forțe impersonale lipsite de libertate, și în acest caz nici omul n-ar fi o ființă liberă. Sufletul și trupul vin la existență deodată, la început prin creație, iar după aceea prin naștere și prin voia lui Dumnezeu, ca o unitate, dar nu ca o unitate de substanță, ci ca o unitate formată din amândouă²⁸.

Faptul venirii lor simultane la existență ca o unitate, dar nu ca unitatea unei singure substanțe, nu se poate explica decât prin aceea că la început omul a fost creat de Dumnezeu, iar apoi, prin naștere, dintr-o pereche de oameni existenți ca unități, prin propagarea speciei-om, sau a ipostaselor umane în cadrul aceleiași specii formate din subiecte libere. Taina unirii sufletului și a trupului în omul individual trimite la taina existenței speciei-om, ca unire între suflet și trup. Sfântul Simeon Noul Teolog atrage atenția că la formarea Evei din coasta lui Adam, Dumnezeu nu a mai suflat în ea "suflare de viață", căci ea a fost luată nu din trupul neînsuflețit al lui Adam, ci "din coasta însuflețită" și "pârga duhului pe care ea a primit-o împreună cu trupul însuflețit", Dumnezeu a făcut-o spre suflet viu deplin²⁹. Dar aceasta nu înseamnă că nu are și Dumnezeu un rol în aducerea la existență a fiecărui nou subiect uman. Chiar "scoaterea" Evei din coasta lui Adam e un act al lui Dumnezeu. Iar acest act dă Evei un caracter propriu, deosebit nu numai ca sex, ci și ca persoană unică. Aceasta are loc la "scoaterea" fiecărui om dintr-o pereche anterioară.

c. Unirea între suflet și trup e atât de deplină, că ele formează o singură fire, superioară naturii. Unirea între suflet și trup în unitatea persoanei umane e o taină deosebită pentru că specia-om, care unește natura cu spiritul, reprezintă factorul spiritual conștient și liber inserat în natură ca suflet. Acest fapt dă posibilitate persoanei noastre să facă un uz contingent de natură. Inserarea spiritului în natura materială e atât de intimă, că factorul spiritual uman nu poate fi conceput nici o clipă ca spirit pur, ci trebuie înțeles de la început ca suflet, sau ca spirit întrupat, ca spirit cu ramificările lui în trup, sau ca trup cu rădăcini în spirit. Persoana noastră e spirit capabil de simțire și de cunoaștere prin simțuri, dar menținând conștiința de sine și libertatea și puterea mișcării sale prin mișcarea trupului și, prin aceasta, și puterea mișcării obiectelor după cum voiește, întrucât are trupul participant la actele de cunoaștere și de mișcare ale spiritului.

Trupul e în întregime un aparat de o sensibilitate nesfârșit de complexă. În el e perceptuată în mod nesfârșit de variat toată vibrația lumii cu formele ei în continuu

27. *Ambigua*, op. cit., col. 1324.

28. *Op. cit.*, col. 1101.

29. Cuvânt etic I, în: Syméon le Nouveau Théologien, *Traités Théologiques et Ethiques*, vol. I, edit. par J. Darouzés A. A., Sources Chrétiennes, nr. 122, p. 196.

mișcare, precum tot prin el se exprimă relația la fel de complexă a persoanei umane cu lumea. E aparatul unei sensibilități și expresivități inepuizabile. Dar sensibilitatea e conștientă, iar dezvoltarea acestei expresivități depinde în mare măsură de voință. Prin trup omul se intercalează ca un factor care îintrerupe legăturile proceselor naturii, stabilind legături voite, spiritual-naturale. Prin senzații, omul se ridică la sensurile superioare senzațiilor din natură și stabilește în natură legături conforme cu sensurile urmărite. În trup se întâlnesc spiritul și lumea, spiritul care modelează trupul la nesfârșit pentru sesizarea lumii, cum și reacția față de ea. Mai mult, prin trup spiritul exprimă legătura infinit de complexă a lui, pe de o parte cu ordinea spirituală superioară, pe de alta, cu ordinea lumii, legându-le împreună. El ridică prin trup lumea în orizontul superior și imprimă acel orizont, lumii.

Așa cum desenul și flexibilitatea mâinii sunt de o complexitate nesfârșită, dar în ele se reflectă un desen și o flexibilitate a întregului organism din lucrarea ei asupra lumii, așa față și ochii redau și ele în felul lor sensibilitatea și expresivitatea nesfârșit de nuanțe ale spiritului dobândite prin relația lui cu lumea. Iar întrucât fiecare ins reprezintă în trupul lui un desen propriu al sensibilității și expresivității părinților și ale celorlalți înaintași, ci e de la început manifestarea unui factor superior naturii și speciei umane în general. În trup se actualizează în parte de la început, în parte treptat, desenul sufletului personal.

După concepția creștină, omul nu e numai trup material, căci ca atare nu ar reprezenta un factor de libertate creatoare față de natura automată, un factor care actualizează lumea ca realitate contingentă.

Dar nu e nici o juxtapunere de spirit pur și de trup material. Un spirit pur juxtapus trupului ar menține spiritul nepărță sensibilității și pasiunilor prilejuite de conviețuirea cu trupul și ar menține trupul nepărță calității de subiect a spiritului și inapt de spiritualizarea sa și de rolul de organ al spiritualizării lumii.

Numai ca spirit întrupat, sau ca suflet, din primul moment al existenței sale, spiritul uman e un factor inserat în lume, rămânând totuși deosebit de natură, dar putând face uz de natură în mod liber.

Sfinții Părinți vorbesc de partea superioară înțelegatoare a sufletului, de vouă (*mine*), într-un fel care ar arăta că ea cunoaște pe Dumnezeu în mod direct, intuitiv, după o eliberare de toate reprezentările și imaginile lucrurilor din lume. Uni teologi ortodocși au văzut aci o deosebire între creștinismul din Răsărit și cel din Occident, în sensul că Răsăritul afirmă o cunoaștere directă a lui Dumnezeu, pe când Occidentul, numai o cunoaștere deductivă, prin analogie³⁰. Dar se pare că această cunoaștere directă a lui Dumnezeu nu e înțeleasă în Răsărit ca o cunoaștere a unei minți separate de trup și de lume, ci a unei minți care se resimte

30. M. Lot-Borodine, *L'anthropologie théocentrique de l'Orient chrétien comme base de son expérience spirituelle*, în "Irénikon", 1931, nr. 1.

de faptul vieții în trup și de toată experiența din lume. E cunoașterea directă a minții unui trup purificat. E cunoașterea directă a unei minți care se resimte de efectul purificării în relație cu lumea. E o cunoaștere directă într-o lume devenită transparentă.

Sfântul Simeon consideră cunoașterea lui Dumnezeu ca o "vedere", care e mai mult decât auzirea. La el, ca și la ceilalți Părinti, înțelegerea nu e concepută în spiritul scolasticii ca o cunoaștere deductivă, de la distanță, ci ca un contact, sau ca o "simțire" a minții; realitatea lui Dumnezeu iradiaza o "lumină" spirituală care pătrunde în mintea omului, cum iradiaza și lucrurile o lumină materială. Noi nu am mai păstrat acest sens al "înțelegerei" decât în cazul "înțelegerei" prin simpatie a semenilor noștri. "Iar când auzi de lumina cunoștinței, să nu înțelegi că aceasta e numai cunoștința celor ce îți se spun, fără lumină... căci altfel nu se poate cunoaște Dumnezeu decât prin vederea luminii trimise de El"³¹. Dar aşa cum cunoașterea prin simțire a sufletului altuia o realizăm prin mijlocirea ochilor, tot astfel și cunoașterea "prin vedere" a lui Dumnezeu o realizăm prin mintea noastră unită cu trupul.

Sfântul Maxim Mărturisitorul socotește că mintea numai prin "mișcarea" de purificare ajunge la cunoașterea de Dumnezeu, fapt afirmat și de Sfântul Simeon Noul Teolog, deci nu prin refuzul mișcării prin lume în sens origenist. Pentru el mișcarea spirituală prin lume, deci și prin trupul legat de lume, are o valoare pozitivă.

Nesepararea minții de omul total în cunoașterea lui Dumnezeu se datorează și faptului că cunoașterea deplină a lui Dumnezeu e în același timp o unire cu Dumnezeu a celui ce cunoaște. Dar de unirea aceasta nu are parte numai mintea înțeleasă ca parte pur spirituală a sufletului, ci sufletul întreg și chiar omul întreg. "Toate cele ce se mișcă își primesc stabilitatea în infinitatea lui Dumnezeu". Toate se unifică în Dumnezeu și în înțelegerea trăită a omului, fără să dispară nici una³².

Sfântul Grigorie Palama respinge teoria lui Varlaam că mintea care se întâlnește cu Dumnezeu este o minte abstractă, detașată de persoana integrală. Ea este mintea în care se concentrează sau în care vibrează întreaga persoană alcătuită din suflet și trup, cu rezultatele experiențelor acumulate în ea, dar purificate, făcute curate. El condenă teoria lui Varlaam zicând: "Cea mai mare rătăcire elină și izvorul a toată necredința... este a ridica mintea nu din cugetarea carnală, ci din trupul însuși, pentru a o face să se întâlnească acolo sus cu vederile mintale"³³. "Nu ni s-a spus "trupurile noastre sunt templul Duhului Sfânt care locuiește în noi"? (1 Cor. 6, 19). De ce a așezat Dumnezeu la început mintea (vouă) în trup? A săvârșit prin aceasta un rău? Noi socotim că e un rău ca mintea să fie în cugetări rele, dar nu e un rău să fie în trup, pentru că nici trupul nu e

31. Cuvânt etic, V, op. cit., vol. II în: Sources Chrétiennes, nr. 129, p. 98.

32. Ambigua, Migne, P. G. vol. 91, col. 1290 C.

33. Cuvânt despre ișihaști, al doilea din cele dintâi; ed. Hristou, vol. I, p. 397.

rău"³⁴. Sfântul Grigorie Palama nu vorbește de un trup golit de senzații, ci de un trup ale cărui senzații au fost purificate, îndreptate spre Dumnezeu. El socotește "inima", în care trebuie să se adune mintea (vouă), ca să experieze acolo harul lui Dumnezeu, cel mai lăuntric organ al trupului, dar în același timp ca centrul de întâlnire dintre trup și suflet și ca organul conducător (ἧγεμονικὸν ὅργανον). Dar aceasta înseamnă că nu inteligența pură conduce pe om și nu ea întâlnește pe Dumnezeu, ci omul total în care înțelegerea și simțirea fac un tot. De abia acesta realizează rațiunea integrală a omului. Interpretând cuvântul Sfântului Macarie Egipteanul: "Acolo, deci, trebuie privit dacă și-a înscris harul legile Duhului", Sfântul Grigorie Palama zice: "Unde, adică, acolo? În organul conducător, în tronul harului, unde e mintea și toate gândurile sufletului, în inimă adică. Vezi că celor ce și-au ales să fie atenți la ei își își în isihie (liniște) le e cu totul necesar să-și reducă mintea și să o închidă în trup, și mai ales în partea cea mai din lăuntru a trupului, pe care o numim inimă"³⁵.

După Sfântul Grigorie Palama, a lăsa mintea în cugetări abstracte dezlegate de ființa integrală a omului e o adevărată rătăcire. Omul acela e departe de sine, de realitate și de Dumnezeu.

Față de Varlaam, care cerea omorârea totală a părții pasionale a sufletului, Sfântul Grigorie Palama nu cere o anulare a acesteia, care se leagă de trup (iuțime și dorință), ci punerea ei în slujba binelui și a iubirii. "Dar noi am învățat că nepătimirea nu e aceasta, adică omorârea părții pasionale, ci mutarea lucrării de la cele mai rele spre cele mai bune și dumnezeiești prin deprindere... E a celui ce s-a îmbogățit cu virtuți ca cei pătimăși de plăcerile lor, a celui ce și-a supus iuțimea și pofta, care sunt partea pasională, părții cunoscătoare și raționale a sufletului"³⁶.

Inserarea intimă a spiritului în trup și calificarea lui începând din primul moment al existenței lui ca spirit întrupat, sau ca suflet, nu înseamnă că sufletul nu poate exista după moarte și înainte de învierea trupului, prin faptul că nu mai este în trup. El duce cu el calificarea sa ca suflet al trupului, cu radacinile trupului adâncite în el în cursul vieții. Faptul acesta arată și el că sufletul e un factor deosebit de trup, fără ca să fie un spirit pur, necalificat prin trup, cu care a trăit într-un anumit loc și timp.

d. **Inserarea sufletului în trup nu poate fi decât opera unui creator liber.** Această inserare a spiritului conștient și liber în natură nu poate fi decât opera unui creator liber mai presus de lume. Dacă lumea ca natură pură ar putea fi emanația unei surse nelibere, lumea făcută pentru omul ca spirit întrupat și deci ca un factor liber și conștient ce poate face din lume un uz contingent și o poate duce spre starea unui mediu total transparent și elastic pentru dialogul între per-

34. Op. cit., p. 393.

35. Op. cit., p. 396.

36. Cuvânt despre isihaști, al doilea din cele posterioare, ed. Hristou, vol. I, p. 526.

soanele umane și între ele și Dumnezeu ca persoană supremă, nu poate fi decât opera unui creator atotputernic, spiritual și liber.

Dumnezeu creează lumea în mod liber pentru a o spiritualiza, pentru a o face transparentă pentru Sine. Dar aceasta o poate face prin om, întrucât a inserat spiritul liber în ea prin om. Prin spiritul uman inserat în lume lucrează spiritul divin însuși la spiritualizarea lumii prin lucrarea Sa în sufletul omului, dar în special prin întruparea Sa ca om. Dumnezeu Se face cunoscut omului prin conservarea și condescerea naturii, într-un mod adecvat și folositor omului, și prin fapte excepționale de atotputernicie pentru trezirea omului. Dar în toată această operă El Se adresează omului. Omul trebuie să fie prezent măcar pentru a cunoaște această lucrare a lui Dumnezeu în lume. Lumea se dovedește în tot felul ca fiind în relație cu omul, fie și numai prin faptul că e cunoscută numai de el.

Natura umană ca unitate între suflet și trup cu scopul de a face lumea transparentă pentru Dumnezeu, are deci originea într-un act special creator al lui Dumnezeu. Această origine specială se arată într-un mod cu totul particular în inserarea spiritului în natură ca suflet din primul moment al existenței naturii umane, sau ca factor constitutiv al acesteia. El e creat printr-un act creator special al lui Dumnezeu ca să folosească lumea într-un dialog cu Dumnezeu. Numai datorită acestui fapt se trezește într-o lume pe care nu a creat-o el, dar pe care o constată adecvată lui, pusă la dispoziția lui. Sufletul uman e creat de Dumnezeu într-un mod special, întrucât e înzestrat cu însușiri înrudite cu cele ale lui Dumnezeu: conștiința, rațiunea cognitivă, libertatea. Sufletul uman e chemat la un dialog liber cu Dumnezeu prin cunoaștere și fapte, la o folosire a lumii în mod liber, ca un dar al lui Dumnezeu, pentru a răspunde prin ea iubirii lui Dumnezeu care i-a dat-o și a prelungi prin ea dialogul iubirii cu semenii săi.

De aceea Dumnezeu suscă continuu libertatea oamenilor în atitudinea lor față de El prin rămânerea Sa într-un raport liber cu ei.

Dumnezeu cheamă alte și alte persoane la continuarea dialogului cu Sine și a înălțării lumii la starea de mediu transparent al Său, prin aducerea lor la existență. Dar în aducerea noilor persoane la existență El colaborează cu actul de iubire al persoanelor umane, care se angajează cu răspunderea lor cea mai serioasă în aducerea la existență și în creșterea altor persoane umane până la starea lor de libertate conștientă, transmițându-le dialogul lor cu Dumnezeu și cu semenii și toate învălămintele Lui. Astfel fiecare persoană venită la existență reprezintă o modalitate nouă și continuată de manifestare a libertății umane în dialogul cu Dumnezeu și cu semenii, prin natură, pe care o organizează și o dezvoltă în mod corespunzător, dar reprezintă și o încadrare în responsabilitatea comună a tuturor pentru această operă.

Fiecare persoană se inserează ca un nou ochi de transparență spirituală în pânza naturii, prin care Dumnezeu cel întrupat lucrează la adâncirea și largirea

acestei transparențe, până la desăvârșirea ei prin înviere. Oamenii nu sunt repetiția simplă a unor indivizi uniformi. Libertatea la care sunt chemați, uzul contingent sau mereu variat de natură pe care-l fac într-o libertate continuă, impune originalitatea ireductibilă a fiecărui om. Numai astfel opera de spiritualizare a naturii se realizează în mod amplu prin alte și alte persoane, variate în contribuția lor, și prin Dumnezeu care-și variază ajutorul Său la această operă, potrivit cu specificul fiecărei persoane și cu etapa la care s-a ajuns în această operă.

2. Omul, creat printr-un act special al lui Dumnezeu

Omul, după învățatura creștină, e adus la existență de la început ca spirit întrupat, sau ca o unitate constituită din suflet și trup, printr-un act creator special al lui Dumnezeu. Pentru aceasta trebuia să existe lumea ca natură, dar omul nu e opera naturii, deși e legat de ea.

Geneza nu spune că Dumnezeu a alcătuit întâi trupul și apoi a suflat suflare de viață în năriile lui, ci numai că "l-a făcut luând țărâna din pământ și a suflat în năriile lui suflare de viață și s-a făcut omul cu suflet viu" (Gen. 2,7). Nu se menționează nici o succesiune temporală în crearea lui Adam. Omul ca ființă specială este creat în mod simultan în întregimea sa. Prin menționarea caracterului bifurcat al actului de creare a omului, Geneza vrea să spună numai că omul e constituit din două componente: din trup și suflet, și că trupul e din materia generală, iar sufletul are o înrudire specială cu Dumnezeu. "Omul este înrudit cu Dumnezeu", spune Sfântul Grigorie de Nyssa³⁷. Iar Sfântul Macarie Egipteanul declară: "Între Dumnezeu și om există cea mai mare înrudire"³⁸.

Dar Geneza precizează că actul de creare a omului e un act special și în partea lui referitoare la trup. Omul e pe de o parte ființă deosebită de natură, pe de alta, o ființă unitară și compusă în același timp. Tot așa actul de creare a lui e un act deosebit de crearea naturii. El e unitar și bifurcat în același timp. Actul de creare a omului se deosebește de actul de creare a naturii chiar și în componenta lui referitoare la trup. Dumnezeu a făcut trupul "luând țărâna din pământ", deci n-a poruncit simplu pământului să-l producă, dându-i putere în scopul acesta. Prin aceasta a deosebit trupul de restul naturii, mai mult decât se deosebesc trupurile diferitelor animale, de natură. A făcut trupul pentru sufletul înrudit în mod special cu Dumnezeu.

Omul însă, ca ființă reală "vie", vine în mod esențial la existență prin suflarea lui Dumnezeu în năriile lui. Prin faptul că omul e creat nu numai din țărâna, ci și prin suflarea lui Dumnezeu în trupul făcut din această țărâna, se face vădit că el

37. *Oratio catehetica*, 5, P. G. 45, col. 21 CD.

38. *Omilia* 45.

are o poziție specială nu numai față de natura din care e luat trupul lui, ci și în raport cu Dumnezeu. Cum se ia din făină o parte și se pune aluat în ea, apoi se amestecă în toată făină, așa e format omul dintr-o parte a naturii în care s-a introdus sufletul, ca apoi să dospească toată natura cu care rămâne în legătură, sau să mijlocească pentru întreaga natură Duhul lui Dumnezeu, sau să fie preotul întregului cosmos. Sfântul Grigorie de Nazianz spune: "În calitate de pământ, sunt legat de viața de jos; dar fiind și o particică dumnezeiască, eu port în mine dorința vieții viitoare"³⁹. Omul va urca prin această relație specială a sufletului cu Dumnezeu la viața viitoare împreună cu trupul său și cu pământul cu care stă în legătură.

a. **Chipul lui Dumnezeu, ca înrudire și relație specială a omului cu Dumnezeu.** În relația aceasta conștientă și voluntară a ființei noastre cu Dumnezeu, datorită sufletului înrudit cu Dumnezeu, stă chipul lui Dumnezeu în om. Omul e după chipul lui Dumnezeu, pentru că, având un suflet înrudit cu Dumnezeu, tinde spre Dumnezeu, sau se află într-o relație vie cu Dumnezeu. Iar prin această relație menține neslăbită înrudirea cu Dumnezeu. Chiar un chip biologic se menține în înrudirea cu modelul său numai dacă-i vine de la model o putere continuă, sau dacă e între el și model o comuniune continuă. Fenomenul acesta îl observăm și între oameni. O relație convergentă frecventă face doi sau mai mulți oameni să semene între ei. Dar dacă între un chip biologic și modelul lui sau între doi sau mai mulți oameni n-ar fi o înrudire, n-ar putea fi vorba nici de o relație care să arate și să mențină pe unul ca chip al celuilalt. Astfel omul se menține ca chip neslăbit al lui Dumnezeu numai dacă, pe baza unei înrudiri, se menține între el și Dumnezeu o relație vie, o comuniune continuă, în care e activ nu numai Dumnezeu, ci și omul.

Deci ființa noastră se arată și se menține ca chip al lui Dumnezeu prin relația vie, iar această relație e posibilă pentru că Dumnezeu l-a făcut pe om de la început înrudit cu Sine și deci capabil de relația cu Sine. Mai bine zis l-a pus de la început în relație conștientă și liberă cu Sine, chiar prin insuflarea sufletului viu (vezi 1 Cor. 15, 45, unde omul e numit "suflet viu", pentru a se accentua unitatea lui). Căci Sfinții Părinți spun că prin această suflare Dumnezeu a sădit în om nu numai sufletul înțelegător înrudit cu Dumnezeu, ci și harul Său, ca manifestare a relației Sale cu omul, care provoacă în om răspunsul său la actul întemeietor de relație al lui Dumnezeu. Sfântul Grigorie Palama spune: "Au văzut atunci ochii îngerilor sufletul omenesc, unit cu simțire și cu trup, ca pe un alt dumnezeu, nefăcut numai pe pământ minte și trup pentru bunătatea dumnezeiască, ci pentru prisosința acesteia și configurat după harul lui Dumnezeu (κατὰ θείαν χάριν μεμορφωμένον), ca să fie același trup, minte și duh și să fie sufletul său după chipul și asemănarea dumnezeiască, ca o ființă deplin unitară din minte, din rațiune și din

39. Sfântul Grigorie de Nazianz, *Poemata dogmatica*, VIII, P. G. 37, col. 452.

duh"⁴⁰. Ființa noastră e înrudită cu Dumnezeu prin duhul primit, dar primește duhul pentru că e capabilă de el, pentru că e capabilă de relația conștientă cu Dumnezeu.

Chipul e văzut aci într-o participare la Sfânta Treime și, tocmai prin aceasta, ca ținând de sufletul mintal și rațional al omului, și harul, ca energie necreată a Duhului Sfânt, sau ca comuniune activă cu Dumnezeu. De altfel, însuși "sufletul viu", insuflat omului, este văzut de Sfântul Grigorie Palama ca veșnic viu, nemuritor și înzestrat cu harul dumnezeiesc. "Ce i-a insuflat? Suflarea vieții. Căci s-a făcut primul om spre suflet viu. Dar ce înseamnă viu? Veșnic viu, nemuritor, adică rațional (cuvântător). Căci nemuritorul este rațional. Și nu numai aceasta, ci înzestrat cu harul dumnezeiesc. Căci așa este cu adevărat viu sufletul. Iar aceasta este identic cu "după chipul", iar, de voiești, și după asemănare"⁴¹. Rațiunea are tendința să continue în veci a cunoaște, iar cuvântul are tendința să vorbească în veci.

Dar identificarea raționalului cu nemurirea se va înțelege mai bine dacă vom considera că existența omului spre moarte este neratională sau lipsită de sens, dar și dacă vom privi raționalul ca cuvântător. Omul vorbește pentru că e agrăit de Dumnezeu, pentru că e pus prin vorbire în relație cu Dumnezeu; și pentru că vorbește, mai bine zis pentru că răspunde, omul nu va termina niciodată să răspundă, pentru că Dumnezeu nu va termina niciodată să-i spună ceea ce este El și să-i arate iubirea Lui și omul nu va termina niciodată să înțeleagă și să vrea să înțeleagă și mai mult și să-si exprime bucuria, recunoștința și doxologia pentru ceea ce îi arată Dumnezeu.

Suflarea lui Dumnezeu sădește în om nu atât viața biologică, căci aceasta o au și animalele, care nu primesc o insuflare de la Dumnezeu, ci viața înțelegerei și a comuniunii cu Sine, adică viața spirituală. Cu cât e mai dezvoltată înțelegerea, cu atât e mai dezvoltată comuniunea și viceversa. În aceasta e chipul în întregimea lui. Prin insuflarea lui Dumnezeu sufletul înțelegător și liber e pus o dată pentru totdeauna în om, dar odată cu el Dumnezeu intră și în comuniune prin suflarea Sa

40. Despre purcederea Sfântului Duh (grec.), ed Hristou, vol. I, p. 85. Vl. Lossky, *Op. cit.*, p. 113, spune, ținând seama de acest cuvânt al lui Palama: "Suflarea divină indică un mod de creație, în virtutea căruia spiritul uman e intim legat de har". S-ar putea înțelege aceasta chiar ca o legătură indisolubilă între sufletul nostru și puterea lui Dumnezeu, care îndă posibilitatea să subziste după chipul Lui și în acest sens chipul continuă să existe chiar în omul căzut, printr-o energie necreată, mai mult ca o relație și ca un dialog ontologic, decât ca o relație și ca un dialog de cunoaștere și de iubire față de Dumnezeu. În acest sens poate fi înțeleasă, ca o nouă interpretare dată de Lossky suflării lui Dumnezeu, și expresia Sfântului Grigorie de Nazianz, că suntem "părțicile ale lui Dumnezeu". "Aceasta înseamnă că harul necreat e implicat în acțul creator însuși și că sufletul primește în același timp viață și harul, căci harul este suflarea lui Dumnezeu, "raza de dumnezeire", prezența de viață făcătoare a Duhului Sfânt. Dacă omul devine viu când Dumnezeu îi insuflă viață, este pentru faptul că harul Duhului Sfânt este principiul adevărat al existenței noastre" (*Théologie Dogmatique*, în rev. Messager..., 1964, p. 225-226).

41. *Op. cit.*, loc. cit.

cu sufletul sădit în om. Din sufletul insuflat și din comuniunea începută prin Dumnezeu, care e una cu harul Lui, răsare comuniunea omului cu El. De aceea în Răsărit s-a pus totdeauna în strânsă legătură harul cu natura omului, în special cu sufletul lui. Chiar după cădere omul, rămânând cu suflet, rămâne cu un oarecare har al lui Dumnezeu, sau într-o anumită aspirație spre Dumnezeu și deci într-o relație cu El.

Dumnezeu insuflă în organismul biologic suportul spiritual al sufletului căruia î se adresează chemarea Sa și în același timp îi dă capacitatea să răspundă. Dumnezeu suflând în om începe să vorbească cu omul, sau îi dă încredințarea că Dumnezeu îi vorbește și el trebuie să răspundă. Odată cu sufletul îi dă conștiința că Dumnezeu îi vorbește și că el trebuie să răspundă. Prin suflarea lui Dumnezeu, apare în om un tu al lui Dumnezeu, care e "chipul lui Dumnezeu", căci acest tu poate să spună și el eu și-i poate spune și el lui Dumnezeu Tu. Dumnezeu își dă din nimic un partener al dialogului, dar într-un organism biologic. Suflarea spirituală a lui Dumnezeu produce o suflare spirituală ontologică a omului, sufletul spiritual înrădăcinat în organismul biologic, în dialog conștient cu Dumnezeu și cu semenii.

Iar acest dialog e menit să dureze continuu. Prin păcat comuniunea clară se întunecă, dar întrucât sufletul rațional rămâne în om, rămâne și o anumită relație cu Dumnezeu, chiar dacă Dumnezeu nu mai e cunoscut ca Persoană, ci numai ca adevăr și bine impersonal ce țășnesc din fața acoperită a Lui.

Ființa noastră, în calitatea sa de chip al lui Dumnezeu, rămâne permanent participantă la divin, la lumina dumnezeiască, chiar dacă nu o mai vede destul de clar. După sfântul Grigorie de Nazianz noi suntem "din neamul lui Dumnezeu", urmând în aceasta sfântului apostol Pavel (Fapte 17, 29). Sfântul Maxim declară că noi suntem "părticică" a lui Dumnezeu. Dar participarea aceasta nu e numai un fapt dat, ci și unul ce se cere dezvoltat. Sfântul Maxim explică aceasta în sensul că noi avem ca principiu și cauză Rațiunea divină sau Cuvântul lui Dumnezeu, având să sporim prin lucrarea noastră în apropierea de Dumnezeu⁴². Sfântul Grigorie de Nyssa leagă participarea de înrudire spunând: "E ceva care înrudește pe om cu Dumnezeu. Căci pentru a participa la Dumnezeu este indispensabil să posede în ființă sa ceva ce corespunde Celui participat"⁴³. Iar patriarhul Calist leagă de participare și de înrudire dialogul în iubire, spunând că lui Dumnezeu ca iubitor îi corespunde din partea omului: "Iubesc, deci sunt om". Amândoi iubesc și vor să fie iubiți⁴⁴.

Omul a fost cinstit prin însuși actul creației sale cu calitate de chip al lui Dumnezeu, întrucât prin ea i s-a sădit înrudirea și relația lui cu Dumnezeu. Dar

42. Ambigua, P. G. 91, col. 1077 D.

43. P. G. 45, col. 21 C.

44. P. G. 147, col. 860 A.B.

această calitate se menține și se dezvoltă prin relația continuă cu Dumnezeu de care omul e capabil și după care se cere prin sufletul său. Chipul e un "dar" și o "misiune" (Gabe und Aufgabe), cum spune Vîșeslavtev⁴⁵.

b. Omul ca chip al lui Dumnezeu tinde spre absolut, care e persoană. În calitate de chip, omul întreg tinde spre modelul său, spre Dumnezeu. Tot Vîșeslavtev spune: "Fără legătura cu Dumnezeu, omul nu poate fi cugetat. Raportarea la absolut ține de ființa lui. Omul e înrădăcinat și ancorat în absolut"⁴⁶. Alternarea ce o face teologul amintit între Dumnezeu și absolut e necesară. Omul tinde spre Dumnezeu întrucât Dumnezeu e absolut și tinde spre absolut întrucât absolutul e Dumnezeu personal.

Un absolut impersonal nici nu e absolut cu adevărat. Iar un Dumnezeu personal care n-ar fi absolut n-ar putea fi sursa deplină și eternă satisfăcătoare a omului, n-ar asigura existența lui eternă și plenară într-o comuniune desăvârșită. Și aceasta o cere omul, aceasta e dorința lui pe care n-o poate nesocoti și înăbuși. Omul nu se poate mulțumi să rămână închis în relații cu realități finite. El are nevoie de relație cu realitatea infinită în care se include în același timp nouitatea continuă, care nu se identifică numai cu interesul mereu nou al omului, ci și cu interesul mereu nou al acelei Persoane inepuizabile, față de el. Numai în această iubire infinită se poate odihni omul. "Inquietum est cor meum donec requiescat in te", a spus Fericitul Augustin.

Rațiunea și inima noastră se cer după comuniunea cu Persoana capabilă de o relație infinită, ca să-și explice deplin sensul existenței și să-și umple ființa de bucuria neîncetată și fără lipsuri. Pe ea o intuiște mintea ca sens suprem al vieții. De aceea Părinții văd chipul lui Dumnezeu manifestându-se în toate funcțiunile și mișcările sufletului, sau mai bine zis ale ființei omenești. Toate se împărtășesc de chipul lui Dumnezeu, de capacitatea relației cu Dumnezeu și de aspirația după comuniunea cu El. Astfel, cum spune Lossky, "caracterul de chip al lui Dumnezeu se atribuie când demnității împărătești a omului, superiorității lui în cosmosul sensibil, când e văzut în natura lui spirituală, în suflet, sau mai bine zis în puterea principală conducătoare a ființei lui (ήγεμονικόν), în minte, în facultățile superioare, ca înțelegerea, rațiunea sau libertatea proprie omului, în facultatea de a se autodetermina (αὐτεξουσίον), în virtutea căreia omul e principiu propriilor sale acte; uneori chipul lui Dumnezeu e asimilat unei calități a sufletului, simplității, nemuririi, sau identificat cu facultatea de a cunoaște pe Dumnezeu, de a participa la Dumnezeu"^{46a}. Alteori e văzut în locuirea Sfântului Duh în suflet și alteori, ca în "Omiliile duhovnicești", atribuite lui Macarie Egipceanul, chipul lui Dumnezeu se

45. Das Ebenbild Gottes in dem Südenfall, în vol. Kirche, Staat und Mensch, russisch-orthodoxe Studien, Genf, 1937, p. 310-311.

46. Op. cit., p. 312.

46a. Vl. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise orientale*, p. 111.

rezintă sub un dublu aspect: "întâi, el e libertatea formală a omului, liberul arbitru, sau facultatea de a alege, care nu poate fi distrusă de păcat; pe de altă parte el e "chipul ceresc", conținutul pozitiv al chipului, care este comuniunea cu Dumnezeu, în virtutea căruia ființa umană înainte de păcat era îmbrăcată cu Cuvântul și cu Duhul Sfânt"⁴⁷. În sfârșit, ca la Sfântul Irineu, Sfântul Grigorie de Nyssa și Sfântul Grigorie Palama, nu numai sufletul, ci și trupul omenesc participă la chip, e creat după chipul lui Dumnezeu. Sfântul Grigorie Palama referă calitatea de chip și la trup, întrucât identifică chipul cu omul întreg, iar omul e constituit din trup și suflet. "Numele de om nu se aplică sufletului sau trupului în mod separat, ci la amândouă împreună, căci împreună au fost create după chipul lui Dumnezeu"⁴⁸. Adică nici o componentă a omului nu are calitatea de chip în mod separat, ci numai întrucât omul întreg se manifestă prin fiecare parte și funcțiune.

Paul Evdokimov declară la rândul său: "Parcurgând câmpul imens al gândirii patristice, infinit de bogată și nuanțată, se căstigă impresia că ea evită orice sistematizare pentru a salva întreaga ei suplete uimitoare. Ea îngăduie totuși să se tragă câteva concluzii fundamentale. Înainte de toate trebuie înălțată orice concepție substanțialistă despre chip. Aceasta nu e aşezat în noi ca o parte a ființei noastre, ci *totalitatea ființei umane e creată, sculptată "după chipul"*". Prima expresie a chipului constă în structura ierarhică a "omului", cu viața spirituală în centru. Chipul este această centralitate, acest primat al vieții spirituale, animată de aspirația funciară spre absolut. Este elanul dinamic al întregii noastre ființe spre arhetipul ei divin (Origen), este aspirația irezistibilă a spiritului nostru spre Dumnezeu (Sfântul Vasile) ca persoana infinită, este erosul uman întins spre erosul divin (Sfântul Grigorie Palama), care îi vine în întâmpinare cu infinitatea Sa, susținând și în spiritul uman tensiunea spre infinit. Pe scurt, este setea inepuizabilă, intimitatea dorului de Dumnezeu, cum se exprimă atât de minunat Sfântul Grigorie de Nazianz: "Pentru Tine trăiesc, vorbesc și cânt" (P. G. 37, col. 1327). În rezumat, fiecare facultate a spiritului uman reflectă chipul, dar acesta este în mod esențial întregul uman centrata pe spiritual, al cărui caracter propriu este să se depășească pentru a se arunca în oceanul infinit al Dumnezeirii, ca să găsească acolo alinarea nostalgiei sale. Aceasta e tensiunea icoanei spre original, a chipului spre "obârșia" sa (ἀρχή)⁴⁹.

Sporirea infinită în comuniunea cu Dumnezeu este sporirea infinită în cunoașterea Lui și în participarea la El. Dacă în viața pământească această sporire se mișcă de la o treaptă la alta, întrucât pe fiecare se presimte infinitatea lui Dumnezeu, dar nu se gustă, în viața viitoare omul care a crezut se va scufunda cu cunoașterea și trăirea în infinitatea divină în aşa fel, încât nu va mai trece de la o

47. Omilii duhovnicești, XXII, 6, 7 etc., P. G. 34, col. 557.

48. Prosopopeae, P. G. 150, col. 1361.

49. L'Orthodoxie, Neuchâtel, 1959, p. 82-83.

treaptă la alta, ci se va odihni veșnic în această infinitate. Sfântul Maxim a insistat pe larg asupra acestei odihne care va încununa mișcarea omului din viața pământeană50.

Însă trebuie mereu precizat că oceanul acestei infinități nu are caracter impersonal. De aceea Sfântul Maxim afirma că Dumnezeu cel personal, la sănul Căruiua se va odihni făptura, e mai presus de orice infinitate. În felul acesta "odihna" eternă a omului își va păstra pururea caracterul de comuniune. În comuniunea cu Dumnezeu cel personal e mai multă infinitate și bucurie decât în orice scufundare în vreun ocean al infinității, căci e odihnă în iubirea Persoanei infinite. O scufundare într-un ocean impersonal ar însemna o contopire a persoanei umane în el. "Căci infinitatea e în jurul lui Dumnezeu, dar nu e Dumnezeu, Care e mai presus și de ea în mod incomparabil"51. Infinitatea iradiază din Dumnezeu, dar El e mai presus de ea. Ea este în El, dar El e subiectul ei, care dă incomparabil mai multă bucurie decât o infinitate impersonală.

c. **Chipul tinde spre asemănarea cu Dumnezeu sau spre îndumnezeire.** Unirea aceasta maximă cu Dumnezeu, imprimarea omului de plinătatea lui Dumnezeu, fără contopirea cu El, este îndumnezeirea omului. În vederea ei e dat chipul lui Dumnezeu în om, ca aspirație a acestuia spre modelul său absolut. și în ea își află chipul împlinirea sa, ca asemănare maximală cu Dumnezeu. În chip e implicată ca o poruncă dumnezeiască tensiunea omului spre îndumnezeire. "Omul este o creațură care a primit porunca să devină dumnezeu", spune Sfântul Grigorie de Nazianz⁵², împreună cu sfântul Vasile cel Mare⁵³. "Chipul implică destinația omului spre îndumnezeire"⁵⁴, setea de infinitate, ca relație bilaterală.

Asemănarea însă e nu numai starea finală de îndumnezeire, ci întreg drumul de dezvoltare a chipului, prin voința omului stimulată și ajutată de harul lui Dumnezeu. De aceea Părinții, de la cei dintâi și până la Sfântul Grigorie Palama, au accentuat faptul că "chipul" se dezvoltă în "asemănare" îndeosebi prin virtuți, care sunt în special opera voinței, ajutată de har.

Sfântul Ioan Damaschin spune: "După chipul" înseamnă aşadar mintea și libertatea, iar "după asemănarea" - asemănarea în virtute pe cât e cu putință"⁵⁵.

Prin această deosebire între chip și asemănare înțelegem declarația unor Sfinți Părinți că chipul s-a păstrat în om, deși n-a păsit pe calea asemănării. Căci deși omul după cădere a mai păstrat o anumită aspirație spre bine și o anumită capacitate de a-l face, ca și o aspirație după adevăr și o cunoaștere a unei frânturi din el, totuși Părinții nu spun că omul s-a menținut prin aceasta în mișcarea asemănării.

50. *Ambigua*, P. G. 91, col. 1031-1418.

51. *Ibid.*, col. 1220 C.

52. Sfântul Grigorie de Nazianz, *In Laudem Basilii*, Or. 43, 48.

53. P. G. 26, col. 560 A.

54. P. Evdokimov, *op. cit.*, p. 80.

55. *De fide orthodoxa*, lib. II, cap. 12; P. G. 94, col. 920.

Ba într-o anumită privință chiar chipul s-a slăbit, neactivându-se deplin în lucrarea de asemănare. Un chip deplin este un chip ce se actualizează în mișcarea de asemănare. Un chip ce nu se activează e oarecum un chip slăbit, dar niciodată deplin pierdut. De aceea se spune că Hristos a restabilit chipul, sau a aflat chipul pierdut. Dar nu se spune că l-a creat din nou.

Chipul ca tendință spre Dumnezeu s-a amestecat cu o tendință contrară; mai bine zis s-a păstrat ca tendință spre absolut, dar absolutul și-a acoperit pentru om fața personală și ca urmare chipul omului și-a pierdut luminozitatea, claritatea; trăsăturile lui au rămas, dar s-au strâmbat în parte, cum se mențin într-o caricatură trăsăturile unei fețe, dar strâmbate. Structurile naturii umane rămân esențial aceleși, dar ele se activează în mod contrar fiziei.

Sfântul Grigorie Palama, după ce afirmă o dată că n-am pierdut chipul, ci numai asemănarea, continuă: "Nerefuzând relația cu cele rele, (Adam) introduce urătenia necinstitoare în chipul lui Dumnezeu"; și: "cel ce iubește nedreptatea urăște sufletul său și sfârtecă și corupe chipul lui Dumnezeu (*τὸ κατ'εἰκόνα διασπών καὶ ἀχρειῶν*) și cade într-o patimă apropiată celor stăpâniți de furie, care își sfâșie trupurile lor în mod conștient"⁵⁶.

Numai în acest sens socotim că s-ar putea accepta ceea ce spune Paul Evdokimov, că un chip fără asemănare e un chip redus la pasivitate: "Tradiția patristică este foarte fermă: după cădere, chipul în realitatea sa proprie rămâne neschimbăt, dar în acțiunea sa este redus la o tacere ontologică"⁵⁷. Credem că chipul e redus la pasivitatea activării potențelor sale pe calea cea dreaptă. Dar el și când se activează o face într-un mod alterat; el se frământă trecând de la un lucru finit la altul, căutând dar negăsind mulțumirea și odihna. De aceea e posibil ca chipul rămas cu potențele sale să fie readus la o activare dreaptă a lor.

d. **Dezvoltarea chipului în asemănare, prin comuniune.** Cineva care răspunde negativ apelului altuia și care nu vede indefinitul altuia, și-a păstrat capacitatea și necesitatea de a răspunde, dar răspunde contrar naturii sale, care rămâne în inima dialogului atunci când e un răspuns dat celuilalt văzut în indefinitul lui. De aceea e ușor ca omul să fie readus la răspunsul pozitiv. Sau omul egoist se menține și el într-o preocupare de alții, pentru că își definește preocupările de sine în opozиie cu alții, cu o pasiune de a se afirma pe sine în raport cu alții. Dar se preocupă de alții referindu-i la sine, socotindu-se pe sine singurul absolut. În felul acesta uită de adevăratul absolut sau îl socotește impersonal, deci apt de a-l anexa sieși. Dar în esență, el nu poate ieși din legătura ontologică spirituală cu alții. Astfel e ușor de a-l readuce la preocuparea pozitivă față de alții.

Apoi preocuparea negativă față de alții, sau răspunsul negativ la necesitățile altora nu rămân nestrăpunse deținirile unor porniri de preocupare pozitivă sau de răspuns

56. *Capita physica...*, 39-40, Filoc. greacă, ed. II, vol. II, p. 316.

57. Op. cit., p. 88.

pozitiv. Iar absolutul la care gândește adeseori și spre care aspiră nu rămâne neîntrerupt un absolut lipsit de o față personală, lipsit de caracterul adevăratului absolut pentru el, care să dea un fundament pornirii de a răspunde cu elan pozitiv semenilor săi. De altfel, însuși Paul Evdokimov interpretează declarația sa despre chipul rămas intact, dar pasiv, în acest sens, adăugând că "chipul a fost făcut astfel ineficace prin distrugerea oricărei capacitați de asemănare". Această capacitate ține de "chip" și, odată ce ea a fost distrusă, "chipul" însuși a slăbit. Iar la notă, Evdokimov adaugă: "Iată de ce, pierzând asemănarea, omul a alterat chipul" și citează pe Sfântul Ioan Damaschin⁵⁸.

Sfântul Grigorie Palama declară că chipul a rămas, dar am pierdut stabilitatea lui, care este una cu asemănarea⁵⁹. Dar un chip e deplin când se manifestă statornic ca chip, sau se activează în asemănare. Un chip fără asemănare nu se face vădit în mod integral ca chip, ci în mod alterat. Paradoxul stă în faptul că el e chip și totuși nu se poate manifesta statornic ca chip, nu se poate arăta ca un chip clar, ci se introduce în el o anumită ambiguitate sau duplicitate.

Am menționat că unirea maximală cu Dumnezeu, spre Care urcăm prin virtute, nu poate însemna scufundare în oceanul unei infinități impersonale. Aceasta n-ar mai putea însemna un om îndumnezeit prin har, dar deosebit de Dumnezeu după ființă, ci o singură și indistinctă divinitate.

În cazul acesta starea de îndumnezeire finală n-ar mai fi o stare de comuniune maximă, nici drumul spre ea, un efort spre comuniune, care ascute sentimentul de partener responsabil în comuniune și întărește libertatea față de pasiunile despersonalizante sau egocentrice. În cazul unei scufundări în oceanul monoton și mort al infinității impersonale, drumul omului ar trebui să fie o pregătire spre această stingere finală a conștiinței personale, fie prin scufundarea treptată într-un eu pustiu de toate relațiile, în sensul platonic-originist, sau nirvanic, fie prin autoantrenarea în vîrtejul amețitor al pasiunilor, în care omul uită și de acel eu ieșit din comuniune, sau se socotește purtat pe valurile tumultuoase ale unei mari de senzații comune, dar în afara comuniunii personale.

Comuniunea adevărată se dezvoltă printr-o atenție îndreptată spre ceilalți oameni și spre lumea ca operă a lui Dumnezeu, asociată cu o frânare a pasiunilor ca porniri nesfârșite spre finit, cu o cultivare a virtuților care culminează în iubirea de persoane, de Dumnezeu ca persoană, deci ca absolut adevărat. Aceasta deschide drumul spre contemplarea, în același timp sobră și amețitoare, a profunzimii semenilor și a sensurilor lumii, care e potențial infinită, pentru că semenii și sensurile lumii își au, prin rațiunile lor în curs de revelare treptată și nesfârșită, rădăcinile comune în infinitatea și în dragostea nemărginită a lui Dumnezeu cel în Treime. Rațiunea trează și elanul autodepășirii iubitoare se unesc într-o unică metodă în realizarea urcușului uman, pentru că rațiunea distinge nu numai infinitul, de finit, ci și drumul luminos în infinitate, de drumul întunecos și plin de pasiuni înrobitoare.

58. *Op. cit.*, p. 84-85.

59. P. G. 150, col. 1148 B.

e. Chipul lui Dumnezeu în noi: misterul negrăit al ființei noastre, trăit în comuniune și legat de Sfânta Treime. După Evdokimov, în chipul nostru vedem "reproducerea misterului trinitar negrăit, până la nivelul profunzimii unde omul devine o enigmă pentru sine însuși". "Căci e mai ușor să cunoști cerul decât pe tine însuți"⁶⁰.

Vîseslavtev vorbește de un apofatism antropologic, care e un chip al apofatismului divin. Precum din Dumnezeu cunoaștem numai energiile Lui necreate, aşa și din om cunoaștem numai energiile umane. "Precum există o teologie negativă, care îndreaptă spre misterul Dumnezeirii, aşa există și o antropologie negativă care îndreaptă spre misterul omului"⁶¹.

Dar acest mister îl trăim ca persoană, ca subiect. Și misterul persoanei noastre, ca izvor de nebănuite stări, simțiri și gânduri, îl trăim în mod viu și actualizat în relația cu misterul persoanei semenilor noștri și odată cu el. Misterul sau chipul dumnezeiesc al persoanei noastre și al celoralte persoane se dezvăluie și se actualizează în comuniune. În comuniunea cu semenii se dezvăluie cel mai mult însă și misterul prezenței divine interpersonale. Căci numai din iubirea între Persoanele divine iradiază forța iubirii noastre interpersonale. Comuniunea inter-personală e un chip al comuniunii treimice și o participare la ea. Deci chipul dumnezeiesc în om e un chip al Treimii și el se arată în comuniunea umană. Sfântul Grigorie de Nyssa a spus că "nu într-o parte a naturii se află chipul, nici într-un membru al ei se găsește harul, ci natura în totalitatea ei este chipul lui Dumnezeu"⁶².

Comentând acest loc, J. Daniélou zice: "Acest nou aspect al lui εἰκών va determina și el un aspect al teologiei spirituale. Dacă chipul nu e decât în comunitate, viața spirituală va trebui să fie pe de o parte trăită în comunitate, pe de alta să fie orientată spre o mai desăvârșită realizare a umanității... În sfârșit, ea e orientată spre acea realizare perfectă a chipului prin unirea tuturor făpturilor în Hristos, care este perspectiva fundamentală a gândirii lui Grigorie... Când iubirea desăvârșită va fi alungat afară frica, atunci tot ce va fi mântuit se va gasi formând o unitate și toți vor fi unul în altul, în Porumbița desăvârșită"⁶³.

Iar Ciprian Kern, comentând pe Sfântul Grigorie Palama, spune: "În alt înțeles, asemănarea cu Dumnezeu nu e numai chipul unei persoane din Sfânta Treime, ci a întregii Treimi de viață începătoare. Omul în felul acesta reflectă în sine, în structura și viața sa spirituală, viața intertreimică a Dumnezeirii. Aceasta au învățat-o

60. Op. cit., p. 80 și Sfântul Grigorie de Nyssa, *De opificio hominis*, P. G. 44, 257 C.

61. Op. cit., p. 334.

62. P. G., 44, col. 185 C.

63. J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique*, p. 278. Comentariu la locul Sfântului Grigorie de Nyssa, P. G. 44, 1316- 1321.

Sfinții Grigorie de Nyssa și Chiril din Alexandria, Fericitul Teodoret, Vasile de Seleucia, Atanasie Sinaitul, Ioan Damaschin, Fotie⁶⁴.

Poate că e semnificativ pentru caracterul comunitar al chipului, pentru dezvoltarea comună a lui, faptul că în Geneză se vorbește de chip în legătură cu crearea omului ca pereche: "Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul său; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el, bărbat și femeie i-a făcut" (Gen. 1, 27). Iar pentru legătura caracterului comunitar al chipului cu Sfânta Treime e semnificativ poate faptul că imediat înainte de aceasta Geneza prezintă pe Dumnezeu vorbind la plural în hotărârea de a crea pe om după chipul dumnezeiesc: "Și a zis Dumnezeu: sa facem om după chipul și după asemănarea Noastră" (Gen. 1, 26).

Desigur că înainte de păcat iubirea între bărbat și femeie nu era încărcată de pasiunea violentă care are ceva din stihia naturii nepersonalizate și nespiritualizate. Toate structurile umane au fost coborâte prin pacat. Vl. Lossky, amintind cuvintele: "Și Dumnezeu a făcut pe om după chipul său; bărbat și femeie i-a făcut pe ei", le comentează zicând: "Astfel misterul singularului și pluralului în om reflectă misterul singularului și pluralului în Dumnezeu; aşa cum principiul personal în Dumnezeu cere ca natura cea una să se exprime în diversitatea persoanelor, la fel în omul creat după chipul lui Dumnezeu. Natura umană nu poate exista în posesiunea unei monade; ea cere nu singurătatea, ci comuniunea, sau diversitatea cea bună a iubirii". Apoi zice: "Dar acest "eros" paradisiac va fi fost diferit de sexualitatea noastră căzută și devorantă... Căderea a schimbat chiar sensurile cuvintelor. Sexualitatea, această "multiplicare" pe care Dumnezeu o poruncește și o binecuvântează, apare în universul nostru iremediabil legată de separare și de moarte. Condiția umană a cunoscut până în realitatea ei biologică o mutație. Iubirea umană n-ar fi imprimată de o astfel de nostalgie paradisiacă dacă n-ar fi subzistat în ea în chip dureros amintirea unei condiții primare, în care celălalt și lumea erau cunoscuți interior, în care deci moartea nu exista"⁶⁵.

În deosebirea ca bărbat și femeie umanitatea are ca fapt pozitiv o completare mai importantă și deci și prilejul unei îmbogățiri spirituale mai accentuate. E ceea ce depășește violența plăcerii sexuale, în care sensibilitatea materială a căpătat o forță atât de copleșitoare, și durează dincolo de ea. Iubirea, care se poate dezvolta pe baza completării spirituale dintre bărbat și femeie, depășește mărimea plăcerii sexuale și se poate spune că ea se poate adânci mai mult și e mai durabilă când nu există preocuparea de această placere. Dar oamenii trebuiau să se înmulțească pentru interminabila îmbogățire ce o prilejuiește fiecaruia, și umanitatea în general, mulțimea de relații variate între un număr indefinit de persoane unice în originalitatea lor. Pe lângă aceea, relația cu fiecare persoană pune omului probleme mereu noi de rezolvat; relația cu semenii creează situații sociale mereu noi, probleme noi

64. Antropologia Sv. Grigorii Palamî (rus.), Paris, Ymca-Press 1959, p. 455.

65. Théologie Dogmatique, Messager..., nr. 48, p. 224, p. 355.

în raporturile cu natura. Natura umană nu se poate îmbogăți, nu poate ajunge la desăvârsire dacă nu subzistă în ipostasuri variate. Progresul nesfârșit îl realizează natura umană, atât în cunoaștere, cât și în responsabilitate, în relațiile nesfârșit de variate între multele ipostasuri ale acestei naturi.

f. Persoanele, natura lor comună și baza lor în Sfânta Treime. Dacă spre comuniunea fără sfârșit cu Dumnezeu și spre creșterea spirituală în El ne atrage numai participarea misterioasă a chipului din noi la modelul său și funcțiile active ale energiilor dumnezeiești, spre comuniunea fără sfârșit cu semenii noștri în Dumnezeu, fără de care nu putem spori nici în comuniunea cu Dumnezeu, ne atrage numai participarea comună la viața de comuniune a Treimii și bogăția energiilor care ne comunică tuturor acea viață de comuniune, ci și natura noastră comună, sau faptul că aceeași natură subzistă în multe ipostasuri.

VI. Lossky, făcând o serie de reflexii asupra deosebirii între persoană și natură, lasă să se înțeleagă într-o parte a lor existența unei opozitii între persoană și natură, atribuind persoanei opuse naturii intimitatea apofatică a "chipului", care e determinantă pentru individ. Dar când afirmă această opozitie înțelege prin natură, în sensul acesta inferior al cuvântului, natura împărțită între indivizi. Cel ce reușește să devină ipostasul întregii naturi umane nu mai e individ, ci persoană. Astfel, pe de o parte, el spune că pe când individul reprezintă "un anumit amestec de persoană cu elemente care aparțin naturii comune, dimpotrivă, persoana desemnează ceea ce se distinge de natură". Pe aceeași linie el continuă: "Omul determinat de natura sa, activând în virtutea proprietăților sale naturale, a "caracterului" său, este cel mai puțin personal". Și tot pe aceeași linie continuă: "Se încearcă o anumită dificultate față de dogma hristologică, ce vrea să vadă în voință o funcție a naturii; ne este mai ușor să ne imaginăm persoana care vrea, care se afirmă, care se impune prin voința sa. Pe lângă aceea, ideea de persoană implică libertate față de natură; persoana este liberă față de natura sa, nu e determinată de ea. Ipostasul uman nu se poate realiza decât în renunțarea la voința proprie, la ceea ce ne determină și ne aservește unei necesități naturale. Individualul, afirmarea de sine în care persoana se confundă cu natura și pierde libertatea sa adevărată, trebuie înfrânt". Dar după aceasta Lossky continuă în cel mai autentic spirit ortodox: "Ceea ce corespunde în noi chipului lui Dumnezeu nu e deci o parte a naturii noastre, ci persoana care cuprinde în ea natura... Ca persoană (și nu ca individ), ipostasul nu împarte natura, dând loc la mai multe naturi particulare... Treimea nu e trei dumnezei, ci un singur Dumnezeu... Omul se prezintă sub un dublu aspect: ca natură individuală, el devine o parte a totului, unul din elementele constitutive ale universului; dar ca persoană, el nu e o parte: el conține în sine totul. Natura e conținutul persoanei, existența ei. O persoană care se închide ca individ, închizându-se în limitele naturii sale particulare, nu poate să se realizeze deplin; ea se sărăceaște. Numai renunțând la conținutul său propriu, dându-l

în mod liber, adică încetând să existe pentru sine însăși, persoana se exprimă deplin în natura cea una pentru toți. Renunțând la binele său particular, ea se dilată infinit și se îmbogățește prin tot ce aparține tuturor. Persoana devine chip desăvârșit al lui Dumnezeu, dobândind asemănarea care e desăvârșirea naturii comune tuturor oamenilor. Distincția între persoană și natură reproduce în umanitate ordinea vieții divine exprimată prin dogma trinitară⁶⁶.

Fiind întru totul de acord cu sensul pozitiv ce-l acordă Lossky în partea a doua a expunerii sale naturii umane, socotim că sensul negativ ce îl atribuie naturii în partea primă nu se referă la natura umană propriu-zisă, ci la o stare desfigurată a naturii. Sfântul Irineu spune că omul căzut nu mai e omul adevărat⁶⁷, adică nu mai are nici natura adevărată. O natură tăiată în indivizi nu mai păstrează trăsăturile depline și autentice ale naturii, pentru că nu mai manifestă armonia în ea însăși. Persoana a devenit individ nu pentru că s-a amestecat cu elementele naturii umane, ci pentru că nu cuprinde toată natura, pentru că vrea să țină despărțită natura pe care o reprezintă, de natura întreagă.

Ideeua de natură ca un element neliber e împrumutată fie de la natura fizic-biologică exterioară, fie de la natura căzută, în care factorul spiritual aparținând și el naturii umane nu se mai afirmă cu toată puterea lui, ceea ce aduce și slăbirea omului ca persoană. Adâncimea persoanei e în fond adâncimea naturii care este păstrată neștirbită.

Foarte bine arată Lossky cum comuniunea între persoanele umane nu înseamnă o tendință a insului de a acapara natura tuturor, căci aceasta îi face pe aceia să-și mențină bucățile lor de natură, ci voința naturii de a fi a tuturor în comun, voința manifestată prin persoanele în care ea există în mod concret.

De fapt Sfinții Părinți nu fac în general nici o deosebire de conținut între persoană și natură. Persoana nu e decât natura în existență reală și în starea normală toate persoanele cuprind în comun toată natura, dându-și-o și primind-o reciproc, ca în Sfânta Treime. Tocmai de aceea această stare, care e o stare ontologică și de iubire în același timp, nu o pot realiza oamenii decât din puterea comuniunii de natură și de iubire supremă a Sfintei Treimi, în comuniune culminantă, dacă nu de natură, desigur de har, sau de energie necreată și de iubire, cu Sfânta Treime.

Totuși trebuie să menționăm că Sfântul Atanasie pune în relief un alt sens al naturii create, inclusiv al celei umane: ea este din neant și când cade în păcat tinde iarăși spre neant⁶⁸. Numai legătura cu Dumnezeu o menține și o promovează în

66. Op. cit., p. 116-119.

67. *Adversus haereses*, 5, 6, P. G. 7, col. 1138 A.B.

68. "Prin natura sa, omul este muritor, pentru că este ieșit din nimic. Dacă ar fi păstrat prin contemplație asemănarea cu Cel ce este, el ar fi redus corupția după natură și ar fi rămas incoruptibil... Cum am spus, ei erau de o natură coruptibilă, dar prin harul participării la Cuvântul ar fi scăpat de această condiție a naturii lor, dacă ar fi rămas buni" (De *Incarnatione Verbi*, în: *Sources Chrétiennes*, ed. cit., nr. 199, p. 279).

viață. Se poate deci spune că natura umană are ca bază a subzistenței ei pe Dumnezeu sau că ceea ce îl face pe om capabil să se mențină ca o persoană nemuritoare și profundă este spiritul divin care întărește spiritul lui. În acest sens Lossky ar avea dreptate să spună că coborârea spre starea de natură necomunicativă coboară pe om de la nivelul de persoană și de chip al lui Dumnezeu, iar realizând o comuniune desăvârșită, întrucât în aceasta se implică participarea la comuniunea cu Dumnezeu, omul se menține și progresează în calitate de persoană și de chip.

Natura subzistă cu adevărat în mai multe ipostasuri și se îmbogățește la nesfârșit în relația completă între ele, după modelul și din puterea comuniunii treimice. Ipostasul nu poate fi înțeles nici golit de natură, nici în afara relației. Ipostasurile sunt natura în existență concretă și în forma relațiilor între ele, natura în dinamica relațiilor interne ce se realizează în forma ei pluriipostatică. Ipostasul e un *eu* raportat la un *tu* de aceeași natură. Numai așa experiază relații nesfârșite de cunoaștere și de responsabilitate. și numai așa există natura în mod real. Dar în forma de ipostas, natura umană realizează și relația nesfârșită cu un *Tu* absolut. Ipostasul uman, ca natură umană real subzistentă, nu se poate dezvolta cu adevărat fără relația cu absolutul personal, fără responsabilitatea față de el.

g. Omul ca chip special al Cuvântului, dezvoltat prin Duhul Lui. Am privit până aici, ca model al chipului dumnezeiesc al omului, Sfânta Treime. Dar nu trebuie uitat că omul e văzut și ca chip al Logosului divin, Care la rândul Său fiind chipul Tatălui a îmbrăcat la plinirea vremii și chipul Său uman (Fil. 2, 6-7; Evr. 1, 3). Omul este astfel "chipul" Cuvântului și ca atare "după chipul" Tatălui. Întrucât e chipul Cuvântului și după chipul Tatălui, el e pus într-o relație cu comuniunea treimică și e chemat să realizeze în planul uman o viață de comuniune asemănătoare comuniunii treimice și din puterea Ei. Prin întrupare, Hristos a ridicat în om chipul dumnezeiesc la deplina lui actualitate, adică la deplina lui comuniune cu Dumnezeu și cu semenii umani.

Ca chip al Cuvântului, omul este subiect al lucurilor, sau împreună subiect cu semenii săi, având răspunderea să vadă prin lucruri rațiunile divine ale lor și pe Logosul însuși ca subiect suprem al lor și să dezvolte cu semenii săi comuniunea ca împreună-subiecte ale lucurilor, după chipul Logosului divin.

De aceea actualizarea chipului nu constă numai în realizarea comuniunii depline cu Dumnezeu și între ei a tuturor celor ce cred în Hristos, modelul divin și uman al lor, ci și într-o încadrare a întregii naturi în comuniunea omenirii transfigurate. Duhul dumnezeiesc, răspândit în plenitudinea Lui din Hristos în oamenii care cred în El, întărind spiritul din ei, va face nu numai trupul lor deplin elastic și transparent, ci și natura cosmică. Sfântul Maxim Mărturisitorul a insistat pe larg asupra acestei perspective împotriva platonismului și origenismului, care profesa o

desprindere a spiritului uman de trup, de lumea ca temniță și de istorie, pentru a se întoarce în pleroma de unde a căzut prin păcat. Oamenii actualizează chipul lor dumnezeiesc sau umanitatea lor autentică înaintând spre cunoașterea lui Dumnezeu și în asemănarea cu El și prin înaintarea în cunoașterea rațiunilor lucrurilor și prin pătrunderea prin ele la rațiunile lor preexistente în Dumnezeu și la Dumnezeu însuși, ca și printre-o viețuire conformă cu simfonia acestor rațiuni. Omul e chemat să crească prin stăpânirea duhovnicească asupra lumii, prin transfigurarea ei, prin capacitatea de a o vedea și de a o face mediu transparent al ordinii spirituale ce iradiază din Persoana Cuvântului.

El poate spori în această creștere duhovnicească și din știință care poate descoperi la un nivel tot mai înalt sensul apofatic al lumii, ascuns în Dumnezeu, precum poate câștiga și din experiențele istoriei. Acestea, dacă sunt bune, duc mai departe comuniunea umană; dacă sunt rele, arată necesitatea ajutorului dumnezeiesc pentru adevarata desăvârșire a existenței noastre, sau ne întorc spre bine. și în general totul contribuie la descoperirea complexității nesfărșite a posibilităților umane în raporturile dintre oameni și în raporturile lor cu natura. Adevăratul folos ce trebuie să-l câștige însă omul din istorie este fortificarea spiritului uman pentru a actualiza în mod tot mai accentuat contingenta trupului și a naturii în raport cu spiritul lui, pentru a descoperi tot mai multe din adevăratele virtualități ale naturii.

Într-un fel, natura umană comună se prelungește în natura cosmică, și ea comună. De aceea dacă dezvoltarea comuniunii umane înseamnă o actualizare a caracterului de natură umană în natura comună, ea trebuie să însemne și o actualizare a naturii cosmice ca realitate comună.

3. Starea primordială

Chipul dumnezeiesc constă în structura ontologică a omului făcută să tindă spre comuniunea cu comuniunea supremă, cea a Persoanelor divine care sunt izvor al oricărei comuniuni, și cu persoanele umane, iar asemănarea constă în activarea acestei structuri. În consecință starea primordială a omului nu putea fi o stare de desfășurare a chipului în virtuțile în care manifestă această comuniune, întrucât pentru aceasta se cerea timp. Dar starea primordială nu putea fi nici o lipsă a chipului ca structură ontologică în tendință spre această comuniune, pentru că o asemenea structură specific umană nu se câștigă în timp. Omul a fost de la început om.

Omul a fost deci curat de pornirile rele și cu o tendință spre binele comuniunii cu Dumnezeu și cu semenii, dar nu întărit în această curăție și în acest bine. El era conștient și liber, iar în conștiință și libertate avea tendință spre cele bune. Dar

el nu realizase o conștiință progresată a binelui și a adevărului, nici o libertate asigurată împotriva posibilității de a fi robit de anumite pasiuni. Nu era păcătos, dar nici împodobit cu virtuți dobândite și cu gânduri curate consolidate. Avea neînovăția celui ce nu a gustat păcatul, dar nu cea câștigată prin respingerea ispitelor. Era o ființă cu spiritul nerănit și neslăbit de pasiuni, dar neîntărit prin exercitare în faptele de supunere a trupului și a lumii, de actualizare a elasticității contingente a lumii. Trupul lui nu era robit legii automate a păcatului, dar nu avea nici forță întărită prin deprindere de a rămâne imun față de o astfel de stare. Lumea nu impunea trupului și spiritului său procesele ei ca niște lanțuri din care nu se poate ieși, dar nici nu fusese adusă sub stăpânirea duhului care își impune puterea lui asupra ei.

Lumea avea pentru om transparența ce o are pentru un copil nevinovat, care se va putea izbi însă de opacitatea ei începând să lucreze rău, dar nu avea transparența aceea pe care o are pentru sfânt, care a învins în mod real opacitatea ei. Bunul simț al rațiunii, în înțelegerea lucrurilor și în alegerea faptelor, avea o claritate pe care nu a mai păstrat-o în omul trăs în toate părțile de tot felul de cunoștințe și de păreri; dar el nu era verificat și statornicit într-o fermitate neclătinătoare printr-o experiență critică ce se câștigă din persistență în bine și din respingerea răului.

Dumnezeu cel personal, creator și proniator, Se arăta cu o evidență de necontestat în oglinda netulburată a sufletului și toate bunele intenții ale omului se întâlnneau cu cele sugerate interior de Dumnezeu. Naturalul și supranaturalul nu formau două nivele distințe, al vieții și al realității, ci erau îmbinate într-o singură ordine de viață clară și bună în același timp. Mai ales acelei stări care nu cunoștea păcatul și se potrivește afirmația Sfântului Maxim Mărturisitorul despre nedeoșreiberea între legea naturală și cea supranaturală⁶⁹. În starea de la început, omul vedea în toate lucrurile, cum vede și sfântul, darurile mereu oferite ale lui Dumnezeu și cuvintele mereu adresate prin împrejurări variate produse de El. Natura însăși era un mediu străveziu al lucrării și al vorbirii actuale a lui Dumnezeu. Numai când păcatul a tocit sensibilitatea curată a omului pentru Dumnezeu care lucrează și grăiește prin lucruri, a fost necesară o Revelație care să se deosebească de lucrarea Lui de fiecare clipă prin lucruri, dar care nu mai este văzută de om. Înainte de aceea, Dumnezeu umbla continuu prin "grădina" transparentă a lumii.

Dacă această nevinovăție s-ar fi consolidat prin fapte de stăruință în ea, forța spirituală ar fi devenit aşa de mare, că legea corupției n-ar fi putut să-și impună stăpânirea nici în lume, nici în trup. Puterea nemuririi, pe care o avea omul în sine, prin spiritul său creat după chipul lui Dumnezeu, ar fi devenit o realitate.

69. Ambigua, P. G. 91, col. 1288 A.

Ispitele și pasiunile nu se aflau în el ca niște rădăcini gata să odrăslească cu o necesitate imperioasă; dar posibilitatea lor era dată în sensibilitatea trupului lui, care se putea menține curată dacă omul ar fi acordat spiritului rolul precumpărător, după cum se putea și întâlnă dacă lăsa această sensibilitate să se accentueze în mod precumpărător trupesc. Bucurându-se de o libertate de care nu s-a mai bucurat omul căzut în păcat, el totuși nu se bucura de o libertate întărită în bine, în aşa fel încât să rămână cu totul fermă în fața ispitelor unei sensibilități precumpărător trupești. Omul de la început își putea schimba mai ușor starea de curăție în care se afla, de cum și-o poate schimba un om consolidat în bine prin stăruință în el, dar nu era altăsă intr-o astfel de schimbare de violență unor plăceri gustate sau a unor pasiuni pătrunse adânc în obișnuința firii.

În acest fel de trăsături generale descriu Sfinții Parinți starea primordială. Sfântul Ioan Damaschin spune că Dumnezeu l-a făcut pe om "fără de păcat în fire și liber în voință, dar fără de păcat nu ca inaccesibil păcatului, căci numai Dumnezeu este inaccesibil păcatului, ci ca unul ce nu avea în fire porningea spre păcatuire (οὐκ ἐν τῇ φύσει τό ἀμαρτανεῖν ἔχοντα), ci avea această puțină în liberă alegere. Adică avea libertatea să stăruie și să progreseze în bine, ajutat de harul dumnezeiesc, dar tot aşa, să se abată de la bine și să fie în rău. Dumnezeu a îngăduit aceasta de dragul libertății, căci ceea ce se face cu sila nu e virtute"⁷⁰.

Dumnezeu nu a creat pe om ca pe o piesă automată în angrenajul unei naturi inflexibile în procesele ei, ci ca subiect liber, capabil să flexioneze procesele naturii, ca să facă prin ele binele de bună voie și să-și arate prin aceasta conformitatea cu voia cea bună a lui Dumnezeu, progresând în asemănarea cu El. O încadrare mecanică a omului în ordinea unei naturi mecanice ar fi făcut fără rost atât crearea lumii, cât și a omului. Dar crearea unei naturi care poate atrage pe om într-un automatism, care pentru sensibilitatea omului cu ecou în spirit poate lăsa proporții de pasiuni absolute, impune omului misiunea de a lupta pentru menținerea și întărirea libertății sale, pentru ca prin ea să elibereze atât natura cât și trupul său de automatismul încadrării în ea cu rezonanțele patimase în el. Omul nu poate deveni o piesă întru totul asemenea naturii, dar devine patimăș când cade în stăpânirea ei, după cum atunci când își afirma stăpânirea sa asupra ei devine virtuos, fortificat spiritual. Pentru aceea i s-a dat porunca să stăpânească asupra naturii. Dacă urma acestei porunci, își afirma libertatea sa și întărirea spiritului prin ea. Porunca nu urmărea aservirea omului, ci întărirea lui în libertate și în comuniunea cu Dumnezeu. Ea îi cerea omului să rămână om și să se fortifice ca om, ca ființă superioară naturii.

Numai fiind deasupra automatismului naturii, omul putea să și iubească cu adevărat pe Dumnezeu, sau putea să fie cu adevărat virtuos. O virtute, sau o

70. *De fide orthodoxa*, lib. II, cap. 12, P. G. 94, col. 92 C.

nepăcătuire prin natură și nu prin bunăvoință, nu reprezintă o forță a spiritului. Sfântul Vasile răspunzând întrebării: de ce nu avem în constituția noastră nepăcătuirea, răspunde: "Pentru că și tu pe casnicii tăi îi ai binevoitori nu când îi ți legați, ci când îi vezi împlinind de bunăvoie datorile lor. Deci și Dumnezeu nu iubește ceea ce facem fiind siliți, ci ceea ce facem din virtute. Iar virtutea se săvârșește din libera alegere, nu din silă. Iar libera alegere depinde de noi. Iar ceea ce depinde de noi, este libertatea"⁷¹.

a. **Paradoxul libertății.** Dar neurmând poruncii de a stăpâni asupra naturii, omul a renunțat la libertate. A renunțat la libertate însă prin libertatea însăși, într-un fel care lasă omului oricând posibilitatea să revină asupra acestei renunțări măcar în parte, sau să dorească să revină asupra ei. Dacă nu avea libertate să renunțe la ea în mod liber, nu i s-ar fi cerut să și-o afirme stăpânind asupra naturii. Baza întregii măreții a chipului dumnezeiesc al omului stă în libertatea lui. Dar în ea a fost implicată și putința căderii, putința de a-și afirma libertatea renunțând în același timp la ea într-o anumită măsură și de a aproba continuu, prin libertatea sa, renunțarea la libertate.

"Ca să poată împlini ordinul de a deveni dumnezeu - cum zice Sfântul Vasile - omul trebuia să-l poată și refuza. Dumnezeu nu-și folosește atotputernicia în fața libertății umane, pe care nu voiește să o încalce, pentru că ea provine din atotputernicia lui Dumnezeu. Desigur, omul a fost creat numai prin voința lui Dumnezeu, dar nu poate fi îndumnezeit numai prin ea. A fost necesară o singură voință pentru creație, dar e nevoie de două, pentru îndumnezeire. O singură voință, pentru a aduce la existență chipul; dar două, pentru a face chipul asemănare. Iubirea lui Dumnezeu e aşa de mare, că nu vrea să constrângă pe om. Căci nu este iubire fără respect. Voința divină se va supune tatonărilor, ocolirilor, revoltelor însesi ale voinței umane pentru a o aduce la o liberă consimțire. Aceasta este providența divină". "Persoana umană e cea mai înaltă creație numai pentru că Dumnezeu pune în ea posibilitatea iubirii, cum și a refuzării ei. Dumnezeu riscă ruina eternă a celei mai înalte creații ale Sale, ca să poată fi cea mai înaltă. Paradoxul este ireductibil. Chiar în măreția sa de a putea deveni dumnezeu, omul e capabil să poată cădea"⁷².

b. **Ambivalența nestrîcăciunii și a nemuririi primordiale.** Dat fiind că în starea de nepăcătuire pe care o avea omul la început era implicată comuniunea neîmpiedicată cu Dumnezeu, ceea ce constituie baza consistenței naturii umane și a incoruptibilității și nemuririi ei după har, Sfinții Părinți au dreptate să atribuie omului dinainte de cădere starea de incoruptibilitate (nestrîcăciune) și de nemurire și de strălucire a lui, în lumina lui Dumnezeu. Căci nu se cerea omului altceva

71. *Homilia quod Deus non est auctor malorum*, P. G. 31, col. 345.

72. Vl. Lossky, *Théologie Dogmatique*, în: *Messager*, nr. cit., p. 229.

decât persistarea prin voință în acea stare de nepăcătuire ca, întărindu-se spiritual, incoruptibilitatea și nemurirea neasimilate încă deplin persoanei sale prin virtute să devină niște însușiri definitiv asimilate. Prin păcat însă oamenii au fost readuși la moartea care era și nu era proprie naturii lor. Astfel moartea și stricăciunea țin pe de o parte de natura umană, când rămâne în legătura cu Dumnezeu, firească ei, pe de alta sunt contrarii aspirației naturii umane celei făcute din nimic, când rămâne în ea însăși. Raportul lor cu natura are același înțeles paradoxal ca și noțiunea însăși a naturii: ea este o realitate de sine, distinctă de Dumnezeu, și în același timp ea nu poate veni la existență și nu se poate menține și dezvolta fără relația cu El, sau fără o anumită participare la El.

Vl. Lossky, punându-și întrebarea: "Se poate spune că Adam, în condiția sa paradisiacă, era cu adevărat muritor?", răspunde: "Dumnezeu n-a creat moartea", spune Înțelepciunea. Pentru teologia veche, ca cea a Sfântului Irineu, Adam nu era nici muritor în chip necesar, nici nemuritor în chip necesar: natura sa bogată în posibilități, maleabilă, putea fi constant hrănita de har și transformată de el până la a putea depăși toate riscurile îmbătrânirii și morții. Posibilitățile morții existau; dar existau pentru a fi făcute imposibile. Aceasta era încercarea impusă libertății lui Adam: pomul vieții în centrul raiului și hrana nemuririi oferită de acesta oferea posibilitatea nemuririi... Trebuie să te hrănești din Dumnezeu pentru a atinge în mod liber îndumnezeirea. Și Adam n-a făcut-o"⁷³.

Natura maleabilă are în ea coruptibilitatea și aceasta se actualizează întrucât rămâne de sine, fără suflet, iar sufletul, fără Dumnezeu. Dar prin sufletul părță de Dumnezeu, ea poate dobândi nestricăciunea.

Sfântul Atanasie zice: "Oamenii, întorcându-se de la realitățile eterne și, la sfatul diavolului, îndreptându-se spre lucrurile coruptibile, deveniră responsabili de coruperea lor și de moarte... Ei erau de o natură coruptibilă, dar prin harul participării la Cuvântul, ar fi putut scăpa de condiția naturii lor, dacă ar fi rămas buni. De fapt, din pricina Cuvântului care le era prezent, chiar corupția după natură nu s-ar fi apropiat de ei"⁷⁴. Prin spiritul părță de Dumnezeu, naturii umane i se deschidea planul nestricăciunii, al nemuririi, al nouățăii continui, al libertății, al eliberării de monotonia facerii și desfacerii, care pentru persoana umană individuală înseamnă moartea. Tot Sfântul Atanasie zice: "Astfel Dumnezeu a făcut pe om și a voit ca el să rămână în nestricăciune... Dar călcarea poruncii i-a readus la natura lor, pentru ca, ieșiți din nimic, să sufere din nou, cu dreptate, în cursul timpului, corupția îndreptată spre nimic... Prin natură, omul este muritor, pentru că a ieșit din nimic. Dacă ar fi păstrat, prin contemplare, asemănarea cu Cel ce este, ar fi redus corupția cea după natură și ar fi rămas incoruptibil"⁷⁵. Iar Sfântul Simeon

73. *Ibid.*, p. 232.

74. *Sur l'Incarnation du Verbe*, ed. Sources Chrétiennes, nr. 199, 1973, p. 279-281.

75. *Ibid.*, p. 277-279.

Noul Teolog spune și el: "Fiind format din pulberea pământului și primind suflare de viață, expresie prin care Scriptura indică sufletul înțelegător și chipul lui Dumnezeu, el a fost așezat în rai și a primit porunca să-l lucreze și să-l păzească. Cum aşa? Iată de ce: Atâtă timp cât omul va păzi porunca și va lucra potrivit cu ea, va rămâne nemuritor și se va întrece cu îngerii; împreună cu ei va lăuda neîncetat pe Dumnezeu, va primi iluminările care vin de la El, va vedea pe Dumnezeu în duh și va auzi cuvintele Lui dumnezeiești. Dar din clipa în care va călca porunca ce i-a fost dată și va mânca din pomul opriț, va fi predat morții și va fi lipsit de ochii sufletului: dezbrăcat de veșmântul de slavă, va avea urechile astupate și, căzut din petrecerea cu îngerii, va fi alungat din rai. Aceasta i s-a întâmplat lui Adam după neascultare: a pierdut viața nemuritoare și veșnicia"⁷⁶.

Deci nemurirea ținea de atașarea la Dumnezeu, de orientarea spre Dumnezeu chiar prin simțuri. La început ochii omului nu scăparau priviri violente și lacome, de pândă, de acaparare, gura lui nu era obișnuită cu cuvinte jignitoare, urechile lui nu sesizau înțelesuri dușmanoase sau ispititoare în cuvintele altora. Din fața lui iradia lumina încrederii și a bunătății. Dacă omul ar fi persistat în această legătură cu Dumnezeu, starea de nemurire s-ar fi consolidat în el.

Sfântul Simeon Noul Teolog opune lucrarea întinată a simțurilor de după păcat, atașată lacom de aspectul material al lumii, lucrării lor dinainte, calăuzita de spirit și țintind respectuos spre realitatea spirituală a lui Dumnezeu de dincolo de lucruri: "El a călcat porunca lui Dumnezeu și și-a plecat urechea la șușotul diavolului înșelător; s-a lăsat înduplecăt de acela, ascultând cuvintele lui violente, când grăia contra Stăpânului, Creatorul său; a gustat fructul pomului și, începând să priveasca într-un mod dominat de simțuri, a privit cu pasiune goliciunea trupului său și a văzut-o. Din acea clipă, a fost cu dreptate lipsit de toate avantajele și a devenit surd, nemaiauzind cu urechile lui întinute cuvintele dumnezeiești și nemaipercepând acea slavă negrăită, odată ce-și dezlipise cu voia înțelegerea sa, privind cu patimă fructul pomului"⁷⁷.

Înainte de păcat, aflându-se cu Dumnezeu și cu semenul său într-o armonie așa zicând firească, chiar dacă ea nu era consolidată prin virtuți dobândite cu fapta, omul se afla și într-o armonie cu natura. Blândețea sa nu alunga animalele din preajma sa. Lacomia sa nu întina și nu înjosea natura. Văzând pretutindeni în ea pe Dumnezeu, se simțea în ea ca într-un leagan și nu destrăma taina ei ocrotitoare cu analize și cu siluiri. Vedea prin ea dincolo de ea și forța spiritului său nevinovat facea procesele ei maleabile. Un mare simț al solidarității cu toate îi dădea o pace cu toate.

Omul putea deveni în mod actual "inelul" de legătură a naturii întregi cu Dumnezeu, cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul. Contra concepțiilor pan-

76. *Cuvânt etic*, XIII, în *Treatés théologiques et Éthiques*, vol. II, ed. Sources Chrétien, nr. 129, p. 403-405.

77. *Op. cit.*, p. 405.

teiste, omul nu e destinat să se "dezindividualizeze", sau să se "cosmizeze" într-un tot impersonal, ci, dimpotrivă, să personalizeze lumea. "Omul nu se măntuiește prin univers, dar universul se măntuiește prin om. Căci omul e ipostasul cosmosului întreg, care participă la el. Pământul găsește sensul său personal, ipostatic, în om. Lumea urmează omului, pentru că este ca o natură a lui; e "antroposfera" lui, s-ar putea zice. Și această legătură antropo-cosmică se împlinește când se împlinește legătura chipului uman cu Dumnezeu, prototipul său... Deci suntem responsabili de lume. Suntem cuvântul, logosul, în care lumea vorbește, și nu depinde decât de noi ca ea să hulească sau să se roage. Numai prin noi, cosmosul, ca un trup care se prelungește, poate primi harul. Căci nu numai sufletul, ci și trupul omului e după chipul lui Dumnezeu"⁷⁸. Numai prin om cosmosul, care e de la origine o "logosferă", poate deveni o "hristosferă" și o "pnevmatosferă".

78. Vl. Lossky, *Théologie Dogmatique*, op. cit., p. 227.

II

Crearea lumii nevăzute Lumea duhurilor netrupești

A

Îngerii buni și rolul lor în progresul spiritual al naturii umane

1. Solidaritatea lumii îngerești și omenești

Dumnezeu, Cel nemărginit în bogătie, nu creează cu zgârcenie. Creația este adusă la existență pentru a-L revela și pentru a participa la bogăția ființei Lui, avându-și solidaritatea în această participare. Ca atare ea reflectă în oarecare măsură, în mod corespunzător ei, această bogătie nemăsurată, prin dimensiunile și varietatea ei și ea participă în toate formele la acea bogătie. Pe de altă parte, revelarea lui Dumnezeu trebuie să se facă cuiva, adică unor ființe spirituale. De aceea natura nespirituală nu e o revelare adeverată a lui Dumnezeu decât prin faptul că există ființe umane care să cunoască pe Dumnezeu din ea și prin ea și să-și dea seama cum ea, revelându-L, participă la Dumnezeu prin aceasta și cum participă și ele însele într-o măsură și mai mare și mai conformă cu El. Dar cunoașterea lui Dumnezeu prin lumea văzută, de care e legat omul, nu este singurul mod de a-L cunoaște. Trebuie să existe și un alt mod de revelare a lui Dumnezeu și deci de cunoaștere a Lui și de participare la El, adică un mod nelegat de simbolurile văzute și deci mai potrivit cu spiritualitatea divină, un mod mai adecvat cu ființa Lui.

Dionisie Areopagitul zice: "Sfintele ordine ale ființelor ceresci se împărtășesc de ceea ce li se transmite de Dumnezeirea-origine în mod superior numai celor ce există și viețuiesc rațional și sunt raționale ca noi. Căci modelându-se spiritual spre imitarea lui Dumnezeu și privind spre ceea ce e propriu lui Dumnezeu în chip supralumesc și dorind să dea minții lor un chip asemănător, ele se bucură de participări mai îmbelșugate la Acela, fiind nemijlocit lângă El și tinzând pururea în sus, pe cât pot, susținute continuu de iubirea dumnezeiască și neclintită și primind iluminările primordiale în chip nematerial și neamestecat și conformându-se lor; și totă viața lor e înțelegătoare"⁷⁹.

79. *De coelesti hierarchia*, cap. IV, 2, P. G. 3, 180 A.

Dacă Dumnezeu n-ar fi creat decât spirite întrupate, am fi socotit că ființa supremă nu poate fi cunoscută decât prin forme sensibile. Aceasta ar însemna că ea însăși este oarecum un subiect sensibil, că de existența absolutului este legată în mod ontologic materia. Iar aceasta ar constitui un dubiu asupra creației însăși. O materie ținând de ființa absolută i-ar lua acesteia capacitatea creației, dându-i un caracter panteist.

Existența spiritelor create dar netrupești ne arată, apoi, putința unei cunoașteri directe a realității spirituale, putința unei comunicări directe între spirit și spirit. De aci decurg două moduri sau două planuri de revelare a lui Dumnezeu: unul direct spiritual și unul prin forme sensibile. Iar cum spiritul se află pe multe trepte, decurge o multiplicitate de trepte ale creației spirituale. Dar pentru că Dumnezeu este unul, creația trebuie să fie și ea o unitate și spiritele cunoscătoare, încorporate sau neîncorporate, trebuie să o poată cuprinde într-un mod solidar.

Pe de altă parte, cu cât sunt mai variate formele de revelare a lui Dumnezeu și de împărtășire de El, cu atât mai mult se dă din bogăția lui Dumnezeu fiecărui din cei capabili să le observe și să le cunoască, Dumnezeu folosindu-Se în acest scop de toate formele de revelare ale Lui. Aceste moduri, comunicându-se de la un subiect cunoșcător la altul, îmbogățesc cunoașterea și înțelegerea fiecărui. Rezultă astfel o cunoaștere sobornicească nemăsurat de bogată a întregii creații, cu privire la Dumnezeu.

De fapt, Revelația dumnezeiască ne spune despre o lume a spiritelor netrupești, aflate într-o solidaritate cu oamenii și cu lumea sensibilă. Cu privire la momentul când a fost creată lumea spiritelor, Sfânta Scriptură nu cuprinde decât un singur loc în cartea lui Iov, care consideră acest moment anterior creației lumii sensibile și omului. În acest loc se spune: "Când s-au facut stelele, laudatu-M-au, cu glas mare toți îngerii Mei" (Iov 38, 7). Parintii socotesc că îngerii au fost creați înainte de crearea lumii sensibile și a omului. Aceasta e opinia celor mai mulți. Ei plasează chiar lumea îngerească într-un fel de eon supratemporal, dar nu coeterne cu Dumnezeu. Aceasta reprezintă un mod de viață asemănător celui în care va fi toată creația în planul eshatologic. Dar lumea sensibilă înaintează spre ea prin timp. Sfântul Vasile vorbește de un fel de stare mai veche ca creația lumii, supratemporală, eonică, veșnică, potrivită cu puterile supralumești. În acest eon, Autorul și Creatorul tuturor lucrurilor ar fi dat ființă creaturilor spirituale și invizibile⁸⁰. La fel, în scrisorile lui Dionisie Areopagitul, îngerii sunt socotați ca existențe eonice, mai presus de timp, dar nu coeterne cu Dumnezeu, Care era înainte și de eon. Ei mijlocesc între eternitate și timp. Iată cuvintele lui Dionisie: "De multe ori și cele atotvechi sunt caracterizate prin numele eonului și toată extensiunea timpului nostru este numit eon, întrucât înșuirea eonului este vechimea și neschimbarea. Iar *temporal* e numit cel aflător în stare de corupție și schimbare și mereu

80. Sfântul Vasile, *Omilia I*, 5, la Hexaimeron, P. G. 29, col. 13.

alifel. De aceea și de noi, cei definiți aici ca temporali, Scriptura spune că vom participa la eon când vom ajunge la incoruptibilitate și neschimbare... Cele ce sunt în mod mai propriu sunt indicate prin eon, cele care se află în devenire, prin timp. Deci cele numite eonice nu trebuie socolite simplu coeterne cu Dumnezeu, Cel înainte de eon". Urmând Scripturii trebuie să socotim "eonice și temporale, după modurile lor, pe acelea care sunt la mijloc, între cele ce sunt și cele ce devin, care participă în parte la eon, în parte la timp"⁸¹.

Poate că înainte de cădere omul s-a aflat în fața existenței eonice și temporale. Dacă s-ar fi consolidat în neschimbarea binelui, ar fi devenit eonic, ceea ce nu însemna totuși lipsa posibilității progresului în bine, deci într-un fel de timp copleșit de eternitate. Căci și îngerii, deși eonici, înaintează neîncetat și neschimbabil în Dumnezeu. Prin cădere omul a intrat într-un timp al schimbării, stricării și morții, care nu înseamnă numaidecât al pacatului total și inevitabil, cum spune Karl Barth. Timpul acesta ramâne și el într-o legătură cu eternitatea și într-o aspirație după ea.

Întrucât îngerii au misiunea de a ajuta pe oameni să înțeleagă realitatea eterna a lui Dumnezeu de la începutul existenței lor, ei trebuie să existe când apare omul și deci și lumea sensibilă de care e legat omul. Tot ceea ce este necesar omului trebuie să existe când apare el. Pe de altă parte, nu trebuie să fie o întrerupere între crearea îngerilor și a lumii, dacă îngerii sunt creați nu numai pentru fericirea lor, ci și pentru a ajuta pe oameni la cunoașterea lui Dumnezeu prin simbolurile sensibile ale lumii și la stăpânirea lumii sensibile prin spirit. Având misiunea să ajute pe om să se ridice, dar și să ridice și lumea în eon, în timpul copleșit de eternitate, ei sunt creați în legătură ontologică cu lumea. Spiritele netrupești ajută pe oameni să facă acest urcuș atât pe plan de cunoaștere, cât și de întărire spirituală etică. Pe de altă parte și îngerii câștiga din legatura lor cu oamenii. Îngerii comunică oamenilor o experiere nesensibilă a lui Dumnezeu, și oamenii comunică îngerilor o experiere mai sensibilă a lui Dumnezeu, adică revelarea lui Dumnezeu prin "estetica spirituală".

Câtă vreme Dumnezeu stătea mai la distanță de oameni, cunoașterea despre El le era comunicată în mai mare parte prin îngeri. Oamenii primeau prin îngeri, care le sunt mai accesibili, o anumită fermitate a intuiției absolutului, încă foarte depărtat spiritual de ei. De aceea se spune în Noul Testament că Legea veche s-a dat prin îngeri (Gal. 3, 19; Evr. 2, 2; Fapte 7, 53). Dar când Fiul lui Dumnezeu ia trup omenesc, Dumnezeirea Se revelează prin trăirea și transfigurarea celor omenești într-un mod care nu poate fi experiat sau înțeles de îngeri. De aceea spune Sfântul Apostol Pavel că îngerii află de la Biserică "înțelepciunea multifelură" a lui Dumnezeu, descoperită de Hristos, oamenilor (Ef. 3, 10).

81. *De divinis nominibus*, cap. X, P. G. 3, col. 940.

Îngerii cunosc spiritualitatea divină într-o intuiție simplă, mai mult sau mai puțin intensă, pe care, comunicându-le-o oamenilor, aceștia o prind în simboluri. Dar când Fiul lui Dumnezeu Se încrucează, El Însuși își manifestă realitatea și viața Sa atât înțeleaptă în acte sensibile multiple. "Înțelepciunea multifelurită" înseamnă nu numai multifelurime, ci multifelurime sensibilă. Acesta e un mod mai accesibil de revelare a lui Dumnezeu pe seama omului, care înseamnă o mai mare apropiere a Lui de om, un mai mare interes pentru om și pentru problemele Lui în trup, o manifestare a unei mai mari iubiri față de oameni. E o revelație prin sensibilitate, prin multiformitatea frumuseții spirituale, prin acte săvârșite în planul realității sensibile; e o revelare a lui Dumnezeu printre-o mai mare chenoză și, tocmai prin aceasta, manifestarea unei mai mari iubiri.

Existența îngerilor, ca structuri indefinite de comunicare a adâncimii infinite a lui Dumnezeu, e nu numai o punere în relief a acestei adâncimi a Lui, ci înseamnă și o grea probă pentru om de a nu se lăsa ispitit să considere lumea spiritelor ca ultimă realitate, ca în doctrinele teozofice și antropozofice. E un semn de mare subtilitate, dobândită de capacitatea de sesizare a spiritului uman, de a distinge pe Dumnezeu, Care Se comunică prin spirite, dar nu e identic cu ele. E un semn de mare subțirime duhovnicească de a nu socoti pe îngeri mai presus de Hristos, Care e Dumnezeu în trup (Col. 1, 16).

Dar tot în scopul transmiterii unei cunoașteri a lui Dumnezeu către oameni, ordinea sau ordinele ființelor spirituale trebuie să fie în număr ce depășește puterea noastră de cuprindere, pentru a-și comunica în moduri indefinite de reflectare, participare și înțelegere cunoștința existenței supreme și pentru ca aceste moduri să le comunice și oamenilor, cum și oamenii le-o comunica îngerilor pe a lor. Volumul și varietatea cunoașterii crește nemăsurat mai mult prin această sobornicitate angelo-umană.

De fapt bogăția vieții și gândirii divine se reflectă într-un ocean de necuprins de lumini spirituale, sau de subiecte cunoscătoare, despre care nu ne-ar putea oferi o analogie decât multimea de structuri umane și oceanul de particule și de corpuri cerești ale lumii materiale.

Dionisie Areopagitul scrie: "Și aceasta socotesc că e demn de un comentar al gândirii, că tradiția despre îngeri, din Scriptură, spune că sunt mii de mii (milioane) sau zeci de mii de zeci de mii (miliarde), întorcând în cerc și în mulțimi cele mai mari numere pe care le avem și prin aceasta arătând clar ordinele, pentru noi de nenumărat, ale ființelor cerești. Căci sunt multe fericitele oștiri ale minților mai presus de lume, depășind rațiunea debilă și contractată a numerelor noastre materiale, fiind definibile cognoscibil numai de înțelegerea și cunoașterea lor cerească și mai presus de ceruri, dăruită lor cu îmbelșugare de înțelepciunea creațoare și infinit cunoscătoare a Dumnezeirii-origine"⁸².

82. *De coelesti hierarchia*, cap. XIV; P. G. 3, col. 321.

Sfântul Ioan Gură de Aur vorbește de "popoare infinite de puteri netrupești, ale căror mii nu le poate număra nimeni"⁸³. Clement Alexandrinul presupune că "îngerii sunt în număr infinit"⁸⁴.

Infinitatea nu înseamnă lipsa oricărei limite a numărului lor, ci neputința pentru oameni de a ajunge vreodată la capăt în numărarea lor. Dionisie Areopagitul zice că "ființele cerești sunt aşa de numeroase și de desăvârșite, că numai cel ce susține rânduiala lor le poate ști"⁸⁵.

Varietatea lor e tot aşa de mare ca și între popoarele lumii văzute, sau cu mult mai mare. Sfântul Ioan Gură de Aur zice: "Există Îngeri, Arhangeli, Scaune, Domnii, Începătorii, Puteri. Totuși mulțimile cerești nu sunt numai acelea, ci și popoare infinite, rase negrăite, pe care nici un cuvânt nu le poate înfățișa, cum rezultă din cuvintele lui Pavel (Ef. 1, 21), pentru care există între ele numiri care vor fi cunoscute în viitor și care nu sunt cunoscute în prezent"⁸⁶. Părinții vorbesc de varietatea "infinită" a Puterilor spirituale. În această infinitate se manifestă bogăția infinită a imaginației și a puterii lui Dumnezeu. În lauda acestei mulțimi "infinite" de duhuri se vedește slava infinită a lui Dumnezeu. O creație care nu ar cuprinde ca ființe conștiente decât oameni, fie ei chiar miliarde, ar fi o creație săracă, iar un dialog al lui Dumnezeu numai cu ei ar fi un dialog destul de monoton, și îmbogățirea prin el, destul de săracă.

Dar dacă Dumnezeu vrea ca El să fie cunoscut într-o cât mai mare măsură de toate ființele conștiente create, legătura între spiritele netrupești și între oameni trebuie să fie de aşa natură, încât să formeze o singură creație și, prin ea, să se realizeze o singură revelație comună a unicului Dumnezeu.

Sfinții Părinți văd unitatea creației în faptul că îngerii au fost creați pentru a sluji planului de mântuire a oamenilor, plan care e gândit de Dumnezeu din vîcii⁸⁷. Desigur aceasta nu înseamnă că îngerii nu sunt creați și pentru propria lor fericire, ca și oamenii. Dar fericirea și-o ajung și unii și alții într-o comuniune a tuturor. Iar în această comuniune îngerii ca ființe superioare au un anumit rol de ajutorare a noastră. Însă prin aceasta, deși dintr-un punct de vedere sunt superiori oamenilor, ei se fac slujitori ai mântuirii acestora și, prin aceasta, ai misiunii acestora de a spiritualiza creația văzută. Dacă subiectul uman se îmbogățește în măsura în care se află în relație cu mai multe subiecte umane și în măsura în care aceste subiecte se află pe trepte de spiritualitate mai înaltă, el desigur se va îmbogăti și

83. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia VI, la Evrei*, par. 4; P. G. 63, col. 60.

84. *Stromata*, VII, 11; P. G. IX, col. 488.

85. *De coelesti hierarchia*, VI, 7, 24; P. G. 5, col. 904.

86. *Despre Dumnezeu cel necuprins*, 4, par. 2, P. G. 48, 729.

87. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 22, Filocalia românească, III, p. 69: "Cel ce a dat ființă întregii zidiri văzute și nevăzute numai cu puterea voinei Lui a avut înainte de toți vecii, deci înainte de facerea lumii, un plan bun și negrăit în legătura cu ea. Iar aceasta a fost ca să Se unească El Însuși, fără schimbare, cu firea oamenilor, prin unirea adevărată într-un ipostas și să unească cu Sine, în chip neschimbat, firea omenească".

mai mult dacă va avea relație și cu o mare mulțime de subiecte îngerești aflate pe trepte spirituale superioare.

Sfântul Grigorie Palama spune: "Înainte de noi și pentru noi Dumnezeu a creat pe îngeri, pe care-i trimite să slujească acelora care, cum vorbește Pavel (Evr. 1, 14), au să moștenească mânăstirea"⁸⁸. "Mulțimea multifelurită și fără de număr a îngerilor a fost creată pentru om"⁸⁹, pentru ca prezența și spiritualitatea divină, inaccesibilă în ea însăși, să iradieze prin spiritualitatea îngerească pe toate treptele corespunzătoare nivelelor pe care se găsesc oamenii. În acest sens Sfântul Grigorie Palama, citând pe Dionisie Areopagitul, vorbește de diferite configurații ale spiritelor îngerești, după una sau alta din trăsăturile supraabundentei spiritualități divine, și de influența acestor configurații asupra spiritelor de pe treptele inferioare lor. Deci încești cetele îngerești își au caracteristica ființei lor prin configurația după Dumnezeu. Astfel, Dionisie Areopagitul zice: "Domnia lor e plină de dorul după izvorul domniei lor și se configurează pe sine și pe cele de după sine, în mod superior, potrivit cu asemănarea ce o au cu Domnia"⁹⁰. În alt loc, Dionisie Areopagitul spune: "Sfintele cete ale ființelor cerești, configurându-se pe ele însese în mod spiritual (νοητῶς ἐαυτὰς ὑποτυπόνσαι), spre imitarea lui Dumnezeu și dorind să-si modeleze chipul lor înțelegător (μορφοῦν ἐφιέμεναι τὸ νοερόν αὐτῶν ἔιδος), după modelul dumnezeiesc originar, se împărtășesc de o mai îmbelșugată comuniune dumnezeiască"⁹¹.

2. Superioritatea îngerilor și misiunea specială a oamenilor

Superioritatea ce o au îngerii dintr-un anumit punct de vedere nu e contrazisă de misiunea lor de slujitori ai omului în vederea mânăstirii. Cel mai mare slujește adeseori celui mai mic, mai ales când își vădește, în misiunea importantă pe care o împlinește prin aceasta, mărirea sa. Altfel slujesc cuiva cele inferioare și altfel, cele superioare. Cele inferioare slujesc pentru a se împărtăși de superioritatea celor superioare, sau dintr-o necesitate de ascultare, sau dintr-o dependență implicată în minusul existenței lor. Cele superioare slujesc din conștiința unei răspunderi, a unei datorii de a ajuta pe cele inferioare, de a le face parte acelora de surplusul lor de existență sau de dar.

Însuși Fiul lui Dumnezeu Se face slujitorul oamenilor. Omul e slujit de cele mai mici decât el și de cele mai mari. De aceea, intră ultimul în creație. El intră ca un stăpân, vietățile inferioare având să slujească trebuințelor lui vitale, iar îngerii

88. *Omilia 3*, P. G. 151, col. 33 C.

89. *Omilia 36*; P. G. 151, col. 449 D.

90. Sfântul Grigorie Palama, *Al treilea din cele posterioare*, Cod. Coisl. 100, f. 190 r, unde citează din Dionisie Areopagitul, *De coelesti hierarchia*, cap. VIII, P. G. 3, col. 237 D.

91. *De coelesti hierarchia*, P. G. 3, 180 A.

superiori, măntuirii lui⁹². Teodoret de Cyr spune că după ce Dumnezeu a creat lumea sensibilă și inteligibilă, a creat pe om ca toată lumea sensibilă să-i fie de folos, iar "firile inteligibile, adică îngerii, să-și arate grija lor față de el"⁹³. Aceasta pentru că omul este, dintr-un punct de vedere, mai mult după chipul lui Dumnezeu decât îngerii. El are darul creator, cum nu-l au îngerii, dar și misiunea grea de a spiritualiza lumea văzută. El are misiunea de a respinge tentațiile trupului și ale lumii și, prin aceasta, de a transfigura natura materială.

Dacă frumusețea constă în manifestarea spiritului prin materie, cea mai mare frumusețe este iradierea spiritului viu prin trupul viu, iar aceasta are loc când trupul nu mai e stăpânit de materialitate, și însușirile superioare ale lui se fac străvezii în mod neîmpiedicat prin ea. Acest fapt cere nu atât o măiestrie artistică, ci un efort etic. Se poate spune că sfântul a realizat în sine adevarata frumusețe a omului: cuviință, echilibru, lumină spirituală cuceritoare. La opera aceasta a spiritualizării materiei, care e proprie omului, toate ființele spirituale și Dumnezeu însuși vin în ajutorul omului, ca să întărească spiritul lui. Ispitele care vin omului din trup și din lumea văzută sunt mari, dar și opera lui e importantă dacă o realizează. De aceea e ajutat de Dumnezeu și de duhurile netrupești. Căci spiritualitatea divină se revelează prin aceasta într-o formă nouă, mai bine zis mulțimea însușirilor divine și găsește tot atâtea chipuri sensibile prin oameni.

Fiul lui Dumnezeu însuși, ca model al omului, facându-Se om, ia asupra Sa opera aceasta de spiritualizare a omului, întâi în Sine, apoi în ceilalți oameni și, prin ei, a universului sensibil, care e o operă de revelare a Dumnezeirii prin forme materiale.

În acest scop i s-a dat omului calitatea de stăpânitor asupra ordinii materiale, calitate prin care este, mai mult decât îngerul, după chipul lui Dumnezeu, cum spun Sfinții Ioan Damaschin și Grigorie Palama.

Îngerul e numai slujitor, slujitor al lui Dumnezeu și al omului, pe când omul e și stăpânitor (ἄρχων). Fără îndoială, prin slujirea oferită omului, și îngerul contribuie la stăpânirea acestuia asupra materiei. Dar el e stăpânitor numai întrucât slujește omului. Omul cunoaște îngerul în intensificarea puterii sale spirituale până la un grad superior puterii sale naturale. "În timp ce îngerii rânduiți să slujească după puterea lor Creatorului au o destinație unică, aflându-se sub stăpânire, dar nu li s-a dat să stăpânească peste cei ce stau mai jos ca ei, decât dacă sunt trimiși la aceasta de Cel ce susține toate, omul a fost destinat nu numai să fie sub stăpânire, ci și ca să stăpânească peste toate cele ce se află pe pamânt"⁹⁴. "Omul, fiind creat după chipul lui Dumnezeu, nu e numai pentru aceea mai mare ca îngerii, pentru

92. Sfântul Grigorie Palama, *Omil. 6*, P. G. 151, col. 81 B. Sfântul Grigorie de Nyssa, *De hominis opificio*, P. G. 44, col. 132-133.

93. *Quaestiones in Genesim 20*, P. G. 80, col. 105 B.

94. Sfântul Grigorie Palama, *Cap. 44*, P. G. 150, col. 1152 C.

că are în sine puterea susținătoare și conducătoare de viață, ci și pentru că stăpânește. Pentru că în natura sufletului nostru este un principiu stăpânitor și conducător, iar împreună cu acesta se află și principiul cu totul natural de slujire, de supunere, adică dorința, dispoziția, simțul și, cu un cuvânt, tot ce e mai jos de minte, creat de Dumnezeu odată cu mintea. Când noi suntem seduși de un gând păcătos, ne sustragem nu numai de sub stăpânirea lui Dumnezeu Atotătorul, ci și de sub puterea noastră de stăpânire. Dumnezeu, prin puterea conducătoare din noi, ne-a dat stăpânire și asupra întregului pământ. Iar îngerii nu au trupul unit cu ei, supus minții.

Voința spirituală în îngerii căzuți e permanent vicleană, iar în cei buni, neschimbă bună și n-au lipsă întru nimic de un principiu de stăpânire. Duhul rău nu are stăpânire lumească, dar o dorește; de aceea e clar că el n-a fost făcut stăpânul lumii. Iar îngerii buni au fost rânduiți de Atotătorul să privegheze asupra părților pământului, după căderea noastră, și, în scopul acesta, pentru ca, potrivit iubirii de oameni a lui Dumnezeu, neamul omenesc să nu se nimicească cu totul⁹⁵.

Darul creator e legat de misiunea stăpânirii spirituale. Prin spiritualizarea materiei, omul dă acesteia transparența care să facă vădită spiritualitatea divină în multe forme; mai precis acesta e un mijloc de a spiritualiza chipul ca frumusețe, care e deplină când are în ea o puritate. Acest dar înrudește pe om cu Creatorul, Care e în Sine frumusețea spirituală. El a adus la existență atâtea forme vizibile capabile să reveleze spiritualitatea Lui ca frumusețe neînțintată și nesfârșită. Sfântul Vasile cel Mare spune că în om a fost sădit un dor după frumusețea pură, luminosă în care se ascunde dorul după Dumnezeu. Căci "ce e mai vrednic de admirat decât frumusețea dumnezeiască", spre a cărei revelare și îngerii slujesc omului⁹⁶. Nemesiu de Edesa spune: "Numai omului îi aparține cunoștiința artelor, a științelor și aplicarea lor"⁹⁷. Numai omul se pricepe să înfrângă stihile, să sece mările, să îmblânzească animalele, să comunice prin scris la distanță cu oricine vrea⁹⁸. Numai el poate să descopere prin pictură, sculptură, arhitectură, poezie, frumusețea profundă a naturii umane, ce iradiază din Dumnezeu, acoperită în parte de păcat.

Prin îngeri se întărește puterea spirituală a omului asupra naturii, din punct de vedere moral, deși îngerii nu stăpânesc direct asupra ei.

Dar poziția privilegiată a omului în cosmos se arată mai ales în faptul că Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om, nu înger, și cu natura Sa de om devine stăpânul îngerilor pe tronul dumnezeiesc. S-a făcut om, pentru că numai prin natura Sa umană putea aduna în Sine și îndumnezei toată creația, inclusiv pe cea materială. Dacă

95. Idem, Cap. 62, P. G. 150, col. 1165 A.B.

96. *Regulae fusius tractatae*, resp. 2, P. G. 31, col. 909 B; 912 A.

97. *Despre natura omului*, cap. 9, P. G. 40, col. 542 B.

98. *Ibid.*, col. 532 C, 533 B.

S-ar fi făcut înger, n-ar fi putut face aceasta. Dar El adună totuși și pe îngeri în Sine, căci este în același timp Spiritul atotcuprinzător.

Creând pe om, Dumnezeu a creat nu numai spirite, ci spirite care au o manifestare legată cu rațiunile lucrurilor, care au sensibilitatea ca o ultimă expresie a lor. De aceea și rațiunea spiritului uman este capabilă să sesizeze și să cuprindă rațiunile lucrurilor și e capabilă și de o sensibilitate. Ea sesizează rațiunile lucrurilor printr-o sensibilitate a corpului uman și prin însuși acest lucru sensibilitatea corpului omenesc e proprie și spiritului, conform cu cuvântul Sfinților Părinți despre "simțirea minții".

Prin această simțire, proprie omului, spiritul uman leagă de sine ordinea materială a existenței. Uneori mintea se lasă stăpânită de această simțire, robindu-se celor materiale⁹⁹. Dar misiunea ei este să facă curată simțirea. Iar Fiul lui Dumnezeu, asumând mintea umană cu sensibilitatea legată în mod natural de ea, leagă de Sine însuși această sensibilitate, îndumnezeind-o.

3. Cum cunosc îngerii pe Dumnezeu

Desigur realitatea lumii îngerești și legătura dintre ea și lumea noastră sensibilă suscită două întrebări: a) E posibilă o cunoaștere a lui Dumnezeu fără mijlocirea simbolurilor? Adică, cum e cunoscut Spiritul dumnezeiesc cel mai presus de orice cunoaștere, de către spiritul creat îngeresc, fără mijlocirea simbolurilor? b) Cum iau cunoștință spiritele netrupești de lumea noastră sensibilă, fără organe sensibile de cunoaștere? Adică, cum cunosc în general o realitate fără o întipărire în sensibilitatea lor a formelor realității sensibile, sau a unor simboluri corespunzătoare realităților nesensibile?

La prima întrebare răspunsul pare mai ușor. Însuși spiritul uman poate cunoaște anumite principii logice în ele însese, deși prilejul acestei cunoașteri i-a fost dat de viață să în trup și de cunoașterea lumii sensibile. Nu vedem nici un motiv ca spiritele netrupești să nu poată cunoaște principiile acestea raționale și altele mai înalte, în mod nemijlocit. Apoi spiritul uman cunoaște anumite prezențe și realități care nu pot fi reduse la cele materiale, chiar dacă prilejul acestei cunoașteri îl oferă anumite percepții materiale. De exemplu, el sesizează subiectele semenilor săi și atâtdea stări sufletești ale lor. Spiritul uman trăiește o presiune a acestor realități și un anumit fel de a fi al lor, deși ele rămân în mare măsură apofatic sau indefinite și niciodată deplin înțelese. Există și o altă "simțire a minții" decât cea prin simboluri materiale și propriu-zis pe aceasta o indică Sfinții Părinți sub această numire. Nu vedem de ce n-ar putea avea și spiritele netrupești simțirea

99. Scolia 10 la Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, 49; Filocalia românească, III, p. 192: "Mintea care zăbovește cu închipuirea la înfățișarea lucrurilor sensibile de dragul simțirii se face creatoare unor patimi necurate, nestrabătând prin contemplare spre realitățile inteligibile înrudite cu ea".

presiunii unor prezente spirituale negrăite, totuși suficient de determinate, fără mijlocirea imaginilor sensibile. În sfârșit, subiectul uman trăiește presiunea unei autoritați spirituale supreme, necondiționate, chiar dacă o simte prin o anumită întipărire a ei și în organizarea sa somatică. Nu vedem de ce nu ar trăi presiunea unei asemenea puteri și spiritele netrupești, fără prelungirea unei întipăriri a ei într-o ființă somatică. La urma urmelor, toate aceste presiuni sunt trăite și de subiectul uman ca niște presiuni spirituale în însuși spiritul său, care fiind cu mult mai clare se pot numi pe drept cuvânt iluminări. Întipărirea acelora în organizarea somatică nu e decât o prelungire a experienței acelei presiuni. În definitiv omul cunoaște pe Dumnezeu printr-o necondiționată responsabilitate față de presiunea spirituală supremă a acestei autoritați, trăită chiar în ființă lui. De ce n-ar trai și îngerii în ei își această responsabilitate necondiționată într-un mod chiar mai clar decât omul, nefiind tulburați în finețea acestei trăiri de atracțiile trupului spre preocupări mai exterioare?

4. Transmisiunea reciprocă a cunoașterii îngerești și omenești

Mai greu e de răspuns la întrebarea cum cunosc îngerii realitățile pur materiale ale lumii noastre. Dar poate că și ei au o "sensibilitate" cu totul deosebită pentru structurile raționale ale realității materiale (pentru "Wesensschau" al fiecărei realități), încât să simtă o presiune a acestora în spiritul lor. Pe de altă parte, cunoscând pe oameni ca subiecți, cunosc în ei toate întipăririle trăite ale lumii, care au devenit și au provocat în ei conținuturi și stări spirituale. Se poate presupune că ei pot intra cu oamenii într-o comuniune lăuntrică atât de intimă, încât pot vedea prin ochii oamenilor ca și când ar fi ai lor și pot simți cu oamenii bucuriile și durerile provocate în ei de lumea sensibilă, aşa cum și oamenii își pot însuși de la îngeri o vedere mai inteligibilă în imaginile și simbolurile lor.

S-ar mai putea presupune că ei, ca spirite create, au totuși o anumită capacitate intrinsecă pentru sesizarea și influențarea lumii materiale, fără ca această capacitate să ajungă până la cea a spiritului uman înrădăcinat în trup. Poate în acest sens unii Părinți și autori bizantini vorbesc chiar de un corp foarte subțire al îngerilor, cum sunt de exemplu Sfântul Vasile cel Mare și Mihail Psellos, care se bazează pe Psalmul 103, 5: "Cel ce face pe îngerii Săi duhuri și flacări slujitoare"¹⁰⁰.

În felul acesta, dar și prin harul dumnezeiesc, ei pot cunoaște oarecum chiar aspectele materiale ale lucrurilor. Desigur, modul acestei cunoașteri ne rămâne până la urmă cu neputință de înțeles pe deplin.

100. Sfântul Vasile cel Mare, *De Spiritu Sancto*, cap. 16; M. Psellos, *De daemonum operatione*, P. G. 120, coll. 836-837.

Despre contribuția îngerilor la cunoașterea umană a lui Dumnezeu, pe lângă locurile indicate din Sfânta Scriptură, menționăm unul din Dionisie Areopagitul. Acesta zice: "Ordinele ființelor cerești participă primordial și multiplu la Dumnezeu și sunt revelatoarele prime și în multe feluri ale ascunzimii dumnezeiești. De aceea s-au și învrednicit mai mult decât toate de numele de îngeri, deoarece iluminarea Dumnezeirii ajunge întâi la ele și prin ele ni se transmit nouă revelările cele mai presus de noi. Astfel "legea, cum zice cuvântul dumnezeiesc, prin îngeri ni s-a dat" (Gal. 3, 19); pe vestiții noștri Părinți dinainte de lege și de după lege îngerii i-au ridicat la Dumnezeu, sau i-au învățat ce să facă și i-au adus la calea draptă de la rătăcire și de la viață lipsită de curăție; ei au descoperit rânduieri sfinte, sau viziuni ascunse de taine cerești, sau anumite preziceri" (Fapte 7, 53; Mt. 3, 12; Fapte 11, 12; Dan. 7, 10; Is. 10)¹⁰¹.

La Dionisie Areopagitul strabate însă și ideea unei revelații directe a lui Dumnezeu către oameni. Așa încât concepția lui s-ar putea înțelege numai în sensul că toată cunoașterea umană a lui Dumnezeu are un anumit caracter simbolic. Dar totdeauna omul credincios își dă seama că Dumnezeu Însuși îl Se descoperă prin graiul simbolic, sau prin imagini propriu-zise. Graiul simbolic și imaginile referitoare la Dumnezeu au înțelesuri infinite; iar la descoperirea acestor înțelesuri oamenii sunt ajutați în mare măsură de îngeri. Căci îngerii străbat cu înțelegerea lor la înțelesurile nesfârșite care iau chip în simboluri. Încât se poate vorbi de o asistență a îngerilor la revelările lui Dumnezeu către oameni. Dionisie Areopagitul afirmă direct că toată Revelația divină s-a facut prin viziuni, sau prin imagini. Iar imaginile, deși produse direct de Dumnezeu, sunt explicate prin îngeri: "Iar dacă ar zice cineva că unora dintre sfinți le-au venit arătări divine în mod direct, să afle și aceasta din Preasfintele Scripturi că ascunsul Însuși al lui Dumnezeu, în ceea ce este El, "nimenea nu L-a văzut, nici nu-L va vedea" (In. 1, 18). Manifestările divine s-au împărtășit cuviosilor în revelări potrivite cu Dumnezeu prin unele viziuni sfinte și corespunzând văzătorilor. Iar Scriptura atotînțeleaptă numește dumnezeiască viziunea aceea care arată în sine asemănarea dumnezeiască figurată, ca pe o asemănare figurată a celor cu neputință de figurat, pentru ridicarea prin ea a celor ce văd la Dumnezeu, pe drept cuvânt arătare a lui Dumnezeu, datorită faptului că prin ea vine în cei ce văd o iluminare dumnezeiască și ei sunt introdusi în chip sfânt în ceva dumnezeiesc. Dar Părinții cei vestiți au fost luminați în aceste viziuni de Puterile cerești"¹⁰².

Sfântul Grigorie Palama reține de la Dionisie Areopagitul ideea că viziunile se produc direct de Dumnezeu ca mijloace prin care El Însuși Se face cunoscut, dar explicarea lor se face prin îngeri. Prin aceasta el accentuează ideea unei reciprocități între îngeri și oameni în ce privește cunoașterea lui Dumnezeu. În special

101. *De coelesti hierarchia*, cap. I, p. G. 3, 180.

102. *Ibidem*.

oamenii se împărtășesc de o revelare directă a lui Dumnezeu, începând de la întruparea Fiului lui Dumnezeu. Iar această revelare o cunosc și îngerii prin oameni.

Sfântul Grigorie Palama pune astfel un accent mai apăsat pe cunoașterea umana nemijlocită a lui Dumnezeu. Totuși menține ideea unei completări reciproce între îngeri și oameni: "Astfel, nu numai în îngeri, ci și în noi au loc vederi nemijlocite ale lui Dumnezeu și nu numai vederi mijlocite prin alții; sunt vederi care nu coboară de la cei din primul rând la cei din al doilea, prin transmisiune. Căci Domnul domnilor nu e supus legilor creației. După sfintele noastre predanii, Gavriil e singurul căruia i s-a descoperit misterul cborării negrăite a Cuvântului, deși nu face parte din ceata îngerilor aflată în prima triadă și nemijlocit lângă Dumnezeu. Trebuie să fie nou începutul zidirii noi. Căci Cel ce S-a cborât până la noi pentru noi, toate le-a făcut nouă. De aceea înălțându-Se la cer, pe îngerii din ceata inferioară și mai degrabă din jurul lumii îi face, cum spune Sfântul Chiril, luminători și desăvârșitori ai cetei superioare. Astfel li se dă putință să ceară celor ce le sunt superiori să "ridice porțile veșnice" și îi învață că Cel ce S-a îmbrăcat în trup pentru negrăita iubire de oameni va intra și Se va urca și va sedea mai presus de toată Începătoria și Puterea. Căci El este Domnul Puterilor și Împăratul slavei, putându-le toate; putând face când voiește și pe cei din urmă mai mari decât pe cei dintâi. Dar înainte de arătarea în trup a lui Dumnezeu, n-am învățat să fi fost așa ceva la îngeri... Arătându-se acum harul, nu mai e nevoie să se facă toate prin mijlocire. Aceasta o spune și marele Pavel: "Acum, zice, s-a făcut cunoscută prin Biserică, Începătoriilor și Stăpâniilor, înțelepciunea cea de multe feluri a lui Dumnezeu" (Ef. 3, 10). Tot așa spune și corifeul cetei apostolice, Petru: "Cele ce au fost vestite de cei ce ne-au binevestit întru Duhul trimis din cer, spre ele doresc îngerii să privească" (1 Pt. 1, 22). Cele mai mici fiind făcute astfel mai mari prin har, se menține totuși rânduială armonioasă în chip neșirbit și minunat. Poți să vezi că harul cunoștinței e dat de cele mai multe ori prin mijlociri; dar vederile dumnezeiești se văd de cele mai multe ori nemijlocit. De aceea și pe timpul lui Moise legea formulată s-a dat prin îngeri, spune Sfânta Scriptură, dar vederea aceea a lui Dumnezeu, nu; s-a dat însă tălmăcirea vederii prin îngeri" (Is. 6)¹⁰³.

În Hristos, trupul înviat devine atât de transparent pentru Dumnezeire, încât și cei inferiori văd această Dumnezeire, deci nu mai au atâta nevoie de explicarea îngerilor superiori; ba într-un fel cei inferiori sunt într-o prioritate, căci cunosc Dumnezeirea și prinumanitatea pe care Hristos o are comună cu ei. Îngerii cunosc mai mult adâncurile Dumnezeirii; oamenii, mai mult taina ei făcută evidentă prin Înviere.

Astfel, Sfântul Grigorie Palama pune și mai mult în relief caracterul elastic al ordinii ierarhice a cunoașterii lui Dumnezeu. El împacă ordinea ierarhică cu con-

103. Ibidem (vezi nota 90).

tactul direct cu Dumnezeu și cu cunoașterea directă a lui Dumnezeu de către cei de pe treptele ierarhice inferioare. Ierarhia se menține totuși în natură; și dacă cel de pe treapta superioară cunoaște ceva prin mijlocirea celui de pe o treaptă inferioară, el păstrează totuși în general un rol în explicarea a ceea ce se comunică direct celui de pe treapta inferioară.

În general, din cele spuse de Dionisie Areopagitul și mai ales de Sfântul Grigorie Palama, rezultă ideea unei completări reciproce în cunoaștere între îngeri și ființele umane.

Cunoașterea noastră e mijlocită de simboluri sensibile. Îngeri ne ajută să străbatem la profunzimile a ceea ce e suprasensibil în simboluri. Dar îngeri însăși aflând de aceste simboluri comunicate oamenilor, află ceva nou despre Dumnezeu, mai bine zis află despre conținuturi și moduri noi ale revelării și bunătății divine. Ei sunt în stare să intuiască mai bine conținuturile spirituale din simbolurile de care află, adică profunzimea sensurilor lor. Dar pe de altă parte nu au experiența sensibilă multiformă în care, de dragul oamenilor, se face intuit ceva din conținutul divin. Având ca spirit încrăpat experiențe de viață proprii, fiindcă Dumnezeu și-a însușit aceste experiențe în Hristos, omul credincios le înțelege, dar nu în toată profunzimea lor. Omul credincios dă prilej lui Dumnezeu să se coboare în manifestarea iubirii Sale până la treapta lui. Astfel, prin această coborâre a lui Dumnezeu la oameni și prin ceea ce cunoște oamenii, îngeri află lucruri noi despre iubirea lui Dumnezeu, dar ei aduc o contribuție la înțelegerea profunzimii acestei iubiri. Fără om nu s-ar putea cunoaște nici de îngeri și nici în general de câtă coborâre sau de câtă iubire e capabil Dumnezeu. Prin calitatea sa de ființă spiritual sensibilă, numai omul este în stare să sesizeze acest fel de coborâre sensibilă și extremă a lui Dumnezeu. Îngeri nu sunt capabili să primească și să trăiască intern această revelare "estetică" (sensibilă) a lui Dumnezeu. Dacă ei "văd" formele sensibile prin care Dumnezeu se revelează oamenilor, ei văd în primul rând oarecum structura lor internă.

Ajutorul ce se dă oamenilor de către îngeri, pentru pătrunderea sensurilor spirituale ale formelor sensibile în care li se revelează Dumnezeu, devine tot mai puțin necesar acestora, pe măsură ce ei progresează în sesizarea spirituală, adică pe măsura progresului lor duhovnicesc spre starea îngerească. Dar pe măsură ce aceste forme sunt copleșite de spiritualitatea divină, îngeri devin capabili să le sesizeze chiar ei însăși. Aceasta e sensul în care noi - cum spune Dionisie Areopagitul - vom deveni în viață viitoare asemenea îngерilor. Se va realiza o comuniune mai intimă între oameni și îngeri. "Acum, potrivit nouă, iubirea de oameni a Cuvântului se acoperă în vălurile cuvintelor și cele inteligibile iradiază în cele sensibile, cele mai presus de ființă în cele ce sunt, cele fără forme și figuri, îmbrăcând forme și figuri, multiplicând și plasticizând în varietatea simbolurilor divizate simplitatea mai presus de fire și nefigurată. Atunci însă, când vom deveni

incoruptibili și nemuritori și vom ajunge la starea preafericită a chipului lui Hristos și vom fi totdeauna cu Domnul (1 Tes. 4, 16), după Scriptură, ne vom umple de teofania Lui vizibilă prin contemplații atotcurate. Căci ea ne va învăluî în străluciri atotluminoase ca pe ucenici în acea preadumnezească Schimbare la față. Iar împărtășindu-ne de revărsarea de lumină inteligibilă a Lui cu o minte nepătimășă și nematerială și de unirea mai presus de minte prin atingerile incognoscibile și fericite ale razelor supraluminoase, într-o imitare mai dumnezească a minților supracerești, vom fi întocmai ca îngerii, cum spune adevărul Scripturii (Lc. 20,36), și fi ai lui Dumnezeu, fiind fi ai Învierii. Acum însă, pe cât ne este accesibil, ne folosim de simboluri proprii pentru cele dumnezeiești, iar din acestea iarăși suntem ridicăți, după puterea noastră, la adevărul simplu și unit al vederilor inteligibile și, după toată înțelegerea celor deiforme de care suntem capabili, oprind lucrările noastre înțelegătoare, atingem raza mai presus de ființă, pe cât ne este posibil, în care preexistă în chip negrăit marginile tuturor cunoștințelor, rază pe care nu e cu puțință nici a o înțelege, nici a o grăi, nici a o contemplă. Căci ea e mai presus de toate și mai presus de cunoaștere și are în sine anticipat toate cunoștințele și toate puterile celor ce există și e statornicită cu o putere necuprinsă mai presus de mințile supracerești. Pentru că dacă toate cunoștințele sunt ale celor ce sunt și-și au marginile în cele ce sunt, ceea ce este dincolo de cele ce sunt este dincolo și de cunoștință¹⁰⁴.

În orice caz, chiar când devine supracunoaștere, cunoașterea umană a lui Dumnezeu e prilejuită de simbolurile sensibile, sau pornește de la ele. Avem o analogie cu cunoașterea subiectelor umane între ele. Eu mă scufund în contemplarea lui *tu*, din prilejul întâlnirii realității lui văzute. Chiar Iisus, ca Dumnezeu întrupat, e un astfel de prilej, fie chiar în forma Lui cea mai transfigurată. Cunoașterea îngerilor nu e însă prilejuită de simboluri văzute. Dar transfigurarea simbolului, fulgerarea lui *tu* prin realitatea văzută a semenului, nu se realizează numai prin voința mea, ci printr-un act de sus. Acest act e de la Dumnezeu. Dar e foarte verosimil că și de la un înger, și anume de la un înger model al persoanei cunoscute și de la un înger model al persoanei care cunoaște, Dumnezeu ne ridică în infinit. Dar nu totdeauna contemplarea unei realități nemateriale de către noi se scufundă în infinit. În acele cazuri putem presupune că lucrează un înger. Căci îngerul, deși e o realitate spirituală, spre deosebire de Dumnezeu este o realitate spirituală structurată, sesizabilă ca atare, care ne ușurează prin aceasta sesizarea realităților spirituale structurate înrudite cu el. De câte ori nu transpare prin frumusețea spirituală a unui *tu* uman o frumusețe intensificată, structurată după chipul acestui *tu*? Desigur frumusețea lui *tu* e intensificată în ultima analiză de proiectarea luminii divine asupra lui, dar când această intensificare e prea trecătoare, ea transpare mai degrabă structurată de îngerul model.

104. *De divinis nominibus*, cap. I, par. 1; P. G. 3, col. 592- 593.

Pe de altă parte, oricât de structurat ne-ar apărea un *tu* sau *eu*-ul propriu, sau prin el - îngerul lui, structura aceasta nu e rigid închisă; ea ne deschide accesul nu numai în indefinit, ci și în infinit. Noi ne dăm seama în clipele de har ale contemplării unui *tu*, sau a *eu*-ului propriu, atât de caracterul specific, clar structurat al acelui *tu* sau al *eu*-ului propriu, cât și de lipsa lui de graniță, de scăldarea lui într-un infinit din interiorul de dincolo de el și de capacitatea lui de infinită deschidere spre alții. Astfel, se poate spune că prin *eu*, sau prin *tu*, se contemplă îngerul, iar prin înger, infinitul divin. În interiorul omului e îngerul și în interiorul îngerului, Dumnezeu. Ei sunt pe o scară, dar treptele scării sunt străvezii.

Această puțină de comunicare lăuntrică a îngerului cu spiritul omenesc întrupat arată iarăși o legătură ontologică între spiritele netrupești și cele întrerupate omenești. Îngerii nu sunt purtători direcți de trupuri, dar sesizează spiritualul întrupat, trăiesc legătura cu spiritualul întrupat, simt în spiritualul întrupat ceva care nu e numai spirit, simt presiunea prezenței spiritului întrupat, cu toată experiența adunată în el prin viața în trup, precum și spiritul întrupat trăiește prezența spiritului neîntrupat.

Claritatea vederii conținutului spiritual al unor revelații sensibile ale lui Dumnezeu, pe care le ocionează îngerilor sesizarea acestor revelații de către spiritul uman, dă și spiritului uman o putere de sesizare mai clară a conținutului acelor revelații și, în general, un ajutor în depășirea contemplativă și etică a domeniului sensibil, fie că e revelație supranaturală a lui Dumnezeu, fie că e revelare naturală a sensurilor spirituale ale lucrurilor. Așa credem că trebuie înțelese explicările chipurilor sensibile ale revelației date de îngeri oamenilor credincioși.

Omul nu e singur nici când pare că e complet singur. Dimpotrivă, tocmai când se adună în sine mai mult din împrăștiearea atenției spre tot felul de lucruri sau amintiri de lucruri exterioare, se deschide înrâuririi unor prezențe spirituale. Când se adună mai mult în rugăciune, rugăciunea lui e încălzită de rugăciunea unui duh sau a mai multor duhuri netrupești, dacă rugăciunea e o deschidere interioară spre absolutul divin. Evagrie Monahul spune: "Cunoaște că sfintii îngeri ne îndeamnă la rugăciune și stau de față împreună cu noi, bucurându-se și rugându-se pentru noi"¹⁰⁵. "Dacă te rogi cu adevărat, vei afla multă întărire și încredințare, și îngeri vor veni la tine ca și la Daniil și-ți vor lumina înțelesurile celor ce își se întâmplă"¹⁰⁶.

În Biserică se realizează nu numai o comuniune între membrii ei văzuți, ci și cu îngeri. Sobornicitatea Bisericii cuprinde și pe îngeri.

Sfânta Scriptură vorbește și de o legătură specială între un înger și o persoană umană. Îngerul legat în mod special de către Dumnezeu cu o persoană umană trebuie să fie și un model special al acesteia. Multimea de îngeri trebuie să

105. Cuvânt despre rugăciune, cap. 81, P. G. 79, coll. 1165-1201.

106. Ibid., cap. 80.

corespondă mulțimii de oameni. Legătura ontologică între ordinea îngerilor și a noastră are nu numai un caracter general, ci este specificată și în mod interpersonal. Desigur, aşa cum fiecare om se dezvoltă spiritual în legătură cu toți semenii săi, aşa și cu lumea îngerească în general. Totuși conținutul spiritual al întregii lumi îngerești se comunică și înrăurește conținutul spiritual al întregii lumi omenești prin legătura specială dintre o concretizare individual-îngerească și una individual-omenească a acestor lumi, concretizarea îngerească reprezentând o formă personală de model spiritual potrivit cu temperamentul unei concretizări personale umane.

Îngerii ne aduc astfel nu numai un orizont nou de cunoaștere, care ne scapă de monotonie, ci și un ajutor în dezvoltarea originalității noastre pe linia unei frumuseți a curăției și a unui caracter superior. În chip special, creatorilor de artă aceste noi orizonturi de înțelegere și armonii li se deschid într-un mod original potrivit lor, prin îngerii lor. Căci îngerii laudând pe Dumnezeu "cu graiuri netăcute", concretizează în structuri spirituale superioare uimirea ce le-o produce infinitul și indefinitul divin. Iar aceste structuri de armonii și înțelegeri, deși sunt nemateriale, totuși sunt sesizabile de cei dotați cu o mai dezvoltată capacitate de percepție spirituală și de exprimare mai corespunzătoare cu ele.

Dar am văzut că nu numai noi avem un folos de la îngeri, întrucât îngerii ne fac simbolurile transparente, transfigurate, sau ne îndrumă în organizarea elementelor sensibile în așa fel ca să ţâșnească prin ele realitatea spirituală, ci și îngerii cunosc prin coborârea lui Dumnezeu la oameni și prin activitatea contemplativ artistică a oamenilor realitatea divină în forme noi, în forme frumoase, în acțiuni care reveleză mai profund sublima bunătate și iubire a lui Dumnezeu față de cele mai modeste creațuri conștiente ale Sale. Îngerii n-au cunoscut cât de mare este iubirea de oameni a lui Dumnezeu, până la întruparea Fiului Său, nici valoarea omului ca creațură a lui Dumnezeu, până la invierea și înălțarea la cer ca om a lui Hristos.

Sfântul Grigorie de Nyssa, explicând cuvântul Sfântului Apostol Pavel: "Înțelepciunea lui Dumnezeu cea de multe feluri se face acum cunoscută, prin Biserică, Domniilor și Stăpânilor, în cereștile locașuri" (Ef. 3,10), zice: "De fapt în cursul veacurilor care au precedat Biserica, ele au cunoscut înțelepciunea simplă și uniformă a lui Dumnezeu. Înțelepciunea de multe feluri, impusă de complexitatea luptei contra forțelor dușmane, au cunoscut-o clar numai acumă prin Biserică: cum S-a făcut Cuvântul trup, cum s-a amestecat viața cu moartea, cum prin râurile Sale a vindecat râurile noastre, cum a înfrânt prin slăbiciunea crucii puterea dușmanului, cum a răscumpărat pe păcătoși"¹⁰⁷. Tot Sfântul Grigorie de Nyssa aplică înălțării Domnului cuvântul din Psalmul 23, 7-10: "Ridicați-vă, porți veșnice, să intre Împăratul măririi. Cine este Împăratul măririi?", și spune că până atunci îngerii nu

107. Comentariu la Cântarea Cântărilor, Omil. 8, P. G. 44, 948.

știau la ce slavă va fi ridicat Cuvântul întrupat¹⁰⁸. Sfântul Ioan Gură de Aur, comentând cuvântul Sfântului Pavel: "S-a arătat îngerilor", spune: "Când S-a arătat îngerilor era îmbrăcat în trup; înainte de aceea nu l-au văzut, căci și pentru ei esența este nevăzută"¹⁰⁹.

În general, îngerii nu cunosc viitorul, deci slava la care e destinată lumea n-au cunoscut-o decât după ce aceasta s-a revelat ca făgăduință Bisericii. Ei nu cunosc nici chiar gândurile nemanifestate ale oamenilor¹¹⁰. Îngerii cunosc însă de la creație capacitatea noastră de a face transparentă măreția divină și-și activează una din capacitatele lor proprii, ajutând oamenilor la opera transfigurării ei. Asupra creației sensibile se lucrează din două părți, pentru a o face o transparență uimitor de frumoasă a Dumnezeirii: de deasupra ei, prin îngeri, și din cadrul ei, prin noi. În aceasta constă solidaritatea ontologică a îngerilor cu oamenii și cu lumea sensibilă, sau sensul cuvintelor care descriu actul creației ca un act unitar: "Dumnezeu a făcut cerul și pământul". Numai împreună, lumea sensibilă, având drept coroană omul, și lumea inteligibilă a îngerilor sunt un receptacol deplin al revelării lui Dumnezeu și al valorificării ei. Numai împreună, îngerii și oamenii, pot înălța o slavoslovie mai completă lui Dumnezeu. Așa trebuie să înțelegem că îngerii sunt creați pe de o parte pentru a-L lăuda pe Dumnezeu, pe de alta pentru a sluji lui Dumnezeu în solicitudinea Lui pentru oameni, pentru a fi trimișii lui Dumnezeu la oameni, pentru a fi "vestitorii" Lui și, prin aceasta, pentru a ajuta la ridicarea oamenilor la o lăudare comună a Lui cu ei; iar prin aceasta, a sluji la mântuirea lor. Dar aceasta înseamnă și o capacitate a îngerilor de a conduce pe oameni spre Dumnezeu. În același timp prin aceasta chiar îngerii își sporesc cunoșterea de Dumnezeu și slavoslovia lor, asociind-o și pe a oamenilor. Corul îngereasc-uman e mai mare decât corul simplu uman sau simplu îngereasc. Partea îngerească și cea omenească a corului se completează și se înfrumusețează reciproc. Fiecare din cele două părți câștigă, în elanul slavosloviei, de la celalătă.

Unii Părinți au subliniat superioritatea îngerilor față de oameni, prin faptul că sunt "minți pure", neîmpreunate cu trupul și cu afectele care rezultă din aceasta. Dar alții, cum am văzut, au afirmat că mai mult omul e după chipul lui Dumnezeu, întrucât omul prin trup este și devine un "stăpân" al lumii ca și Dumnezeu, câtă vreme îngerii nu au această calitate.

Dar nevoia de lume pe care o au oamenii și capacitatea de a dispune de ea reprezintă și o ispită pentru ei de a se atașa de ea și de a se încrede în puterile lor creatoare. În calitatea de spirite întrupate stă și măreția, dar și primejdia căderii lor. În dominarea afectelor se poate actualiza o nouă forță a spiritelor. Dar aceste afecte pot să și închidă infinitele orizonturi spre care e chemat spiritul omenesc.

108. Despre Înalțarea lui Hristos, P. G. 44, 693.

109. Despre Dumnezeu cel necuprins, III, par. 6 și 4, P. G. 48, 725.

110. Sfântul Chiril de Alexandria, Comentarii la Ioan, II, 1, P. G. 73, 224.

Greutățile de care e legată viața în trup pot dezvolta în om o responsabilitate proprie și nobila pornire de ajutorare cu fapta a semenilor săi, responsabilitate și capacitate de care e lipsit îngerul, dar pot dezvolta și egoismul și grija lumească exagerată.

În orice caz, omului i s-a dat măreața misiune de a stăpâni materia prin spirit, de a o face transparentă pentru ordinea spirituală și dumnezeiască, de a actualiza moduri noi de revelare a spiritului și de ajutorare a semenilor, în primul rând modurile etice și estetice.

În schimb, spiritul pur, sau îngerul are claritatea gândirii și un "amor intellectualis", greu de închipuit de ființa noastră. Dar până nu a fost consolidat în bine, a fost pândit și el de o altă formă de egoism, nefiind legat prin sânge de alte ființe, care pun o frână acestui egoism. A fost pândit de egoismul nelimitat al orgoliului cunoașterii și existenței prin sine, al libertății de grijile trupului.

Să nu ne închipuim însă că, dacă omul poate scoate la iveală aspecte indefinite ale rațiunilor divine ale cosmosului, nu le vede și îngerul prin puterea lui de penetrare intelectuală. De aceea se aprind adeseori asupra lucrurilor pentru oameni scânteieri care iradiază din îngeri, producând așa numitele inspirații. Mai ales însă se aprind aceste scânteieri pentru cei ce contemplă lucrurile cu o minte netulburată de patimi. Aceste scânteieri îi duc și ele pe oameni la combinări ale formelor sensibile, la armonioase combinări de culori, de sunete, de cuvinte, pentru revelarea unor noi sensuri și frumuseți ale lor.

Lucrarea principală a îngerilor nu este propriu-zis lucrarea directă asupra naturii, ci cea asupra subiectelor umane pentru a le întări și susține în acțiunea lor de spiritualizare, de nealipire la cele materiale care se repercuzează asupra trupurilor lor și, prin ele, asupra lumii exterioare. Ca subiecte mult mai ferme prin spiritualitatea proprie, îngerii infuzează forță subiectelor umane pentru a imprima trupurilor lor o spiritualitate sesizabilă sensibil. Căci îngerii nu au numai misiunea de a îmbogăți cunoașterea de Dumnezeu a oamenilor, ci și de a le comunica un ajutor energetic de spiritualizare, ca prin aceasta să poată cunoaște mai ușor pe Dumnezeu. În acest sens îngerii au fost creați în solidaritate cu lumea sensibilă. Dacă în revelarea sensibilă a lui Dumnezeu prin om se reveleză și spiritul omului, se poate spune că în această revelație este implicată susținerea fermă acordată subiectului uman, de îngeri. Într-un trup uman spiritualizat - nealipit la cele materiale - se vede și ceva din spiritualitatea îngerilor.

Dacă îngerii nu lucrează asupra cosmosului, ca oamenii, care se folosesc de membrele trupului și de unelte ca prelungiri ale lor, nu se poate nega o anumită eficiență directă a lor asupra forțelor cosmosului. Ar însemna să negăm prin aceasta în general însăși eficiența spiritului uman în formarea trupului omenesc. Dialogul de acte al omului credincios cu Dumnezeu, realizat prin cosmos, nu exclude o anumită participare a îngerilor. Sfânta Scriptură afirmă o astfel de eficiență.

ciență: un înger a apărat pe cei trei tineri din cuptorul cu foc; un înger a închis gura leilor când Daniel a fost aruncat între ei. Sfântul Grigorie de Nazianz declară că unele "puteri spirituale au primit o parte a lumii, iar altele au fost însărcinate cu altă parte a universului, cum singur Dumnezeu știe, Care le-a rânduit și le-a determinat"¹¹¹.

Dar la spiritualizarea creației, ei lucrează prin oameni credincioși. Și dacă în acest sens, prin om se vede îngerul și prin îngerul din om, Dumnezeu, înțelegem cum ierarhia îngerească nu înseamnă o despărțire a omului de Dumnezeu. Toată creația se află într-o concentrare, într-o sobornicitate interioară, care implică o răspundere și o îndatorire de slujire a fiecăruia pentru toți și a tuturor pentru fiecare. Cine cade din această sobornicitate, cade într-o umbră a existenței.

5. Ierarhia îngerească

În ce privește ierarhia îngerească, Dionisie Areopagitul vede cetele îngerești în număr de nouă, așezate în câte trei grupuri suprapuse: Serafimi, Heruvimi, Scaune; Domnii, Puteri, Stăpânii; Începătorii, Arhangheli, Îngeri. Toate sunt în mișcare, trecând prin: purificare, iluminare, desăvârșire. Când ceata de jos din fiecare grup e în faza purificării, ceata din mijloc e în faza iluminării, iar cea de sus, în faza desăvârșirii. După aceea, cetele de sus trec iarăși la o purificare mai înaltă, cele din mijloc la o desăvârșire mai înaltă și cele de jos la o iluminare mai înaltă. Dar cetele de mai jos sunt ajutate în acest urcuș de cele de mai sus.

Ceata primă din fiecare grup devenind superioară desăvârșirii la care se află, căci îi vede marginile, se purifică de ea. Urcușul acesta e întreg un urcuș în cunoașterea lui Dumnezeu și în desăvârșirea prin participarea tot mai mare la El. Purificarea reprezintă un fel de renunțare apofatică la cunoștința ce o are o treaptă, pentru înălțarea la o iluminare și, ca urmare, la o desăvârșire mai înaltă. Urcușul acesta se face în spirală în jurul lui Dumnezeu, apropiindu-se tot mai mult de El. "Provenită din voia lui Dumnezeu, mintea va fi cu dorirea și iubirea în jurul Lui, ca în jurul unui centru. Căci nu se unesc cele secundare cu cele dinainte de ele, ci ceea ce se petrece se asemănă cu un dans (circular). Căci cele produse doresc în chip circular să îmbrățișeze pe cele ce le-au produs, dar numai privindu-le de jur împrejur și umplându-se de frumusețea de la El... Fiindcă Dumnezeu e pretutindeni, iar cele ce-L urmează pretutindeni și voiesc să-L cunoască pururea se bucură de El și se mișcă prin înțelegere". De altfel toată existența creată face o mișcare circulară continuă în jurul lui Dumnezeu, tinzând spre cauza ei. Propriu-zis, un urcuș infinit nici nu poate avea loc în linie suitoare dreaptă, pentru că în această privire cei mai de jos privesc mereu numai la cei mai de sus, nu și direct la Dumnezeu.

Între cele trei faze ce se succed continuu nu e o opoziție, ci o continuitate, o dezvoltare. "Însăși participarea la cunoștința dumnezeiască este purificare, ilu-

111. *Oratio 28*, par. 31, P. G. 36, 72.

minare și desăvârșire, curățind de neștiință în cunoașterea unor inițieri mai desăvârșite după ordinile stării proprii, luminând în însăși cunoașterea, prin care și purifică puterea care mai înainte nu cunoștea... și desăvârșind într-însă și lumina, în însăși cunoașterea devenită habituală a sensurilor înalte și strălucite... Căci purificarea curăță de neștiință, dar nu tot cel purificat și ajuns la culme. Iar iluminarea, străbătând în cel purificat, îl desăvârșește, ceea ce înseamnă o iluminare mai desăvârșită¹¹². Pe de altă parte chiar în iluminare și desăvârșire este o notă apofatică ce susține tendința de urcuș, întrucât orice cunoaștere a lui Dumnezeu e însoțită de conștiință unei insuficiente cunoașteri și de dorința unei ridicări peste cunoașterea prezenta¹¹³. și apoi, lumina dumnezeiască în care cetele se află pe diferite trepte, nu e separată, ci e comună tuturor, primind-o toate direct la diferite trepte. Ierarhia, și din acest punct de vedere, nu înseamnă o interpunere a unor cete între Dumnezeu și cetele mai de jos. "Dar nu are fiecare în mod deosebit acestea, ci toate le sunt comune tuturor, după harul lui Dumnezeu cel către ele... Căci cele trei cete sunt concentrate într-una, având comună și prima lumină și prima cunoștință dată" (în *Parafraza*, ibidem). Ceata din mijloc "fiind inclusă între cele de la margini, în ea se unesc acestea și astfel cele trei cete sunt adunate într-una singură și cele ce le sunt repartizate în particular de către har, le au în comun" (*Ibid.*).

Teologul grec Trembela consideră că ierarhizarea îngerilor în cele nouă cete este o opinie personală a lui Dionisie Areopagitul, dat fiind că alii Părinți numesc mai puține cete și nu le ierarhizează în acest mod. Dar în general o ierarhizare a îngerilor afirmă și unii Părinți anteriori lui Dionisie, chiar dacă nu au dat un sistem complet al acestei ierarhii. O astfel de ierarhie admite încă Păstorul Herma și după el Sfântul Chiril de Ierusalim.

Sfântul Vasile declară că Serafimii au o "poziție mai apropiată de Dumnezeu, în virtutea superiorității lor în sfîntenie", sau că "demnitatea unui conducător al unui popor este mai mare ca cea a celui căruia i s-a încredințat ocrotirea unui individ", sau că, "deși îngerii sunt părtași aceleiași naturi, unul este căpătenia lor și altul este susbordonat" și că îngerii sunt rânduți în legiuni¹¹⁴. Sfântul Ioan Damaschin își însușește ierarhia lui Dionisie Areopagitul, ca și toți Sfinții Părinți de după Dionisie Areopagitul. Iar Biserica i-a dat consumămantul prin introducerea ierarhiei în pictura bisericească.

Desigur, această repartizare ierarhică în cele trei triade, care urcă solidar repetând cele trei etape, nu trebuie luată decât ca expresie simbolică a unei

112. Parafraza cit. la *De coelesti hierarchia*, cap. VII, par. 3, P. G. 3, 189.

113. Sfântul Grigorie Palama, *Op. cit.*, p. 397: "Deci și văzând, chiar prin vedere, cunosc lumina a ceea ce este mai presus de vedere".

114. Herma, *Viziunea III*, 4; III, 44; Sfântul Chiril de Ierusalim, *Catehezele*; VI, 6; XI, 11; P. G. 33, 548 și 704; Sfântul Vasile, *La Isaia*, 6; P. G. 30, 428 și *Contra Eunomium*, III, par. 1, 2; P. G. 29, 657; Sfântul Ioan Gură de Aur, la Efeseni, *Omilia 7*, și 1; P. G. 62, 49.

plinătăți a numărului lor de trei, reprezentând perfecțunea Treimii, și a unei înălțări solidare după ordinea completă a vieții spirituale. Creștinismul patristic se servește de simboluri pentru exprimarea înaintării în infinități a ordinii spirituale. Lumea îngerească formează un sobor extrem de numeros, care nu e numai o juxtapunere, ci o unitate menținută prin legături interioare, spre deosebire de oameni, care formează împreună "neamul omenesc" nu numai pe baza unor legături spirituale, ci și prin sânge. Iconografia însăși unele din cetele îngerești într-o impletire sau în grupuri strânse. Cetele îngerești cântă toate lauda lui Dumnezeu într-o perfectă armonie. Îngerii cunosc deci împreună pe Dumnezeu și-și comunică unii altora bucuria cunoașterii.

Fiecare din cele trei ordine e după chipul Sfintei Treimi, iar extremele se întâlnesc în cea din mijloc, într-o perfectă unitate tot după unitatea Sfintei Treimi. Iar cele trei triade sunt unite la fel. "Unii spun că și îngerul de mai jos se numește tot Serafim, potrivit aceleiași rațiuni a comuniunii, de care am vorbit și mai înainte, fiindcă cele mai de jos participă la cele mai de sus și cele mai de sus, la ale celor mai de jos, deși acestea în întregime, iar cele mai de sus parțial și mai obscur"¹¹⁵.

Mișcarea ființelor spirituale e un urcuș care va dura etern. Sfântul Grigorie Palama, în *Al treilea din cele posterioare, pentru cei ce se dedică isichiei*, (ed. cit., p. 597), zice: "Iar doavadă a acestei ascunzimi mai presus de cunoaștere este dorința și cererea și urcarea lui Moise la o vedere tot mai clară, dar și înaintarea neconținută a îngerilor și a sfîntilor în veacul cel nesfârșit, la vederi tot mai clare". Subiectul creat nu termină niciodată înțelegerea subiectului absolut. Dar mișcarea aceasta e numită în același timp stabilitate, căci e o permanentă menținere în ea. Aceasta este stabilitatea îngerilor. "Cum deci stau și se mișcă? Este evident că stau în jurul Lui, dar se mișcă spre acea iluminare. Căci, deși acest univers, ca să zicem așa, se mișcă în cerc, el este și pururea mobil și nemîșcat. E nemîșcat ca întreg, căci nu se mișcă de la un loc la altul, dar e pururea mobil după părțile lui. Așa cugetă și despre mișcarea circulară cerească. Căci și ea este statornică într-un chip pururea mobil și rămâne stabilă, mișcându-se pururea în jurul Aceluiași și căutând acolo, cum nu se întâmplă în mișcarea liniara"^{115a}.

Astfel există o dezvoltare treptată a lumii spirituale, care nu e numai pasivă, ci implică și o lucrare proprie. Dar pe de altă parte, fiind consolidată în bine și în comuniunea cu Dumnezeu, ea e stabilă. E o continuă urcare din treaptă în treaptă, din slavă în slavă.

Iar între urcușul lumii îngerești și al celei omenești, al celei sensibile în general, există o legătură, dacă "bucurie este înaintea îngerilor lui Dumnezeu pentru un păcătos care se pocăiește" (Lc. 15, 10), și dacă îngerii au sporit în cunoașterea iubirii lui Dumnezeu prin întruparea Fiului Său și prin înălțarea Lui cu trupul (ca om) la cer, pe tronul dumnezeiesc, prin tot ce s-a comunicat Bisericii (Ef. 3, 10).

115. Pachymere, *op. cit.*, col. 309.

115a. *Ibid.*, col. 232.

Urcușul acesta universal este etern. Dionisie Areopagitul vede urcușul acesta realizându-se în formă de spirală în jurul lui Dumnezeu, într-o apropiere continuă de Dumnezeu, ca un fel de "coloană a infinitului", în mișcare de înălțare și în același timp de apropiere de Dumnezeu. Mișcarea aceasta eternă se face spre Persoanele dumnezeiești ale Sfintei Treimi, dar în mod special spre Fiul lui Dumnezeu, aşezat ca om pe tronul dumnezeiesc, manifestând prin umanitatea Sa în mod deplin transparent adâncul vieții și judecăților Sale. Sfântul Ioan Gură de Aur, pe baza cuvintelor Sfântului Apostol Pavel din Epistola către Efeseni, 1, 10 și cea către Coloseni, 1, 20, spune că și îngerii au fost recapitulați împreună cu oamenii în Capul comun al Bisericii care este Hristos. Prin aceasta au devenit mai aproape unii de alții (vezi Evr. 12, 23).

B

Îngerii căzuți și rolul lor în căderea omului și în susținerea răului în lume

1. Începutul răului în creație

Creația lumii duhurilor are nu numai o indefinită înălțime luminoasă, ci e și o indefinită adâncime tenebroasă. Cea dintâi e formată din îngerii buni, cea de a doua, din lumea îngerilor răi.

Sfânta Scriptură ne spune că această lume de duhuri rele a făcut la început parte din lumea îngerilor buni, dar răzvrătindu-se, aceștia au fost azvârliți din cer. Aceste duhuri sunt și ele în număr indefinit de mare și au și ele o ierarhie. În fruntea lor este satana. Sfântul Vasile, descriind căderea satanei în opozиie cu persistența lui Mihail, vede cauza fiecăruia în persistarea sau despărțirea liberă de Dumnezeu. "De unde e rău omul? Din propria lui libertate. De unde e rău diavolul? Din aceeași cauză, având și el viață liberă și prin libertatea lui având putința să rămână lângă Dumnezeu sau să se înstrâineze de El. Mihail era înger și a rămas lîngă Dumnezeu pentru vecie. Satana era înger și a căzut din treapta lui. Pe acela voința liberă l-a păzit în cele de sus; pe acesta libertatea alegorii l-a aruncat. Putea și acela să apostazieze și putea și acesta să nu cadă. Pe acela l-a salvat nesăturarea de iubire a lui Dumnezeu, pe acesta l-a făcut lepădat depărtarea de Dumnezeu. Acesta e răul: înstrăinarea de Dumnezeu. O mică întoarcere a ochiului ne face să fim cu soarele sau cu umbra trupului nostru. Cel ce privește spre soare se luminează îndată; cel ce se întoarce spre umbră va avea parte în chip necesar de întuneric. Astfel diavolul are răutatea prin liberă alegere, dar firea lui nu e opusă binelui"¹¹⁶.

116. Omilia, *Dumnezeu nu e autorul răului*, P. G. 31, 348.

Explicația creștină a răului din libertate e singura care nu leagă răul de esența realității, a realității eterne sau a celei create de Dumnezeu, luând totuși răul în serios. Și e singura care salvează însăși existența libertății în realitatea existenței. Orice altă explicație compromite iremediabil existența și neagă libertatea, adică însăși demnitatea umană. Dacă răul ar fi fost creat de Dumnezeu, el ar fi fost legat de esența lui Dumnezeu și a creației, ca și atunci când ar fi etern legat de existență.

Sfântul Vasile cel Mare zice: "Nu socoti nici pe Dumnezeu cauză a existenței răului, nici nu închipui răul ca având o existență proprie. Căci nu e subzistentă răutatea, ca un animal oarecare; nici nu are vreo esență ipostaziată a ei. Căci răul este o lipsă a binelui. Ochiul a fost creat, orbia s-a produs ulterior prin pierderea ochilor... Așa și răutatea, nu are o subzistență proprie, ci vine după aceea din cauza rănilor sufletului. Căci nu e nici nefăcut, cum spune cuvântul celor necredințioși, care fac răul de aceeași cinste cu natura cea bună, considerând că amândouă sunt fără început și mai presus de facere. Nici creat. Căci dacă toate sunt din Dumnezeu, cum ar fi răul din bine? Căci nimic rău nu e din bine, nici răutatea din virtute"¹¹⁷.

Doctrina despre duhuri exista și în Babilon și în Persia și în Elada, dar e cu totul deosebită de doctrina biblică, dat fiind că acolo ea era expresia unui dualism etern; cătă vreme doctrina biblică nu acordă răului o existență eternă, egală cu a lui Dumnezeu¹¹⁸.

Pe de altă parte, nici mărimea răului din lume și din om nu s-ar putea explica numai din libertatea umană. Dacă vrem o explicație, care ține seama de mărimea răului, dar nu-l vede ca pe un atribut al realității, care copleșește orice speranță a omului de a scăpa de el prin libertate, trebuie să admitem ca origine suplimentară a răului libertatea unor spirite mai puternice decât spiritul uman, capabile de un rău cu mult mai mare; dar totuși, nu o origine a răului în libertatea spiritului divin atotputernic, căci aceasta n-ar mai face posibilă mantuirea lumii de rău și Dumnezeu nu ar mai fi Dumnezeu.

Deși sunt unii oameni care reușesc să nu fie subiecte ale răului, în practică mulți din ei rămân subiecte ale lui. Ni se pare un fapt incontestabil că acest rău e mai mare decât suma relelor pe care și le fac oamenii, că există niște amplificatori mai presus de oameni ai răului făcut de oameni, în aşa măsură, că ei nu pot scăpa de el numai prin ei însăși. Firele de rău cu care se leagă oamenii unii pe alții sunt răsucite și îngroșate până a alcătui un complex de legături de nedesfacut.

Cu alte cuvinte răul manifestă proporții și puteri care nu pot fi explicate numai din libertatea noastră. Dar pe de altă parte, omul poate ține în frâu răul și se poate izbăvi de el aproape în întregime, ca subiect care îl săvârșește, dar nu numai prin eforturile sale, ci prin eforturile sale ajutate de puterea lui Dumnezeu.

117. *Ibid.*, col. 341.

118. Trembelă, *op. cit.*, vol. I, p. 502.

Deci răul nu se dovedește de neînvins de către om în calitatea de subiect făptuitor al lui.

Chiar câtă vreme este stăpânit de rău, omul aproape totdeauna mai păstrează în el resturi de bine, rezistențe împotriva răului, puteri de întoarcere spre bine, puteri de frâñare a răului și de căință pentru el. Credința creștină consideră că numai duhurile demonice nu mai păstrează în ele nici un rest de bine. Răul le-a devenit "o a doua natură". Dar chiar răul produs de duhurile mai puternice apare ca având totuși originea în libertatea, și nu în ființa lor, ca unul ce este consumit neîncetat de libertatea lor. Aceasta ne dă să înțelegem că, chiar dacă toți oamenii ar înceta să devină subiecțe ale răului, răul tot ar sufla asupra vieții lor din alte izvoare voluntare mai presus de ei. Dar putința oamenilor de a se elibera de calitatea de subiecțe ale răului arată în același timp că răul de care ar suferi nu ține de esența realității, ci vine din libertatea unor ființe mai puternice.

Tocmai prin faptul că răul nu ține de esența realității, de ens, sau de esența unei părți a realității (ceea ce în fond ar compromite iremediabil toată realitatea, căci nu se poate separa o parte a realității de alta), se dovedește că nedatând din eternitate și având în el o anumită slăbiciune.

Pe de altă parte, răul care doare și care chinuiește cel mai mult este răul produs de o persoană prin libertatea ei. Răul fizic, sau răul făcut fără voie, nu doare atât de mult pe cel care-l suferă, cum chinuiește pe cineva cel pe care-l săvârșește, prin conștiința că ar fi putut să nu-l facă. Răul ca fatalitate fizică (moarte, boală, cutremure), sau ca produs al unor forțe superioare, sau ca urmări ale răului săvârșit, poate susține un sentiment al tragicului și poate fi suportat ca o cruce, cu o răbdare care fortifică spiritual și mântuiește. Numai răul săvârșit intenționat de o persoană produce în cel ce-l suferă o durere morală, un sentiment de nedreptate, de neînțelegere, iar în făptuitor, chinurile regretului, sau o alterare morală, când lipsesc aceste chinuri.

Toate acestea confirmă învățătura creștină că răul, în proporția lui mai mare decât cea explicabilă prin libertatea umană, își are originea în decizia liberă a unor spirite create, care la început au fost bune.

2. Puterea și slăbiciunea răului, sau a duhurilor care susțin răul

Dar explicarea răului prin libertatea personală nu exprimă decât un aspect al lui, nu și celălalt aspect care se întărește și mai mult după ce răul s-a instalat în existență.

Răul nu e numai un act al libertății lipsit de conținut, ci un act al căruia conținut constă într-o folosire a puterilor naturii umane, dar contrar acestei naturi. Sfântul Maxim Mărturisitorul zice: "Răul este abaterea lucrării puterilor sădite în fire de la scopul lor și altceva nimic. Mai ales după ce s-a produs, sau cei ce l-au pro-

dus s-au obișnuit cu producerea lui, răul înmulțește slabiciunea firii, sau a puterilor ei, sau deprinderea folosirii lor contrar firii. Făcându-se astfel călcător de poruncă și necunoscând pe Dumnezeu, acela și-a amestecat cu încăpățânare răul în toată simțirea și în toată puterea cugetătoare și aşa a îmbrățișat cunoștința compusă și pierzătoare, producătoare de patimi, a celor sensibile¹¹⁹. Răul înseamnă astfel și un minus în existență, un minus care crește continuu. Vazând acest aspect, Sfinții Părinți au spus că răul este o non-existență ($\mu\eta\ \delta\nu$), sau o existență fără consistență. Nu e o lipsă totală a existenței, ci o știrebire, o slabire esențială a ei, o lipsire de ceea ce constituie cu adevărat suportul existenței ($\tau\delta\ \delta\nu$). Prin aceasta, răul intrat în existență strâmbă ființa acesteia și în felul acesta o slăbește. Totuși această strâmbare și slabire își are originea în libertate, iar durata, în consumarea libertății. Nu e instalat în ființă fără libertate și nu se menține fără consumul său. De aceea se poate spune în același timp că răul nu izvorăște din ființă și nu e legat de ea. Prin voință ființa poate fi tămaduită, dar numai prin voință ajutată de harul lui Dumnezeu, care e un act al voinței Lui, cu izvorul în ființă Lui, care nu se poate strâmba sau slabii.

Această strâmbare sau slabire a naturii umane se arată în pasiunile produse de actele contrare binelui, adică, lui Dumnezeu. Aceste pasiuni stăpânesc pe om, arată o natură slabită, în care se mișcă porniri pe care omul nu le poate stăpâni. Acesta e rezultatul răului. Diavolul are și el o astfel de pasiune. Ea nu e trupească, ci pur spirituală. E la început pasiunea mândriei, apoi a urii față de Dumnezeu și de oameni.

Dar paradoxul răului stă pe de o parte în înverșunarea acestor pasiuni, pe de alta, în slabiciunea celui stăpânit de ele. El nu poate scăpa de ele, de forța lor. Diavolul nu poate scăpa deloc, omul poate scăpa numai prin ajutorul harului dumnezeiesc. E un amestec ciudat de slabiciune și de voință de a rămâne în ea. Iar slabiciunea are în ea un amestec de violență. Slabiciunea constă în faptul că cel robit ei nu poate scăpa de pasiunile lui, nu mai are tăria să lucreze altfel. Invidiosul nu poate scăpa de invidie, nu vede ceea ce e bun în cel invidiat. Răul e o neputință violentă, sau a violenței, nesigură de existență.

În pasiuni și în violență lor e în același timp o slabire a caracterului de persoană și o accentuare a caracterului de natură. Dar nu e vorba de natura naturală, ci de o natură numită aşa pentru că nu se lasă condusă de libertatea pusă în lucrare de persoană. Animata de spirit, natura omului e o natură a persoanei, a libertății, e natura ipostaziată. Pasiunile reprezintă o ieșire a naturii din puterea stării depline de persoană: a libertății, a subzistenței ei depline. Omul care nu mai e uman în întregime, a devenit inuman, pentru că a devenit în parte impersonal, pentru că această natură a lui nu mai e deplină consistență, adică în deplină comunitate cu natura din celealte persoane. Natura personalizată simte în ea puterea

119. Răspunsuri către Talasie, Filocalia românească, vol. III, p. 8-9.

care-i vine din relația deplină cu natura din celealte persoane, pentru că poate fi prin aceasta izvorâtoare și primitoare continuă de acte și gânduri noi, generoase și bune, și în același timp originale, pentru că în fiecare persoană ea își găsește o expresie originală, stând în același timp în comuniune cu celealte persoane. Această natură e profund umană și creatoare, prin deschiderea ei, prin reciprocă îmbogățire a ei în relațiile pozitive dintre persoane.

Când natura a căzut în toți la starea aceasta de nedeplină personalizare, ea s-a rupt în bucăți care nu comunică deplin între ele, în indivizi care se exclud și nu se îmbogătesc, ci rămân și se afundă tot mai mult într-o săracie egoistă, fiecare tinzând să-l anexeze pe celălalt, ca să se îmbogătească cu ceea ce are acela, fără voia aceluia. Căci tendința aceasta a unuia provoacă aceeași tendință în ceilalți, deci o luptă generală între ei și o slabire generală a naturii. Starea aceasta e proprie și demonilor în cel mai înalt grad. Ei coexistă pentru că au nevoie să se chinuiască unii pe alții și să lupte împotriva celor buni, într-o coexistență a luptei care a devenit o necesitate pentru ei, atestând prin aceasta că nimenea nu poate trăi cu totul separat de cei ce au aceeași natură. "Așa s-a tăiat firea cea unică în nenumărate părțile și noi cei ce suntem de aceeași fire ne măncăm unii pe alții ca reptilele și fiarele"¹²⁰. Răul e violent nu în a zidi existența, ci în a o diminua și distrugе; e violența neputinței de a se întări în existență, violența lăcomiei de a se întări pe seama altora. E avalanșa prăvălirii spre nimic a unei realități, în căutarea în mod greșit a îmbogățirii sale, e violența unei realități care vrea să se țină în existență fără Dumnezeu, izvorul existenței, și fără contribuția voluntară și iubitoare a celorlalți, pe care din mândrie nu o solicită. Dar prăvălirea își are cauza în voința liberă și e susținută de aceasta.

3. Motivul căderii unei părți dintre îngeri

Cauza căderii unor îngeri este decizia lor de a se despărți de Dumnezeu, dar motivul căderii stă în mândrie. Ei voiau să fie independenți de Dumnezeu, întocmai ca Dumnezeu. Aceasta ne-o dă să înțelegem Sfântul Apostol Pavel, când recomandă să nu se hirotonească întru episcop cineva de curând botezat (deci necrescut duhovnicește) "ca nu cumva trufindu-se să cadă în osânda diavolului" (1 Tim. 3, 6).

Mândria explică răzvrătirea și neascultarea lor. Dar răzvrătirea și neascultarea implică condiția anterioară a unei stări subalterne și refuzul de a rămâne în ea. Astfel, o explicare mai departe a răului constă în voința unor spirite create, inferioare lui Dumnezeu, de a se ridica peste această condiție a lor, deci într-o tendință a lor de a fi prin esență mai mult decât sunt. În aceasta stă forța pozitivă manifestată în rău: în tendința sădită de Dumnezeu însuși în spiritele inferioare de a se ridica mai sus de unde sunt. Răul stă nu în actualizarea acestui impuls, ci în

120. *Op. cit.*, p. 16.

actualizarea lui greșită. Ele au voit să devină ca Dumnezeu, adică izvor al existenței, fară să se dezvolte în legătură cu izvorul existenței, deci nu prin Dumnezeu, nu în legătură cu El, ci fără El, prin ele, în mod independent. Dar tocmai prin aceasta ele ies din comunicarea cu singurul izvor al existenței. Hristos a venit pentru ca oamenii prin El "viață să aibă și mai multă să aibă" (In. 10, 10). În tot Noul Testament se insistă asupra faptului că oamenii *au viață și sunt chemați la viață* "în Hristos". Deci Dumnezeu vrea să satisfacă setea de viață și de viață tot mai multă a spiritelor create. Dar duhurile rele și oamenii au căzut din această viață, voind să-și satisfacă această sete în afara de Dumnezeu. În aceasta constă forța pozitivă a răului și slăbiciunea lui.

Dar setea de mai multă viață e atât de legată de ființa lor, că ea nicicând nu se epuizează prin eșecurile ei de a se satisfacă din izvoare, care nu sunt izvoare reale de viață. De aceea demonii sunt lăsați de Dumnezeu etern în existență, ca să demonstreze etern setea pozitivă de viață pusă în ei de Dumnezeu și neputința eternă de a se satisfacă în afara de Dumnezeu. Ei își reînnoiesc etern ambiația de a fi prin ei însiși și ura invidioasă împotriva Celui ce singur este de fapt prin El însuși. E și aceasta o forță uriașă a voinței pozitive de a fi și de a fi mai mult, dar rău întrebunțată. E în ei amăgirea că pot fi nu numai mai mult prin independența lor, ci absoluci. (De altfel e în logica mândriei, ca cel ce o are să tindă să fie prin el însuși, deci, absolut). Ei vor să fie nu numai mai mult, ci să atingă culmea existenței absolute. și li se dă putința de a-și menține tendința aceasta etern, de a crede că odată și odată tot vor ajunge la această culme. Ei vor exista etern, dar în neputință de a străbate la cunoașterea izvorului existenței și la împărtășirea de el; vor dura etern, dar într-o existență a morții spirituale. Faptul că li s-a dat eternitatea contribuie și aceasta la neobosita lor amăgire. Iar amăgirea este explicată și sporită de faptul că Dumnezeu și-a ascuns măreția din fața lor din cauza depărtării lor spirituale de El, încât chiar existența Lui le-a devenit aproape problematică.

4. Contribuția demonilor la căderea oamenilor și războiul lor continuu împotriva acestora

Geneza prezintă contribuția satanei la căderea omului, printr-o ispitiere a acestuia de a nu asculta de porunca lui Dumnezeu. Această lucrare de ispitiere satana și-o continuă neîncetat (Fapte 5, 3; 1 Cor. 7, 5; 1 Cor. 10, 13; 1 Tes. 3, 5). El ispitește chiar pe Iisus Hristos (Mt. 4, 1; Mc. 1, 13; Lc. 4, 2). Maeștrii vieții spirituale vorbesc mult de o luptă a duhurilor rele împotriva noastră. Ele se folosesc în această luptă de metodele aceleiași amăgiri de care sunt și ele stăpâni. Ele dirijează setea omului de a se îndumneze pe aceeași cale greșită a lor, care a sfârșit în eșec. Prin aceasta ele nu vor ca Dumnezeu să se facă străveziu prin om, ca partenerul de infinită comuniune în iubire al omului. Satana urăște apariția și mărirea lui Dumnezeu oriunde ar putea să se arate. Urând pe Dumnezeu, urăște

pe om ca chip al lui Dumnezeu și ar vrea ca omul să nu aibă nici o legătură cu Dumnezeu, să nu-L recunoască.

El atrage prin aceasta pe om, când poate, la o alianță cu sine împotriva lui Dumnezeu. Lupta lui este împotriva omului care se vrea realizat pe sine însuși în Dumnezeu. și chiar pe oamenii pe care i-a câștigat pentru poziția sa îi pune să lupte împotriva semenilor lor care vor să persiste realizându-se în Dumnezeu. El luptă chiar împotriva păcii și unității între oameni, pentru că în unitatea acestora se arată forța unificatoare a lui Dumnezeu, pentru că unitatea se realizează de fapt în Dumnezeu, printr-o smerenie a unora față de alții, care e și smerenie față de Dumnezeu.

Prin lupta sa satana atrage pe oameni în aceeași plătitudine a existenței, în aceeași neputință de a vedea perspectivele spirituale infinite ale ei, în același întuneric, în același înpăimântător minus al existenței, în aceeași violență a pasiunilor care slabesc spiritul și vederea lui Dumnezeu. El tinde să atragă și pe oameni în același "abis" al golului și în acest scop îi îndeamnă să calce toate "legile dumnezeiești pentru a introduce dezordinea în creație și a o submina prin aceasta"¹²¹.

Toate acestea le spune Sfântul Vasile cel Mare, descriind astfel motivul acestei lupte a satanei: "De unde provine deci războiul lui împotriva noastră? De acolo că, fiind vasul întregii răutăți, el a primit și boala pizmei și a invidiat cinstirea noastră. Căci nu a suportat viața noastră fără supărări în rai. De aceea amăgind prin vicleșuguri și meșteșuguri pe om și dorința ce acesta o avea de a se asemăna cu Dumnezeu, și folosindu-se de ea spre îngelarea lui, i-a arătat pomul și i-a făgăduit că va deveni asemenea lui Dumnezeu prin mâncarea din acela. Nu a fost creat ca dușman al nostru, ci a devenit dușmanul nostru din pizmă. Căci văzându-se pe sine aruncat dintre îngeri, n-a suportat să vadă pe cel pământesc înălțându-se la treapta îngerilor prin înaintare"¹²². Lupta lui împotriva noastră durează apoi continuu. "Căci nimic nu-i atât de dulce duhurilor vrăjmașe, decât să rostogolească pe omul invidiat, cinstit cu chipul dumnezeiesc, până la o astfel de stare de batjocură"¹²³, încât să se închine la ceea ce este inferior lui și să se mândrească cu perversiunea, cu corupția și cu moartea.

Dar Dumnezeu a făcut și din această luptă a diavolului un prilej pentru noi de a ne întări în bine, cu ajutorul harului dumnezeiesc. "Deci diavolul a devenit luptătorul împotriva noastră, pentru căderea noastră produsă prin ispita lui de odioioară. Dar Domnul ne-a dat prilejul și putința luptei noastre împotriva lui, ca prin ascultare să i ne împotrivim și să ne încununăm prin biruința împotriva dușmanului. Bine ar fi fost să nu devină diavol, ci să rămână în treapta lui în care a fost aşezat de la început de către Căpetenia treptelor! Dar odată ce s-a făcut apos-

121. M. Psellos, *op. cit.*, col. 832, 833.

122. *Op. cit.*, P. G. 31, col. 348.

123. M. Psellos, *op. cit.*, col. 829.

tat, dușman al lui Dumnezeu și dușman al oamenilor celor creați după chipul lui Dumnezeu (căci de aceea este dușman al omului, fiindcă este dușman al lui Dumnezeu, și ne urăște pe noi ca săpturi ale Stăpânului, ca asemănări ale lui Dumnezeu). Cel ce conduce prin providență cele omenești S-a folosit de răutatea satanei spre exercitarea sufletelor noastre, precum un medic se folosește de veninul viperei pentru pregătirea leacurilor tămăduitoare¹²⁴.

Astfel, pe când îngerii împlinesc rolul pozitiv, voit de Dumnezeu, de a ajuta pe oameni să sporească în existență, în desăvârșire și în unitatea cea în Dumnezeu și în cunoașterea reală a măririi și iubirii Lui infinite, duhurile rele împlinesc un rol contrar în toate aceste privințe. Prin îngerii buni ni se face transparent Dumnezeu cu adâncimile Lui infinite și rămânențe în dialog cu El Însuși, insistând în ele; prin duhurile rele suntem atrași în plătitudinea unei existențe opace, fără sens, care sfârșește în moarte. Așa cum existența demonilor e până la urmă, prin slabirea ei, o moarte activă, din care se întinde inconsistența peste toate cele ce se atașează lor, așa devine și existența celor amăgiți de ei: o existență în moarte, o violentă existență de coșmar inconsistentă a umbrelor neputincioase și chinuite, legate de suprafața realității, întinzând asupra altora acest chin al plătitudinii și neputinței. E moartea singurătății conștiente, sau moartea prin singurătatea conștientă și neputincioasă de a realiza comuniunea, dar exalând din ea invidia peste cei ce se află într-o anumită comuniune și atragându-i spre acea moarte a singurătății.

5. Lucrarea duhurilor rele în lume

Dacă îngerii buni sunt aproape de Dumnezeu, rânduți pe diferite trepte de apropiere de El, dar în același timp sunt aproape și de oameni - dintre care cei mai buni se bucură de o sesizare mai accentuată a lor -, duhurile rele sunt departe de Dumnezeu, dar sunt aproape de oameni, și au o influență puternică asupra celor răi. Ei sunt sesizați nu numai de unii din cei răi, ci și de unii dintre oamenii progresiți duhovnicește. În pasiunile umane și în relațiile pasionale ale celor stăpâniți de ele colcăie ca într-o mocirlă fierbinte și pestilentală aceste duhuri, care au în ele porniri înrudite cu aceste pasiuni, așa cum îngerii au mișcări curate înrudite cu virtuțile și cu gândurile curate și înalte ale celor buni. Dacă îngerii buni pot ancora statornic în trupurile înfrâname, dar mai ales în sufletele bune și în mințile lor curate, duhurile rele sunt și mai adânc ancorate în trupurile bântuite de porniri pasionale, în părțile inferioare ale lor, dar și în mințile lor care uneltesc gânduri viciene. Încorporările lor sunt mai vădite pentru că sunt mai apropiată de lume, de oameni, pentru că oamenii stăpâniți de ei sunt mai mulți, pentru că rolul lor e să pună de fapt stăpânire pe oameni, câtă vreme al îngerilor buni este să-i elibereze, să-i ajute să fie cu adevărat ei însiși, în afară de orice mândrie. Prezența lor în cei

124. Sfântul Vasile, *Ibid.*, col. 349.

stăpâniți de ei se arată și în fețele lor întunecate, crispate, în râsul nestăpânit, în vorbe necontrolate, obscene, în fapte nesocotite.

Dar pentru stăpânirea strânsă ce o pun pe cei pătișași, se vorbește și de un fel de posedare a acestora de către demoni și de un fel de încorporări, de apariții ale lor. Această apropiere face ca pasiunile produse și susținute de ei în unii oameni, să și le facă ale lor proprii. Pe de altă parte, întrucât vor să atragă pasiunile unor oameni spre persoane și lucruri, duhurile rele iradiază din aparențe atractive așezate pe suprafața acelor persoane și lucruri. Se vorbește astfel de duhuri prezente în apă, în foc, în bani, în lucruri frumoase, în persoane de sex contrar.

Sfântul Apostol Pavel declară că aceste duhuri sunt răspândite în văzduh, adică în jurul nostru pretutindeni, că stăpânesc întunericul acestui veac, adică întind întunericul peste viața aceasta, opunându-se ca să străbatem la lumina de dincolo de ea, făcând lumea netransparentă pentru noi (Ef. 6, 12). Ele ne leagă de suprafața lucrurilor, spun scrierile ascetice, făcând-o frumoasă, dar de o frumusețe nespirituală, netransparentă, sau însăși făcând-o ca pe ultima realitate, nelăsându-ne să pătrundem la sensurile lor. Mântuitorul îl numește pe diavol "stăpânitorul lumii acesteia" (In. 12, 31; 13, 30; 16, 11). E vorba de lumea aceasta privită în ea însăși, în suprafața ei opacă. Această suprafață stricăcioasă, dar atrăgătoare, o poate dăruia satana și o promite și lui Hristos (Mt. 4, 9).

Mihail Psellos spune: "În felul acesta, demonii își fac con vorbirea cu noi în chip ascuns, ca să nu simțim de unde ne este războiul... Trupurile (încorporările, am zice noi) demonice, luând de la ființa lor imaginativă chipuri și culori și formele pe care le voiesc, le introduc în sufletul și duhul nostru și ne însăși prin aceasta multe lucruri, ne sugerează sfaturi, ne arată forme, ne împrospețează amintirile unor plăceri, chipuri de patimi, ne tulbură adeseori în stare de veghe sau de somn, uneori excită și părțile genitale ale noastre prin măngâieri, aprinzându-le spre porniri erotice nebune și nelegiuite, iar adeseori iau în ajutor și sucurile calde din noi"¹²⁵. "Introducându-se în duhul nostru imaginativ, întrucât și ei sunt duhuri, emit cuvinte de ale patimilor și plăcerilor"¹²⁶. Fiind duhuri, se introduc atât de intim în duhul și trupul nostru, că aproape își îmbină eu-ul lor cu eu-ul nostru, încât ne este greu să distingem ce este manifestarea noastră de ce este manifestarea lor. De aceea Părinții cer atenție și o mare sobrietate la produsele imaginăției, sau la "năluciri".

Fiind apropiati de oamenii cu diferite pasiuni și susținându-le pe acestea, demonii au în ei ceva înrudit cu aceste pasiuni. De aceea se deosebesc după cei stăpâniți de pasiuni diferite. Sfântul Ioan Casian vorbește de cele opt duhuri ale

125. *Op. cit.*, col. 848, 861.

126. *Ibidem*, col. 848.

celor opt patimi (duhul lăcomiei pântecelui, duhul desfrânării, al iubirii de avuie, al mâniei, al tristeții, al trândăviei, al slavei deșarte, al mândriei)¹²⁷. Dar ele lucrează într-o solidaritate, pentru că și patimile se țin în lanț. Chiar mândria, care pare patima cea mai spirituală, e produsul legării de suprafața lumii, de o șevedere a lui Dumnezeu, ca suportul personal infinit al ei. Această vedere ar lua spiritului creat prilejul mândriei. Întristarea vine fără voia noastră aproape pe nesimțite, pentru nereușita în lucruri lumești de mai mare sau mai mică importanță. Ea poate ajunge până la disperare și la sinucidere. Duhul cel râu se apropie întâi ca o furnică, ca să crească încet, încet și să devină puternic ca un leu. Pe unii îi face muți de întristare, pe alții surzi la cuvintele altora. Dar lucrează și asupra trupului și a lumii înconjurate, producând atracții sau pagube în ea, ca să ne întristeze, ca să ne mânie, ca să slăbească credința în Dumnezeu.

Sfîntul Maxim Mărturisitorul spune: "Împăratia vicleană și pierzatoare a diavolului... atâtă puterea poftitoare ca să dorească cele potrivnice firii, îndemnând-o să aleagă cele sensibile în loc de cele inteligibile; apoi le răscolește iuțimea (mânia) ca să lupte pentru lucrul sensibil ales de poftă; în sfârșit învață rațiunea să născocească diferitele moduri ale plăcerilor celor după simțuri (ca să slujească astfel simțurilor). Cu un cuvânt ea aşază ca stăpâne peste aceste puteri (ale sufletului) lucrurile sensibile, sau face să domnească peste facultățile sufletului legea pământului...". Diavolul "se ascunde în chip nevăzut în înfățișările lucrurilor sensibile și cheamă în chip amăgitor spre fiecare din ele dorințele sufletului prin fiecare simț". El "face ca fiecare patimă să fie stăpânită de ceva corespunzător din cele sensibile. Fața diavolului este poleiala plăcerii, prin care pune stăpânire peste orice suflet ce se grăbește să o primească și prețuiește mai mult lucrurile sensibile care vrăjesc simțurile, decât contemplarea celor inteligibile care îngrașă mintea"¹²⁸.

Lupta împotriva ispitelor duhurilor reale cere subțirime pentru a le surprinde de la început, dar și un efort încordat și o tenacitate neobosită, pentru a nu ne lăsa luati în stăpânire de ele. Dar lupta aceasta nu poate duce cu succes omul singur. Puterea și succesul ei îi vine de la trupul lui Hristos cel curat și izvor al puterii de curăție.

Dacă satana a compromis trupul și sensibilitatea lui umană și suprafața sensibilă a lumii, Hristos a restabilit valoarea lui și a lumii sensibile. El a făcut sufletul purtător de Dumnezeire și prin aceasta a restabilit puritatea trupului și a sensibilității lui și rolul lumii de a fi un transparent al lui Dumnezeu. El a arătat că răul nu e legat în mod fatal de trup și de lume. El a restabilit în același timp puterea voinei umane, de a ține trupul nestăpânit prin sensibilitate de suprafața lumii. Trupul și simțurile lui au devenit în el ceea ce trebuiau să fie, organ de

127. Despre cele opt gânduri ale răutății, Filocalia românească, I, p. 97, urm.

128. Răspuns către Talasie, Filocalia românească, III, p. 200-201.

sesizare curată a lumii sensibile; iar aceasta, loc transparent al prezenței lui Dumnezeu.

Dacă răul ar fi fost legat în mod ființial de trup și de lume, întruparea Fiului lui Dumnezeu nu ar fi avut nici un rost. La fel, dacă omul ar fi fost iremediabil luat în stăpânire de rău. Numai pentru că răul nu a fost legat esențial de om și de lume - și pentru că răul nu s-a produs din inițiativa exclusivă a omului, care nu a fost numai autor al răului, ci și victimă pasivă a lui, protestând prin ceea ce a rămas bun în el în mod neîncetat împotriva răului spre care e ispitit -, Fiul lui Dumnezeu S-a întrupat, având putința să strice chiar prin trup lucrurile diavolului (1 In. 3, 8).

Pe de altă parte, un progres real al nostru și al relațiilor noastre cu semenii, nu ne poate aduce decât lupta cu pasiunile, ajutată de harul lui Hristos, Care Se opune oricărei căderi a naturii Sale umane sub robia pasiunilor.

III

Căderea protopărinților și urmările ei

1. Cât a durat starea primordială?

Nu știm cât a rămas omul în starea primordială. Însă, el n-a apucat să se consolideze în ascultarea de Dumnezeu și să progreseze în cunoașterea Lui, pentru că în acest caz căderea nu s-ar mai fi produs cu atâta ușurință, sau nu s-ar fi produs deloc.

Sfântul Maxim Mărturisitorul spune: "Și iarăși poate că pom al cunoștinței binelui și răului s-a numit zidirea celor văzute, fiindcă are și rațiuni duhovnicești care hrănesc mintea, dar și o putere naturală, care pe de o parte desfătează simțirea, pe de alta pervertește mintea. Deci contemplată duhovnicește, ea oferă cunoștință binelui, iar luată trupește oferă cunoștință răului. Căci celor ce se împărtășesc de ea trupește, li se face învățătoare în ale patimilor, făcându-i să uite de cele dumnezeiești. Poate de aceea a interzis Dumnezeu omului cunoștința binelui și răului, amânând pentru o vreme împărtășirea de ea, pentru ca, mai întâi, precum era drept - cunoscându-și omul cauza sa prin comuniunea cu ea în har și prin această comuniune prefăcând nemurirea dată lui după har, în *nepătimire și neschimbabilitate*, ca unul ce a devenit deja dumnezeu prin îndumnezeire - să privească cu Dumnezeu fară să se vatăme și cu totul liber săpturile lui Dumnezeu și să primească cunoștință lor cu Dumnezeu ca Dumnezeu, dar nu ca om, având după har în chip înțelept aceeași cunoștință a lucrurilor ca Dumnezeu, datorită prefacerii minții și simțirii prin îndumnezeire"¹²⁹.

Tot aşa, Nichita Stithatul, dezvoltând această idee, declară că pomul cunoștinței binelui și răului este simțirea aplicată lumii sensibile sau trupului. Omul putea contempla lucrurile sensibile fară pericol, printr-o simțire călăuzită de minte. Privirea lucrurilor sensibile, cu o simțire necălăuzită încă de o astfel de minte întărită, era periculoasă. De aceea trebuia să crească mai întâi la capacitatea de a privi cu o simțire călăuzită de mintea înduhovnicită¹³⁰.

Aceeași opinie o exprimă și Sfântul Grigorie Palama, precizând-o și mai mult: "Le-ar fi fost de folos protopărinților, care trebuiau să petreacă în locul acela sfânt, să nu uite nicidcum de Dumnezeu, ci mai degrabă să se exercite încă și să rămână, ca niște copii, la cele simple și cu adevărat bune și să se desăvârșească

129. Răspuns către Talasie, Filocalia românească, III, p. 12.

130. Nichita Stithatul, Vederea raiului, Filocalia românească, VI, p. 362-363.

prin deprinderea contemplativă. Să nu pășească la o încercare câtă vreme erau încă nedesăvârșiți, aflându-se într-o stare de mijloc, și puteau fi duși de forța celor întrebuințate cu ușurință, fie spre bine, fie spre contrariul¹³¹.

Am putea deduce că starea primordială a durat foarte puțin. Căci în această stare aflată la mijloc între ascultare și neascultare protopărinții au trebuit să se manifeste de la început fie ascultând, fie neascultând. Dacă s-ar fi manifestat o vreme ascultând, ar fi început să se obișnuiască în bine și căderea ar fi devenit mai grea. Deci se pare că îndată ei s-au lăsat ispitii de neascultare. Starea primordială ar indica mai mult starea cu care protopărinții au venit la existență prin actul creator al lui Dumnezeu, și în care erau chemați să persiste și să înainteze ca în starea lor normală. Sfântul Vasile cel Mare vorbește direct de "repeziciunea" cu care Adam s-a decis pentru neascultare. Dar tot el afirmă existența reală a unui scurt răstimp anterior deciziei pentru rău. El ne dă să înțelegem că starea primordială înseamnă propriu-zis faptul că omul n-a ieșit rău din actul creator al lui Dumnezeu, ci răul a fost ales de om. Deci a avut un scurt răstimp de cumpărare înainte de alegere. Dumnezeu nu putea crea pe om rău. Dar voia ca omul să se întărească în bine și prin propria-i conlucrare.

Sfântul Vasile vorbește chiar de o îngâmfare din saturare. Prea le avea omul pe toate de-a gata, fără să fi crescut duhovnicește prin eforturi pentru câștigarea lor. În loc să se decidă la acest efort pentru persistarea și înaintarea în participarea la cele bune, dar mai puțin sensibile, a preferat să aleaga să se bucure, fără nici un efort, de bunuri mai ușor sesizabile. Faptul că și natura era frumoasă și îmbelșugată, corespunzând frumuseții sensurilor și realităților inteligibile, a constituit o ispită pentru om de a se bucura mai curând de ceea ce era mai la îndemână, decât de ceea ce cerea un efort pentru a-l cunoaște și a se bucura de el: "Deci a fost cândva Adam la o înălțime, nu a locului, ci a voinței, și anume atunci când, recent (ἀρτὶ) însuslește și privind spre cer, s-a bucurat de cele văzute, iubind pe Binefăcătorul, Care i-a dăruit viața veșnică, l-a odihnit cu desfătările raiului, i-a dat stăpânire ca cea a îngerilor și o petrecere ca a arhanghelilor și l-a facut auzitor al glasului dumnezeiesc. Fiind ocrotit în toate acestea de Dumnezeu și bucurându-se de bunătățile Lui, săturându-se repede (ταχὺ) de toate și oarecum îngâmfându-se de sătul, a preferat desfătarea arătată ochilor trupești, în locul frumuseții inteligibile și a pus săturarea stomacului mai presus de bucuriile duhovnicești. Astfel a ajuns îndată afară din rai, afară de petrecerea aceea fericită, rău nu din constrângere, ci din neînțelepciune (ἀβουλία). De aceea a păcatuit din voința rea și a murit din pricina păcatului"¹³².

"Abulia" de care vorbește Sfântul Vasile înseamnă în parte imprudență, în parte lipsă de voință, o lene a voinței. Omul a căzut din imprudență și din lenea

131. *Capete naturale, teologice etc.*, 50, Filocalia greacă, ed. 2, vol. II, p. 319.

132. *Op. cit.*, P. G. 31, col. 345.

de a face un efort, de a-și folosi libertatea. Dumnezeu îl voia pe om să crească în libertate prin efortul propriu. Libertatea ca semn al puterii spiritului nu e numai un dar, ci și un rezultat al efortului. Omul a refuzat acest efort de la început și a căzut în robia plăcerii ușoare a simțurilor. Dumnezeu i-a insuflat omului spiritul. Dar spiritul insuflat era în mare parte o potență, care trebuia actualizată de către om. Poruncindu-i să nu mânânce din pomul simțirii fără să fie călăuzit de libertatea spiritului, Dumnezeu i-a poruncit de fapt să fie tare, să rămână liber și să crească în spirit, sau în libertate. Porunca aceasta apela ea însăși la libertatea omului.

Căderea oamenilor de la Dumnezeu a constat formal într-un act de neascultare. Prin însuși acest act s-au rupt interior de Dumnezeu, din dialogul pozitiv cu El. Ei n-au mai răspuns lui Dumnezeu, crezând că prin aceasta își afirmă libertatea, autonomia. De fapt acest act a fost începutul închiderii egoiste a omului în sine. Prin aceasta a devenit sclavul său propriu. Socoind că devine domn peste sine, a devenit sclavul său. Omul e liber numai dacă e liber și de sine pentru alții, în iubire, dacă e liber pentru Dumnezeu, sursa libertății, pentru că e sursa iubirii. Dar neascultarea a folosit ca prilej porunca de a nu gusta din pomul cunoștinței binelui și răului.

2. Înțelesul pomului cunoștinței binelui și răului și al pomului vieții

Părinții menționați lasă să se înțeleagă că prin acești doi pomi se percepce aceeași lume: privită printr-o minte înduhovnică, ea este pomul vieții și ne pune în legătură cu Dumnezeu; iar privită și folosita printr-o simțire dezlegată de mintea înduhovnică, ea reprezintă pomul cunoștinței binelui și răului și desface pe om de Dumnezeu.

Sfântul Grigorie de Nyssa o spune aceasta într-un fel propriu, făcând o analiză a caracterului ambiguu al pomului cunoștinței binelui și răului. Pomul cel permis al vieții e tot lucrul, sau mai bine zis toată cunoștința și experiența prin care omul sporește în bunătatea reală. Iar pomul cunoștinței binelui și răului, adică cel interzis, este de asemenea tot lucrul sau toată cunoștința și experiența de care se împărtășește omul amăgit de ideea că este bună, dar în realitate este rea: "Ce este acel "tot pomul" al căruia fruct e viața, și iarași acest (pom) amestecat, al căruia sfârșit e moartea? Căci recomandând înainte împărtășirea îmbelșugată de tot pomul, interzice apoi printr-o rațiune și grija oarecare împărtășirea de cele comune"¹³³.

Ca și Părinții menționați înainte, Sfântul Grigorie de Nyssa înțelege pomul cunoștinței mai ales în aspectul sensibil al lumii, dar și răul în chip deosebit asupra faptului că acest aspect poate naște răul în om, prin aceea că e sesizat

133. *De hominis opificio*, P. G. 44, col. 197.

exclusiv prin simțirea lui. În sine, nu e rău nici aspectul sensibil al lumii; dar el poate deveni mai periculos pentru om, datorită simțurilor care, înainte de o întărire spirituală a lor, se pot aprinde ușor de frumusețea sensibilă a lumii. De aceea e mai bine ca omul să-și concentreze atenția spre sensurile spirituale ale lumii până ce se întărește duhovnicește¹³⁴. Pericolul concentrării simțirii la aspectul sensibil al lucrurilor provine, după Sfântul Grigorie de Nyssa, din putința nașterii pasiunilor în om datorită înrudirii lui trupești cu natura animală¹³⁵. Deci aspectul sensibil al lumii capătă caracterul de pom al binelui și răului, amestecat, prin întâlnirea simțirii omului cu aspectul sensibil al lucrurilor, fără a fi călăuzită de o minte înduhovnică. La aceasta mai contribuie și satana, în chipul șarpei, simbol al insinuărilor viciene. "Deci e amestecat fructul acela, având ca avocat al său pe șarpe, poate pentru motivul că răul nu se arată gol de sine, după natura sa". Răutatea ar fi ineficace dacă nu s-ar colora în nici un bine prin care să atragă spre poftirea ei pe cel amăgit. "Deci firea răului este amestecată, având în adânc pierzania, ca pe un vicleșug ascuns, iar în amăgirea de la arătare înfățișând un oarecare chip al binelui. Culoarea frumoasă a argintului pare bună iubitorului de arginți; dar iubirea de arginți devine rădăcina tuturor relelor... Așa e cu toate păcatele... Nu e nici absolut rău, deoarece se învăluie în floarea binelui, nici pur bine, deoarece sub el se ascunde răul... De aceea, arătând șarpele fructul rău al păcatului, nu a arătat vederii răul în natura ce o avea; căci nu s-ar fi lăsat omul ispitit de răul vădit. Ci înfrumusețându-l la arătare cu o vedere atrăgătoare și vrăjind gustul cu o placere pentru simțire, i s-a părut femeii acceptabil... și luând, a mâncat. Iar mâncarea a devenit maica morții pentru oameni"¹³⁶.

Răul nu poate cucerî prin el însuși. Răul se împodobește cu florile binelui. Omul păstrează în sine o rămășită de neșters a binelui. El trebuie să se amăgească cu părerea că păcatul pe care-l face are justificarea prin bine. Rău și ambiguu din neputință să de a sta prin sine. De aci și perversitatea la care trebuie să recurgă orice ispititor, ca să înduplece pe cineva să facă răul propus, prezentându-l ca bine. Desigur, cine se lasă amăgit păstrează în amăgirea lui o doză de nesinceritate. El consimte să fie amăgit, își dă seama că este amăgit. Dar trebuința de a se amăgi e un minimum de bine rămas în el, ca un fel de pod subred, prin care intră răul. Fără acesta, nu poate intra răul în el.

Răul oferă o dulceață sau un bine inițial, dar la sfârșit își arată efectul distrugător. Diavolul nu are prea mare nevoie să-l amăgească pe om în privința începutului, căci acesta e cuceritor prin sine. El are nevoie să-i liniștească sufletul de temere față de sfârșitul, sau de urmările faptei rele. Câtă vreme glasul lui

134. Sfântul Vasile cel Mare socotește totuși că pomul cunoștinței binelui și răului a fost un pom particular, dar nu era rău prin el însuși, ci ispititor prin frumusețea și dulceața fructelor lui, deci ca reprezentant al frumuseții și dulceții sensibile a creațiunii (Op. cit., P. G. cit., col. 298).

135. Op. cit., P. G. 44, 192.

136. Op. cit., col. 200.

Dumnezeu, care răsună în conștiința profundă și sinceră a femeii, îi spune: "De veți mâncă din pom, cu moarte veți muri" și opune această temere șoaptei ispicioare a șarpelui, acesta îi spune amăgind-o: "Nu veți muri, ci veți fi ca Dumnezeu", apoi își întărește liniștirea aceasta privitoare la sfârșitul faptei rele cu arătarea dulceții inițiale.

Sfântul Vasile cel Mare interpretează altfel binele și răul legate de fructul acestui pom. Interpretarea lui deschide o perspectivă optimistă spre viitor. Dar ea nu e în contrazicere cu cea a Sfântului Grigorie de Nyssa, ci o completează. Sfântul Vasile vede binele și răul săvârșit de Adam în faptul că mâncând din acel pom a săvârșit pe de o parte un act de neascultare, pe de alta a fost dus la cunoștința golicinii, deci a rușinii. Invers ca la Sfântul Grigorie, dacă începutul e rău, sfârșitul e bun. Mai bine zis, după sfârșitul rău, sau spre întâmpinarea lui, se naște în oameni căința. În cazul lui Adam, prin mâncare s-a născut în el ideea să-și pregătească îmbrăcăminte ca să se înfrâneze de la pornirile trupești. În general, ispita șarpelui a trezit pe primii oameni la lupta de apărare împotriva ispitelor lui, la lupta pentru biruirea satanei. Dumnezeu însuși a pus în om pornirea aceasta de luptă împotriva satanei. Această pornire va duce la înfrângerea satanei în Fiul omului, Hristos. În Acesta e ultimul sfârșit al luptei. "Dușmanie voi pune între tine și femeie, între sămânța ta și sămânța ei; aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei împunge călcâiu!" (Gen. 3, 15). Chiar frumusețea pomului a fost pentru oameni un prilej de a lupta cu ispitele lui. Desigur omul nu va putea birui singur asupra răului introdus în el. Dar nici răul nu va desființa cu totul binele din el. Omul va rămâne într-o stare ambivalentă. Accentuând asupra luptei în favoarea binelui din sine, împotriva răului care de asemenea era prezent în sine, Sfântul Vasile cel Mare zice: "De aceea s-a sădit un pom purtător de fructe frumoase, pentru ca, în reținerea de la dulceață, care arată prin înfrâñare binele, să ne învrednicim cu dreptate de cununile răbdării. Căci mâncării i-a urmat nu numai neascultarea, ci și cunoștința golicinii"¹³⁷.

După interpretările Sfinților Părinți, cunoștința binelui și răului, dobândită din îmbinarea între activitatea simțurilor și aspectul sensibil al lumii, constă într-o cunoaștere a pasiunilor născute în om, iar după interpretarea specială a Sfântului Vasile, și în lupta împotriva acestor pasiuni. În general, din interpretarea patristică rezultă că omul prin cădere s-a ales cu cunoștința răului în sine, dar n-a fost cu totul copleșit de el; ci a păstrat și o opozиie împotriva lui, fără să reușească însă să ducă la capătul biruitor această luptă.

3. Caracterul ambiguu, contradictoriu și amăgitor al stării căzute a omului

Din implicarea reciprocă a stării de neascultare ca depărtare de Dumnezeu și a pornirii pasionale, născută din împetirea între simțualitate și aspectul sensibil al

137. Op. cit., P. G. 31, 348.

lumii, rezultă un înțeles mai complex al acestei triste cunoașteri a binelui și a răului, sau a căderii omului.

Rezultă neascultarea, mândria și pofta egoistă a noastră ca slabire a spiritului. Iar ele produc o restrângere a cunoașterii creației lui Dumnezeu, omul privind la ceea ce poate domina și la ceea ce îl poate satisface nevoile și plăcerile trupești, devenite pasiuni. Pasiunile trupești vor susține, la rândul lor, mândria omului care le satisface. Omul va fi mândru cu nevoile și cu pasiunile sale exclusiv materiale; acestea se vor justifica cu mândra pretenție a lui, de ființă autonomă.

Dar trebuie să menționăm că prin descrierea acestei restrânse cunoașteri a creației, am trecut deja la urmările păcatului, întrucât mai ales chipul acesta restrâns al lumii, dar în parte și cunoașterea aceasta restrânsă, stăpânind în om fără voie, nu mai sunt produse de un păcat actual.

Cunoștința aceasta restrânsă e adaptată înțelegerii lumii ca ultimă realitate, dar ca o realitate cu caracter de obiect menit să satisfacă exclusiv nevoile trupești ale creaturii raționale, devenite pasiuni. Această cunoștință se adaptează pasiunilor și mândriei umane, sub puterea cărora a căzut, și ea vede în creație un vast obiect opac și ultim fără nici o transparență, fără nici un mister, care o depășește. E o cunoștință care a început printr-un om nedezvoltat duhovnicește și a rămas pe măsura lui, oprind creșterea lui duhovnicească în legătură cu orizontul mai presus de lumea sensibilă. E o cunoștință care acoperă ceea ce este esențial în creație, deci o cunoștință în sensul ironic în care Dumnezeu vorbește despre ea în Geneza, 3, 22. E o cunoștință care nu va cunoaște niciodată sensul ultim al realității, scopul ei.

Greutatea de a cunoaște caracterul transparent al creației și al persoanei proprii, care deschide sensurile lor infinite, vine și din faptul că creația și persoana umană nu mai pot opri procesul de corupere care duce pe fiecare om la moarte. Dacă Adam n-ar fi păcatuit, creaatura conștientă ar fi înaintat spre un fel de mișcare "stabilă", în tot mai multă convergență și unificare a părților creației, a omului în el însuși, a oamenilor între ei și cu Dumnezeu, într-o mișcare a iubirii universale, într-o copleșire a creației de Duhul dumnezeiesc. Prin cădere a intrat în creație și o mișcare spre divergență, spre descompunere. Numai prin Hristos, ca Dumnezeu întrupat, părțile creației au început să se recomponă pentru a da posibilitate viitoarei ei transfigurări. Pentru că din Hristos se revarsă în creație Duhul unificator și veșnic viu.

Dar menționăm că în viziunea ortodoxă lumea nu a luat, după cădere, un chip total și fatal opac și nici cunoașterea omului nu s-a restrâns cu totul la o cunoaștere adaptată unui chip opac, netransparent, al lumii. Oamenii pot străpunge parțial această opacitate printre-o altă cunoaștere și o și străpung adeseori. Dar nu pot învinge total această opacitate și cunoaștere adaptată ei. Acestea rămân structuri dominante.

Am mai văzut că lumea are sens numai prin faptul că poate fi condusă, fiind maleabilă, spre un mod de existență superioară și eternă, spre adevărul sau binele

desăvârșit, care constă în iubirea și unirea între Dumnezeu și lume, între oameni și Dumnezeu și între oamenii însăși; adică numai dacă e văzută ca un transparent, în subțiere spre relația de iubire deplină între Dumnezeu și oameni și între oamenii însăși.

Creația a fost rânduită să fie un loc în care Dumnezeu să poată vorbi și să poată lucra în vederea acestui scop, un loc în care noi să putem răspunde lui Dumnezeu prin cuvântul și faptele noastre, angajându-ne pe drumul acestei comunicații în dezvoltare, voită de Dumnezeu. Creația își împlinește rostul atunci când ea mai rămâne ca un loc în care ființa noastră poate întreține un oarecare dialog cu Dumnezeu, care se poate dezvolta numai dacă mai rămâne totuși văzută măcar în parte ca un dar al lui Dumnezeu, ca bază a darului superior al mântuirii, prin care va fi scăpată de starea actuală de coruptibilitate și moarte.

Lumea a fost creată cu calitățile corespunzătoare acestui scop. Prin cădere ea a devenit însă în mare parte opacă, retragerea Duhului dumnezeiesc din ea slabindu-i însușirea de mediu transparent între Dumnezeu și oameni și între aceștia însăși. Prin retragerea Duhului din ea și din om, aceasta nu mai are maleabilitatea originară și nici omul, forța spiritului prin care să o poată conduce spre deplina stare de mediu de comunicare între Dumnezeu și el și între el și semenii săi. Ea permite încă la fiecare punct al fiecărei serii cauzale alegerea multor direcții cauzale, ba chiar realizarea unor efecte, care covârșesc efectele care stau în puterea cauzalității firești. Dar ea nu mai dă putința unei folosiri ușoare a întregii ei maleabilități, iar între oameni arareori se găsesc unii care să câștige prin efort atâtă forță spirituală prin legătura lor cu energia divină, încât să covârșească însăși cauzalitatea firească deschizând o ieșire și o vedere spre zările viitoare ale sensului deplin al existenței, al plenitudinii vieții, al binelui și al adevărătei spiritualități.

Dar chiar prin aceste rare străpungeri într-un orizont superior al binelui deplin, simțim că aceasta s-ar putea face în mod peremptoriu, dacă puterile noastre spirituale s-ar reunifica și s-ar întări, dacă rațiunea ar fi totdeauna unită cu iubirea. În insuficiența lor unire, în slabirea fiecăreia din acestea prin despărțirea lor, în divergența lor, care nu permite nici o cunoaștere deplină pătrunzătoare, nici o realizare fără lipsuri a binelui, simțim o prezență a păcatului. În rai, Adam vedea cu o minte care era plină de iubire, cu un suflet umplut de puterea Duhului dumnezeiesc, nu numai pentru că el însuși era deplin unificat, ci și pentru că trăia într-o creație plină de Duhul dumnezeiesc. Nu era nici o separație între creație și lumea energiilor divine, nici o contradicție între tendințele omului, nici o separație între ele și puterile superioare dumnezeiești. Adam avea deschise dimensiunile nesfârșite ale profunzimii, putea cu ușurință să rămână fără greutate pe treptele binelui. Creația deschisă infinitului îl ferea de strâmtorare, nu-i apărea ca o realitate îngustă, închisă; asociată cu raționalitatea, ea își lărgea dimensiunile până la sensul deplin, căci existența umană nu era reținută în scurtă vreme de moarte.

Pentru cei ce se ridică în Hristos din această îngustare a creației, moartea nu are ultimul cuvânt. Existența se întinde în infinit dincolo de ea. Raționalitatea își

capătă pentru ei sensul deplin, și existența la fel. Ei își văd asigurată durata eternă, conformă valorii persoanei lor pe care o simt. Valoarea eternă a persoanei umane e asigurată de faptul că însăși baza supremă a existenței are caracter de persoană, ca parteneră de comuniune și de iubire eternă a omului. Reintrarea acestuia în comuniunea cu Dumnezeu îl scapă de moartea eternă.

Renunțând la comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii, omul a restrâns cunoașterea sa la cunoașterea lumii ca obiect. El a slăbit în cunoașterea Subiectului divin, superior lumii, căci cunoașterea Subiectului divin se realizează în comuniunea cu El și nu-i dă omului niciodată posibilitatea de a fi suveran asupra Lui. Voind să cunoască totul deplin sau numai rațional, el rămâne numai la aspectul de obiect al lumii și al corpului uman. Rămânând cu cunoașterea strict rațională a naturii și a semenilor, a despărțit cunoașterea de înțelegerea creației ca dar al lui Dumnezeu și de iubirea lui Dumnezeu ca dăruitor continuu al ei și al semenilor ca parteneri ai unui dialog al iubirii.

Dar nu se poate spune că cunoașterea raționalității naturii prin mijlocirea rațiunii umane nu reprezintă și ea o dezvoltare a spiritului uman. Avem astfel și în aceasta o ambiguitate, care înseamnă o creștere și o slăbire simultană a puterilor noastre, simbolizată de pomul cunoștinței binelui și răului.

Cunoștința exclusiv rațională a lumii prin separări, limitări și generalizări, la care s-a redus omul, nu-i dă cunoașterea întregii existențe și nu-i procură viața spirituală întreagă, pentru că îl lasă în afara comuniunii cu Subiectul suprem și cu subiectele semenilor. Îl lasă lipsit de viața eternă și de perspectivele de cunoaștere a unei realități veșnic noi, pe care i le asigură comuniunea cu acel Subiect și cu celelalte.

Sfântul Grigorie de Nyssa atrage atenția asupra faptului uimitor că tot în mijlocul raiului era și "pomul vieții". Aceasta înseamnă că ambii se aflau în același punct central, căci nu pot fi două puncte centrale. Aceasta poate să însemne că aceeași lume, sesizată exclusiv prin simțuri și prin rațiunea pusă în slujba simțirilor, este un izvor al binelui care nu e bine; dar sesizată în semnificația ei de o rațiune mai adâncă și mai profundă, care, dimpotrivă, ia simțirea în slujba ei, e un izvor al vieții. Deci "pomul vieții" este fie aceeași lume sesizată prin "minte", fie Dumnezeu care se vede prin lumea astfel sesizată. Un "pom al vieții" e orice persoană a altuia, care este sursa vieții mele, prin iubirea ei față de mine; iar "Pomul vieții" prin excelență și atotcuprinzător e Persoana absolută, ca sursă a iubirii nesfârșite față de toți și a iubirii tuturor persoanelor între ele.

O întrebare ar fi, în acest caz, în ce sens se spune în Geneză că Dumnezeu a scos pe Adam și pe Eva după cădere din rai, ca să nu mănânce din "pomul vieții" și să fie vii? Cum ar mai fi putut ei să mănânce din lume prin "minte" și să fie vii, odată ce au căzut de la această capacitate? Nu a încetat lumea prin însăși căderea oamenilor să mai fie un "pom al vieții"? Sau nu s-a ascuns prin aceasta "pomul vieții" în adâncul lumii? Poate că tocmai aceasta ține să o spună Geneza, chiar dacă o atribuie și unui act special al lui Dumnezeu. Adam și Eva au căzut de la vederea

lui Dumnezeu într-o lume devenită *netransparentă* și *printr-o retragere* a lui Dumnezeu de la vederea lor. Dumnezeu nu Se comportă pasiv în fața căderii lor; ei sunt scoși de la pomul vieții și *printr-o retragere* a acestui pom de la posibilitatea lor de vedere. Lumea devine *netransparentă* și producătoare de moarte și de corupție nu numai prin fapta oamenilor, ci și prin actul lui Dumnezeu, Care-*Și retrage unele energii ale Lui din ea*. Faptul că se spune că pomul vieții a rămas undeva de unde oamenii au fost scoși, înseamnă poate că lumea a rămas în sine un pom potențial al vieții, a rămas potențial transparentă, dar oamenii au căzut de la această cunoaștere a ei. Ei n-au mai văzut lumea ca "grădină", ca rai al deplinătății vieții, prin care "umbla Dumnezeu"; ei n-au mai văzut lumea în semnificația ei deschisă infinitului personal al lui Dumnezeu. E semnificativ că sfintii, care prin Hristos s-au ridicat peste alipirea exclusivă la creație, văd în ea reliefuri și dimensiuni ascunse pentru cei ce nu știu decât de lume. Sfântul Simeon Noul Teolog descrie ordinea vieții de veci, văzută în parte de el încă de aici, în culori de negrăită frumusețe și armonie. Se poate spune că tocmai cei ce se lipesc exclusiv de suprafața creației pierd viziunea adâncimii ei în Dumnezeu, pierd lumea ca pom al vieții, ca un potir care ne poate îmbia la viața dumnezeiască fără de moarte, și sunt în afara lumii ca "grădină" prin care umbla Dumnezeu, persistând într-o lume care, alătura de grâu, rodește "spini și pălămidă", într-o lume a sudsorilor, a plăcerilor amestecate cu dureri. După credința creștină, în iad păcătoșii sunt în întunericul din afară de lumea reală. Noi vedem că invidioșii urâtesc chipurile persoanelor umane și lucrurile lor. Nu văd lumina ce le vine din alt plan. Le rămâne ascunsă dimensiunea spre infinit a persoanelor și transparența lucrurilor spre infinitatea cauzei lor personale ultime. Marele invidios, satana, nu poate suporta lumea ca operă frumoasă și ordonată a lui Dumnezeu și aduce numai dezordine în ea și el însuși este întruchiparea maximei urâtenii. El urăște nu numai pe oameni, ci lumea întreagă, și caută să-i împiedice să vadă frumusețea ei, căutând să o reducă la un simplu obiect de poftă inferioare și la un motiv de vrajbă. Îi atrage și pe oameni spre acest chip al ei, ca să uite de Dumnezeu, de adâncurile spiritualității și bunătății.

Cei ce nu se lasă ispiți de el descoperă până la urmă măreția și frumusețea reală a creației, odată cu descoperirea Duhului dumnezeiesc, reîntors în ei și în ea. Lipsa din iad a vieții în Dumnezeu e și o lipsire de normalitatea lumii, o transformare a ei într-o îngrișădire de umbre halucinante purtate de mișcări haotice. E o infundare într-un coșmar, în pseudorealitatea eu-ului desprins de adâncimea consistență a lumii, ca mijloc transparent al plenitudinii de viață a lui Dumnezeu. În rai toate erau frumoase, pentru că erau gesturi concretizate ale iubirii nesfârșite a lui Dumnezeu sesizate prin iubire de Adam și Eva. După aceea apar în existență și trăsături urâte, otrăvitoare, monotone, sau le face păcătosul astfel. Creația în general își pierde chipul binelui neamestecat cu răul, adâncimile deschise cunoașterii infinite, și scoate la iveală, prin omul păcătos, un chip amestecat cu dureri, cu

multe eșecuri și nedeplinătăți. Creștinismul leagă de păcat, sau de ruperea de Duhul lui Dumnezeu, împuținarea vieții sufletești, sau moartea sufletească, deci și bolile, coruperea și moartea fizică. Prin păcat, sau prin retragerea Duhului dumnezeiesc, creația slăbește în resursele ei vitale. Ființa noastră însăși, în starea de păcat, poate înainta până la egoismul singularizării, încât aproape nu mai știe dacă există realmente. Permanentizarea acestei stări în iad este moartea veșnică, după moartea ca despărțire a sufletului de trupul ce se descompune.

4. Cunoașterea binelui prin practicarea lui în comuniune

Alegând, din mândrie, cunoașterea individualistă rațională și obiectuală a realității, Adam a aplicat-o pe aceasta și în chestiunea binelui. Dar binele și chiar existența în afara comuniunii cu Subiectul divin și cu subiectele umane, are un caracter dubios și deci și cunoașterea lui e dubioasă. Aceasta afundă ființa noastră într-o tristețe imensă. Căzut în mândria lui, Adam a vrut să decidă de la sine ce e bine și ce există. Binele și existența sunt reduse astfel la starea de obiecte ca să poată încăpea în limitele rațiunii îngustate și mândre a insului singuratic. Ele sunt adaptate intereselor și plăcerilor momentane și strict egoiste. Binele și existența adevărată nu se cunosc însă și nu se experiază deplin decât în relațiile iubitoare cu celelalte subiecțe. Trebuie să asculti respectuos și pe celălalt, ca să descoperi alte puncte de vedere și să cunoști nouitatea lui neconitenită. Trebuie să-l asculti ca să vezi ce aşteaptă și el de la tine, ca să cunoști nu numai existența lui deosebită de a lumii, ci și ce bine aşteaptă el de la tine. Propriu-zis în aceasta stă binele pe care-l aşteaptă de la tine și tu de la el: în a fi unul pentru altul izvor de nouitate, de comuniune, de iubire. Răul nu mai e rău, când altul comunică cu tine și tu cu el. E un bine să fii cu altul "și la bine și la rău". Răul e copleșit în comuniune, căci aceasta e o împlinire de ființă. Iar binele nu mai e bine când îl impui altuia, dar nu-l iubești pe acela, când te și tu de departe de comuniunea cu el. Celălalt are lipsă propriu-zis de iubirea ta și tu, de iubirea lui. Prin aceasta îl dai totul și-ți dă totul. În nevoie altuia de iubirea ta constați că exiști cu adevărat, iar în nevoie ta de iubirea lui, constați că acela există într-un mod superior obiectelor; constați că te împlinește și, prin aceasta, experiezi binele. Dar prin acestea constați că tu exiști întărind pe altul în existență și altul există întărindu-te pe tine în existență. Iar iubirea înseamnă rămânere în comuniune.

Acesta e și adevăratul bine pentru fiecare partener de comuniune. Un bine experiat în izolare individuală nu există, sau nu e ceva de durată. Binele e răspunsul celuilalt la necesitatea ta de iubire și răspunsul tău la necesitatea aceluia. Binele e exercițiul continuu și în relație concretă a responsabilității omului față de semenii. Binele rezultă dintr-o adevărată cunoaștere. Iar aceasta e cunoașterea în comuniune. Rațiunea adevărată e totodată cuvânt, e comunicare, e participare la realitate, din care cea mai înaltă este cea personală. Rațiunea solipsistă nu e decât o frântură

de rațiune. Ea devine instrumentul tuturor sofisticărilor în folosul pornirilor egoiste și mijlocul de justificare a oricărui rău.

După învățătura creștină, dacă eu mă orientez numai după rațiunea mea în a decide ce e bine pentru celălalt și pentru mine, fac un uz orgolios și egoist de rațiunea mea și ies din adevăr și din bine. Eu nu întăresc existența mea în acest caz din comuniunea cu celălalt. O astfel de decizie nu-mi poate aduce nicicând un bine pentru mine și pentru celălalt; nu poate spori existența mea din celălalt și pe a celuilalt, din a mea. Numai iubirea sau comuniunea în libertate e izvorul binelui; numai ea întărește existența celor doi în comun; sau numai decizia din și pentru iubire - sau luată în comun din iubire și pentru iubirea reciprocă - slujește binelui adevărat, nu decizia singulară, după o normă rațională stabilită individual.

Potrivit doctrinei creștine, numai cel ce slujește se mântuiește (Mt. 20, 19). Dacă vreau să slujesc prin rațiune binelui meu și altuia, n-o pot face în nici un caz numai prin rațiunea mea, ci trebuie să consult și rațiunea lui, căci fiecare pornește de la alte împrejurări și trebuințe concrete, și în orice caz binele ultim se lămurește în dialog cu acela. Nu trebuie să supun rațiunii individualiste binele, ci dimpotrivă să supun rațiunea individualistă binelui, sau rațiunii superioare a comuniunii din iubire; să supun iubirii rațiunea.

Dar din Geneză rezultă că, prin gustarea pomului cunoștinței binelui și răului, omul a voit să cunoască numai un bine și un rău al său în raport cu natura, cu o natură față de care omul nu simte datorii, nu simte o responsabilitate. Numai față de persoane omul simte o responsabilitate; și binele constă, nu în a profita de natură ca obiect, ci în achizițarea de această responsabilitate, sau de datoriile față de oameni și în folosirea naturii în acest scop.

Un bine conceput numai ca profit individual de la natură e un bine inferior, trupesc, egoist, nu e un adevărat bine nici chiar pentru cel ce-l concepe astfel, căci nu dezvoltă pe inspre omul personal.

Binele se realizează numai din exercițiul unei responsabilități, sau din împlinirea unor datorii față de alte persoane care au nevoie de ajutorul meu pentru a se dezvolta, cum am eu nevoie de ajutorul lor. Binele este ceea ce trebuie să se facă, nu ceea ce este. Deci e ceva deosebit de raționalitatea naturii socotită numai în ceea ce este, și nu în ceea ce ea cere să devină prin oameni pentru a duce pe oameni mai presus de ea și de fiecare din ei. Binele constă în a iubi pe altul ca pe tine însuți.

Binele se manifestă prin mijlocirea naturii în fapte ale unora pentru alții. Fructele naturii trebuie prelucrate și date și altora, nu folosite în mod egoist. De aceea Dumnezeu dă oamenilor, după cădere, ca terapeutică, ascea muncii. La aceasta s-a adăugat crucea durerii, care spiritualizează și mai mult bucuria de cele sensibile. Femeia primește darul pruncilor în dureri (Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspuns către Talasie*, 21).

Binele se cunoaște numai în dialogul iubitor cu celealte persoane, în înfrângerea egoismului și mândriei. Un bine pe care l-aș impune altora conform

rațiunii mele, n-ar avea nici o forță transformatoare. Desigur, binele se impune totuși, însă în alt fel: când iradiază ca o forță realizată din partea unui subiect care a devenit el însuși bun, când se manifestă ca iubire a aceluia subiect față de celelalte persoane. Binele iradiază în modul cel mai accentuat și fără întrerupere din partea Persoanei supreme, care e supremul bine din eternitate.

Numai din binele care iradiază în persoanele umane din acea Persoană supremă, acestea se simt susținute în pornirea de a realiza binele între ele prin comuniunea tot mai dezvoltată.

Binele este o necesitate a naturii umane și forma lui concretă se trăiește și se stabilește de persoanele umane în relația lor de fiecare dată, dar și în funcție de relația lor cu imperativul necondiționat care se impune ca bine etern existent și continuu comunicat al unei persoane supreme. De aceea, porunca iubirii e dată de Hristos, asociată cu iubirea de Dumnezeu. În modul acesta se realizează asemănarea oamenilor cu Dumnezeu. Imperativul binelui nu-l poate impune o natură, ci o persoană supremă, prin faptul însuși că ea însăși se manifestă în relațiile cu noi ca bună în chip neîncetată și fără scădere. Acest imperativ e acceptat de mine numai pentru că e o chemare la iubire, ca răspuns la iubirea ei.

Fără simțirea acută a acestui imperativ al binelui, creșterea noastră în bine nu are putere să se realizeze. Nimenea nu reușește să impună binele în relația sa cu alții decât prin stăpânirea pornirilor inferioare din sine, care au un caracter violent egoist. Refuzând poziția de subiect ascultător și răspunzător în dialogul cu Dumnezeu, Cel ce face bine tuturor și-l cere împlinit de toți între ei, creaatura conștientă și-a slabit poziția de ființă răspunzătoare și față de semenii săi, afirmându-și pornirile inferioare și nedialogice ale egoismului.

Creaatura conștientă a refuzat încă din rai realitatea adevărată a binelui, ca răspuns pozitiv la cererea Celui ce face tot binele, sau ca răspuns pur și simplu la cererea celor ce au lipsă de iubirea ei, alegând falsul bine al plăcerii egoiste, stoarsă naturii, și a respins de la început dialogul sau comuniunea ca bine adevărat, pentru falsul bine, care e rod al exploatarii obiectului în interesul pur egoiste. Criteriul de apreciere a binelui nu i-a mai fost cererea de iubire a celuilalt și, mai presus de toate, a Celui ce face El însuși tot binele, ci pofta egoistă, dând un temei rațional unei porniri nerăționale, și care folosește în mod egoist rațiunea pentru a justifica poftele egoiste. Creaatura conștientă a pervertit prin aceasta rațiunea; a devenit sofistă.

Punând fiecare în rațiunea și munca sa în slujba egoismului, în loc ca rațiunea să mai servească armoniei, a servit luptei și dezbinării. Fiecare a voit să poruncească celorlalți pentru a-i aservi. Fiecare s-a săracit spiritual, nemaivând să asculte de vederile celorlalți, să-i cunoască cu adevărat, să se deschidă lor, să se îmbogățească de la ei spiritual, pentru că a voit să se îmbogățească numai din exploatarea lor trupească prin silnicie, nu din dârnicia benevolă a iubirii lor. De la voința de a se folosi de natura sensibilă fără muncă a înaintat la voința de a avea aceste roduri prin munca altora.

Sărăcia spiritului a adus slăbirea și moartea lui, ceea ce a avut ca urmare coruperea naturii și moartea fizică. Dezobișnuindu-se să mai vadă pe ceilalți ca subiecte libere și iubitoare, devenindu-i acelea opace pentru orizonturile spirituale ale existenței, nemaiînțelegând valoarea infinit superioară a subiectului uman față de obiect și nerespectându-l, omul nu-a mai înțeles nici calitatea de subiect al fundamentului întregii realități, reducând-o și pe aceea la nivelul coborât al unei substanțe, al unei legi, al unui obiect disponibil cunoașterii sale egoist-agresive. Redus la sine însuși ca realitate centrală, în mijlocul unei lumi mute și surde, nelibere și inconștiente, creația conștientă nu s-a mai înțeles nici pe sine, fără o pornire oarbă spre satisfacții biologice, privind că la o ciudătenie și că la un factor deranjant al vieții, la spiritul din sine, că la ceva contrar naturii, că la o excrescență nenaturală, de care nu trebuie să țină prea mult seama.

Ieșind într-o anumită măsură din dialogul clar cu Dumnezeu, creația conștientă a pierdut ocazia de a cunoaște sensul de cuvânt al lui Dumnezeu pe care îl are lumea și cuvintele Lui nesfârșite și îndumnezeitoare în legătură cu cuvântul de bază al creației și înflorirea de sensuri tot mai înalte pe urzeala de sensuri a lumii.

5. Concluzii generale

Învățătura creștină crede că prin cădere în păcat creația a devenit, din perdea transparentă a iubirii între noi și Dumnezeu, un zid într-o anumită măsură opac între noi și între noi și Dumnezeu: deci nu numai motiv de unire între noi, ci și de despărțire și de vrajba între noi. Pământul s-a întinat prin păcatul lui Adam și al urmașilor lui, uneori până la pătarea cu săngele crimelor, al războaielor suscitate de egoismul, de lăcomia, de invidea lor. Și-au strămbat și acoperit unii altora chipul lor prin neiubire și dispreț. O legendă românească spune că pământul a fost la început transparent, dar Cain s-a străduit să-l acopere ca să nu se mai vadă în el cadavrul fratelui său, Abel. Putem adăuga că și omul era transparent, ca un adevărat frate, semenului; și Dumnezeu era transparent conștiinței deosebit de sensibile a lui Adam. Dar pământul poftit aproape cu exclusivitate a acoperit pe frate, fratelui și pe Dumnezeu, conștiinței. În multe cazuri trupul nestăpânit în lăcomia lui după cele ale simțurilor a acoperit sufletul, iar sufletul stăpânit de pasiunile egoiste inferioare a pierdut sensibilitatea conștiinței și deci transparența pentru Dumnezeu și pentru semeni. Adeseori insul stăpânit de porniri rușinoase a căutat să-și ascundă interiorul față de semeni și de Dumnezeu. Adam și Eva caută să se ascundă din fața lui Dumnezeu. Ei cred că pot să nu mai fie văzuți de Dumnezeu. Dar Dumnezeu îi vede și îi ajunge cu glasul Lui. În altfel ei s-au dezbrăcat de haina de slavă a nevinovăției, văzându-și goliciunea pe care caută să o acopere stângaci. Ființa umană nu-și poate pierde calitatea de ființă responsabilă, chiar dacă evită adeseori răspunsul adevărat.

Voința lui Adam de a se ascunde de fața lui Dumnezeu, de a ieși din comuniunea cu El, nu se poate realiza complet, dar ea a făcut într-o anumită măsură creația și ființa noastră netransparentă pentru Dumnezeu și pentru plinătatea bogăției și iubirii posibile între oameni. Prin aceasta, ființa urmană a ajuns adeseori la o singurătate chinuitoare, asemenea celei a lui Cain. Păcatul a introdus între oameni egoism, poftă după cele neesențiale, slabire spirituală, moartea sufletească urmată de moartea trupească și de moartea veșnică. El a adus și a făcut să sporească încețoșarea dimensiunilor celor mai esențiale și mai frumoase ale existenței: dimensiunea spiritului infinit și a desăvârșirii nesfârșite în el, dimensiunea de neagrăță frumusețe a semenilor ca subiecte izvorătoare de iubire mereu curată și reîmprospătată, dimensiunea binelui integral, ușor de realizat. Sensul integral al existenței a devenit prin aceasta greu de deslușit, pretându-se la nenumărate păreri divergente, pricinuitoare de lupte între oameni. S-a umbrit orizontul sigur al valorii și existenței netrecătoare a persoanei umane.

Desigur, nici binele, nici lumina, nici legătura cu izvorul vieții netrecătoare n-au dispărut total din existența creației. Lumina a continuat să lumineze în întuneric, binele continuă să-și ceară drepturile lui în fața conștiinței umane și n-a renunțat la lupta cu răul. Bunătatea, prietenia, năzuințele nobile, nădejdea nemuririi persoanei au rămas ca razele unui soare cu neputință de acoperit total de norii fugari și până la urmă destul de inconsistenti ai răului.

Dar păcatul ne-a împiedicat să ajungem și să persistăm în comuniunea deplină cu Dumnezeu și cu semenii, înainte de Hristos. A pus obstacole în calea înfăptuirii integrale a nobilelor năzuințe înscrise în firea noastră. Dar "chipul lui Dumnezeu" în om s-a umbrit numai și s-a slabit, însă nu s-a șters cu totul. Tocmai de aci vine și chinul ființei noastre: din faptul că nu se poate împăca cu satisfacții inferioare, cu răutatea, cu perspectiva morții veșnice. Fiindcă ea continuă să păstreze o conștiință nemulțumită și o suferință pentru neîmplinirea setei după comuniunea cu Dumnezeu, pentru căderea din calitatea de chip deplin al lui Dumnezeu. Ea nu se împacă cu un minus a ceea ce este. De aceea caută plusul, dar îl caută într-un mod care sporește și el minusul. Ea caută să evite moartea prin tot felul de realizări în imanență, lipsite de durabilitatea eternă. Mai ales ele nu-l pot scăpa de moarte.

Firea coborâtă la starea unui simplu mijloc de satisfacere a nevoilor trupeiști îi opune tot felul de greutăți. "De fapt, nemulțumindu-se cu misiunea de preot care oferea firea lui Dumnezeu, ci tăind, prin intenția de a deveni dumnezeu, pornirea creației spre Creator, era natural să afle în ea mulțime de plăceri, dar era tot aşa de natural ca firea să se răzbune pe el. Nerecunoscând în noi chipul Creatorului, creațura a devenit dușmana noastră și, răzvrătindu-se, refuza să ne dea hrana și să ne descopere tainele ei"¹³⁸ cu ușurință și în toată adâncimea lor.

138. P. Nellas, *H ἐν Χριστῷ δικαιώσις κατὰ Νικόλαον Καβασίλαν*, text dactilografiat, Atena, 1974, p. 75-76.

Dar această stare de durere și de moarte nu trebuie considerată ca o pedeapsă impusă nouă de Dumnezeu pentru totdeauna. Dumnezeu fiind iubire lucrează totdeauna ca iubire și chiar prin aceste greutăți ne aduce la căință.

În general starea tragică, în care se află lumea după cădere, nu e urmarea vreunui act al lui Dumnezeu, ci rezultatul exclusiv al faptei lui Adam. În nici un fel deci nu trebuie considerată această stare de durere și de moarte ca o pedeapsă impusă lui Adam de Dumnezeu. Dumnezeu ca iubire lucrează totdeauna cu iubire. Iar iubirea nu creează nici un rău. Robia lui Adam este urmarea naturală a înfrângerii lui, durerea lui este rezultatul fiziologic al traumatizării proprii prin deviere de la drumul lui și moartea e rezultatul depărtării de Dumnezeu. A socoti pe Dumnezeu cauza durerii și a morții este o rătăcire esențială, o adevărată injurie la adresa Lui. Pe plan soteriologic ea este o adevărată erzie, căci privează Crucea lui Hristos de conținutul ei real istoric și antropologic, care e cel al victoriei asupra satanei, și o preface în simplu instrument al durerii și al îmblânzirii "mâniei" lui Dumnezeu¹³⁹.

De aceea nici coruptibilitatea, nici moartea nu sunt o pedeapsă a lui Dumnezeu, ci urmarea înstrăinării noastre de izvorul vieții. Ele nu sunt menite să dureze veșnic, ci Dumnezeu preschimbă rostul acestora în mijloace de vindecare a răului. Fără această schimbare, pedeapsa pentru păcat ar fi eternă. Teologul grec Nellas urmând lui Nicolae Cabasila zice: "Îndată ce s-a arătat în istorie moartea, Dumnezeu, înțând pentru Sine toată inițiativa, a folosit-o pe aceasta cum a voit El Însuși și prin folosirea aceasta schimbătură, a schimbat radical firea ei. Îngăduind ca omul să fie îmbrăcat în viață biologică - tunicele de piele - ca rod al păcatului, a întors moartea, la fel rod al păcatului, împotriva vieții biologice. Și aşa prin moarte este omorât nu omul, ci corupția care îl învăluie. Moartea naturală distrugă "închisoarea vieții în stricăciune"... Iubitorul de oameni Dumnezeu, îngăduind moartea, o întoarce împotriva stricăciunii și a cauzei ei, păcatul". Moartea e îngăduită de Dumnezeu "ca să nu fie răul fără moarte", spun Sfinții Părinți. De aceea nu ne temem de moarte¹⁴⁰. Durerea produsă de păcat e preschimbătură și ea în mijloc împotriva păcatului.

Dar am vrea să adăugăm la constatarea lui Nellas, cu privire la schimbarea rostului durerii și morții, o explicare care arată că aceasta schimbare nu e făcută în mod exterior de Dumnezeu. Aceasta explică și faptul că durerea și moartea, din efecte ale păcatului devin mijloace împotriva păcatului nu numai întrucât opresc repetarea păcatului la nesfârșit, ci și întrucât devin trecere spre viață adevărată. Cum se explică aceasta? Prin faptul că spiritul se întărește prin suportarea durerii și a morții. Pe de altă parte, ființa noastră suportă durerea pentru că știe că, opunân-

139. P. Nellas, *op. cit.*, p. 77.

140. Nellas, *op. cit.*, p. 77. Citează pe Nicolae Cabasila, *Despre Viața în Hristos*, P. G. 150, col. 536 B.

du-se prin ea plăcerii, ieșe din egoism și se deschide lui Dumnezeu; și moartea, pentru că știe că ea nu e ultima realitate.

Deci durerea și moartea depășesc pozitiv corupția și moartea, întrucât sunt suportate cu credință în Dumnezeu. În sensul acesta ele sunt și o jertfă adusă lui Dumnezeu, când sunt suportate cu credință în El, fără cărtire. Dar numai în Hristos moartea și-a împlinit deplin rostul de biruire a morții. Omul, opunându-se plăcerii prin acceptarea durerii și a morții, învinge și placerea și durerea. Dar el nu se opune și oricărei satisfaceri a trebuințelor trupești, a afectelor ireproșabile, intrate prin păcat în firea omenească. Ele sunt necesare pentru susținerea vieții, dar și pentru prilejul ce-l dau efortului cu care omul oprește mereu satisfacerea lor dincolo de ceea ce e strict necesar. Omul trebuie să rămână păzitorul unei granițe. Acolo întâlnește pe Dumnezeu. Starea tristă în care a ajuns ființa noastră prin păcat se datorează căderii ei din legătura ontologic-dialogică cu Dumnezeu. Sfântul Grigorie de Nyssa zice: "Coruperea și descompunerea sunt cu adevărat căderea de la Cel cu adevărat existent. Căci cum ar fi cineva în existență dacă nu e în Cel existent? Dar cum ar rămâne în Cel existent, dacă nu crede Celui existent că este? Iar Cel ce este cu adevărat, este desigur Dumnezeu, cum s-a spus în viziunea lui Moise. Deci cel ce scoate din cugetarea sa existența lui Dumnezeu și-a distrus existența sa proprie, ajungând în afara Celui existent"¹⁴¹.

Slăbirea capacitatei omului de a cunoaște printr-o lume transparentă pe Dumnezeu Cel personal, de a trăi în comuniune cu El și cu semenii a însemnat nu numai o retragere a harului lui Dumnezeu, ci și o slăbire a chipului lui Dumnezeu în om. Dar acest chip nu s-a distrus în om cu totul. Omul are aspirația spre o cunoaștere infinită, în care se ascunde setea de Dumnezeu, cunoaștere pe care uneori o și străvede; trebuința de bine nu s-a sters niciodată cu totul din el, deși nu-L concepe totdeauna ca comuniune. Comuniunea cu oamenii a rămas și ea într-o formă slabă.

141. *In Psalms*, lib. II, cap. 12, P. G. 44, col. 563.

IV

Providența dumnezeiască și desfășurarea planului de mântuire și îndumnezeire a lumii

Despre planul de îndumnezeire a omenirii și a lumii, pe care-l urmărește Dumnezeu, s-a vorbit la capitolul despre Revelație.

Aci vrem să arătăm numai încadrarea acestui plan în providența dumnezeiască și să scoatem în evidență faptul că providența și planul de îndumnezeire a creației și a ființei umane nu sunt zădănicite de păcatul ce s-a introdus în lume, ci păcatul face doar ca în providență să se țină seama de condițiile stării de păcat a omenirii, iar planul de îndumnezeire să includă în el și mântuirea omenirii.

Providența conservă și conduce lumea și în stare de păcat. Aceasta înseamnă că lumea nu e compromisă și nu va fi dusă la distrugerea totală de forță răului, ci ea își păstrează valoarea în fața lui Dumnezeu și poate să fie conservată de El într-o stare în care omenirea poate fi condusă spre mântuire și îndumnezeire și e condusă de fapt spre această țintă.

Întrucât răul nu e un factor care acționează la fel pentru a menține lumea mai departe în starea de slăbire introdusă în ea, providența conservatoare nu e nici ea o contraacțiune mereu egală, care menține lumea cu toată știrbirea persistentă în ea. Răul căutând, prin inițiativele mereu noi ale duhurilor reale și ale oamenilor influențați de acelea, să mențină răul în lume în forme noi și să-l imprime tot mai adânc în ea, cu speranța că o va distrugе total, providența e și ea mereu nouă în modurile ei de a menține lumea, de a o apăra, folosindu-se și de forțele ei proprii și de acțiunile bune ale oamenilor, fie că acestea susțin totdeauna binele, fie că-l susțin cu intermitență. Prin înmulțirea oamenilor ca factori ai binelui și ai răului, mereu originali, dar cu amintirea trecutului, Dumnezeu conduce lumea la faze mereu noi.

Lumea e dusă astfel, chiar prin providența conservatoare înainte. Cu alte cuvinte, e greu de a distinge între providența conservatoare și cea cârmuitoare.

Sensul dinamic al providenței conservatoare se activează însă mai accentuat pe planul istoriei ființelor umane conștiente, al dezvoltării acestora. Ea ajută aci forțele binelui nu numai să se mențină pe ele și să mențină deci și omenirea în aceleși forme, ci și să îngrădească și contracareze formele noi de acțiune ale răului.

Se menține astfel un echilibru între forțele răului și ale binelui, care se conciliază în același timp cu un progres al ființelor conștiente. O lene a binelui de a se dezvolta nu-ar fi nici ea un bine. Conservatorismul în stări imperfekte e și el un rău. Dar după cădereea în păcat, progresul în bine se face într-o luptă cu răul, care uneori prin ambiguitatea ce-i este proprie aduce și el idei și impulsuri care sunt

până la un loc bune și care în această calitate nu provoacă numai o opozitie a binelui, ci îi și fac pe cei ce servesc lui să-și însușească misiunea de a realiza cu sinceritate și mai deplin ideile și impulsurile incomplet sau aparent bune ale forțelor răului. De fapt nici o ființă conștientă nu se poate sustrage total de sub forța binelui. Dumnezeu Se folosește astfel atât de forțele rele, cât și de cele bune, spre conducerea istoriei spre trepte mai înalte, în ultima analiză spre mântuire și îndumnezeire, căci providența implică sinergia între Dumnezeu și creația conștientă.

Se poate spune mai mult: conducerea lumii înainte, ca operă a providenței ce se face cu colaborarea lumii, nu se poate despărți total nici de o anumită lucrare creatoare, progresivă a lui Dumnezeu, deși aceasta se deosebește de creația propriu-zisă, întrucât se folosește de fundamentalul pus prin creație. De exemplu tot prin providență sinerică Dumnezeu conduce materia până la faza în care poate fi creat și aşezat omul în lume. Însăși aducerea la existență a altor și altor oameni e și ea o operă creatoare a lui Dumnezeu, nu numai o conducere a lumii spre ținta desăvârșirii lor în comuniunea cu El.

Revelația supranaturală, care constă nu numai dintr-o învățatură a lui Dumnezeu, ci și din acte, aduce trepte esențial noi, mai presus de cele ale firii în ridicarea umanului. Această acțiune de deschidere a unor trepte esențial noi și de conducere a omenirii spre ele intră și ea în cadrul providenței, care se identifică cu planul de mântuire și îndumnezeire a lumii. Căci fără aceste trepte noi și fără conducerea creației spre ele și ridicarea ei pe ele providența conservatoare și cārmuitoare nu ar avea nici un sens.

În înaintarea istoriei are un mare rol, după învățatura creștină, providența dumnezeiască, prin aceste trepte noi ce le deschide Dumnezeu creației conștiente și prin conducerea creației spre ele și prin ridicarea ei pe ele. Desigur, nici în acțiunea aceasta Dumnezeu nu lucrează singur, ci în colaborare cu acțiunea umană. Dar inițiativa și rolul lui Dumnezeu sunt puse prin Revelația supranaturală într-o evidență mai presus de orice echivoc.

Această acțiune pune în relief mai ales faptul că Dumnezeu nu este un Dumnezeu pur conservator al lumii, în anumite forme esențial ciclice, ci un Dumnezeu al unei lumi chemate la perfecțiunea vieții în unirea cu El. El nu e Dumnezeul eternizării lumii în forma existentă, ci al unei lumi pe care o conduce prin mișcare la ținta desăvârșirii în El Însuși. Dumnezeu a lucrat în acte trecute, dar în acte care au dus lumea înainte. De aceea trebuie să credem că El lucrează și acum în moduri adecvate timpului nostru și va lucra și în viitor, descoperindu-Se tot mai adecvat în viitor, ca să Se scopere deplin în viitorul eschatologic.

O bună parte din teologia mai nouă pune pe primul plan ideea speranței. "Orice idee de Dumnezeu care cimentează social ordinea existență este părasită. Astăzi are un sens să se vorbească despre Dumnezeu numai dacă El deschide un viitor și are o funcție de transformare a lumii"¹⁴², numai dacă El conducând ființa umană spre Sine și spre mântuire o conduce spre trepte mai înalte.

142. Gothold Hassenhütl, *Die Gottesfrage heute*, în vol.: Johannes Hüttenthaler, Gott, Mensch, Universum, Verlag Styria, Graz, Wien, Köln, 1974, p. 564.

Această lucrare a lui Dumnezeu este legată de categoria "noului" prin excepția: "Iată, toate le fac noi" (Apoc. 21, 5). Aceasta e perspectiva finală ce ne-o deschide Dumnezeu. Dar în vederea acestei noutăți finale, oamenii trebuie să devină noi de pe acum (Efes. 4, 24; 2 Cor. 5, 17; Gal. 6, 15). Nu numai la sfârșit vor fi făcute toate noi, ci încă de la cea dintâi venire a lui Hristos (2 Cor. 5, 17). Iar aceasta nu-i o noutate care se învechește, ci una în care trebuie să umblăm și să sporim neîncetat. "Ca și noi să umblăm în înnoirea vieții, sau să slujim în înnoirea duhului, nu în vechimea literei" (Rom. 6, 4; 7, 6). A umbla în "înnoirea vieții", sau "în înnoirea duhului" înseamnă a fi deschis mereu "noului". Căci "duhul" e mereu viu, adică nu rămâne în aceleași. Aceasta e "stabilitatea" în mișcarea urcușului de care vorbește Sfântul Grigorie de Nyssa, stabilitate care e în același timp mișcare, fără de care omul nu mai rămâne în noutatea continuă, și prin aceasta cade¹⁴³. Iar Dumnezeu este viață. Sfântul Grigorie de Nyssa zice: "Căci Cel cu adevărat existent este viața adevărată... Iar cel ce nu este viață nu are firea să procure viață. Iar viața ce-o dă Cel ce este cu adevărat viață, este a nu lăsa nicicând dorința celui ce tinde spre El să se opreasca. Căci în aceasta stă a vedea cu adevărat pe Dumnezeu: a nu înceta niciodată de a tinde spre El"¹⁴⁴.

Sfântul Apostol Pavel opune "înnoirea duhului", vechimii literei, sau legii, întrucât opune petrecerii în moarte, viața învierii. Iar unde e legea, e semn că domnește păcatul. "Acul morții este păcatul. Iar puterea păcatului este legea", spune drastic Sfântul Apostol Pavel (1 Cor. 15, 56). Legea e puterea păcatului ducător la moarte, când ea nu pregătește spre depășirea treptei atinse prin ea; când omul nu trage concluzia că "sfârșitul legii este Hristos", sau "plinirea ei este iubirea" (Rom. 10, 4; Rom. 13, 10), ca noutate continuă. Iar păcatul e semnul persistării omului vechi. Conservatorismul în forme identice e expresia persistării păcatului, a menținerii în limitele egoismului. "Noul" adevărat e nu sporirea în egoism, ci depășirea continuă de sine, e înaintarea dincolo de sine; și nu extinderea stăpânirii proprii, pentru o și mai deplină asigurare a eu-ului.

Legea e repetiția, după o normă exterioră, în orizontul monoton închis de egoism și de moarte. A umbla întru "înnoirea vieții" înseamnă a trăi mai presus de repetiție, prin trecerea treptată a binelui sau iubirii și a cunoașterii de la o treaptă la alta, din epectață în epectață, cum spune sfântul Grigorie de Nyssa¹⁴⁵. Dumnezeu e relativizarea oricărei stări atinse, a oricărui rezultat obținut. Fiecare stare atinsă e numai o treaptă spre o alta mai înalță. "Împărațirea libertății" e mai presus de orice treaptă ce poate fi atinsă. Spre libertatea aceea înaintăm, fiind mereu liberi de orice treaptă atinsă.

Dumnezeu Se revelează în felul acesta ca fiind factorul de formare a uneiumanități mereu mai înălțate, forță care ne duce spre un viitor niciodată închis.

143. De Vita Moysis, P. G. 44, col. 405 C.

144. Ibid., col. 401.

145. Ibid. col. 404 D.

Acest factor se manifestă în forma unei iubiri de oameni, care dă continuu oamenilor mai mult, care-i vrea pe oameni mereu mai iubitori între ei. Iubirea de Dumnezeu sau mai bine zis gândul la Dumnezeu este astfel o contribuție continuă de a menține lumea în devenire spre relații tot mai autentic umane între oameni. Dumnezeu Se opune absolutizării oricărei structuri și stări interumane atinse. Dumnezeu Își manifestă eficiența în menținerea orizontului spiritual al omului liber față de orice grad și formă de structură și de relație interumană atinsă; în impulsul dat naturii noastre de a găsi căile care duc spre relații interumană mereu mai bune, spre ținta unei umanități de maximă înălțime, indefinibile dinainte. Sfântul Maxim Mărturisitorul a exprimat această viziune prin aprecierea pozitivă a mișcării în timp, ca mișcare spre ținta finală a odihnei în uniunea iubitoare cu Dumnezeu cel nelimitat și în același timp neidentic cu eu-ul nostru. "Căci în mod necesar va înceta mișcarea liberă a tuturor în jurul a orice altceva, când se va arăta ultima țintă dorită și participată, care va umple în mod neîncăput, ca să zic aşa, cele ce vor participa la ea pe măsura lor. Căci spre ea tinde toată viețuirea și gândirea celui înalt și la ea se oprește toată dorința și nu mai e purtată nicidcum dincolo de ea"¹⁴⁶.

Dar urcușul acesta spre Dumnezeu și spre starea noastră desăvârșită, deplin realizată, n-ar fi posibil fără o pregustare, încă de aici, a trăirii lui Dumnezeu și a vieții noastre desăvârșite autentice în Dumnezeu. O parte a teologiei catolice, total încrezătoare în definițiile scolastice abstracte și neîncrezătoare în orice afirmație a unei experiențe a lui Dumnezeu încă în viața pământească, afirmă astăzi și ea o astfel de experiență anticipată a lui Dumnezeu. Dar unii reprezentanți ai ei o văd posibilă numai în relația iubitoare dintre eu și tu. La fel gândesc și unii reprezentanți ai teologiei protestante, care vor chiar să înlocuiască numele de Dumnezeu cu termenul "couumanitate" (Mitmenschlichkeit). Se constată în ambele aceste teologii o puternică influență a filosofiei existențialiste.

Teologul catolic G. Hassenhüttl zice: "În existența umană se face pentru prima dată experiența absolută, care nu poate fi depășită calitativ. Această experiență o facem nu cu existența noastră proprie, ci în mod primar prinț-un tu pe care-l întâlnim. Filosofia și psihologia știu că persoana umană vine la conștiința de sine și la experiența de sine prin tu. Tu-ul personal mă aduce pe mine însumi ca persoană în fața lui și eu mă primesc pe mine ca persoană, de la persoana celuilalt, ca dar. Această avizare la tu este pentru persoana omenească constitutivă și reprezintă relația fundamentală a ființei noastre. În relația între persoane se decide ființa umană dacă se umanizează sau e împinsă în situații inumane... De aceea tu-ul uman este condiția experienței lui Dumnezeu... Aceasta e posibil numai dacă tu e întâlnit în iubire... În iubirea față de aproapele se reveleză ultima adâncime, care face posibilă întrebuițarea cu sens a cuvântului Dumnezeu... Ca relație care întemeiază comuniunea, iubirea este o realitate ultimă, o unitate care nu poate fi dizol-

146. *Ambigua*, P. G. 91, col. 1076 D.

vată în motive... Iubirea nu are nevoie de întemeierea într-un al treilea, într-o altă realitate... Dacă s-ar declara Dumnezeu ca fundament al iubirii, s-ar deranja iubirea, ba chiar s-ar distrage", spune Hassenhüttl, invocând pe J. P. Sartre (*Der Teufel und der liebe Gott*, Hamburg, 1951).

Teologul catolic își încheie aceste afirmații echivoce cu și mai echivoca concluzie că omul produce existența și e condiționat de ea. "Ambele determinări ale relației (om-existență) sunt în devenire și se condiționează reciproc"¹⁴⁷.

Nu contestăm că relația eu-tu e un loc al experierii lui Dumnezeu. Nici faptul că omul nu se poate experia deplin decât în relație cu alt om: și în modul cel mai accentuat în relația iubitoare cu el. Dar adăugăm în plus: omul nu se poate afla nici în afara relației cu natura. Toate trei formează un tot inseparabil: eu-tu-natura. Dar realizat în acest cadru, ca dat ontologic, omul îl poate experia pe Dumnezeu și în sine, și în relație cu natura.

Pe de altă parte, iubirea dintre eu-tu e iubirea între subiecte. Dar iubirea nu stă exclusiv în puterea celor două subiecte, caci în acest caz iubirea între ele ar putea fi permanentă și desăvârșită prin ea însăși. Sau ea e susținută și reaprinsă în momentele ei de slăbire, de întrerupere, de răspunderea față de un subiect suprem. El dă putere iubirii și conduce spre desăvârșire iubirea între persoanele umane. El adâncește în fața noastră valoarea și taina celeilalte persoane și prin aceasta întărește iubirea noastră față de ea și viceversa. În aceasta mi se face vădită mie iubirea Persoanei supreme față de persoana semenului, iar persoanei lui, iubirea Persoanei supreme față de mine.

Experiența relației eu-tu e perfectă numai în experiență ce o face fiecare despre celălalt ca subiect de nediminuat. Dar nici un om nu poate învinge în sine tendința de a-l reduce pe celălalt după răcirea focului primei întâlniri la o stare mai mult sau mai puțin de obiect. Numai "temerea" sfântă de Persoana supremă mă ajută să-mi reaprind continuu experiența celuilalt ca subiect, față de care am o nelimitată răspundere și mă împiedică să-l neglijez sau să caut să profit de el.

Persoana supremă sau Dumnezeu, prin prețul absolut pe care l-a acordat din iubire persoanelor umane în calitate de Creator și Mântuitor al lor, conduce iubirea între ele spre stări tot mai neîntrerupte și mereu mai înalte.

Pe Dumnezeu îl experiem prin semenii, în iubirea față de ei, sau noi ne verificăm experiența Lui în iubirea deplin responsabilă față de ei, dar nu identificându-L cu ei, nu identificându-L cu iubirea noastră întreolaltă, ci ca o sursă de iubire personală supremă, care ne dă puterea să ne ridicăm la o iubire tot mai înaltă întreolaltă.

Aceasta face posibilă și rugăciunea mea către Dumnezeu, și rugăciunea noastră comună către El. Dacă El ar fi identic cu iubirea între noi doi, rugăciunea

147. G. Hassenhüttl, op. cit., p. 566-573.

n-ar avea nici un rost. Poate de aceea unele grupuri de studenți teologi protestanți refuză în biserică lor rugăciunea.

La acestea trebuie să mai adăugăm și următoarele:

Libertatea față de rânduiala stabilită, care reprezintă o treaptă atinsă, nu înseamnă o libertate și față de o rânduială care ține deschisă perspectiva unui progres continuu în infinitatea iubirii de Dumnezeu și de semenii. Astfel de libertate poate fi și o libertate care nu urcă în iubirea de Dumnezeu și de semenii, ci e un pretext pentru trecerea de la o patimă la alta. Ea poate că nu înseamnă dobândirea libertății pur și simplu, ci a unei schimbări a stăpânului. Față de o asemenea libertate, folosită ca pretext pentru patimi, Sfântul Apostol Petru spune: "Trăiți ca oameni liberi, dar nu ca și cum ați avea libertatea drept acoperământ al răutății, ci ca robi ai lui Dumnezeu" (1 Petru 2, 16). Numai slujind prin iubire lui Dumnezeu care ne iubește, și semenilor din răspunderea față de El, sporim în libertatea noastră, căci sporim în comunitatea cu Cel ce ne respectă libertatea. Aceasta o înțelegem din faptul că numai în relația iubitoare și reciproc slujitoare și respectuoasă între persoane sporește libertatea fiecărui. Față de cei ce îndeamnă la falsă libertate robită mândriei și pasiunilor tot Sfântul Apostol Petru avertizează: "Spunând vorbe trufașe și deșarte, ei momesc spre poftele trupului și spre desfrâname pe cei care de abia au scăpat de cei ce viețuiesc în rătăcire. Ei le făgăduiesc libertate, când ei își sunt robi stricăciunii, fiindcă ceea ce te biruiește, aceea te și stăpânește" (2 Petru 2, 18-19). Nici chiar iubirea aproapelui nu ne face liberi decât în Dumnezeu.

Nici băltoaca fără margini a libertinajului nu ne duce spre oceanul iubirii și al libertății în Dumnezeu, nici lacul unei înțelegeri fixe a cărui apă se mișcă în niște margini, ci numai râul care curge mereu mai departe (în sus), dar între margini care-i asigură curgerea. Spiritualitatea creștină răsăriteană, cu dogmele ei deschise spre infinit, cu rânduielile purificatoare de patimi și susținătoare ale rugăciunii, este cea mai bună metodă atât pentru dobândirea adevăratei libertăți întru Dumnezeu, cât și pentru progresul în cunoașterea și comuniunea prin experiență a lui Dumnezeu și a semenilor; este cea mai bună metodă prin care se asigură înaintarea pe linia voită și de providența lui Dumnezeu, care a ajuns la lucrarea ei cea mai înaltă în Hristos. Căci ea se revelează în Hristos ca un plan și ca o lucrare reală în vederea mântuirii și a îndumnezeirii creației în El.

C u p r i n s u l

<i>C u v â n t î n a i n t e</i>	5
<i>P r e f a t ă</i>	7

I N T R O D U C E R E

REVELAȚIA DUMNEZIASCĂ, IZVORUL CREDINȚEI CREȘTINE. BISERICA, ORGAN ȘI MEDIU DE PĂSTRARE ȘI FRUCTIFICARE A CONȚINUTULUI REVELAȚIEI	9
--	---

I. Revelația naturală ca bază a credinței naturale și a unui sens al existenței	11
II. Revelația supranaturală ca izvor al credinței creștine	21
A. <i>Revelația supranaturală – confirmare și completare a credinței naturale</i>	21
B. <i>Convergența și deosebirea celor două revelații</i>	25
a. Înteleșul obiectiv al revelației naturale. b. Revelația supranaturală ca precizare a celei naturale. c. Revelația supranaturală ca ieșire mai directă în evidență a lui Dumnezeu. d. Revelația supranaturală în acte. e. Actele Revelației supranaturale în Vechiul și Noul Testament. f. Actele supranaturale și ridicarea spirituală maximă a naturii umane în Hristos. g. Actele supranaturale ale lui Hristos și progresul revelației. h. Caracterul profetic al revelației. i. Împlinirea planului de mântuire în Hristos.	
C. Lucrarea Cuvântului lui Dumnezeu și a Duhului Sfânt în desfășurarea Revelației dumnezeiești	31
III. Lucrarea lui Hristos și a Duhului Sfânt, de păstrare a Revelației în eficiență, prin Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție în cadrul Bisericii ...	37
A. <i>Modurile de păstrare a Revelației supranaturale</i>	39
1. Sfânta Scriptură și legătura ei cu Biserica prin Sfânta Tradiție	39
2. Sfânta Tradiție și legătura ei cu Biserica și cu Scriptura	43
B. <i>Biserica, organul de păstrare și fructificare a Revelației</i>	47
1. Biserica, organul de păstrare a Revelației	47
2. Dogmele ca expresie doctrinară a planului de mântuire revelat și realizat de Dumnezeu în Hristos și extins și fructificat prin Biserică	52
a. Dogmele ca adevăruri revelate ale credinței mântuitoare. b. Dogmele, păstrate, propovăduite, aplicate sau fructificate, explicate și definite de Biserică. c. Dogmele sunt necesare pentru mântuire. d. Dogmele, expresii ale planului de mântuire și îndumnezeire a omului în Iisus Hristos. e. Fundamentul doginelor: Sfânta Treime – comuniune a iubirii desăvârșite. f. O altă dogmă a iubirii. Dogma unitării celor două firi în Hristos și legătura ei cu dogma Sfintei Treimi. g. Raportul între Sfânta Treime și Învierile, sau între izvorul mântuirii și ultima împlinire a ei. h. Dogma recapitularii eterne în Hristos, operată prin Duhul.	
3. Teologia ca slujire bisericească de explicare și aprofundare a dogmelor sau a planului de mântuire și de înviorare a lucrării slujitoare a Bisericii	66
a. Caracterul definit al formulelor dogmatice și explicarea lor teologică interminabilă. b. Teologia și învățătura bisericească. c. Responsabilitatea teologiei pentru viața bisericească și pentru progresul ei spiritual.	

P A R T E A I N T Â I

ÎNVATATURA CREȘTINĂ ORTODOXĂ DESPRE DUMNEZEU	79
I. Trei moduri ale cunoașterii lui Dumnezeu și attributele Lui	81
A. <i>Cunoașterea rațională și cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu. Legătura dintre ele</i>	81
1. Nedespărțirea cunoașterii raționale și apofatice a lui Dumnezeu	81

2. Deosebirea între cunoașterea rațională și cea apofatică	86
3. Dinamismul cunoașterii lui Dumnezeu și transparența oricărui concept despre Dumnezeu	90
B. Cunoașterea lui Dumnezeu în împrejurările concrete ale vieții	99
II. Ființa și atrbutele lui Dumnezeu	104
A. Atributele și lucrările necreate ale lui Dumnezeu în general. Raportul lor cu ființa Lui	104
1. Dumnezeu ni Se comunică prin lucrările Sale necreate	106
2. Sensul caracterului "de sine" al atrbutorilor divine și supraexistența lui Dumnezeu	107
3. Caracterul apofatic al lui Dumnezeu ca realitate personală supraexistență	111
4. Existența prin Sine – izvorul a toată existență	113
B. Atributele legate de supraesența lui Dumnezeu și participarea creaturilor la ele	115
1. Infinitatea lui Dumnezeu și participarea creaturilor mărginite la ea	115
2. Simplitatea sau unitatea lui Dumnezeu și participarea la ea a creaturii compuse	117
3. Eternitatea lui Dumnezeu și timpul ca interval între El și creațură și ca mediu de creștere a creaturii spre participarea la ea	122
a. Eternitatea lui Dumnezeu – plenitudine a comuniunii treimice. b. Eternitatea lui Dumnezeu poartă în ea posibilitatea timpului. c. Creatura căștigă eternitatea prin mișcarea ei spre Dumnezeu, în timp. d. Eternitate, timp, eon. e. Timpul, ca interval între chemarea lui Dumnezeu și răspunsul nostru. f. Numai depășind timpul, nu evitându-l ajungem în eternitate. g. Timpul căzut din fața eternității divine este o imobilitate chinuitoare. h. Temporalitatea umplută de eternitate în Hristos și legătura Lui cu noi.	
4. Supraspațialitatea lui Dumnezeu și participarea creaturilor spațiale la ea	139
a. Spațul, ca mediu al comuniunii, cu baza în Sfânta Treime. b. Spațul este distanță legată de durata temporală și amândouă se cer depășește ca interval între apelul lui Dumnezeu la iubire și răspunsul nostru. c. Durata și distanța se înving prin spirit. d. Spațul ca mediu de comununie a lui Dumnezeu cu noi. e. Lumea, un sistem de rațiuni unificat în om și mai ales în Hristos.	
5. Atotputernicia lui Dumnezeu și diferențele puterii ale făpturilor, datorită participării la ea	149
a. Atotputernicia este puterea unei persoane de a face toate căte vrea. b. Atotputernicia ca rezervă de tot mai mari daruri ale lui Dumnezeu către creațură, după ce prin creație a extins binele comuniunii în afară de Sine. c. Accentul pus în Răsărit pe Dumnezeu ca atotputernitor și mai puțin ca atotputernic. d. Puterea lui Dumnezeu arătată în mod culminant în Învierea lui Hristos.	
C. Atributele lui Dumnezeu legate de spiritualitatea Lui și participarea creaturii la ele	158
1. Atotștiința și înțelepciunea lui Dumnezeu și participarea creaturilor raționale la ele	159
a. Atotștiința lui Dumnezeu. b. Cunoașterea lui Dumnezeu prin unire presupune caracterul de persoană al celui ce cunoaște și al lui Dumnezeu. c. Dumnezeu le preștează pe toate, dar nu le predetermină, ținând seama de libertatea făpturilor. d. Cunoașterea lui Dumnezeu de către noi, în Hristos. e. Înțelepciunea lui Dumnezeu.	
2. Dreptatea și mila lui Dumnezeu	171
a. Dumnezeu cel drept în raporturile personale treimice nu poate să nu fie drept și în raportul cu creaturile Sale. b. Dacă în ordinea socială nedreptatea se datorează altora, în cea spirituală ea se învinge prin lupta cu sine însuși. c. Dreptatea desăvârșită înfăptuită în Hristos.	
3. Sfîntenia lui Dumnezeu și participarea noastră la ea	177
a. Sfîntenia e atrbutoal transcendentei ca persoană. b. Creștinismul a desființat virtual granița între sacru și profan, deschizând tuturor accesul la sfîntenie. c. Sfîntenia și transparență. d. Sfîntenia este legată de jertfă și are caracter interpersonal. e. Sfîntenia vine de la Persoana absolută. f. Sfîntenia este realizarea deplină a umanului. g. În delicatețea sfântului se simte puterea lui Dumnezeu. h. Sfîntenia își are izvorul în tripersonalitatea lui Dumnezeu și în Hristos.	

4. Bunătatea și iubirea lui Dumnezeu și participarea noastră la ele	190
III. Sfânta Treime, structura supremei iubiri	195
A. <i>Taina Sfintei Treimi, în general</i>	195
1. Implicarea Sfintei Treimi în iubirea divină	195
2. Sfânta Treime, baza mântuirii noastre	197
3. Reflexe ale Sfintei Treimi în creație	199
4. Sfânta Treime, taina perfectei unități a Persoanelor distincte	199
a. Deosebirea între deoființimea divină și cea umană. b. Ființă și Persoane în Sfânta Treime. c. Fiecărui Subiect treimic îi sunt interioare Celelalte două.	
B. <i>Intersubiectivitatea divină</i>	207
1. Intersubiectivitatea treimică, ca lipsă a oricărei pasivități în Dumnezeu	207
2. Intersubiectivitatea treimică, putință a înlocuirii reciproce a Eu-urilor	210
C. <i>Purcederea Sfântului Duh din Tatăl și relația Lui cu Fiul</i>	211
1. Treimea Persoanelor, condiție a deplinului Lor caracter personal și a comuniunii depline	211
2. Treimea Persoanelor, condiție a menținerii distincte a persoanelor în comuniune. Contrazicerea ei prin Filioque	213
3. Treimea Persoanelor divine, condiția unei depline bucurii a Fiecăreia, de Celelalte	218

P A R T E A A D O U A

LUMEA, OPERĂ A IUBIRII LUI DUMNEZEU DESTINATĂ ÎNDUMNEZEIRII	221
I. Crearea lumii văzute	223
A. <i>Crearea lumii văzute și a omului, în general</i>	223
1. Crearea lumii și solidaritatea omului cu semenii lui și cu natura	223
2. Crearea din nimic, în timp	226
a. Expresia biblică "la început" indică prima umire a lui Dumnezeu cu timpul. b. Timp. eon, eternitate eonică. c. Creația din nimic.	
3. Motivul și scopul creației	232
4. Lumea ca dar al lui Dumnezeu și crucea pusă pe acest dar	234
5. Lumea, operă rațională a lui Dumnezeu, pe măsura rațiunii umane în progres continuu spre sensuri tot mai înalte ale ei	237
a. Rațiunile stricte ale lucrurilor și sensurile lor. b. Rațiunile lucrurilor și rațiunea umană. c. Rațiunile lucrurilor și cuvintele, ca mijloc al dialogului nostru cu Dumnezeu. d. Rațiunile lucrurilor și sensul lor în comuniunea noastră cu Dumnezeu.	
6. Virtualitățile alternative ale raportului omului cu lumea. Responsabilitatea lui în a le actualiza pe cele mai folositoare pentru creșterea spirituală a lui și a semenilor lui	246
a. Omul adaptează în mod liber legile naturii la sensurile din ce în ce mai înalte ale vieții. b. Progresul spiritului uman și al lumii prin raporturile lor întreolaltă.	
7. Factorii care actualizează virtualitățile multiple și alternative ale lumii	250
a. Primul factor al acestei actualizări: unirea între suflet și trup. b. Trupul este interior spiritului; de aceea se poate vorbi de o non-obiectivitate a trupului. c. Plasticizarea chipurilor rațiunilor divine, ca creare a lumii, sau ca aducere la existență a lor. d. Lumea ca opera a libertății divine.	
B. <i>Crearea omului</i>	257

1. Constituția omului	257
a. În trupul omenesc, raționalitatea plasticizată își atinge maxima complexitate. b. Sufletul și trupul încep să existe deodată. c. Unirea între suflet și trup e atât de deplină, că ele formează o singură fire, superioară naturii. d. Inserarea sufletului în trup nu poate fi decât opera unui creator liber.	
2. Omul, creat printr-un act special al lui Dumnezeu	266
a. Chipul lui Dumnezeu, ca înrudire și relație specială a omului cu Dumnezeu. b. Omul ca chip al lui Dumnezeu tinde spre absolut, care e persoană. c. Chipul tinde spre asemănarea cu Dumnezeu sau spre îndumnezeire. d. Dezvoltarea chipului în asemănare, prin comuniune. e. Chipul lui Dumnezeu în noi: misterul negrăit al ființei noastre, trăit în comuniune și legat de Sfânta Treime. f. Persoanele, natura lor comună și baza lor în Sfânta Treime. g. Omul ca chip special al Cuvântului, dezvoltat prin Duhul Lui.	
3. Starea primordială	280
a. Paradoxul libertății. b. Ambivalența nestricăciunii și a nemuririi primordiale.	
II. Crearea lumii nevăzute. Lumea duhurilor netrupești	287
A. Îngerii buni și rolul lor în progresul spiritual al naturii umane	287
1. Solidaritatea lumii îngerești și omenești	287
2. Superioritatea îngerilor și misiunea specială a oamenilor	292
3. Cum cunoșc îngerii pe Dumnezeu	295
4. Transmisiunea reciprocă a cunoașterii îngerești și omenești	296
5. Ierarhia îngerească	305
B. Îngerii căzuți și rolul lor în căderea omului și în susținerea răului în lume	308
1. Începutul răului în creație	308
2. Puterea și slăbiciunea răului, sau a duhurilor care susțin răul	310
3. Motivul căderii unei părți dintre îngeri	312
4. Contribuția demonilor la căderea oamenilor și războiul lor continuu împotriva acestora	313
5. Lucrarea duhurilor reale în lume	315
III. Căderea protopărinților și urmările ei	319
1. Cât a durat starea primordială?	319
2. Înțelesul pomului cunoștinței binelui și răului și al pomului vieții	321
3. Caracterul ambiguu, contradictoriu și amagitor al stării căzute a omului	323
4. Cunoașterea binelui prin practicarea lui în comuniune	328
5. Concluzii generale	331
IV. Providența dumnezeiască și desfășurarea planului de mântuire și îndumnezeire a lumii	335
C u p r i n s u l	341

REDACTORI: ANCA MANOLACHE (ed. I)
 CONSTANTIN COSTACHE (ed. a II-a)
 TEHNOREDACTOR: IEROM. VARTOLOMEU BOGDAN

Format 16/70 x 100. Comanda nr. 18
 Coli de tipar 22

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
 AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE